कर्नल जेम्स टॉड प्रणित.

ટૉડ રાજસ્થાન.

વૉલ્યમ બીજું.

અનુવાદક.

સાક્ષર સવાઇલાલ છોટમલાલ વ્હોરા.

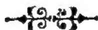
શબ્દચિંતામણી કોષના કર્તા–ભાવનગર.

પ્રકાશક.

પુરૂષોત્તમદાસ ગીગાભાઇ શાહ.

માલેક–શ્રી વિદ્યાવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ભાવનગર.

સંવત્ ૧૯૬૭ સને ૧૯૧૧

કિંમત રૂ૦ ૫)

☞ ભાવનગર ધી "વિદ્યાવિજય" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
શાહ પુરૂષોતમ ગીગાભાઇએ પોતાને માટે છાપ્યુ

ANNALS AND ANTIQUITIES
OF
RAJASTHAN.

OR THE

CENTRAL AND WESTERN
RAJPUTSTATES

OF

INDIA.

BY

Lieutenant Colonel James Tod.
Late Political Agent to the Western Rajput States

TRANSLATED
By

Savailal Chhotalal Vora
The author of the "Shabda Chintamani Kosh"

PUBLISHED
By

Purushottamdas Gigabhai Shah.
Propriter of "Vidya Vijaya" Printing Press Bhavnagar.

VOLLUME 2

Samvat 1967 A.D. 1911

Price Rs 0–0–0

Printed at the "Vidya Vijaya" Printing Press
Bhavnagar.

પીઠિકા

ઐહિક અને આમુષ્મિક એવા ઉન્નતિને માર્ગે જૈન સમાજને દોરનાર જો સમર્થ સાધન રૂપે કાંઇ પણ ગણવામાં આવે તો તે એક માત્ર મહાત્મા પુરૂષોના જીવન ચરિતો કિંવા ઐતિહાસિક નૈમિક ગ્રન્થો જ છે, કે જેનો મહિમા વાસ્તવિક પ્રજા બહુ અચ્છિરીતે સમજે છે.

મહાભારત રામાયણ અને વિવિધ પુરાણોમાં મુખ્ય મુખ્ય શ્રોતાઓના જીવન ઉત્તરોત્તર પ્રારોહણ થવાનું કેમ શ્રવણ થતું નથી? મનાશે વા ન્યુનાશે કલ્પિત વ્યક્તિઓના ચારિત્રો આપણા પુરાતન ગ્રન્થોમાં જોવામાં આવે છે તેવા ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધ વક્તાઓના સચ્ચરિત્રો યથાસ્થિત જોવામાં આવતા નથી તેનું કારણ શોધવું જો કે અત્યારે દુર્ઘટ છે, તથાપિ અનુમાનાત્ કલ્પના થઇ શકે છે કે કાંતો આપણા પૂર્વજોનો ઐતિહાસાદિ વિષય તરફ ન્યુન અનુરાગ કિંવા રાજ્યવિપ્લવોના મહાન અનિવાર્ય કારણ વશાત્ યોગ્ય સાધન સામગ્રીનો લોપ હોય એમ તેમ પરન્તુ ઉત્તમ રીત્યા ઐતિહાસિક ગ્રન્થોના સમૃદ્ધ સમ્પાદન અર્થે આર્યાવર્તની પ્રજા હતભાગીજ નહીં જણાય છે.

તથાપિ પ્રથમ યુગની સમ્પૂર્ણતા પશ્ચાત્ દ્વિતીય યુગના આરમ્ભથી આ પ્રવૃત્તિ મંદીત પ્રસરી પ્રમાણ સાધન સામગ્રી પર્યાપ્ત જેટલું બની શક્યું તેટલું સાહિત્ય સંકલિત કરવામાં અથાગ શ્રમરૂપ વર્તમાન યુગના સમકાલિન યુવકોએ આત્મભોગ આપ્યો છે અને તેને પરિણામે ઐતિહાસિક ગ્રન્થોને પ્રકાશમાં મૂકવામાં આવ્યા છે, અને હવે તો વર્તમાન યુગમાં આગત દેશ જનિત વિદ્વજ્જન સમૂહના નૈતિકપણાના સતત સંગથી અનિવાર્ય રીતે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને આ આર્યાવર્ત નિવસિત મનુષ્યો ભાગ્યશાળી થતા જાય છે.

ફક્ત દેશના મહાશયો જેમ જેમ આર્યાવર્તમાં પ્રારોહણ કરતા થયા તેમ તેમ આ દેશના કળા-કૌશલ્ય અને ઉદ્યોગી અધિક પ્રકાશમાં મૂકતા જવા ઉપરાંત યાન્ત્રિક સાધનો દ્વારા સર્વ પ્રકારના દુષ્પ્રાપ્ય કાર્યોને સહજ સુલભ કરતા ગયા છે અને તેમનું જેમ જેમ અધિક દર્શન થતું ગયું તેમ તેમ તેમનું અનુકરણ પણ આ પ્રજા તરફથી અધિક ગ્રહણ થતું આવ્યું અને તેને પરિણામે આ આર્યાવર્તમાં પણ આવા યુગોપયોગી કાર્ય સાક્ષાત્ દૃષ્ટિ ગોચર થતો આવે છે.

અર્થાત્ અત્યારની વૃત્તિ જે સુધારાના ઉચ્ચતમ શિખર ઉપર પહોંચી ગઇ છે તે સર્વ આગન્તુક વાસિ સજ્જનોના સત્સંગનું ફળ છે, એમ આવા કાળના અનુભવને અત્રે જ કહીએ તો સંગ્રામાદિ, ઇતિહાસાદિ, અનિહાસાદિ, શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ, શિલ્પ શાસ્ત્રાદિ અનેક વિધ ગ્રન્થો અને વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાકલાને પ્રકાશમાં મૂકવા સમર્થ થયા છે. અન્યત્ર આ સૌવર્ણ ભૂમિ એવા આર્યાવર્તમાં હસ્ત લિખિત ગ્રન્થો "ભૂર્જ પત્ર" "તાડ પત્ર" આદિમાં સંગૃહિત થયેલા કાંઇક ન્યુન પ્રમાણમાં નાશ થયા હતા તેમનો નહીજ પરન્તુ તેવા હસ્તલિખિત ગ્રન્થો ઘણીજ ન્યૂન વ્યક્તિને ઉપયોગી થઇ શક્યા તેનું હતુ કારણ કે તે કાળે મુદ્રણકળામંદિરોના અભાવે ગ્રન્થોનો અધિક ઉદ્ધાર સમ્ભવિત નહોતો પણ તે સર્વ પાર્શ્વથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે

મહાન તેજ રાશી સમુત્પન્ન કરી શકે છે. અને ઇપ્સિતાર્થ સિધ્ધકરવા મરખું પોતાનું સામર્થ્ય વધારી શકે છે.

એક તરફ વાક્ચાતુર્યતા, સમય સૂચકતા, ચચળતા, ચપળતા, સહનશિલતા. સહિષ્ણુતા, આદિ ગુણો અને ઇતરેપ-શમ-મ, તિતિક્ષા, શાન્તિ, ધૈર્ય, વિવેક, ઔદાર્યાદિ ગુણવ રિયથી અલંકૃત પુરૂષોનાં મહાત્મ્ય વાચી, શ્રવણ કરી, મનન કરી, તેમા અનેક વખતના પઠન પાઠનથી તાદાત્મ્ય ભાવ સમિધ્ધ થઇ શકેછે અને તેવી શાસ્ત્ર નિદિધ્યાસનના પ્રયોગને સિદ્ધ કરવા પુનર્ પુનર્ અત્યાગ્રહથી પ્રબોધ છે,

ઐતિહાસિક ગ્રન્થો બહુ પ્રકારની લીલાને પોતાના સામર્થ્યમા એવીતો ગુપ્ત પ્રકારે સચિત કરેછે કે જેનું સાધન દિર્ધકાળ પર્યંત નૈરન્તર્ય અને સત્કાર પૂર્વક સેવવામા આવે નહીં તો તેના મર્મને-ભાવને-કે કિંચિત્ રસાસ્વાદને વિલોકવા કે અનુભવવા મનુષ્ય સર્વદા નૈરાસ્યનેજ સેવેછે.

ઐતિહાસાદિ કોઈ પ્રકારની વિદ્યાને પ્રકટ કરનારા ગ્રન્થો લખવામાં લખનાર કેટલા સામર્થ્ય વાલા હોવા જોઈએ ? એ પ્રશ્નનો સહેજમા નિર્ણય આપી શકાય તેમનથી અને તે લખવાના ધૃતિધારક લેખકોના કેટલા વિપુલ હૃદયો હશે ? તેની કલ્પના કરવી એ માત્ર કલ્પના રૂપજ છે, કારણકે તેમના મસ્તિષ્કમાથી જનિત ચયેલી વસ્તુ સકલતા સૃષ્ટિજન્ય ઇતર સકલ મનુષ્યના હૃદયમા સત્વેગે પ્રવેશ કરી એકસરખો ભાવ ઉત્પન્ન કરવાની બુદ્ધિ અને એતજ્જનિત શબ્દ સમૂહ તે પર ઉપર મકવામાં જે વિચાર શ્રેણીનું તરંગોત્થાન થવું તે કાઇ સાધારણ શ્રમની વાર્તા તો નથીજ અને આ પ્રવૃતિ સેવનારા મનુષ્યોના જ્ઞાનતન્તુઓ, સ્નેહ્નઓ અને હૃદયની વિશાળતાનુ પ્રમાણ કથી શકાતું નથી કારણકે આવા કર્તાથી ઉત્પન્ન થયેલાં પુસ્તકોમાથી ભિક્ષા માગી માગી એકત્ર કરેલા પિષ્ટની મિશ્ર બાટી બનાવી તેના પાનથી તૃપ્તિ અનુભવવીએ સહજ સામાન્ય વાર્તા નથી જેથીકે એ ગ્રન્થના અભ્યાસથી મનુષ્ય અક્ષય કીર્તિનો વારસો જન મંડળમાં મૂકી જાયછે અને પોતાથી બનતી યથોક્ત સેવાનો લાભ પણ આવા ગ્રન્થોદ્વાગ આપતા જાયછે.

મહાત્મા કર્નલ જેમ્સ ટોડ જેવા સાધુ પુરૂષોએ અગાધ સામર્થ્યના એક પહારા રૂપ અને દિર્ઘકાળના તપસાધ્ય બુદ્ધિ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા આ રાજપુતસ્થાનના ઇતિહાસરૂપ ફળને જન્મ આપી બહુધા સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશના વંશજો અને તત્ પશ્ચાત્ એતદનુયાયિઓ અને તદગ્રે આર્યાવર્તની સમસ્ત નાડી સમુહમાં પોતાની જે કીર્તિ અમર કરી છે તે અત્યંત ધન્યવાદ ને પાત્ર છેજ.

વિદ્વદ્વરિષ્ટ મહાત્મા કર્નલ જેમ્સ ટૉડ વિદેશી અને વિજાતિય હોવા છતાં, ભારતિય પૂર્વ વૃત્તાંતની ગવેષણામાં ઉતરી ભાગત જનોની સમાનજ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે અને આ પરિશ્રમને એનો કાઠીણ્ય અપરિમિત મહાત્મા ટોડે ઘણા અધ્યવસાયથી આત્મ બળિદાનથી અને વિવિધ પ્રકારની અન્ય અસાધારણ પરાકાષ્ટાથી ભારત વર્ષિય પૂર્વતન આર્યનર વીર વીગેરેનો વર્ષાઋતુના વાદળમાથી મધ્યાન્હના પ્રખર સૂર્ય સમાન કીર્તિ કલાપ સમુદ્ધરિત કર્યો છે, આવા અવિભાજ્ય શ્રમનો વિચાર કરીએ તો હૃદય સહસા આર્દ્ર બને છે. અને સ્વજાતિ વિજાતિયનો ભેદ ભૂલી આ મહાત્માને દેવભાવે પુજનાર્ચન કરવા મહિત સાષ્ટાંગ

અધિક રિત્યા કરૂં છું તદપિ તત્પશ્ચમ તે પ્રસંશાનું આકર્ષણ કરવા જેટલો હું ઉત્સુક છું તેનાથી અધિક રિત્યા મ્હારા ગ્રન્થના વસ્તુરૂપ રાજપુતસ્થાનના મનોહર લોકોની અનુકંપા જાગૃત કરવાને હું તેથી ઘણો વધારે આતુર છું ”

મહાત્મા ટૉડે હિન્દની દીર્ઘાનય તવારિખના વિષય ઉપર પોતાના આ ગ્રન્થના પૂર્વ વિભાગમાં ઊપોદઘાતના રૂપમાં જે કાંઇ કહ્યું છે, તેથી અધિક કિંવા પુનરૂક્તિ આ ગ્રન્થમાં વર્ણવવા પ્રવૃત્તિ કરેલી નથી તોપણ તેઓ અમનો કહે છે કે “ હિન્દુઓની તવારિખો અને યુરોપની તવારિખોની તવારિખના ગ્રન્થો દરજ્જેની સરખામણી ગમે તેટલી સ્વલ્પ થઇ શકે તદપિ આ ગ્રન્થો હિન્દુસ્થાન ઉપર ભુતકાળના બનાવોના દફતરોની ખામીનોજ દોષ ઘણા દિર્ઘ સમયથી આરોપિત થયેલો છે. તે દોષનો પરિહાર કરશે પરન્તુ ભય એટલોજ રહે છે કે આજે હવે તે કદાચ નિરુપયોગી ગણાય ”

હું ધારૂં છું કે તથા હું પૂર્ણ વિશ્વાસથી કહી શકું છું કે જેઓ આ ઐતિહાસિક ગ્રન્થના મહાન સ્થૂળથી ચમકયા વિના ધૈર્ય સહવર્ત્તમાન સ્થૈર્ય પૂર્વક અવલોકન કરી જશે. તેઓ હિન્દુ જનમંડળમાં રહેલાં ખાસ લક્ષણોથી સારી રીતે જ્ઞાત થયા વિના રહેશે નહીં. અને તેઓ રાજપુતસ્થાનનાં પ્રત્યેક રાજ્યોનાં મૂળ તથા તેઓનો કેવી રીતે ઊત્સર્ગ થયો તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ઊપરાંત જે લોકો ઉપર કદાચ કોઈ ભવિષ્ય કાળમાં હિન્દમાં આપણી હયાતીનો આધાર -હે તે લોકોના ચારિત્રનો ખરો ખ્યાલ બાંધવાને શક્તિમાન થઇશકશે.

ઐતિહાસિકો, ઐતિહાસ કર્તાઓ, કિંવા પ્રજાનાં મૂળ તત્વના શોધકોને આ ગ્રન્થમાં ગમેતે નૂતનતા દ્રષ્ટિ ગોચર થાય તોપણ મહાત્મા ટૉડ કહેછે કે આ પૃષ્ટો (આ ગ્રન્થમાં એકત્ર કરેલો વિષય) માત્ર એક પ્રાચીન ઐતિહાસિક વસ્તુઓનો અવ્યવસ્થિત પુંજ છે તેમ ગણવા કરતા કોઇ ઉત્કૃષ્ટ પંક્તિનો દાવો રાખવાની મહાત્મા ટૉડની અભિલાષા સમ્પૂર્ણ વાતસ્વિક છે.

મનુષ્ય જાતિને પ્રત્યેક સ્થિતિમાં કિંવા રૂપમાં જોવી અને ભિન્નભિન્ન ધર્મના પંથોની મનુષ્યની વ્યાવહારિક શક્તિ ઉપર શું ? અસર થાયછે તેનું અવલોકન કરવું એ મનુષ્ય માત્ર અર્થે માનસિક આનંદનું ઉંચુ સાધન હમેંશ હોવું જોઇએ અને હું આશા રાખુંછું કે આ ગ્રન્થમાં જે મનુષ્યોના ગુણોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તે આ તત્વજ્ઞાનના વિશાળ ક્ષેત્રમાં શ્રમ લેનારને મનુષ્યની વૈચિત્ર્યતાના જ્ઞાનનો પ્રદેશ વિસ્તૃત કરવામાં સહાય કરશે.

આ ગ્રન્થમાં સમાવેશપામેલી વસ્તુ સ્થિતિ સબંધી સ્વતઃસ્વ વજાતિઅને સ્વવર્ગના લોકોના જ્ઞાન અર્થે ઘણા ગંભીર ઉચ્ચ અને પવિત્ર ભાવને ધારન કરનાર મહાત્મા ટૉડનાજ શબ્દોમાં કહીએતો તેઓ કયાં સુધી કહેછે કેઃ—

„ In the present circumstances of our alliance with these sta-
„ tes, every trait of national character, and even every tradi
„ tional incident, which, by leading us to understand and
„ respect their peculiarities, may enable us to secure their
„ friendship and esteem, become of infinite importance. The
„ more we study their history, the better shall we compre-

' માટે આ મનોભવ વાળા લોકોની ક્રિયે કાળની સામંજસ્ય ગુસ્તીને જૂદ ખાઇને
,, લાગણીના અભાવ રૂપે આપણે માનવી જોઇએ નહી અને આપણી પ્રથમ જી-
,, તેલી પ્રજાઓ પ્રત્યે જે અવિનયથી વર્તીએ છીએ તે અવિનય. તે લોકો પ્રત્યે દેખા-
,, ડવો જોઇએ નહીં.,,

રાજપુત સ્થાનની આ ઇતિહાસ રૂપ વિચ્છિન્ન ભાવે પડેલી શૃખલાને એકત્ર રૂપે કરવાની નિમિત્ત. પ્રવૃત્તિ ઘણો અંશે ભટ્ટિતવારિખોને વિશેષ આભારી છે અને તેથી તે તવારિખોનુ અવલોકન કરતાં આપણને સહજ પ્રાપ્ત થઇ શકેછે, ભટ્ટિની તવારીખ એ શુદ્ધ હિન્દુસ્તાનની જાતિઓને હિન્દિ સિથિયા અથવા હિન્દના પશ્ચિમ પ્રદેશની પ્રાચિન જાતિઓ સાથે જોડનારી સાંકળ રૂપે ગણી શકાય અને જોકે આ તવારિખ સામાન્ય વાચકને બહુ થોડી રસુજ જણાશે કિન્તુ પ્રાચિન સામગ્રિના શોધકને તેમાથી શોધ કરવાને મદદ રૂપ થઇ શકે તેવા નવિન નવિન વિષયો પ્રાપ્ત થઇ શકશે એટલુજ નહીં પણ રત્નોનો નકશો કે જેમા એક વખત અગત્ય સુચવનારા અભિધાનોના સ્મરણ ચિન્હોને સંગ્રહિત કરી રાખવામા આવ્યા છે. અને તેવડે પણ ઘણા નવા વિષયો સંપાદન કરી શકાશે.

જીત જાત કે જેનાં ખંડેરો ઉપર બિકાનેરનુ રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે તેઓની કુલપતિ જેવી સાદાઇ અને સત્ય વર્તણુક ગમે તેવા અપૂર્ણ તોપણ એક ન્હાનાં ન્હાનાં પ્રજા સત્તાઓના રાજ્ય સ્વરૂપ જેવું ચિત્ર દર્શન કરાવે છે એટલુજ નહી પણ તેઓનુ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય બંધારણ પૂર્વની એકજ નાતને સ્વાધિન એવી રાજ્યનીતિથી અજ્ઞાત અને પ્રાચિન જીત જાતોની સ્વતંત્રતા ઉપરનો પ્રેમ સિદ્ધ કરનાર રૂપે ભાન કરાવેછે.

મહાત્મા કર્નલ જેમ્સ ટૉડ પોતાના સરલ મત અને અનુકરણિય ઉદ્ગારો એવા શબ્દોમાં જણાવે છે કે " બગ અને તેની શાખા મેખાવતિ સરહદનો લગભગ સ્પર્શ કરનારી હોઇને આપણને ઘણુ વધારે આકર્ષણ ધરાવે છે " અને તેથી તેઓ કહી શકેછે કે (શેખા વતિના) ખંડિયા. રાજ્ય સાથે બ્રિટિશ હદનો ગાઢ જોડાણ છે તેથી તે હકો સર્વોપરિ સત્તાએ સર્વાંશે સમજવા યોગ્ય છે. કે જે વડે કરીને તેઓ આપણને તેમજ તેમને નુકશાન કારક ધોરણે કિંવા અયોગ્ય માર્ગે વહન કરાવવાના અનુચિત વિચારોને શરણ થાય નહીં, આ મ્હોટી જાતમા લાગવાનીઓનો સમાવેશ થાયછે કે જેમનાથી આપણે એટલા બધા અજ્ઞાત હતા કે હમણાનુ એ જાતનુ અંદર અંદરનુ તોફાન અન્યોન્યનો વિગ્રહ આપણા પુરાતન શત્રુઓ પિંઢારાઓના ઉદ્ભવ રૂપે પ્રથમ ભૂલથી સમજાયુ હતું.

આટલા વર્ણન વિભાગથી હવે મહાત્મા ટૉડ છાત્રવતિના અભિધાન જન્ય કાઠ રજપુતોનું સંક્ષિપ્ત દર્શન કરી પોતાની પ્રવૃત્તિથી નિરત થાય છે તેવી આપણે પણ તે ન્યાયનુ અનુકરણ કરી ઉપસંહાર રૂપ બે શબ્દને અંતે શાંત થઇશુ.

મહાત્મા ટૉડ કહે છે કે " હાડાવતી, તેનાથી ઉત્પાદિત થએલી સરસાઇ, લડાયક અને બહાદુર એવી જે હારના નામથી પિછાનાતી જાતની ઉત્પત્તિ, સત્ય અને આકર્ષક તવારિખનો

पंचम अध्याय.

षष्ठ अध्याय.

सप्तम अध्याय.

अष्टम अध्याय.

નવમ અધ્યાય.

दशम अध्याय.

एकादश अध्याय.

द्वादश अध्याय.

त्रयोदश अध्याय.

સેનાનો વિનાશ. ગર્ભકુમાર વિજયસિંહનું પલાયન અને તેનો નાગોરમાં આશ્રય. શત્રુઓએ કરેલ નાગોરનો અવરોધ. શત્રુનો સેનાનિવેશ ભેદી તેનું સ્થાનાન્તરીત કર્યું, બીકાનેર અને જયપુરમાં સહાય પ્રાર્થના. જયપુરાધિપતિની વિશ્વાસઘાતકતા. મેરનિશ મહારાજાએ કરેલ તે વિશ્વાસઘાતકતાનો પ્રતિરોધ, આપ્પા સિંધિયાની હત્યા; હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત, અજમેર ત્યાગ સંધિની સ્થાપના. મહારાણીયનો રામસિંહનો પરિત્યાગ આપ્પા સિંધિયાના સ્મરણાર્થે ચિન્હ, સ્તંભ રામસિંહનું મૃત્યુ. રામસિંહનું ચરિત વર્ણન, મારવાડમાં અરાજકતા, રાઠોડ પ્રજાતંત્ર પોકર્ણ સરદારનું દત્તક વિધાન, તેણે કરેલ અજમેર માનના, નોકરી કરી સૈનિકનું કરનાર લોકોના નિયોગે રાઠોડ સામંત પદાનું અધઃપતન. સામંત સમિતિને કમ કર વામાશાહનો ઉપયોગ, મરહાટાનો દરબાર. સરદાર ખીચી રાજા તર્કમંત્રણા. રાજા અને સામંતો વચ્ચે સંધિ, વેતન ભોગી સૈનિકોનો દળભંગ, ગુજરાતનું મરણ. તેની ભાવષ્ટ વાણી. સરદારોને જાળમાં બાંધી દેવા નિમિત્તે ઉદ્યોગ, પોકર્ણના દેવીસિંહનું ઉદ્ધત આચરણ, તેનું બોલવું. અમાત્યકારીના હુકમા પ્રસ્તાવ. તેનું કારાવાસ. પિતાના મૃત્યુનો બદલો લેવાની સુમેરસિંહની પ્રતિજ્ઞા. સુમેરસિંહનું મૃત્યુ. મરહાટાનો વિક્રમરોધ, દશપુરના નિરોધે રાજાની ઉપાસના; સિંધુરાજ પાસેથી ઉમરકોટનું લઈ લેવું; મેવાડ થકી ગઢવાડનું ગ્રહણ. મહારાણીય ઉપર જયપુરનું અને મારવાડનું એકઠું આક્રમણ; તુંગા યુદ્ધ, ડી બોઈનો પ્રથમ અભિનય, રાઠોડે કરેલ અજમેરનો પુનરાધિકાર; પાટન અને મેરતાનું યુદ્ધ, અજમેરના શાસન કર્તાની આત્મહત્યા: વિજયસિંહની ઉપપત્નિએ કરેલું માનસિંહનું દત્તકપણું, સરદારોને આક્રોશ રાજાની ઉપપત્નિનો પ્રાણ નાશ. વિજયસિંહનું મરણ ૫૬૯–૫૭૩

=====

चतुर्दश अध्याय.

રાજા ભીમે કરેલ ગાદીનું આક્રમણ, તેના પ્રતિ દ્વંદ્વી જાલીમનો પરાભવ, બીજા પ્રતિદ્વંદ્વીનો પ્રાણ સંહાર એક માત્ર માનસિંહનો બચાવ, ભીમસિંહે કરેલો ઝાલોરનો અવરોધ સેનાપતિનો સમર્થ કરવાની ચેષ્ટા, તેની આગળ આહોર સરદારે કરેલું શરણ, રાજા ભીમસિંહે કરેલ સરદારની અવમાનના, તેઓનો ક્ષોભ. મારવાડનો ત્યાગ કરી તેઓનું બીજે સ્થળે જવું, નિમાજનું આક્રમણ. ઝાલોરનું સંકટ. ભીમસિંહનું આકસ્મિક મરણ, મરણનું સંભવનિય કારણ, રાજા માનસિંહનો અભિષેક, પોકર્ણના શિવસિંહનો વિદ્રોહ. ચંપાવતનીનું ષડ્યંત્ર ભીમસિંહની વિધવા પત્નિનો ગર્ભ પ્રકાશ, રાજા માનસિંહ સાથે બંદોબસ્ત. ભીમસિંહની વિધવા પત્નિના માટે એક પુત્રનો જન્મ. તારાચંદ લઈ જવા આદેશનું પોકર્ણમાં પ્રેરણ તેનો અજ્ઞાન વાક્ય, તેનું નામ ધરવું. માનસિંહની અનેક પરા પત્નિઓ. ધનકુળનો પ્રચાર. ચંપાવતનો સંબંધ ત્યાગ. પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે માનસિંહ તરફ મરહાટાનો અનુરોધ. જનનીના પુત્રનો અસ્વીકાર. શેખાવતનો પ્રપંચ. ધંધુજીને મારવાડનો રાજા કહેવાનો જયપુરાધિપતિનો સ્વીકાર. અપરપત્નિને દેવરૂપ સરદારોની મદદ. વિકાનેર રાજાનું તે પક્ષનું સમર્થન. રણ ક્ષેત્રમાં યુદ્ધ સજ્જન. દોલતરાવનો દખલો વ્યવહાર. પ્રતિ દ્વંદ્વી સેના દળનું પલાયન વિષે, બંને થયું નરપતિનો માન-

पंचदश अध्याय.

षोदश अध्याय.

વીકાનેર

प्रथम अध्याय.

દ્વિતીય અધ્યાય.

તૃતીય અધ્યાય.

હારાવતી.

બુંદી.

પ્રથમ અધ્યાય.

...

દ્વિતીય અધ્યાય.

તૃતિય અધ્યાય.

चतुर्थ अध्याय.

=o=

કોટા.

प्रथम अध्याय.

द्वितिय अध्याय.

——

तृतीय अध्याय.

——

चतुर्ष अध्याय.

पंचम अध्याय.

અંબર.

प्रथम अध्याय.

द्वितिय अध्याय.

—o—

तृतिय अध्याय.

યશલમીર.

प्रथम अध्याय.

વિસ્તાર અને તેના પુત્ર પ્રપૌત્રાદિ અને વીર દ્વારિકામાંથી નગરનું પલાયન તેનો મરુ
સ્થળમાં વિશ્રામ શ્રીરના સંતાન જાડેજા અને ચાર ભાઈ જાડેજાએ સ્થાપેલો સિંધુ,
સામ વંશ પંજાબના પેટામાં વિહારમાં ચાર ભાઈનું રાજ્ય, પૂંગીશાહ પૃથ્વીશાહનો મુલ-
તાનનું આવી તેની સંતતિ રાજા ગજે કરેલ ગજની નગરની પ્રતિષ્ઠા. નીરીયા અને ખોરાસાનના
રાજાઓનો ગજની ઉપર હુમલો તેઓનો પરાજય રાજા ગજે કરેલ કાસ્મીર ઉપર હુમલો.
તેનો વિજય ખોરાસાન થકી રાજની ઉપર બીજો હુમલો, તેઓનો પરાજય સીરીઝ રાજા
સાથે આગીએ કરેલ સ્વાતંત્ર્ય સમાલોચન બીજી ગજની નીપાત ગજરાજનું મરણ રાજકુમાર
શાલીવાહનનું પંજાબમાં પધારવું, ત્યાં તેણે કરેલી શાલીવાહનપુરની પ્રતિષ્ઠા. પંજાબ જય
દીકીના કુમાર રાજા જયપાળની દુહિતા સાથે શાલીવાહનનો વિવાહ ગીજનીનો પુનરુદ્ધાર,
પુનઃ શાલીવાહનનગરમાં તેની ઉપસ્થિતિ તેનો પાન આદિનો ચારિત્રોની યવન ધર્મ
દીક્ષા, આદિનો મોગલ સુલતાનું પરલોક ગમન તેનો પુત્ર ભટ્ટિ ભટ્ટિકુળ મગરાવાવ
મનસુરરાવ મંગળરાવના પુત્રોની દુર અવસ્થા રાજપુતોની તેઓનો પાત, અભોરી અને
જાટ, તક્ષક જાતિ, તક્ષશીલાની રાજધાની, ભારતીય મરુભૂમિમાં મંગળરાવનું આવવું તેનો
પુત્ર મજ્જનરાવ, અમરકોટની રાજદુહિતા સાથે તેનો વિવાહ, તેનો પુત્ર કેહુડ, આનોરની
દેવરા જાતિ સાથે મિલન, તાનોટ નગરની પ્રતિષ્ઠા, કેહુડનો અભિષેક, વારાહા જાતિએ કરેલો
તાનોટનો હુમલો વારાહા સાથે સંધિ બંધન . ...૭૯૨-૭૧૮.

દ્વિતીય અધ્યાય

રાવ કેહુડના પાંચ પુત્રોનું વિવરણ, પ્રાંતરપૃથ્વી ઉપર કેહુડના આધિપત્યનો રેનાય, તેનુ
મરણ, તનુનો અભિષેક વારાહા અને લંકાહાનુ આક્રમણ, મુલતાનના રાજાએ કરેલ તનોટનું
આક્રમણ, બુટા રાજ્યના અધિપતિની દુહિતા સાથે તનુનો વિવાહ, તેની સંતતિ, ગુપ્તધનની પ્રાપ્તિ,
વીજનોટ કીલ્લાનું નિર્માણ, તનુનુ મરણ, વિજયરાય, વારાહા સાથે તેનો વિગ્રહ, તેની વિશ્વાસ-
ઘાતકતા, એક બ્રાહ્મણે કરેલ દેવરાજની પ્રાણ રક્ષા, તનોટ કીલ્લાનો પાત, પુરવાસીઓની હત્યા,
દેવરાજનુ સુગધાનમાં પોતાની મા પાસે જવુ, દેવગઢની નગરની પ્રતિષ્ઠા, બુટારાજ સાથે દેવ-
રાજનો વિવાહ એક યોગી સાથે બુટા રાજકુમારની મુલાકાત, કુલોપાધિનુ પરિવર્તન, દેવરાજે
કરેલ લંગહાની હત્યા, લંગહા જાતિનુ વિવરણ, દેવરાજને લાદ્રુવનો જય, દ્વારપતિના અપમા-
નનો પ્રતિશોધ, રીગલ અને આત્મોત્સર્ગનુ આશ્ચર્યકારક દૃષ્ટાંત, ધારાનગરીનો આક્રમણ, લોદ્રુ-
વોમા પડુ આવવુ, ભયવમા સરોવરની પ્રતિષ્ઠા તેની હત્યા, રાવળ મુંધનું પિતૃ સિંહાસના
રોહણ, તેનુ પિતૃહત્યાનુ પ્રતિશોધગ્રહણ, અજુહી નવાડપાતણના અધિપતિ વલ્લભસેનની દુહિતા સાથે મુંધના
પુત્રનો વિવાહ, ગજનીના મામુદના સમસામયિક રાજાનુ વિવરણ, બાછેરાના પુત્ર દુસા તેનુ બાલી
રજપુતો ઉપર આક્રમણ, ચાર ભાઈઓ સાથે તેનુ વીર રાજ્યમાં જવુ, અને ... ના મિલેરાટ રાજા
ની દુહિતાઓનુ પાણિગ્રહણ બાછેરાત પછી દુસાજનો અભિષેક, તેના દ્વારા સોઢાપતિ હમીરનુ
આક્રમણ દુસાજના પુત્રો અણહીલવાડના રાજા સોલંકી સિદ્ધરાજની દુહિતા સાથે દુસાજના નાના
પુત્ર વિજયરાયનો વિવાહ યશવ અને વિજયરાય, ભોજદેવ, ભોજદેવના વિરુદ્ધ રાવલનો પ્રપંચ,

---

તૃતિય અધ્યાય

ચતુર્થ અધ્યાય.

પંચમ અધ્યાય.

खास सगवड

आ पुस्तक तमाम जाणीता बुकसेलरोने त्यांथी तेमज धी विद्याविजय प्रिंटिंग प्रेससांथी पण मळी शकशे.

पुरुषोत्तमदास गीगाभाई पांचभाया.

रांधनपुरी बझार—भावनगर

મારવાડ

પ્રથમ અધ્યાય.

મારવાડ, શબ્દનો જુદો જુદો વ્યુત્પતિવાદ મારવાડના પુરાતન ઇતિવૃત સંબધે પ્રમાણ, યતિએ આપેલ વંશ પત્રિકા, મારવાડ વાસી રાઠોડ રજપુતના વંશની ઉત્પતિનું વર્ણન, નયનપાલ, નયનપાળનો આવિર્ભાવિ સમય, નયનપાળે કરેલો કનોજ વિજય, સુર્ય પ્રકાશ, રાજ રૂપકાખ્યાત વિજય વિલાસ, અને બીજા ભટ્ટના ગ્રંથો, કામધ્વજ ઉપાધી ધારી તેર રાઠોડ રાજ પરિવારનો ઉલ્લેખ, કનોજપતિ રાજા જયચાંદ (જયચંદ્ર, મુસલમાને કરેલા ભારત વર્ષના, વિજયનો પુત્રે કનોજ રાજયનો વિસ્તાર અને સમૃદ્ધિ વર્ણન, જયચંદ્રનું વિશાળ સેનાદળ તેનો માંડલીક ઉપાધી અને દેવ સમાન લાભ, તેના રાજ સુયયજ્ઞનું આયોજન, આયોજનની નિષ્ફળતા અને તેથી પેદા થયેલ લાભાલાભ. ભારતવર્ષની તત્કાલિક અવસ્થાનું વિવરણન, તે સમયના ચાર પ્રધાન હીંદુ રાજા. શાહબુદ્દીને કરેલ ભારતવર્ષનું આક્રમણ, દીલ્લીના પ્રધાન રાજાને હરાવી તેની કનોજ તરફ યુદ્ધ યાત્રા, જયચાંદનું મૃત્યુ.

મારવાડ, મરૂવાડ શબ્દનો માત્ર અપભ્રંશ દેશીય શુદ્ધ ભાષામા તેને મરૂસ્થળી વા મરૂસ્થાન કહે છે મરૂસ્થાનનું બીજું એક પ્રતિવચન મરૂદેશ, મુસલમાન ઇતિહાસિક લેખકો, પણ તેને મરૂદેશ કહે છે. દેશીય ભટ્ટ કવિયો, મારવાડને ઘણુ કરી મરધર નામે કહેછે કોઇ કોઇ સમયે છંદના અનુરોધે તેઓ કેવળ મરૂ શબ્દનો પણ વ્યવહાર કરેછે રાઠોડ લોકો જે દેશમા વાસ કરે છે તેને હાલ લોકો મારવાડ કહે છે ખરા, પણ

તેનુ પુરાતન ઇતિવૃત તપાસી જોયાથી માલુમ પડે છે જે શતદ્રુ (સતલજ)થી તે સાગર સુધીનો સઘળો મરૂ પ્રાતરજ તે કાળે મારવાડ નામે કહેવાતો હતો

મારવાડનુ પ્રાચીન વિવરણ કેટલાક ભટ્ટ ગ્રથોથી અને કુલતાલિકાથી મળી આવેછે જે કુલતાલિકામા તેનુ પ્રાચીન વિવરણ વર્ણવેલ છે તે કુલતાલિકા માથી મહાત્મા ટોડ સાહેબે બે કુલતાલિકાને પ્રમાણ સ્વરૂપ ગણેલ છે તેમાથી એક તાલિકા નદાલય નગરના* પ્રાચીનદેવ મદિરમા સરક્ષિત હતી, એક જૈનયતિએ ત્યાથી લાવી તે મહાત્મા ટોડ સાહેબને આપી, જે વગીય પત્રિકા ઘણુ કરી ચોવીશ હાથ લાબી હતી તેમા વર્ણવેલ છે ત્રિદિવપતિ ભગવાન ઇન્દ્રના મેરૂદડ થકી રાઠોડ કુળનો આદિ પુરૂષ પેદા થયો તેનુ નામ યવનાશ્વ, તેનુ આધિપત્ય પારલીપુરમા હતુ રાઠોડ રજપુતોનો વિશ્વાસ છે જે તે પારલીપુર નગર ઉતર પ્રદેશમા હતુ

એ વિસ્તૃત કુલતાલીકા પત્રમા પ્રથમ કાન્યકુબ્જ (કનોજ) ની પ્રતિષ્ઠાનુ અને કામધ્વજની ઉત્પતિનુ વર્ણન યથાર્થ આપ્યુ છે, ત્યાર પછી રાઠોડ કુળની તેર વિશાળ શાખાનુ અને તેના ગોત્રાચારનુ વર્ણન આપેલ છે, એ વર્ણન કરી તે તાલિકા પત્ર સમાપ્તિમા આવી જાય છે

બીજા એક કુળાખ્યાન ગ્રથમા રાઠોડ રજપુતોનુ પ્રાચીન વર્ણન માલુમ પડે છે તેમા એક લાબી નામ માળા વર્ણિત છે જે નામમાળા સાથે સ્થુલ સ્થુલ ઘટનાનો ઉલેખ છે રાઠોડ રજપુતો તેને અત્યત પવિત્ર ગણે છે પોતાના કુળના પ્રમાણ માટે તેનેજ તેઓ યથાર્થ અને સાચુ ગણે છે એ કુળાખ્યાન ગ્રથમા વર્ણવેલ છે જે સવત્ પ (ઇ સ ૪૭૦) મા નયનપાળ નામનો એક વીર પુરૂષ સેનાદળ સાથે કનોજમા આવ્યો તદા ત્યાના અજ્યપાલક નામના અધિપતિને હરાવ્યો, અને તેના રાજ્યનો કબજે કર્યો ત્યારપછી તેના વશજો કનોજીયા રાઠોડ નામે પ્રસિદ્ધ થયા નયનપાળના રાજ્ય પ્રાપ્તિને આરભી મારવાડના શેષ તેજસ્વી રાઠોડ રાજ મહારાજ યશોવતના રાજ્ય કાળ સુધીનુ વર્ણન તેમા છે તે ઘણા લાબા કાળમા રાઠોડ કુળના રાજનૈતિક ઇતિહાસની બે વિશેષ પ્રસિદ્ધ ઘટના જોવામા આવે છે પહેલી ઘટના એ જે હીંદુ રાજ કુલાગાર રાઠોડ જયચદ્રના અધ પાત સાથે કનોજમાથી રાઠોડ વશતરૂ નિર્મુલ થઇ ગયુ બીજી ઘટના એ જે જયચદ્રના ભત્રીજા શિવજીએ કેટલાક રાઠોડવીરોને સાથે લઇ રાજસ્થાન વિશાળ મરૂક્ષેત્રમા પોતાનુ વશતરૂ રોપ્યુ રાઠોડ કુળતિલક મહારાજ યશોવતસિહ સવત્૧૭૩૫ (ઇ સ ૧૬૭૯) મા મરણ પામ્યો તેનુ સારૂ વર્ણન એ કુળાખ્યાન ગ્રથમા આપેલ છે

---

* નાદોલ મારવાડનુ એક પ્રાચીન સમૃદ્ધ નગર તે પ્રસિદ્ધ નાદોલ નગરથી પશ્ચિમ [illegible] આવેલુ છે

ઉપર કહેલ બે કુળાખ્યાન ગ્રંથ શિવાય કેટલાક ભટ્ટ ગ્રંથમાં મારવાડનું જે વિશેષ વિવરણ માલુમ પડે છે. તેમાં સૂર્ય પ્રકાશ, રાજરૂપકાખ્યાન અને વિજય-વિલાસ નામના ગ્રંથો પ્રધાન છે. આપણે તે ત્રણ ગ્રંથની સમાલોચના કરવા પ્રવૃત થઇએ.

મારવાડના એક રાજા અભયસિંહના રાજત્વકાળમાં તેની અનુમતિથી કણિધને નામના ભાટે સૂર્યપ્રકાશ ગ્રંથ રચ્યો. તેમાં ૭૫૦૦ શ્લોક દાખલ કરેલ છે. તે કણિધને તે ગ્રંથ માનવ સૃષ્ટિના વર્ણનથી આરંભ્યો છે અને મહારાજ સુમિત્રના રાજત્વકાળ સુધી તેમાં વર્ણન કરેલ છે. તેમાં નયનપાળ વીગેરે કેટલાક રાજાનું વર્ણન નથી, તે ગ્રંથમાં માત્ર વર્ણવેલ છે. મહારાજ નયનપાળે કનોજ રાજ્યને જીતી તેને કબજામાં લઇ કામધ્વજ ઇલકાબ ધારણ કર્યો, કવિ કણિધને, રાજકીય વિવરણ વળિમાંથી સ્વચરિત ગ્રંથની સામગ્રી એકઠી કરેલ છે, પણ નદાલયના દેવમંદિરમાંથી જે કુળતાલિકા હાથ આવી છે, તેના વિવરણ સાથે સૂર્યપ્રકાશના વિવરણનો મારો મેળ છે. સૂર્યપ્રકાશમાં રાઠોડનું કનોજનું વિરત્વ થોડું વરણવેલ છે. સૂર્ય પ્રકાશ કરનારાએ કનોજાધિપતિ જયચંદ્રના પરાજયની ઘટનાનું અને તેના મરણની ઘટનાનું વર્ણન છોડી દીધું છે. તેણે મહારાજ શિવજીના વંશધરનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપ્યું છે.

રાજરૂપકાખ્યાત ગ્રંથમાં સર્વ પ્રથમે સૂર્યવંશનું કેટલુંક વિવરણ આપ્યું છે. જે સમયે મહારાજ ઇક્ષ્વાકુના વંશધરો, પોતાની પ્રાચીન રાજધાની અયોધ્યા નગરીના સિંહાસને બેઠા હતા, તે સમયનું વિવરણ તે ગ્રંથમાં છે. તે સઘળા વિવરણ પછી ગ્રંથકર્તાએ રાઠોડ રજપુત શિવજીના સ્વદેશત્યાગનું વિવરણ કરેલું છે. જે દીવસે રાઠોડવીર શિવજીએ મરૂસ્થળમાં પોતાનું વિશાળ વંશવૃક્ષ રોપ્યું. જે દિવસે તેના અદમ્ય અધ્યવસાયે તે ઉજડ મરૂસ્થળ રાજ પ્રાસાદથી શોભિત થયુ. તે દિવસથી આરંભી મહારાજ યશોવંતસીંહના મૃત્યુ સુધીનું વિવરણ તે ગ્રંથમાં દાખલ કરેલું જોવામાં આવે છે.

મહારાજ યશોવંતસિંહના અન્યાયનિધન પછી તેનો પુત્ર અજીતસિંહ કેવા પ્રકારના ઘટનાસ્રોતમાં પડી. પોતાના રાજ્ય સિંહાસનને પામ્યો અને શી રીતે તેણે શાસન ચલાવ્યું તે સઘળું વિવરણ રાજરૂપકાખ્યાત ગ્રંથમાં છે. ગ્રંથકારે એટલા સુધી વર્ણન કરી કલમનો ત્યાગ કર્યો નથી. તેણે રાઠોડવીર અજીતસિંહ અને તેના પુત્ર અભયસિંહના રાજત્વથી તે ગુર્જ્જર પ્રદેશના પ્રતિનિધિ શિર બુંદલખાં સાથેના યુદ્ધના અંત સુધી તે સઘળો વૃત્તાંત તે ગ્રંથમાં સન્નિવેશિત છે.

એ શિવાય, વિજયવિલાસ અને ખ્યાત નામના બે ગ્રંથો મારવાડનો પુરાતન વૃત્તાંત આપણને પાર પાડી આપે છે. વિજયવિલાસ, એંકદર એકલાખ

શ્લોકથી બનાવેલ છે. તેમાં ભક્તસિંહના પુત્ર વિજયસિંહના રાજ્ય સુધીનો વૃત્તાંત સમાયેલ છે, ખ્યાત પણ એક સંપૂર્ણ ઐતિહાસિક ગ્રંથ છે. પણ મહાત્મા ટૉડ સાહેબે તેનો સંપૂર્ણ અંશ મેળવ્યો નથી. જે જે અંશમાં રાઠોડ રાજ ઉદયસિંહ, તેના પુત્ર ગજસિંહ અને તેના પૌત્ર યશોવંતસિંહના રાજ્યનું વૃત્તાંત વર્ણવેલછે તે, તે અંશ મહાત્મા ટૉડ સાહેબના હાથમાં આવ્યા છે. એ સઘળા અંશોને એકઠા કરી મહાત્મા ટૉડ સાહેબે મારવાડનું ઈતિવૃત રચ્યું છે.

રાઠોડ રજપુતોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન આપણે મેવાડના પુરાતત્વમાં કહી ગયા. હવે તેઓનો ધારાવાહિક ઇતિહાસ કહી આપવા આપણે પ્રવૃત્ત છીએ. ઉત્તર પ્રદેશ સ્થિત સુદૂર પારલીપુરથી ઉત્પાટિત થઇ રાઠોડ વંશવૃક્ષ શી રીતે સુરધુનીના દક્ષિણ સૈકત તીરે ફરી રોપાયું તેનું સ્પષ્ટ વિવરણ કોઇ પણ ગ્રંથોથી મળી આવતું નથી. એમ માલુમ પડે છે જે, રાઠોડ રજપુતો તે સમયે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શકયા નહોતા.

" રાઠોડ વીર નયનપાળે સંવત્ ૫૨૬ (ઇ. સ. ૪૭૦) માં કનોજ રાજ્યનો અધિકાર કર્યો. તે સમયથી રાઠોડ રજપુતો કામધ્વજના ઉપનામે ઓળખવવા લાગ્યા. નયનપાળ થકી પદારત નામનો એક પુત્ર પેદા થયો. તે પદારતના * પુત્રપુંજથી કામધ્વજ ઉપનામવાળા તેર રાજવંશ પેદા થયા, તે તેર રાજવંશનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન—

૧ લો–ધર્મ ભુંબ, તેના વંશધરો દાનેશ્વર કામધ્વજના નામથી ઓળખાયા.

૨ જો–ભાનુદ. તેણે કાંગારા નામના સ્થળે અફગાનસાથે યુદ્ધ કર્યું અભયપુરની પ્રતિષ્ઠા તેણે કરી, તેથી કરી તેના વંશધરો અભયપુરી કામધ્વજ નામે પરિચિત થયા.

૩ જો–વીરચંદ્ર, અણહીલવાડપાટણના અધિપતિ ચોહાણ હમીરની પુત્રી સાથે તેનો વિવાહ થયો. વીરચંદ્રના ચૌદ પુત્રો થયા. કાળક્રમે તે સઘળા સ્વદેશનો ત્યાગ કરી દાક્ષિણાત્ય પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા. વીરચંદ્રના વંશધરો કુપલીય કામધ્વજના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

૪ થો–અમરવિજય, તેણે ગંગાકુળવર્તી કોનગડ નગરના અધિપતિની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો. તેના હૃદયમાં રાજ્યલિપ્સા, પ્રચંડ વેગે જાગ્રતી થઇ પછી, તે બળવતી હૃદયલિપ્સાની પરીતૃપ્તિ કરવા માટે દુર્દાંત અમરવિજયે, સ્વસુર ગોત્રના, ૧૬૦૦૦ પ્રમારનો સંહાર કર્યો અને તોરાંગઢનો અધિકાર કર્યો, તેના થકી કોરા કામધ્વજ નામની પ્રસિદ્ધિ થઇ.

૫ મો–સુજનવિનોદ, તેના સંતાનો જૈરખેરા કામધ્વજ નામે વિખ્યાત થયા.

* પતિએ આપેલી વંશપત્રિકામાં તેનું નામ બારદ છે,પણ તે વાત ભ્રમાત્મક છે, કારણ કે અતિ પ્રચીન વિવરણમાં તે કેવળ પદારત નામે પ્રસિદ્ધ છે.

૬ કુંભ-પદ્મ, યદુવંશીય રાજા તેજોમાનના હાથ થકી તેણે બોગીલાત જીતી લીધું, ઓરીસા પણ તેના વિક્રમ પ્રભાવે જીતાઇ ગયુ.

૭ મો-ઐહર, યદુવંશીય રાજાઓ પાસેથી તેણે બંગાળા પ્રદેશ લઇ લીધો, તેના થકી, ઐહર કામધ્વજ પેદા થયા.

૮ મો-વરદેવ, તેના મોટા ભાઇએ તેને વૃત્તિ સ્વરૂપે વારાણસી અને ચોરાસી ગામો આપી દીધાં, પણ તેણે તેના તે ગામ ઉપર મનોયોગ દીધો નહિ. પોતાની કીર્તિ સ્થાપવા, તેણે પારૂકપુર × નામના નગરની સ્થાપના કરી. વરદેવના વંશધરો પારૂક કામધ્વજ નામે વિખ્યાત થઇ પડયા.

૯ મો-ઉગ્રપ્રભુ, એમ કહેવાય છે જે ઉગ્રપ્રભુએ હીંગળાજ જઈ ઘોર તપશ્ચર્યા કરી, તેથી દેવી તેના ઉપર અત્યંત સંતુષ્ટ થઇ, દેવીએ તેને એક તલવાર આપી. દેવાજ્ઞાએ, તે તલવાર મંદિર પાસેના એક કુંડમાંથી નીકળી દેવદત્ત તે તરવારની સહાયે, ઉગ્રપ્રભુએ સાગર તીરવર્તી દક્ષિણ દેશ જીતી લીધો. ચાદેલ કામધ્વજ રજપુતો તેના વંશમાં પ્રસિદ્ધ થયા.

૧૦ મો-મુક્તમાન, તુયાર વંશીય ભાનુદત્ત રાજા પાસેથી કેટલોક પ્રદેશ જીતી લીધો. તેનાવંશધરો વીર કામધ્વજ નામે પરિચય પામ્યા.

૧૧-ભરત, વીર ગુર્જરવંશીય રૂદ્રસેન નામના રાજા પાસેથી, તેણે કેટલોક પ્રદેશ જીતી લીધો. તેના વંશધરો ભુરો કામધ્વજ નામે નામાંકિત થયા.

૧૨ મો-અલક્કુલ, તેણે ક્ષીરોદા નામના નગરની સ્થાપના કરી, તે એક વીર પુરૂષ હતો, સિંધુનદ તીરવર્તી અટક નામના સ્થળે મુસલમાનો સાથે તેનું એક યુદ્ધ થયું, તેના વંશધરો ક્ષીરોદીય કામધ્વજ નામે વિખ્યાત થયા.

૧૩ મો-ચાંદ, ઉત્તર પ્રદેશનું તારાપુરનગર તેણે કબજે કર્યું, ભુવનવિદિત તાહીગ નામનાં નગરના ચોહાણ ભુપતિની પુત્રીને તે પરણ્યો, ચાંદ તે વનિતાની સાથે વારાણસીમાં આવી રહયો.

ઇ. સ. ૪૦૭ માં રાઠોડ વીર નયનપાળે કનોજનો કબજો કર્યો, ત્યારપછી તેના તેર પૌત્રો ભારતવર્ષના જુદા જુદા પ્રદેશમાં ઉપસ્તિવિષ્ટ થયા. ત્યારપછી સાત સૈકાના કાળમાંજે જે રાઠોડ વીર રાજાઓ થઇ ગયા, તેનું ચરિત કોઇ ગ્રંથથી નીકળી આવતું નથી. તે લાંબા સમય પછી રાજા જયચંદ્ર કનોજના સિંહાસને બેઠો. તે સાત સૈકાના સમયમાં કેવળ એકવીસ રાજાએના નામ માલુમ પડી આવે છે. જે ગ્રંથમાં એ એકવીશ રાજાનાં નામ માલુમ પડે છે. તે ગ્રંથથી નિશ્ચિત થાય છે જે તે એકવીશ રાજામાંથી કેટલાક રાજા-ઈંટકાલવાળા અને કેટલાક રાઉ-ઈંટકાલવાળા હતા. એમ કહેવાય છે જે રંગતધ્વજ નામના રાજાએ દિલ્હીના તુઆર વંશીય રાજા યશોરાજને એક યુદ્ધમાં

× એ પારૂક પુર હાલ કયા છે. તેનો નિશ્ચય થયો નથી.

હરાવ્યો, તે યશોરાજના આવિર્ભાવનો સમય, યતિએ આપેલ વંશ પત્રિકામાં અભ્રાંત રૂપે વર્ણવેલ છે, પણ સૂર્યપ્રકાશની રાજનામાવળી સાથે યતિએ આપેલ વંશ પત્રિકાની રાજનામાવળીનો મુકાબલો કરતાં ફેર આવેછે.

કનોજનારંગ ભૂમમાં મહારાજ નયનપાલના વંશધરોનું અને જયચંદ્રના પુર્વ પુરૂષોનું શુદ્ધ અને સાચું ચરિત કોઇ સ્થળથી નીકળી આવતું નથી. તોપણ જે અસ્પષ્ટ અને સામાન્ય વૃત્તાંત માલુમ પડયો છે. તેની સમાલોચના કરી આપણે કહી શકીએ છીએ જે તે રાજાઓ રાઠોડ રજપુતોમાં યોગ્ય પુરૂષો હતા અને નયનપાળના સુજ્ઞ અને વીરવંશધરો હતા. તેઓ ક્ષત્રિઓ ચિતગુણગણે વિભૂષિત હોઇ, પોતાની સંમાન મર્યાદા જાળવી રાખવા સંપૂર્ણ સમર્થ થઇ ઉઠયા હતા. એકવાર તેના ગૌરવથી ભારતભૂમિ ગૌરવાન્વિત થઈ ગઈ હતી.

નિર્વાણોન્મુખદીપ જેમ અધિક ચળકાટવાળો અને તેજસ્વી થાય છે તેમ સુવિશાળ કનોજ રાજ્ય પોતાના દારૂણ અધઃપાતના પૂર્વે સમૃદ્ધતા અને આબાદીની ટોચ ઉપર ચઢયું હતું. તેની સમૃદ્ધતા અને આબાદીનું વર્ણન ચંદકવિના મહા કાવ્યમાંથી નીકળી આવે છે. એવી મહા સમૃદ્ધ નગરી કનોજનો અધઃપાત જોઇ શોકાકુળ થવું પડે છે. હાય! સ્વદેશ દ્રોહી જયચંદ્રના પાપાચરણથી તે ગર્વોન્નતનગરી હાલ મસાણ જેવી થઇ ગઈછે.

કૌશિક કુળની લીલાસ્થળી કનોજ નગરીમાં રાઠોડ કુળ કેશરી નયનપાળે પોતાની વિજય પતાકા ખોઇ દીધી, એકવાર તે નગરીનો પરિધિ પંદર કોશમાં વ્યાપી રહેયો હતો. એકવાર તે નગરીમાંરાઠોડ કુળની વિશાળ સેના, "દળયાંગળા," નામે પ્રસિદ્ધ થઇ હતી. તે વિશાળ સેના, જગતની હરકોઈ બલિષ્ટ જાતિની મહા સેના સાથે પ્રતિદ્વંદ્વિતામાં ઉતરવા સમર્થ હતી. સૂર્યપ્રકાશ ગ્રંથમાં તે અક્ષૌહિણીના બળનું પરિમાણ નીચે પ્રમાણે છે. એંશી હજાર બખ્તરધારી વીરો, લોખંડની ટોપી પહેરી લડનાર ત્રીશ હજાર સ્વારો, ત્રણ લાખ પ્યાદા સૈનિકો અને બે લાખ ધનુર્ધર અને પરશુધર વીરો એ શિવાય અસંખ્ય રણ માતંગો.

એ જોરાવર અક્ષૌહિણી લઇ એકવાર રાઠોડ વીર જયચંદ્ર સિંધુનદીના દૂર રહેલ સ્થળે યવન રાજના પ્રચંડ બળને અટકાવવા ગયો હતો. તેમાં હબશી રાજા અને તેના કેંક * વીરો મહારાજ જયચંદ્રના સાથે પરાજીત થયા.

જે ચોહાણ રજપુતો, રાઠોડ રજપુતોના કાયમના દુશ્મન હતા, તે ચોહાણ રજપુતોના ભટ્ટો પણ રાઠોડ રજપુતની વીરગાથા ગાતા હતા. તેઓએ નયનપાળને

---

* જેરૂસાલેમમાંથી પલાયન કરી આવેલ કોઇ ફ્રુંક સેનાનીની જોઇએ, ચંદબારોટના મહાકાવ્યમાં વર્ણવેલ છે જે ફ્રાંક લોકો શાહબુદ્દીનના લસ્કરમાં હતા.

માંડલીક નામે વર્ણવેલ છે. તેઓએ વર્ણવેલ જે, નયનપાળે ઉત્તર પ્રદેશના કોઈ યવન રાજાને હરાવી તેના આઠ સામંત રાજાને કેદ કર્યો.

અણુહિલવાડપાટણનો રાજા સોલંકી સિદ્ધરાજ પણ તેના (જયચંદ્ર) અમિત બાહુ બળે હારી ગયો હતો. તેથી કરી તે રાઠોડ રાજાની પ્રભુતા, નર્મદા નદીના તીર સુધી વિસ્તૃત થઇ. ગર્વિત રાઠોડરાજે અગ્નિષ્ટોમનો યજ્ઞ કરી દેવને સંતુષ્ટ કરવા ધારણા કરી. પાંડવ પ્રવીરે યુધિષ્ઠિરે જે દિવસે, પોતાની પત્ની અને ભાઇઓ સાથે મહાપ્રસ્થાન કર્યું, તે દિવસથી કોઇ પણ હીંદુ રાજાએ અગ્નિષ્ટોમ રાજ સુયજ્ઞ કર્યો નથી, શક કર્તા વિક્રમાદિત્યના ભાગ્યમાં પણ એ વ્રત ઉદ્યાપન કરવાનું ધાર્યું નહોતું, કનોજ રાજ જયચંદ્ર એ કઠોર યજ્ઞ કરવા પ્રવૃત થયો. ભારતવર્ષના સઘળા રાજ્ય વર્ગ તરફ નિમંત્રણ પત્રિકા મોકલાઇ, તેના મોટા આડંબરની વાત સાંભળી સઘળા રાજાઓ ચમક્તિ થયા. સઘળા લોકો જયચંદ્રને ધન્યવાદ, સાધુવાદ અને પ્રશંસાવાદ આપવા લાગ્યા. નિમંત્રણ પવિત્રકામાં એક વાત બીજી પણ લખેલ હતી જે, રાજકુમારી સંયુક્તાના સ્વયંવર સાથે રાજસુયજ્ઞની સમાપ્તિ થાશે, રાજકુમારી સંયુક્તા, એકઠા થયેલા રાજ મંડળમાંથી પોતાનો મનપ્રસંદ વર પસંદ કરી લેશે, જોતાં જોતામાં યજ્ઞનો દિવસ આવી પહોચ્યો, નિમંત્રિત રાજાઓ પોતપોતાના સૈન્ય સાથે કનોજમાં આવ્યા, તેઓના આવવાથી કનોજ નગરે એક અપૂર્વ શોભા ધારણ કરી, ચંદ બારોટે પોતાના મહા કાવ્યમાં તે સમયની તે નગરીની અપૂર્વ રીતે શોભા વર્ણવી છે. ભારતવર્ષના સઘળા હીંદુ રાજાઓ આવ્યા. પણ ચોહાણ રાજ પૃથ્વીરાજ અને ગિહલોટ કુળના રાજા સમરસિંહ, જયચંદ્રને તે સંમાનનો અયોગ્ય ગણી યજ્ઞસ્થળે આવ્યા નહિ. તેના માટે જયચંદ્રે તેના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપે બન્નેની કનક પ્રતિમા બનવાવી, અતિ નીચ કાર્યમાં નિયોજીત કરી, એ વૃત્તાંત પૃથ્વીરાજને કર્ણગોચર થયો. દારૂણ રોષ અને જીઘાંસાથી તેનું હૃદય ઉતેજીત થયું, તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે " દુરાચાર જયચંદ્રનો યજ્ઞ ખંડિત કરવો અને સઘળાના સમક્ષે રાજપુત્રી સંયુક્તાને હરી લાવવી " ચોહાણ વીર પૃથ્વીરાજ તે કઠોર પ્રતિજ્ઞા પાળવા સઘળી રીતે સતાવાળો થયો પણ તેના તે કાર્યથી રાઠોડ અને રજપુત વચ્ચે ઘોર સંઘર્ષ થયો. એવી રીતે વર્ણવેલ છે જે, પૃથ્વીરાજે સંયુક્તાને હરી આણી તેથી, ત્યારબાદ પાંચ દિવસ સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું એ ભયંકર ગૃહયુદ્ધ ભારતવર્ષનું કાળ સ્વરૂપ, શાથી કે એ અનર્થકર ગૃહયુદ્ધથી બન્ને પક્ષનું અખુટ સેનાદળ ક્ષય પામ્યું, છેવટે ચતુર ઘોરી સુલતાન શાહબુદીને ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કર્યો. તેનો તે હુમલો વ્યર્થ કરી દેવા દવદતીના પવિત્ર તીરે, મોટો સંગ્રામ થયો. તેથી ભારતવર્ષનો સર્વ નાશ થયો. આર્ય સ્વાધીનતાની આવા-

સાથે મરૂ ભૂમિ તરફ ગયા તેઓએ આ કારણે માતૃભૂમિમાંથી વિદાયગીરી લીધી, તે બાબતમાં ભટ્ટ લોકો જુદીજુદી રીતે બોલે છે. કેટલાક બોલે છે જે, પુણ્યતીર્થ દ્વારકાના જવાને તેઓને પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો. કેટલાક લોકો બોલે છે જે, ઉદ્યમ અને અધ્યવસાયની મદદે નવા કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરી અદૃષ્ટ દેવની પ્રસન્નતા મેળવવા, તેમ કરવાનો તેઓનો ઉદ્દેશ હતો, એ બન્ને મતમાં કયો યુક્તિ સંગત તે નિશ્ચય કરવુ મુશ્કેલ છે શિવજી રજપુત–ગર્વોન્નત રાઠોડ કુળનો ઉપયુક્ત વંશધર,) પિતૃ પુરૂષોનું માન જોગ્ય વધારવાનો દરેક રજપુતનો ઉદ્દેશ હોઈ શિવજીએ તે ઉદ્દેશ પકડી માતૃભૂમિ છોડી દીધી.

રાઠોડ કુળનું ભવિષ્યદ ગગન ધીરે ધીરે પરિષ્કૃત થાય છે, તે શિવજી જાણી શકયો નહિ. તે મુષ્ટિમેય સેના લઇ મરૂભૂમિના ઉત્તમ વાલુકામય સ્થળે ફરવા લાગ્યો. કયાં જવું શી રીતે ભાગ્યલક્ષ્મી પ્રસન્ન થાય, તે વિષયમાં તે સ્થિર કરી શકયો નહી. પણ કઠોર ઉદ્યમ અને અધ્યવસાયની મધ્યે મૂળમંત્ર સાધવામાં સ્થિર પ્રતિજ્ઞ હોઇ તે ભયંકર કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. તે મંત્રના સાધન પ્રભાવે, તે થોડા સમયના જે વિસ્તૃત ભૂ ભાગ ઉપર પોતાનું આધિપત્ય મેળવી શકયો તે ભૂભાગ યમુના સિંધુ ગારાનદી અને આરાવલ્લીની વચ્ચેનો હતો એ ચતુ સીમબદ્ધ વિશાળ દેશમાં જે સઘળી ભિન્ન ભિન્ન જાતિવાસ કરતી હતી. તેઓનું સંક્ષિપ્ત સમાલોચન–કચ્છાવહ રજપુતો તે સમયે રાજનૈતિક જગતમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી શકયા નહોતા તેનો સ્વર્ગીય અધિપતિ ગોવ પૂજન, ગયાં સુલતાન બગવાના કનોજના યુદ્ધમા મુઓ હતો. આ સમયે તેનો પુત્ર મીલ્લદસિંહ કુશાવહ કુળના રાજસિંહાસને બેઠો હતો, અજમેર, શંભર અને બીજાં ધોહાણ રાજયો, યવન રાજના હાથમા હતાં. પણ આરાવલ્લીના અનેક કીલ્લાઓ રજપુતાના કબજામા હતા. નાદોલ નગર, યવનના હુમલામાંથી સારી રીતે બચી જવા સમર્થ થયું વિશાળ દેવનો એક વંશધર તે નગરમાં રાજ્ય કરતો હતો. તે સઘળામા મરૂભૂમિનું ગાત્ર સ્વરૂપ સુંદર નગર પ્રાચીન પુરીહર કુળની ગૌરવ ધ્વજ, પોતાના વિરાટ કીલ્લાના સાથે ધારણ કરી ગર્વ સાથે ઉભું હતું. ગણુ માનસિંહના હાથમા સુંદર નગરનો શાસન ભાર સોંપાયેલ હતો. માનસિંહ પોતાના નામન ભૂમિયા વિગેરેની પૂજા પામી તે સમયે મરૂભૂમિમાં પ્રધાન રાજા નીવડયો હતો. ઉત્તમ નગરકોટની પાસે ગોહીલો રહેતા હતા. કાળના કઠોર પ્રહારથી આજ ભારતવર્ષમાં તેઓનું અસ્તિત્વ લોપ પામ્યું છે ખરૂં, પણ તે સમયે, તેઓ વિશેષ સમૃદ્ધ થઇ રહ્યા હતા, તે અનેક ભટ્ટ ગ્રંથોથી નીકળી આવે છે. તે સમયે ગેહુ કુળના અધિપતિએ ખેરગઢ નાનના નગરમાં પોતાનું રાજપીઠ સ્થાપન કરી ખેરના પ્રાચીન નામ ઉપર પોતાનું આધિપત્ય ચલાવ્યું. જે સમયે

હાલ વીકાનેર આવેલ છે. તે સ્થળથી ભાટનેર સુધી મળેળો પ્રદેશ નાના નાના જીત્સંપ્રદાયના સરદારોના હાથમાં હતો.

રાઠોડ વીર શિવજીએ બાલ્યકાળનું લીલાસ્થળ કનોજને છોડયું. જે નગરમાં તેના પૂર્વજોએ અતિ ગર્વે રાજ્ય શાસન ચલાવ્યું. તે નગરને તેણે કાયમના માટે છોડયું. હવે તે પોતાની જન્મભૂમિને જોઇ શકશે નહિ. તે રજપુત-ગૌરવાન્વિત રાઠોડ કુળનો ઉપયુક્ત વંશધર-તેનું સિંહાસન ઉપર બેસવું કયાં ગયું! આજે નિરાશ્રયની જેમ દેશે દેશે ભ્રમણ કરવાનું તેને આવી પડયું-! શિવજીના ઉન્નત હૃદયમાં જુદી જુદી ચિંતા ઉદય થવા લાગી. તો પણ તે નિરાશ થયો નહિ. તે જાણતો હતો જે વિપદને સહવી તે રજપુતનો ધર્મ છે. શાથીકે વિપદજ સંપદની સૂચના આપી દે છે. પોતાની જન્મભૂમી છોડી થોડા સહચરો સાથે તે મરૂ પ્રદેશની પ્રાંત ભૂમિમાં પેઠો. ચારે દિશાએ અનંત વાલુકા સાગર સૂર્ય કીરણે ચમકી તેના હૃદયને વધારે દગ્ધ કરતો હતો. તે દુઃખો સહને કદી કેલુમદ સ્થાને આવ્યો. હાલ જે સ્થળે વીકાનેર નગર છે, તે સ્થળથી પશ્ચિમે દશ કોશ ઉપર કુલમદ અવસ્થિત-તે સમયે તે સ્થળે એક સોલંકી રાજા રાજ કરતો હતો. તેણે શિવજીને મહા સમાદરે ગ્રહણ કર્યો.

સોલંકી રાજાના આદરવાળા અને ઉદાર વ્યવહારથી શિવજી પ્રીત થયો. અને તેના કરેલા ઉપકાર ઉપર પ્રત્યુપકાર કરવા તેણે ચાહ્યું. તે સમયે લાક્ષ કુલાન નામનો એક દુર્દાંત રજપુત તે પ્રદેશવાસીઓને અત્યંત પીડા આપતો હતો. લાક્ષ કુલાન પ્રસિદ્ધ જાડેજા કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. તેનો કુલશ કીલ્લો ભીષણ શત્રુઓથી દુર્ભેદ્ય અને અગમ્ય હતો. લાક્ષ કુલાન એવો દુર્ધર્ષ હતો.જે શતદ્રુથી તે સાગરકુળ પર્યંતના સઘળા લોકો તેનું નામ સાંભળી કંપીત થાતા. સોલંકી રાજાના અનુરોધે રાઠોડ વીર શીવજી આજ તે દુર્દાંત લાક્ષ કુલાનની વિરૂધ્ધે તલવાર લઇ ઉઠયો. ક્રમે યુદ્ધની ગોઠવણ થઈ. શોલંકી રાજે શીવજીને સેનાપતિના હુદ્દાએ નીમ્યો. સત્યરામ અને તેની સાથે બીજા રાઠોડો શિવજીની મદદે ઉભા રહ્યા. ક્રમે બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. શીવજીએ પોતાના પ્રચંડ પ્રતિદ્વંદ્વિ ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવ્યો. પણ તે જય થોડાથી કીત થયો નહિ. તે જયના બદલામાં તેણે જીવન સહચર ભાઈ સત્યરામના અને બીજાવીર રાઠોડોના પ્રાણ આપ્યા. કોલુમદ પતિ વીજયી રાઠોડ વીર શીવજીને આનંદથી ભેટયો,અને તેના કરમાં તેણે તેની બેનને આપી. ત્યાર પછી શીવજી દ્વારકા તરફ ચાલ્યો. થોડા દીવસમાં તેનું અણહીલવાડ પાટણ નયનગોચર થયું. શાંતિ દુર કરવાને તે નગરમાં ગયો.ત્યાંના અધિપતિએ તેનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો. શીવજી અણહીલવાડમાં

રહેતો હતો, તે સમયે એક દીવસ ખબર આવ્યા કે દુર્દાંત લાક્ષ્‌-કુશાન તે નગર ઉપર હુમલો કરવા આવ્યો. લાક્ષના હુમલાથી અણુહીલવાડ પાટણનો રાજા ભય પામ્યો. પણ તેનો ભય દુર કરી શીવજી તે દુર્દાંત જાડેજા વીરની સાથે દંદ યુદ્ધમાં ઉતર્યો. લાક્ષ શિવજીના પ્રિય ભ્રાતા સત્યરામનો સંહાર કરી નિર્વિઘ્ન યુદ્ધસ્થળથી પલાયન કરી ગયો હતો. આજ તે ભ્રાતૃહંતાના હૃદય શોણિતથી પોતાનો શોકાનળ બુઝી દેવા શીવજીએ સંકલ્પ કર્યો. પ્રચંડ પ્રતિશોધ પિપાસા અને યશોલિપ્સાથી ઉત્તેજીત થઇ શીવજીએ લાક્ષ કુશાનને તે દંદ યુદ્ધમાં ઉતરવા હાક મારી. શિવજીના ખડગ પ્રહારે લાક્ષનું માથુ છેદાયું. એ જોઇ પત્તન રાજના લોકો જયનો નાદ કરવા લાગ્યા.

દુર્ધર્ષ લાક્ષના શોણીત વડે દારૂણ ભ્રાતૃશોકવન્હિ શિવજીએ ઓલવી દીધો. દ્વારકાની તીર્થયાત્રા તેને કરવાની રહી. ખરેખર તે તીર્થયાત્રાનું વ્રત તેણે ઉધાપન કર્યું, કે નહિ, તે વિષયની હકીકત કોઇ સ્થળથી નીકળતી નથી. અણુહીલવાડપાટણથી વિદાયગીરી લઇ, શિવજી લુણી નદીના તીર સ્થળે થોડા દીવસ રહ્યો. ત્યા ખીરો નામનું એક નગર હતું.

છત્રીશ રાજકુમાર આહેલા એક રાજકુળની શાખા ત્યાં વાસ કરતી હતી. શિવજીએ તેનો સંહાર કરી તે નગરનો કબજો કર્યો. ક્રમે જીગીષા વૃત્તિ તેના હૃદયમાં બળવતી જાગી ઉઠી. ત્યારપછી તેણે તે સ્થળના પાસેના ક્ષીરધરના ગોહીલનો વધ કર્યો. તેણે તેના પ્રદેશમાં પોતાની વિજય પતાકા રોપી દીધી. ગોહીલોનો અધિપતિ મહેશદાસ તેના હાથમાં આવી પડયો. તેથી તેના સૌભાગ્યનો માર્ગ સાફ થયો. બાકી રહેલા ગોહીલો પ્રાણ લઇ પલાયન કરી ગયા.

સૌભાગ્ય લક્ષ્મીની પ્રસન્નતા હોય તો માણસ અભીષ્ટ સાધવામાં કૃતકાર્ય થઇ જાય છે. શિવજી ક્ષિરધરમાં થોડા દીવસ રહ્યો. તેની શ્રીવૃદ્ધિ સાધનનો એક ઉપાય આવી પડયો. તે સમયે તે પ્રદેશમાં પલ્લી નામના નગરમાં કેટલાક બ્રાહ્મણો વાસ કરી અતુલ ભૂમિ સંપત્તિનો ભોગ કરતા હતા. પણ પર્વત નિવાસી મીન લોકો સમયે સમયે તેઓના ઉપર પડી તેઓની સંપત્તિ લુંટતા હતા. શાંતિપ્રિય નિરીહ બ્રાહ્મણો તે દુર્વૃત્તના જુલમમાંથી બચવા માટે કોઈ પણ ઉપાય શોધી શકયા નહિ. છેવટે તેઓ શિવજીના શરણે ગયા. શિવજીએ તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી. થોડા સમયમાં પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરી તેણે તે વિપ્રોનો આશિર્વાદ લીધો. તેમ થવાથી પણ બ્રાહ્મણો નિશ્ચિંત થયા નહિ. તેઓએ જાણ્યું જે શિવજી જ્યાંસુધી પલ્લી નગરમાં છે ત્યાંસુધીજ તેઓની અવસ્થા નિરાપદ છે. શિવજીના ગયા પછી મીન લોકો તેઓના ઉપર અત્યાચાર કરશે. તે

માટે તેઓએ શિવજીને પાસે રાખવા સંકલ્પ કર્યો. તેઓએ શિવજીને બહુ ભૂમિ સંપતિ આપી. આદરથી તે ગ્રહણ કરી શિવજી વિપ્રો પાસે રહેવા લાગ્યો. સોલંકી રાજપુત્રીના પેટે શિવજીનો એક પુત્ર થયો. તેનું તેણે અશ્વત્થામા નામ રાખ્યું.

એ રીતે શિવજી તે શાંતિપ્રિય બ્રાહ્મણોમાં વાસ કરવા લાગ્યો. પણ તેની દુરાકાંક્ષાની કોઇથી તૃપ્તિ થઈ નહિ. પહ્લીનો અને તેની પાસેની ભૂમ સંપતિનો તેણે અધીકાર કર્યો. જે દુષ્કર્મ કરી તે અધીકાર તેણે કર્યો તે દુષ્કર્મથી શિવજીનું નામ અત્યંત કલંકિત થયું. બ્રહ્મહત્યા અને વિશ્વાસઘાતકતા કરી તેણે તે સઘળી ભૂમિ સંપતિ હસ્તગત કરી તેનો ઉપભોગ તે એક વર્ષથી વધારે સમય લઇ શકયો નહિ. તે ત્યારપછી થોડા દિનમાં આ લોક ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો.

શિવજી ત્રણ પુત્રોને પોતાની પાછળ મુકી ગયો. તેમાં મોટાનું નામ અશ્વત્થામા, મધ્યમનું નામ શોનીંગ અને નાનાનું નામ અજમલ. મોટો પુત્ર અશ્વત્થામા પિતૃ સંપતિ પામ્યો. એક ભાટના ગ્રંથથી માલુમ પડે છે જે અશ્વત્થામાએજ ગોહીલ પાસેથી ક્ષીરધર છીનવી લીધું. પિતાના દોષ ગુણો ઔરસ જાત પુત્રમાં ઘણું કરી સંક્રામિત થાય છે. શિવજીએ જે રીતે વિશ્વાસઘાતકતા અને અસદનુષ્ટાન કરી પહ્લીનો અધીકાર કર્યો હતો. તે રીતે આજ તેના મોટા પુત્રે અશ્વત્થામાએ પણ કેટલાંક કાર્યો કર્યાં. તેણે પોતાના નાના ભાઈ શોનીંગને ઇડર પ્રદેશના આધિપત્ય ઉપર નીમ્યો.

તે પ્રદેશ ગુર્જ્જરના સીમાતે આવેલ, તે સમયે તે દેવી વંશીય કોઈ રાજાના અધીકારમાં હતો, અશ્વત્થામાએ ચતુરતા અને વિશ્વાસઘાતકતા કરી તે પ્રદેશ તેતા રાજાના મૃત્યુ ઉપર કબજે કરી લીધો. શોકવિહ્વળ નગરવાસીઓ તે રાઠોડ રાજના કુકાર્યને અટકાવી શકયા નહિ.

શોનીગના વંશધરો હાતંદીર નામના રજપુતોના નામે ઓળખાયા. અજમલે અશ્વત્થામાની જેમ દારૂણ જીગીષા વૃત્તિ દ્વારા ઉત્તેજીત થઈ સોરાષ્ટ્રના અપર પ્રાંત સુધી પોતાની પ્રચંડ તલવાર ચલાવી. સોરાષ્ટ્રના પશ્ચિમ પ્રાંતમાં ઓકમંડળ નામનું એક નગર હતું. પ્રાચીન સોર વંશીય વિક્રમસિ (વિક્રમસિંહ) નામનો રાજા ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો. જીગીષુ અજમલે તેનો સંહાર કરી તે પ્રદેશ કબજે કર્યો. તે કાર્યથી તેના સંતાન વાઘેલ નામે પ્રસિદ્ધ થયાં. હાલ સુધીમાં પણ 'રાઠોડ વીર' અજમલના વંશધરો દ્વારકાની પાસેના પ્રદેશમાં વસે છે,

પોતાના પાછળ આઠ પુત્રોને મુકી અશ્વત્થામા પરલોકવાસી થયો. તે આઠમાંથી મોટો દુહર પિતાની સંપત્તિને પામ્યો. એ પ્રસિદ્ધ સ્વલ્પ રાજ્યમાં તેની હૃદય તૃપ્તિ થઈ નહિ. તે હૃદયમાં એક વાસના ધીરેધીરે વધતી હતી. દુહરના હૃદયમાં બાલ્યકાળથી પૂર્વ પુરૂષોનું લીલાનિકેતન કનોજને લેવાની વાસના હતી. આ ક્ષણે પિતૃ રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત થઈ, તે પોતાની વાસના પુરી કરવા તૈયાર થયો. પણ તેની તે વાસના પુરી થઈ નહિ. કનોજના ઉદ્ધારમાં અકૃત કાર્યથી દહુરે પુરીહરના હાથમાંથી મુંદર લઈ લેવા ચેષ્ટા કરી, પણ તેની તે ચેષ્ટા ફળવાળી નીવડી નહિ. તેમાં તેનો પ્રાણ વિયોગ થયો.

દહુર બે પુત્રને પાછળ મુકી પરલોકમાં ગયો. તેમાંથી મોટો રાયપાળ પિતૃ સિંહાસને બેઠો. પુરીહરરાજાના હૃદય શોણીતથી પિતૃ શોકાગ્નિ ઓલવી દેવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો રાયપાળે સેનાદળ લઈ મુંદર ઉપર હુમલો કર્યો. તેનો પ્રચંડ હુમલો પુરીહરરાજ રોકી શક્યો નહિ. તે યુદ્ધસ્થળે પડયો. વિજયી રાયપાળે મુંદર કીલ્લાનો કબજો કર્યો. રાઠોડ કુળની વિજય પતાકા મુંદરના કીલ્લા ઉપર ઊડવા લાગી. પણ તે થોડા રોજ ઉડી. જીતાયેલા પુરીહરોએ સેના સંગ્રહ કરી બળ સંપન્ન થઈ રાયપાળને મુંદર કીલ્લામાંથી હાંકી કહાડયો.

રાયપાળને તેર પુત્ર હતા. તેમાંથી મોટો પુત્ર કહુલ તેના સિંહાસને બેઠો. બાકીના સઘળા જુદાજુદા પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા. કહુલનો પુત્ર જહલન. જહલનનો પુત્ર ચેદો. અને ચેદાનો ઉત્તરાધીકારી ખીદો થયો. એ સઘળા રાજકુમારોનું ચરિત કોઈ ઠેકાણેથી મળ્યું નથી. રાવ ખીદો રાજ્ય વૃદ્ધિ કરી શકયો. ખીદાના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર શીલક ગાદીએ બેઠો. ત્યારપછી વિરામદેવ અને વિરામદેવ પછી ચંડ સિંહાસને બેઠો. ચંડ થકી રાઠોડ કુળની શ્રીવૃદ્ધિ થઈ. ચંડ, વીર અને રાજનિતિજ્ઞ હતો.

ઉદ્યમ, અધ્યવસાય અને સહિષ્ણુતાના ગુણે વીરવર ચંડ વિભુષિત હતો એ ત્રણ ગુણથી તેણે મુંદરનો કીલ્લો જીતી લીધો. ચંડે પોતાનું શાસન મુંદરમાં દૃઢ કર્યું. પોતાની વિજયીની સેના લઈ તે દક્ષીણ પ્રદેશ તરફ ગયો. તે ગદવારની રાજધાની નાંદોલ નગર પાસે આવી પહોચ્યો. ત્યાં પોતાનું સેનાદળ રાખી તે પોતાના નગરમાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ત્યાં તેણે રૂડા ચરિતથી રાજ્ય કર્યું.

યશલમીરના ભટ્ટી રાજના તાબામાં પુગલ નામનો એક જનપદ છે. તે પ્રદેશ તે સમયે રણુંગદેવ નામના ભટ્ટી સરદારના હાથમાં સોપાયો હતો. રણુંગદેવને સાધુ નામનો એક વિર્યશાળી પુત્ર હતો. લાક્ષ કુલનની જેમ સાધુ પણ

પોતાના ભુજબળના ભરોસે જીવન ધારણ કરતો હતો. નાગોરથી તે સિંધુ નદ સુધીના પ્રદેશોને લુંટી તે પુષ્કળ સંપતી લાવ્યો હતો.

યમની જેમ સાધુ થકી મરૂભૂમિના સઘળા લોકો ભય પામતા હતા. એક સમયે, કોઇ નગરમાંથી કેટલાક ઉંટ, ઘોડા વિગેરે જીતી, તે ગોહીલની રાજધાની ઓરીંતના પ્રાંત ભાગમાં થઈ જતો હતો. એટલામાં તે નગરના અધિપતિ માનેકરાયે તેને આદરથી નિમંત્રણ કર્યું, સાધુએ, તેનું મંત્રણ સ્વીકારી તેના ભવનમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું, થોડા સમયમાં પાન ભોજનની તૈયારી થઇ. માણેકરાય, ભટ્ટી વીર સાધુની પાસે બેસી તેના વીરત્વ વાળી વાર્તા સાંભળતો હતો. તે વાત સાંભળી ગોહીલ રાજ વિસ્મિત અને આલ્હાદિત થયો. તે વિરત્વની વાર્તાએ, બીજા એક માણસના કાનમાં અમૃત ધારા સીંચી. તે એકાગ્ર મને, ભટ્ટીવીર સાધુનું શુદ્ધ અને વિસ્ચરિત સાંભળતી હતી. તે સાંભળનાર સ્ત્રીનું નામ કર્મદેવી, તે ગોહિલ રાજ માણેકરાયની દુહિતા. કર્મદેવી, જન્મથી સુખની ક્રોડમાં ઉછરી હતી. કર્મદેવી, પીતા માતાનું જીવન હતી. મરૂભૂમિમાં તે એક ખુબસુરત રમણી ગણાતી હતી. મુંદરાધિપ રાહચંદના ચોથા પુત્ર અરણ્યમલ તેનો વિવાહ સ્થિર થયો હતો. વિવાહ જલ્દી થવાનો હતો, જેથી બન્ને પક્ષમાં સત્વર તૈયારી-થાતી હતી. પણ તે સંબંધ કર્મદેવીને પહેલાં પસંદ નહોતો તેણે સાધુના વીરત્વ ચરિત્ત સાંભળ્યાં હતાં, તે સાંભળી પ્રથમથીજ તેણે તેને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો હતો, આજ તે મનોમન પતિને સંમુખે જોઇ અને નિજકર્ણે તેની વીરત્વ કહાની સાંભળી. તે પોતાનો હૃદયભાવ છાનો રાખી શકી નહી. તેની સહચરીઓએ તેને બહુ સમજાવી પણ તે સમજી નહિ. તેણે પોતાની સહચરીઓને કહ્યું "તુચ્છ રાજસિંહાસન લઇ શું થાય, ઉચા રાઠોડના પુત્રવધુ થયે શું થાય, મેં જેને પ્રાણ મન સોંપેલ છે તેનીજ હું દાસી દાસી થઇ રહીશ. પણ બીજાની મહિષી થઈ રહીશ નહિ" કર્ણદેવીની તે રાઠોડ પ્રતિજ્ઞા તેના પિતા માતાએ સાંભળી. તેઓનું હૃદય એકીવારે ભય અને દુઃખે વ્યાકુળ થયું, રાઠોડ કુળ સાથે પોતાની પુત્રીનો સંબંધ કરી માણેકરાય મોટી આશાઓ રાખતો હતો. પણ દુર્ભાગ્યવશે તે અશા ફળવાળી થઈ નહિ.

વિવિધ વિધાને પાનભોજન સમાપિત થયું. ગોહિલ રાજ માણેકરાયે, સાધુની પાસે સઘળું જાહેર કરી કહ્યું જે, રાઠોડ કુમાર સાથે સંબંધ ભંગ કરવાથી મોટી આપતિની સંભાળના છે. તેજસ્વિ સાધુએ કહ્યું, નાળિયેર યથાવિધાને પુગલમાં મોકલાય તો હું તમારી પુત્રીને પરણુ, એ સઘળી વાત થયા પછી સાધુ પોતાના ઘેર આવ્યો, થોડા સમયમાં વિવાહ સૂચક સંબંધનું નાળિયેર આવ્યું અને

આરીતનગરમાં વિવાહ કાર્ય સમાપ્ત થયું. એ વિવાહમાં પુષ્કળ યૈતુક અપાયું.

એ અભિનવ વિવાહના સમાચાર વિપ્રલબ્ધ અરણ્યકમળના કાને પડયા. દારૂણ ક્રોધ અને ઈર્ષાથી તે ઉન્મત્ત થઇ ઉઠયો. સાધુને શાસ્તિ આપવા માટે તે ચાર હજાર રાઠોડ રજપુતો લઈ તેનો માર્ગ રોકી ઉભો રહ્યો. અગાઉ સાધુએ શંકલા મેસાજના પુત્રનો વધ કર્યો હતો. શંકલા મહેરાજ પણ રાઠોડની સાથે વેર લેવા માટે ભળી ગયો. સાધુ વીર પુરૂષ હતો. માણિકરાયે તેની સાથે ચાર હજાર ગોહીલ સેનીકો મોકલ્યા કહેલું હતું પણ સાધુએ તે વાતમાં સંમતિ આપી નહોતી, પોતાના બાહુબળ ઉપર અને પોતાના સાતસો ભટ્ટી સરદારો ઉપર તેનો પૂર્ણ ભરૂસો હતો. તોપણ માણિકરાયના પુષ્કળ આગ્રહથી સાધુએ પોતાના સાળા મેઘરાજ અને પાચસો સૈનિકો સાથે લીધા.

એ સાડા સાતસો સેનીકોની સાથે ભટ્ટી વીર સાધુ ચંદન નામના સ્થાન પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યા તે પોતાની શ્રાંતિ દૂર કરવા લાગ્યો. રોષોન્મત્ત રાઠોડ વીર પોતાના દળ સાથે તે સ્થાને આવી પહોંચ્યો. તેનું સૈન્યદળ અગર જોકે સાધુના સેનાદળ કરતા ત્રણ ગણુ વધારે હતું તો પણ તે પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વ સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો બન્ને આશાભીઓ થોડા સમયના માટે વિશ્રામ લઈ યુદ્ધક્ષેત્રમા ઉતર્યા. સહુથી પહેલો ભટ્ટી પક્ષનો પાહુ ગોત્રીય જયટંગ અને રાઠોડ પક્ષનો ચોહાણ સોમ પરસ્પર સંમુખીત થયા. બન્નેએ પોતપોતાના ઘોડાને એક બીજાની સામે હાકયા દરેકના હાથમાં તીક્ષ્ણ બે ધારવાળી તલવાર હતી. પરસ્પરના વિરૂધ્ધે તે ભયંકર તલવારનો ઉપયોગ થયો. પડખે અરણ્યકમલ અને સાધુ પોતપોતાની સેનાના મોખરે ઉભા હતા. જોતજોતામાં યુદ્ધ ભયંકર થઇ ગયું એકદમ જયટંગા ભીષણ ચિત્કાર કરી અશ્વને દોડાવી સોમ ઉપર પડયો. સોમ તે વેગ સહન ન કરવાથી ભૂતળશાયી થઇ ગયો. સોમ ફરીથી ઉઠયો નહિ. પ્રતિદ્વંદ્વિના પ્રચંડ પ્રહારે તેના પ્રાણ વાયુ નીકળી ગયા. ત્યારપછી વિજયોન્મત્ત પાહુ તે લોહીતાકત તલવાર લઈ શત્રુ પક્ષ તરફ દોડયો. જેને તેઓએ પ્રતિદ્વંદ્વિ ગણ્યા. તેના ઉપર તેણે હુમલો કર્યો, તેથી કરી એક ભયંકર તોફાન થયું, દ્વંદ્વ યુદ્ધ ભાગી ગયું અને દળયુધ્ધ થયું. બન્ને દળ ભયંકર નાદ કરી લડવા લાગ્યા.

દળયુધ્ધ કરવાનો અરણ્યકમલનો કે સાધુનો અભીપ્રાય નહોતો. હવે સેના બળનો અપવ્યય ન થાય તેના માટે તે બન્ને દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં ઉતર્યા. દૂર રથમાં બેઠી સુંદરી કર્મદેવી યુદ્ધાભિનય જોતી હતી. સાધુ આ સમયે છેવટની વિદાયગીરી લેવા તેની પાસે આવ્યો. વીરનારી કર્મદેવીએ શાંત ગંભીર સ્વરે તેને કહ્યું "વહાલા ! યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થાઓ ! હું અહિં રહી તમારૂં યુદ્ધ જોઈશ. જો

યુદ્ધક્ષેત્રમા તમે પડશો તો તમારૂ અનુગમન કરી હું તમને પરલોકમા મળીશ, એ કર્મ દેવીના વચનો સાભળી સાધુ બમણો ઉત્સાહિત થયો તે ઉન્મતની જેમ ગહોડ રાજ કુમાર અરણ્યકમલની સમુખે આવ્યો, ગહોડવીર પહેલેથી તેની પ્રતીક્ષા કરતો હતો તેણે આ ક્ષણે સાધુને ઓળખ્યો નહિ, છેવટે તે સાધુને તેણે ઓળખ્યો પોતાના પચકલ્યાણ નામના ઘોડાને સાધુ તરફ ચલાવ્યો બન્ને વીરો એક બીજાના સમુખે હોઈ ઉભા રહ્યા, સાધુએ પોતાના પ્રતિદ્વન્દ્વીના મસ્તક ઉપર પોતાનો ખડગ ચલાવ્યો પણ ચતુર અરણ્યકમળે તે ઘાનો પ્રતિરોધ કર્યો, તેણે સાધુના મસ્તક ઉપર તલવારનો ઘા કર્યો તે સમયે બન્ને વીરો રજતગિરિ પર્વત જેવા પૃથ્વી ઉપર પડયા ગહોડ વીર મૂર્છિત થયો તે થોડા સમયમા બેઠો થયો પણ ભટ્ટી વીરસાધુ ફરી ઉઠી શક્યો નહિ પડતા પડતા સાધુના પ્રાણવાયુ નીકળી ગયા યુદ્ધ બધ રહ્યુ

પતિપ્રાણા કર્મદેવીની આશાઓ નિષ્ફળ નીવડી, તેણે વિચાર્યું હતુ જે સ્વામી સોહાગિની થઈ લાબો સમય સુખનો ઉપભોગ કરીશ પણ તેનુ ચીરકાલ દુર્ભાગ્ય જે તેનુ સુખસુત્ર છેદાઈ ગયુ તે પતિનુ અનુગમન કરવા ગોઠવણ કરવા લાગી થોડા સમયમા તે યુદ્ધ સ્થળે એક મોટી ચિતા તયાર થઈ ગઈ ગોહિલ રાજકુમારીએ તલવાર લીધી તે તલવારથી એક હાથ કાપી નાખ્યો, કર્મદેવીએ તે હાથ પોતાના સાસરાને આપવાને એક સનિકને આપ્યો, અને તે ધીર વચને બોલી કહે જે તેની પુત્ર વધુ એવી હતી ત્યારપછી તેણે બીજો હાથ લાબો કર્યો તે છેદવા, તેણે સૈનિકને કહ્યુ, સૈનિકે તેનો હાથ છેદ્યો, તે હાથ ગોહિલકુળના ભટ્ટ કવિને આપવા તેણે સૂચવ્યુ ત્યારપછી તે પ્રાણપતિના મૃતદેહ સાથે બળતી ચિતામા ચડી મૂગલના વૃદ્ધરાવ રણુગદેવે તે હાથ લઈ બાગી તેના ઉપર એક તળાવ કરાવ્યુ તેનુ નામ કર્મદેવનુ સરોવર ” એમ પડયુ

એ અનર્થકર અપૂર્વ યુદ્ધ ઈ સ ૧૪૦૭મા બન્યુ એ યુદ્ધમા નહોર પચીશ શકલા રજપુતોએ સારૂ વીરત્વ બતાવ્યુ તેઓના ત્રણુનો સૈનિકોમાથી શુદ્ધ પચાસ સનિકો સેનાપતિ શકલા મહેશજી સાથે યુદ્ધમાથી પાછા આવ્યા મહેશજી ભયકર રીતે જખમી થયો અરણ્યકમલને અને તેના ચાર ભાઈઓને દારૂણ ઘાત થયા જે ઘાતથી તેના શરીર ઉપર જે અસ્ત્રરેખા થઈ હતી તે છ માસમા એવી રીતની વિષમ રીતે ઉખડી કે તેથી અભિનવ રાજકુમાર મરણ પામ્યો

પણ તેથી એ ભયકર વિવાદ પ્રશમિત થયો નહિ, શોણિતના બદલામા શોણિતનો ખર્ચ થયો તોપણ બન્ને પક્ષની તૃપ્તિ થઇ નહિ, બન્ને પક્ષનો એક એક રાજકુમાર પડયો આ ક્ષણે રાજકુમારના પિતાઓએ ખડગ ધારણ કર્યા, વીર શકલા મહેતાના પ્રતાપે સાધુનુ સેનાબળ નાશ પામ્યુ. તે માટે પુત્ર શોકાર્ત

રણગદેવે મહેરાજને શાસ્તિ આપવા પોતાના દળ સાથે તેના જનપદ ઉપર હુમલો કર્યો, શકલા રજપુતો સામાન્ય પ્રતાપશાળી નહોતા મરૂ સિવાય કોઈપણ વીરપુરૂષ તેઓને આજ સુધી હરાવી શક્યો નહોતો મહેરાજ સુપ્રસિદ્ધ હરવાશકનો પિતા થાય, તેનો પ્રચંડ પ્રતાપ કોઈ આજદિન સુધી રોકી શક્યું નહોતું ત્યારે શું પુગળનો નવ રણગદેવ આજ શું તેનો પ્રતાપ રોકી શકશે? પુગળ પતિએ મોટી સેના સાથે શકલના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો ગડવ તે સમયે અનતર્ક હતો શકલ પરાજીત થયો તેના સૈનિકોનું લોહી લુણીનદીના તીરે પડયુ, વિજયી રણગદેવ, પરાજીત શકલાનું રાજ્ય લુંટી પોતાના દેશમાં ગર્વથી આવ્યો

રણગદેવના મૃત્યુના સમાચાર તેના બે પુત્ર તનુ અને મેરના કાને પહોંચ્યા દારૂણ દુઃખાગ્નિથી તેઓ પગથી તે માથા સુધી સળગી ગયા પણ તેઓ નિરૂપાય તેઓનું એવું બળ નહોતું કે તેઓ મુદરના અધિપતિ સાથે લડે હવે તેઓ તેનો ઉપાય લેવાનુ ચિંતન કરવા લાગ્યા તે સમયે મુસલમાન રાજ ખીજરખાં મુલતાનમાં હતો, રોષોન્મત્ત તનુ અને મેર હવે તેના શરણે ગયા, તેઓએ સનાતન હીંદુધર્મનો ત્યાગ કરી ઈસ્લામધર્મ પકડયો એમ થવાથી ખીજરખાં તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો તેણે તેના હાથમાં એક સેનાદળ સોંપ્યુ, તે સેનાદળ લઈ તનુ અને મેર રાઠોડ રાજ ચંડની વિરૂધ્ધે ચાલ્યા એટલામાં યશલમીરના રાવળ કેહરનો ત્રીજો પુત્ર કીલન તેઓને મળ્યો તેણે તેઓનું બળાબળ જોઈ દુષ્ટ ઉપાય અવલંબન કરવા તેઓને સલાહ આપી

ભટ્ટિ રાજકુમાર કીલને ત્યારપછી તેઓને કુટોપાય અવલંબન કરવાની સહાયતામાં રાઠોડ રાજચંડને કાવતરા જાળમાં બાંધી દેવા વિચાર કર્યો, તેણે પોતાની દુહિતાને તેને પરણાવવા ચાહ્યું, ભટ્ટીરાજે પોતાની કન્યાને વિવાહ માટે નાગોર મોકલી, વિવાહનો દિવસ સ્થિર થયો, ચંડે થોડા દિવસથી નાગોર જીતી લીધું હતું, આ કારણે ત્યાં વિવાહની તૈયારી થવા લાગી, ક્રમે વિવાહનો દિવસ આવી પહોંચ્યો, તે દિવસ યશલમીરના તોરણદ્વાર થકી પચાસ ઢાંકેલા ગાડા બહાર પડયા, એ ગાડાની પાસે કેટલાક સૈનિકો હતા, અને તેની પાસે [illegible], આ વિવાહ યાત્રા નહોતી, યુદ્ધ યાત્રા હતી, તે સઘળા સવારો અને સાદીયા સવારો છદ્મવેશી લડવૈયા હતા, એ શિવાય તેઓની પાસે એક હજાર અશ્વારોહી સૈન્ય હતુ

રાઠોડ રાજ ચંડ, આ સઘળો પ્રપંચ જાણતો નહોતો તે વિવાહોચિત વેશથી સજ્જીત થઈ ભટ્ટી રજપુતોના સામૈયામાં ગયો એટલે [illegible] ગયો કે તેના નજરે તે સઘળા ગાડા પડયા તેના મનમાં પ્રતીતિ આવી જે ભટ્ટી રજપુતોની પ્રતારણા નથી એ પ્રતીતિના શરણે થઈ તે નિઃસંદેહ ચિત્તે તે ગાડાઓની પાસે આવ્યો, એકદમ તેના મનમાં વિષમ સંદેહ આવ્યો એકદમ ચંડ નાગોર તરફ ફર્યો પણ [illegible]

દ્વાર પાસે પહોંચ્યો નહિ એટલામાં શત્રુઓએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. વિશ્વાસઘાતક ભટ્ટી રજપુતોએ ક્રોધની મૂર્તિ ધારણ કરી. તેઓ એકદમ ચંડ ઉપર પડયા. ચંડ એકલો, માત્ર થોડા ઘણા શરીર રક્ષક સાથે હતા. શી રીતે તે હજાર પ્રચંડ સૈનિકોની સામે થઇ શકે. તે ભયંકર સંકટ કાળમાં તેના મનમાં આવ્યું, જો તે નગરના તોરણદ્વારે ઉભો રહેશે તો તેના આત્મરક્ષણની સંભાવના છે. પણ તેના મનનો સંકલ્પ મનમાં રહયો, શત્રુઓ સાથે લડતાં તેનું સર્વાંગ રૂધિરાક્ત થયું. તેના જીવન રક્ષણ માટે, તેના સઘળા શરીર રક્ષકો લડી મરણ પામ્યા. અસ્ત્રાઘાતથી ચંડનું શરીર શિથિલ થઇ ગયું. રાઠોડ કુળ તિલક ચંડ નગર દ્વારે પડયો* પાશવ ભટ્ટી રજપુતો, જયોલ્લાસે વિકટનાદ કરી ઉઠયા. નગરને લુંટવા નગરમાં પેઠા. રાજરાજેશ્વર ચંડનો પવિત્ર દેહ તેઓના પગતળે ચગદાયો.

એ રીતે રાઠોડ કુળનો જ્વલંત પ્રદીપ કાયમના માટે ઓલવાયો. ચંડ, જો વધારે જીવિત રહયો હત તો રાઠોડ કુળની વધારે આબાદી થાત. ચૌદ પુત્ર અને એક કન્યાને વાંસે મુકી ચંડ પરલોકવાસી થયો. કન્યાનું નામ હંસા. હંસાને મેવાડના અધિપતિ લાક્ષ સાથે પરણાવી હતી. તેનાજ પેટે કુંભો રાણો પેદા થયો. એ અયોગ્ય વિવાહથી મેવાડ અને મારવાડ રાજ્યમાં જે વિષમ અનર્થ થયો તે અનર્થનું વિવરણ મેવાડના ઇતિવૃત્તમાં વર્ણવેલ છે.

મહાવીર ચંડના મૃત્યુ પછી તેનો મોટો પુત્ર રણમલ્લ મુંદરના સિંહાસને બેઠો. રણમલ્લ, કાઠે લાંબો હતો, તે ઘણો બલિષ્ટ કાય હતો. તે પોતાની જાતિમાં સર્વમાં બલિષ્ટ હતો. ચંડના મૃત્યુ પછી નાગોર, રાઠોડના હસ્તમાંથી ખસી ગયું. રાણા લાક્ષની સાથે પોતાની બેનનો વિવાહ હોવાથી રણમલ્લ ચિતોડમાં રહેતો હતો. તેથી રાણા લાક્ષ સાથે તેની સારી મિત્રતા થઈ. લાક્ષના જીવિત સમયે, રણમલ્લે મેવાડનો મહોપકાર કર્યો હતો. અજમેરના પ્રતિનિધિની પાસેથી એક દુહિતા લઇ જવાના વ્યપદેશે, સસૈન્ય તે પ્રાચીન ચોહાણ દુર્ગમાં પેઠો. ત્યાર પછી દુર્ગના રક્ષકોનો અને સૈનિકોનો સંહાર કરી તેણે તે દુર્ગ કબજે કર્યો. વળી તેને તેણે રાણાને સોંપી દીધો. ક્ષેમસિંહ પંચોળીએ, એ કૌશળ કરવાનું રણમલ્લને કહ્યું હતું.

રણમલ્લ રાજ્ય શાસનમાં વિલક્ષણ પારદર્શી હતો, જેથી રાજ્ય સુશાસિત થાય તે સારી રીતે તે જાણતો હતો. રણમલ્લના શોચનીય વૃત્તાંતનું વિવરણ મેવાડના ઇતિહાસમાં આપ્યું છે. રણમલ્લના એકંદર ચૌદ પુત્રો હતા, તેના સંતાનોએ મરૂસ્થળીમાં વિસ્તાર પામી તે પ્રદેશના સામંત સમિતિની અંગપુષ્ટિ કરી સંક્ષેપમાં મરૂસ્થળીમાં તે લોકોથી મહોપકાર થયો.

*ચંડ, સંવત્ ૧૪૩૮માં સિંહાસને બેઠો અને સંવત્ ૧૪૬૫માં પરલોકવાસી થયો.

તૃતીય અધ્યાય.

યોધનું સિંહાસનારોહણ—યોધપુરની સ્થાપના, મુંદર થકી નવપ્રતિષ્ઠિત યોધપુરમાં રાઠોડ રાજપીઠનું સ્થાનાંતરિતકરણ–તેનું કારણ, સેતુલશીર, મેરતા અને બીકાનેરની નુતન પ્રતિષ્ઠા, યોધનું પરલોકગમન, યોધનું ચરિત વર્ણન—રાઠોડ વંશનું જલદીથી સંવર્દ્ધન, રાવ સુજનું સિંહાસનારોહણ, યવન સમ્રાટના સેનાદળ સાથે રાઠોડનો પ્રથમ વિવાદ—પઠાણે કરેલ રાઠોડ કુમારીનું હરણ, સુજનું વીરત્વ અને મરણ, તેના સિંહાસને તેના પૌત્ર રાવગંગનું આરોહણ, સિંહાસન માટે, ગંગ સાથે તેના કાકા સાગનો તકરાર, ગૃહયુદ્ધ, સાગનું મૃત્યુ, બાબરનું ભારતાક્રમણ, સઘળી રજપુત સમિતિના અધિનાયક થઇ રાણા સંગની બાબર વિરૂધ્ધે યુદ્ધ યાત્રા, રાવગંગનું મૃત્યું, રાવમાલદેવનો અભિષેક, માલદેવનું ગૌરવ, તેનો કરેલો નાગોરનો, અજમેરનો, ઝાલોરનો અને શિવાનાનો ઉદ્ધાર, તેનાં બીજાં ચરિત, તેની પ્રતિષ્ઠા, રાજ્યભ્રષ્ટ હુમાયુન તરફ તેનો અન્યાય વ્યવહાર, શેરશાહનો મારવાડ ઉપર હુમલો. યવનસેનાનું સંકટ, કૌશળક્રમે શેરશાહનો નિસ્તાર, રાઠોડ સેનાનું પશ્ચાદપસરણ, બે પ્રધાન સામંત સંપ્રદાયનો આત્મત્યાગ, અકબરનું મારવાડ ઉપર આક્રમણ, મેરતા અને નાગોરને જીતી લઇ તેનું બીકાનેરના રાજસિંહને અર્પણ કરવું. પોતાના બીજા પુત્રને અકબરની સભામાં માલદેવનું મોકલવું. સમ્રાટની સાથે તેની અસદ્ભાવ, અકબરે કરેલ યોધપુરનો અવરોધ, યોધપુરની રક્ષા કરવામાં માલદેવનો ઉધમ, ઉદયસિંહનું અકબર પાસે પ્રેરણ. ઉદયસિંહની અભ્યર્થના, ચંદ્રસેન–ચંદ્રસેને કરેલી રાઠોડ કુળની સ્વાધીનતા

રક્ષા, ચંદ્રસેનનું વીરત્વ, માલદેવનું પરલોક ગમન, માલદેવના બાર પુત્ર

સંવત્ ૧૪૮૪ના વૈશાખ માસમાં રાઠોડ વીર જોધ, મેવાડના દુનળો નગરમાં જન્મ્યો, પિતા રાય રણમલ્લની અવિમૃશ્યકારિતાના લીધે જોધ વિપદમાં પડ્યો હતો તેનું વિવરણ મેવાડના ઇતિહાસમાં આપણે આપી ગયા, આ સ્થળે તે રાઠોડ વીરનું જીવનચરિત વર્ણવવું યોગ્ય છે

શિસોદ રાજકુમાર વીરવર ચંડ નવજી સુંદર નગરમાં રહ્યો સુંદરરાજ રણમલ્લ મરાયો તેનો વીર્યવાળો જ્યેષ્ઠ પુત્ર જોધ આરાવલીના ગિરિ કાનનમાં છુપા વેશે સંતાયો તે અજ્ઞાતવાસના પણ રાઠોડ વીર જોધ, બીલકુલ નવરો બેઠો નહોતો, તેનું સહાય બળ ઘણું દુર્જય કમ થયું હતું તેની પાસે પોતાના ઉદ્ધાર માટે કોઈ પણ ઉપાય નહોતો તોપણ જોધ બીલકુલ નિરુત્સાહ થયો નહોતો આશા, માણસનું જીવન સ્વરૂપ છે દીન, દરિદ્ર હતભાગ્ય માણસની, પણ આશા, પ્રધાન સાંત્વના છે વિપુલ રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી હોઈ આજ જોધ દીન દશામાં પડ્યો હતો તે આરાવલીના ઊંડા પ્રદેશમાં કેટલાક સહચરો સાથે રહી ઉપયુક્ત સુયોગની પ્રતિક્ષા કરતો હતો થોડા સમયમાં તેનું અભિષ્ટ સિદ્ધ થયું, એકવાર તે પોતાના સહચર સાથે, સુંદરના ઉપર જય મેળવવાનો પરામર્શ કરતો હતો જોધ ઘોડા ઉપર ઘોડા સ્વાર સહચરો સાથે વાતમાં ગુંથાયો હતો એટલામાં એક શુભ શમી પક્ષી તેના ભાલા ઉપર આવી બેઠું તેવામાં એક ચારણ બ્રાહ્મણે જોધ પાસે આવી કહ્યું, ' મહારાજ ! આજ આપનો શુભગ્રહ—આપની જન્મ રાત્રીએ જે નક્ષત્ર ઉદિત થયું હતું, આજ તેનો ફરી ઉદય છે, એટલેકે જ્યાં સુધી તે શુભ નક્ષત્ર અસ્ત ન થાય ત્યાં સુધીમાં આપ સુંદરના ઉદ્ધાર માટે ચેષ્ટા કરો " આપની ચેષ્ટા સફલ થશે એ આશ્વાસ વાક્ય સાંભળી રાઠોડ વીર જોધ બમણો ઉત્સાહિત થયો તે હરવા શંકલ આભરાય વીગેરે પ્રસિદ્ધ વીર પાસે ગયો તેઓને લઈ તે કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો થોડા સમયમાં તેનો ઉદ્યમ સફળ થઈ નીવડ્યો સુંદરના કીલ્લાનો ઉદ્ધાર કરી તે થોડા સમયમાં સૌભાગ્ય લક્ષ્મીને મેળવવા શક્તિવાળો થયો

જોધે, સુંદરનો કીલ્લો મેળવ્યો ખરો, પણ તેમાં તે અધિક દિન રહ્યો નહિ તે પોતાના નામે એક નવું નગર સ્થાપી જગતમાં અમરત્વ મેળવી ગયો, તે રજપુત, રજપુત લોકો જુના સંસ્કારને વશીભૂત, તેઓનો એક પ્રધાન ધર્મ એ જે જુની વસ્તુ ફેરવી નવી વસ્તુ કરવા તેઓ ચાહે નહિ જે સુંદર દુર્ગ, જોધના પૂજનીય પિતા-

ગઢે જય ફરી મેળવ્યો અને જે દુર્ગ, મારવાડમા પ્રધાન રાજ્યધાનીનુ શહેર કહેવાતો આજ તે સુંદર નગર અકસ્માત્ યોધ શુ છોડી દે ખરો ! પણ દૈવ ઘટનાએ અથવા દેવ પ્રત્યાદેશે યોધે તે છોડ્યો સુંદરથી બે કોષ દૂરે દક્ષિણ દિશામાં, વાકુડાચીડીયાની ગિરિ શ્રેણીની ગુફામા એક યોગી રહેતો હતો, રાઠોડ કુળના મંગળ માટે તેનુ ચિત્ત સર્વદા ગુંથાયુ રહેતુ હતુ એકવાર યોધની સાથે તેનો સાક્ષાત્કાર થયો તેણે રાઠોડ રાજને કહ્યુ "મહારાજ ! સુંદરમા આપનુ રાજપીઠ નિરાપદ રહેશે નહિ એટલે મારી વાસના એવી છે જે આપ વાકુડાચીડીયાના સાનુ દેશે, પોતાના નામથી એક નગર સ્થાપન કરો," રાઠોડ વીર યોગીવરની વાસનાથી વિરૂદ્ધ વર્તી શકતો નહિ તેણે યોગીએ કહેલા સ્થળે નગર સ્થાપવાનો ઉપક્રમ કર્યો, તેણે તે સ્થળે યોધપુર સ્થાપ્યુ, તે યોધપુરના પદ તળે ઉન્નતગિરિમાળા દક્ષિણમા દૂરની આરાવલીની ગિરિમાળા સાથે મળી જઇ આકાશમા અનંત તરંગમાળાની જેમ વિરાજે છે, બીજી ત્રણ દિશાએ વિસ્તૃત મરૂસાગર અગણ્ય મરીચિકા સર્જી તીવ્રસૂર્ય કીરણે વાલુકા માર્ગને તપાવે છે

નિર્મળ જળ જે જીવન રક્ષાનો એક પ્રધાન ઉપાય છે તે જળ માટે યોધે પહેલાથી વિચાર્યુ નહિ વાકુડાચીડીય મથળા સાસ વિષયથી સંપન્ન ખરો, પણ આજ એક વિષયે તે અભાવવાળો જોવામા આવ્યો તેમા નિર્મળ જળ મળે તેવો ઉપાય નથી દુર્ગ નિર્માણ કાળે યોધના હૃદયમા પહેલા તે ચિંતા ઉદય પામી નહોતી તેથી યોધપુરમા નિર્મળ જળનો અભાવ રહી ગયો ટુંકામા યોધપુરની પ્રતિષ્ટા અગાઉ યોધે, નગર વાસીઓના સુખ માટે ,પહેલા વિચાર કર્યો નહિ

સ ૧૫૧૫ ના જેષ્ટ માસમા રાઠોડ વીર યોધે જોધપુરની પ્રતિષ્ટા કરી ત્યાર પછી તે ત્રીશ વર્ષ જીવીત રહ્યો સંવત્ ૧૫૪૫ મા એકસઠમા વર્ષની ઉમરે તેણે આ દુનીયાનો ત્યાગ કર્યો, તેના દેહનો પવિત્ર ભસ્મ તેના પિતૃ પુરૂષોના ભસ્માવશેષ સાથે સુંદરના મહેલમા નાખ્યો મારવાડના વિશાળ ક્ષેત્રમા યોધજ રાઠોડ કુળનો બીજો પ્રતિષ્ઠાન કર્તા, જીવનની પ્રથમાવસ્થામા તે જે અસંખ્ય સંકટમા આવી પડ્યો હતો તેજ સંકટે તેના ભાવી સુખનો માર્ગ નિષ્કંટક કરી દીધો તેનુ હૃદય અસીમ ઉત્સાહથી ભરેલુ હતુ યોધે હરવાસાંકળ પાબુજી અને રામદેવની પ્રતિમૂર્તિ પથ્થરમા કોતરાવી સુંદરના સંમુખ ભાગમા સ્થાપી આજ તે પ્રતિમૂર્તિઓ ઘોડા ઉપર જીવંત ભાવે વિરાજે છે તે સ્વદેશ, પ્રેમિક વીરોના નામ કોઇ પણ રાઠોડ રજપુત વિસરતા નથી આજ પણ તેઓ પ્રાત કાળે શય્યામાથી ઉઠતા તેઓના નામનુ સ્મરણ કરે છે આજ પણ તેઓ તે પ્રસ્તર પ્રતિમૂર્તિની પ્રદક્ષિણા કરતા કરતા તેનુ ગુણગાન કરી, અત્યંત આનંદોત્સવ કરે છે

રાઠોડ વીર શિવજીએ, જે દિવસે, પોતાના પિતૃ પુરૂષોની લીલાસ્થલી કનોજ નગરી છોડી મરૂભૂમિના અનંત વાલુકા રાશિ ઉપર પોતાની વિજય પતાકા રોપી, તે દિવસથી તે વર્તમાન સમાલોચ્ય કાળ સુધી ત્રણસો વર્ષ વીતી ગયા. એ ત્રણ સૈકામાં તેના વંશધરો એટલા બધા વિસ્તારવાળા થઇ ગયા. કે ચારહજાર વર્ગ કોશવાળી જમીન તેઓના વાસ માટે બીલકુલ સંકોચવાળી હતી.

વિધાતાનાં અલંઘ્ય અને કઠોર વિધાનના અનુસારે આજે તે વીર કેસરી રાઠોડ શિવજીના વંશધરો દીનભાવ પોતાનો સમય કહાડે છે ખરા, પણ પોતાના પૂર્વ પુરૂષના પ્રચંડ બાહુ બળના પ્રભાવે જીતાયેલ જમીનની મમતા મુકતા નથી. પુરીહર, ઇયેંદ, શંકલ, ચોહાણ, ગોહીલ, શનિશુરૂ,કાત્તિ. જીત,હુણ વીગેરે જે સઘળા પ્રાચીનો અતિમાનુષ કાર્ય કરી જગતને વિસ્મયાપન્ન કરી ગયા છે. આજ તેઓના વંશધરો દીનભાવે ભારતવર્ષમાં કાલયાપન કરે છે.

ચોધરાઉના એકંદર સોળ પુત્ર હતા. તેમાંથી મોટા શંતુલે પિતૃ રાજ્યનો ત્યાગ કરી રાજસ્થાનના ઉત્તર પશ્ચિમપ્રાંત સ્થિત ભટીએરના રાજ્યમાં શાતલમીર નામનો દુર્ગ સ્થાપ્યો. તે દુર્ગ ચાલના પોકર્ણથી દૂર ત્રણ કોશ ઉપર સ્થાપ્યો. મરૂભૂમિના એક સીમાડે શાહરી નામની- યવન જાતિનો નિવાસ હતો. તેના અધિપતિના સાથે શંતુલનો ઘોર વિવાદ થયો. તે વિવાદે તેણે યવન રાજનો સંહાર કર્યો. પણ તે પોતાના જીવનની રક્ષા કરી શકયો નહિ. કુશમા નામના સ્થાને તેની અંત્યેષ્ટિક્રિયા થઈ, શંતુલની સાત રાણી ચિતા ખડકી તેની વાંસે તેમાં બળી મુઇ.

ચોધરાઉના ચોથા પુત્ર દુદાએ મેરતાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં પોતાનું વંશવૃક્ષ રોપ્યું. તેનાજ વંશધરો મેરતીયા રાઠોડ નામે પ્રસિદ્ધ થયા. એકવાર તેઓ મરૂ દેશમાં શ્રેષ્ઠ વીર કહેવાયા. જે વીર કેસરી જયમલ્લે દીલ્લીશ્વર અકબરની પ્રચંડ સેનાની સામે ચીતોડપુરી બચાવી જેની પાષાણ મૂર્તિ આજ પણ દીલ્લીના તોરણદ્વારે વિરાજે છે. રાઠોડ કુમાર દુદો, તેનો દાદો થાય. દુદાની એક સર્વ ગુણ સંપન અને વિદ્વાન એક પુત્રી હતી. તેનું નામ મીરાંબાઈ, મીરાંબાઇ સાથે રાણા કુંભનો વિવાહ થયો હતો.

ચોધરાઉનો છઠ્ઠો પુત્ર નામે વીકો હતો; જેણે વીકાનેરની પ્રતિષ્ટા કરી. વીકાનું સ્તૃત વિવરણ વીકાનેરના ઇતિહાસમાં કરશું.

રાઠોડ કુળ ચુડામણિ ચોધરાઉના પરલોક વાસ ઉપર તેનો બીજો પુત્ર સુજો (સુરજમલ્લ) મારવાડના સિંહાસને બેઠો; આ સ્થળે ઉત્તરાધિકારિતાનો ચિ-

રંતન નિયમ શામાટે ઉપેક્ષિત થયો. તેનું કારણ મળી આવતું નથી. ગાથાકર્તા ભટ્ટ લોકો પણ તે બાબતમાં બોલતા નથી સુર્જમલ્લ સઘલા વિષયમાં પિતાનો ઉપયુક્ત પુત્ર હતો, તેણે સત્તાવીશ વર્ષ મારવાડનું શાસનદક્ષતાથી ચલાવ્યું.

દીલ્લીના સિંહાસન માટે લોદી વંશના રાજાઓમાં ઘોર તકરાર ઉઠયે તે સમયે મારવાડનું સિંહાસન યવનોની દૃષ્ટિથી દૂર હતું. ગૃહયુદ્ધમાં ગુંથાઇ તેઓ દેશ જયમાં તુરસદ પામતા નહોતા. પણ દુર્વૃત યવનો હીંદુઓના પરમ શત્રુ, હીંદુઓને વિમળ શાંતિ ભોગવતા જોઈ તેઓના મનમાં અત્યંત દ્વેષ આવતો. સં. ૧૫૭૭ (ઈ. સ ૧૫૧૬) ના શ્રાવણ માસમાં પીપા નગરમાં પાર્વતી તૃતીયાનો એક મહોત્સવ થયો. એ ઉત્સવમાં મારવાડના જુદા જુદા પ્રદેશની રજપુત સ્ત્રીઓ આવી ભગવતી ગૌરીની પૂજા કરતી હતી

તે દિવસે ત્યાં આવી પઠાણોએ ચાલીસ રજપુત કુમારીઓનું હરણ કર્યું, કોઇ તેઓની ગતિ રોકી શકયું નહિ. એ શોચનીય અવસ્થાના સમાચાર થોડા સમયમાં સુર્જમલ્લના કાને પહોંચ્યા ક્રોધ અને ગુસ્સામાં તે માથાથી તે પગસુધી સળગી ઉઠયો દુરાચાર લોકોને શાસ્તિ આપી, રાજકુમારીઓનો ઉદ્ધાર કરવા તે પુરી ઝટપટમાં પડયો, તે પોતાના શરીર રક્ષક દળ સાથે પાઠાણુની વાંસે પડયો વાંસે જતા જતા તેણે પઠાણોને દૂર જોયા. તે ક્રોધ અને ગુસ્સાથી સળગ્યો ઉત્તેજીત થયો પોતાના બચ્ચાનુ અપહરણ જોઈ જેમ કેસરીસીંહ અપહર્તા ઉપર ક્રોધથી પડે છે. તેમ તે કુમારીહારક પઠાણો ઉપર પડયો થોડા સમયમાં બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું, યવનો હણાયા, રજપુત કુમારીઓનો ઉદ્ધાર થયો. સૂર્જમલ્લ જયી થયો પણ તે જય પોતાના હૃદય શોણિત આપી મેળવાયો, યવનોનો સંહાર કરી તેણે કુમારીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો ખરો, પણ શત્રુઓએ તેને એવી રીતે જખમી કર્યો હતા કે તે જખમોથી તે થોડો સમય પણ જીવિત રહ્યો નહી, રજપુત બાળિકાનો ઉદ્ધાર કરી થોડા સમય પછી તે રણસ્થળે પડયો, ત્યારબાદ કારીઘાથી મરણ પામ્યો તે મરણ તેના પક્ષમાં આનંદદાયક હતું, જ્યારે એકસો ચાલીશ રજપુત કુમારીઓ તેને વીંટાઇ તેની વીરગાથા ગાવા લાગી. ત્યારે તેને આનંદની સીમા રહી નહિ, તે અસીમ આનંદનો ભોગ કરતાં કરતાં વીરવર સૂર્યમલ્લનો પવિત્ર આત્મા અનંતધામમાં પહોંચ્યો.

સૂર્યમલ્લના પાંચ પુત્ર તેની વાંસે. તેનો પૌત્ર ગાંગ તેની ગાદીએ બેઠો. જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભાગનો અકાળે દેહ ત્યાગ થયો હતો સૂર્યમલ્લના બીજા પુત્ર ઉદોને અગીયાર પુત્રો થયા, તેઓનાથી ઉદાવત સામંત સંપ્રદાય ચાલ્યો. તેઓ મારવાડ અને મેવારમાં અનેક ભૂમિ સંપતિ પામ્યા. ત્રીજા પુત્ર

શાગે એક સ્વતંત્ર જનપદ સ્થાપ્યો, તેનું નામ ખુરવો, એ શાગના વંશધરો શાગાવત નામે વિખ્યાત થયા. ચોથા પુત્ર પ્રયાગ થકી પ્રયેંગાત ગોત્ર થયું. પાંચમો પુત્ર વિરામદેવ, તેનો નરૂ નાગનો એક પુત્ર હતો. તે નરૂ મારવાડમાં દેવતારૂપે ગણાયછે. સુજોત નામના સ્થળે તે એક પ્રતિમૂર્તિ હાલ પૂજા પામે છે. નરૂના વંશધરો નરાવત નામે પ્રસિદ્ધ થયા, તેઓની એક શાખા હારાવતીના અંદરના પાંચ પહાડમાં જોવામાં આવે છે.

રાઠોડ વીર સૂરજમલ્લ સં. ૧૫૭૨ (ઈ. સ. ૧૫૧૬) માં ભાદ્રપદ માસે પરલોકવાસી થયો. તેનો પૌત્ર ગાંગ મારવાડના સિંહાસને બેઠો. ગાંગનો બીજો કાકો શાગ તેનો ઘોર પ્રતિદ્વંદ્વી થઇ ઉભો રહયો. શાગે પોતાના પિતાને ઉપયુક્ત ઉત્તરાધિકારી માની રાજાના પદની ઘોષણા કરી તે ગાંગને સિંહાસન ભ્રષ્ટ કરવા એક ઉપયુક્ત સહાય શોધવા લાગ્યો, દિલ્હીશ્વર ઇબ્રાહીમનો સર્વ નાશ કરનાર લોદી વંશીય દોલતખાં રાઠોડના હાથમાંથી નાગોર લઇ લઇ સુખથી દિવસ કહાડતો હતો. સ્વાર્થાંધ થવાથી લોકનું હિતાહિત જ્ઞાન ચાલ્યું જાય છે, તે લોક ખરા પશુ જેવો થઈ પડે છે, આજ સ્વાર્થપર શાગના પક્ષમાં તે ઘટયું. જે દોલતખાંએ, તેના પૂર્વજો પાંસેથી નાગોર પ્રદેશ લઇ લીધો હતો. આજ શાગે તે દોલતખાં પાસે માંગી. સ્વજાતિ દ્રોહી કાપુરૂષથી ભારતવર્ષનો સર્વ નાશ થયો.

સ્વદેશ વૈરી સ્વાર્થાંધ શાગની દુર્વૃત્તિથી મારવાડમાં એક વિષમ અંતર્વિપ્લવ ઘટયો. તે અંતર્વિગ્રહમાં ગુંથાઇ મહારાજ ચોધની સંતતિ આજ એક બીજાનું શોણીતપાન કરવાને તૈયાર થઈ. મારવાડના વીરરજપુતો આજ બે દળમાં વિભક્ત થઇ ગયા. તે બન્ને દળો રાઠોડ રાજકુમારોના વાવટા નીચે આવી ઉભા. દોલતખાં તેઓનો મધ્યસ્થ થઇ વિવાદભંજન કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. અને તેણે મારવાડનું રાજ્ય બે પ્રતિદ્વંદ્વિના બે ભાગમાં આપી દેવાચાહ્યું. પણ તેજસ્વી ગાંગે તેની તર્ક સાથે દરખ્વાસ્ત અગ્રાહ્ય કરી. તે પોતાના ખડ્ગની મદદે પોતાના અદષ્ટની પરિક્ષા કરવાનું બોલ્યો. સારા ભાગ્યે મરૂસ્થળીના શ્રેષ્ટ વીરો તરફથી તેની સહાયતા હતી. ટુંકામાં તે પ્રચંડ ગૃહયુધ્ધમાં સંપૂર્ણ જય મેળવી શકયો. તેનો ઘોર પ્રતિદ્વંદ્વિ શાગ યુધ્ધસ્થળે પડયો અને લોદી દોલતખાં ઘોર રીતે અપમાનીત થઇ યુધ્ધસ્થળથી પલાયન કરી ગયો.

ગાંગે વિવાદ વીના નિષ્કંટક થઈ બાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ સમયે. વીરવર બાબરના રણતૂર્ય નાદે ભારતવર્ષની ભૂમિ કંપિત થઈ તે ભયંકર કંપન સાથે દિલ્લીના સમ્રાટ ઈબ્રાહિમ લોદીનું સિંહાસન કંપી ઉઠયું. તેનો રાજમુકુટ સ્ખલિત થઇ ભૂમિ ઉપર પડયો. એ આકસ્મિક તોફાનથી આખો હીંદુ સમાજ મોટી

વિલિવિશમાં આવી પડયો મધ્યના રાજ્ય નાશના ભયે વિષમભીત થયા મધ્યગાએ નવા આવેલા પ્રચંડ શત્રુને દગી દેવ વિચાર કરવા લાગ્યા મહારથ ગણા મગ્રામ-સિંહના વાવટા નીચે એકઠા થઇ સઘળા રજપુતો ભારતવર્ષના શત્રુ સામે યુદ્ધયાત્રા કરવા ચાલ્યા મરુનાથપતિ રાગ પણ સંગ્રામસિંહના વાવટા નીચે ગયેલ એ ભીષણ સંગ્રામમાં રજપુતોએ જે વિરત્વ બતાવ્યુ તેનુ વિવરણ મેવાડના ઇતિવૃત્તમા આપ્યો છ પી જાય જો રજપુત કુલાંગાર સિલ્હાદીત્ય વિશ્વાસઘાતકતા કરી બાબર પક્ષમા ભળી ન જાત તો ખરેખર રજપુતો ભારતભૂમિને બાબરના કરાલ ગ્રાસમાંથી બચાવી દેત બીજા રજપુતોની જેમ રાઠોડ રજપુતોએ પણ તે યુદ્ધમા વિશેષ બહાદુરી દર્શાવી હતી તે ભયંકર સમયે તેનાના પુત્રો ભાગમા હતા તે સેના ભાગના ઉપરીપણામા રાઠોડ રાવ ગાગનો પૌત્ર વીર બાળક રાયમલ નીમાયો સંગ્રામમાં બાબરની તોપો સામે મોટી બહાદુરી બતાવી રણસ્થળે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો

એ નિદારુણ પુત્ર શોકથી રાવ ગાગ અધીક દીન આ દુનીયામા રહ્યો નહી તે સંગ્રામ યુદ્ધ પછી ચાર વર્ષમા તેણે પરલોકવાસ કર્યો ગાગના પરલોક વાસ ઉપર માલદેવ સં ૧૫૮૮ (ઇ સ ૧૫૩૨)મા રાજ્યસિંહાસને બેઠો માલદેવે પોતાની કારકીર્દીમા મોટા મોટા ચરિત કરી દેખાડયા તેના સમયમાં મારવાડ ઉન્નત અવસ્થામા આવ્યુ તેણે પોતાના રાજ્યમા બાબર આક્રમણની નાશ કરી પણ બાબરની તે સમયે મારવાડ ઉપર દૃષ્ટિ પડી નહીં મારવાડને અધીપતી સુનામને યોગ્ય હતો તેના ચરિતની સમાલોચના કરવાથી તેની મહત્ત્વ સંપૂર્ણ રીતે માલુમ પડે છે રાજ્યપદે બેઠા પછી માલદેવે, પિતૃ પુરુષોએ ખોયેલા બે મોટા નગર (અજમેર અને નાગોર)નો ઉદ્ધાર કર્યો તેનો પ્રચંડ પ્રતાપ અપ્રતિહત થઇ નીવડયો તે અનીમ પ્રચંડ પ્રતાપની પાસે મારવાડના સઘળા અધીપતીઓ નતશિર હતા તેઓ નાડોલનગરનુ આધીપત્ય માલદેવને સોંપી તેનુ સાર્વભૌમ આધીપત્ય સ્વીકારતા હતા કાયમ તેઓ તેની સેવામા રહેતા હતા

પ્રાચીન ભોમીયાઓ તેના પદાનત હતા. શહેર શેરશાહ તેની વિજયીની સેના લઇ ઉત્તર ભાગમા સંગ્રામ થયો પ્રચંડ પ્રતાપ સૂરી રજપુતો સાથે યુદ્ધમા તે પ્રવૃત્ત થયો તેમ કરી તેણે પોતાનો ઉન્નતિનો... કર્યો તેઓની સાથે તે યુદ્ધ અનેક દેશ ચાલ્યુ તે યુદ્ધમા તેણે બે ચાર નગર જીતી લીધા વિક્રમપુર તેની વખતે ભીડાઇ અમલની રાજધાનીથી દૂર... ઉપર સ્થાપ્યુ નગર તેણે કબજે કર્યુ, દેવળ રજપુતોએ અગાઉ લીધા... કબજે કરી લીધા હતા, તે શીઘ્રતાથી રાઠોડ રાજ માલદેવના હાથમા... તો માલદેવની ચારે તરફ કીર્તિઓ ફેલાયા જોધપુરની ચારે દિશાએ તેણે કોટ કરાવ્યો તે સઘળા સદ્કાર્યમા તેને ઘણુ નાણાનો ખર્ચ થયો અને તેના

નગરનો કીલ્લો કરવા અને કોટ કરવા તેણે ૨૪૦૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ્યાં.

શાંતિની પુષ્પમય શય્યા ઉપર શયન કરી રાઠોડ વીર મહાદેવે નિર્વિવાદે દશવર્ષ રાજભોગ કર્યો. ત્યાર પછી આત્મરક્ષાર્થે તે વિષમ ઉદ્વિગ્ન થયો. વીરકેસરી બાબરે તે સમયે દેહ ત્યાગ કર્યો. તેના પુત્ર હુમાયુનને શેરશાહે, તેના પિતૃ સિંહાસન ઉપરથી ઉઠાડી મુકયો, હુમાયુન પોતાના રક્ષણ માટે દૂર દેશમાં પલાયન કરી ગયો. નિઃસહાય હુમાયુને રાઠોડ રાજ માલદેવની મદદ માગી, પણ માલદેવે તેના મુખ તરફ જોયું નહિ. ખરેખર માલદેવે બીલકુલ નિષ્ઠુરતા વાપરી, માલદેવે હુમાયુન તરફ અસદવ્યવહાર કર્યો. તેનું કારણ છે. ગયા વીચાનાના ભયંકર યુદ્ધમાં માલદેવનો પુત્ર ગયમલ, બાબરના હસ્તે હણાયો. તે દારૂણ પુત્ર શોક માલદેવ વિસરી ગયો નહોતો, એ ભયંકર શોકાનળ બાબરના શોણિતપાત ઓલવવા તેણે સંકલ્પ કર્યો હતો પણ તેનો સંકલ્પ સિદ્ધ થયો નહિ. બાબર આ દુનીયા છોડી ચાલ્યો ગયો. બાબરના નામે માલદેવ હજારો અભિશાપ આપતો હતો. હુમાયુન બાબરનો પુત્ર હુમાયુન વિપન્ન હોય કે સંપન્ન હોય પણ માલદેવની, તેને મદદ કરવા વાસના નહોતી, હુમાયુન આશ્રયાર્થી હોઈ માલદેવની પાસે આવ્યો. માલદેવની શોકાગ્નિ તેને જોઇ પ્રજ્વલિત થયો. તેણે હુમાયુનને ધિક્કારની નજરે જોયો. અતિથિસત્કારના એવી રીતના ઘોર વ્યભિચારથી માલદેવે જે પાપનો સંચય કર્યો હતો, તે પાપના સંચયમાંથી તેની નિષ્કૃત્તિ થઇ નહિ. નિજબળમદે મત્ત થઇ તેણે એક ક્ષણ વિચાર કરી જોયું નહિ, જે હુમાયુન વિપદમાંથી નિસરી ભારતવર્ષનું સાર્વભૌમ આધિપત્ય મેળવશે અને તેનોજ મોટો પુત્ર અકબર થોડા દિવસમાં ઉચું માથું કરી તે અસદવ્યવહારનો તેને સારો બદલો આપશે. અકબર, હુમાયુનની એ દુઃખનિશાનું ધ્રુવનક્ષત્ર, હુમાયુનના ભગ્નહૃદયની એક સાંત્વનાની ચીજ. સંપદના સુખાલિંગને સુપ્ત થઇ માલદેવે એકવાર સ્વપ્નમાં પણ જોયુ નહિ જે તે અકબરના હાથમાં એક દિન રાઠોડ રજપુતનું અદૃષ્ટ ચક્ર સોંપાશે, તેના મહત્વ અને ઉદારત્વના ગુણે એકવાર તે માલદેવનો વંશધર " રાજ રાજેશ્વર " નામ નાઇટિકાબ વડે અકબરથી ભૂષિત થાશે

આશ્રયાર્થી હુમાયુન તરફ એવો અસદવ્યવહાર ચલાવવાથી માલદેવ કોઈ જાતનો ઉપાકાર પામ્યો નહિ. પણ તેથી તે એકઘોર વિપદમા આવી પડયો. હુમાયનનો પ્રચંડ પ્રતિદ્વંદ્વિ શેરશાહે, એ બાબતમા માલદેવની અવસ્થાથી વાકેફ થઇ તેને વિનંતી કરવાની ઇચ્છા કરી. શેરશાહ માલદેવનો પ્રતાપ જોઈ શંકિત થતો હતો.

જ્યારે રાઠોડ રાજના પરાક્રમ અને પ્રતાપનું વિવરણ તે સાંભળતો ત્યારે તેના હૃદયમાં મોટી ચિંતાનો ઉદય થાતો. જે શીકરમાં રહેતો, જે દિલ્લીના રાજ્ય પાસે

માલદેવ જેવો પ્રતાપશાળી રાજા છે ત્યાંસુધી તે નિષ્કંટક રાજ્ય કરી શકશે નહિ, એ વિષમથી ચિંતાના વિષમ દશને નિરંતર પીડિત થઇ શેરશાહ માલદેવને પરાસ્ત કરવા વિચારવા લાગ્યો, તે વિચાર સફળ કરવા માટે તેણે એંશી હજાર સનિકોને લઇ મારવાડ ઉપર હુમલો કર્યો, માલદેવનો વિચાર તેના વિરૂધ્ધે ઉતરવાનો પહેલાથી હતો માલદેવે પહેલા તો તેને કોઇ પણ જાતનો પ્રતિરોધ કર્યો નહિ યવનસેના કોઇ પણ પ્રતિરોધ શિવાય મારવાડમા પેઠી ત્યારે રાઠોડ રાજ માલદેવે યવનસેનાનો પ્રતિરોધ કરવા પચાશ હજાર રજપુત સૈનિકો એકઠા કર્યા. પચાશ હજાર રાઠોડ વીરોની તલવાર આજ એકઠી થઇ જે દેશવૈરી યવનોને કતલ કરી દેવા તત્પર થઇ પણ રણ વિશારદ માલદેવ ભિપ્રકારિતનો વશવર્તી થયો નહીં પણ તે અત્યંત પરિણામ દર્શિતાથી અને મતર્ક તાથી યુદ્ધ સેના ચલાવવા લાગ્યો તેના એ યુદ્ધાયોજનનું સુંદર કૌશલ જોઇ શેરશાહ ભય પામ્યો તેણે પોતાની સેનાને પ્રાચીરથી વેષ્ટિત કરી તે પ્રાચીરવેષ્ટિત છાવણીમા બેશીને જુદી જુદી જાતની ચિંતા કરવા લાગ્યો તેણે વિચાર્યું જે રજપુતના તરફથી તેનો પરાજય થાય તો રણસ્થળમાથી નાશી જવાનો કોઇ પણ ઉપાય નથી તેમ થવાથી [illegible] સ્થળે પ્રાણ ત્યાગ થાય રજપુતો પ્રતિદિન ભીષણ મૂર્તિ ધારણ [illegible] ગયા તેથી [illegible] હના હૃદયમા વિષમ ચિંતા થઇ એ રીતે એક માસ ગુજરી ગયો રજપુતો અને યવનો પરસ્પરના સામે છાવણી રાખી રહ્યા યુદ્ધ વિના એક માસ નીકળી ગયો ક્રમે યવનરાજનું સંકટ વધ્યું પણ તેથી તે મૂઢ થઇ ગયો નહિ તર્ક વિતર્ક કર્યા પછી આખરે તેણે પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિ માટે એક દૃઢ ઉપાય શોધી કહાડયો શેરશાહ રજપુતોને સારી રીતે જાણતો હતો તે જાણતો હતો જે રજપુતોનું હૃદય અલ્પાઘાતે આહત થાય છે અલ્પ ચેષ્ટાએ બીજી દિશાએ નમી જાય છે એ ધારણાથી તેણે રાઠોડ સેનામા અવિશ્વાસ અને અનૈક્ય કરી દેવા પ્રતિજ્ઞા કરી, એક પત્ર લખી માલદેવની છાવણીમા તે નાખી દેવા તેણે મુકરર કર્યું, એવા ભાવને તે પત્ર લખ્યો જે, જે વાંચવાથી રજપુત સરદારો તરફ માલદેવનો અવિશ્વાસ થઇ જાય પ[illegible] લખી યવનરાજે વિચાર્યું જે, શીરીને તે માલદેવના મ[illegible]ખે ન ખાય, યુદ્ધ [illegible], રાજના માટે સ્થાપિત [illegible] ત્યારે શેરશાહે માલદેવની પાસે એક દૂત મોકલ્યો દૂત, કાશળ ક્રમે તે મા[illegible]લદેવના તંબુમા નાખ્યો, અને તે નિરાપદ થઇ શેરશાહની પાસે આવ્યો તે બનાવનો પ[illegible] માલદેવન હાથમા આવ્યો કૌતુહલાક્રાંત થઇ તેણે તે પત્ર આદ્યોપાંત વાંચ્યો તેનું માથું ઘુર્ણિત થયું હૃદયતાડિત વેગે કંપી ઉઠયું, તેણે ચાર દિશામા અંધકાર જોયું જે સરદારો ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે દારૂણકાર્ય [illegible]ના ઉતર્યો તે સરદારો શું વિશ્વાસઘાતક! તે સરદાર તેનો સર્વ નાશ કરવા [illegible]નારી યવન સાથે મળી ગયા તે વાત શું સાચી? માલદેવના મનમા વિષમ સંદેહ થયો સઘળા સરદારો વિશ્વાસઘાતક છે, એમ તેના જાણવામા આવ્યું સઘળા

સરદારો યવનસાથે મળી ગયા છે. એમ તેણે નિશ્ચય કર્યું. સઘળા સરદારોનો સઘળો ઉદ્યમ અને અધ્યવસાય પ્રતારણાના રૂપે નીવડયો, એમતેણે વિચાર્યું. રાઠોડ વીર વિષમ રીતે સંદેહમાં આવી પડયો.

જોતા જોતામાં યુદ્ધ કરવાને મુકરર થયેલો દિવસ પાસે આવી ગયો. માલદેવના વિષાદ ગંભીર વદનને જડ અને નિષ્પંદ પ્રકૃતિને અને ઉદાસ ભાવ ભંગીને જોઇ રાઠોડ વીરો વિષમ ચિંતામાં પડયા. યુદ્ધનો સમય પાસે આવ્યો તેઓએ માલદેવની અનુમતિ ચાહી. પણ માલદેવે અનુમતિ આપી નહિ. દારૂણ વિસ્મયે અને સંદેહે રાઠોડ રજપુતોના હૃદય આહ્લાદિત થયાં. શત્રુઓ ઘરના આંગણામાં આવી તોફાન કરતા હતા, તે જોઈ તે વીરોનાં હૃદય ઠેકાણે રહે ખરાં! તેઓ જ્યાં સુધી જીવિત હોય ત્યાં સુધી યવનો, રાઠોડ વંશની સંમાન મર્યાદા પદ દળિત કરે ખરા! માલદેવ શું રાઠોડ રજપુત નહિ? તેણે શું વીર કેસરી ચોધરાવના કુળમાં જન્મ લીધો નથી! જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ છે! જ્યાંસુધી બાહુમાં બળ છે ત્યાં સુધી તે શત્રુઓને શા માટે ઉપેક્ષા કરે છે! તેનું કારણ શું! વીર્યવાળા રાઠોડો, રાજાના ઓદાસીન્યનું કારણ જાણી શકયા અને સમજી શકયા. તેઓ પોતપોતાનું સેનાદળ લઇ યવનો ઉપર પડયા. બાર હજાર રજપુતોએ, દેવવૈરી યવનના કરાળ ગ્રાસમાંથી સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરવા યવન સેના ઉપર હુમલો કર્યો. સામાન્ય પરિખા અને કોટ તેઓની ગતી રોકવાને અસમર્થ થઇ. તેઓ, દળે દળે યવન સેના ઉપર પડી તેને દલિત અને વિત્રાસિત કરવા લાગ્યા. એ રીતે યવન રાજનું અનેક સૈન્ય રજપુતોની તીક્ષણ તલવારના સંમુખે વિતાડિત, ... સૈન્ય પડયું કે તેના ઠેકાણે બીજું સૈન્ય આવી ઉભું રહ્યું. ટુંકામાં યંતમાં ને, કીલ્લે થતો ક્ષય જોવામાં આવ્યો નહિ. પ્રધાન પ્રધાન રાઠોડો તે યુદ્ધમાં રણ સ્થળે પડવા લાગ્યા. છેવટે રાઠોડનું બળ કમ થઇ ગયું. રાઠોડ સેના ઉન્મૂળિત થવાનો ઉપક્રમ થઇ પડયો. રાઠોડ સદારોનો એ આત્મત્યાગ જોઇ માલદેવના નેત્રો ઉઘડી ગયાં. તે સમજ્યોકે તે પ્રતાહિત થયો. પણ અસમયે તેને સમજણ આવી. અસમયે કુંભકર્ણની નીંદ્રાનો ભંગ થયો. આજ માલદેવનો અનીવાર્ય. રાઠોડ સેના ઘણી ખરી ઉન્મૂળિત થઇ. યવન સેના, તે સમયે અક્ષત દેહે લડવા લાગી. રાઠોડ રજપુતોના જયની સંભાવના રહી નહિ. જોતા જોતામાં હીંદુ મુસલમાન વચ્ચે યુદ્ધ ભયંકર થઇ પડયું બાકીના રાઠોડ વીરો વીરતા બતાવી રણસ્થળે પડવા લાગ્યા. માલદેવ સંપૂર્ણ રીતે પરાજય પામ્યો. તે નિશ્ચય કરી સમજ્યો જે પોતાની દુર્બુદ્ધિના દોષેજ તેનો સંપૂર્ણ પરાજય થયો. સરદારોની કઠોર ભર્ત્સનાથી તેનું હૃદય અનુતાપિત અને પિડિત થઇ ગયું. જો તે સરદારોનો એવી રીતનો અવિશ્વાસ ન કરત તો પાઠાણસિંહ શેરશાહની

રણરંગે તે મરૂભૂમિમા થાત રાઠોડ લોકોએ જે વીરત્વ તે યુદ્ધમા પ્રકટી નહિ, એ તે વીરત્વનો સ્વીકાર ખુદ શેરશાહે કરેલ છે એ સંકટમાથી છુટી [illegible]ાસ્ત કરવા 'એક મુઠી યવનના માટે ભારત સામ્રાજ્ય મારા હાથમાથી જવાનો વારો આવ્યો હતો'

એ શોચનીય અને ઘોર પરાજયથી રાઠોડ રાજ માલદેવની દારૂણ મનો-વેદના થવા લાગી તે મનોવેદનામાથી તે એકદમ છુટયો નહિ તે દારૂણ અપ-માનના પછી તે અનેક દિન જીવિત રહ્યો પોતાના જીવિત કાળમા તેણે દિલ્હીના સિહાસને બે સ્વતત્ર રાજવશને બેઠેલા જોયા પ્રથમ લોદી વશના અધપતન ઉપર શાકતીય વશનુ અભ્યુત્થાન દ્વિતીય-વળી તે વશને અસેડી દઇ પાઠાન શેરશાહીન વશનુ રાજ્યારોહણ એ બન્નેના વશના અભ્યુત્થાન અને અધપતન ઉપર ભારત સામ્રાજ્યમા જે પ્રબળ વિપ્લવ ઘટ્યા શેરશાહ અધિકદિન ભારતવર્ષનું આધિપત્ય ભોગવી શક્યો નહિ તેના મૃત્યુ પછી કેટલાક વર્ષ ઉપર હુમાયુને પોતાના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરીને લીધુ *

જો હુમાયુનનુ જીવન થોડો કાળ વધારે સ્થાપીત રહ્યું હોત તો રાઠોડ રજપુતોની નાની આબાદી થાત, કારણ કે હુમાયુન શાંત સ્વભાવ અને અહિંસા પરાયણ હતો જેથી રાઠોડ રજપુતો નિર્વિવાદે, પોતાના રાજ્યની શ્રીવૃદ્ધિ કર શકત પણ તેઓનુ દુર્ભાગ્ય, કે હુમાયુન ફરીથી ગાદીએ બેઠા પછી થોડાદિવ રાજ્યભોગ કરી શક્યો તેના મૃત્યુ પછી વીર બાળક અકબરની વિષદ્રષ્ટિ માર વાડ ઉપર પડી તેણે માલદેવની આશાલતાને મૂળમાથી છેદી સં ૧૬૧૭ (સને ૧૫૬૧)મા વીરબાળ અકબરે એક મોટી સેના લઈ મારવાડનો માલકોટ [illegible] ઘેરી લીધો તેણે મનમા નક્કી કર્યુ હતુ જે અલ્પપ્રયાસે કીલ્લાનો કબજો લઈશે પણ જ્યારે કીલ્લાના વાસીઓનુ યુદ્ધ નૈપુણ્ય જોયુ ત્યારે તેનો સહેલાથી કીલ્લો લેવાનો મનોરથ દૂર થયો ભયંકર યુદ્ધમા બન્ને પક્ષના અગણ્ય સૈનીકો મુઆ પછી કીલ્લો અકબરના હાથમા આવ્યો મેરતાને જીતી લઈ વિજયી નાગોર તરફ ચાલ્યો નાગોર નગર પણ તેના હાથમા પડ્યું, તે નાગોર, મેરતા વીગેરેનો પ્રદેશ વીકાનેરના રાજા રાયસિંહના હસ્તમા સોંપ્યો

અકબરનો પ્રતાપ પ્રતિદિન વધવા લાગ્યો ના તે વધતા પ્રતાપના [illegible] મુખે

---

* ગોરખ દત્ત મૃત્યુ પછી બે મુસલમાન રાજાઓ, સિહાસને બેઠા, પરંતુ એ સીમાસુર વીગેરે મહમદ આદીલશાહ

— હુમાયુનની ઉમરની જોડીનમગોના મૌલદપુરના પુસ્તકાગારમા માલુમ પડી છે. જેમા તેના હુમાયુનના અગાધ વાગ્મય જેઠ તેના નાકરે તે લખેલી છે

સરદારો યવનસ્ગ્રામણિ વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ વિના ઘણું કરી સઘળા અવનત મસ્તકે ઉદ્યમ અને થ્યા, અનેક રજપુતો, ષોડષોપચારે તેની પૂજા કરવા લાગ્યા. રાઠોડરાજ વિષમદેવ પણ તે સંક્રામક રોગથી ઘેરાઈ અકબરની અર્ચના કરવા લાગ્યો, તેણે સ્વેચ્છાપૂર્વક અકબર પાસે મસ્તક નમાવ્યું નહોતું, ઘટના સ્રોતના ઘોર આવર્તમાં પડી તેને તે નમવાનું અપમાન સહેવું પડયું. સં. ૧૬૨૫ (ઇ. સ. ૧૫૬૯) માં માલદેવે, જુદી જુદી જાતની ભેટ આપી. પોતાના બીજા પુત્ર ચંદ્રસેનને અકબર પાસે મોકલ્યો. મોગલ સમ્રાટ તે સમયે અજમીરમાં રહેતો હતો. ખુદ માલવદેવે તેની મુલાકાત ન લીધી તેના માટે અકબર બહુ અસંતુષ્ટ હતો. તે અસંતોષના લીધે તેણે રજપુતોનું આધિપત્ય બીકાનેરના રાયસિંહને સોપ્યું.

ચંદ્રસેન ગલિત માલદેવનો ઉપર્યુક્ત પુત્ર. પિતાની આજ્ઞાથી તે અકબરની છાવણીમાં આવ્યો. ખરો, પણ અકબર પાસે આવવાનું મન નહોતું, જન્મભૂમિની સ્વાધીનતાને અને રાઠોડના કુળના માન સંભ્રમને તે પોતાના પ્રાણ થકી, અધિક પ્રીય ગણતો હતો. તે પોતાના પ્રાણના બદલામાં તે સ્વાધીનતા અને માન સંભ્રમ અખંડ રાખવા વાસના રાખતો હતો. તેનો મોટો ભાઈ ઉદયસિંહ આત્મમર્યાદા ઉપર જલાંજલિ આપી, સ્વાધીનતાની સુવર્ણ પ્રતિમાને પોતાના હાથમાંથી ફેંકી દઈ અકબરનો પદાનત થયો. તેજસ્વી ચંદ્રસેન તેને મોટોભાઈ કહેવા તેને સ્વીકાર કરતો નહિ. ઉદયસિંહનો રાજ્યાભિષેક થાશે તો રજપુતનો સંભ્રમ વીગેરે અવ્યાહત નહિ રહે, એમ જાણી તેણે તેને રાજસિંહાસને બેસવા દીધો નહિ, અનેક તેજસ્વી વીર્યવાળા સામંતો તેના વિપક્ષમાં હતા. રાજ્યધાનીમાંથી ચંદ્રસેન નિતાડિત થયો. ત્યાર પછી તે કેટલાક વિશ્વસ્ત રજપુતો સાથે મારવાડના પશ્ચિમ પ્રાંતમાં રહેલાં શિવાનો નામના સ્થળે ગયો. અને ત્યાં કઠોર ઉદ્યમ અધ્યવસાય કરી સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો.

રાઠોડ વીર ચંદ્રસેન રાજધાનીમાંથી વિતાડીત થયો, પણ તેથી તેણે પોતાનું મત્વ છોડયું નહોતું. તેના મનમાં દૃઢ ધારણા હતી જે મારવાડનું સિંહાસન તેને મળે તો યવન વિરૂધ્ધે ઉપડી રજપુતોનાં માન રાખે, જીવનતોષિણી આશાની મોહિની મૂર્તિને વશ થઈ તેણે તે ધારણા છોડી દીધી નહિ, એ ધારણાથી તે પિતૃ સિંહાસન લેવા કૃત સંકલ્પ થયો. તેના મદદગાર કમ હતા, મદદનો બીજો સામાન થોડો હતો. તેનું સેનાબળ સુપ્રિમેય હતું. ઉદયસિંહની મદદ મોટી અને વધારે હતી. વિશેષે કરી પોતે માલદેવ તેનો પુષ્ટ પોષક, તોપણ તેજસ્વી ચંદ્રસેને પોતાની આશા છોડી નહિ, તે દૂર શીવાનોમાં રહી કેટલાક માત્ર સહચરો સાથે ક્રમાનત સતર વર્ષમાં ઉદયસિંહના વિરૂધ્ધે કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. તે પોતાની અભીષ્ટસિદ્ધિ, ઘણી ખરી સિદ્ધ કરી શકયો. તેના બેહદ ગુણ રાશિથી વિમોહિત થઈ અનેક રજપુતો તેની મદદે

ઉતર્યા ક્રમે સઘળી રજપુત સમિતિએ પક્ષમા બે ભાગે વહેચાઇ પ્રચંડ યવનના ક્રમણમાથી સ્વદેશોદ્ધાર માટે યવનો સાથે વીરતા સહિત લડતો ચંદ્રસેન યુદ્ધસ્થળે પડયો ચંદ્રસેનના ઉગ્રસેન, આશકર્ણ અને રાયસિંહ નામના ત્રણ પુત્ર હતા રાયસિંહ, શીરોઇના પ્રસિદ્ધ વીર રાવ સૂરતાન સાથે એક ભીષણ દ્વદ્વ યુદ્ધમા પ્રવૃત્ત થયો, તે યુદ્ધમા તે જય મેળવી શકયો નહિ, રાવ સુરતાને તેને અને તેના ચોવીશ સરદારોને દત્તાની નામના સ્થળે મારી નાખ્યા

રાઠોડ રાજ માલદેવનુ છેલ્લુ જીવન એ પ્રમાણે સર્વથી પીડીત થયુ તેમાથી તેણે નિષ્કૃતિ મેળવી નહિ, તે ઉપરાત વળી પોતાના નગરના રક્ષણ માટે તેને તલવાર ધારણ કરવી પડી સમ્રાટ અકબરે જોધપુર ઉપર હલ્લો કર્યો, માલદેવ કાપુરૂષ નહોતો જે વિવાદવિના રાજધાનીને તે યવનના કરમા સોપી દે મોગલસેનાએ નગરને ઘેરો ઘાલ્યો, માલદેવે આત્મરક્ષણાર્થે પુષ્કળ ચેષ્ટા કરી પણ તેની સઘળી ચેષ્ટા વિફળ ગઈ, મોગલના અનતસેનાદલ પાસે તે આત્મ રક્ષણ કરી શકયો નહિ, માલદેવે અકબરની વશ્યકતા સ્વીકારી, તેણે પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહને સમ્રાટ પાસે મોકલ્યો, વિનયી અકબર રજપુતના પુજોપચારે સતુષ્ટ થયો, ઉદયસિંહને એક સહસ્ત્ર સેનાના અધિપતિના હુદ્દા ઉપર નીમ્યો

યવન ચરણમા નમવાથી માલદેવના શરીરને આઘાત લાગ્યો, તે આઘાત કારી હોઇને તેને તે વિદારૂણ પીડા દેવાવાળો થઈ પડયો, તે પીડાથી આલોક માથી તેને સત્વર વિદાય થવુ પડયુ તે વિદાયગી થી તે ઘોર દુખમાથી બચ્યો તેના પરલોકવાસ પછી તરતજ ઉદયસિંહ, મો ટલ સમ્રાટ અકબર તરફથી મારવાડના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો ત્યારપછી ઉદયસિંહે પોતાની બેનને અકબરને આપી, અકબરની વધારે પ્રસન્નતા મેળવી

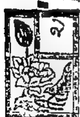
માલદેવ, પોતાની પાસે બાર પુત્રને રાખી સ, ૧૬૭૧ (ઈ સ ૧૬૧૫) મા આલોકમાથી વિદાય થયો, તે બાર પુત્રના નામ રામસિંહ, રાયમલ્લ, ઉદયસિંહ, ચંદ્રસેન, ઇશકર્ણ, ગોપાળદાસ, પૃથ્વીરાજ, રત્નસિંહ, ભોજરાજ, વિક્રમજીત અને ભાણ

ચતુર્થ અધ્યાય.

મારવાડના રાજાઓની અવસ્થાનું પરિવર્તન, ઉદયસિંહનો અભિષેક, અતિત ઐતિહાસિક વિવરણ, મારવાડના ઇતિવૃતમાં ત્રણ પ્રધાન પુત્રની અવતારણા, યોધરાવની પ્રતિષ્ટિત સામંતપ્રથા, રાજપુતાનાના પક્ષમાં ઉદયસિંહ નામની અહિતકારિતા, અકબરના હાથમાં પોતાની બેન યોધબાઇને ઉદયસિંહે આપી તેનુ વૃત્તાંત, રાઠોડ સમાજમાં તે વિવાહનું ફળાફળ, રાઠોડ રાજકુમારની શૈશવકાળની શિક્ષા, ઉદયસિંહની વિપ્રકુમારી હરણમાં ચેષ્ટા, અભિતપ્ત બ્રાહ્મણનો ભયંકર હોમ, બ્રહ્મ શ્રાપે ઉદયસિંહનું મરણ, ઉદયસિંહનાં સંતાનો.

જે દિવસે રાઠોડ વીર માલદેવે આલોકમાંથી વિદાય ગીરી લીધી. તે દિવસે રાઠોડ રજપુતોનો ભાગ્યતરંગ બીજી દિશાએ પ્રવાહિત થયો તે દિવસે મારવાડમાં એક નૂતન યુગની અવતારણા થઈ. તેની સાથે રાઠોડ સામંતોની અવસ્થા ઘણા દરજ્જે બદલાઈ ગઈ. એટલા દિવસ સુધી તેઓની વાસના શિવજીના વંશધરોની ઇચ્છા ઉપર નિર્ભય કરતી હતી. એટલા દિવસ સુધી, જેને તેઓ મારવાડનો સાર્વભૌમ અધિપતિ ગણતા હતા આજ ભાગ્યદોશે તે અધિપતિ ઉપર એક અધિપતિને તેઓએ જોયો. આજ રાઠોડ રાજ્યના શિર ઉપર મોગલનો વાવટો તેઓએ ફરકતો જોયો, આજ તે રાઠોડો મહા પુરૂષ શિવજીના વંશવરો નહિ એમ લ..ગ્યું. તે રાઠોડોમાં, વીર કેસરી યોધની સબસાધનાનું ફળ નહિ એમ જોવામાં આવ્યું,

ખડગની મદદે મારવાડનું જે આધિપત્ય તેઓએ મેળવ્યું હતું તે મારવાડના નિકાનને, તેના અંગ વારસને બેસાડવાને પરની અનુમતિ લેવી પડી મારવાડમાં આ નૂતન યુગની અવતારણા થઈ રાઠોડ કુળનો ભાગ્યતરંગ વિપરીત દિશાએ પ્રવાહિત થયો એક કાળના સ્વતંત્ર રાઠોડો આજ યવનના શૃંખલિત દાસ થયા એક કાળનો વિસ્તૃત મારવાડ પ્રદેશ આજ અધઃપતિત, આજ રાઠોડ રજપુતો દિન વેશે ફરતા, મારવાડના ભાવિ ઉત્તરાધિકારીઓ પોતપોતાની સેના લઈ એક બીજાના હૃદયશોણિત પીવા ચાહ્યા એ સમયે સમ્રાટની ઇચ્છાનાઅનુસારે તેઓનું અદૃષ્ટ ચક્ર પરિચાલિત થયું સમ્રાટે, તેઓના ચરિત્ર પ્રમાણે રાજ સન્માન આપ્યું, તેઓ નીચ અને જઘન્ય પરિચર્યા કરી પદોન્નતિ મેળવવા ચાહવા લાગ્યા, તેઓ ક્રીતદાસની જેમ સમ્રાટના, પરન્તુ ટેલન કરી આબાદી ઇચ્છવા લાગ્યા, ઉદયસિંહને સનનગ્ર પદ મળ્યું પણ ત્યાર પછી તેના વંશધરો ઉન્નત કરવામાં આવ્યા નહિ, રજપુતો સ્વભાવથી તેજસ્વી. વિશેષ કરી રાઠોડ રજપુતો તેજસ્વીતા અને ઔદ્ધત્યમાં પુષ્કળ પ્રબલ, અદૃષ્ટ દેવના કઠોર વિધાનના અનુસારે તેઓ સ્વાધીનતાથી વિચ્યુત થયા ખરા, પણ તેથી કરી તેઓએ પોતાની સ્વાભાવિક તેજસ્વિતા ખોઈ દીધી નહિ એ પ્રકૃષ્ટ ગુણના પ્રભાવે, તેઓ સઘળા સામંતોમાં સમ્રાટની જમણી ભુજા થઈ પડ્યા એટલી નવાબન નામથીવી તેઓએ પરતન્ત્રતાની બેડી પોતાના ચરણમાં નાખી

રાઠોડરાજ માલદેવ સંવત્ ૧૬૨૫માં પરલોક વાસી થયો તેણે પોતાના મોટા પુત્ર ઉદયસિંહને ઉત્તરાધિકારી માન્યો હતો પણ બહુ સમયથી માલુમ પડે છે જે ત્યાં સુધી ચન્દ્રસેન જીવતો રહ્યો ત્યાં સુધી કોઈએ તેને ખરો વારસ માન્યો નહિ ઉદયસિંહે, કાપુરુષોચિત્ત કામ કરી, પોતાની બેનને દિલ્હીશ્વરના કરમાં આપી, જેથી કરી મારવાડની સામંતમંડળી પુષ્કળ નારાજ થઈ, રાઠોડ વીર સિવજીના કનોજ રાજ્યના પરિત્યાગ સમયથી તે માલદેવના મૃત્યુ સમય સુધીના સમય સુધી મારવાડના ઇતિવૃત્તમાં ત્રણ યુગની ગણના થઈ

૧ લો સીવજીના સમયમાં ઇ સ ૧૨૧૨ ના સિવજીનું આવવું થયું ત્યારથી ચંડે કરેલ મુંડોવરજય (ઇ સ ૧૩૦૧) સુધીનો પહેલો યુગ

૨ જો મુંડોવરજયથી તે જોધપુરની સ્થાપના સુધીનો (ઇ સ ૧૪૫૮) બીજો યુગ

૩ જો જોધપુરની સ્થાપનાથી તે ઉદયસિંહના સલિંદ કાલ પર્યંતનો (ઇ સ ૧૫૮૪) ત્રીજો યુગ

એ ચાર સિકાના વર્ષોમાં રાઠોડ કુળનો ભાગ્યતરંગ કઈ કઈ દિશાએ પ્રવાહિત થયો તેની સમાલોચના આપવું કઠની યુગ છે પ્રાચીન ભોમિયા

વાનેથી મરૂ ભૂમિનો પશ્ચિમ ભાગ જીતાયો. તેટલા સમયમા ઉપરના બે યુગ વહી ગયા જે સમયે, તેઓ, પોતાના સકીર્ણ પ્રદેશને લઈ પરિતૃપ્ત હતા છેવટે ચોહાણના અધઃપાત ઉપર ચડે સુદર નગર લીધુ તે સમયે લુણી નદીના બન્ને તીરની ભૂમિ ગણમલ્લ અને ચોધના પુત્રો ભોગવતા હતા ત્યારપછી ચોધપુરની સ્થાપના તેથી પુરાતન નગરના ત્યાગ થયો રાજપીઠ ચોધપુરમા સ્થપાયુ, રાજ પુતો સ્વભાવથી સ્થિતિ શીખવાના અનુરાગી તેઓ એકદમ રાજધાની ફેરવવા ખુશી નહોતા ચોધે સ્વનામે ચોધપુરની પ્રતિષ્ઠા કરી રહોડકુળનો અભ્યુત હીન શાસન વિધિ બદલાયો મારવાડમા એક નવા યુગની અવતરણા થઇ ચોધના ત્રેવીશ ભાઈઓ ચોધરાવ જાણતો હતો જે શિવજીના વશમા તેજ પ્રધાન અને પ્રતિષ્ઠાવાન્ રાજા છે પોતાની ઊંચી પ્રતિપત્તીનો વિષય વિચારી તે મનમા ગર્વિત હતો ગર્વનેશવર્તિ અને પ્રયોજનનો અનુમાહક થઈ તેણે સામત પ્રથામા નવી રીત દાખલ કરવા સકલ્પ કર્યો પોતાના પિતા રણમલ્લના ચોવીશ પુત્રોની અને પોતાના બાર પુત્રોની હકીકત મનમા લઈ તેને ચિતાનો ઉદય થયો કે એ સઘળા ભાઈઓની અને પુત્રોની સતાન અને સતતિ બહુ વિસ્તારવાળી થઇ પડશે પ્રયોજનના વશવર્તી થઇ તેઓમાથી કેટલાક ઉપસામત થાશે એવી અવસ્થામા ભૂમિ સપત્તિના માટે મોટા વિવાદ ઉઠશે એટલેકે તેઓનામા કોઈ રીતનો વિવાદ ન થાય એવો ઉપયુક્ત બદોબસ્ત કરવો સમાચાર અને યુક્ત [illegible] તેણે તે બાબતનો પૂર્ણ વિચાર કરી પ્રત્યેક ઉપસામતની ભૂમિ સપત્તિની સખ્યા અને વિસ્તૃતિ મુકરર કરી તેના પહેલા બાઇ કુડવે જીગીષાવૃત્તિથી પ્રણોદિત થઈ વીકાનેરમા સ્વાધીન રાજ્ય સ્થાપ્યુ ત્યા તેના વશધરો કુડલોટ નામે પ્રસિદ્ધ થયા

ઉદયસિહના અભિષેક સબધે ભિન્ન ભિન્ન ભટ્ટ ગ્રથોમા ભિન્ન ભિન્ન મત-વાદ છે કેટલાક કહે છે જે રાજા માલદેવના મૃત્યુ પછી તરતજ સવત્ ૧૫૭૫ (ઇ સ ૧૫૧૮)મા તે મારવાડના રાજ સિહાસને બેઠો કેટલાક કહે છે જે શિવા નોરના યુદ્ધક્ષેત્રમા ચદ્રસેનના મરણ પછી સવત્ ૧૬૪૦ (ઈ સ ૧૫૮૪)મા તે પિતૃ સિહાસને બેઠો તે બન્ને મતમા કયો મત અજ્ઞાત અને સત્ય છે તેનુ નિરાકરણ કરવા આપણે અસમર્થ

રાજસ્થાનમા ઉદય નામે એક મહા અનર્થકર શક્તિ જોવામા આવે છે આશ્ચર્યનો વિષય એછે જે, જે ઉદય નામ ધારણ કરી, હરકોઈ સિહાસને બેઠો, તે ઉદયથી તે સિહાસનવાળા પ્રદેશનુ અશેષ અનિષ્ટ થયેલુ જોવામા આવે છે શિશોદીય ઉદયસિહની કાપુરૂષતના લીધે મેવાડનુ અનિષ્ટ થયુ તે આપણે મેવા ડના ઇતિહાસમા વર્ણવી ગયા રાવ ઉદયસિહ ગર્વિત રહોડ કુળનો અનુપયુક્ત

ભૂપતિ. તેજસ્વી ચોધરાવનો અયોગ્ય વંશધર. અકબરના કઠોર અનુશાસનથી તે પિતૃ પુરૂષોની સ્વાધીનતાથી વિચ્યુત થયો ખરો પણ તેણે એક ક્ષણના માટે, તે સ્વાધીનતા રૂપી સ્વર્ગીય રત્નને મેળવવા ચેષ્ટા કરી નહિ. પણ તેણે પરાધી નતા શૃંખલા હસ્તમાં લઇ તે દૃઢ રીતે પોતાના ચરણમા જડી દીધા. તે સ્વભાવથી વિલાસપ્રિય અને સુખાભ્યસ્ત-કઠોરતા, તેજસ્વીતા, અને નહિષ્ણુતા રજપુતના બે ગુણ છે. તે બન્ને ગુણેમાંથી એક ગુણ પણ ઉદયસિંહમાં નહોતો. ખરેખર અકબર તેના ઉપર તાબેદાર સામંતની દૃષ્ટિએ જોતો નહોતો. ખરેખર અકબરે, તેને લોહ શૃંખલાના બદલે કુસુમ શૃંખલાથી બાંધ્યો પણ તે કુસુમ શૃંખલા દાસત્વ શૃંખલામાં બદલાઇ. પ્રભુદાસને સુરે તેટલો આદર કરે પણ દાસ તે દાસજ. વીર ચુડામણિ પ્રતાપસિંહે અકબરના અનુરાગનો મર્મ જાણ્યો હતો તેથી તેણે મોગલ સમ્રાટના પ્રલોભનની ઉપેક્ષા કરી હતી.

ઉદયસિંહે સ્વાધીનતાનો મર્મ જાણ્યો નહિ. ઉદયસિંહે, સ્વદેશની માયા મમતા ભુલી જઇ, પોતાના વંશ સામું ન જોઈ, મોગલ સમ્રાટની પ્રસન્નતા મેળ વવા, તેનું દાસત્વ સ્વિકાર્યું. મોગલ સામ્રાજ્યની સ્નિગ્ધછાયા નીચે વિશ્રામ મેળવી તેણે જે કાળે આત્મોદ્ધારના માર્ગમાં પોતાના હાથે કાંટા રોપ્યા. તે સમયે, વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ દુસહ કષ્ટો સહન કરી કઠોર અત્યાચારે પીડિત થઈ સ્વદે શની અને સ્વજાતિની સ્વાધીનતા માટે માર્ગ સાફ કરતો હતો. તેજ માટે તે સિસોદીય મહાપુરૂષની પવિત્ર પ્રતિમૂર્તિ પ્રત્યેક રજપુતના હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત થઇ રહી છે તે માટે પ્રત્યેક રજપુતો પ્રાતઃકાળે શય્યાનો ત્યાગ કરી તેનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કરે છે

મોગલ સમ્રાટની પ્રસન્નતા મેળવવા, ઉદયસિંહે, કોઇ પણ કામ કરવામાં કમર રાખી નહિ. તેણે જાતીય ગૌરવ ઉપર જલાંજલી આપી. પોતાના બેન યોધબાઇને અકબરના કરમા સોંપી. તેથી અકબરે સતુષ્ટ થઇ એક માત્ર અજ મેર સિવાય મારવાડનો સઘળો મોગલ જનપદ ઉદયસિંહને આપ્યો. તે સિવાય મારવાડના અનેક જનપદો ઉદયસિંહના કબજામાં આવ્યા. રાજ મુકુટધારી મોગલ સેનાપતિનું સેના બળ લઇ ઉદયસિંહ, ગર્વિત સામંતનો દર્પ તોડી નાંખવા તૈયાર થયો. તેણે તેઓનો દર્પ તોડયો. તેણે પ્રધાન પ્રધાન સરદારોનો પક્ષચ્છેદ કર્યો. પ્રાચીન ભૂમ્યાધિકારી બોઝીયાની ભૂમિ લઈ લીધી. એ રીતથી તેના રાજ્યની ઉપજ વધી.

ઉદયસિંહનું શરીર, હૃદયવૃત્તિનું સંપૂર્ણ ઉપયોગી હતું. રજપુત લોકો તેને "મોટો રાજા" કહેતા. ક્રમે તેનું શરીર એટલું સ્થૂળ થઈ પડયું જે તેથી તે

ઘોડા ઉપર સવાર થઇ શકતો નહિ. સિંહાસન ઉપર બેઠા પછી તેણે માત્ર તેર વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના મૃત્યુ સંબંધે એક વિચિત્ર ગપ્પ સાંભળવામાં આવે છે. મારવાડના સઘળા ભટ્ટ ગ્રંથોથી મળી આવે છે જે રાઠોડ રાજકુમારોને નીતિ શિક્ષા ઉત્તમ રીતે અપાતી અને તેઓ પોતપોતાના ચરિતને નૈતિક બળે ઉત્કૃષ્ટ કરી દેવામાં સત્તાવાળા થાતા. વિશ્વહત ઓ પારદર્શી શીક્ષકના નીચે તેઓને શિક્ષણ અપાતું હતું. રાજકુમારો, તે શિક્ષણમાં પારદર્શિતા મેળવતા હતા. બાલ્યકાળથી તેઓ ઇંદ્રિય સંયમ રાખવા શિખતા હતા. અને વીશ વર્ષ પછી સ્ત્રીનું મુખ જોતા. "સ્થુળતનું ઉદયસિંહે નૈતિક શિક્ષણ મેળવ્યું છેકે નહિ તે બાબતમાં સંશય છે. તેની પચીશ રાણીઓ હતી. તે વાદ્ધકયમાં ઇંદ્રિયનો હ્રાસ થઈ રહ્યો હતો. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેણે એક પવિત્ર હૃદય વિપ્ર કુમારી ઉપર કામકલુષિત નયન ફેંકયાં હતાં. હાય! તેજ તેના સર્વ નાશનું કારણ.

"ખ્યાત" નામના એક ભટ્ટ ગ્રંથથી માલુમ પડે છે જે ઉદયસિંહ એક વાર સમ્રાટની સભા થકી પોતાના રાજ્યમાં આવતો હતો એટલામાં રસ્તામાં ભીલાર નામના ગામમાં એક ખુબસૂરત સ્ત્રી તેણે જોઇ, સ્ત્રીની ખુબસૂરતી જોઈ ઉદયસિંહ કામબાણે પીડીત થયો. તેણે તે મનોમોહની સ્ત્રીનો પરિચય પુછયો. પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેના જાણવામાં આવ્યું જે તે સ્ત્રી એક બ્રાહ્મણની પુત્રી છે. બ્રાહ્મણ કાળિકાનો ઉપાસક હતો. તે ઘોર તાંત્રિક હોઈમદ્યમાંસની સેવામાં વિશેષ આસક્ત હતો. તાંત્રિક મત્ત પ્રમાણે પંચમકાર વાપરી ઉપાસ્ય દેવતાની ઉપાસના કરતો હતો. વિપ્ર કુમારીનું ચરિત વિશુદ્ધ અને પવિત્ર હતું. કામવિમૂઢ રાઠોડ રાજે પોતાની અવસ્થા સામું જોયું નહિ. વિશાળ રાજ્યનો અધિશ્વર હોઇ તેણે તે વિપ્ર કુમારીને બળપૂર્વક હરી લઈ જવા મનમાં વિચાર્યું. દુષ્ટમતિ રાજાનો અભિસંધિ બ્રાહ્મણના કાને પડયો. તેણે જાણ્યું જે, જે રક્ષક છે તેજ ભક્ષક થયો. જેના ઉપર દુર્બળ પ્રજાનો આધાર છે તેજ પોતાના હાથે પ્રજાનો ધ્વંસ કરવા તૈયાર છે.

તે પોતાના વંશને અનંત કલંકમાંથી બચાવી દેવા, પોતાની પુત્રીને પોતાના હાથે હણવા તૈયાર થયો. તેણે એક મોટો હોમ કુંડ ખોદ્યો ત્યારપછી દૂહિતાનો વધ કરી, તેના કટકા કરી તેની સાથે પોતાનુ હૃદય માંસ મેળવી દીધું. એકદમ હોમ કુંડ સળગી ઉઠયો. જથાબંધ ઇંધણાં અને ધૃતની આહુતિઓ અપાણી. શોકોન્મતવિપ્રે કાળિકાના ઉદ્દેશે ભયંકર હોમ કર્યો. ઉભો થઇ તેણે રાજાને અભિશ્રાપ આપ્યો, "તું હવે કદાપી શાંતિ ભોગવીશ નહિ." આજ થકી ત્રણ વર્ષ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ પ્રહર મધ્યે મારી પ્રતિહિંસા પૂર્ણ થારો અને થાશે" આ હું આવ્યો એ અભિશ્રાપ યુક્ત

વચનો બોલી વિપ્ર અગ્નિ કુંડમાં કુદી પડયો

આ વૃત્તાંતના ખબર ઉદયસિંહના કાને પહોંચ્યા પ્રતિહિંસાની વિકટ પ્રકૃતિ વિચારીને તેનું હૃદય કંપિત થયું તે દિવસથી તે એક ક્ષણ શાંતિ ભોગવી શકયો નહિ સઘળો કાળ બ્રાહ્મણની વિકટ મૂર્તિ તે જોવા લાગ્યો સર્વદા તેના ભયંકર અભિશાપના વચનો યાદ આવવા લાગ્યા તેનું સ્થૂળ શરીર સુકાઇ ગયું બ્રાહ્મણે કહેલી મુદત, બે વરસ બાદ રાજ ઉદયસિંહ મૃત્યુ મુખે પડયો

તેજસ્વી માલદેવના અયોગ્ય વંશધર ઉદયસિંહ માટે હવે વધારે બોલવું અનાવશ્યકતા ભરેલું છે, તેના થકીજ વીર શિવજીના વંશનો અધઃપાત પ્રારંભ થયો

ઉદયસિંહના સત્તર પુત્રો હતા તે સત્તર પુત્રોના ભિન્નભિન્ન વંશ એક નેકમાં રાજસ્થાનમાં વિસ્તાર પામી ગયા

૧ શૂરસિંહ સિહાસને બેઠો, ૨ અખેરાજ ૩ ભગવાનદાસ બલ્લુ, ગોપાળદાસ, અને ગોવીંદદાસનો બાપ ગોવીંદદાસે ગોવીંદગઢ સ્થાપ્યો ૪ નરહરદાસ ૫ શક્તસિંહ ૬ ભૂપત ૭ દલપત-મહેશદાસ, યશોવંતસિંહ, પ્રતાપસિંહ, અને કાનાઇરામનો પિતા ૮ જયત-હરિસિંહ અમર, કનાઈરામ, અને પ્રેમરાજનો પિતા ૯ કિશન-સ ૧૬૬૯(ઇ સ ૧૬૧૩)માં * કીશનગઢ સ્થાપ્યું તે સહસ્ત્રમલ્લ, જગમલ્લ અને ભરમલ્લનો પિતા ભરમલ્લનો પુત્ર હરિસિંહ હરિસિંહનો પુત્ર રૂપસિંહ રૂપસિંહે રૂપનગર સ્થાપ્યું ૧૦ યશોવંત, તેના પુત્ર માનસિંહે માનપુર સ્થાપ્યું ૧૨ કેશુ, પીશાનગઢ સ્થાપ્યું

૧૧ રામદાસ ૧૨ પુરનમલ્લ ૧૩ રામદાસ ૧૪ મધુદાન ૧૫ મોહનદાસ ૧૬ કીરતસિંહ ૧૭	તેઓનું સંપૂર્ણ વીવરણ કોઈ સ્થળથી નીકળતું નથી

* [illegible] અને રૂપનગર એ ત્રણ સ્વાધીન જનપદ ને ત્રણ જનપદ બ્રીટીશ સરકારના સ્વતંત્ર આશ્રય [illegible] સુખશાંતિ ભોગવે છે

— રૂપસિંહને નવ પુત્રીઓ હતી

પંચમ અધ્યાય.

રાજા શૂરસિંહનો રાજ્યાભિષેક, તેણે કરેલ શીરોહીના રાવ શૂરતાનનો પરાભવ, ગુજર્જર રાજના વિરૂદ્ધે તેની યુદ્ધ યાત્રા, ધુંદકયુદ્ધમાં શૂરસિંહનો જય, તેનું ધન અને સંમાન પ્રાપ્તિ, ભટ્ટોને આપેલ ધન અમર બલેચાના વિરૂદ્ધે તેની યુદ્ધ યાત્રા. નર્મદા તટે તેઓનું યુદ્ધ. અમરનો પરાજય અને-નિધન નવા નવા સંમાનની પ્રાપ્તિ, પુત્ર ગજાસંહ સાથે સમ્રાટની સભામાં રાજા શૂરસિંહનું જવું, મારવાડરના ભાવી ઉત્તરાધિકારીનું સમ્રાટના હસ્તે સજ્જીતકરણ, ઝાલોર, દુર્ગોપંધન, રાણા અમરસિંહના વિરૂદ્ધે ક્ષુરમ સહિત ગજસિંહની યુદ્ધ યાત્રા. રાજા શૂરસિંહનું મૃત્યુ. નર્મદા તટે તેણે કરેલ આભિશાયિક સ્તંભસ્થાપન. યોધપુરની શોભામાં વધારો. રાજા શૂરસિંહની સંતાન સંતતિ, ગજસિંહનું સિંહાસનારોહણ, બુરહનપૂરના રાજત્વે અને દક્ષિણાવર્તે પ્રતિનિધિપ્રણાનો અભિષેક, તેની અવદાન પરંપરા. તેની કરેલી દળથામના ઇટકાબ પ્રાપ્તિ મુલતાન પારબેજ અનેક્ષુરમ, જેષ્ટ પારબેજનીવિરૂદ્ધેક્ષુરમનોપડયંત્ર.રાજાગજસિંહ પાંસેતેનીસહાયપ્રાર્થના પ્રાર્થનાની નિષ્ફળતા. રાજમંત્રી ગોવિંદદાસની ગુરૂ હત્યા. ગજસિંહનો પદ ત્યાગ. ક્ષુરમે કરેલી પારબેજની હત્યા. જહાંગીરને પદચ્યુત કરવાની ચેષ્ટા. વારાણસીનું યુદ્ધ ગજસિંહનું આચરણ. વિદ્રોહી દળનો પરાભવ. સુલતાન ક્ષુરમનું પલાયન. રાજા ગજસિંહનું મૃત્યુ. તેના દ્વિતીય પુત્ર યશોવતસિંહનો રાજ્યાભિષેક. ક્રાયચમના ઉત્તરાધિકારીત્વ નિયમનો વ્યભિચાર. અમરનો વનવાસ. નિર્વાસન વિધિ સમાપન. મોગલી સમ્રાટ

પાસેથી અમરનો આશ્રય લાભ તેનું ઔદ્ધત્ય અને તેથી કરી તેનું શોચનીય મરણ

ઉદયસિંહના પરલોકવાસ ઉપર તેનો પુત્ર સુરસિંહ સંવત્ ૧૬૫૧ (ઇ. સ. ૧૫૯૫)ના આષાઢના ગૌરવહીન રાજ્યસિંહાસને બેઠો. તે વખતે પિતાના મૃત્યુના સમાચાર તેની પાસે આવી પહોંચ્યા, તે કાળે તે સમ્રાટનું સેનાદળ લઈ લાહોર નગરમાં ભગનવર્ષના સીમાન્ત પ્રદેશનું રક્ષણ કરતો હતો સંવત્ ૧૬૪૮ માં નિયુજય પછી તે તે પ્રદેશમાં રહેતો હતો, સુરસિંહ એક સુદક્ષ અને વીર્યવાન રાજા હતો પિતાના જીવિતકાળે તેણે જે રણદક્ષતા અને વીર્યવત્તા બતાવેલી હતી તેથી સમ્રાટ તેના ઉપર અત્યંત સંતુષ્ટ થયો તેને તેણે થોને રાજા બનાવી પોતાની બાદશાહીના ઉંચું પદ આપ્યું

મોગલ સમ્રાટ અકબરે, રાઠોડ વીર સુરસિંહના શૌર્યવીર્યનો વિશેષ પરિચય મેળવ્યો આ સમયે તણે તેને એક કઠોર કાર્ય સાધનમાં નીમ્યો. શીરોહીનો અધિપતિ રાવ સુલતાન પોતાના પર્વતમય આશ્રય ઉપર વિશેષ આધાર રાખી ગર્વિત થયો તેણે મનમાં વિચાર્યું જે મોગલ સમ્રાટને કોઈ રીતિ તેના દુર્ભેદ્ય પર્વત પ્રાન્તને ભેદી તેને શક્ત તેનમાગી નથી તે વિચારી તેણે અકબરની વશ્યતા સ્વીકારી નહિ સુરસિંહે તે ગર્વિત રજપુતના વિરુદ્ધ યુદ્ધ યાત્રા કરી. શીરોહી રાજ્ય સાથે તેનો પ્રથમથી ઘોર વિવાદ હતોજ સુરસિંહને તે પુરાતન વિવાદનો બદલો લેવાનો સુયોગ મળ્યો બહુ મળ્યો તે વિષયે એમ બોલે છે જે [1] સુરસિંહે શીરોહી રાજની પૂર્વ અવમાનતાનો ઉપયુક્ત પ્રતિશોધ લીધો. અને તેનું શીરોહી નગર લુટ્યું તેથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે સુરસિંહના વિક્રમે શીરોહી પતિનો ગર્વ તુટી ગયો તેનું ઉન્નત મસ્તક અવનત થયું, તે સમયના તે રજપુતના કોઈને એક સાથનો મહીનો આજ રાઠોડ રાજના વીરત્વથી તેના સઘળા મનોરથ નિષ્ફળિત થયા, આજ તેને મોગલ સમ્રાટની આધીનતા સ્વીકારવી પડી રાજપુત પ્રથાના અનુસારે સુલતાન મોગલ સમ્રાટની પરિસેવા કરવા લાગ્યો તે સમયે સમ્રાટની આજ્ઞાથી રાજા સુરસિંહ ગુજરાતના રાજમઝફુરની સાથે યુદ્ધ યાત્રા કરવા ચાલ્યો

જીતાયેલ શીરોહીપતિ તેની મદદે પોતાના દળ સાથે ચાલ્યો, ધુંદક નામે સ્થળે બન્ને દળ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા રાઠોડ વીર સુરસિંહ, દેવની ૨

રાઠોડની સેનાનો અધિનાયક થઇ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો, અન્ને પક્ષ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું. અનેક રાઠોડ વીરે તે સ્થળે પ્રાણ તજ્યા. છેવટે શુરસિંહ જયી થયો. મજકુર દારૂણ અપમાનિત અને પરાજીત થઇ રાજ્યપદથી વિચ્યૂત થયો, તેનાં સતર હજાર નગરો વિજયી રાઠોડ વીરના હસ્તગત થયા. તે નગરના ધન લુટી રાઠોડ વીરે દિલ્હીમાં મોકલ્યા, એ જયથી અકબર તેના ઉપર અત્યંત સંતુષ્ટ થયો. તેની તેણે પદવૃદ્ધિ કરી તેને એક ઉમદા તલવાર અને નવી ભૂમિ સંપતિ આપી.

જે દિવસે રાઠોડ વીર સુરસિંહે પોતાના વિક્રમ પ્રભાવે મજકુરના વિષદંત ભાંગી નાંખી તેને હરાવ્યો, તે દિવસે તેનો યશોભાવ રાજસ્થાનમાં ચારે તરફ ફેલાયો, સમ્રાટે તેને વળી એક કઠોર સાધનામાં નીમ્યો, નર્મદા તીરે અમર બલેચા નામનો એક તેજસ્વી રજપુત વસતો હતો, તેણે સમ્રાટની વશ્યતા સ્વીકારી નહોતી. અકબરની આજ્ઞાથી શુરસિંહે તે રજપુતરાજ વિરૂદ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરી, તેર હજાર અશ્વારોહી, દશ મોટી તોપો અને વીશ રણમાતંગ તેની સાથે હતા. રાઠોડરાજે તે વિશાળ સેના લઈ નર્મદા તીરે ચોહાણ વીર અમરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો. અમર પાંચ હજાર સરદારો લઈ તેની ગતિ રોકવા આગળ વધ્યો, પોતાના દેશની સ્વાધીનતા માટે તે રાઠોડ વીરની સામે ઉત્સાહથી યુદ્ધમાં ઉતર્યો. બન્ને દળ વચ્ચે ત્રણ યુદ્ધ થયાં. ત્રીજા યુદ્ધમાં અમર બલેચો રાઠોડ વીરના હાથથી રણ યુદ્ધમાં પડયો. તેનું સઘળું રાજ્ય વિજયી શુરસિંહના હાથમાં આવ્યું. એ જયના સમાચાર દિલ્લીશ્વરના કાને પહોંચ્યા, સમ્રાટ, શુરસિંહ ઉપર અતિશય આનંદિત થયો, તેણે ધારા વીગેરેનો પ્રદેશ તેને બક્ષીસ કર્યો.

શુરસિંહના અતિ પરાક્રમના પ્રભાવે મોગલ સમ્રાટે નવાં નવાં રાજ્યો મેળવ્યાં, એટલામાં કરાલકાળે આવી તેનો ગ્રાસ કર્યો. તે પોતાના પુત્ર જહાંગીરના હાથમાં સામ્રાજ્યનો ભાર સોપી આલોકમાંથી પરલોકમાં વિદાય થયો, નવીન સમ્રાટ ગાદીએ બેઠો કે શુરસિંહ પોતાના મોટા તનય અને ભાવી ઉમરાધિકારી ગજસિંહને લઇ, સમ્રાટની સભામાં આવ્યો. તરૂણવીર ગજસિંહ ને જહાંગીર અત્યંત આનંદ પામ્યો. રાઠોડ રાજકુમાર ગજસિંહ, શુરસિંહનો ઉપયુક્ત પુત્ર–જહાંગીરને તેના વીરત્વનો ઝાલોર ક્ષેત્રમાં સંપુર્ણ પરિચય પડયો હતો.

ઝાલોર ક્ષેત્ર, તરૂણવીર ગજસિંહના વીરત્વ સ્ફુરણનું પ્રથમ રંગસ્થળ તે સાધન ભૂમિથકી તેની ભાવી ઉન્નતિનો પંથ નિષ્કંટક અનેસાફ થયો, ગુર્જર રાજ્યને પઠાણ પાસેથી લઈ સમ્રાટના રાજ્યનું અંતર્ભુક્ત કર્યું. જે બાબત ભટ્ટ લોકો તેના ચરિત્તનું વીરરસામોદી વર્ણન કરે છે " વિહારી પઠાણના વિરૂધ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરવા માટે ગજસિંહને આજ્ઞા થઈ. તેનું રણતૂર્ય વિનાદિત થયું. આબુ-

ગિરિમાં તેનો અવાજ સંભળાયો તે ગિરિ અને તેના પાસેના પ્રદેશનું સર્વાંગ કંપિત થયું જેને અટારડીને ઘણા વર્ષે સમાપન કર્યું. તેને ગજસિંહે થોડા માસમા સમાપન કર્યું.

સુરસિંહના જયથી મુજપુરનું વંશ તરૂ ઉત્પાદિત થયું. સુરસિંહ તેની રાજધાનીમા રહેવા લાગ્યો. સુરસિંહનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર ગજસિંહ સમ્રાટની આજ્ઞાથી યુદ્ધ યાત્રામા ઉતર્યો

ઝાલોરના જય પછી તરતજ સમ્રાટના આદેશથી ગજસિંહ મેવાડના અધિપતિ અમરસિંહના વિરૂધ્ધે યુધ્ધ યાત્રામા આવ્યો એ સમયે ગિલ્હોટ કુળની ભાગ્યદીપ્તિ ધીમે ધીમે ઝાંખી પડતી જાતી હતી, છેવટે રાણા કર્ણ સમ્રાટની સેવા કરવા સમ્મત થયો ગજસિંહ નાગગઢમા પાછો આવ્યો.

સવંત્ ૧૬૭૬ (ઈ. સ ૧૬૨૦) માં રાઠોડ રાજ સુરસિંહ, દક્ષિણાપથમાં સ્વર્ગવાસી થયો. તે સર્વોત્તમ રાઠોડ કુળના એક ઉપયુક્ત રાજા હતો. ઉદયસિંહની કાપુરૂષતાથી રાઠોડ વંશની કીર્તિ પ્રભા જે ઝાંખી પડી ગઇ હતી. તે સુરસિંહના પરાક્રમે તેજસ્વી થઇ, રાજા સુરસિંહ આદરણીય વીર પુરૂષ હતો. તેના પ્રજ્વલિત અગ્નિથી સમ્રાટ અકબર વિમોહિત થયો હતો. તેના ભયે દક્ષિણાપથ વાસી પાંડા નર્મદા કંપિત રહેતા, તેના છેવટના જીવનમાં એક વિચિત્ર પ્રતિજ્ઞાનું વિવરણ જોવામા આવે છે એમ કહેવાય છે કે તેણે નર્મદા તીરે એક સ્થંભ સ્થાપવાની આજ્ઞા કરી અને તેના ગાત્રે અભિશાપ વચન લખાવ્યું છે. તેનો કોઈ વંશધર નર્મદા તીરે આવશે તે અભિશયનો પાત્ર થાશે. એવી રીતના વચનવાળો લેખ લખાવી જવાનુ પ્રયોજન શુ ? તે કંઇ માલુમ પડતું નથી. તેણે જન્મભૂમિનો શીતળ છાયો ભોગવ્યો નહોતો, સમ્રાટની પ્રીતિ માટે તે વિદેશમાંજ રહેતો હતો. તેણે મારવાડ રાજ્ય માટે શુ કર્યું ? તાબેદાર લોકોના હાથમાં મારવાડનો શાસનભાર સોંપી તે સમ્રાટની આજ્ઞાનું પ્રતિપાલન કરવા વિદેશમાં આથડતો હતો છેવટે પરદેશમા સ્વર્ગવાસી થયો

રાજા સુરસિંહે દિલ્લીશ્વર માટે અસીમ આત્મત્યાગ સ્વીકાર્યો, સમ્રાટ તેનાં તે ઋણ ભૂલી ગયો નહિ. સમ્રાટે રાઠોડ રાજને મોટી જાહાગીર આપી સમ્રાટના સેવા સંબંધથી મારવાડનું શુ સુધર્યું રાજા સુરસિંહ જેવો શુર તેવો પ્રતિભાશાળી, રાજા હતા. તેણે યોધપુરનું શોભા સૌંદર્ય વધાર્યું. તેણે પોતાના નામે અનેક મંદિર વીગેરે સ્થાપ્યા. તેણે સુરસાગરની પ્રતિષ્ઠા કરી. પણ તે તલાવથી મારવાડની કંઇ ઉન્નતિ થઇ નહિ

મહારાજ સુરસિંહ છ પુત્ર અને સાત પુત્રીને મુકી પરલોકવાસી થયો. તેના મૃત્યુ પછી તેના મોટા પુત્ર ગજસિંહે ઈ. સ. ૧૬૨૦ માં મારવાડના સિં-

હાનને બેટો ગજસિંહનો જન્મ લાહોર નગરમાં થયો પિતાના મૃત્યુસમયે તે બુરહાનપુરમાં હતો એટલામાં દેવાનખાએ સમ્રાટના પ્રતિનિધિ હોઇ તેના તરફમાં આવી તેના મસ્તકે મુગટ, લલાટે રાજતિલક અને કટિતટે તલવાર સજ્જિત કરી

ગજસિંહના ખડગના પ્રભાવે સમ્રાટે પુષ્કળ જનપદો જીતી લીધા ગજ-સિંહ સાથે તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર અમરસિંહ રહેતો હતો તેણે પણ યુદ્ધમાં વિસ્મયકર કાર્ય કરી દીધા

બહુ વિવાહ, જન સમાજમા મોટા અનિષ્ટનું મૂળ છે, રાજા દિવાન અને પૂર્વજની ચિરંતની પ્રથાને વશવર્તી થઇ જે ઘણી સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરે છે તેઓ સઘળી પુત્રવતી થઇ રાજમાતા થવાની વાસના રાખે છે, પુત્રના વયની સાથે તેઓની વાસના વધે છે તે વધેલી વાસનાની વશવર્તી થઇ તેઓ એકદમ જ્ઞાનશૂન્ય થઇ પડે છે રાજ્યનું મંગળામંગળ વિચારવાનો તેઓનો સમય રહેતો નથી તેઓ પોતાના સ્વાર્થસાધન માટે ખુદ રાજાને પણ વિષપ્રયોગ કરી મારી નાખે છે સમ્રાટ જહાંગીરે, રાઠોડ વંશની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો, તેમા રાઠોડ વંશીય રાણીના પેટે પારમેજ પુત્ર જન્મ્યો તેજ મોટો, તેજ ઉત્તરાધિકારિત્વનીપ્રથાના અનુસારે રાજ્યનો હકદાર

અંબર રાજકુમારીના ગર્ભે સમ્રાટનો એક પુત્ર નામે ખુરમ થયો હતો, તે રાજ્યસિંહાસન માટે પારમેજનો મોટો પ્રતિદ્વંદ્વિ થયો તે પોતાનો અર્થ સાધવા ઉપયુક્ત અવસર જોવા લાગ્યો ખુરમ કનિષ્ઠ હતો પણ પારમેજ કરતા તેનામા ગુણ અને દાક્ષ્ય વિશેષ હતુ તે એક સુદક્ષ અને સાહસી યોદ્ધો હતો. તે અનેક મોહકર ગુણરાશિથી અલંકૃત હતો તેથી કરી તે અધિક ભાગના યોદ્ધાનો પ્રીતિભાજન થયો સારા ભાગ્યે તેને ઉપયુક્ત અને ગુણશાળી મંત્રદાતા મળ્યો હતો, શિશોદીય કુળના ભીમસિંહે અને વિખ્યાત સેનાપતિ * મહોબતખાએ તેના અસીમગુણરાશિથી મોહ પામી, તેનો પક્ષ પકડયો હતો અને તેના સ્વાર્થસાધનમા બેહદ મદદ આપવા તે હતપ્રતિજ્ઞ હતો તેઓના ઉત્સાહે અને પરામર્શે ઉત્સાહિત થઇ ખુરમ પોતાની અભિપ્રસિદ્ધિના પ્રધાન અંતરાય સ્વરૂપ પારમેજનો સંહાર કરવા ઉત્સુક થયો

રાજકીય સમ્માન પામી ખુરમ તે સમયે દક્ષિણાચલે હતો તે સમયથી તેનુ ભાગ્યગગન ધીરેધીરે પરિષ્કૃત થવા લાગ્યુ, તેની અભીષ્ટસિદ્ધિના માર્ગના કાંટાઓ એ પછી એક દૂર થતા ગયા આ સમયે તે અદ્ભુત કાર્યક્ષેત્રમા ઉતર્યો

* મહાત્મા ટોડ સાહેબે કહેલ છે કે મહોબતખા શિશોદીય કુલાંગાર સાગરજીનો પુત્ર પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કરી તે ઇસ્લામ ધર્મમા દીક્ષિત થઇ મહોબતખા નામને પામ્યો હતો.

મારવાડ રાજ ગજસિંહ તેની પાસેજ રહેતો હતો સુલતાન ખુરમે તેને પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો અને પોતાની અભીષ્ટસિદ્ધિ માટે તેની મદદ માગી ગજસિંહ અમરથી પારવેજનો અનુરાગી હતો તેણે ખુરમની પ્રાર્થના ઉપર દૃષ્ટિપાત કર્યો નહિ, તેની અસમ્મતિ અને ઉદાસિત્વ જોઇ ખુરમ નિરાશ થયો નહિ પોતાની કાર્યસિદ્ધિ જે ઉપાયથી થાય, તે ઉપાય શોધવા લાગ્યો, ગોવિંદદાસ નામનો મારવાડનો ભટ્ટી વંશીય રજપુત હતો, ગજસિંહ તેનો વિશ્વાસ અને આદર કરતો હતો સઘળા વિષયમાં તે તેની સલાહ લેતો હતો ખુરમે આ સમયે તેની મદદ ચાહી, ગજસિંહનુ મન ફેરવી નાખવા ખુરમે ગોવિંદદાસને પ્રાર્થના કરી, પણ ગોવિંદદાસે તેની પ્રાર્થના ગ્રાહ્ય કરી નહિ, તેથી ફરી ખુરમ તેના ઉપર ક્રોધાવિષ્ટ થયો, સામાન્ય રજપુત સામંત હોઈ ગોવિંદદાસે શાહજાદા ખુરમની પ્રાર્થના ગ્રાહ્ય કરી નહિ, તે ખુરમના પક્ષમાં થોડા અપમાનનો વિષય થયો નહિ, તે દિવસથી તે તે અપમાનનો પ્રતિશોધ લેવા ખુરમ તત્પર થયો, તેને મારી નાખવા કિશનસિંહ નામના એક રજપુતને તેણે નીમ્યો, કિશનસિંહે, પોતાનો દુષ્ટ ઉદ્દેશ થોડા સમયમાં સાધ્યો તેમ થવાથી ગજસિંહ દારૂણ મર્માહત થયો, ખુરમના આચરણ જોઈ તેના તરફ ગજસિંહની પ્રીતિ ઘણી ઘટી, વિકટમણા અને રોષના આવેશથી તેણે સમ્રાટનો સેનાનિવેશ છોડી દીધો અને તે પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો

એ ઘટના પછી થોડા દિવસઉપર દુર્ભાગ્યવાન પારવેજ, ખુરમની જીઘાંસાવન્હિમાં પતંગની જેમ પડી બળી મુઓ ત્યારપછી તેની અભીષ્ટસિદ્ધિમાં એક કંટક રહ્યો, તે કંટક તેનો જન્મદાતા જહાંગીર હતો તેને પદચ્યુત કર્યાથી ખુરમની સઘળી બાધા ચાલી જાય તેમ હતુ, ખુરમ, તે દુરભિપ્રાય સાધી દેવામાં કૃત સંકલ્પ થયો અને ઉપયુક્ત સેનાસમાગમ કરી, તે સર્વની સાથે અવસરવાળી રાહ જોવા લાગ્યો

તેની તે અધમ દુરભિસંધિના સમાચાર સમ્રાટના કાને પહોંચ્યા પુત્રને એવો દુરભિપ્રાય જાણી સમ્રાટ જહાંગીર અત્યંત અભિતપ્ત થયો ખુરમ જે એવી રીતની પિતૃભક્તિનો પરિચય આપશે, એવુ તેણે સ્વપ્નામાં પણ વિચાર્યુ નહોતુ આ ક્ષણે જહાંગીરનુ વિષમ સંકટ, એક બાજુએ તેનુ જીવન અને બીજી બાજુએ ભારતવર્ષના સુખશાંતિમાં વિઘ્ન, એ સંકટમાંથી ઉદ્ધાર પામવા તેણે રજપુત રાજાઓની મદદ માગી તેઓની પાસે એક ઘોષણાપત્ર મોકલ્યુ, તે ઘોષણાપત્ર મળ્યુ કે મારવાડ, આંબેર, કોટા, બુંદીના રાજાઓ, પોતપોતાના સૈનાદળ લઈ સમ્રાટની મદદે યુદ્ધ કરવા ઉતર્યા

એ કપટ અંતર્વિવાદ ઓલવી નાખવા રાઠોડ રાજ ગજસિંહ સર્વ કરતા વધારે ઉત્સાહવાળો દેખાયો વિદ્રોહી દળ તે પાસે આવતુ જોઈ સમ્રાટ વિષમ ભીત થયો પણ ગજસિંહના ઉત્સાહ અને આશ્વાસ વાક્યે તે સ્વસ્થ થયો,

તે રાઠોડ રાજ તરફ એટલો બધો સંતુષ્ટ થયો જે તેણે તેનું હસ્તમર્દન કર્યું. તેણે તેના હાથનું ચુંબન કર્યું. વિદ્રોહી પુત્રનું દમન કરવા માટે સમ્રાટે તેસઘળા રજપુત રાજાઓને સારો ઉત્સાહ આપ્યો, ત્યાર પછી સઘળા પોતપોતના સેના દળના અગ્ર ભાગે રહી વિદ્રોહદમ । અગ્રસર થયા. વારાણસીની પાસે આવતાં તેઓએ ક્ષુરમની સેનાને જોઈ, ત્યારે સમ્રાટે સારી રીતે પોતાની સેનાને ગોઠવી દેવા આજ્ઞા આપી, અંબરાધિપતિ મીરજાના હાથમાં સઘળો સેનાભાર સોંપ્યો. તેજસ્વી ગજસિંહને તે ભાર સોંપ્યો નહિ, ગજસિંહ એવા આચરણથી અત્યંત અપમાનિત થયો. તે પોતાનો વાવટો નીચે નમાવી રાજકીય સેનાદળનો ત્યાગ કરી દૂર ચાલ્યો ગયો, પણ મનમાં વિચાર્યું જે નિઃસંશ્રવ હોઇ છાના રહી દૂર રહી યુદ્ધનું ફળાફળ જોવું છે, પણ તેનો તે વિચાર પાર પડયો નહિ. શિશોદીય ભીમસેનના તીક્ષ્ણ વાક્યબાણે અત્યંત મર્માહત હોઈ તેણે છેવટે સમ્રાટનો પક્ષ પકડયો, જો ભીમસિંહ એ પ્રમાણે રાઠોડને ઉત્તેજીત ન કરત તો અને ગજસિંહ જો નિર્લિપ્તભાવે દર્શકની જેમ તટસ્થ રહત તો ક્ષુરમ તેજ દિવસે ભારતવર્ષનો સમ્રાટ મુકુટ પોતાના માથા ઉપર પહેરત, પણ વિધાતાએ વૃદ્ધ સમ્રાટને સહાય આવી ભીમસિંહે એક પત્રથી ગજસિંહને ખબર આપ્યા, તે ક્ષુરમનો પક્ષ પકડે નહિ તો ક્ષુરમના વિરૂદ્ધે યુદ્ધમાં ઉતરે, તે પત્રના સારથી ગજસિંહ ઉત્સાહિત થયો, પોતાનો વાવટો ઉંચો કરી તે સમ્રાટના પક્ષમાં પેઠો, સમ્રાટની સેના ભયંકર ઉત્સાહથી વિદ્રોહીના ઉપર પડી, તેજસ્વી ભીમસિંહ મરાણો, ગોવિંદદાસની હત્યાનો પ્રતિશોધ થયો, પ્રચંડ વિદ્રોહાનળ પ્રશમિત થયો, બેનશીબ ક્ષુરમ પરાભવ પામી પલાયન કરી ગયો.

તે વીર કાર્યથી ગજસિંહનું સંમાન અને ગૌરવ અનેક રીતે વધી ગયું. પણ દુઃખ અને શોકનો વિષય કે તે તે સંમાન અને ગૌરવ ભોગવવા લાંબો વખત રહયો નહિ, સંવત ૧૬૯૪ (ઇ. સ. ૧૬૩૮) મા ગુર્જરના એક યુદ્ધમાં તે હણાયો, ગજસિંહ રાઠોડ કુળનો ઉપયુક્ત રાજા, સ્વદેશના પ્રખ્યાત રાજાઓમાં તેણે પોતાનું નામ અચળ અને અટળ રાખ્યું, તે અમરસિંહ અને યશોવતસિંહ નામના બે પુત્ર પાછળ મુકી સ્વર્ગવાસી થયો, તેનો અચળ નામનો એક ત્રીજો પુત્ર થયો હતો, પણ તે બાલ્યાવસ્થામાં કાળના ગ્રાસમાં પડયો.

રજપુત લોકો સ્વભાવથી પ્રાચીન સંસ્કારના વશીભૂત. તે કોઇ દિવસ પણ પૂર્વજના આચાર વ્યવહારથી વિરૂદ્ધ ચાલતા નથી, પણ તેઓના સન્માનમાં કયાંક કયાંક ઉતરાધિકારિત્વની પ્રથાનો વ્યભિચાર જોવામાં આવે છે.

ગજસિંહના મોટા પુત્રનું નામ અમરસિંહ. ઉત્તરાધિકારીત્વના હઠ મુજબ

રાજસિંહાસનને બેસવાનો હક તેનો હતો. પણ ગજસિંહે તેને પડતો મૂકી પોતાના બીજા પુત્ર યશોવંતસિંહના ઉદારના રાજતિલક કર્યું. તે ગેરકાયદે વિધાનથી ઢાળ ન નેહ? શા માટે ઉત્તરાધિકારીના હક માટે પક્ષ થયો તેનું વિશેષ કારણ એ હતું અમરસિંહ પ્રચંડ ઉદ્ધત અને ઉગ્ર પ્રકૃતિનો હતો, તે માટે ગજસિંહ તથા તેની પ્રજા તેના ઉપર પ્રીતિ રાખતી નહિ. વળી તેનામાં રાજયોગ્ય એકે ગુણ નહોતો. અમરસિંહ નિસ્તેજ અને નિર્વીર્ય નહોતો. તેની તેજસ્વીતા અને વીરતા પ્રસિદ્ધ હતી, દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમાં ગજસિંહ જે ઘણા યુદ્ધ કાર્યમાં વ્યાપૃત હતા તે ઘણા કાર્યમાં અમરસિંહે વિશેષ દક્ષતા બતાવી હતી. અમરસિંહ વિચારહીન અગ્રગામી, યુદ્ધમાં નિર્ભીક અને ક્રોધના આવેગમાં અગમ્ય હતો, તેના ગુણ સાથે જેના ગુણનો મેળ હોય તેનો બનાવ અમરસિંહ સાથે હતો. અમરસિંહની એવી ઉદ્ધત પ્રકૃતિથી દેશ પીડિત થવા લાગ્યો. પ્રજાહિતૈષી ગજસિંહે રાજ્યના મંગળ માટે અને પ્રજાના હિત માટે ઉદ્ધત અમરસિંહને સિંહાસન ઉપર બેસવાને નાલાયક ઠરાવ્યો.

સંવત્ ૧૬૯૦ (ઈ. સ. ૧૬૩૪) ના વૈશાખ માસમાં સોમવાર બપોરના સમયે મહારાજ ગજસિંહ સભા સ્થળે બેઠા હતા, તે સમયે તેને જ્યેષ્ઠ પુત્ર અમરસિંહનો રાજસિંહાસને બેસવાનો હક બદલ્યાની જાહેરાત કરી, તે સમયે અમરસિંહના માટે વિવાસન વિધિ અને તદાનુષંગિક ક્રિયાપદ્ધતિ તૈયાર થઈ ગઈ, એવી રીતને શોચનીય વ્યાપાર રજપૂતોમાં ઠાક દિવસ આચરિત થયો નહિ. તે દિવસે ગજસિંહ ઉંચા સિંહાસને બેઠા, તેના બન્ને પડખે રાજ્યના સામંતો, સમુખે થોડી જમણી બાજુએ બેસનાર અમરસિંહ, સભામાં બધા ગંભીર નિસ્તબ્ધ, બધાઓ વિસ્મય વિસ્ફારિત નેત્રે ગજસિંહના મુખ તરફ જોતા હતા, આ વખતે બધાઓ તેનો આદેશ જાણવા ઉત્કંઠિત એટલામાં તે ગંભીરતા ભંગ કરીને ગજસિંહે કહ્યું, “ અમરસિંહ આજથી સ્વત્વથી વિચ્યુત થયો, હવેથી તે રાજા થવા પામશે નહિ, મારવાડનો ભાવિ ઉત્તરાધિકારનો હક તેના નાના ભાઈને સોંપાયો, અમરસિંહ નિર્વાસિત આદમી તે દેશ છોડી ચાલ્યો જાય, એ હુકમ આજ્ઞાનો પ્રચાર થયો કે તેના નિર્વાસિતના વસ્ત્રાભરણ તૈયાર થયા. અમરસિંહે તે વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી લીધા, સઘળું કાળાવર્ણનું હતું, કાળો પાયજામો, કાળું અંગરખું, માથાની કાળી ટોપી, કાળી ઢાલતલવાર, અમરસિંહે તે સઘળું પહેરી લીધું, તલવાર ઢાલ લઈ તે સજ્જિત થયો, એક કાળો ઘોડો તેની સ્વારી માટે હાજર રાખ્યો, તે તેના ઉપર બેસી તત્કાલ ત્યાંથી રવાના થયો, તેણે પાછળ તરફ જોયું નહિ, કોઈને પણ અનુગામી થવા કહ્યું નહિ.

તેજસ્વી અમરસિંહે કોઈની મદદ માગી નહિ, ખરી વાત તે એકલો દેશ છોડી નીકળ્યો નહિ, ઘણા સામંતો તેની સાથે ગયા, અમરસિંહ તે વિશ્વસ્ત

સરદારોની સાથે રહી, મારવાડથી બહાર નીસરી સમ્રાટની સભામાં જઈ પહોંચ્યો, સમ્રાટે નિરાશ્રય રાજકુમારને આશ્રયઆપ્યો, સમ્રાટે તેને સેનાપતિના હુદ્દા ઉપર નીમ્યો, અમરસિંહ વીર્યશાળી અને રણકુશળ હતો, થોડા દિવસ ગયા પછી સમ્રાટ તેના ઉપર વિશેષ સંતુષ્ટ થયો, સમ્રાટનું સંમાન પામી, રાઠોડવીર અમરસિંહની મનોવેદના કમ થઇ પણ તેની ઉગ્ર અને ઉદ્ધત પ્રકૃતિ તેની કાળ સ્વરૂપ થઈ તે પ્રકૃતિએ શોચનીય અને અકાળ મરણ કરી દીધું, પદોન્નતિ મેળવી તે પોતાના કાર્યમાં અમનસત રહયો હતો. એકવાર કર્તવ્યની અવહેલા માટે સમ્રાટે તેને મારી તેનો સખ્ત દંડ કર્યો. તેજસ્વી અમરસિંહ તેથી ભય પામ્યો નહિ, તે પોતાની તલવારનો સ્પર્શ કરી બોલ્યો. “આપ મારો દંડ કરવા ચાહો છો, દંડ કરો એ તલવાર મારી એકજ સંપતિ છે.”

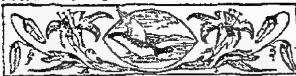
અમરસિંહનાં તે ઉદ્ધત અને દુર્વિનીત વાકયો સાંભળી સમ્રાટ અતિશય ક્ષોભ પામ્યો. અને કરેલો દંડ લેવા માટે સાલવતખાંને તેની પાસે મોકલ્યો. સાલવતખાં અમરસિંહની પાસે ગયો અને રૂઢ સ્વરે દંડની તલબ કરવા લાગ્યો. સાલવતખાંના અયોક્તિક વ્યવહારે અમરસિંહ બહુ વિરક્ત થયો. તેણે સાલવતખાંને પોતાથી દૂર જવા કહ્યું. પણ તેણે દંડના પૈસા આપવા સ્વીકાર્યું નહિ. કર્મચારી તરફ થયેલ અપમાનના, પોતાની અપમાનના થઇ છે એમ જાણી સમ્રાટે તત્ક્ષણ અમરસિંહને બોલાવી લાવવા આદેશ કર્યો. સમ્રાટના બોલવવા પ્રમાણે અમરસિંહ પોતાના ઘેરથી બહાર નિસર્યો. આમખાસમાં આવી ઉભો રહી તેણે દૂરથી સમ્રાટના રક્ત નેત્રો જોયાં, તેણે જોયું જે સાલવતખાં હાથ જોડી સમ્રાટની પાસે ઉભો છે. અકસ્માત્ અમરસિંહનું હૃદય દારૂણ ક્રોધાવેશથી આલોડિત થયું, તેની દરેક શિરામાં ઉત્તપ્ત લોહી વહેવા લાગ્યું, સમ્રાટે તેનેગાલો આપો, તેના માટે કઠોર નિર્વાસન દંડ અનુમોદન કર્યો. તેથી તે ઉમરાવમાંથી ઉભો થયો અને ત્વરિત વેગે ચાલ્યો. તે એકદમ સમ્રાટની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તે કુદકો મારી સાલવતખાં ઉપર પડયો. અને તેની છાતીમાં તેણે છરી વીંધી દીધી. ત્યારપછી તલવાર ખુલ્લી કરી બળથી સમ્રાટ ઉપર ફેંકી. તલવાર સ્તંભગાત્ર ઉપર પડી. ભયથી સમ્રાટ સિંહાસન ઉપરથી ઉડી જનાનખાનામાં પલાયન કરી ગયો. રાજસભામાં મોટો ક્ષોભ થઈ ઉઠયો. અમરસિંહની સંહાર મૂર્તિ જોઇ સઘળા ચારે દિશાએ પલાયન કરવા લાગ્યા. તેનો પ્રચંડ ખડગ ચારે તરફ ઘુમવા લાગ્યો. તેને હવે કોઇ રીતનો વિચારરહયો નહિ. સંમુખે જે મળે તેના ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો. ઉંચા અધીકારવાળા પાંચ મોગલ સેનાની તેની તલવારથી હણાયા, લોહીના પ્રવાહથી સભાસ્થળ લાલ થઇ ગયું. છેવટે તેના સાળા અર્જુનસિંહથી તે સાંઘાતિક થયો. તેના પ્રહારથી અમરસિંહ ભૂમિ ઉપર પડયો. તે થોડા સમય

તરફડીમાં મારી અનંતધામમાં પહોંચ્યો. અમરસિંહના શોચનીય મૃત્યુના ખબર સાંભળી તેના અનુચર સરદારો દારુણ પ્રતિહિંસામાં ઉન્મત થયા તેના મૃત્યુનો પ્રતિશોધ લેવા તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી. તેઓએ પીળાં કપડાં પહેરી મોગલો ઉપર હુમલો કર્યો. છેવટે લાલ કીલ્લામાં મોટો પ્રતિઘાત થવા લાગ્યો. અસીમ મોગલ બળ પાસે તે રજપુત સરદારોએ વીરત્વથી લડી પ્રાણનો અંત આણ્યો. અમરસિંહની પત્ની અમરસિંહને ખોળામાં લઇ ચિતા ખડકી બળી મુઇ.

અમરસિંહના અનુચરોએ તે સ્થળે વીરતા બતાવી પ્રાણનો અંત આણ્યો ખરો, પણ તેઓની અપ્રતિમ રાજભક્તિ આત્મોત્સર્ગ અને શુરતાનુ નિદર્શન આગ્રાના સ્તંભ ગાત્રે હાલ વિદ્યમાન છે. કાળના વિશાળ ઝપાટાએ પણ તે નિદર્શન ભુંસાડી નાખ્યું નથી. તે કીલ્લાના બારણાનું નામ "અમરસિંહનું ફટક" એમ પડી ગયું. તે દીવસ પછી અનેક દીવસ સુધી ફટક બંધ રહ્યું. છેવટે કેપ્ટન જી. ઓ. સ્ટીલેસ ઇ. સ. ૧૮૦૯માં તે ખુલ્લું કરી દીધું.

* મહાત્મા ટોડે કેપ્ન ગ્રીસે તે સબંધે એક અદ્ભુત વાત કહી તેનો મર્મ નીચે પ્રમાણે. સ્ટીલ સાહેબ જ્યારે અમરસિંહનું ફટક ભાગી નાખતો હતો ત્યારે પુરવાસીઓએ તેને તેમ કરવામાં વાર્યો અને કહ્યું "આપ તે ફટક ભાગતો નહિ. તે એક ભયંકર અજગર રખેવાળ રૂપે રહે છે, આપ જો તે ભાંગશો તો આપ મોટી વિપદમાં પડશો." અંગ્રેજે આણુમના બોલવા ઉપર ભરૂંસો રાખ્યો નહિ. ફટકને તોડી નાંખ્યુ. એક વિશાળ સર્પ તેમાંથી બહાર નીસરી સ્ટીલ સાહેબ તરફ દોડયો. સાહેબ અતિ કષ્ટે તેના દંશનમાંથી છુટી પલાયન કરી ગયો.

ષષ્ટ અધ્યાય.

રાજા યશોવંતનો અભિષેક, રાજા યશોવંતે કરેલ સઘળી જાતના શાસ્ત્રનું ઉન્નતિ વિધાન, ગંડ-વાનમાં તેનું પ્રથમ અવશાન શાહજહાને કરેલ રાજકુમાર દારાનો ભારતવર્ષનો પ્રતિનિધિ પદે અભિષેક, માળવ રાજ્યમાં યશોવંતસિંહનુ પ્રતિનિધિત્વ, સિંહાસન મેળવવા ઔરંગઝેબની વિદ્રોહિતા, ઔરંગઝેબની વિદ્રોહિતાના દમન માટે સૈન્ય સજ્જા અને સઘળા સેનાદળના અધિના-યક પદે રાજા યશોવંતસિંહનો અભિષેક, ફતેહાબાદનું યુદ્ધ, યશોવંતનુ પશ્ચાદપસરણ, રાવ રતનનું વીરત્વ, આગ્રા તરફ યાત્રા, જેજાનું યુદ્ધ, રજપુતોનો પરાભવ, શાહજહાનની સિંહાસન ચ્યુતિ, ઔરંગઝેબનો સમ્રાટ પદે અભિષેક, યશોવંતને ક્ષમા આપી પાસે બોલાવવું, સુજાનો પ્રતિપક્ષ પકડવાનો તેના ઉપર આદેશ, કાજવાનું યુદ્ધ, યશોવંતનું આચરણ, ઔરંગઝેબને વિપત્તમાં પાડી તેની છાવણીની લુટ, દારાની સાથે એકતાબંધન, દારાની અકુશળતા, ઔરંગઝેબે કરેલ મારવાડ ઉપર આક્રમણ, દારા પાસેથી યશોવંતનુ વિચ્છિન્નકરણ, રાઠોડ રાજાનુ ગુર્જ્જરના પ્રતિનિધિપણામાં વરણ, તેનું દક્ષિણાવર્ત્તમા પ્રેરણ, શિવજી સાથે યશોવંતનુ ષડયંત્ર, શાયેસ્તાખાનું મૃત્યુ, યશોવંતનો, તેના પદનો અધિકાર લાભ, અંબર રાજાનો તેના પદ ઉપર નિયોગ, દક્ષિણા-વર્તમાં જવાનો યશોવંતનો ફરીથી અભિષેક દક્ષિણાપથ થકી ગુર્જ્જર પ્રદેશમાં યશોવંતનું સ્થાનાંતરિત કરણ, સમ્રાટના આદેશે કાબુલમાં વિદ્રોહી લોકોના વિરૂદ્ધે તેની યુદ્ધ યાત્રા યોધપુરમાં પૃથ્વીસિંહની અવસ્થિતિ, તેના ઉપર ઔરંગઝેબનુ નૃશંસાચરણ,-પૃથ્વીસિંહનું આકસ્મિક મરણ, યશોવંતને પુત્રના મરણના ખબર, પુત્ર શોકે તેનું મરણ,-યશોવંતનું ચરિત્ર વર્ણન, નાહરખા.

અમરસિંહના નિર્વાસન ઉપર મારવાડના રાજસિંહાસને યશોવતસિંહ બેઠો. તે એક શિશોદીય રાજકુમારીના પેટે પેદા થયો હતો, પવિત્ર શિશોદીય કુળમાં વિવાહ થવાથી રજપુત રાજાઓ પોતાને પવિત્ર અને કૃતાર્થ માનતા હતા. એવી રીતના વિવાહથી શિશોદીય કુમારીના પેટે પુત્રનો પ્રસવ થાય તો તે પુત્ર કનિષ્ટ હોય તોપણ જ્યેષ્ટ પુત્રની જેમ રાજસિંહાસન મેળવી શકતો, જો શિશોદીય કુમારીના પેટે પુત્રી જન્મે તો તે પ્રાણાંતિ પણ મોગલના કરમાં સોંપાતિ નહિ, એ નિયમનો વ્યભિચાર કોઈ સ્થળે

થાતો નહિ, તે નિયમના વ્યભિચાર કરનારને વિષમયફળ ભોગવવા પડતા હતા ગિન્હોર રાજકુમારીના પેટે પેદા થઇ યશોવતે તે નિયમના અનુસારે સિંહાસન મેળવ્યુ

ભટ્ટ કવિઓએ કહેલ છે જે " યશોવત, પોતાના સમકાલીન રાજાઓમા અપ્રતિમ હતો તેના પ્રદીપ્ત પતિભા બળે દેશની મુર્ખતા, અજ્ઞાનાધતા દરી નડ્ઃ હતી, જે સ્થળે તેનુ શાસન ચાલતુ તે સ્થળે હિદુ નામનો ઉત્કર્ષ જોવામા આવતો હતો, તેના અનુગ્રહે અનેક નથો રચાયા "

શુરસિહ અને ગજસિહનુ પ્રધાન ગજસ્થળ દક્ષિણાવર્ત હતુ આજ યશોવતનુ તે સાધનક્ષેત્ર થઇ પડ્યુ બાલ્યાવસ્થામાથીજ તેના હૃદયમા સ્વજાતિની ગૌરવ સ્પૃહા ધીમે ધીમે વધતી હતી ઉપયુક્ત મદદ મળત તો તે ભારત વર્ષનો ઉન્નતિ માર્ગ પરિષ્કૃત કરત તે મદદ સમ્રાટની ઇચ્છા ઉપર હતી, સમ્રાટ જો યશોવતનો પ્રકૃત હૃદય ભાવ સમજ્યો હત તો આરવાડનો અન્યથા માર્ગ સારી રીતે નિષ્કટક થાત, સમ્રાટ તે સમયે જનાનખાનામા જનાનાના છીંડા પકડી બેઠી રહેતો, તેના પુત્રો પ્રતિનિધિ હોઈ ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમા રહી સ્વાર્થ સાધનમા તત્પર રહ્યા

શાહજહાને, રાઠોડવીર યશોવતસિહનુ મહનીય ચરિત્ર જોયુ નહિ, તેણે તેને નહુથી પહેલા ગડવાન ઘેરે મોકલ્યો, તે ગડવાન ક્ષેત્રજ યશોવતની પહેલી સાધનભૂમિ તે સ્થળે અને બીજા સ્થળે સમ્રાટના તાબામા રહી તેણે સમ્રાટના લાભના પુષ્કળ કાર્યો કર્યા ક્રમે સમ્રાટની નાતદુરસ્તી વધતી ગઇ, તેમ યશોવતસિહના સૌભાગ્યનો માર્ગ પરિષ્કૃત થયો ઈ સ ૧૬૫૮ મા શાહજહાન સાધાતિક રોગે આક્રાત થયો પોતાના પુત્ર દારાને પ્રતિનિધિનાપદે નીમ્યો દારાએ, ત્યારપછી રાજા યશોવતની દક્ષતા જોઇ તેને પાચ હજારી મનસબીનુ પદ આપ્યુ

જે દિવસે, સમ્રાટની બીમારી બહાર પડી તે દિવસથી તેના પુત્રો જુદા જુદા ,૮ ઉપાયનુ અવલબન કરી રાજસિહાસન કબજે કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા કોઇએ જાહેરમા વિદ્રોહિતાનુ આચરણ કર્યુ નહિ પોતાનુ અભીષ્ટ છાનુ રાખી, તેઓ દિલ્હી તરફ ચાલ્યા ટુકામા તે સમયે રાજ્યમા ભયકર તોફાન મચાયુ એ ભયકર તોફાનમાથી બચવા, વૃદ્ધ અને પીડીત સમ્રાટે, રજપુતો ઉપર આશા રાખી તે રુગ્ણ શય્યામા સુતો હતો જે દિશાએ તે નજર કરતો તે દિશાએ તેના દુર્દાત પુત્રો તે વિભીષિકા બતાવતા હતા જેઓ જેના ઔરસ, જાત, પુત્ર, જેઓના મુખ જોઇ વૃદ્ધકાળમા બાપની પીડા પ્રશમિત થાય, જેઓની ઉપર વિશ્વાસ રાખી જે વિશાળ ભારતવર્ષમા નિષ્કટક રાજ્યશાસન કરશે જેઓને સરાહ સપમા જોઇ ઉદરે

પરમાનંદે આલોકનો ત્યાગ કરવાનું જે ધારેલો હતો. આજ તેઓ પુત્ર. સ્વાધીનતા કરવા તૈયાર થયા. કેવી શોચનીય દશા, સમ્રાટના પુત્રોએ તેના વિરૂધ્ધમાં આચર્યો. કર્યો ખરો. પણ એ સંકટમાં તેણે જેઓની મદદની આશા રાખી, તે પરા તેથી તેનો રજપુતો નિમકહરામ થયાજ નહિ, વિપદમાં પડી સમ્રાટે તેઓને બોલાવ્યા તેઓએ રણ આનુકુલ્ય ચાહ્યું. થોડા સમયમાં સઘળા રજપુત સમાજ પોતપોતાનું દળબળ લઈ. પણ રણક્ષેત્રે આવ્યો. તે સઘળા રજપુતોમાં અંબરરાજ જયસિંહ સુજાના * વિરૂધ્ધે અને યશોવંતસિંહ, ઔરંગઝેબના ÷ વિરૂધ્ધે યુધ્ધમાં ઉતર્યો.

ઔરંગઝેબને દમન કરવા રાઠોડવીર યશોવંતસિંહે ત્રીશ હઝાર રજપુતસેના અને અનેક મોગલ સૈન્ય લઈ આગ્રાથકી બહાર નીકળ્યો. તેની વિશાળ સેનાના પદભરે પૃથ્વી કંપિત થઈ. ખુદ વાસુકિવિષમ વ્યથાથી કંપિત થઇ ગયો. એ મોટીસેના પ્રચંડ જોરથી નર્મદા તરફ ચાલી, ઉજ્જયિનીથી આઠ કોષ દુરે તેઓ આવી પહોંચ્યા. એવામાં ખબર આવ્યા જે, ઔરંગઝેબ તેઓની પાસે આવી ગયો, તે સમયે યશો-વંતસિંહે ત્યાંથી અગ્રસર ન થતાં ત્યાંજ છાવણી કરી.

જોતાં જોતાંમાં વિદ્રોહીદળ નર્મદા નદી ઉતરી યશોવંતસિંહની પાસે આવ્યું. પણ તે સહસા તેની સામે થવા સાહસી થયો નહિ, રાઠોડ રાજ તે સ્થળે તેને ઉત્સાહિત કરત પણ તે તે સમયે છાનાઇથી રહયો, તેથી ઔરંગઝેબની સેનાને સારી તક મળી, યશોવંતસિંહે તેઓની ગતિનો પ્રતિરોધ કર્યો નહિ, પોતાના બળે મત્ત થઇ, તેણે વિચાર્યું, જે એકવાર એકદમ બન્ને ભાઇનાં વિદ્રોહી દળનો નાશ કરીશ, તે માટે તેણે બન્નેને એકમિત થવા દીધા. પણ તેનો અભિપ્રાય પ્રસિદ્ધ થયો નહિ, પણ તેના તે વિચારથી વિષમય ફળ પેદા થયું, તેમ થવાથી તેનું સંમાન ગૌરવ અનેક પરિણામે કમ થયું. ચતુર ઔરંગઝેબ ભાઇની સાથે એકત્રિત થઈ નિરસ્ત રહયો નહિ. તે યશોવંતના તાબામાં રહેલા મોગલો સાથે ષડયંત્ર કરવા લાગ્યો, તે વૃત્તાંત જાહેર થયું. શાથી કે રાઠોડરાજે જ્યારે યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે તેના મોગલ સવારો તેનું બળ છોડી ઔરંગઝેબને મળી ગયા.

* સુજો તે સમયે સમ્રાટના પ્રતિનિધિ પદે બંગાળામાં હતો, પિતાની મ ધાત્તિક પીડાનું વિવરણ સાંભળી રાજસિંહાસનનો કબજો કરવાની આશાએ ને બંગાળામાંથી નીકળ્યો એટલામાં વારા ણસીની પાસે દારાના પુત્ર સુલેમાનો મેળાપ થયો તે સ્થળે યુદ્ધમાં સુજો પરાજય પામ્યો, રાજા જયસિંહ તે સુલેમાની મદદમાં નીમાયો હતો.

÷ તે સમયે ઔરંગઝેબ દક્ષિણાવર્તમાં સમ્રાટના પ્રતિનિધિ પદે હતો. તે અત્યંત કપટી હતો. કપટતામાં અને કપટાંધતામાં તેણે પોતાની દુરભિસંધિ ઘણા દિવસથી છુપાવી રાખી, તેણે સમ્રાટના રોગના સમાચાર સાંભળી મોટા કપટથી નમ્રતા રાખી સેના સાથે દિલ્લી તરફ જવાનું શરૂ કર્યું હતું.

ઘાતો નહિ, તેના વિશ્વાસઘાતકતાથી તેજસ્વી યશોવંતસિંહ નિરુત્સાહ થયો નહિ. પણ ગિલ્હોટ રાહુ અગાઉના કરતાં બમણો વધ્યો. મોગલોએ તેનો પરિત્યાગ કર્યો. સિંહાસન કેસરથી લડનારી બત્રીશ હજાર રજપુતની સેના તેના વાવટા નીચે ઉભી રજપુત સેના ભયંકર નાદે ઉપડી, શત્રુ સેનાના અગ્ર ભાગ ઉપર જઇ પડી. અપ્રતિમ યશોવંતસિંહે, પોતાના ઘોડા ઉપર ચઢી સમ્રાટના બે પુત્ર ઉપર હુમલો કર્યો. તે ભયંકર યુદ્ધમાં દશ હજાર મુસલમાનો પડયા. તેઓનો સંહાર કરતાં મતરસો રાઠોડ વીગેરે યુદ્ધસ્થળે મરણ પામ્યા. ઔરંગઝેબ અને મુરાદ અતિકષ્ટે પ્રાણ લઇ પલાયન કરી ગયા.

એ ભયંકર યુદ્ધ ઘટના ભટ્ટ લોકોના વર્ણન સાથે મુસલમાન ઐતિહાસિક વિવરણ અને બેરનીયરનું કરેલું વર્ણન મળતું આવે છે. બેરનીયર ખુદ યુદ્ધ સ્થળે હાજર હતો, બેરનીયરે કહેલ છે કે, બન્ને રાજકુમાર બહુબળસંપન્ન હતા. વળી તેઓની સેનામાં ફરાસી ગાલંદાજ હતા.

ફતેહાબાદ ક્ષેત્ર, રજપુતોના વીરત્વનું એક પ્રધાન વિસ્ફુરણ સ્થળ—એ સ્થળે તેઓનો વીર્યવન્હિ પ્રચંડવેગે સળગી ઉઠયો, તેથી વિદ્રોહી ઔરંગઝેબ ત્રસ્ત થયો. તે યુદ્ધમા રાજસ્થાનના સઘળા રજપુતો સમ્રાટની મદદે ઉતર્યા હતા. મોગલ ઈતિહાસક લખે છે જે તે યુદ્ધમાં * પંદર હજાર રજપુતોએ પ્રાણ આપ્યા રજપુતો વિશ્વાસઘાતક નહિ. જે તેઓના વિશ્વાસ ઉપર રહે. તેને તેઓ પ્રાણાંતે પણ વિપદમા પડવા દે નહિ. ભગ્નહૃદય શાહજહાંને, આફતમાં પડી તેઓના ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો. તેની આપત્તિમાં તેણે એક માત્ર રજપુતોના ઉપર નજર રાખી વીર હૃદય રજપુતોએ સમ્રાટના સરલ વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કર્યો નહિ. દુરાકાંક્ષી ઔરંગઝેબે તેઓને હસ્તગત કરવાની આશાએ ઘણાં પ્રલોભન બતાવ્યા. પણ રજપુતો તેથી મોહિત થયા નહિ. રજપુતોએ તેથી કરી તેની મગળવાસના કરી નહિ. તેઓએ પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રાણ આપી પાળી. વિશ્વાસઘાતક મોગલોના ચરિત જોઈ તેઓ તે જાતિને ઘ્રણાની દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યા. તેઓ સમ્રાટનો આદેશ પાળી આગ્રાની બહાર નીસર્યા. પણ તે મોગલો ઔરંગઝેબને મળી ગયા. એ શું રાજભક્તિ ! એ શું પવિત્ર સ્વામી ધર્મ !

એ ભયંકર યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં જે જે રજપુતોએ ઉત્તમબળ અને વીરત્વ બતાવ્યું, તેતે રજપુતોમાં રતલામનો રત્નસિંહ પ્રધાન અને શ્રેષ્ઠ હતો, તેના અપ્રમેય વીરત્વ ઉપર મોહિત થઇ ને સઘળાનો પ્રશંસાપાત્ર થયો. ભટ્ટ કવિઓએ વીરત્વવાળી કલમે તે વીરનું વીરત્વ વર્ણવેલ છે. તેઓએ રાસારાવરત્નમાં તેનું સારૂં વર્ણન આપ્યું છે.

* એ યુદ્ધ ઈ. સ. ૧૬૫૮ના માર્ચ માસના શેષભાગમાં થયુ હતું.

વીર રત્નસિંહ રાઠોડ કુળમાં પેદા થયો, તે ઉદયસિંહના પૌત્રનો પુત્ર. સ્વાધીનતા માટે રાઠોડકુળ સર્વદા લડયા કરે છે, તે વિષય, રત્નસિંહે જગતના પરિચયમાં આપ્યો.

રાઠોડ રાજા યશોવંતસિંહ યુદ્ધક્ષેત્ર છોડી ચાલ્યો ગયો ખરો, પણ તેથી તેનો અપયશ થયો નહિ. શાથી કે માત્ર એક દિવસ ઘોર યુદ્ધ કરી બન્ને પક્ષવાળાએ રણુસ્થળ છોડયું. અગર જો કે બન્ને પક્ષમાં જય પરાજયના ચિન્હ માલુમ ન પડયાં, પણ વિશેષ વિવેચના કરી જોવામાં આવેતો સ્પષ્ટ પ્રતીતિ પેદા થાય છે. જે ઔરંગજેબજયી થયો, તેનો દુરભિસંધિ વ્યર્થ કરવા જતાં રજપુતોએ અધિક વીરત્વ દેખાડયું ખરૂં, પણ વિદ્રોહી રાજપુત્રની વિશાળ સેના પાસે તેઓનું વીરત્વ વિશેષ. ફળદાયક નીવડયું નહિ, શાથી કે તેઓના વીર પુરૂષોનો ઘણોખરો ભાગ રણુસ્થળે પડયો હતો. જે બાકી રહ્યા, તેઓને લઇ રાજપુત્ર ઔરંગજેબ ઉપર હુમલો કરવાનું રાજા યશોવંતે દુરસ્ત ધાર્યું નહિ, ચતુર ઔરંગઝેબને તે વાત પસંદ પડી, તેણે સેના લઇ યશોવંતનો તૃષ્ણાભાવ ભાંગ્યો નહિ, બન્ને પક્ષવાળા કોઇ પણ ક્ષોભ કર્યા વિના રણુસ્થળથી પાછા ફર્યા. રાજા યશોવંતસિંહ પોતાની રાજધાનીમાં ચાલ્યો ગયો.એમ આપણે ઉપર કહી ગયા, પણ તે સહજે યોધપુરમાં પેશી શકયો નહિ, તેના પેસવાના માર્ગમાંએક આશામીએ મોટું વિઘ્ન આપ્યું, તે આશામી તેની પ્રિયતમાપટ્ટરાણી.

રાજા યશોવંતસિંહ શિશોદીયકુળની એક રાજકુમારીને પરણ્યો હતો. તેની પટ્ટરાણી જેમ ઉંચા કુળમાં પેદા થઇ હતી. તેમ ઉંચા ગુણોથી તે ભૂષિત હતી, તેણે ફતેહાબાદનું યુદ્ધવિવરણ સાંભળ્યું, જ્યારે તેણે પોતાના પતિના સઘળા સૈન્યનો નાશ અને ક્ષય થયો એમ સાંભળ્યું, અને તે શત્રુનો પરાજય ન કરી શકી રણુસ્થળેથી ચાલ્યો ગયો, એમ સાંભળ્યુ ત્યારે તેના હૃદયમાં વિષમ ક્રોધ પેદા થયો. કયાં તે રણુશ્રાંત ભૂપતિને આશ્વાસન વાકયે આશ્વસિત કરે, એમ વિચારી તેણે દુર્ગદ્વાર બંધ કરવા આદેશ આપ્યો, તે આદેશ સાંભળી તેની સહચરીઓ વિસ્મિત થઇ, પટ્ટરાણીનાં રક્તલોચન અને ગંભીર મુખમંડળ જોઇ સઘળાના મનમાં દારૂણ ભય પેદા થયો, સાહસ કરી કોઇએ તેને તેમ કરવાનું કારણ પુછયું. જ્યારે તેણે ગર્જના કરી કરી કહ્યું. " રજપુત વંશમાં પેદા થઇ,વીરપુજ્ય શિશોદીય કુળમાં વિવાહ કરી, જે આશામીમાં પ્રાણ હોય તો પણ શત્રુને પીઠ દેખાડે તે આશામી શું વીરપુરૂશ ગણાય! ના,તે વીરપુરશ ગણાય નહિ, તે કાપુરૂષ ગણાય, કાપુરૂષમાં પણ અધમ. તે અધમ આશામીને હું મારા કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવા દઇશ નહિ. તેને જઇ કહો કે હું એવા આશામીને સ્વામી કહેતા લજ્જાઈ મરૂં છું. તે આશામીને યુધ્ધમાં જય મેળવવો જોઇતો હતો. નહિ તો યુધ્ધમાં પ્રાણનો અંત લાવવો હતો. પરાજય પામી ઘરમાં આવી મારૂં મુખ તેને જોવું નહિ, એમ બોલતાં બોલતાં પટ્ટરાણીનું મુખ વિશેષ ગંભીર મૂર્તિ ધારણ કરી ગયું. વિશાળ નેત્રમાંથી અવિરલ ધારે અશ્રુ

પડવા લાગ્યા, તે ગાંડીની જેમ રોવા લાગી, રોતાં રોતાં તેણે એક મોટી ચિતા ખડકવા આજ્ઞા આપી, તે સ્વામીને હજારો ધિક્કાર આપવા લાગી, સ્વામીને મળવા તેને પહેલાં વિચાર નહોતો, છેવટે તેની માએ ત્યાં આવી તેને દીલાસો આપ્યો, અને કહ્યું, રાજા શ્રાંતિ દૂર કરી ફરી યુદ્ધ કરવા જાશે, અને ઔરંગઝેબનો પરાજય કરી નાશ થયેલ ગૌરવ મેળવશે.

એ વિવરણ સંપૂર્ણ સત્ય છે, તે ફેરીસ્તા કર્તાએ અને બર્નીયરે સ્વીકાર્યું છે. બર્નીયર ખુદ તે સમયે હાજર હતો. પટ્ટરાણીનો કોપાગ્નિ, માના કહેવાથી પ્રશમિત થયો. રાજા યશોવંતસિંહ રણશ્રાંતિ દૂર કરી રાજ્યકાર્યમાં ધ્યાન દેવા લાગ્યો. ઔરંગઝેબે માંડુ નગરમાં પેસી કેટલાક દિવસો આમોદ પ્રમોદમાં કહાડયા, ત્યાર પછી જય મેળવવા ઉત્સુક થઇ જલ્દીથી રાજધાની તરફ અગ્રેસર થયો, તેને અગ્રસર થતો જોઈ વૃદ્ધ શાહજહાનનું હૃદય કંપિત થયું. તેનો રાજમુકુટ સ્ખલિત થઇ એકદમ ભૂમિતળે પડયો, વળી તેણે પરમ વિશ્વહત રજપુતોને બોલાવ્યા. તેના બોલાવવામાં કોઇએ અનાદર કર્યો નહિ. રજપુતો વૃદ્ધ સમ્રાટનું સંમાન અને ગૌરવ રાખી ફરીથી વિદ્રોહી ઔરંગઝેબની વિરૂધ્ધે ઉતર્યા. આગ્રાથી પંદર કોશ ઉપર જાજો નામના સ્થળે રજપુતો ઔરંગઝેબના સંમુખીત થયા, થોડા સમયમાં યુદ્ધનો આરંભ થયો. તેથી જરાજીર્ણ સમ્રાટે કઠોર ભવિતવ્યતા સ્થિર કરી. ભારતવર્ષનો રાજમુકુટ તેના ઉપરથી ઉપડી ગયો, તેનું મયૂરસિંહાસન તેના હાથથી ગયું, તે દીનહીન શોચનીય અવસ્થામાં કારાગારમાં પુરાયા.

વૃદ્ધ શાહજહાનની સાથે તેના પ્રિય પુત્ર દારાનો પણ અધઃપાત થયો. તેને ઔરંગઝેબે દૂર હાંકી કહાડયો, ત્યાર પછી પિતૃદ્રોહી ઔરંજેબ, પિતા, ભ્રાતા, અને આત્મીય સ્વજનના આંસુ પાડતો રાજસિંહાસને બેઠો, તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા એવી હતી જે તેના ઉન્નતિ માર્ગમાં પ્રતિરોધ સ્વરૂપ પિતા, માતા, પુત્ર, વીગેરે હરકોઇ હોય તેનો તેણે અધઃપાત કરવોજ, સિંહાસને બેઠો કે તરત તેણે પોતાના ભાઈ સુજાનું દમન કરવા એક મોટી સેના સજ્જીત કરી અને અંબરના રાજકુમારદ્વારા ક્ષમા જાહેર કરી, યશોવંત રાજાને તેણે કહેવરાવ્યું જે " હું તમારા સઘળા અપરાધ ક્ષમા કરીશ, તમો જલ્દી આવી સુજાના વિરૂધ્ધે ખડગ ધારણ કરો. રાજકુમાર સુજો, પોતાનું સ્વત્વ દૃઢ કરવા માટે તે સમયે આગ્રા તરફ જતો હતો. યશોવંતસિંહને તે હકીકત જાણવામાં આવી, તેણે તે વિપ્લવને પોતાના અભિષ્ટ સાધન માટે ઉપયુક્ત અવસર જાણ્યો, તે ઔરંગઝેબનો હુકમ પાળવા સંમત થયો. સુજાને પોતાનો અભિસંધિ જાહેર કર્યો.

થોડા સમયમાં યુદ્ધનો આરંભ થયો, અલાહબાદથી પંદર કોશ ઉત્તરે આ-

વેલા કાજવા નામના સ્થાને પ્રતિદ્વંદ્વિ બન્ને રાજપુત્રો પોતપોતાનું સેનાદળ લઇ પરસ્પરના સંમુખીત થયા, રાજા યશોવંતસિંહ પોતાની રાઠોડ સેના લઈ અંહી તંહી થોડો સમય ભટકવા લાગ્યો. તે એકદમ રાજકીય સેનાદળના પૃષ્ટ ભાગ ઉપર દોડયો, ત્યાં તેણે જોયું જે રાજકુમાર મહમદ તે પ્રદેશનો રક્ષક થઇ ઉભો છે. રાઠોડરાજ એકદમ અતર્કિત ભાવે તેના સેનાદળ ઉપર પડયો. તેના ભીષણ પ્રહારથી રાજકુમારની સેના છિન્ન ભિન્ન થઈ ગઇ, ત્યાર પછી યશોવંતસિંહ તીવ્ર વેગે સમ્રાટની છાવણી તરફ દોડયો. તેનું સઘળું દ્રવ્ય લુટીને પોતાના નગરમાં મોકલાવી દીધું. પ્રતિદ્વંદ્વિ રાજપુત્રના યુદ્ધ સંઘર્ષથી જે ભયંકર અગ્નિ પેદા થયો તેમાં બન્ને રાજપુત્ર પતંગની જેમ બળી જાય એવી યશોવંતની વાસના, તે વાસનાની સિદ્ધિ માટે તે એકવાર આગ્રાની પાસે આવ્યો. આગ્રામાં આવ્યા પહેલા તેણે એક જનશ્રુતિ સાંભળી હતી, જે ઔરંગજેબ હાર્યો. એ વાતના ખબર સાંભળી ઔરંગજેબના સૈનિકોના મનમાં અધિક ભયનો સંચાર થયો, વળી તે સમયે યશોવંતસિંહને દળ સાથે ત્યાં આવેલો જોઇ તેના મનમાં અધિક ભયનો સંચાર થયો. જો તે સમયે ઔરંગજેબના સૈનિકોને શરણે થવા યશોવંતસિંહ કહી દેત તો તેઓ તત્કાળ શરણે થાત. જેથી શાહજહાન કારાગારમાંથી મુક્ત થાત. પણ યશોવંતસિંહને એવી સુમતિ સુજી નહિ. તે આગ્રા પાસે આવ્યો કે તરત ત્યાંથી ચાલી નીસર્યો.

રાજા યશોવંતસિંહ આગ્રા નગરીમાં આવી તરત તેની બહાર નીકળ્યો. તેનું વિશેષ કારણ છે. તેણે જાણ્યુ જે ઔરંગજેબ જીત્યો હોય અને આગ્રા નગરીમાં તે તેને દેખે તો વિપદની સભાવના. તેને નગરનમાં રહેવું અને શત્રુથી દબાઇ જવું યુક્ત ગણ્યું નહિ. એ શિવાય તેનો ગુઢ અભિસંધી હતો. તેણે અગાઉ દારા સાથે ષડયંત્ર કર્યો હતો. સિંહાસનનો ઉપયુક્ત અધિકારી દારા હતો. તેનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય તેના માટે તેણે દારાને યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરવા સલાહ આપી હતી. રાજધાનીથી બહાર નીસરી તે ઔરંગજેબની વાંસે વાંસે રહેતો હતો. જે સ્થાને દારાને આવવાનું હતું તે સ્થાને રહી તે દારાની આવવાની પ્રતિક્ષા કરતો હતો. પણ દારા આવ્યો નહિ. ત્યારે મારવાડના દક્ષીણ પ્રાંતમાં રહી આશા વૈતરણીના તરંગ ગણવા લાગ્યો. પણ તેની સઘળી આશા નિષ્ફળ થઇ. તેની સઘળી ચેષ્ટા વ્યર્થ ગઈ. શાથીકે સુજાને દલિત કરી ચતુર ઔરંગજેબ તેની પાસે આવ્યો. અપૂર્વ અસિબળ કરતા તે કૌશલ અને કુટ નિતિનો અધીક આદર કરતો હતો. શાથી કે તેની દૃઢ ધારણા હતી જે કૌશલ અને કૂટ નિતિથી સઘળાં કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. એ ધારણાથી તેણે ખડગની મદદ ન લેતાં કૌશલ અને કુટ નિતિની મદદ લીધી. મેરતા નગરની પાસે આવી તેણે દૂતદ્વારા યશો-

વતસિંહને કહેવરાવ્યું જે "દારાની પાસેથી સમસ્ત સેના લઈ રાઠોડરાજ જો તે સંઘર્ષમાં સંપૂર્ણ રીતે નિરપેક્ષ ભાવે રહે તો તેથી કેવળ તેના સઘળા દોષો માફ થાય એટલુંજ નહિ પણ તેને ગુજરાતમાં પોતાના સેનાપતિ પદે તે નીમે ઔરંગજેબના તે પ્રસ્તાવમાં યશોવંત સંમત થયો અને રાજકુમાર મોઅઝમના આધીને પોતાની સેનાને મુકી મહારાષ્ટ્ર વીર શિવાજીના વિરૂધ્ધે તે ઉતર્યો

પ્રલોભનના વશવર્તિ થઈ અનેક રજપુતોએ ઉપયુક્ત ઉત્તરાધીકારી દારાના પક્ષને છોડી દીધો અને ઔરંગજેબનો પક્ષ પકડયો પણ યશોવંતસિંહ એવા નીચ મનવાળો રજપુત નહોતો તેણે શું ચતુર ઔરંગજેબના પ્રલોભનથી ભુલ ખાઈ દારાને છોડી દીધો ? ના ! ઔરંગજેબના પ્રલોભનથી યશોવંતસિંહ મોહીત થયો નહોતો પણ તેણે દારાને છોડયો, તે પોતાની અયોગ્યતા દારા, શાહજહાનનો ન્યાય ઉતરાધિકારી, તેનું હૃદય અત્યંત મોટું અને ઉંચું તે રજપુતો ઉપર હૃદયથી શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખતો હતો તેના તે સઘળા ગુણોના લીધે યશોવંતસિંહ અને બીજા રજપુતો તેના પક્ષમાં રહેવા તત્પર થયેલા હતા રાજા યશોવંતસિંહ સર્વાંતકરણે તેના મંગળની કામના કરતો હતો તેના હિત કરવામાં તે પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરતો હતો તેથી કરી તે ઔરંગજેબનું ચક્ષુશુળ થયો યશોવંતસિંહનો ઉધમ અને ત્યાગસ્વીકાર વીફળ થઈ ગયા તેણે જાણ્યું જે દીર્ઘસુત્રી દારા ચતુર અને ક્ષીપ્રકર્મા ઔરંગજેબના વિરૂધ્ધે જય મેળવી શકે તેમ નથી તેથી કરી તેના પક્ષને છોડી દેવા તેને ફરજ પડી

યશોવંતસિંહ દક્ષિણાવર્તમાં પહોંચ્યો ત્યાં તે શિવાજી સાથે ષડયંત્ર કરવા લાગ્યો તે ષડયંત્રનું ફળ થોડા સમયમાં ફળ્યું થોડા સમયમાં ઔરંગજેબનો પ્રતિનિધિ શાયેસ્તખા શિવાજીના હાથે હણાયો તેના મૃત્યુ પછી યશોવંતસિંહ તેના અધીકાર ઉપર નીમાઈ પ્રધાન સેનાપતિનું કાર્ય કરવા લાગ્યો એ સઘળા સમાચાર થોડા સમયમાં ઔરંગજેબના કાને પહોંચ્યા શિવાજીની સાથે ષડયંત્ર કરી યશોવંતસિંહે શાયેસ્તખાને હણાવી દીધો તે સાચી વાત ઔરંગજેબના જાણવામાં આવી તેના હૃદયમાં રહેલો છાનો વિદ્વેષવન્હિ એકદમ સળગી ઉઠયો

ઔરંગઝેબ, દેશકાળ પાત્ર વીગેરેનો વીચાર કરી વ્યવહાર કરતો હતો યશોવંતસિંહને છોડી દેવાથી મોટી વિપદ્‌ની સંભાવના છે એમ જાણી મનની વાત મનમાં રાખી ઔરંગઝેબે, રાઠોડરાજને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ પણ હૃદયસ્થ વિદ્વેષવન્હિ, ઔરંગઝેબ, બહુકાળ છાનો રાખી શકયો નહિ બે વર્ષ વીત્યા નહિ કે તરત તેણે યશોવંતસિંહને સ્થાનાંતરિત કરી તેના ઠેકાણે અંબરરાજ જયસિંહને નીમ્યો દક્ષિણાપથ પ્રદેશમાં આવી તુરત જયસિંહે, મહારાષ્ટ્રરાજ શિવજીને કોશળ

જાળે બાંધી કેદ કરી રાજધાનીમાં મોકલી દીધો. જયસિંહે શિવજીને અભયદાન આપી આશ્વાસન આપ્યું જે, સમ્રાટ કોઇ રીતે, તેનો પ્રાણુ સંહાર કરશે નહિ. શિવજીએ અંદીભાવમાં ઔરંગઝેબનાં આચરણ જોયાં. તેથી તેના મનમાં વિષમ સદેહ ઉત્પન્ન થયો. રાજા જયસિંહે જોયું જે નિષ્ઠુર મોગલ સમ્રાટ મહારાષ્ટ્રીય વીરનો પ્રાણુ સંહાર કરશે. ત્યારે મહારાજ જયસિંહે, પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા ચેષ્ટા કરી. સુખનો વિષય એટલો હતો જે ખુદ શિવજી, કેદખાનામાંથી પલાયન કરી જવા પ્રયત્ન કરતો હતો. અંબરરાજ જયસિંહે તેના પલાયન કાર્યમાં મદદ આપી. દુર્વૃત્ત મોગલ સમ્રાટની દુરભિસંધિ વ્યર્થ થયો. ઔરંગઝેબે જે શઠતા પકડી, શિવજીનો વધ કરવા ચેષ્ટા કરી, તે શઠતાનું ઉપયુક્ત પ્રતિફળ આપી તેની આંખમાં ધુળ નાંખી શિવજી કારાગારમાંથી પલાયન કરી ગયો. ઔરંગઝેબે, જાણ્યું જે જયસિંહના જાણુવામાં તે વાત હતી છતાં તેણે શિવજીને જવા દીધો. તેથી તે અંબરરાજ ઉપર અત્યંત વિરક્ત, અને કોપાવિષ્ટ થયો. ફરી તેણે યશોવંતને પોતાનો પ્રતિનિધિ નીમ્યો. સુયોગ પામી મારવાડ રાજ પોતાનું અભિષ્ટ સાધવા તત્પર થયો, તે સમ્રાટના વિરૂધ્ધે મોઆમની સાથે ષડયંત્ર કરવા લાગ્યો. તેની ભાવ-ભગી જોઇ ચતુર ઔરંગઝેબના દીલમાં અત્યંત સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. છેવટે શઠોડ રાજ યશોવંતસિંહને તેણે પદચ્યુત કર્યો.

ત્યાર પછી દેલહીરખાં, પ્રધાન સેનાનાયકના પદે નીમાઇ સમ્રાટની આજ્ઞા પાળવા બદ્ધપરિકર થયો. ઉચ્ચપદ લોભે ગર્વિત્ત થઇ તેણે ઔરંગાબાદમાં પ્રવેશ કર્યો. જે દિવસે તે, તે નરપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં પેઠો તે દિવસેજ મોટી વિપદમાં તે પડયો. જો તે સ્થળથી નીસરી ન ગયો હત તો તે સ્થળેજ તેના પ્રાણુ જાત. નગર છોડી પલાયન કરી તે બચ્યો ખરો પણુ તે સંકટમાંથી છુટયો નહિ. રાજા યશોવંતનો અને મૌઆમનો રોષવન્હિ તેની વાસે વાંસે ચાલ્યો. તે પ્રાણુ ભયે નર્મદા તટે પલાયન કરી ગયો. મૌઆમ અને યશોવંતસિંહ તેની પછવાડે પડી તેની પાસે આવી ગયા. પોતાના સેનાપતિનો એ સંકટમાં ઉદ્ધાર કરવા બીજો ઉપાય ન દેખતાં સમ્રાટે શઠોડ નરપતિને સ્થાનાંતરિત કર્યો. તેને ગુજર્જર પ્રદેશના શાસનકર્તાની નોકરી ઉપર નીમ્યો. યશોવંતસિંહે તેના આદેશની ઉપેક્ષા ન કરી. તે ગુજર્જર પ્રદેશમા હુદ્દા ઉપર ગયો પણુ અમદાવાદમાં આવી તેણે જોયું જે ઔરંગઝેબે તેના તરફ શઠતા ખેલી. યશોવંતે જાણ્યું જે નીજ દોષે તે વંચિત થયો. તેણે જાણી સમજી જે કામ કર્યાં હત તો તે પ્રતારિત થાત નહિ. પોતાના દોષની ચિંતા કરતો કરતો તે સંવત ૧૭૨૬ (ઈ. સ. ૧૬૭૦)માં સ્વદેશ તરફ આવ્યો અને ત્યાં આવી ઔરંગઝેબના કેટલાક કાર્યનો પ્રતિશોધ લેવા તે ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. સુયોગ અને રૂડો અવસર આવ્યા વિના કરેલા

ઉપાયો જે યોજ્યા હોય તો નિષ્ફળ જાય છે. પ્રકૃતિ દેવી, યોગ્ય ઋતુએજ ફળ આપે છે યોગ્ય મોસમ આવ્યા વિના જે ફળ લેવાની આકાંક્ષા કરે છે; તે હાનિમાં પડે છે.

શઠશ્રેષ્ઠ નિષ્ઠુર ઔરંગજેબે સઘળા વિષયમાં રાઠોડરાજની પ્રતારણા કરવાની ચેષ્ટા કરી, પણ દેવયોગે તે પ્રતારણા અર્થકરથઇ નહિ, તેના વિદ્વેષનો પાત્ર થઇ અનેક સમય યશોવંતસિંહ અનેક વિપદમાં પડયો, પોતાના સામંત સરદારોની મદદથી તે તે વિપદોમાંથી બચ્યો હતો. ઔરંગઝેબ વિશ્વાસઘાતકતાથી તેને મારી શક્યો નહિ. છેવટે કૃત્રિમ બંધુતાની પાશ તેના ગળામાં નાંખી તેણે તેને અટકના પરપારે મરવાને મોકલ્યો

ઔરંગજેબ જાણી ગયો હતો જે રાજા યશોવંતસિંહ તેનો પરમ શત્રુ, તેને હણવા માટે તે કઠોર ઉપાયો યોજતો હતો, પણ સઘળા ઉપાયો વ્યર્થ થઈ ગયા. આ સમયે તેણે તેને એવા સ્થળે મોકલવાનું મનમાં કર્યું હતું. જે તે સ્થળે યશોવંતની બચવાની હજારો ચેષ્ટા નિષ્ફળ થાય, સમ્રાટે તેના માટે ઉપયુક્ત સ્થાન શોધ્યું. તે સમયે દુર્ધર્ષ અફગાન લોકોએ કાબુલમાં મોટું તોફાન ઉઠાવ્યું. તે તોફાનનું દમન કરવા તેણે રાજા યશોવંતસિંહને મોકલ્યો. યશોવંતસિંહ તેના વાક્ય ઉપર ભરૂસો રાખી અફગાનનું તોફાન દબાવવા કાબુલમાં ગયો, તે સમયે યશોવંતસિંહે પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પૃથ્વીસિંહને સોંપ્યો. તે કાબુલમાં પોતાની સ્ત્રી અને પરિવાર વર્ગ સાથે આવ્યો. હાય ! તે મહાયાત્રામાંથી તે ફરીથી પોતાના દેશમાં પાછો આવ્યો નહિ.

મારવાડના ભટ્ટ ગ્રંથોમાં વિવરણ માલુમ પડે છે, જે યશોવંતના ઉત્તરાધિકારીને રાજસભામાં આવવાનો ઔરંગઝેબે હુકમ આપ્યો. પૃથ્વીસિંહ તેના આદેશનો અનાદર કરી શક્યો નહિ. તે આદેશના અનુસારે સમ્રાટની સભામાં આવ્યો, સમ્રાટે મોટા આદરથી તેને ગ્રહણ કર્યો, સભામાં આવી વંદના કરી. તે નિયમિત આસન ગ્રહણ કરવા જતો હતો. એટલામાં થોડું હસી ઔરંગઝેબે તેને પાસે બોલાવ્યો. ત્યાર પછી રાઠોડ રાજકુમાર હાથ જોડી તેની પાસે આવી ઉભો રહયો. સમ્રાટે દઢ રીતે તેના જોડેલા હાથ પકડી કહ્યું. રાઠોડ ! મેં સાંભળ્યું છે જે તમે, આ ભુજે તમારા પિતાના જેવુ બળ ધારણ કરો છો. ખેર ! તમે તમારા પિતાના જેવા કાર્ય કરી શકો ! પૃથ્વીસિંહ સારા અદબથી બોલ્યો. ઇશ્વર ! દિલ્લીશ્વરનું મંગળ કરો ! સમ્રાટે જ્યારે આ સેવકના દઢ રૂપે હાથ પકડયા ત્યારે સેવક જાણે જે તે પોતાના ભુજબળે આખું વિશ્વ જીતી શકે, ઔરંગઝેબ રાજકુમારનાં સાહસ વ્યંજક મનોજ્ઞ સાંભળી સંતુષ્ટ થયો, તેણે સંતુષ્ટ થઇ તે સમયે તેને એક મોંઘો પોષાક આપ્યો. તે મોંઘા પોષાકમાં સૂત્રે સૂત્રે કાળકૂટ ઝેર હતું. તે પૃથ્વીસિંહે જાણ્યું નહિ. ચાલતા

રિવાજ મુજબ તે પોષાક તેણે સમ્રાટના રૂબરૂ પહેર્યો, પૃથ્વીસિંહ સમ્રાટની ઉપયુક્ત વંદના કરી વિદાય થયો.

હાય !, તેજ દિવસ તેના ઉલ્લાસમય દિવસોનો શેષ દિવસ રાજસભામાંથી કુમાર પૃથ્વીસિંહ વિદાય થઈ પોતાના વાસભવનમાં આવ્યો. તે સમયે કુમાર પૃથ્વીસિંહ દારૂણ ઉદ્વેગથી પીડીત થયો. તેના હૃદયમાં વિકટ અને ભયંકર યંત્રણા થવા લાગી. તે યંત્રણાથી પીડા પામ્યો. તે એક મુહુર્ત પણ સ્થિર રહી શકયો નહિ. તે માથાથી તે પગસુધી કંપવા લાગ્યો, ક્રમે સઘળું શરીર નિસ્તબ્ધ થયું. રાઠોડ કુમારના જીવનની અંતિમદશા દશા થઇ તે સ્વર્ગવાસી થયો.

કુમાર પૃથ્વીસિંહ, રાજા યશોવંતનો નયનનોમણિ, વાર્દ્ધકયનો પંખિસ્વરૂપ તે રાઠોડકુળનો ઉપયુક્ત રાજપુત્ર, વીરકેસરી યોધરાવનો ઉપયુક્ત વંશધર, વૃદ્ધ યશોવંતે મનમાં આશ્યું હતું જે અંતિમવયસે તેના હાથમાં રાઠોડકુળનું શાસન સોંપીશ, પણ દુર્ભાગ્યવશે તેની તે વાંસના ફળીભુત થઇ નહિ.

તેનું જીવનસ્વરૂપ હૃદયનંદન યુવાવસ્થામાં પદાર્પણ કર્યું કે તુરત દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબના રોષાનળમાં પડી પતંગની જેમ બળી મુઓ. યશોવંતસિંહની આશાલતા તુટી ગઇ. પુત્રશોકે આજ તેનુ હૃદય ભાંગી ગયું, તેણે સ્વપ્નમા પણ વિચાર્યું નહોતું જે નિષ્ઠુર ઔરંગઝેબ તેના તરફ એવું આચરણ કરશે. વળી નિષ્ઠુર યમરાજનાં કરાળગ્રાસમાં તેના બે પુત્રો જગતસિંહ અને દળથમન આવી પડવાથી તે થોડા સમય પણ બચી શકયો નહિ. શોકથી દુઃખથી અને દારૂણ મનોવેદનાથી પીડીત થઈ ભગ્નહૃદય રાઠોડરાજ યશોવંતસિંહ સંવત ૧૭૩૭ (ઇ. સ. ૧૬૮૧)માં આલોક થકી વિદાય થયો. તેના મૃત્યુના પ્રાકકાળે તેનો આશાપ્રદીપ ઓલવાઇ ગયો હતો. યશોવંતસિંહ પોતાના મહાપ્રસ્થાન ઉપર કોઇ ઉત્તરાધીકારીને મુકી ગયો નહોતો.

જે વર્ષે યશોવંતસિંહ આલોકમાંથી વિદાય થયો તેજ વર્ષમાં મહારાષ્ટ વીર શિવાજીએ પણ આલોકનો ત્યાગ કર્યો, ઔરંગઝેબ બે મોટા શત્રુની પ્રતિદ્વંદ્વિતામાંથી બચી ગયો. તે બન્ને મહાવીરોને તે પ્રત્યક્ષ યમ સરખા જોતો હતો. મેવાડ વીરપ્રવર રાણા રાજસિંહનો ઇતિહાસ લેખક કહે છે જે, " યશોવંત જ્યાંસુધી જીવતો રહયો ત્યાંસુધી ઔરંગઝેબના લાંબા નિસાસા વાગ્યા નહોતા."

રાજા યશોવંતસિંહે બેંતાળીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. વીરપ્રસૂ રજપુતાનામાં જે દેશ પ્રેમિક રજપુત વીરો થઇ ગયા તે રજપુતોમાં યશોવંતસિંહ ઉચું આસન પામ્યો છે. યશોવંતસિંહની કાર્ય કુશળતા ઉચી શ્રેણીવાળી હતી ખરી પણ તે દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબના પ્રચંડ શત્રુની મદદ કરી ભારતવર્ષમાંથી મોગલ શાસન નિર્મૂલ કરી

શકયો નહિ, તેનુ જીવન આનુપૂર્વક ઘટના પૂર્ણ નર્મદાની તીરભૂમિ ઉપર જે દિવસે, તે વૃદ્ધ શાહજહાનના સ્વાર્થ રક્ષાર્થે રાઠોડવીરોને લઇ ઔરંગજેબની વિરૂધ્ધે ઉતર્યો હતો, તે દિવસથી તે તેના જીવના કાળના શેષ દિવસ સુધી ઘટના ઉપર ઘટનાએ આવી તેને દૂર ફેંકી દીધી તે પોતાની જીદગીમા લક્ષ્યભ્રષ્ટ થયો નહિ હજારો બાધા અને વિઘ્ને તેને તેના લક્ષ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો નહિ તેણે ગુજે તેવી અવસ્થામા પોતાનો ઉદ્દેશ સાધ્યો, શાહજહાનના સઘળા પુત્રોમાથી દારા ઉપર તેની પ્રીતિ હતી તે સઘળી મુસલમાન જાતિને તિરસ્કારથી જોતો, મુસલમાનો હીંદુના પ્રચંડ વૈરી છે, એમ યશોવતસિંહ વિલક્ષણ જાણતો હતો

મોગલ સિંહાસન માટે જે જે સમયે શાહજહાનના પુત્રો વચ્ચે તોફાન થયુ હતુ તેતે સમયે ચતુર યશોવતસિંહે તેઓમાંથી કોઇ પણ એકનો પક્ષ લીધો હતો. નર્મદા યુધ્ધે તે બગભટ્ટ મત્ત થઇ વ્યર્થ રીતે કાળહરણ ન કરત તો મોગલનો અધ પાત કરવાની તેની ધારણા સફળ થાત પોતાની ધારણા સફળ ન થઇ તેથી યશોવતસિંહ નિરુત્સાહ થયો નહિ, નર્મદા યુદ્ધમા પરાજ્યભોગવીને પણ તે હૃદય પ્રચંડ ઉત્સાહથી જાગૃત થયુ તેની તીવ્રતા બમણી વધી, પોતાની પ્રચડવૃત્તિનુ સાર્થકત્વ કરી દેવા તે ઉપયુક્ત અવસર જોતો હતો છેવટે કાન્વા ક્ષેત્રે પ્રતિદ્વદ્વી મોગલ રાજકુમારો પોત પોતાના અદષ્ટની પરિક્ષા કરવા પરસ્પરના વિરોધે યુદ્ધમા આવી મળ્યા તે ઘટનાને રાઠોડ રાજે પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિનો ઉપયુક્ત અવસર જાણ્યો, પણ દારાની દીર્ઘ સૂત્રતાથી તે અવસર સારા યોગવાળો નીવડયો નહિ, તેનુ સઘળુ કૌશળ નિરર્થક થયુ હતુ ઔરંગજેબ ઉપર તે ઘણાની દૃષ્ટિએ જોતો હતો

પ્રતિશોધ પિપાસા દારૂણ રીતે વધી પડી, ઔરંગજેબે જે પદવાળી તેને નોકરી આપી, તે પદવાળી નોકરીમા તેણે પોતાની બુદ્ધિનો સારો ઉપયોગ કર્યો શિવજી સાથે ષડયંત્ર કરી તેણે ઔરંગજેબને ઠીક રીતે પરીશાતિમા આણ્યો હતો, સાયેસ્તાખાનુ અજબ રીતે મૃત્યુ લાવી તે ઔરંગજેબનો કંટકરૂપ થઇ પડયો હતો દેલહીરખા ઉપર હુમલો કરી તેણે ઔરંગજેબની મતિ મુઝવી દીધી હતી પિતૃ વિરૂદ્ધ મૌઝમને ઉત્તેજીત કરી તેણે ઔરંગજેબને ઘણો હેરાન કરી દીધો હતો

યશોવતસિંહની એ ગુઢ પ્રચંડ પ્રવૃતિનો વિષય સમ્રાટ ઔરંગજેબ સારી રીતે જાણતો હતો, યશોવતના વિદ્વેષાગ્નિથી તે દૂર રહેવા ચાહતો હતો, તે યશોવતથી હૃદયમા ડર ખાતો હતો, ઔરંજેબે, યશોવતસિંહને ઉચ્ચા ઉચ્ચા પદે અભિષિક્ત કર્યો ગુર્જ્જર, માલવા, દક્ષિણાત્ય કાબુલ વિગેરે પ્રદેશોમા તેણે સમ્રાટના પ્રતિનિધિનુ કામ કર્યું, સમ્રાટ ઔરંગજેબ હીંદુઓનો પરમ શત્રુ, હીંદુ જાતિનો તે ઘોર વિરોધી તેના અપવિત્ર ગ્રાસ થકી સ્વજાતિનો ઉદ્ધાર કરવા

યશોવંતસિંહે સારી મહેનત લીધી. ઔરંગઝેબે વિશ્વાસ રાખી કોઈ પણ મોટું કામ યશોવંતસિંહને સોપ્યું નહિ, ઔરંગજેબના જાણવામાં હતું જે રાઠોડરાજ યશોવંત રૂડો અવસર મેળવી તેનું અનિષ્ટ કરશે, તેને કરાયત કરવા માટેજ તેણે તેને ઉંચી ઉંચી પદવીઓ આપી. યશોવંતની સાવધતા અને સંતર્કતાથી, ઔરંજેબના તેના ઉપરના ઘણા દગા નિષ્ફળ થયા.

રાઠોડ વીર યશોવંતસિંહના પરલોકવાસ પછી તેના શોકાર્ત પરિવાર વર્ગ ઉપર ઔરંગઝેબે બેહદ જુલમ ગુજાર્યો, તે જુલમનું અને તેની આનુષંગિક ઘટનાવળીનું વર્ણન કર્યા અગાઉ તેના પરમ વિશ્વસ્ત રાઠોડ સરદારનો વૃત્તાંત વાંચનારની સમક્ષ મુકવો યુક્ત છે. જે સઘળા સામંત સરદારો યશોવંતના માટે આત્મોત્સર્ગ કરવા તૈયાર હતા. તેઓમાં નાહુરરાવની જીવનીનું ચરિત આ સ્થળે ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય છે. નાહુરરાવ પ્રસિદ્ધ કુંપાવત સંપ્રદાયમાં શિરોમણિ રાઠોડ સરદારોમાં તે શ્રેષ્ઠ, તેની આદિભૂમિ સંપતિ આશોપ, તેનું આદિ નટ મુકુંદદાસ, સમ્રાટે તેનું નામ નાહુરખાં આપ્યું હતું. તેશી રીતે તે નામને પામ્યું. તેનું વિવરણ નીચે પ્રમાણે— તક

એકવાર તે પોતાના ઔદ્ધત્યથી સમ્રાટનો વિરાગપાત્ર થયો. ઔરંગ રિક તેના દંડ રૂપે, એક પ્રચંડ વાઘના પાંજરામાં અસ્ત્ર વિના પેસવાની તેને આજ્ઞા રતાને તે કઠોર દંડાજ્ઞા સાંભળી તેજસ્વી મુકુંદદાસ અણુમાત્ર ભય પામ્યો નમિટે હાસ્ય કરતો કરતો તે ભયંકર વાઘના પાંજરામાં ગયો. તેણે જોયું તો પ્રચં. પાંજરામાં મોટા સ્વરથી પગલાં ભરે છે, તે વાઘ જે સમયે તેની સંમુખે આ ત્યારે રાઠોડ સરદારે તેને ગર્વ સહિત સંબોધન કરી બોલાવ્યો, તેણે કહ્યું નના શાર્દૂલ ! આવ, યશોવંતના સાર્દૂલ સામે આવ ! મુકુંદદાસની બે આંખમ અગ્નિના અંગારા ઝરવા લાગ્યા, તેની તે અશ્રુત પૂર્વ અભ્યર્થના સાંભળી વ્યા ચમકિત થયો. તે પુછડું પછાડી વિકટ ગર્જના કરી પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વિનીસામે ચાલ્યો. ચાર નેત્ર પરસ્પર મળી ગયાં પરક્ષણે વ્યાઘ્ર મુકુંદદાસને પીઠ બતાવી ચાલ્યો ગયો. વાઘને પીઠ દેખાડી જતો જોઈ મુકુંદદાસ બોલ્યો. જુઓ આ વાઘ સાહસ કરી મારી સાથે યુદ્ધ કરી શકતો નથી, રણવિમુખ શત્રુ ઉપર હુમલો કરવો તે રજપુતોનો ધર્મ નહિ, એ અદ્રષ્ટપૂર્વ વ્યાપાર જોઈ જોનારા ચમકિત થઈ ગયા.

નિષ્ઠુર ઔરંગઝેબનું પાષાણ હૃદયવિસ્મય રસે ગળી ગયું તેણે તેનું નાહુરખાં એવું નામ આપ્યું.

નાહુરખાં, એક સમયે શાહજાદાનો વિરાગભાજન થયો. રાજકુમારે

કૌતુક જોવાના ઇરાદાએ નાહુરખાને એકવાર કહ્યુ ગહ્લોતવીર ! આપના રણ વિક્રમનો પુષ્કળ પરિચય અમને પડેલો છે પણ આપની એક ક્રીડા જોવા અમારી વાસના છે આપ દ્રુતવેગે અશ્વને ચલાવતા ચલાવતા, તે દોડતા અશ્વની પૃષ્ઠ થકી ઉપડી એક વૃક્ષની શાખાને પકડી ઝુલશો ખરા ! એવી રીતની ક્રીડામા બળ અને ક્ષીપ્રકારિતાનુ પ્રયોજન, એમ કરવામા ઘણા રમતીયાળો અકૃતકાય થઈ પડી ગયા છે અનેક રજપુતોની એવી ક્રીડામા આસક્તિ રાજકુમારના વચન સાભળી નાહુરખા દભ સાથે બોલ્યો " હુ વાદરો નહિ હુ રજપુત છુ, રજપુતોની જે જે ક્રીડાછે તે તે કેવળ ખડગની સહાયે થાયછે ઉપયુક્ત પ્રતિદ્વદ્વી મળવાથી તેની સાથે તલવારવડે ખેલ કરી શકુ " શાહજાદાની ઈચ્છા સફળ થઇ નહિ નાહુરખાના બોલવાથી તે અત્યત ક્ષુબ્ધ થયો ખરો પણ જાહેરમા તેના ચિન્હ તેણે જણાવ્યા નહિ તેણે મુકુદદાસનો સર્વ નાશ કરવાની ઇચ્છા કરી, તેણે મુકુદદાસને શિરોઇના દેવરરાજના સુરતાન ઉપર મોકલ્યો, વીર્યવાન નાહુરખા તેથી અણુમાત્ર ભય પામ્યો નહિ

મુકુદદાસની યુદ્ધયાત્રા સાભળી સુરતાને જાહેરમા યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છોડી, આના દુર્ગમસ્થાનગિરિ શિખરે આશ્રય લીધો, તેણે વિચાર્યું જે શત્રુઓ તે સ્થળમા તે આવી શકે તેમ નથી એ આશામા આશ્વાસ્ત થઈ તે નિશ્ચિત મને તે સ્થળે વિરામ પામવા લાગ્યો રાઠોડ વીર મુકુદદાસના પ્રચડ વિદ્વેષવન્હિએ ભીષણ દાવાનળ તેને શાહ તે એકાત સ્થળમા પેસી તેને બાળવાનુ શરૂ કર્યું એકવાર સૂરતાન પોતાના સૂત્રના નિશ્ચિત મને નિદ્રાનો સભોગ કરતો હતો મધ્યળો કિલ્લો નિસ્તબ્ધ, કેવળ એક ચબ્બગીર ચોકી આપતો હતો મુકુદદાસ પોતના સેનાદળ સાથે સતર્કભાવે આવી ... શીર્ષે ચડયો, તેણે તે પહેરેગીરનો સહાર કર્યો ત્યારપછી તે સૂરતાનના ઘરમા ... તેને શય્યા સમેત અને તેની પાઘડી સાથે પકડી લઇ પોતાના સૈનિકોને સોપ્યો, રાઠોડ સૈન્યો જે સમયે સૂરતાનને કેદ કરી લઈ ચાલ્યા તે સમયે મુકુદદાસે પોતાનુ નગારૂ બજાવ્યુ, નગારાના પ્રચડ અવાજે દેવરના સૈનિકોને જાગૃત કર્યાં જાગૃત થયેલા સૈનિકોએ તેઓના અધિપતિની વિપદ જોઇ દળ સાથે એકત્રિત થઇ તેનો ઉદ્ધાર કરવા ને ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા મુકુદદાસ જ ઇ ગભીર સ્વરે બોલ્યો " દેવર સૈનિકો ! બધ કરો ! બધ કરો ! વૃથા ઉદ્યમ કરી તમારો અને તમારા પ્રભુનો જીવ હાની કેમ નહિ ? જો તમે મારી વાત માની જાશો તો સુરતાનના અગમા એક કાટો પણ વાગશે નહિ, હુ એકવાર તેને મારા રાજા પાસે લઇ જઇશ, જો મોહવશે તમે મારી ઇચ્છાથી પ્રતિકૂળ વર્તશો તો આંક્ષણે તમારા પ્રભુનુ મસ્તક છેદી નાખીશ. નિશ્ચય જાણો કે તેનુ જીવન મરણ મારા હાથમા છે, " એવા તેજસ્વી વાકયોથી દેવરસેના લડતમા ઉતરતી બધ થઈ એક પગલુ પણ આગળ વધવા તેણે હીમત ધરી નહિ રાઠોડ વીરે સૂરતાને યશોવતસિંહને સોપ્યો

રાઠોડરાજ યશોવંતસિંહે, શીરોહીરાજ શુરતાનને સમ્રાટ પાસે લઇ જવા વાસના બતાવી, તેણે તેને દીલાસાનાં વાકયો કરી કહ્યું જે " આપના સંમાન સંભ્રમનો કોઇ પણ જાતનો વ્યતિક્રમ થાશે નહિ આપને માત્ર એકવાર સમ્રાટનાં દર્શન કરવાનાં છે " દેવરરાજ તેમાં સંમત થયો, ઉપયુક્ત કર્મચારીઓથી પ્રવૃત્ત થઇ તે રાજ મહેલમાં ગયો. તેને સારા સારા લોકોએ કહ્યું, સંભાળજો ! સમ્રાટના મહેલમાં જતાં સમ્રાટને અભિવંદન કરવાનું ભુલશો નહિ " એ વાકયો તેજસ્વી શુરતાનના હૃદયમાં વજ્ર જેવા લાગ્યા. તેણે નિર્ભીકચિત્તે ઉત્તર આપ્યો. અમારૂં જીવન રાજાના હાથમાં, પણ અમારૂં સંમાન અમારા હાથમાં, અદ્રષ્ટમાં જે હશે તેજ થાશે, હું કોઇ દિવસ મૃર્ત્ય માનવની પાસે મસ્તક નમાવીશ નહિ. આ જીવનમાં તે હું કોઈ દિવસ કરીશ નહિ, રાજા યશોવંતે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી જે તે શુરતાનને અપમાનિત થવા દેશે નહિ, પણ સમ્રાટની પાસે મસ્તક નમાવવું પડે તેવું હતું, કર્મચારીઓ તેને એક સાકડી નીચી બારીમાંથી સમ્રાટ પાસે લઈ ગયા. તેમાથી જાવું હોય તો મસ્તક નમાવીને જવાય તેવું હતું. દેવરરાજ તે બારીમાંથી સભા સ્થળે આવી પહોંચ્યો, બારીમાં પેસતાં તેને મસ્તક નમાવવું પડયું. સમ્રાટે તેનું તે પ્રકૃત અભિનંદન ગણ્યું. સમ્રાટે તેના વ્યવહારિક કાર્યો નીહાળી તેને ક્ષમા આપી તણે તેને કેટલીક ભૂમિસંપતિ આપી, શુરતાને તે સંપતિ નલેતાં કહી દીધું " સમ્રાટ મને મારા દેશમાં પહોંચાડી દો.!" સમ્રાટે તેનો અનુરોધ સ્વીકાર્યો, શુરતાન પોતાના અચળગઢમાં આવ્યો.

સપ્તમ અધ્યાય.

યશોવંતનાં મરણ ઉપર તેની પ્રધાન પટરાણીનો મહમરણોદ્યોગ અને તેમ કરવામાં સરદારોનું નિવારણ, રાજાની બીજી પત્નીઓનું સહમરણ, યશોવંતના મૃત્યુથી સઘળાનો ખેદ. અજીતનો જન્મ —યશોવંતનો પરિવાર અને સામંતનું મારવાડમાં આવવું, રસ્તામાં તેઓની ગતિ રોકી અજીતને લઇ લેવાની ઓરંગજેબની ચેષ્ટા. સાથેની સ્ત્રીઓની હત્યા કરી, સરદારોની આત્મરક્ષા, શિશુ રાજકુમારની જીવન રક્ષા, ઇંદોએ કરેલો મુંદ્રાધિકાર, તેઓનું ત્યાથી દૂરીકરણ, ઔરંગજેબનું મારવાડ ઉપર આક્રમણ, આબાદ નગરનું લુંટવું અને તેઓનું ધ્વંસકરણ, હીંદુઓના દેવળોનો ઔરંગજેબથી નાશ, અને પોતાના ધર્મ છોડી દેવાનો રાઠોડ તરફ ઔરંગજેબનો આદેશ. તે પ્રસ્તાની અયોક્તિકતા, જજીઆ કરની સ્થાપના, ઔરંગજેબના વિરૂદ્ધે રાઠોડ અને શિશોદીય રજપુતોનો ષડયંત્ર, યુદ્ધ વિવરણ, મેરતીય સમ્પ્રદાયનું વીરત્વ, તાંદોસમાં ઔરંગસુત રજપુત સંપત્તિનું યુદ્ધ નિધાન, રજપુતોના વિરૂદ્ધે લડાઇમાં ઉતરવાનું અકબરનું અનુમોદન; સંધિબંધન, અકબરને સમ્રાટ કહી રજપુતોની ઘોષણા, ટાહબરખાંની વિશ્વાસઘાતકતા અને તેનું મરણ; અકબરનું પલાયન અને રજપુતો પાસે તેની મહાયપ્રાર્થના, અકબરનુ રક્ષણ કરતાં કરતાં દુર્ગાદાસનું દક્ષિણાવર્તમાં જવું, શોનીંગદેવનું રાઠોડ સેનાનુ પરિચાલન, યોદ્ધપુરમાં યુદ્ધ, સાજીમા વિષંવાદ, વિસુચિકા અને મહામારીનો આવિર્ભાવ, ઔરંગજેબની સંધિ પ્રાર્થના, શોનીંગનું સંધિમાં અનુમોદન, શોનીંગનું મૃત્યુ, ઔરંગજેબનુ સંધિબંધન, યુદ્ધ ચલાવવાના ભારનું આજીમને અર્પણ મારવાડમાં સર્વત્ર યવન સેનાનુ અવસ્થાન, આરાવલી પર્વતમાં રાઠોડની અવસ્થિતિ, સ્થાને સ્થાને અસંખ્ય યુદ્ધ વિગ્રહ અને અગણ્યપ્રાણિહત્યા રાઠોડો સાથે બહીનું ઐકતાબંધન, મેરતીય સરદાર અન્યાય મરણ, શિવાનોનો અવરોધ, મુસલમાન સેનાનું પતન, નુરઆલીએ કરેલું બે આશાની સ્ત્રીનુ હરણ તેનુ મરણ, શંબરમા યવન સેનાનો સંહાર, રજપુતોએ કરેલો ઝાલોરનો અવરોધ.

નિદારૂણ પુત્ર શોકાનળમાં આત્મજીવનની આહુતિ દઇ જે દિવસે મહારાજ યશોવંતસિંહે આલોકમાંથી વિદાયગીરી લીધી, જે દિવસે પાપિષ્ઠ ઔરંગઝેબનો એક કાંટો નાશ પામ્યો, તે દિવસે ભારતવર્ષનું એક ઉજ્જવળ નક્ષત્ર કક્ષચ્યુત થઇ અતળ કાળસાગરમાં પડયું. ભારતવર્ષનું ભાગ્યગગન કાળમેઘથી આવૃત થયું, સમગ્ર હીંદુસમાજ ઘોર શોકમાં

પડયો. યશોવંતની પટ્ટરાણી પ્રાણપતિના શોકે આકુળ વ્યાકુળ થઇ તેની વાંસે સતી થવા તૈયાર થઇ. થોડા સમયમાં એક પ્રચંડ ચિતા ગોઠવાઇ ગઇ. શોક વિધુર રાણીએ સ્વામીનું શબ ખોળામાં લઈ ચિતામાં બળી જવા તૈયારી કરી. તે સમયે તેનો સાત માસનો ગર્ભ હતો. મારવાડનો ભાવી ઉત્તરાધિકારી અજીત તે સમયે શુક્તિ ગર્ભસ્થ મોતીની જેમ ગર્ભમાં બિરાજતો હતો. તેવી રીતની અવસ્થામાં રાણીનું અનુમરણ કેવળ અયૌક્તિક અને પાપકર હતું. કંપાવત ગોત્રના ઉદાએ, તેને અનુનય વિનય કરી તે કામ કરવાથી અટકાવવાની ચેષ્ટા કરી. પટ્ટરાણીની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા જોઇ રાઠોડ સરદારો બીલકુલ શોકાતુર થયા. મોટા રાઠોડ કુળનો આજ નાશ થવાનો સંભવ થયો. મહારાજ યશોવંતસિંહની વંશરક્ષા માટે પટ્ટરાણીને અનુમરણ કરવામાંથી કોણ અટકાવે.

રાઠોડ સરદારોના અનુનય વિનયથી પટ્ટરાણી યશોવંતની વાંસે સતી થવા અટકી ગઇ, પણ રાજાની બીજી પત્નીઓ રાજાનો મૃતદેહ લઇ ચિતામાં બળી મુઈ. એ સમયે યશોવંતની એક રાણી મુંદરમાં હતી, પ્રાણપતિના મૃત્યુ સંવાદ સાંભળી તે બળતી ચિતામાં બળી ગઇ. સમગ્ર હીંદુ સમાજ આજ શોકાકુળ હતો, રાજ્યના યુવાન વૃદ્ધવીગેરે એ આમોદ પ્રમોદના વ્યવહાર છોડી દીધા અને તે દિવસે તેઓ વિલાપ કરવા લાગ્યા. આજ મારવાડ ગંભીર શોકાંધકારે આચ્છન્ન.

યશોવંતની વિધવા મહીષીએ યોગ્ય સમયે પુત્ર સંતાનને જન્મ આપ્યો, સંધળાની સમતિથી તેનું નામ અજીત પડયું. પ્રસવજનિત વેદના દૂર થઇ, પ્રસૂતિ હરવા ફરવાને સતાવાળી થઇ ત્યારે રાઠોડ સરદારોએ તેને અને રાઠોડ રાજપુત્રને રાજપરિવાર સાથે સ્વદેશમાં લઇ જવા નિશ્ચય કર્યો, રાઠોડ સરદારો તેઓ સાથે સ્વદેશમાં જવા નિસર્યા, પણ નૃશંસ ઓરંગજેબે તેઓને સુખથી જવા દીધા નહિ, તેણે યશોવંતના રાજકુમારને લઇ લેવા પ્રયત્ન કર્યો, રાઠોડ સરદારો કુમાર વીગેરેની સાથે દિલ્લી પાસે આવી પહોંચ્યા, તેવામાં નિષ્ઠુર મોગલ સરદારે હુકમ કર્યો કે રાજકુમારને અમને સોંપો, તેણે સામંત સરદારોને જુદાં જુદાં પ્રલોભન બતાવ્યા અને કહ્યું " જો તમે રાજકુમારને અમારા હાથમાં સોંપી દો તો મરૂ દેશ તમારા ઉપભોગ માટે તમને હું આપું " તેની તે પાપ કથા સાંભળી સામંત સરદારો દારૂણ રોષથી ઉન્મત્ત થયા અને મેઘગંભીર સ્વરે બોલી ઉઠયા " અમારી માતૃભૂમિ અમારા અસ્થિમજ્જા સાથે જડેલ છે. આજ તે અસ્થિમજ્જાએ આજ તે માતૃભૂમિને આપી દઈ અમે રાજકુમારનું રક્ષણ કરશું. "

રોષોન્મત્ત સામંત સરદારો આમખાસનો ત્યાગ કરી પોતાના વાસભુવનમાં આવ્યા તેઓના વાસભુવનને યવન સેનાએ ઘેરી લીધું, સમ્રાટની વિશ્વાસઘાતકતાથી

સામંત સરદારો અત્યંત ક્રોધાધિષ્ટ થયા પણ તેવી રીતનાં સંકટ સમયમા ક્રોધથી અધીર થઈ સઘળી બાજુઓ બગાડી દેવી નહિ એમ તેઓએ નિશ્ચિંત કર્યું, તેઓએ ધીરજ પકડી, રાજકુમારના જીવન રક્ષણ માટે યોજના કરી તે યોજના સદુપાયવાળી હતી સરદારોએ રાજધાનીના હીંદુઓને મિષ્ટાન્ન મોકલવાનુ શરૂ કર્યું, પકવાનો મોટા મોટા કંડીયામા વાહિત થયા એક કંડીયામા રાજપુત્ર અજીતને રાખ્યો એ સમયે રાઠોડોએ સ્વજાતિનું સંમાન જાળવવા સંકલ્પ કર્યો.

નિયમિત પૂજાવિધાન સમાપ્ત કરી સઘળાએ સારી રીતે અફીણની સેવા કરી, પોતપોતાના રણતુરંગ ઉપર બેશી પ્રાણ આપી રાઠોડ કુળનુ ગૌરવ જાળવવા તૈયાર થયા, એકદમ મહાવીર વનચર ગોવિંદદાસ, રઘુપુત્ર દારાવતચંદ્ર ભાણ અને નિર્ભીક ઉદાવત ભરમલ વીગેરેએ ગાવી ઉંચા સ્વરે કહ્યું. આવો વીરો! આવો! આપણે સમરસાગરમા સંતરણ કરીએ, આવો! અસુરકુળને આજ આપણે નિર્મૂળ કરીએ, એમા જો આપણો પ્રાણ વિયોગ થાય તો કાંઈ હાની નથી, આપણને અપ્સરાઓ વરી દેવલોકમા લઈ જાશે ” એ ગંભીર વાક્યો સાંભળી ભટ્ટ કવિ સુજો ગંભીર સ્વરે ઉત્સાહ સાથે બોલી ઉઠયો “ રાઠોડ વીર ! તમોએ આજ સુધી જે રાજાનુગ્રહ ભોગવ્યો, તેનો બદલો આપી અમારૂં જીવન સાર્થક કરવાનો આજ સમય છે, આજના દિવસે તમારા રાજાના રક્ષણ માટે અને દેશના ઉદ્ધાર માટે ખડગની ધાર વેડી દેહનો ત્યાગ કરો ” આવો ! અગ્રેસર થાઓ, મૃત્યુનો ભય રાખ્યા વિના રણક્ષેત્રમાં ઉતરો ! રજપુત સ્ત્રીઓ જોહરવ્રત કરી બળી મુઈ, રાઠોડ કુળનો ઉતરાધિકારી અજીતનો બચાવ થયો. હવે રણક્ષેત્રમ મરણ પામવા રજપુતોની કશી બીક રહી નહિ, એક વિશ્વસ્ત હબશી સાથે પકવાનના કંડીયામા રાજપુત્ર અજીતસિંહને પ્રથમથીજ રાઠોડ સરદારોએ મોકલી દીધો હવે સઘળા નિશ્ચિંતભાવે યવનોની સાથે યુદ્ધમા ઉતર્યા એ ભીષણ યુદ્ધ સંવત્ ૧૯૩૬ ના શ્રાવણની સાતમે થયું.

બાળક અજીત, ઔરંગઝેબના કરાળગ્રાસમાથી બચ્યો નિમકહલાલ હબશીના હાથમા રહી અજીત માર્ગે કુશળતાથી રહ્યો, વીરવર દુર્ગાદાસ કેટલાક સરદારો સાથે અભય સ્થળે તે હબશીને મળ્યો, તે એકલો કેટલાક સરદાર સાથે યવન દળની મધ્યમા થઈ તે સ્થળે આવી પહોચ્યો દુર્ગાદાસનુ સઘળું અંગ ક્ષત વિક્ષત થયુ, તે રૂધિરાક્ત હતો. તોપણ તે શ્રાંત અને ક્લાંત થયો નહિ. છેવટે તે અજીતને મારવાડના સિંહાસને બેસારી શકયો.

રાજકુમારને લઈ વીરવર દુર્ગાદાસ, કેટલાક રજપુત સરદારો સાથે અર્બુદ પ્રદેશમા ગયો. ત્યાં એક મઠમાંહે તેણે આશ્રય લીધો. મઠમા તે રાજકુમારને

પરમ યત્ન અને આદરથી લાલનપાલન કરવા લાગ્યો, તેના અસીમ યત્ને પિતૃહીન રાજકુમાર મોટો થયો. તેને અત્યાચારી ઔરંગઝેબના વિદ્વેષાનળમાંથી બચાવવા દુર્ગાદાસ છાનાઇથી વાસ કરવા લાગ્યો. એ રીતે કેટલોક સમય નીકળી ગયો. અગ્નિકણુ ક્યાં સુધી કપડાના અંચળામાં છાનો રહે. રજપુત સમાજમાં થોડા સમયમાં એવા ખબર ચાલ્યા જે યશોવંતનો એક પુત્ર જીવિત છે. વીરવર દુર્ગાદાસ અને કેટલાક રજપુત સરદારો તેના રક્ષણુ વિક્ષણમાં ગુથાયા છે. રજપુતો ટોળે મળી રાજપુત્રને શોધવા લાગ્યા. તેઓએ સહુના પહેલાં દુર્ગાદાસનો શોધ કર્યો. શોધ કરતાં કરતાં તેઓ આબુગિરિની તળેટીના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા, રજપુતોએ રાજકુમારને શોધી ક્હાડયો, તેને મારવાડના સિંહાસને અભિષિક્ત કરવા તેઓ દૃઢ પ્રતિજ્ઞ થયા.

એ શાંતિમય મહાશ્રમ વીરરસની આવાસભૂમિ થઇ પડી, તે સ્થળે રાઠોડ રજપુતો રાજકુમારનું સ્વત્વ દૃઢ કરી રાખવા પરસ્પર સૂત્રથી બંધાયા ! એ સમયે તેઓને એક પ્રચંડ જાતિનો આક્રમણુ અટકાવવાનો અવસર આવ્યો. અતિ પ્રાચીન કાળે ઇંદો નામની એક રજપુત જાતિ મરૂભૂમિમાં રાજ્ય કરતી હતી. ઇંદો પ્રસિદ્ધ પુરીહર વંશની એક પ્રધાન શાખા રાઠોડ રજપુતના અભિગમનથી તે જાતિ પોતાના રાજ્યથી વિચ્યુત થઇ, રાઠોડ વીર ચંડે મારવાડમાંથી તેઓનું વંશતરૂ ઉત્પાટિત કર્યું, રાજ્યભ્રષ્ટ પુરીહર રજપુતો દીન ભાવે તે પ્રદેશમાં રહેતા હતા.

પુરીહર રજપુતો, પોતાના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવા એક ઘડી પણુ નવરાશથી બેઠા નહિ, આ ક્ષણે સુયોગ મેળવી તેઓ તેઓની આશા સફળ કરવા તૈયાર થયા થોડા સમયમાં તેઓનો સંકલ્પ સિદ્ધ થયો, પ્રાચીન મંડવાર ઉપર તેઓનો વાવટો ઉડવા લાગ્યો.

પુરીહર રજપુતોની કૃતકાર્યતાથી ઉત્સાહીત થઇ. રત્ન નામના એક રહોડ યોધપુરને કબજે કરવા ચેષ્ટા કરી, રાઠોડવંશીય જે અમરસિંહ પોતાના ઔદ્ધત્ય અને પ્રચંડ સ્વભાવથી રાજસિંહાસનથી વંચિત થઇ પોતાના બાપથી નિર્વાસિત થયો હતો અને જે સમ્રાટ શાહજહાનની હત્યા કરવા જતાં સભાસ્થળે શોચનીય અવસ્થાથી હણાયો. તે અમરસિંહનો પુત્ર રત્નસિંહ થાય. ઔરંગઝેબે તે રત્નસિંહને તે કામ કરવા ઉત્તેજીત કર્યો. ટુંકામાં રત્નસિંહની ચેષ્ટા સફળ થઈ નહિ. વિશ્વસ્ત રાઠોડ સરદારો બાળક રાજકુમાર અજીતનું સ્વત્વ મજબુત રાખવા અને તેનું રક્ષણુ કરવા રત્નસિંહની સામે યુદ્ધમાં ઉતર્યા તે યુદ્ધમાં રત્નનો પરાજય થયો. તે નાગોરના કિલ્લામાં

પલાયન કરી પ્રાણની રક્ષા કરી શક્યો. ત્યાર પછી રાઠોડોએ ઇંદોર ઉપર હુમલો કર્યો, તેઓને મુંદરમાંથી તેઓએ કહાડી મુક્યા, ઔરંગજેબે જે ઉદ્દેશે રત્નને જોધપુર કબજે કરવા ઉત્સાહિત કર્યો હતો તે ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ, તેણે પોતાની ખરાબ આકાંક્ષા પૂર્ણ કરવા માટે બહુ ચેષ્ટા કરી. પણ તે બધી નિષ્ફળ થઇ. આજ સુધી તે છાનાઇથી પ્રપંચની ચેષ્ટા કરતો હતો હવે તે ઉઘાડો ઉઠ્યો, એક મોટી સેના સાથે ચઢાઈ કરી તેણે મારવાડ ઉપર હુમલો કર્યો, તેણે જોધપુરને ઘેરો ઘાલ્યો. તે ઘેરો કોઇએ અટકાવ્યો નહિ તેના કરાળ ગ્રાસમાંથી કોઇ જોધપુરનું રક્ષણ કરી શક્યું નહિ. જોધપુર ઔરંગજેબના હસ્તગત થયું, આજ જોધપુરનું ગૌરવાનોદર્પ વિનષ્ટ થઇ યવનોના પગતળે દબાયું.

મારવાડનું આક્રમણ કરી દુર્ધર્ષ મુસલમાનોએ તેની દુર્દશા કરવામાં હદ રાખી નહિ. મારવાડમા નગરો ગામડાં અને નેહો ભાગીપડ્યાં દેવ મંદિર સ્તંભ ચૈત્ય વગેરે જમીનદસ્ત થઇ પડ્યા. દેવચિહ્ન વિગેરે ભોં ઉપર રખડતાં રહ્યાં, કોઇ લોક એ બધી દેવમુર્તિને એવી દુર્દશામાંથી સંભાળી શક્યા નહિ જે લોકો સાહસ કરી, તે બાબતમા ઉતર્યા તેઓએ યવનના હાથે યુદ્ધ સ્થળે પ્રાણ તજ્યા જે જીવતા રહ્યા તેઓને દુર્ધર્ષ મુસલમાનોએ બાનિગ્રહ કરી મુસલમાની ધર્મમા દીક્ષિત કર્યા મારવાડમાં બારેબારે અગજકતા વિરાજી મહામારીએ ભીષણ મૂર્તિ ધારણ કરી તેથી મારવાડ ઘોર મસાણ જેવું બની ગયું, ઔરંગજેબ તે બીભત્સ ચિત્રો જોતે. જોતો પોતાના નગરમાં ગયો તેનું હૃદય કંપિત થયું નહિ તેણે હીંદુ પ્રજા ઉપર જજીયો કર નાંખ્યો, તે બાબતમાં રાણો રાજસિંહ વિરૂદ્ધ ઉતર્યો

રજપુતોનો નહાર કરી દેવાનો હુકમ મેળવી દાઉબરખાં સીતેર હજાર સૈનિકો સાથે યુદ્ધક્ષેત્રમા ઉતર્યો, ત્યાર પછી ખુદ ઔરંગજેબ અજમેરમાં ગયો. મેત્નીય નામના ૬૧ સાથે એકઠા થઇ, તેનું આક્રમણ અટકાવવા પુષ્કર તરફ ચલ્યા ભગવાન વરાહની પવિત્ર મૂર્તિ સામે યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યાં યવન સૈનિકોનાં માથા કપાયા છેવટે સવત ૧૭૫૦ના ભાદ્રપદ માસની અગીયારસના દિવસે સેર્તિ રજપુતોએ તે યુદ્ધમા પ્રાણ છોડી દીધા.

રાજસિંહમા ક્રમેક્રમે અગ્રસર થવા લાગ્યો સુરધરના અધિવાસિઓ પ્રાણભયે ગિરિપ્રદેશમા સંતાયા નાયા યવન સેનાની ગતિનો પ્રતિરોધ કરવા રૂપ અને કુલ નામના બે ભાઇઓ પોતાના સેનાદળ સાથે ગુગ નામના સ્થાને આવી ઉભા રહ્યા પણ તેઓનો ઉદ્દેશ સિધ થયો નહિ. પચીશ માણસો સાથે તે બે ભાઇઓ રણક્ષેત્રે પડ્યા, કાળની જેમ ઔરંગજેબ. મારવાડ ઉપર ઉતર્યો. અજય દુર્ગમાં

તે પાંચ દિવસ રહયો ત્યાર પછી તેણે ચિતોડ ઉપર યાત્રા કરી. ચિતોડ પડયું, શોચનીય રૂપે પડયું શિશુ કુમાર અજીતનું રાણાએ રક્ષણ કર્યું રાઠોડ સૈનિકો યુદ્ધ કરવામાં અગ્રેસર થયા, યવનોનું બળાધિકય જોઇ, તેઓએ શિશુ રાજકુમારને નિર્લિંત સ્થળે સંતાડી દીધો દિલ્હિશ્વર દોવાવીતી પાસે આવ્યો કુંભ, ઉદો, અગ્રસેન વીગેરે રાઠોડ વીર લોકો તે ગીરીમાર્ગમાં આવી ઉભા. તેઓએ ઔરંગજેબની પ્રચંડ ગતિ રોકી* તે ગિરિમાર્ગમાં થઈ જ્યારે ઔરંગઝેબે ઉદયપુર ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે આજીમ ચિતોડમાં હતો. તે સમયે સમાચાર આવ્યાજે દુર્ગાદાસે ઝાલોર રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો. એ સમાચાર સાંભળી સમ્રાટ ઔરંગજેબ જય લક્ષ્મીની પ્રસન્નતા છોડી અજમેરમાં આવ્યો, અજમેર જતી વખતે તેણે મકર્ટાખાંને હુકમ કર્યો જે તેણે ઝાલોર ક્ષેત્રમાં વિહારીની મદદ કરવી, દુર્ગાદાસ યુદ્ધ કરતો કરતો યોધપુરમં પહોંચ્યો, ગર્વથી ઔરંગશાહનું મસ્તક ગગનમાં અટક્યું. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે દેશમાં એકજ ધર્મ ચલાવવો જોઈએ, તે ધર્મ મુસલમાની ધર્મ. એ પાશવી પ્રતિજ્ઞા તેણે ઘણા દરજ્જે પાળી તેણે રાજકુમાર અકબરને ટાઇબરખાંની પાસે મોકલ્યો, લુટ ફાટા વીગેરેના જુલમના કાર્ય મારવાડમાં થવા લાગ્યાં, ભારત સંતાનને પુરૂં પીડન આપવાનો વિધાતાનો દુરાગ્રહ હોયે નહિ એમ લાગ્યું, નાદોએ યોધપુરનો અધિકાર કર્યો, પણ કંપાવત સંપ્રદાયવાળાઓએ તેઓનો સંહાર કર્યો.

આરોવલી પ્રદેશે રાઠોડ રજપુતોને આશ્રય આપ્યો. તે દુર્ગમ પ્રદેશ માંથી તેઓ વારંવાર નિસરી મુસલમાન લોકોને તેઓ ઘાસની જેમ કાપવા લાગ્યા. ઔરંગજેબને તે લોક શાંતિ વળી નહિ. રાઠોડ રજપુતોનો સ્વામી ધર્મ પ્રતિદિન વધતો ગયો. પ્રતિદિન તેઓ સ્વદેશના ઉધ્ધાર માટે સારો ત્યાગ સ્વીકાર કરવા લાગ્યા, તેઓના એક દળે ઝાલોર ઉપર હુમલો કર્યો. બીજા દળે શિવાનોર ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે તેણે રાણા સાથે યુદ્ધ કરવું છોડી દઈ પોતાનું લશ્કર મારવાડમાં મોકલ્યું, અજીતને આશ્રય આપી વીરકેસરી રાજસિંહ સમ્રાટનો વિરાગભાજન થયો. પોતાના દીકરા ભીમને શિશોદિય સેના આપી તેને રાઠોડની મદદે મોકલ્યો. તે સમયે ઇંદ્રભાણુ અને દુર્ગાદાસ રાઠોડ સેના લઇ ગદવારમાં હતા, શિશોદીય વીર ભીમસિંહ, પોતાની સેના સાથે તે સ્થળે આવ્યો તે ત્યાં રાઠોડ સેના સાથે મળી ગયો, રાજકુમાર અકબર અને ટાઇબરખાં પોતાની વિશાળ સેના લઇ તેઓની સામે થયા. થોડા સમયમાં નાંદોદ નગર પાસે એક યુદ્ધ થયું, શિશોદિય રજપુતો સેનાનો જમણો ભાગ રક્ષતા હતા

* જે સઘળા સ્થળે એ વીર પુરૂષોએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા તે સઘળા સ્થળે હાલ તેઓની એક એક વેદિકા જોવામાં આવેછે.

અનેક સાણુ યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં પુષ્કળ શોણિતપાત થયો મેવાડી લોકના પુરોભાગે રહી રાજકુમાર ભીમસિંહ રણક્ષેત્રે મરણ પામ્યો વીર ઇંદ્રભાણ પુષ્કળ વીરત્વ બતાવી ઉદાવત કૈતની સાથે યુદ્ધસ્થાને પડ્યો વળી શોણીજ અને દુર્ગાદાસે પુષ્કળ વીરત્વ બતાવ્યું

તે દિવસે, રજપુતોએ ભારે વિરોધભાવ બતાવ્યો તે દિવસ ગયો. તેની સાથે રાઠોડ રજપુતોનું ગૌરવ લોપ પામ્યું, ગર્વોન્નત મારવાડ આજ હીણી દશામાં આવી ગયું તોપણ રાઠોડો તે દિવસની વાત ભૂલી ગયા નહિ જે દિવસે તે વાત તેઓ ભૂલી જાશે, તે દિવસે રાઠોડનું નામ જગતમાંથી લોપ પામશે, તે દિવસે રજપુતોએ સ્વદેશની સ્વાધીનતા માટે અને સ્વજાતીય રાજ ગૌરવ માટે જે અતુલ આત્મ ત્યાગ અને વીરત્વ બતાવેલ છે તે જોઈ રાજ કુમાર અકબર વિમોહિત થયો તેણે રજપુતો ઉપર જે અત્યાચાર કર્યો હતો તે મબાદી તે પરિતાપ કરવા લાગ્યો ઔરંગજેબ શામાટે એ વીર જાતિ ઉપર અત્યાચાર કરે છે તે અકબર સમજી શક્યો નહિ દુઃખમાં વીર્યવાન રજપુતોનો નિગ્રહ થતો જોઈ તેના હૃદયમાં અનુકંપાનો ઉદય થયો અને અનુકંપાના સ્નિગ્ધરસાભિષેક તેનું કઠોર હૃદય વિગલિત થયું તેણે સેનાપતિ ટાઇબરખાની પાસે પોતાનો હૃદયભાવ ખુલ્લો કરી કહ્યું " એવી રીતના વિશ્વસ્ત અને સાહસિક વીર સંપ્રદાયને મોગલના સબંધથી વિચ્યુત કર્યો, તે કામ સમ્રાટે સારૂં કર્યું નહિ તેના દુઃખથી ટાઇબરનું હૃદય પણ ગળી ગયું, ત્યાર પછી રાજકુમાર અકબરે દુર્ગાદાસ પાસે દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું જે " રાજ્યમાં શાંતિ થાશે, એકવાર રજપુત વીરોની મુલાકાત લેવાની તેને આવશ્યકતા છે " રાઠોડવીર દુર્ગાદાસે સઘળા રજપુતોને બોલાવી રાજકુમાર અકબરની દરખાસ્ત જાહેર કરી તે પ્રસ્તાવમાં ઘણાખરા રજપુતો અનમત થયા તેઓ બોલ્યા " કપટી યવન વિશ્વાસઘાતકતા કરી રજપુતોનો સર્વનાશ કરશે, કેટલાકે વિચાર્યું જે દુર્ગાદાસનો એમાં કાંઈ સ્વાર્થ છે તેઓના તર્કવિતર્કમાં દુર્ગાદાસ બોલી ઉઠ્યો " મગદો તમે શામાટે વૃથા ભ્રમ પામી જુદી જુદી શંકા કરો છો, મનમાં બીક રાખવી તે શું વીરનું કામ છે ! રાઠોડ રજપુતનું બાહુબળ શું વિલુપ્ત થયું ! શત્રુપક્ષે સલાહશાંતિ કરવાની દરખાસ્ત મુકી આપણી મુલાકાત લેવાનું માગ્યું ત્યારે આપણે તેઓની મુલાકાત ન લઈએ તો બીકણ કહેવાશું ચાલો આપણે સઘળા એકઠા થઈ યવનની છાવણીમાં જઇએ " દુર્ગાદાસના ગંભીર વચનોએ સરદારના હૃદયનો અંધકાર ખસેડી દીધો તેઓએ યવન કુમારના દર્શન લીધા, પરસ્પરના હૃદયભાવ પરસ્પરની પાસે ખુલ્લા કર્યા. દુઃખના કોલાહલ ગોપ થઇ ગયો, ઉભયપક્ષની સંમતિથી અકબરના મસ્તક ઉપર રાજછત્ર ધરાયું, તે દિવસે સમાગમ થયો. ત્યાર

પછી અકબરે પોતાના નામે સિક્કા ચલાવ્યા, આજ અકબર ભારતવર્ષનો સ- મ્રાટ, મોગલ સામ્રાજ્યના શ્રેષ્ઠ સામંતો તેને ભારતેશ્વર કહેવા લાગ્યા, બંદિજનો, તેની કીર્તિ ગાવા લાગ્યા. એ સમાચાર, અજમેરમાં ઔરંગઝેબના કાને પડયા. તે સાંભળી તેના હૃદયમાં નિદારૂણ આઘાત લાગ્યો. તેનું હૃદય વ્યથિત થયું. તેને કોઈ સ્થળેથી શાંતિ મળી નહિ. વળી એવા સમાચાર આવ્યા જે રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસ અકબરની સાથે મળી ગયો. ઔરંગઝેબની આશાલતા ઉત્પાટિત થવા લાગી. દેશના સઘળા રાઠોડો અકબરના વાવટા નીચે એકઠા થયા. ભારત સામ્રાજ્ય આજ અકબર અને ઔરંગઝેબના વચ્ચે વહેંચાઈ ગયું.

આજ ઔરંગઝેબની ભારી વિપદ, આજ તેનું સિંહાસન કંપવા લાગ્યું. તેનો રાજમુગટ ભોં ઉપર પડવાજેવું થયું. તે ભય પામ્યો જે, તે નિશ્ચય સિંહા- સન ભ્રષ્ટ થાશે, શાથી કે રજપુતોનો રોષવન્હિ વધારે સળગી ઉઠયો. તેનો બચવાનો એક પણ ઉપાય રહ્યો નહિ. તેની પાસે તેના બંધુ બાંધવો મિત્ર વીગેરે કોઇ રહ્યું નહિ, તેણે જાણ્યું જે તેનો અધઃપાત થશે, ઔરંગઝેબ તેથી ઉત્સાહ વિનાનો થયો નહિ, સઘળાએ તેને છોડયો. પણ આશાએ તેને છોડયો નહિ.

શઠતા અને કપટિતા ઔરંગઝેબની જીવન સહચરી. જ્યારે તે સંકટમાં પડતો ત્યારે તે સહચરીઓની મદદ લઇ સંકટમાંથી ઉદ્ધાર પામતો હતો. આજ તે સહચરીની મદદે વિપદમાંથી તે ઉદ્ધાર પામ્યો.

અગણ્ય રજપુતોની સાથે અકબર અજમેર તરફ ચાલ્યો. ઔરંગઝેબે જાણ્યું જે તેની અને અકબર વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલશે. તે યુદ્ધ માટે ઔરંગ- ઝેબ પ્રથમથી તઇયાર થયેલો હતો. પણ અકબર ટાઇબિરખાંના હસ્તે સઘળો ભાર સોંપી સ્ત્રીના ટોળામાં વિલાસ કરતો હતો. ટાઇબર, વિશ્વાસઘાતકતાની કલ્પના કરતો હતો. તેની પાસે એવા સમાચાર આવ્યા જે, જો તે અકબરને સમ્રાટના હાથમાં સોંપી દે તો તેને પુષ્કળ બક્ષીસ મળે. એવા સમાચાર મેળવી તે રજની યોગે ઔરંગઝેબને જઇ મળ્યો. અને તે સ્થાનથી તેણે રાઠોડને લખી જણાવ્યું "અકબરની સાથે તમારા સંધિબંધને હું ગ્રંથિ સ્વરૂપ હતો પણ આજ તે ગ્રંથિ હવે છુટી ગઇ" શાથીકે પિતા પુત્ર આજ એક થઇ ગયા છે. એમ લખી દૂતને પત્ર આપીને બક્ષીસની આશાએ સમ્રાટ પાસે આવ્યો. પણ દુર્વૃત્તની પાશવી વિશ્વાસઘાતકતાનો ઉપયુક્ત બદલો મળ્યો. સમ્રાટની પાસે આવતાંજ તે સમ્રાટના હાથમાં રહેલી તલવારે દ્વિખંડિત થઇ ગયો. રાત્રીના મધ્યભાગમાં ટાઇ- બરખાંનો દુત રાઠોડની છાવણીમાં પહોંચ્યો તેણે રાઠોડના હાથમાં તે પત્ર આપ્યો.

દુતે કહી સંભળાવ્યું કે ટાઈબરખાંનો વધ થયો. છાવણીમાં મોટો કોલાહલ થયો ગઠોડે પોતપોતાના ઘોડા ઉપર બેસી અકબરની છાવણીમાંથી નીકળી ગયા, રાજકુમારની સેનામાં ખબર પ્રસરી ગયા. તે સેનાનાં માણસો ચારે દિશાએ પલાયન કરવા લાગ્યા. તો પણ અકબરની મોહનિંદ્રા ભંગી નહિ.

સઘળા સમાચાર સાંભળી રાજકુમાર અકબરની મોહનિંદ્રા ભંગી, રાઠોડ રજપુતોએ તેની છાવણીનો ત્યાગ કર્યો એમ તેણે સાભળ્યું. પોતાના સૈનિકો પલાયન કરી ગયા એવા સમાચાર પણ તેના કાને પડયા. માત્ર પોતાનાજ દોષે તેને વિપદમા પડવાનું થયું, વિશ્વાસઘાતક ટાઈબરખાંને ઉપયુક્ત બદલો મળ્યો તે વાત જાણી તે પરમ આનંદિત થયો. તે સમયે હજાર સૈનિકો તેની પાસે હતા, બીજા દિવસે રાજકુમાર પલાયિન સેનિકોની પાસે આવી પહોંચ્યો. તેઓને લઇ તે પોતાના મિત્ર રજપુતોની શોધે ચાલ્યો. તેણે તેઓને મળી તેઓને, પોતાને અને પોતાના પરિવાર વર્ગને અર્પિત કર્યા. અર્પિત કરી તેણે કહ્યું "તમારી ઇચ્છા હોય તો મારો કે બચાવો" રાજકુમારના ઉપર દયા આવવાથી રજપુતે તેવી માગણી કબુલ કરી.

કવિ કર્ણીદાને પોતાના ગ્રંથમાં તે વર્ણન જીવેત ભાવે વર્ણન કરેલ છે. દુર્ગાદાસ રાજકુમાર અકબરની સાથે મળ્યો. પોતાનું સેનાદળ લઈ તે અકબરની પાસે ચાલ્યો. લુણી નદીના તીરે સમ્રાટ ઉપર હુમલો થાશે એમ તેણે મનમાં રાખ્યું, ચતુર ઔરંગજેબે ઇષ્ટ સાધનમાં ચતુરતા કરી, તેણે દુર્ગાદાસને પ્રલોભન આપી ફુટાડી દેવા પ્રયત્ન કર્યો. પહેલાંતો તેણે તેની પાસે આઠ હજાર મહોર મોકલી. દુર્ગાદાસે તે લીધી નહિ. ઔરંગજેબનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. રજપુત વીર પ્રલોભનમાં વશીભૂત થયો નહિ. તેણે વિદ્રોહિ રાજપુત્રને હસ્તગત કરવા એક વિશાળ સેના મોકલી. અકબર બહુ ભય પામ્યો. તેણે જાણ્યું જે હવે પિતાના હાથમાં પડવાથી તેના અનુગ્રહની આશા નથી.

વીરવર દુર્ગાદાસ, રજપુત ચરિતનો એક આદર્શ સ્વરૂપ, તે વિજ્ઞ અને શુર હતો ઘણું કરી તેના વીરત્વ અને વિજ્ઞત્વના પ્રભાવથી મારવાડ ભૂમિ અનંત ધ્વંસમાથી રક્ષા પામી તેણેજ પુષ્કળ આત્મત્યાગનો સ્વીકાર કરી રાઠોડ રાજકુમાર અજીતની પ્રાણ રક્ષા કરી. સમ્રાટ ઔરંગજેબ રાઠોડ વીર દુર્ગાદાસથી ભય રાખતો હતો.

રાજકુમાર અકબરની સાથે મળી જઇ વીરવર દુર્ગાદાસ પોતાનું સેનાદળ લઇ ઔરંગજેબની સાંમે જવા અગ્રેસર થયો. તેની વાસના હતી જે લુણી નદીના તીરની ઉંચી ભૂમિ ઉપર સમ્રાટના ઉપર હુમલો થાશે, પણ ચતુર ઔરંગજેબે પોતાના અભીષ્ટ સાધન માટે એક ડાચલ પકડયું હતું. એ હકીકત ઉપરના પ્રસ્તાવમાં આપણે બતાવી

ગયા છીએ, જે હકીકતથી દુર્ગાદાસનો, આત્મત્યાગ સ્વદેશોદ્ધાર અને રાજપુત્રની રક્ષાનો ઉત્સાહ માલુમ પડી આવે છે.

દુર્ગાદાસ અને રાજકુમાર અકબર સમ્રાટની વિરૂધ્ધે થયા. સમ્રાટના સૈનિકોએ રાઠોડ રજપુતોને ચારે તરફથી ઘેરી લીધા. પણ દુર્ગાદાસ તેઓની પછવાડે પડયો. દુર્ગાદાસ સાથે એક હજાર સૈનિકો હતા, ઔરંગઝેબ ઝાલોર પાસે આવી પહોંચ્યો, દુર્ગાદાસ ઝાલોર તરફ ગયો નહોતો, પણ તે ગુર્જર પ્રદેશને દક્ષિણમાં અને ચપનને ડાબી બાજુમાં રાખી રાજ કુમાર સાથે નર્મદા તીરે આવ્યો. ઔરંગના ક્રોધની હદ રહી નહિ, નિદારૂણ ક્રોધથી મૂઢ થઈ તે ધર્મ કર્મ ભૂલી ગયો. તેણે કુરાનને હાથમાં લઇ ફેંકી દીધું. ત્યારપછી તેણે આઝીમને હુકમ કર્યો જે તું દુર્દાંત રાઠોડ રજપુતોનો નિગ્રહ કરી તારા દુરાચારી ભાઈ અકબરને હસ્તગત કર ! આઝીમની યાત્રા પછીના દશ દિવસમાં જોધપુર અને અજમેરમાં પોતાનું સેનાદળ રાખી સમ્રાટ શુદ્ધ અકબરની સામે અગ્રેસર થયો.

ઔરંગઝેબ અને રાઠોડ રજપુતો વચ્ચે અજમેરથી ચાર કોશ દુરે સંવત્ ૧૭૩૭ના આષાઢ માસની સાતમના દિવસે ભયંકર યુદ્ધ થયું. શુરવીર શોનીંગે પોતાનો પ્રચંડ ખડગ અને અન્યાસ્ત્ર ચારે તરફ ચલાવ્યાં ઔરંગઝેબ આગળ વધી શકયો નહિ ઔરંગઝેબ એક સ્થળે ઉભો રહયો, હસ્તક અને કર્ણસિંહ સુજોગના તરફ અગ્રેસર થયા. ત્યારપછી એક ભયાવહ યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધમાં યવનોનો સેનાનાયક પડયો. એ ભયાવહ યુદ્ધ ઇ. સ. ૧૭૩૮ માં બન્યું. તે સમયે મહામારીના રોગે દેશને ઉત્સન્ન કરી દીધો.

વીરવર શોનીંગ તે ભયંકર ક્ષેત્રમાં ભીમાકાર હદની જેમ વિચરણ કરવા લાગ્યો. તેના વીરાનુષ્ઠાને આગ્રા અને દીહીનગર કંપિત થયા. તે સમ્રાટને ક્ષીણચંદ્ર-માની જેમ જોતો હતો. સમ્રાટે તેની પાસે દૂત મોકલ્યો, દૂતની સાથે સંધિ કરવાની સમ્રાટે પ્રાર્થના કરી. તેણે રાજકુમાર અજીતને સાત હજારી મનસબના પદ ઉપર નીમ્યો તેના સ્વજાતીય ભાઇઓને અજમેર આપી તેના શાસન કૃતત્વે શોનિંગને નીમ્યો. તે સંધિપત્રમાં લખેલ હતું જે રજપુતો મારવાડમાં સ્વતંત્રતા ભોગવે, સંધિ પત્ર લઇ દિવાન આસદખાં મધ્યસ્થ રૂપે આવ્યો. તેણે કસમ અને પ્રતિજ્ઞાથી કહ્યું જે સંધિપત્રના લેખના અનુસારે ચાલવામાં આવશે. સંધિપત્ર પ્રમાણે અમલ થવા લાગ્યો. ઔરંગઝેબ અકબરને ભુલી ગયો નહોતો.

અકબરની ચિંતા, સો સાપણની જેમ તેના હૃદયને દંશન કરવા લાગી. છેવટે તે દક્ષિણાવર્તમાં ગયો. આસદખાં અજમેરમાં અને શોનીંગ મેરતામાં રહ્યા. શોનીંગના વિનાશ માટે તેણે બ્રાહ્મણોને લાંચ આપી. બ્રાહ્મણો મારણમંત્રનો પાઠ

ફરી શોનીગનો વિનાશ કરવા તઈયાર થયા તેવામાં તોપથી શોનીગ મરણ પામ્યો.

આનંદખાએ તે સમાચાર ઓરંગજેબને આપ્યા. ઓરંગજેબનો ક્રોધ નાશ પામ્યો. સંધિપત્રની કલમોનો અમલ તેણે બંધ કર્યો. તે આનંદથી દક્ષિણ વર્તિ પ્રદેશમાં ચાલ્યો. શોનીગના મૃત્યુથી દેશ અંધકારથી આચ્છન્ન થયો. ને તીય કલ્યાણનો પુત્ર મુકુંદસિંહ સમસ્ત રાઠોડની પદવી છોડી માતૃભૂમિના મરણ માટે તત્પર થયો. તેનલાની પાસેના એક સ્થળે આનંદખાના સેનાદળ સાથે ઘોર યુદ્ધ થયુ. વિઠલદાસનો પુત્ર અર્જુન તે દુર્જય વિક્રમ બતાવી રણક્ષેત્રે પડ્યો. તેથી યવનો આનંદિત થયા. પ્રભુ પણ રજપુતોના દુઃખની સીમા રહી નહિ.

એ ભયંકર યુદ્ધ સંવત ૧૭૩૮ના કાર્તિક માસના અન્તે રાજકુમાર આઝમ આનંદખા સાથે રહ્યો. દનાયતખા યોધપુરમાં રહેવા લાગ્યો. તેની સૈન્ય મરૂની દેશમાં ચારે તરફ ફેલાઇ ગઈ. ચંદબરનો અધીશ્વર કુંપાવત શંભુ, બચી ઉદયસિંહ અને દુર્ગાદાસનો પુત્ર તેજસિંહ સાથે રાઠોડ સેના રણ યુદ્ધસ્થળે ઉતર્યે. એ સમયે ફતેસિંહ અને સોનસિંહ યવન રાજકુમાર દક્ષિણાવર્તના શિર પરે નાખી ચંદબરના અધીશ્વરને આવી મળ્યો. તે શિવાયના બીજા વીર રજપુતે પણ તેને આવી મળ્યા. તેઓએ પુનઃ રણનો ધ્વંસ કરી ત્યાંના શાસનકર્તા કરીમખાનો સંહાર કર્યો.

એ અવિશ્રાત યુદ્ધવિગ્રહમાં નિર્ભીક રાઠોડ રજપુતોને વીર્યાગ્નિ પ્રચંડ તેજે સળગી ઉઠયો અને યવન સેના અનેક પરિમાણે શિથિલ થઇ પડી. પણ સત્રુ સ્વિતુ વીર કુળ ઘણી ઉત્સન્ન અને નષ્ટ થવા લાગ્યુ ત્યારે રાઠોડ રજપુતોને ગિરિવનમા આશ્રય લેવાની ફરજ પડી. એ રીતે કેટલાક માસ વિવિધ રજપુતો યવનની સેના ઉપર પડી તેને દલિત કરવા લાગ્યા. સંવત ૧૭૪૦ના પર્યવસાન સાથે રાઠોડ વીરોના એક વીરાનુષ્ઠાનનુ પર્યવસાન આવ્યુ. તે સમયે સુજાનનો દિકરો ચંપાવત વંશીય વિજયસિંહે વિક્રમ કર્યો. બહેરાગ તે સમયેજ યોધાવત સૈન્ય લઈ રામસિંહ ઉત્તર પ્રદેશના નિરંતરના યુદ્ધમાં રુધાયો. તે સમયે મીરજા નુરઅલી પોલાદના શાસન કર્તૃત્વે નીમાયો. રાઠોડ ઉદયભાણે યોધાવત સૈનિકોને લઇ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્રણ કલાક સુધી યુદ્ધ ચાલ્યુ. યવન સૈનિકોના મુડદા યુદ્ધસ્થળે રખડતા જોવામા આવ્યા.

એ જયતારણ યુદ્ધના ચંપાવત કુળ ઉદયસિંહે અને મેડતિય નારાયણસિંહે રાઠોડ સેનાને સંસ્થળે ચલાવી હતી તેનુ પર્યવસાન થયુ કે તેઓ બન્ને વીર ગુર્જર પ્રદેશ તરફ ગયા. તેઓ હિંદુ નામના નગર પાસે આવ્યા. એ સમયે

* નદીનુ નામ ... ને યુદ્ધ થયુ

ગુર્જર પ્રદેશનો હાકીમ સૈયદ મહમદ તેઓની વાંસે પડયો તેણે તેઓને રેવુ પુગના ગિરિ પ્રદેશમા ઘેરી લીધા તેઓ ત્યા આખી રાત્રી શસ્ત્ર બાંધી ઉભા રહયા બીજા દીવસે ઘોર યુદ્ધમા તેઓ પડયા

એ રીતે અવિરામ યુદ્ધવિગ્રહ અને નરહત્યા સાથે સ ૧૭૩૯ની સાલ અનતકાળ સાગરમા ડુબી જઇ ગજચંદ્રનું એક આવર્તન થયું. તેની સાથે રાઠોડ રજપુતોનુ ભાગ્યચક્ર પણ ઘણા દરજ્જે ફરી ગયું. એ દીર્ઘકાળ વ્યાપી યુદ્ધમાં રજપુતોના અને યવનોના પુષ્કળ લોહી પડયા. અનેક રાઠોડ વીરોએ યુદ્ધસ્થળે બહાદુરી બતાવી પ્રાણ છોડી દીધા રાઠોડના અતિમ વિક્રમે હમેશ પુષ્કળ યવનો યુદ્ધસ્થળે પડતા હતા પણ યવન સેનાનો ક્ષય થાતો નહોતો. શાથી કે ક્ષય પામેલ સેનાના ઠેકાણે બીજી સેના આવી ઉભી રહેતી હતી રાઠોડ રજપુતોને જે સૈનીકનીક્ષતિ થાતી તે પુરણ થતી નહિ રાજસ્થાનના સઘળા રજપુતો એક સુત્રે બંધાયા હતા પણ એક દીલ થયા નહોતા જોતાજોતામા સવત ૧૭૪૦નું નવુ વર્ષ બેઠું. યવનોનો ઉત્સાહ પણ નવો થયો તેઓ નવા નવા જય મેળવવાનું આયોજન કરવા લાગ્યા આઝીમ અને આસદખા દક્ષિણાવર્તમા સમ્રાટની સાથે મળી ગયા. ઇનાયતખા અજમેરના શાસન કર્તૃત્વે રહયો તે સમયે તેના ઉપર હુકમ આવ્યો જે રાઠોડ રજપુતો સાથે યુદ્ધ બંધ કરવુ નહિ વર્ષાઋતુ પાસે આવી જાય તોપણ યુદ્ધ વ્યાપાર ચલાવવો એ હુકમ પાળવાને સેનાપતિ ઇનાયતખા તત્પર થયો. મારવાડના સઘળા ગામ અને નગરો યવનના કબજામા હતા યવનોના પહભારે મરુસ્થળી કપીત થઇ એ વિપુલ યવન દળ વિરૂદ્ધ તલવાર લઇ થોડા રજપુત વીરો શુ એક ગીતના સળય સ્થળમા નિરાપદ રહે ખરા ! તે પર્વત પ્રદેશમા સતાયા સુયોગ પામી યવનો ઉપર તેઓ પડવા લાગ્યા. વઇશાકમા ખગરી નામના સ્થળે ઘોર યુદ્ધ થયુ તે યુદ્ધમા રામસિંહ અને સામતસિંહે મોગલ સેનાનો સહાર કરી યુદ્ધસ્થળે પ્રાણ છોડયા એક બાજુએ અનોપસિંહે લુણી નદીના તીરે યવનોનો સહાર કર્યો. તેના બેહદ ભૂજ પરાક્રમે અષ્ટરો અને ગગાની નામના કીલ્લામાથી યવનો પલાયન કરી ગયા. માક્ષમસિંહે પણ રજપુત વીરો સાથે રહી પુષ્કળ વિરત્વ બતાવ્યુ, યુદ્ધ સ્થગિત રહ્યું, સધીની પ્રસ્તાવના થઇ, રજપુત તથા યવનો સધી માટે એકઠા થયા, દુરાચાર યવને મેરતીય સપ્રદાયના અગ્રનાયકને વિશ્વાસઘાતકતા કરી ગુપ્તભાવે મારી નાખ્યો

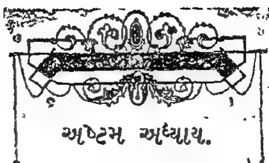
યવનની વિશ્વાસઘાતકતાથી રાઠોડ રજપુતોનો ક્રોધાગ્નિ વધારે સળગી ઉઠયો તેઓ યવનો ઉપર જ્યા ત્યાં હુમલો કરવા લાગ્યા. હીદુ મુસલમાન વચ્ચે સઘર્ષ વધારે વધી પડયો. સુજાનસિંહે રાઠોડ સેના લઈ દક્ષિણાવર્તમા કુચ કરી.

પુરદીલખાએ શિવાનાનો અને નાહરખાએ મેવાતી અને કુનારીનો કબજો કર્યો તેઓના ઉપર હુમલો કરવા ચંપાવતનું દળ મુકુંદગઢ નામના સ્થળે એકઠું થયું એવામા ખબર આવ્યા જે નુસરતી આશાની કુળની બે સ્ત્રીનુ હરણ કરી તેને લઇ ગયો એ સમાચાર સાંભળી ચંપાવત રજપુતો રોષાતુર થયા થોડા સમયના રાઠોડ સેના લઈ તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રે ઉતર્યા કુનારીની પાસે આવી તેણે પુરદીલખા ઉપર હુમલો કર્યો બેનગીબ યવન સેનાપતિ દશ સૈનીકો સાથે યુદ્ધક્ષેત્રમા પડયો, તે દીવસે રાઠોડ રજપુતોના એકસો સૈનીકો હણાયા એ પરાજયની વાત સાંભળી નીરજા આશાની તે બે રજપુત સ્ત્રીઓને લઇ ભયભીત થઇ તોડા નગર તરફ પલાયન કરી ગયો ત્યારપછી કુચરનીપાસે આવી ત્યા તેણે છાવણી નાખી એ સમાચાર ઉમેદસિંહના પુત્ર સુમેરસિંહના કાને પહોંચ્યા તે તરત યવનસેનાપતિના તરફ દોડયો, યુદ્ધ થયુ, પણ તેનુ પરિણામ અનિશ્ચિત રહ્યુ —

થોડા સમયમા રતનસિંહ રાઠોડ સેના લઇ યુદ્ધક્ષેત્રમા ઉતર્યો કુનારીપાસે આવી તેણે પુરદીલખા ઉપર હુમલો કર્યો, બેનગીબ યવન સેનાપતિએ તેઓના હુમલાનો અટકાવ કર્યો નહિ, તે દશ સૈનીકો સાથે યુદ્ધક્ષેત્રમા પડયો તે દિવસે રાઠોડ રજપુતોના સો સૈનીકો યુદ્ધમા પડયા એ પરાજયની વાત સાંભળી નીરજા આશાની ભયભીત થયને તોડા નગરના પલાયન કરી ગયો

જોતા જોતામા સં. ૧૭૪૧નુ વર્ષ વીતી ગયુ તોપણ હીંદુ મુસલમાનનુ ઘોર યુદ્ધ બંધ થયુ નહિ ત્યારપછી સંવત ૧૭૯૦ના લાખાવત અને આસાવત રજપુતો શંભર પર હુમલો કરી યવનનો સંહાર કરવા લાગ્યા છેવટે મેત્રમા રાઠોડ રજપુતો એકઠા થયા ત્યા તેઓએ યવન સેના ઉપર હુમલો કર્યો પણ તે યુદ્ધમા યવનો જયી થયા એ પરાજયથી સંગ્રામસિંહનો રોષાનળ વધી ગયો તેણે દળ સાથે આવી ચોધપુરના પટખાના ગામડા બાળી નાખ્યા ત્યારપછી તે ઘુનાર નામના સ્થળે આવ્યા. ત્યા તેણે લશ્કર એકઠુ કર્યુ. તેના વિકટ ઉત્સાહે રાઠોડ સેના ઉત્સાહિત થઇ, તેણે ઝાલોર ઉપર હુમલો કર્યો એવી ક્રૂર લડાઇઓમા સંવત ૧૭૪૨નુ વર્ષ વહી ગયુ

અષ્ટમ અધ્યાય.

બાળક રાજકુમારને જોવાની સરદારોની પ્રાર્થના, રાઠોડો સાથે કોટાના દુર્જનશાલનું મળી જવું, આબુ તરફ તેઓનું જવું, સરદારોનું રાજદર્શન, સરદારો સાથે અજીતનું સ્થાને સ્થાને ભ્રમણ, ઔરંગઝેબનો ભય, તેની મદદથી એક અપનૃપતિનો આવિર્ભાવ, એક થયેલા રાઠોડ અને હારના વિક્રમ બળે મારવાડમાંથી મોગલ સેનાનું ચાલ્યું જવું, પુરમંડલમા તોફાન, હાર રાજાનું મરણ, દક્ષીણાવર્તમાંથી દુર્ગાદાસનું પાછુ આવવું, તેના હાથે સુજાખાંનો પરાભવ, અજીતને ઠગવાની સુરીખંની ચેષ્ટા, તેની અકૃતકાર્યતા અને અપમાન, મેવાડમાં રાજકુમાર અમરસિંહનો વિદ્રોહ, રાણાનું રાઠોડોનું આનુકુલ્ય દાન, અકબરની દુહિતા માટે ઔરંગઝેબની સંધીપ્રાર્થના, ગિરિ વનમાં ફરીથી અજીતનો આશ્રયવાસ, વિજયપુરનો મામલો, રાઠોડનો જય, પોતાની પૌત્રી માટે ઔરંગઝેબની આશંકા, રાણાની ભત્રીજી સાથે અજીતનો વિવાહ, યુદ્ધ બંધ રાખવા ફરી ઉદ્યોગ, રાજકુમારીનું પ્રત્યર્પણ, રાઠોડની યોધપુરની પ્રાપ્તિ, દુર્ગાદાસની મહાનુભાવુકતા, અજીતનો રાજ્યાધિકાર, તેની ફરીથી દુર્ગતિ, હીંદુજાતિની દુર્દશા અજીતનો પુત્રલાભ, દુનાનું યુદ્ધ, ઔરંગઝેબના મૃત્યુથી હીંદુઓનો આનંદ, અજીતનો યોધપુરનો પુનરધિકાર, મુસલમાનોની દુર્ગતિ. બહાદુરશાહનું નામ ગ્રહણ કરી આઝીમનું પિતૃ સિંહાસને બેસવું, બન્નેનું યુદ્ધ, સમ્રાટનો મારવાડ ઉપર હુમલો કરવાનો ઉદ્યોગ, અજમેરમાં આવવું, યવનની વિશ્વાસઘાતકતા, અકસ્માત યોધપુર ઉપર હલ્લો, અજીત પાસે દુત પ્રેરણા, સમ્રાટ સાથે અજીતનુ જવું, રાજાઓનો અસંતોષ, તેઓનું ઉદયપુરમાં જવું, રાજ્યનું એકતાબંધન, અજીતને ફરીથી યોધપુરનો લાભ, અંબરના સિંહાસને જયસિંહને ફરીથી બેસારવાનો અજીતનો ઉદ્યોગ, શંભરનુ યુદ્ધ. અજીતનો જય, જયસિંહના હાથમાં અંબરાર્પણ, અજીતનો બીકાનેર ઉપર હુમલો, નાગોરનો ઉદ્ધાર, રાજાઓ ઉપર સમ્રાટનો ભ્રકુટીનો વિક્ષેપ, ફરીથી સંમીલન, આઝીમનું આવવું, તેની પાસે રાજાઓનું જવું, કુરક્ષેત્રમાં અજીતની તીર્થયાત્રા; ત્રીશ વર્ષ સુધી ચાલેલ યુદ્ધની સમાલોચના, દુર્ગાદાસનું ગુણ કિર્તન, અભયસિંહની જન્મપત્રિકા.

જે સમયે પ્રભુ ભક્ત રાઠોડ વીરો ઉપર કરેલી રીતીથી યવનો સાથે લડતા હતા તે સમયે રાઠોડ કુળની ભાવી ભૂપાળ અજીત પર્વતના ગામડામાં ધીરે ધીરે વૃદ્ધિત થતો હતો તે દીર્ઘકાળ વ્યાપી યુધ્ધોમાં જે સઘળા વીરોએ તેના માટે

પ્રાણ આપ્યા તે વીરોએ તેને જોયો પણ નહોતો, નિરંતર યુદ્ધક્ષેત્રમાં યુદ્ધમાં ગુંથાયાથી રાઠોડોને ભાવી ભૂપાળ અજીતનું મુખ જોવાનો અવસર આવ્યો નહોતો. સંવત ૧૭૪૩ માં ચંપાવત, કુંપાવત, ઉદાવત, મેરતીય વીગેરે સામંત સરદારો રાજકુમારને જોવા અધીર થયા, ખીચી વંશીય મુકુંદદાસે દુત મોકલી તેઓએ તેને કહેવરાવ્યું જે " અમારે એકવાર અમારા રાજકુમારને જોવો છે. વિશ્વસ્ત મુકુંદે જવાબ આપ્યો જે જેણે વિશ્વાસ રાખી રાજકુમારને મારા હાથમાં સોંપ્યો છે તે હાલ દક્ષિણ પ્રદેશમાં છે " સામંત સરદારો તે ઉત્તર સાંભળી સંતોષ પામ્યા નહિ, ખીચી વીરનો એવો ઉત્તર સાંભળી તેઓ સઘળા સમસ્વરે બોલ્યા " અમારા અધિપતિને જ્યાં સુધી અમે જોશું નહિ ત્યાં સુધીમાં અમારી અભિરૂચિ થાશે નહિ " તેઓનો અતિશય આગ્રહ જોઈ મુકુંદ તેઓની વાસના પૂર્ણ કરી શકયો નહિ, એમ નહિ, સરદારો આબુગિરિના તે પ્રદેશ તરફ ચાલ્યા કોટા રાજ્યનો હાર રાવ દુર્જનશાલ, બે હજાર સ્વાર લઈ તેઓની સાથે ચાલ્યો સંવત્ ૧૭૪૩ના ચૈત્ર માસના શેષ દિવસે, સરદારોએ, પોતાના ભાવી ભૂપાળનું દર્શન કરી નયન સાર્થક કર્યાં. સૂર્યના કીરણથી જેમ પુંડરીક ખીલી ઉઠે તેમ રાજ કુમારના દર્શનથી તેઓ પ્રીતિથી વિકસિત થયા. તે સમયે તે સભા સ્થળે ઉદયસિંહ, સંગ્રામસિંહ, વિજયપાળ, તેજસિંહ, મુકુંદસિંહ, નાહોર સુજાનસિંહ જગતસિંહ, સામંતસિંહ, રામસિંહ, ફતેહસિંહ, કેસરીસિંહ, વીગેરે હતા. તેમાં શ્રાવકપતિ જ્ઞાનવિજય, એ એકઠા થયેલ રાજમંડળને આવી શોભાવતો હતો. અજીત શુભ ક્ષણે જગતને વિદિત થયો. પ્રથમ હાડા રાજે નુતન રાજાને અભિનંદન કર્યું. ત્યાર પછી બીજા રાજા સામંત સરદાર વીગેરેઓ મણિમુક્તા વીગેરે ઉપહાર આપી, તેના દર્શન કર્યાં.

ઇનાયતખાંએ સઘળા સમાચાર ઔરંગજેબના કાને પહોંચાડ્યા તેણે ખુદ ઔરંગજેબની પાસે આવી કહ્યું. મહારાજ ! સાથે અધિપતિ ન હોવાથી પણ રજપુતો આપની સાથે પ્રાણ આપી લડયા, ત્યારે હવે અધિપતિને મેળવી હવે તેઓ શું કરશે તે કહી શકાતું નથી હવે વધારે સેનાબળ આપણી પાસે નહિ હોય તો તેઓની સામે થવાય તેમ નથી.

આનંદથી ઉત્ફુલ્લ થઈ જયનાદ કરતા રાઠોડ સરદારો, શિશુ રાજાને આ હોવમાં લઈ ગયા. આહોવના અધિપતિઓ મોતીઓ સાથે રૂપ ભેટાઓની ભેટ અજીતને કરી તે આહોવના કીલ્લામાંથી વિદાય થયા, રસ્તામાં સાચપુર, ભીલાર અને બાડ઼ંદ તેના કબજામાં આવ્યા. અને ત્યાંના સરદારોએ પાસે આવી તેને કીમતી ભેટો આપી, ત્યાર પછી તે આશોપના કીલ્લામાં ગયો. ત્યાં તેણે કુંપાવત

સરદારનો સત્કાર ગ્રહણ કર્યો, ત્યાર પછી તે પ્રભુરાવના નિવાસમાં ગયો. છેવટે સંવત્ ૧૭૪૪ નાં ભાદ્રપદની દશમે રાજકુમાર પોકર્ણપુરીમાં આવ્યો. દક્ષિણાત્ય પ્રદેશમાંથી ત્યાં આવી દુર્ગાદાસે તેના દળની પુષ્ટિ કરી.

રાઠોડ રજપુતો વીગેરેની ઉપર પ્રમાણેની તૈયારી જોઇ ઇનાયતખાં વિષમ રીતે ભય પામ્યો. રજપુતોના એ નવા દળબળને દમન કરવા તેણે એક વિશાળ સેના તૈયાર કરી પણ મૃત્યુએ તેના ઉપર હુમલો કરવાથી તેની સઘળી આશા નિષ્ફળ થઇ, તેથી યવનરાજ ઘણો દુઃખી થયો આ સમયે તેણે એક કૌશલનું અવલંબન કર્યું. મહમદશા નામના એક આશામીને તેણે રાજા યશોવંતનો પુત્ર કહી મારવાડના આધિપત્ય ઉપર તેનો અભિષેક કર્યો. અને અજીતને પાંચ હઝારી મનસબદારીનું પદ આપવાનું અને તેને તેની વશ્યતા સ્વીકારવાનું તેણે કહેવરાવ્યું.

મારવાડના રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત થઇ બેનશીબ મહમદશા તે રાજ સંમાનનો ભોગ કરી શક્યો નહિ, યોધપુર જતાં રસ્તામાં તે મરણ પામ્યો. ત્યારપછી ઇનાયતખાંના બદલામાં સુજેતખાં મારવાડના શાસન કર્તૃત્વ ઉપર નીમાયો. રાઠોડ અને હાર રજપુતોએ એકતા સુત્રે બંધાઇ યવનો ઉપર હલ્લો કર્યો. માલપુરમાં અને પુરમાલમાં જે યવન સૈન્ય હતું તે રજપુતોની તીક્ષ્ણ તલવારથી કપાઇ ગયું. તે સમયે ગોળાના પ્રહારથી હાર રાજના પ્રાણ ગયા. એ રીતે સંવત્ ૧૭૪૪ નું વર્ષ વહી ગયું.

સંવત્ ૧૭૪૫ ની શરૂઆતથી ઇજારો આપવા સુજાતખાંએ, મારવાડવાસીઓ પાસે દરખ્વાસ્ત મુકી, દરખ્વાસ્ત મુકતી વખતે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે રાઠોડ રજપુતો પાસેથી પણ કર લેવો. ત્યાર પછી ઇનાયત પુત્રે યોધપુર છોડયું. તે દિલ્હિ તરફ ચાલ્યો, તે રેયત બળ નામના સ્થળે આવી પહોંચ્યો, એટલામાં જોધહર તટે તેના ઉપર હુમલો કરી તેની સાથેના ધન રત્ન લુટી લીધાં, ક્ષયાર્તખા સાહેબ, આશ્રય માટે કુચ્છવાર રજપુતોનો પ્રાર્થી થયો. તેને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા, સુજાબેગ અજમેરમાંથી નીકળ્યો. તેને પણ દુર્દશાગ્રસ્ત થાવું પડયું, ચંપાવતના મુકુંદદાસે તેના ઉપર હુમલો કરી તેને હરાવ્યો.

સંવત્૧૭૪૭માંસુફીખાં અજમેરના હાકીમપદે નીમાયો, દુર્ગાદાસે તેના ઉપર હુમલો કરવાનું મનરથ કર્યું, સુફીખાં પહાડના એક પુરોભાગમાં દળ સાથે આવી ઉભો. દુર્ગાદાસે ત્યાંજ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, તેને અજમેર તરફ હાંકી કહાડયો. એ સઘળા સમાચાર યવનરાજના કાને પહોંચ્યા તેણે સુફીખાંને લખી મોકલ્યું જે " જો તમે દુર્ગાદાસને જીતી શકશો તો રાજ્યના સઘળા ખંડના ઉપર

તમારો હુદ્દો વધશે જો તમે દુર્ગાદાસને જીતી નહિ શકશો તો તમને પદ ચ્યૂત કરી તમારા અધિકાર ઉપર સુજેતને નીમીશ," સુરીખાં વિષમ વિપદમાં પડયો. અભીષ્ટસિદ્ધિ માટે બીજો એકે ઉપાય ન જોતાં તેણે અજીતની પ્રતારણા કરી પોતાનો અધિકાર અક્ષુણ્ણ રાખવા વિચાર કર્યો. તેણે રાઠોડને મર્મવાળો પત્ર લખ્યો, જે "આપનુ પિતૃરાજ્ય આપને આપી દેવા મારી પાસે સનદ આવી છે એટલે તે આપ જાતે અંહી આવી લઈ જાઓ, એ પત્ર પામતાંજ અજીત વીશ હજાર રાઠોડ સૈનિકોને લઈ અજમેર તરફ ચાલ્યો. પણ શત્રુઓની તે બાબતની કેવી ઇચ્છા છે તે જાણવા તેણે પ્રથમ મુકુંદ ચંપાવતને મોકલ્યો, મુકુંદે પાછા આવી સઘળી બીના અજીતને કહી, અજીત તેથી અણુ માત્ર ભય પામ્યો નહિ, તેણે સરદારોને કહ્યું " સરદારો ! હવે આપણે બહુ પાને આવી ગયા, ત્યારે ચાલો એકવાર અન્ય દુર્ગે જઈને જોઇ આવીએ " એ વાત બોલી અજીત દળ સાથે અજમેર તરફ ગયો. અજીતની વશ્યતા સ્વીકાર્યા શિવાય દુર્વૃત્ત સુરીખાંનો કાઈ ઉપાય રહ્યો નહોતો, સુરીખાં ભયમાં પડયો. અજીતની મનસ્તુષ્ટિ માટે તેણે તેને ધન રત્ન વીગેરેના ઉપહાર આપ્યા.

સંવત્ ૧૭૪૮મા મેવાડમા જુદી જુદી જાતના વિપ્લવનો આવિર્ભાવ થયો રાજકુમાર અમરે પોતાના પિતા જયસિંહના વિરૂધ્ધે તલવાર લીધી, મેવાડ રાજ્યના મધ્યના સરદારો તેની સાથે એકઠા મળી ગયા રાણો ભયથી ગદવાર રાજ્યમા પલાયન કરી ગયો, અને ગોમોગ્માં સેના દળનો સંગ્રહ કરવા લાગ્યો અમરે ત્યા હુમલો કરવાની તૈયારી કરી રાણાએ રાઠોડની મદદ માગી. સેન્તીય રાઠોડો તેની મદદમા દોડયા આવ્યા. તેની મદદે દુર્ગાદાસ અને ભગવાનદાસને મોકલ્યા પિતા પુત્ર વચ્ચેનો ઝઘડો તો તેઓએ ભાંગ્યો એ પ્રમાણે રાજનિ હામનનું રક્ષણ થવાથી રાણો મારવાડથી કૃતજ્ઞતાપાને બંધાયો.

રાઠોડોનો અદમ્ય સાહસ અને અસીમ પરાક્રમ જોઈ ઔરંગઝેબના મનમાં જુદી જુદી આશંકા પેદા થઈ. એક નવી આશંકાએ તેના હૃદયને ઘેરી લીધું, રાજ કુમાર અકબરની એક દુહિતા દુર્ગાદાસના આશ્રયમા હતી. અજીતને પુષ્ટ ઉમરનો લાગી ઔરંગઝેબે, તે યવન કન્યાના સન્માન સંભ્રમ માટે આશંકા લીધી, તેણે રાઠોડ રજપુતો સાથે સંધિ સ્થાપવાનું મુકરર કર્યું નારાયણદાસ કુલંબી મધ્યસ્થ થયો, એવી રીતની વાતમાં સંવત્ ૧૭૪૯ નામું વર્ષ ચાલ્યુ ગયું.

યવન લોકો નિરૂદ્યમ હોવા, સંવત્ ૧૭૫૦ માં જુદા જુદા યવન શાસન કર્તાઓએ લશ્કર એકઠું કરી અજીત ઉપર હુમલો કર્યો. અજીતને ફરીથી ગિરિનાં શરણ કરવાની ફરજ પડી, જાલંગીય-અજીતના, યવન સેનાની સામે થયો

પણ તેમાં તે પરાજીત થયો. એ સમયે યવનોએ એક ઉત્કૃષ્ટ સાંઢનો વધ કર્યો તેથી ક્રોધાવિષ્ટ થઈ ચંપાવત વીર મુકુંદદાસે તેઓના ઉપર હુમલો કર્યો. મુકુંદશીર નામના સ્થળે બન્ને દળો એકઠા થયા. મુકુંદદાસે, જય મેળવ્યો તેણે ચંકના હાકીમને અને તેના સેના સામંતને કેદ કર્યા.

એ પરાજય મુસલમાનના કુગ્રહનો અગ્રદુત થયો, એમ કહીએ તો ચાલે. શાથી કે ત્યાર પછી થોડા દિવસ ઉપર સં. ૧૭૫૧ માં યવનો એવા સંકટમાં આવ્યા કે અનેક પ્રદેશ તથા શહેરોના અધિવાસીઓએ રાઠોડની વશ્યતા સ્વીકારી એ વર્ષમાં કાસીપખાં અને લશ્કરખાં અજીતના વિરૂધ્ધે ઉતર્યા. અજીત તે સમયે વિજયપુરમાં હતો. તેના આક્રમણનો પ્રતિરોધ કરવા-દુર્ગાદાસનો પુત્ર દળ સાથે તેના વિરૂધ્ધે યુદ્ધ સ્થળે ઉતર્યો. તે સ્થળે યુદ્ધ થયું તેમાં ખાં સાહેબનો પરાજય થયો. જેમ જેમ અજીતનો વયઃક્રમ વધતો ગયો તેમ તેમ રાઠોડની આશા વધતી ગઈ. ઔરંગજેબ, પોતાની પૌત્રીની વયોવૃદ્ધિથી ઉદ્વિગ્ન થવા લાગ્યો. તેણે યુદ્ધપુરના હાકીમ સુજેતને લખી મોકલ્યું. "જે સુઝે તે ઉપાય કરી અકબરની દુહિતાને અજીતના હાથમાં આપવી."

તે વર્ષમાં રાણાએ પોતાના નાના ભાઇ ગજસિંહની દુહિતા સાથે અજીતનો વિવાહ સ્થિર કરી મુક્તામંડિત નાળીયેર મોકલ્યું. નાળીએર આદરથી ગ્રહણ થયું ત્યાર પછી જેષ્ટ માસમાં રાઠોડ રાજકુમારે ઉદયપુરમાં જઇ શિશોદીય કુમારીનું પ્રાણી ગ્રહણ કર્યું તે વર્ષના અષાડ માસમાં તેણે દેવલમાં એક વીવાહ કર્યો.

સમ્રાટ ઓરંગજેબ પૌત્રીની વાત એક ક્ષણ પણ ભુલતો નહિ સુલતાનના ઉધ્ધાર માટે તે કાયમ ઉદ્વિગ્ન રહેતો હતો, સમયે સમયે અજીતને પત્ર લખી મોકલતો, સમયે સમયે સુલતાનની મુક્તિ માટે હલકારા તેને કહેવરાવતો હતો, છેવટે સુલતાનીને આપી અજીત પિતૃ સિંહાસને બેઠો. સમ્રાટે દુર્ગાદાસને પાંચ હજાર સેનાના ઉપરીનો હોદો આપવા ચાહ્યું પણ દુર્ગાદાસે તે વાત સ્વીકારી નહિ અને કહ્યું "દુર્ગાદાસ યવનની તાબેદારી કરશે નહિ."

સંવત ૧૭૫૨ ના પોસ માસમાં અજીત પિતૃસિંહાસને બેઠો.

સંવત ૧૭૫૯માં આજીમખાંએ જોધપુર ઉપર હુમલો કર્યો, અજીતને ઝાલોરમાં હાસ કરવાની ફરજ પડી, તેના કેટલાક સરદારો શત્રુની પરિચર્યા કરવા લાગ્યા તે ... ગણો પણ વિપદમાં હતો, તે સમયે એકલિંગ શિવાય તેને કોઇનો આધાર નહોતો અંબર પતિ પણ દક્ષિણાત્ય પ્રદેશમાં યવનની સેવામાં ગુંથાયો, અસુરોના માપનાચારે ચરણ સંપૂર્ણ રીતે પૃથ્વી ઉપર ચાલવા લાગ્યા.

યવનો યુદ્ધમાં ઉતરી સંપૂર્ણ રીતે માર્યા ગયા. આજ હીંદુઓનો પૂર્ણ જય થયો. યવનો ચારે તરફથી માર ખાઇ હારી ગયા. તેઓ પોતાના રક્ષણ માટે ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા. હરહર! સીતારામ ગોવિંદ ગોવિંદ એવા નામ લઇ તેઓ જપ કરવા લાગ્યા. એ નામો બોલતા બોલતા તેઓ દિવસે ભિક્ષા માગતા હતા. રાત્રીએ દુર દેશાતરમાં તેઓ ચાલ્યા જાતા. મુદ્રા લોકો હાથમાં જપ માળા લઇ રામનું નામ જપવા લાગ્યા. યવનોએ મારવા છોડી દીધું. જખમી થયેલ સાક્ષમ નાગોરમાં પલાયન કરી ગયો, ચોધરાવના વંશધરો પાછા સ્વદેશમાં આવ્યા.

મ્લેચ્છોના અપવિત્ર સ્પર્શે ચોધગઢ કલંકિત થયું. તે આજ ગંગાજળે વિધૌત થયું. તુળસીપત્ર દ્વારાએ પવિત્ર થયું. ત્યાર પછીજ તે પિતૃ પુરૂષના આવાસમાં અજીતે રાજતિલક ગ્રહણ કર્યું.

ત્યારપછી આજીમ પિતૃસિંહાસનનો અધિકાર લેવા દક્ષિણાવર્તમાંથી દિલ્હી જવા નીકળ્યો, મૌઆમ ઉત્તરદેશનો પરિત્યાગ કરી તેનો સંમુખીન થયો. સામ્રાજ્ય માટે આગ્રા નગરીમાં બન્ને ભાઇઓનું ભયંકર યુદ્ધ થયું. પણ આલમ * વા મૌઆમનું ભાગ્ય બલેશવર અને પ્રબળ, તે સઘળાને હરાવી સિંહાસનને પામ્યો. થોડા સમયમાં તે નવીન ભૂપાળની પાસે ખબર આવ્યા જે અજીતે મરૂદેશની સઘળી યવન સેનાનો સંહાર કર્યો અને પોતાના પિતૃ સિંહાસનનો કબજો કર્યો.

એ ખબર સાંભળી આલમ બહાદુરશાહની શાંતિ ઉડી ગઇ. સંવત ૧૭૬૪ ની વર્ષા ઋતુ વીતી ગઇ ત્યારપછી તે સેના સજ્જીત કરી અજમેરમાં આવ્યો. યવનોની યુદ્ધની તૈયારી જોઇ ભગવનાદાસનો પુત્ર હરિદાસ, ઉહર અને માંગલીય સરદાર અને ઉદાવત સરદાર રત્નસિંહ આઠસો સામંત સૈન્યો સાથે એક કિલ્લા પાસે આવી પહોંચ્યા, તે સઘળાએ આવી અજીતના સંમુખે શપથ કરી કહ્યું, " આપનો જેવો અભિપ્રાય હોય તે અભિપ્રાય ભલે હો! આજ અમો પ્રાણ આપીને પણ શત્રુના હુમલામાંથી કિલ્લાનું રક્ષણ કરશું. યવનરાજે ત્રૈવીલાર નામના સ્થળે છાવણી રાખી. અજીત યુદ્ધના માટે તૈયાર થયો, યુદ્ધ ચલાવવું નહિ અને સંધિ કરવો, એમ રાજાએ મુકરર કર્યું. સંધિનો પ્રસ્તાવ લઇ દૂત અજીતની પાસે આવ્યો. તે અનુસલિપિ ગ્રહણ કર્યા અગાઉ અજીતે સમ્રાટનું સેનાકાક જોવા ચાહ્યું. તે જોવા માટે તે ફાલ્ગુન માસના પ્રથમ દિવસે ચોધગઢ છોડી બીશીલપુર પાસે ગયો. ત્યાં સમ્રાટે મોકલેલા કેટલાક સારા અધિકારીઓએ તેને સારા આદરથી ગ્રહણ કર્યો. પીલાર નગરમાં બન્ને દળનો સમાલાપ થયો, તે દિવસે, આખો દિવસ સંધિપત્રના પ્રસ્તાવ વીગેરે મુકરર કરવામાં ગયો. બીજા દિવસે અજીત સવારમાં સામંતોને

* મૌઆમ વા શાહઆલામ બહાદુરશાહનું નામ ધારણ કરી દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો,

લઇ સમ્રાટના દર્શને ગયો. આનંદપુર નામના નગરમાં મ્લેચ્છ પતિના નયન યુગલ ધરણીપતિના કમનીય મુખમંડળ ઉપર પડયા. તેણે તેને "તેગ બહાદુર"નો ઈલ્કાબ આપ્યો વિધાતાના કઠોર વિધાતાનુસારે યોધપુર યવનરાજની દાઢએ પડયું. તે નગરનો અધિકાર કરવા માટે તેણે સ્વદેશદ્રોહી મારામની સાથે મેગ્વ-ખાંને મોકલ્યો, જ્યારે અજીતના કાને તે ખબર પડયા. ત્યારે તેનું સર્વાંગ ક્રોધાગ્નિથી પ્રજ્વલિત થયું, પણ તે નિરૂપાય, નિરવલંબ ? એટલે કે તેના ક્રોધાગ્નિથી થાય શું ? તે ક્રોધ છાનો રાખી તેને આલમશાહ સાથે દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમાં જવું પડયું, ત્યાં અજીત ક્રમબક્ષના તાબામાં સેવા કરવા લાગ્યો, અંબરનો રાજા જયસિંહ । પણ સમ્રાટની સાથે હતો. સમ્રાટના આચરણથી તે પણ અજીતની જેમ મર્માહત થયો, બહાદુરશાહે અંબરમાં લશ્કર રાખી જયસિંહના નાનાભાઇ વિજયસિંહને રાજગાદી સોંપી.

ઉછળતા સાગર જેવી પ્રચંડ યવન સેના પ્રચંડ વેગે અહીંતહીં ફરવા લાગી, યવનરાજ નર્મદાના પટપારે લશ્કર સાથે રહયો હતો તેવામાં અજીત અને જયસિંહ પોતાનું ફાૈજ લઇ મરૂસ્થાનમાં આવ્યા, રાણો અમરસિંહ તેઓના આવવાની વાત સાંભળી તેઓની અભ્યર્થના માટે કેટલેક દૂર તેઓની સામે ગયો. મોટા દરબારમાં ત્રણ રાજાઓ બેઠા યવનોને નિર્મૂળ કરવા તેઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી, ઉદયપુરથી વિદાયગિરી લઇ. રાઠોડ અને કુશાવર વંશીય રાજાઓ મારવાડમાં આવ્યા.

સંવત્ ૧૭૬૫ નો શ્રાવણ માસ આવ્યો, યવનોની આશા વિલુપ્ત થઈ. સર્વે જ્યારે સાંભળ્યું જે અજીત સ્વહાસ્થમાં આવ્યો ત્યારે તેના ભયની સીમા રહી નહિ. શ્રાવણ માસની સાતમે ત્રીશહજાર રાઠોડે યોધનો મહેલ ઘેરી લીધો. શ્રાવણ માસના બારમા દિવસે ધર્મદ્વાર મેગ્વના માટે ખુલ્લું થયું એવા કર્ણના પુત્રના અનુગ્રહે પ્રાણની રક્ષા કરવાને સત્તાવાળો થઈ યવન સેનાપતિ તેને ધન્યવાદ આપતો કીલ્લામાંથી વિદાય થયો, એ સમયે કોઇએ તેને અપમાનિત કર્યો નહિ, ત્યારે અજીત પાછો એકવાર મરૂસ્થળની રાજધાનીમાં બેઠા.

જયસિંહ સૂરસાગરના તીર ઉપર છાવણી નાંખી વાસ કરતો હતો. તે બીલકુલ હતભાગ્ય રજપુત થઇ રાજ્ય ધનથી વંચિત થઇ ઠેકાણે ઠેકાણે દીનની જેમ ફરતા તેનું મન ઉદ્વિગ્ન રહેતું હતું. પણ તે દારૂણ શોકમાં અને કષ્ટમાં તેને રહેવું પડયું નહિ, તેના પરમોપકારી આશ્રયદાતા અજમલે તેને સિંહાસને બેસારવાની ચેષ્ટા કરી. ત્યારપછી રાઠોડ રજપુતો અને કુશાવર વંશીય રજપુતો *ના નગર પાસે આવ્યા સાંભળી આશા અને દિલ્હી ગઢના કંપિત થયું. તેઓ

* ને ત્રીજા રાજા જયસિંહ તેના પછીનો જયસિંહ સોચે નામનો રાજા થયો.

અજમેરમાં આવ્યા ત્યારે તેનો શસ્ત્રકર્તા વિપદમાંથી ઉદ્ધાર પામવા ફકીરના શરણે ગયો. ત્યાં રજપુતોએ જે જે માંગ્યુ તે આપવાને તેણે આનંદ બતાવ્યો ત્યારપછી અજીત બાજ પક્ષીની જેમ તીવ્રવેગે અંબરના ઉપર આવી પડ્યો. અબરના સામંતો ચારે દિશામાંથી આવી પોતાના અધિપતિના વાવટા નીચે એકઠા થયા, બાર હજાર સૈન્યની સાથે લવણ સરોવરના તીર ઉપર આવી સૈયદ છેવટે અજમલ્લની સન્મુખે થયો, કંપાવત રજપુતો સઘળાના પુરોભાગે રહી યુદ્ધ સ્થળમાં પેઠા. થોડા સમયમાં એક ઘોર યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધમાં હોસનખાં છહજાર સૈનિકો સાથે રણાંગણે પડયો બાકીના સૈનિકો પલાયન કરી દુર્ગમાં પેઠા, પ્રતિનિધિ પુરીહાર તે યુધ્ધમાં અજીતના હાથથી રણસ્થળે પડયો, યવનો અંબરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા, ત્યારપછી અજીતે જયસિંહનેઅંબર રાજ્યાસન ઉપરબેસાર્યો, એ શુભાનુષ્ઠાન પછી રાઠોડોએ બીકાનેર રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવાની ગોઠવણ કરી અજીતે રઘુનાથ નામના દીવાનને રાજ્ય ભાર સોંપી બીકાનેર ઉપર યુદ્ધયાત્રા કરી. રઘુનાથ યુદ્ધ વિશારદ અને રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષ હતો.

સંવત્ ૧૭૬૬ ની ઘટના પછી જયસિંહે યવનરાજ સાથે સંધિ કર્યો, અજીત તે સમયે નાગોરના વિરૂધ્ધે યુધયાત્રામાં હતો, ઈંદ્રસિંહ નિરૂપાય, પોતાના રક્ષણ માટે બીજો ઉપાય ન જોતાં તે અજીતના પદતળે પડયો, અજીતે તેને ક્ષમા આપી લાદનું જનપદની ભુમિસંપતિ આપી, ઈંદ્રસિંહ એકકાળે જે નાગોરનો અધિપતિ હતો. આજ તેનું મન સામાન્ય લાદનું જનપદ ઉપર ગોઠયું નહિ, ત્યારે તેણે દિલ્હીશ્વરની પાસે પોતાની મનોવેદનાની હકીકત જાહેર કરી.

યવન રાજ્યનો કોપાનળ પ્રજ્વલિત થયો, તે રજપુત રાજાઓને જુદીજુદી જાતના ભય દેખાડવા લાગ્યો ત્યારે રજપુત રાજાઓ નિરાપદ થવા એકતાસૂત્રે પાછા બંધાયા તેઓ કાલીય નામના સ્થાને એકઠા થયા. સમ્રાટ અજમેરમાં આવ્યો. અજમેરમા આવી તેણે રાજાઓને બંધુત્વ સૂચક પત્ર મોકલ્યો, દેખાવમાં યવન રાજાએ તે બન્ને રજપુત રાજાઓને અભ્યર્થનાથી ગ્રહણ કર્યા. તે સમયે અજીતને તેણે નવકોટી મારવાડનો અધિશ્વર અને જયસિંહને અંબરનો રાજાધિરાજ કહયો. યવનરાજ પાસેથી વિદાય થઇ બન્ને રાજાઓ પૂર્વ દિશા તરફપુષ્કર હદ તરફ ચાલ્યા. એ પવિત્ર સ્થળ થકી તેઓ પરસ્પર વિદાયગિરિ લઈ જુદા પડયા તેઓ પોતપોતાના રાજ્યમાં ગયા. સંવત્ ૧૭૬૭ના શ્રાવણ માસમાં અજીત યોધપુરમાં આવ્યો. તે વર્ષમાં તેણે એક સ્ત્રી સાથે વિવાહ કર્યો. એ વિવાહથી તેનું સુલોત્પાટન થયું એ નવીન રાજકુમારીનું પાણિગ્રહણ કરી અજીત પવિત્ર કુરૂક્ષેત્રમાં ગયો અને ત્યાં ભીષ્મ કુંડમાં સ્નાન કરી તેણે શરીર અને મન પવિત્ર કર્યું, એ રીતે સં. ૧૭૬૭નું વર્ષ વીતી ગયું.

વરૂપવીર રાઠોડ રાજ અજીતસિંહની જીવનીનો એક અંક ભટ્ટકવિઓની દયાની સામગ્રી થઇ પડયો. આપણે તેની જીવનીનો દ્વિતીય અંક લીપીબદ્ધ કર્યા અગાઉ મારવાડના ગયાં ત્રીશ વર્ષના ઇતિહાસની સમાલોચનામાં પ્રવૃત થઇએ. જે દિવસે રાઠોડ રાજ શિરોમણિ મહારાજ યશોવંતસિંહે દૂર પ્રવાસમાં દારૂણ પુત્ર શોકાનળે આત્મ જીવનની આહુતિ આપી તે દિવસથી આરંભી, અજીતની રાજ્ય પ્રાપ્તિનાકાળ પર્યંત ત્રીશ વર્ષ વીતી ગયાં. એ ત્રીશ વર્ષો ધારાવાહિક અગણ્ય યુદ્ધ વ્યાપારથી પરિપૂરિત તે સત્તર વર્ષો જ્વલંત સ્વદેશ પ્રેમિકતાનો અને નિસ્વાર્થ રાજભક્તિનો મહાયોગ નિષ્ઠુર યવન રાજના ભયંકર આક્રમણથી સ્વદેશના શુભ ગૌરવને અને પિતૃ પુરૂષના સનાતન ધર્મને અક્ષુણ્ય રાખવાં, તે સત્તર વર્ષોમાં રાઠોડ વીરોએ પુષ્કળ વીરત્વ બતાવ્યું. ટુંકામાં કોઈ વીર તે સમયે લડાઈ સ્થળ શિવાય શય્યા ઉપર મુઓ નહોતો જેઓના મનમાં એવું છે જે હીંદુ લોકો સ્વજાતિ પ્રેમિકતાનું રહસ્ય જાણતા નથી તેઓ એકવાર એ રાઠોડ રજપુતોના ચરિત્ અનુશિલન કરી જુએ, તેમાંથી હીંદુ લોકોના સ્વજાતિ પ્રેમિકતાના દાખલા તેઓને મળી આવશે, ઔરંગજેબની પાશવીવૃત્તિથી રાઠોડ રજપુતોનું ગૌરવ વ્યાહત થયું. મહારાજ યશોવંતના વંશધરનું જીવન વિપન્ન થયું પણ એક માત્ર રાઠોડ સામંત સરદારોના બેહદ આત્મત્યાગથી સ્વદેશાનુરાગી અને નિસ્વાર્થ રાજભક્તિના પ્રભાવથી તેઓનું ગૌરવ અક્ષુણ્ણ રહ્યું. ચતુર યવન રાજે જુદી જુદી જાતનું પ્રલોભન દેખાડી તેઓને ફુટવવા બહુ તજવીજ કરી પણ તેની તજવીજ ફળવાળી થઇ નહિ, રાઠોડ સરદારોને ફુટવવા સમ્રાટે જે જે પ્રલોભન બનાવ્યા હતા તે સાધારણ નહોતા રાજ્યમાં ઉંચા ઊંચા હોદ્દા આપી તેઓને ફુટવવાની પુરી તજવીજ કરી પણ તેની ફુટામણથી ફુટયા નહિ. માતૃભૂમિ અને રાજાના અર્થે તેઓએ તે સઘળા પ્રલોભનની ઉપેક્ષા કરી એ વીર મંડળીના અસીમ ગુણ બલવે રાઠોડ રાજ જીવતું રહ્યું, દિવસ ઉપર દિવસ ગયા, માસ ઉપર માસ ગયા, વર્ષ ઉપર વર્ષ ગયા. ભારતવર્ષની છાતી ઉપર પુષ્કળ તોફાનો થયા. ભારતવર્ષના અદૃષ્ટ ચક્રમાંથી ઘણા ફેરફાર થયા. તોપણ તે વીર રજપુતોનું અતિમાનુષ ચરિતના ચિત્રો હાલ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ટાંકેલ છે તોપણ વીરવર દુર્ગાદાસનું પવિત્ર નામ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાંથી ભુસાઈ ગયું નહિ. તેનું પવિત્ર સ્મૃતિ ચિન્હ ભારતવાસીના પવિત્ર હૃદયમાંથી ગયું નથી,

દુર્ગાદાસ રજપુત ચરિત્રનો એક પ્રદીપ્ત આદર્શ, બળ, પરાક્રમ, રાજભક્તિ, સાહસ, સહિષ્ણુતા, પ્રતિજ્ઞાનુસંધિનાવીગેરે પ્રદષ્ટ ગુણોથી પ્રકૃત રજપુતનું ચરિતગઠિત હોય છે તે પ્રકૃષ્ટ ગુણોનો દુર્ગાદાસના હૃદયમાં અભાવ નહોતો, તે સુપંડિત અને રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષ હતો. કેવા સમયમાં કેવા પુરૂષ સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો તેમાં

દુર્ગાદાસ વિશેષ પારદર્શી હતો. અતિ ભયંકર કષ્ટમાં પડીને પણ તે એક ક્ષણના માટે પણ મોહ પામ્યો નહોતો, એ સઘળા માનનીય ગુણોથી અલંકૃત હોઈ વીરવર દુર્ગાદાસ ભારતવાસીનો પૂજ્ય ને માન્ય છે; ચતુર મોગલ સમ્રાટે તેને હસ્તગત કરવા જે ઘણી લોભનીય સામગ્રી તેના સમક્ષ ધરી તે સામગ્રી જોઇ રક્ત માંસનો ભરેલો રગડાળજીવો માણસ લોભાયા વિના રહેજ નહિ, પણ નિસ્પૃહ દુર્ગાદાસે તે સમ્રાટના દુર્લભ રત્નોનો બે સારો [illegible] કરી છે, દુર્ગાદાસ ન્યાયપરાયણ અને ધર્મનિષ્ઠ આશામી હતો. નિરસ્ત્ર અને અસહાય શત્રુ ઉપર ઘા ન કરવો, એવું આર્ય શાસ્ત્રનું મહાવાક્ય દુર્ગાદાસ ભૂલ્યો નહોતો. પ્રતિશોધપિપાસા, રજપુતની એક પ્રચંડ પ્રવૃતિ. એ પ્રવૃતિને વશીભૂત થઈ અનેક રજપુતોએ અનેક વાર રાજનીતિ શાસ્ત્રનો અપવ્યવહાર કરેલો છે, પરંતુ વીર કેસરી દુર્ગાદાસ, દારૂણ પ્રતિશોધપિપાસાથી પ્રણોદિત થઇ રાજનીતિના મહાવાક્યનો અપવ્યવહાર કરી શક્યો નથી. તેના પ્રિયભાઇનો સંહાર કરી તેના શત્રુઓએ તેના હૃદયમાં દારૂણ ઘાત કરી દીધો, દુર્ગાદાસ તે ભ્રાતૃહંતાનો પરમ વૈરી થઈ તેનું લોહી પીવા ચાહે તો પી શકત પણ તે વીરધર્મના અનુસારે તેણે નિરસ્ત્ર શત્રુઘાત કર્યો નહિ, તેણે ઔરંગજેબના પુત્ર અકબરની અને તેના પરિવારની રક્ષા કરી, ઉદાર હૃદય દુર્ગાદાસે, ટાઇબરખાંને આશ્રય આપ્યો.

નવમ અધ્યાય.

સમ્રાટની આજ્ઞાથી અજીતનું વિદ્રોહદમનના માટે શિવલોક ગિરિ પ્રદેશમાં જવું. સમ્રાટનું મૃત્યુ, ગૃહ વિવાદ, ગુર્જરના પ્રતિનિધિપણા ઉપર અજીતનો અભિષેક, સમ્રાટની સભામાં પોતાના પુત્રને મોકલવાનો અજીત તરફ આદેશ, નાગોર સરદારનું આક્રમણ અને તેના પ્રાણ સંહાર, અનિગોધ ભક્તીસ સેનાદળથી મારવાડનું આક્રમણ, જોધપુરના અવરોધ સન્ધિબન્ધનની કેટલીક પ્રતિજ્ઞા, સમ્રાટની સભામાં અભયસિંહનું જવું, અજીતની દિલ્હી યાત્રા. બે સૈયદ મંત્રી સાથે તેનું સમ્મીલન, સમ્રાટના હરમાં પોતાની દુહિતાનું સંપ્રદાન, જોધપુરમાં પ્રત્યાગમન, તેનું રાજસભામાં અવસ્થાન, જગ્યાકરનું ઉદારી લેવું, અજીતની ગુર્જર યાત્રા દ્વારકાની દેવપુજા, તેના અનુયાયીઓનું સંઘર્ષ, સૈયદો સાથે ષડ્યંત્ર, અજીતની સાથે સમ્રાટની મુલાકાત. રાજ્યમાં જુદી જુદી જાતના દુર્ભિક્ષ, હસ્તિસુવર્ણ ચાર હેમમેઘયાલી, અજીતની અને સૈયદોના શત્રુની આહત, શાહેદ તેના લઇ અજીતનો મહેલનો ઘેરો, સમ્રાટનો પ્રાણ સંહાર, તેના ઉત્તરાધિકારીઓ મહમ્મદશા, અભયના વિરૂદ્ધે તેની યુદ્ધયાત્રા, અજીતની પાસે અંબરરાજની આશ્રય પ્રાર્થના, તેનું અમદાવાદનું દાન, જોધપુરમાં પાછું આવવું. અંબરરાજ સાથે અજીતની દુહિતાનો વિવાહ, સૈયદોના મૃત્યુના ખબરથી અજીતની વિપદશંકા, અજમેરનું આક્રમણ, અજમેરમાં હીંદુધર્મનું પુનઃસ્થાપન, યવનસેનાએ કરેલ મારવાડનું આક્રમણ, ત્રીશ હજાર રજપુતો સાથે તેની સામે અભયસિંહનું યુદ્ધમાં ઉતરવું, સંગ્રામ યુદ્ધ ભરતપુરના અધિષ્ઠાતા ચોરમાન જાટને અજીતનું આશ્રયદાન, સમ્રાટનો યુદ્ધોદ્યમ, અજમેરના રક્ષણ માટે યુદ્ધ, અજમેર પ્રત્યર્પણ કરવાને અજીતની સમ્મતિ. સમ્રાટની છાવણીમાં અભયસિંહનું જવું. તેની આ.પ્રાર્થના, તેનું ઉદ્ધત આચરણ પુત્રદ્વારે અજીતનું મરણ, રાજરક્ષક ગ્રંથમાં અજીતની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયાનું વિવરણ, રૂવાડાં ઉભાં થાય એવું સહમરણ, અજીતનું ચરિત્ર વર્ણન.

કવિકર્ણધિને પોતાના ગ્રંથમાં અજીતની જીવની માટે જે લખેલું તેનો અનુવાદ આ નીચે આપવામાં આવે છે

સંવત ૧૭૮૮ માં રાઠોડ રાજ અજીતને નાહુ અને હિમગિરિના અધિપતિને જીતવાને મોકલ્યો તે પાર્વત્ય સરદાર, તેના અમિત ભુજબળે પરાજય પામ્યો. ત્યારપછી તે પર્વત પ્રદેશમાંથી વિદાયગિરિ હું તે સુરધુનીના તં

આવ્યો તેના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી સંધ્યાદિક આન્હિક કર્મ કરી વસંતકાળે યોધપુરમાં આવ્યો. સંવત ૧૭૬૯ માં શાહઆલમ સ્વર્ગ ધામે ગયો ત્યાર પછી તેના સિંહાસન માટે તેના પુત્રો વચ્ચે વિવાદાગ્નિ સળગી ઉઠયો. આજીમઉશમાન મરાયો મણિમય રાજ છત્ર મેજનઉદ્દીનના મસ્તક ઉપર ધરાયું. તે નવા સમ્રાટના અભિષેકકાળે અજીતે ભીંદારી કેમસિંહ નામના શખ્સને સમ્રાટના સદનમાં મોકલ્યો સમ્રાટે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો અજીતને ગુર્જર પ્રદેશનો પ્રતિનિધિ નીમી તેણે તેની સનદ કેમસિંહને આપી, એ સનદ મળ્યા પછી તરત તે વર્ષમાં માર્ગશિર્ષ માસમાં ગુજરાતના સત્તર હજાર નગરો કબજે કર્યાં. તેણે એક મોટી સેના તૈયાર કરી. એ સમયે શાકતીય કુળમાં નવા નવા વિપ્લવ પેદા થયા. સૈયદોએ મેજુદ્દીનનો સંહાર કરી ફીરકશીયરને રાજ પદે બેસાર્યો. જુલફીકારખાં માર્યો ગયો. તેની સાથે મોગલનું બળવીર્ય અસ્ત પામ્યું ત્યાર પછી સૈયદો બીલકુલ ઉદ્ધત થઈ ઉઠયા. તેઓએ અજીત ઉપર એવો આદેશ આપ્યો. જે" તે તેના પુત્ર અભયસિંહને સામંતદળ સાથે આગ્રમાં મોકલે " અજીતે પહેલાંથીજ એમ સાંભળ્યું હતું જે વિશ્વાસઘાતક મુકુંદ ત્યાં પરમ આદરે કાળ કાઢે છે, ત્યાર પછી તેણે પુત્રની સાથે એક વિશ્વસ્ત સામંત દળને મોકલ્યું, તેણે દિલ્લીના મધ્ય સ્થળે તેનો પ્રાણ સંહાર કર્યો. રાઠોડોના આ ગર્વિત આચરણોથી સૈયદો ક્રોધથી સળગી ઉઠયા તેનો પ્રતિશોધ લેવા માટે એક સેના દળ તૈયાર કરી તેઓએ જોધપુર ઉપર હુમલો કર્યો. અજીત પોતાના નગરના સમૃદ્ધ આશામીઓને શીવાનો નગરમાં અને પોતાના પરિવારને બર્હુરા નગરમાં રાખી આવ્યો. શત્રુઓએ જોધપુરને ઘેરો ઘાલ્યો શત્રુઓએ રાજ કુમારને પકડી સમ્રાટની સભામાં મોકલવા આગ્રહ કર્યો. રાજા તેમા સંમત થયો નહિ. અભયસિંહને બહુરા થકી બોલાવ્યો પિતાની પાસે તે આવ્યો. સંવત ૧૭૭૦ના અષાઢ માસમાં હોસેનઅલીની સાથે તે દિલ્લી ગયો. ત્યાં સમ્રાટે તે મરૂ રાજના ઉત્તરાધિકારીને પાંચ હજાર સેનાનો સેનાપતિ બનાવ્યો.

એ સમયે દિલ્લીના મેહલમાં રાજ સભાનું અધિવેશન થાતું. અજીત, પોતાના પુત્ર સાથે દિલ્લીમાં ગયો ત્યાં તેણે અનેક સ્મારક સ્તંભો જોયા. તેણે તેમુરના વંશધરોને અભિશાપ આપી, પ્રતિશોધ લેવાની ચિંતા કરવા લાગ્યો. અજમલના રોપાવેગનાં નીચે પ્રમાણેના કારણો હતાં.

. નવ રોજા–યવન રાજનો રજપુત કુમારી સાથે બળાપૂર્વક વિવાહ, ગોહત્યા, જજીયો કર, જોધપુરના ઉપર હુમલો કરી મહારાજ જોધના વંશધર પાસે સૈયદોએ જે સઘળી માંગણી કરી હતી, તેમાં એક વિષમ માગણી એવી હતી જે

[illegible] અજીતની દુહિતા સાથે ફીરકશીયરનો વિવાહ. એ અયોગ્ય અને [illegible] વિવાહ થયો. જે રાજ નૈતિક ફેરો પેદા થયાં તેનું વિવરણ આપણે અ[illegible] અધ્યાયોમાં આપી ગયા, હવે તે બાબતનું વિવરણ પ્રયોજન વિનાનું છે.

એવી અયોગ્ય માગણીથી અજીતની પ્રતિશોધપિપાસા બમણી વધી. તેણે કુટનીતિનું અવલંબન કરી સૈયદો સાથે સામી જઈ મિત્રતા કરી. તેમાં તેનો સ્વાર્થ સિદ્ધ થયો પોતાનું અભીષ્ટ સિદ્ધ થયું ત્યારે અજીતે ગુર્જરના પ્રતિનિધિની સનદ મેળવી તે સનદ લઈ સંવત્ ૧૭૭૨ માં તે જોધપુરમાં આવ્યો. તે વર્ષમાં તેના પ્રધાન ભેયમસિંહની મદદથી જજીયો કર માફ થયો. સઘળો હીંદુ સમાજ [illegible] [illegible] [illegible] પાછો બંધાયો.

સંવત્ ૧૭૭[illegible] માં અજીત પોતાનું રાજ્ય લેવા નીકળ્યો. અભયસિંહ [illegible] સાથે [illegible] [illegible] અજીતસિંહ ઝાલોરમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યાં [illegible] [illegible] [illegible] આવી પહોંચ્યો. [illegible] તેના ભૂજ બળે પડ્યું દેવર રજપુતો આવી તેના શરણે થયા. તેને સંમુખીન થવા માટે ફીરોજશાહ પાલણપુરથી નીકળ્યો. ફીરોજશાહે તેને એક લા[illegible] રૂપિયા આપ્યા, કયામખાનો તેણે ઘેરો ઘાલ્યો, તેનો અધિપતિ કર આપી તેનો અનુગ્રહાર્થી થયો ત્યારપછી [illegible] રાજ હેમકર્ણે તેની વશ્યતા સ્વીકારી.

સંવત્ ૧૭૭૩મ. અજીતે હલવદના ઝાલા સરદારને અને નવાનગરના જામરાજને નેહરાવ્યા, જામરાજ કેના ત્રણ લાખ રૂપીયા અને પાંચ ઘોડા આપી છુટો થયો. ત્યાંથી નીકળી અજીતે દ્વારકામાં આવી ભગવાનની પૂજા કરી, ત્યારપછી ગોમતીમાં સ્નાન કરી તે દ્વારકામાં આવ્યો. પોતાના નગરમાં આવી, તેણે સાંભળ્યું જે ઇંદ્રસિંહે નાગોરનો પુનરૂદ્ધાર કર્યો. ઇંદ્રસિંહ અજીતની સામે ઉભો રહેવા યોગ્ય નહોતો.

[illegible] પરિવર્તનની સાથે સંવત્ ૧૭૭૪નું વર્ષ જગતમાં આવ્યું. [illegible] અને તેના પ્રતિદ્વંદીઓ [illegible] ગુંથાયા, હોસેનઅલી દક્ષિણ પ્રદેશમાં રહેતો હતો, અબદુલ્લાનું મન રાજ્ય ઉપર વિસ્તાર પામ્યું તે સમયે અજીત રાજધાનીમાં આવ્યો હતો. [illegible] ની પાસેથી તેના ઉપર પત્ર ઉપર પત્રો આવવા લાગ્યા, તે નાગોર, મેરતા, પુષ્કર [illegible] અને અજમેરની અંદર થઇ દિલ્હીમાં આવ્યો, જે વખતે ચાર [illegible] સૈન્યગણ [illegible] કરી ગયો હતો. [illegible] રાજનું દર્શન લેવા

[illegible] [illegible] [illegible] એક નગર અને પ્રાચીન શાખા. પણ એ શાખામાં [illegible] [illegible] [illegible] પોતાને [illegible] [illegible] [illegible] જાતિ છે, પણ તેઓ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે.

[illegible] નદી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

સૈયદ શાહેરની બહાર નીકળ્યો. આલીવર્દિની સરાઇમાં તે બન્નેની પરસ્પર મુલાકાત થઈ, સૈયદ સાથે મળી જઈ, જયસિંહ અને મોગલના વિક્રમનો પ્રતિરોધ કરવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પ્રથમનો પ્રધાન શત્રુ જુલફીકારખાંનો સંહાર કરવા તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી.

જ્યારે સમ્રાટે જાણ્યું જે અજીત દિલ્હીમાં આવ્યો. ત્યારે તેને રાજસભામાં લાવવા કોટાના હારવંશી રાવભીમને અને ખાંદોરાનખાંનને મોકલ્યા. અજીતે તેઓની અભ્યર્થના અગ્રાહ્ય કરી નહિ. તે સમયે અનેક રાઠોડ વીરો તેની સાથે સમ્રાટ પાસે ગયા. પ્રતિભાગમાં એક મોટી સભાનું અધિવેશન થયું. તે દિવસે સમ્રાટે રાઠોડ રાજ અજીતને સાત હજાર સેનાનો સેનાપતિ નીમ્યો. સમ્રાટ પાસેથી વિદાયગીરી લીધાપછી અજીત અબદુલાખાંને મળ્યો, મળવા ગયો. તેની અભ્યર્થના કરવા સૈયદ બહુ દુર સુધી આવ્યો.

તે દિવસે, તે સૈયદ મંત્રીએ તેને જે મહાશાહે ગ્રહણ કરેલ છે, તે સમારોહનું વર્ણન થવું દુષ્કર છે. તેઓ બન્ને પ્રથમથી એકતાબંધને બંધાયા હતા, પણ આજ ફરીને વિશેષ અને દૃઢ રીતે બંધાયા. તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે "બને ત્યાંસુધી એકઠા રહી ફતેહ મેળવવી, નાહિ તો એકઠા રહી યુદ્ધસ્થળે કાયમના માટે સુવું." એ સંમીલનના સમાચાર સાંભળી મોગલો અત્યંત ભય પામ્યા. એ ભયમાંથી બચવા અજીતનો પ્રાણ નાશ કરવા તેઓ યુક્તિ શોધવા લાગ્યા.

સંવત ૧૭૭૫ના પોષમાસની શુક્લ દ્વિતિયાતિથીએ અજીતનેસમ્રાટની મુલાકાત થઇ, અજીતે તે મુલાકાતમાં પુષ્કળ અમુલ્ય બક્ષીસો મેળવી, અજીત સૈયદની મુલાકાત લઇ તે વર્ષમાં ફાલ્ગુન માસમાં સમ્રાટની મુલાકાતે ગયો. એ સમયે સત્તામાં જુદી જુદી જાતના દુનિમિત્ત થવા લાગ્યા. ગગનમંડલે એક અશુભ સૂચક ભાવ ધારણ કર્યો. દિગમંડળ અગ્નિમય અને રાતું થઈ ગયું જોવામાં આવ્યું, શીયાલવાનું રોદન સંભળાવા લાગ્યું. મેઘ વિના ગર્જના નાદ થવા લાગ્યા, ગજસભા એકવાર આનંદમગ્ન હતી તે આજ શોકસાગરમાં ડુબેલી જોવામાં આવી દિલ્હીમાં યુગપલટાઈ ગયો. એ સઘળાં દુર્લક્ષણ જોઈ પુરવાસીઓ, વિષમ ભય પામ્યા, હોસેનઅલી દિલ્હી નગરમાં આવ્યો, તેનું મુખમંડળ ભીષણ અને ગંભીર હતું. પતનોન્મુખ ગૌરવનું જેમ શોકવાદ્ય વાગે તેમ તેનું રણ નગારું મહેલની પછવાડે વાગ્યું. અગણ્ય તુરંગસેના તેની સાથે આવી. તે શત્રુ સેનાના ઘોડાઓ બળથી ઉડેલી ધુળથી દિલ્હી નગર ઢંકાઇ ગયું. નગરના ઉતર દેશમાં આવી તેઓએ છાવણી નાંખી. ત્યાર પછી હોસેનઅલીએ પોતાના ભાઇ અજીતની મુલાકાત કીધી. એ સમાચાર સાંભળી સમ્રાટ અત્યંત ભય પામ્યો. કંપતા હૃદયે તેણે તેઓને ભેટ આપી. એ સમયે મોગલ

સરદારો નિસ્ત્રવભાવે પોતપોતાના વાગમાં ગયા. સઘળી મોગલ સમિતિના હૃદયમાં વિષમ ભિતિનો સંચાર થયો. હોનેનઅલી દિલ્હીમાં પેઠો કે મોગલો, પોત પોતાના ઘરમાં સંતાઈ બેઠા, એ સમયે અંબરરાજ તેલહીન પ્રદીપના જેવો જોવામાં આવ્યો.

બીજા દિવસે સઘળા અજીતની સાથે યમુના તટે ગયા. જ્યાં અજીતની છાવણી હતી. ત્યાં તે એકઠા થયા, અજીત તે સમયે પ્રલયકર પાવકના જેવો દેખાયો જેમ સૂર્યોદયે અંધકારરાશિ જગતમાંથી પલાયન કરી જાય છે, તેમ આજ સમાટના શિર ઉપરથી કોઈ અદભુત પુરુષના ઉદયે, રાજમુકુટ ખસી પલાયન કરી ગયો. એવી શોચનીય અવસ્થામાંથી ફીરકશીયરને બચાવવા કોઈ મોગલ આવ્યો નહિ,જયસિંહ સ્થળથી પલાયન થઈ ગયો, દિલ્હીના સિંહાસને એક બીજો ગબ્ત બેઠો, પણ તે વ્યામોહગ્રસ્ત હોય ચાર માસમાં મગ્ય પામ્યો. ત્યારપછી રોઉલા (રાફીદઉદદોલા) તે સિંહાસને અભિષિક્ત થયો. દિલ્હીના મોગલોએ નીકુસાહ નામના એક શખ્સને આગ્રામાં અભિષેક કર્યો. હોનેનઅલી તેઓનો નિગ્રહ કરવા આગ્રા તરફ ચાલ્યો અજીત અબદુલાના સાથે સમ્રાટ પાસે રહયો.

સંવત્ ૧૭૭૬ માં અજીત અને સૈયદ બન્ને દિલ્હી થકી આગ્રાએ જવા નિશ્ચય. તે સ્થળે તેઓને યુદ્ધવિગ્રહ કરવાનો શ્રમ પડયો નહિ શાથી કે મોગલોએ વિવાદ કર્યા વિના નિકુશાહને તેઓના હાથમાં સોંપ્યો. નિકુશાહને સેલીમગઢમાં કેદ કર્યો એ સમયે સમાટનો પરલોકવાસ હોવા સૈયદ અને અજીતે એક શખ્સને દિલ્હીના સિંહાસને બેસાર્યો તેનું નામ મહમદશાહ, ફીરકશીયરના મૃત્યુ સાથે જયસિંહની આશાઓ વ્યર્થ થઇ સૈયદો જયસિંહને શાન્તિ આપવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા થયા.

અંબર રાજ દીલ્હીથી નીકળી રસ્તામાં સીકરીના કીલ્લામાં વિશ્રામ લેવા ગયો એ સ્થળે તેના સરદારો અજીતના શરણે થયા. તેઓએ મારવાડરાજ પાસે વિનય સાથે નિવેદન કર્યું જે " આપ જો કુર્મ રાજને સૈયદના વિષ નયન થકી બચાવશો નહિ તો તેનો સર્વ નાશ થશે." ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જેમ અર્જુનની રક્ષા કરી અજીતે તેમ અંબર રાજને પોતાના આશ્રય તળે રાખી રક્ષા કરી. જયસિંહનો ભય દૂર કરવા અને તેને દીલાસો આપવા તેણે પોતાના મંત્રીને અને ચોપાવન સરદારને મોકલ્યા તેઓ અંબર રાજને લઇ અજીતની પાસે આવ્યા જયસિંહનો સઘળો ભય દૂર થયો તેને માલુમ પડી ગયું જે પ્રલયમાંથી તેની રક્ષા થઇ અજીતનો પ્રતાપ પ્રતિદિન વધતો ગયો. તેણે એક રાજાને સર્વનાશમાંથી બચાવ્યો બીજાને રાજ્યસિંહાસને અભિષિક્ત કર્યો સમ્રાટ તેના ઉપર અત્યંત

સંતુષ્ટ થયો. તેને અમદાવાદ આપી દઇ પોતાના રાજ્ય ઉપર દેખરેખ રાખવાની તેણે તેને અનુમતિ આપી. અંબર રાજ જયસિંહે અને બુંદીરાજ બુધસિંહ સાથે તે યોધપુર જવા ચાલ્યો. રસ્તામાં મનોહરપુરના શિખાવત સરદારની પુત્રી સાથે તેનો વિવાહ થયો. ત્યાર પછી તે આશ્વિન માસમાં યોધપુરમાં આવી સ્વગૃહને જોઇ પરમ આનંદિત થયો.

શીતકાળ વહી ગયો, વસંતકાળે આવી દેખાવ દીધો, પ્રકૃતિ દેવી પણ નવા રંગે સજ્જીત થઇ દેખાવમાં આવી, ચારે દિશાએ આનંદ રેલાયો, એ મધુમય મધુમાસમાં અંબર રાજ વિવાહ યોગ્ય પીત વસ્ત્રપહેરી મનોહર અલંકારથી વિભૂષિત થઈ અજીત નંદિની શ્રીમતી સૂર્ય કુમારી સાથે વિવાહ કરવા તૈયાર થયો. વિવાહનો ઉત્સવ થયો.

સંવત ૧૭૭૭ ના વર્ષનો આરંભ થયો. જયસિંહ અને બુધસિંહ અજીતની પાસે રહેતા હતા એટલામાં દૂતે આવી નિવેદન કર્યું જે મોગલોએ સૈયદનો વધ કર્યો, અને અજીતને શોધવા તેઓ પ્રવૃત થયા. એ સમાચાર સાંભળતાં અજીતે પોતાની તલવાર મીયાન બહાર કહાડી ગંભીર સ્વરે કહ્યું " અજમેરનો અધિકાર કરીશ અને કરીશ " અંબર રાજને વિદાયગિરી આપી તે મેરતા નગરમાં ગયો. દિવસે અજીતે, મુસલમાનોને અજમેરમાંથી કહાડી મુકયા અને તેને ભસ્મસાત્ કર્યું, રાજ પ્રતિનિધિ તેના હાથે હણાયો. અને તારાગઢે તેની વશ્યતા સ્વીકારી, મસ્જીદમાં બાગ બંધ થઈ ગઇ હીંદુઓના મંદિરમાં ઘંટાધ્વનિ સંભળાયા, મસ્જીદોની જગ્યા શુદ્ધ કરી ત્યાં મંદિરો સ્થાપ્યા. જ્યાં કુરાનનો પાઠ થાતો હતો ત્યાં પુરાણનો પાઠ થવા લાગ્યો, કાજીએ વેદિકાનો ત્યાગ કર્યો. બ્રાહ્મણો તે સ્થળે આવી બેઠા. રાજ છત્ર તેના મસ્તક ઉપર ધરાયું તેણે પોતાના નામે સિક્કા ચલાવ્યા રાજાધિરાજ અજીતે સ્વધર્મ ઉન્નત કર્યો. તેના પ્રભાવે મરૂસ્થલીમાંથી ઇસ્લામ ધર્મ ખમી ગયો.

સંવત્ ૧૭૭૮માં સમ્રાટે અજમેરનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી, તેના ઉદ્ધાર માટે તેણે મુજફરને સેનાપતિ નીમ્યો. ત્યાર પછી મુજફર મારવાડ તરફ ચાલ્યો. અજીત પણ યુદ્ધના માટે નિર્ભીક થઈ ઉભો હતો, સેના ચલાવવાનો ભાર તેણે અભયસિંહને સોપ્યો. અભય, આઠ પ્રધાન સામંતો સાથે અને ત્રીશ હજાર અસ્વારોહી સૈન્ય સાથે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. પુષ્કળ રજપુતો અભયસિંહના વાવટા નીચે એકઠા થયા. થોડા સમયમા રાઠોડ અને યવન સેના સંમુખીન થઈ પણ મુજફર માથું નીચું રાખી નગરમાં પલાયન કરી ગયો રજપુતોની સેનાને જોઇ તેની યુદ્ધ કરવાની વાસના રહીજ નહોતી.

સંવત્ ૧૭૭૯નું વર્ષ આવી પહોંચ્યું. અભયસિંહ અંબરમાં રહ્યો. તે નગરને તેણે કીલ્લાકોટથી ઘેરી લીધું. તેનો પિતા અજીત અજમેરમાંથી આવી ત્યાં તેને મળ્યો. પિતા અને પુત્રના મળવાથી જાણે કશ્યપ અને સૂર્ય મળ્યા હોય, એમ લાગ્યું. અભયસિંહ સૂર્ય જેવો પ્રતાપશાળી હતો. મુજફ્ફરને હરાવી હીંદુ જાતિને સુખી કર્યા. અજીતનો રોષ શમીત કરવા સમ્રાટે પોતાના ચેલા નાહુરખાને મોકલ્યો. પણ નાહુરખાના વિરક્તિકર બોલવાથી અજીતનો રોષાનલ બમણો સળગી ઉઠ્યો. નાહુરખાંનો અને તેના ચાર હજાર સૈનીકોનો અંબર ક્ષેત્રે નાશ કર્યો. એ સમાટે જાટ ચોરમાનનો પુત્ર અજીતના શરણે થયો, હીંદુ મુસલમાનનો સંઘર્ષ પ્રતિદિન વધતો ગયો, બેનશીબ મહમદશાહ એ અવિરામ વિવાદથી વિરાગ પામ્યો. તેણે રાજ્ય છોડી મક્કા તીર્થે જવાનો વિચાર કર્યો, પણ તે તીર્થયાત્રા કર્યા અગાઉ નાહુરખાંના મૃત્યુનો બદલો લેવા તેણે એક મોટી સેના તૈયાર કરી, મોગલ સામ્રાજ્યના વાવટા નીચે જુદી જુદી સેનાઓ એકઠી થઇ, અંબરરાજ જયસિંહને હૈદરકુલીખાને ઇનાદતખાં વીગેરેને તેણે સેનાના અધિનાયક નીમ્યા. શ્રાવણ માસમાં તારાગઢને ઘેરો ઘાલ્યો કીલ્લાની રક્ષાનો ભાર અમરસિંહને સોંપી અભયસિંહ કીલ્લાની બહાર નીકળ્યો. ચાર માસ સુધી કીલ્લાનો ઘેરો રહ્યો. ત્યારપછી તેઓએ અંબરરાજ જયસિંહને મધ્યસ્થ થકી સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. સમ્રાટના સેનાપતિઓએ કુરાનનો સ્પર્શ કરી પ્રતિજ્ઞા લીધી જે સંધિનો સઘળો સાર પાળવાનો છે, ત્યાર પછી અજીત તેઓના પ્રસ્તાવમાં સંમત થયો અને તેણે અજમેર પાછુ આપવાની સંમતિ આપી, ત્યારપછી અભયસિંહ જયસિંહ સાથે રાજ છાવણીમા આવ્યો. સમ્રાટે તેઓને પોતના સંમુખે બેસવાની આજ્ઞા આપી, અંબરરાજ, તેના સમાનના રક્ષણ માટે જામીન થયો. પણ અભય સિંહ પોતાની તલવારનો સ્પર્શ કરી બોલ્યો “ આ અમારો જામીન ”

અભયસિંહ યથા કાળે દિલ્લીમાં આવી સમ્રાટને મળ્યો. સમ્રાટે મોટા સંમાન સાથે તેની અભ્યર્થના કરી, પણ તેથી તેજસ્વી અભયસિંહની મનસ્તુષ્ટી થઈ નહિ અજીતસિંહ સમ્રાટની જમણીબાજુએબેસનો હતો। એબાબતનીઅભયસિંહનેખબરહતી. અભયસિંહે જમણીબાજુનુ આસનલેવાનોઉદ્યોગકર્યો. એમ કરવામાં ઉદ્ધતરાઠોડકુમારે પોતાની તલવાર મીયાનમાથી કહાડી, તેટલામાં સમ્રાટે પોતાના ગળામાંથી માળા કહાડી તેનાગળામાં પહેરાવી, તેણે પોતાની તલવાર મીયાનમાંનાખી, સમ્રાટની અપૂર્વ બુદ્ધિથી તે તોફાન શાંત પામ્યું, અદષ્ટ દેવ રાઠોડ કુળ તરફ બીલકુલ અપ્રસન્ન હતો અજીતના એકંદર બાર પુત્રો હતા, તેમાં અભયસિંહ મોટો અને ભક્તસિંહ નાનો હતો. એ બન્ને ચોહાણી રજપુતાણીના ગર્ભે પેદા થયા, બન્ને રાજકુમાર સમાન તેજસ્વીઅને સમાન ઉદ્ધત હતા, અભયસિંહ દિલ્હીમાં રહેતો. અને ભક્તસિંહ

પિતાની પાસે રહેતો. સંવત્ ૧૭૮૦ ના આષાડ માસમાં બારસના દિવસે, અભય-સિંહ તરફથી ભક્તસિંહને એક પત્ર મળ્યો, પત્રના અંદર જે લખેલું હતું, તે પાઠ કરવાથી અત્યંત પાખંડીનું હૃદય પણ કંપિત થાય. ભક્તસિંહે કંપિત હૃદય થયા વિના તે પત્ર વાંચ્યો. તેનું હૃદય કોઇ પણ પ્રકારે ધડક્યું નહિ, તેમાં લખેલ હતું જે " જો પિતાને તું મારી શક તો તને નાગોરનો સ્વાધીન રાજા હું બનાવી દઉં. નાગોરની અંદરનાં પાંચસોપચીસ ગામ પણ તુંને આપુ" ભક્તસિંહે તે પત્રનો પાઠ કર્યો, બરાબર પાઠ કર્યો, ફરીપાઠ કર્યો. તેની આશા વધી, તેની જીધાંસા વૃત્તિ દીપીત થઇ, " પિતા પરમ ગુરૂ " " પિતૃહત્યા મહાપાપ " તે બોલવાથી થાય શું ! પિતા તો મને રાજ્ય આપશે નહિ, રાજ્ય ! રાજ્ય ! રાજ્યજ જીવનાધાર ! રાજ્યહીન રજપુત કાપુરૂષ, ત્યારે હું આ સુયોગ શા માટે છોડી દઉં.

ભક્તસિંહના હૃદયમાં પાશવીવૃત્તિએ અધિકાર કર્યો. તે કેવળ રાત્રીની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. તેની મા તેનાથી અત્યંત ભય પામતી હતી, તે પોતાના પતિ અજીતને સતર્ક અને સાવધાન રહેવા કહેતી હતી. પણ જેમ અજીતમાં સાહસ હતું તેમ બળ પણ હતું. રાણીની વાતને તે હસી ઉડાડી દેતો અને તે બોલતો, રાણી ! ભક્તસિંહ શું મારો પુત્ર નહિ ! તે તો બાળક, તેનાથી ભય કેવો ! તેને એક તમાચો પડવાથી તેના પ્રાણ વાયુ નીસરી જાય ! "

અષાઢ માસનો સુદીર્ઘ દિવસ હતભાગભક્તના પક્ષમાં અત્યંત દીર્ઘ થઇ પડયો ક્રમે સૂર્ય દેવ અસ્તાચલ તરફ ગયો. ગાઢ અંધકારવાળી અમાવાસ્યાએ દેખાવ દીધો. ઉલકાપાત થવા લાગ્યો. મેઘ વિના વજ્રધ્વનિ થયો. પણ અજીતે તે સઘળા ઉપર ભ્રૂક્ષેપ કર્યો નહિ, નિયમિત સંધ્યવંદનાદિ કરી, આહાર કરી તે શયન મંદિરમાં પેઠો, ભક્તસિંહ પણ તેની પાસેથી રજા લઇ અજીતના શયનાગારના એક ઓરડામાં સંતાયો રાત્રીના બે પહોર ચાલ્યા ગયા. સઘળુ વિશ્વ નિંદ્રામાં અચેતન હતું. ભક્તસિંહે ધીરે ધીરે ઓરડાના બહાર ઉઘાડયા ધીરે ધીરે પિતાના શયનાગારની પાસે આવ્યો. અતીવ સાવધાનતાથી પિતાના શયનગારનો દરવાજો ઉઘાડયો તેમાં તે પેઠો કોઇએ તેને જોયો નહિ રાઠોડ કુળનો સર્વનાશ થવા લાગ્યો મારવાડના અધઃપાતનો સૂત્ર પાત થયો. આજ નિંદ્રાય વસ્થામાં અજીતનું જીવન પાખંડી પુત્રના હાથમાં આવ્યું.

રાક્ષસ ભક્તિસિંહ ચોરની જેમ અજીતના શયનાગારમાં પેઠો. શયનાગારમાં દીવો બળતો હતો, ભક્તસિંહે અજીતનું મુખ મંડળ જોયું પાસે એક ઢાલીઆ ઉપર મહારાજના અસ્ત્ર શસ્ત્ર તૈયાર પડેલા હતા. પિશાચ ભક્તસિંહે તેમાંથી

એક તીક્ષ્ણ ધારવાળી છરી લઈ પોતાનો દુષ્ટ નધિ સાધ્યો અજીતનો જીવન દીપ નિર્વાણ થયો મારવાડની પવિત્ર ભૂમિ લોહીથી પાપથી કલંકિત અને અપવિત્ર થઈ, રાઠોડ કુળની રાજ લક્ષ્મી કકળતી રોઈ મારવાડમાંથી પલાયન કરી ગઈ, દુરાચાર ભક્તસિંહના એ પાપાનુષ્ઠાનથી રાજ સ્થાનના સઘળા લોકો તેને પુનઃ અભિશાપ દેવા લાગ્યા

સૂર્ય પ્રકાશ અને રાજરૂપક ગ્રંથમાં એ હત્યાનું વર્ણન નથી, તે બન્ને ગ્રંથકારોએ તે વર્ણન શા માટે ન કર્યું તેનું કાંઈ કારણ સમજાતું નથી, એમ કહેવાય છે જે પિતૃ હત્યાની આજ્ઞાથી તે બન્ને ગ્રંથો રચાયા ત્યારે તે નરપિશાચ પોતાનું પાપ કાર્ય લોકલોચનના માર્ગમાં આવવા દે ખરો ! સૂર્ય પ્રકાશ ગ્રંથમાં માત્ર એટલું લખેલ છે જે “ અજીત એ સમયે સ્વર્ગવાસી થયો પણ આતતાયી ભક્તસિંહના હાથે મરણ પામી તે સ્વર્ગવાસી થયો, તેમ લખ્યું નથી ”

ભટ્ટિની મહારાણી મોટા વંશમાં પેદા થઈ હતી, તે વીર જગની દુહિતા પ્રવિનયશકની શાખા માહેનો તેનો વંશ, ચતુર્ભુજ ભગવાન વિષ્ણુના સ્તોત્રનો પાઠ કરતા કરતા તે બોલી “ હું આનંદની સાથે જીવિત નાથની સાથે જઈશ ” એ રીતે દેવરની ભગવતી પવિત્ર કુળમાં પેદા થયેલ તુષાર રાણી, મીર રાણી અને શિખાવતી રાણી હરિ નામ સ્મરણ કરી પોતાના જીવિતેશ્વરના પાસે જવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળી થઈ તેઓ સઘળા સમ સ્વરે બોલ્યા “ આવો સુયોગ હવે આવશે નહિ, આજ જો આપણે પ્રાણેશ્વરનું અનુગમન નહિ કરીએ તો આ લોક અને પરલોકમાં આપણી અપકીર્તિ છે, માનવ કુળ દુરંત યમનો એક ગ્રાસ છે એક સમયે પણ યમના હાથમાં પડવું પડશે જ ત્યારે શા માટે આપણે જીવિત નાથનું અનુગમન ન કરીએ, ’ એમ કહી સઘળા અનુગમન માટે તત્પર થયા

માનવ કુળ દુરંત યમનો એક ગ્રાસ છે એક સમયે યમના હાથમાં પડવાનું છે ત્યારે શા માટે આપણે જીવિતનાથનો સહવાસ તજીએ આવો આપણે ભયંકર સમય છોડીને જલદી એટલામાં સહુ તત્પર થયા ભટ્ટિની રાણીએ પવિત્ર ગંગાની મૃત્તિકાથી તિલક કર્યું તેવો ટોળામાં ગુણગીમાળા પહેરી, તે બોલી, " જીવિતનાથ રહિત રહેવું તે રહેવું મૃત્યુ સમાન છે ” શોકવિધુર રાણીઓને જોઈ નગર નારી બોલી ‘ માતાઓ ! આ આમોદ કે પ્રમોદ નથી જે ચંદન સાથે તમે અભિષિક્ત થાઓ છો તે ચંદનનો હાર રીતસર છે હવે તે ચંદનધારાથી અગ્નિયુક્ત ચિતામાં તમારે પડવાનું છે માટે અગ્નિમાં પડવું

તમે બંધ કરો. " નાથનાં વચનો નિષ્ફળ ગયાં. તે સઘળાં સમસ્વરે બોલી ઉઠયા, " અમે જગતનો ત્યાગ કરી શકીએ પણ જીવિતનાથનો ત્યાગ કરી શકશું નહિ. " પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી સહમરણ કરવા ઉદ્યત થયેલી રાણીઓએ મનો હર વસ્ત્ર પહેર્યાં. એકવાર સ્વામીની ચીતાને તેઓએ નમસ્કાર કર્યા. મંત્રી વિગેરેએ તેઓની સંમુખે ઉભા રહી તેઓને તે કામમાંથી અટકાવવા વાર્યા, પણ તેઓનું કહેવું નિરર્થક થયું, ચોહાણી પટ્ટરાણી સહુથી અગ્રસર ઉભી હતી. છેવટે તેની સંમુખે ઉભા રહી મંત્રી સામંત વીગેરેએ કહ્યું. " મા ! તમે રાજે-શ્વરી છો ! તમે દેહત્યાગ કરશો તો રાજ્યનું અમંગળ થાશે. તમારા શીવાય અભયસિંહને અને બકતસિંહને કોણ સ્નેહથી લાલનપાલન કરશે. હવે તમે બ્રહ્મચર્યમાં મન આપો. દીન દરિદ્રનું પોષણ કરો ! ઋષીતપસ્વીવીગેરે મહાત્માની સેવામાં તત્પર રહો. પણ પટરાણીએ તેઓની વાતનો કર્ણપાત કર્યો નહિ. તેણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું, " રાજમહીષી કુંતીએ પોતાના પાંચ પુત્રનું ગૌરવ જોવા માટે સ્વામીનું અનુગમન કર્યું નહિ, પણ તેની આશા શું સફળ થઈ. એ જીવન છાયાના જેવું અવાસ્તવ છે. આ સંસાર દુઃખ યંત્રણાથી પરિપૂર્ણ છે. આ ક્ષણે સ્વામીની સાથે અગ્નિમાં પેસી જીવીત સાર્થક કરીએ.

એટલામાં શોકવાદ્ય વાગી ઉઠયું. મહાપ્રસાનનું અનુયાત્રીદળ ધીરેધીરે અગ્રસર થયું. સઘળાના મુખમાં હરિનામ વૃષ્ટિના ધારાપાતની જેમ ધનરત્નનાં દાન થયાં, રાજવનિતાના મુખમંડળ સૂર્યની જેમ પ્રભાવાળાં થઇ ઉઠયાં. તે પ્રચંડ ચીતામાંથી અવીરલ ધૂમ પુંજ બહાર નીકળવા લાગ્યો, એકઠા થયેલા લોકો તાળી પાડી હર્ષનો નાદ કરવા લાગ્યા. ક્રમે ચિતા ભયંકર અગ્નિય પર્વતની જેમ બળવા લાગી. પતિપ્રાણા સાધ્વી રાણીઓ બળતી ચિતામાં પેઠી. કોઇના મુખ ઉપર વૈરાગ્ય કે અપ્રિતિ જોવામાં આવી નહિ. તેઓએ અગ્નિમાં દેહ તજી પિતૃકૂળને ઉજ્જવલ કર્યું

આ સ્થળે અજીતસિંહના પવિત્ર જીવન નાટયોનો પર્યવસાન આવ્યો. આ સ્થળે રાઠોડ કુળની રંગભૂમિમાં એક ઉજવલ નાટકના અભીનયનો શેષ થયો. જે સઘળા પ્રખ્યાત નામવાળા રાજાઓ મરૂસ્થળીના સિંહાસને બેઠા છે તેમાં મહારાજા અજીતસિંહ એક પવિત્ર ચરિત્રવાળો રાજા છે. તેનું જીવન પવિત્ર છે. તે જુદી જુદી ઘટનાથી પરિપૂર્ણ છે. જે દિવસે નૃશંસ ઓરંગજેબના પાપાચારથી મર્મા-હત થઇ રાઠોડ કુળકેસરી મહારાજા યશોવંતસિંહે સુદૂર હીંદુકુશ પર્વતની તળે-ટીમાં પ્રાણ ત્યાગ કર્યો, જે દીવસે તેની શોકવિધુર વિધવા પત્નીએ અજીતને જન્મ આપી પોતાના સ્વામીનું અનુગમન કર્યું, તે દીવસથી ભવનના દર્પને

તોડી નાખવાનુ નક્ષત્ર જગતના ઉદિત થયુ અજીત બાલ્યાવસ્થામાંથી પિતૃમાતૃ હીન હતો તાો ગયો ગ્રાન ગહોડ કુળમા જન્મ લીધો તેના જન્મ સમયે તેનુ ગજ્ય વિભવ ધન વીગેરે શત્રુના કબજામા હતુ

તેનુ તે સમયે એવુ એક પણ સ્થળ નહોતુ કે તે સ્થળે જઇ તે નિશ્ચિંત થઇ સ્વતંત્ર ભાવે જઇ વાસ કરે, પાખંડી ઔરંગઝેબે, નૃશંસ કપટની કુટ નીતિ પાડી તેણે રાઠોડકુળના તાજા પેદા થયેલ પુત્રને હણવા તૈયારી કરી હતી એક મર ગહોડ સરદારોની મદદથી રાજભક્તિથી અને આત્મત્યાગથી અજીત મહાસંકટને તરી નીકળ્યો હતો તેણે નૃશંસ યવનરાજના હાથમાંથી માતૃભૂમિને છોડાવી

લાભ થવશે અજીતસિંહને અનુરક્ત સામંત સરદારોની મદદ મળી, તેની તે નિસહાય અવસ્થામા તેઓ તેને મદદ ન આપત તો મહારાજ યશોવંતસિંહની સાથે રાઠોડકુળનુ ગૌરવ અસ્ત પામી જાત, મારવાડનો ઇતિહાસ જુદી રીતની મૂર્તિ ધારણ કરત વિશ્વસ્ત સામંતોએ પોતાના પુત્રોની જલાંજલી દઇ, રાજકુમારની રક્ષા કરી રાજકુમાર માટે તેઓએ, તેઓની પ્રાણવલ્લભાને પણ સંહારમા ઉતારી હતી

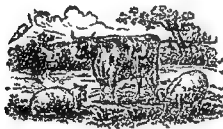
હીંદુ લોકો કાયમથી રાજભક્ત છે, રાજા બાળક હોય પણ હીંદુનુ ધર્મ શાસ્ત્ર રાજાને દેવભાવે પુજવા આદેશ આપે છે હીંદુ લોકો તે આદેશ પ્રાણ આપીને પાળે છે રાજા હીંદુઓના ઉન્નતિ માર્ગમા પ્રધાન તે રાજ દર્શનને હીંદુલોકો દેવદર્શન તુલ્ય જાણે છે હીંદુનો એ રાજાનુરાગ રાઠોડકુળના રાજાઓમા પ્રદીપ્ત થયો છે તેઓએ અજીતના માટે કહેવું હતુ જે, " આપણા અધિપતિને આપણે જ્યાંસુધી જોઇશ નહિ ત્યાંસુધી પાન ભોજન ઉપર આ પણને રૂચિ થાશે નહિ," કેવી ૨૭ જાતિ? એવી વફાદારી!

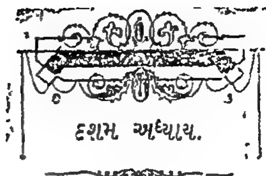
જે ન્યાયવહ ધર્મ યુદ્ધ, અજીતની અને તેના સામંતોની પ્રધાન કર્મ સાધન હતી તે કર્મ મોગલમા મલિન ધર્મ રાજસ્થાનના પ્રત્યેક સામંત સરદાર સમાજે સ્વદેશોદ્ધારના માટે ત્રીસ વર્ષ સુધી લડી, પુષ્કળ હૃદય શોણિત આપ્યા છે તેનુ પ્રદીપ્ત પ્રમાણ ભટ્ટ લોકના હાથથી નીકળી આવે છે પણ કેટલાક લોકો એ ભટ્ટના લેખોને અપ્રમાણિક અને પક્ષપાતી ગણે છે

અજીતસિંહ પુષ્કળ બળવાન અને હૃદયવાન રાજા હતો બાહુ પરાક્રમ, તેનુ એક પૈતૃક કર્મ ઘણી નાની ઉંમરમા અજીતે તે પૈતૃક કર્મના દાખલા બનાવી આપ્યા, અગીયાર વર્ષની ઉંમરે જ્યારે તેણે રાજધાનીમા નિજસંતતિવર્ગ સમ્રાટની મુલાકાત લીધી, તે સમયેજ નવેન રાજમહત્વી સમજે પોતે પોતાનુ આત્મશિષ્ય બનાવ્યુ હતુ પોતાની જીંદગીમાં જે જે યુદ્ધ થયા તે યુદ્ધમા અજીત સામંત સરદારોની મદદથી ....જોગી નિશ બનાવી છે શબના

યુદ્ધ થકી અજીતની પ્રતિષ્ઠા વિશેષ વધી, બેનશીબ ફીરકશીયર પાદશાહથી તે મહમદશાહ પાદશાહ સુધીના પાદશાહોએ અજીતનો અનુગ્રહ માગ્યો, અજીતના અનુગ્રહ વિના તેમાંથી કોઈ પણ પાદશાહથી પૂર્ણ મનોરથ થયો નહિ અજીત મુસલમાનોને ખરા દીલથી ધિક્કારતો હતો. તે જાણતો હતો જે મુસલમાન હીંદુના ધર્મના અને સ્વાધીનત્વના ભયંકર શત્રુ.

રાણાના દફતરખાનામાં પુરાતન વિવરણાવળી શોધતાં મહાત્મા ટોડસાહેબને કેટલાક પ્રાચીન સંવાદપત્ર હાથ પડયા એ સઘળા સંવાદપત્ર બહાદુરશાહની છાવણીમાંથી લખાયેલ હતા. તેઓ પૈકીના એક પત્રમાં કેટલીક વાત લખેલ હતી. તે વાત ઉપર ભરૂસો રાખવાથી માલુમ પડે છે. અજીતસિંહ પોતાના ચરિત્ર વિશુદ્ધ મુકી, સ્વર્ગવાસી થયેલ છે.

દશમ અધ્યાય.

અભયસિંહની પિતૃહત્યાના વારસાના અંતઃપાતનું કારણ. સમ્રાટનો સ્વપ્ને અભયસિંહનો અભિષેક, અભયસિંહનું જોધપુરમાં આવવું. પુરોહિત વગેરેનું તેનું ધન દાન. કર્ણદાન, અભયસિંહનો નાગોરનો જય, નાગોર પ્રદેશનું બખતસિંહને સમર્પણ, અભયસિંહના હાથે સોમીઆનો પરાજય, સમ્રાટના દરબારમાં જવું અને તે નિમિત્તે નગર વગેરેનું દર્શન. વસંત રાગનું આક્રમણ, સમ્રાટ સભામાં જવું ગુર્જરના રાજ પ્રતિનિધિ અને દક્ષિણાવર્તના રાજા જગલીની વિદ્રોહિતા, વિજોરીઓના વિરુદ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરવા દરેકમાંથી તથા બીડું અપવું એકઠા થયેલ સભાસદોનું બીડું લેવાનું અસમર્થપણું, રાઠોડ રાજાનું બીડું લેવું, તેનું અજમેર દર્શન, પુષ્કરમાં અમરે રાજ સાથે તેની મુલાકાત, સાંભારની મર્દનાર કલ્પના, મેરતા નવાબ જુમ્માસિંહ સાથે તેની મુલાકાત, જોધપુરમાં આગમન, નગરમાં સ્મરણ. મીનતાગીનો આશ્રય, રજપુત સામંત સેનાનું વિવરણ, શિરોહીના મીન લોકોનું અભયસિંહ દ્વારા દમન, શીરોહી રાજની સંધિ પ્રાર્થના, અભયસિંહના મહારાજે તેની સેનાની મદદ, અમદાવાદ ઉપર તેની યુદ્ધ યાત્રા, ત્યાંના શાસન કર્તાને શરણે થઈ જવા કહેવાને જ આવવું. રજપૂતની યુદ્ધ સભા, તંત્ર દળનો સન્મુખ માન ચલાવવાનો બખતસિંહનો મનોભાવ સુધાર્યે મગ્નસા સ્મરણ, શીરબુલંદનું આત્મસમર્પણે દેખાય, યુદ્ધ, રજપુતોનો જય, શીરબુલંદનું આત્મસમર્પણ સમ્રાટની પર્ષે તેનું ભારીરૂપે પ્રેષણ, અભયસિંહનું ગુર્જરે શાસન, તેનું જોધપુરમાં પ્રત્યાગમન.

જે દિવસે દુરાચાર અભયસિંહે પિતૃ હત્યાનું મહા પાપ કર્યું તે દિવસે રાઠોડ કુળનો ભાગ્ય-સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, તે દિવસે મારવાડ દેશમાં અમંગળનો સૂત્રપાત થયો. રાફડાનો અંકુર મહેલના શિખર ઉપર ઉગી જેમ મોટો થઇ મહેલને તોડી નાખે છે તેમ તે અમંગળે અંકુરિત થઈ મોટી વૃદ્ધિ પામી મારવાડ ભૂમિને તોડી નાંખી, છેવટે રાઠોડ કુળનું નિદાન સમૂળ ઉચ્છેદન ... અલ્પમાં તે મહા પાપના ફળ ... વંશધરોને ભોગવવા પડ્યા, મારવાડનું પીઠપુત દુર્ભાગ્ય એટલેજ અભયસિંહને એવી દુર્મતિ સુઝી જો તે દુર્મતિ સુઝી નહોત અને રાજ્યમાટે તે ઉપયુક્ત અવસર જોત તો તેના વંશધરો જગતમાં પ્ર

પશાજી થઈ ઉભા રહેત.

ભટ્ટ ગ્રંથમાં લખેલ છે જે "મહારાજ અજીતસિંહ સંવત્ ૧૭૮૧ માં અમર ધામે ગયો. અજીતસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી સમ્રાટે સ્વહસ્તે અભયસિંહના લલાટે તિલક કર્યું, સ્વહસ્તે તેણે તેના હસ્તમાં તલવાર છરી વીગેરે આપી તેને રાજસિંહાસને બેસાર્યો, તેની સાથે તેણે નાગોરનો પ્રદેશ તેને આપ્યો. એ સઘળા માંગલિક ઉપકરણો પામી. રાઠોડ રાજે પોતાના નગરમાં આવવાની વિદાયગિરિ લીધી, રાજધાનીના અને અડખે પડખેના ગામડાના લોકોએ તેની મોટા ઠાઠમાઠથી અભ્યર્થના કરી યોધપુરમા આવી, તેણે પોતાના સરદારોને, ચારણોને, ભાટોને અને પુરોહિતોનો બહુ ધન રત્ના દાન વીગેરે આપી પરિતુષ્ટ કર્યા.

રાઠોડરાજ અભયસિંહના શાસન કાળની આલોચના કર્યા અગાઉ આપણે તેની સભાના રત્નરૂપ કવિવર કર્ણની જીવનીનુ અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ, કર્ણ જેમ ઉંચા કુળમાં પેદા થયો. તેમ સારા ગુણગ્રામે ભૂષિત હતો, જે મહાકવિએ કનોજના શેષ અધીશ્વર મહારાજ જયચાંદની મોટી સભાને અલંકૃત કરી છે. જે કવિ મહાકવિની ઓહીની તૂલિકાએ આ જગતમાં એક મહા કાવ્ય રત્ન પેદા કર્યું,,,છે, તે કવિના કુળમાં કવિવર કર્ણનો જન્મ થયો છે.

કર્ણ, કવિ, પ્રતિભ સંપન્ન રાજનીતિ કુશળ અને રણુપંડિત હતો. તેના તે મહનીય ગુણોના પુષ્કળ પ્રમાણુ જોવામાં આવે છે, જે પ્રચંડ અંતર્વિપ્લવ થકી એકવાર મારવાડનો સર્વ નાશ થવા ઉપક્રમ થયો હતો. કર્ણના જ્ઞાનના પ્રભાવથી નિવારિત થયો, તે મોટો યોધ્ધો હતો, જે બેહદ પરાક્રમે અને રણુ નૈપુણ્યે દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં તે ઉતર્યો હતો. તેનું વિવરણ હવે પછી આપવામાં આવશે, સુધામય સૂર્યપ્રકાશ ગ્રંથ તેના શૌર્ય, પાંડિત્ય વીગેરે ગુણોના દાખલા બતાવી આપનારો છે. યશોમંદિરના સુવર્ણ આસન ઉપર બેઠા પહેલાં તેણે વ્યાકરણ અલંકાર કાવ્ય વીગેરેનું સારી રીતે અનુશીલન કર્યું. તેથી કરીને તેની અદ્ભુત પ્રતિભ શક્તિની સ્ફુર્તિ થઇ, એકવાર તે યોધગઢના તોરણશીર્ષે બેસી વીણાવાદન કરી જગતને મોહિત કરવા શક્તિવાળો થયો હતો. દિવસો ગયા, તેની સાથે રાઠોડકુળના રંગભૂમે ગંભીર યવનિકા પડેલ છે, દુર્જયકાળના લોહહસ્તના પ્રહારે ગર્વોન્નત રાઠોડનું ગૌરવ તુટી ગયું છે, પણ તે કવિવરની સુધામય લેખણથી પેદા થયેલ કાવ્ય રત્ન રાઠોડ કુળનું ગૌરવ હાલ પણ છે એમ કહી આપે છે.

નવા રાજાએ, પોતાના અભિષેકથી પેદા થયેલ આમોદપ્રમોદ વધારે દિવસ ભોગવ્યા નહિ, પોતાના રાજ્યાભિષેક પછી તરતજ તેને નાગોરના વિરૂધ્ધે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડયું. સમ્રાટની સાથે અજીતના તકરારના સમયે તે જનપદ સુંદરના પ્રાચીન વંશના હાથમાં સોપાયેલ હતો.

જે દિવસે તે નવ સેનાએ અજમેરને ઘેરો ઘાલ્યો, તે દિવસે જયપુર સનાહર ઇસ્નરખાએ ઇંદ્રને પોતાના હાથે નાગ ડીહાના રાજ્યનો અભિષેક કર્યો, પણ રોતીન ઉત્સવ થયા પછી યુદ્ધની તૈયારી થવા લાગી તોપોનો લોઢાનો દેહ, પવિત્ર જળે ધોવાયો ત્યારપછી રજપુતોએ છાગના બલીદાન આપ્યા તેમ સિંધુર અને છાગના લોહીથી તોપનો દેહ અભિષિક્ત કર્યો, તે યુદ્ધની તૈયારી ગવ ઈંદ્ર ભાગ્યો થોડા સમયમા નાગોરને ઘેરી લીધુ ઇંદ્રએ પોતાનુ સમાન અને ડીકરે અભયસિંહના સન્મુખ મુકયા ત્યારપછી એનવાજીના પ્રેમ પ્રદેશના રાજ્યમ અભયસિંહે બખ્તસિંહનો અભિષેક કર્યો મેવાડ, યશલમીર, વિકાનેર અને અંબરના અધિપતિઓએ અભયસિંહની પાસે અનુવદન પત્રો મોકલાવ્યા ત્યારપછી તે પોતાની રાજધાનીમા આનંદ ઉત્સાહથી આવ્યો સવત્ ૧૭૮૧ મા એ બીના બની

સવત્ ૧૭૮૩ ના દિલ્લીના સમ્રાટના ઘેર આવવા અભયસિંહને તેડાં મળ્યો, અભયસિંહ પોતાના નાના ભાઈ બખ્તસિંહને સાથે દિલ્લી જવા નીકળ્યો, તેના ઉપર વનત ગેન (ગીગી) નો હુમલો થયો તેનાથી થના સમરાંગણમાંથી બચાવવા રજપુતોએ જનનાદીની । માનતા કરી

સવત્ ૧૭૮૪ ના રાઠોડ રાજ અભયસિંહ દિલ્લીમા આવી પહોંચ્યો તેના સન્માન માટે સમ્રાટે પ્રધાન નામતોને તેની સામે મોકલ્યા હતા, ત્યાર પછી સભા સ્થળે આવ્યો, સમ્રાટે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો તેણે તેને કહ્યુ " ખુશઆમદ મહારાજ રાજેશ્વર ! આજ અનેક દિવસ પછી આપણે એકઠા મળ્યા " આજ અમે પરમ સુખનો અનુભવ કરીએ છીએ, આજ આમખાસનું ગૌરવ ઘણું વધી ગયુ છે " અભયસિંહે પોતાના વાસભવન ઉપર જવા સમ્રાટ પાસેથી વિદાયગિરિ લીધી, સમ્રાટે તેના વાસભવને, જુદી જુદી જાતના ફળ મેવા વીગેરે મોકલી તેની અભ્યર્થના કરી

સવત ૧૭૮૪ મા ગિર બુલંદખા વિદ્રોહી થઇ ઉઠયો તે વિદ્રોહના દ અર્થે રાઠોડ રજપુતોને અપૂર્વ શૌર્ય બતાવવુ પડ્યુ, ભટ્ટ કવિ તે કહે છે જે—

' દક્ષિણાવર્તમા વિવાદ વિષ સવાદ પ્રતિદિન વધી પડ્યો શાહબાદા સરબુલંદ વિદ્રોહી થયે, તેણે સાઠ હજાર સૈનિકોથી માલવ પ્રદેશ, ગુજરાત અને આમદાવાદ ઉપર હુમલો કર્યો તેના હાથથી સમ્રાટના પ્રતિનિધિ ગિરિધર બહાદુર દિલાવરખાન રુસ્તમઅલી અને મોનવર સુજાન યુદ્ધ ક્ષેત્રમા પડ્યા

' એ સમાચાર સમ્રાટના કર્ણ ગોચર થયા બાજવાનુ દમન કરવા

— નોનજારેલી

શીરબુલંદખાંને પચાસ હજાર સૈનિકોનો અધિનાયક નીમ્યો. તેના 'ભરણપોષણ' માટે એક કરોડ રૂપિઆ આપ્યા તે વિશાળ સેનાદળ લઈ શીરબુલંદખાં, દુશ્મનની વિરૂધ્ધે ચાલ્યો. પણ તેનું અગ્રગામીદળ વિદ્રોહીથી પરાજય પામ્યું તેથી તેણે વિદ્રોહી સાથે સંધિ કર્યો ”

દુરાકાંક્ષ સેનાપતિ શીરબુલંદખાએ એકવાર પોતાના કર્તવ્ય સામુ જોયું નહિ, સમ્રાટે જે ઉદ્દેશે તેને સેના સાથે મોકલ્યો હતો, તે ઉદ્દેશ ન સાધતાં, સેનાપતિ ખુદ શીરબુલંદખાં સમ્રાટનો વિદ્રોહી થયો. તેણે સામાવાળાનો વિદ્રોહ દમન કર્યો પણ છેવટે પોને વિદ્રોહ કર્યો. તેની વિદ્રોહ વાર્તા એકદમ સમ્રાટના કર્ણગોચર થઈ સમ્રાટ એકસો ચાલીસ ઉમરાવથી ઘેરાઈ સભાસ્થળે બેઠો હતો. તે સમયે દૂતે આવી કહ્યું જે “ શીરબુલંદખાં વિદ્રોહી થયો. ” સભામાં બેઠેલા સઘળા ચમકિત થયા. સમ્રાટની બે આંખમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. તેણે રોશ અને ક્રોધાંસામાં હોઠ કરડયા. તેણે દૂતને કહ્યું “ જાણેલી હકીકત સહુ સાંભળે તેમ બોલ ”

એટલામાં સભાની વિસ્તબ્ધતા ભાંગી, રાજ દૂત ગંભીરસ્વરે બોલ્યો "શીરબુલંદખાંએ ગુજરાત જીત્યું, પોતે સ્વતંત્ર છે એમ પરિચય આપ્યો. તેના ભુજ બળે કોલીઓ તુટી ગયા, મંડલ ઝાલા ચોરસીમા, ભાગલ અને ગોહિલોએ પરાજય પામી તેની વશ્યતા સ્વીકારી, હોલકરે તેને કર આપવા કબુલ કર્યું, ભોમીઆઓએ પોતાપોતાના કીલ્લાનો ત્યાગ કરી તેનો આશ્રય લીધો, આજ તે અમદાવાદનો રાજાનો થઇ દક્ષણીઓ સાથે એકતાસૂત્રે બધાયો છે. આજ સઘળા સતર હજાર તેને રાજા બોલી તેની બોલબાળા પોકારે છે.

“ સમ્રાટે જાણ્યું જે એ વિદ્રોહનું દમન નહિ થાય તો રાજ્યના પ્રતિનિધિઓ પોતપોતાની સ્વાધીનતા સ્થાપવા ચેષ્ટા કરશે. વાસ્તવિક રીતે સમ્રાટની આશંકા અમૂલક નહોતી.

થોડા સમયમાં સોનાના થાળમાં બીડા મુકી થાળ ફેરવવાનું નિશ્ચય થયું, મીર નાજુકે, સ્વહસ્તે તે થાળ ઉપાડી સિંહાસનની બે બાજુએ બેઠેલા સામંત સરદારો તરફ ફેરવ્યો. મીર નાજુકથી બન્ને પંક્તિ વચ્ચે વૃથા ફર્યો. કોઈએ તે બીડું ઉપાડવાનો હાથ પ્રસાર્યો નહિ, સભાના ઉમરાવમાથી એક આશામી બોલી ઉઠયો. “ જે તીક્ષ્ણગુણ વજ્રદંડને ધારણ કરવા ઇચ્છે તે શીરબુલંદખાંની સામે યુદ્ધમાં ઉતરે ” બીજા એક ઉમરાવે કહ્યું. “ જે ઘડો લઇ ધુણીજળમાં ડુબવા ચાહે તે શીરબુલંદખાંની વિરૂધ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરે, ત્યારપછી વળી એક ત્રીજો આશામી બોલી ઉઠયો, જે સર્પની તીક્ષ્ણધાર જીભ્હાનું ધારણ કરી શકે તે શીર

રાજકીય કીલ્લાથી આપનુ સેનાદલ ઉઠાવી લ્યો. પ્રત્યુત્તરે શીરબુલંદે કહી મોકલાવ્યુ "હું પડે ગયો છું બીજો રાજા કોણ છે તે હું જાણતો નથી, કોઈની હું વશ્યતા સ્વીકાર કરતો નથી."

દૂત સદેશો લઇ રહોડની છાવણીમાં આવ્યો, અભયસિહની પાસે સઘળુ જાહેર કર્યુ. શીરબુલંદનો ગર્વિત અને ઉદ્ધત ઉત્તર સાભળી રહોડ રાજ અભયસિંહ વિષ કોપાનળે સળગી ઉઠયો તેનો ગર્વ ખર્વ કરી દેવા યુધ્ધ સજ્જામા સુસજ્જીત થવા તે પ્રવૃત થયો

અભયસિંહે સમર સભા બોલાવી મારવાડના આઠ પ્રધાન સરદારો અને અનેક વિચક્ષણ સામતો તે સભા સ્થળે એકઠા થયા તેઓએ યુદ્ધ સંબંધે પોતપોતાની મત્રણા જાહેર કરી

ચપાવત ગોત્રના આહવપતિ–હરનરના પુત્ર કુશલસિંહે પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો. ત્યારપછી આયોપપતિ કંપાવત સરદારે દર્પ સાથે કહ્યુ "ચાલો વીરો! ચાલો! આપણે સમર સાગરના જળમા પેસીએ ત્યારપછી મેરતીય શિરોરત્ન કેસરીસિંહ બોલ્યો "અમો સહુ યુધ્ધક્ષેત્રમા સહુની પહેલા ઉતરી અપ્સરા પાસેથી વરમાળા લેશુ, એથી ચાલો! વીર પુરૂષો ચાલો! આપણે કેસરી પહેરવેશ પહેરી શીરબુલંદનું મસ્તક તોડવા ચાલો પ્રત્યેક સરદાર, પ્રત્યેક સૈનીક ઉત્સાહે મત્ત થયા

ત્યાર પછી રાજકુમાર ભક્તસિંહ બળતા અગ્નિ જેવો ઉભો થયો તેને ઉભો થયેલો જોઇ સઘળા ચુપ થઈ ગયા સભાગૃહનુ સ્થળ મુંગું થઈ ગયુ તે ગભીર નિસ્તબ્ધતામા રહોડ રાજકુમાર ભક્તસિંહ, અભયસિંહનો સન્મુખીન થઇ બોલ્યો, હુ ' તમારો અનુજ છું છતા આપ શા માટે યુધ્ધ કલેશ સહન કરો છો ' રણયુધ્ધનો ભાર આપ મારા હાથમા સોપીદ્યો જુઓ સેવક તે દુરાચાર શીરબુલંદખાનુ મસ્તક લાવી આપના ચરણ પાસે મુકે છે કે નહિ ! અભયસિંહે ભક્તસિંહને સેનાપતિ પદે નીમ્યો આનદઉત્સાહે કેસરી પહેરવેશ પહેરી તલવાર ખેંચી કહ્યા, "આપણે અમરપુરમા જઇ વસશુ."

થોડા સમય પછી સભાનો ભગ થયો રહોડ વીર યુધ્ધાર્થે તૈયાર થયો. શીરબુલંદખાં પણ પોતાના રક્ષણના ઉપાયો યોજવા લાગ્યો સમરના પ્રત્યેક દારે તેણે બે હજાર સૈનીકો અને પાચ તોપો રાખી તે સઘળી તોપે શીરની સૌવદારના હાથમાં સોપાણી બીજો એક યુરોપીય બદુક ધારી તેનો દાર રક્ષક થઈ તેની સાથે હતો એ પ્રમાણેની ગોઠવણ કરી શીરબુલંદખાં રહોડ સેનાને હુમલો અટકાવી દેવા તઇયાર થયો ત્રણ દીવસ સુધી બન્ને પક્ષ તરફથી તોપોના વરસાદ થયા પણ તેથી બન્ને પક્ષમા કાંઇ નુકસાન થયુ નહિ કેવળ

શીરબુલંદખાનો પુત્ર તે સમયે હણાયો. છેવટે ભક્તસિંહે પ્રચંડ રણમદે પોતાની રાઠોડ સેનાને ચલાવી તેણે નગરમા પેસવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. તેનો ઉદ્યોગ સફળ કરવા માટે તેના સૈનીકો વિશેષ વિરત્વ બતાવવા લાગ્યા. સરદાર શીરોમણી ચંપાવત રાવ કુશળસિંહ, અતુલ પરાક્રમ બતાવી અનેક સૈનીકોને હણી યુધ્ધ સ્થળે પડયો.

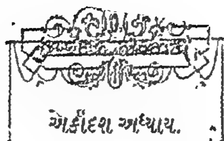
જેમજેમ દીવસ ભાગ જતો ગયો તેમતેમ રજપુતનો પુરૂષાર્થ વધતો ગયો. શીરબુલંદખાંની આશાઓ વ્યર્થ થઇ. દીવસનો ભાગ આઠ ઘડીનો હતો. એટલામાં શીરબુલંદખાં રણસ્થળ છોડી ચાલ્યો ગયો. પણ તેથી તેના સૈનીકો નિરાશ થયા નહિ. તેઓએ પ્રચંડ વીરતાથી રજપુતોના વેગને અટકાવ્યા. છેવટે યવન દળ પરાજીત થયું. વિજયી રજપુતોએ મોટા હર્ષથી રણનું નગારૂં બજાવ્યું. શીરબુલંદ હણાયો તેવી વાત આખા સૈન્યમાં તીવ્ર વેગે ફેલાણીતે ભયંકર યુધ્ધમા તેના એકંદર ચાર હજાર ચારસો ત્રાણુ સૈનીકો માર્યા ગયા.

રજપુતોમાંથી અભયસિંહ સાથેના રજપુતો કેટલાક પુષ્કળ યુધ્ધ કરી હણાયા. બીજા દિવસે શીરબુલંદ પોતાના અસ્ત્ર શસ્ત્રો લઇ અભયસિંહના શરણે આવ્યો. તેને આગ્રા તરફ લઈ ગયા. અભયસિંહે તેના કુટંબ પરિવાર વીગેરેની રક્ષા માટે અનુમતિ આપી.

શિરબુલંદ ઉપર જય મેળવી અભયસિંહે ગુજરાતનાં સત્તર હજાર, મારવાડના નવ હજાર અને બીજાં કેટલાંક ગામ ઉપર આધિપત્ય મેળવ્યું. પ્રતાપથી પરિશોભિત થઇ તે મધ્યાન્હકાળના સૂર્યની જેમ તેજ કરવા લાગ્યો. તેના પ્રચંડ પ્રતાપથી અંજાઇ જઇ, ઇડર. ભોજ પાર્કુર, સિંધુ, શીરોહી, ફતેહપુર, ડુંગરપુર, ઝુનઝુનુ, યશલમીર, નાગોર, વાંશવાલ, લુણાવાડા હળવદ વીગેરેના અધિપતિઓ, તેને અવનત મસ્તકે નમ્યા.

વિજયી અભયસિંહ જયમાં મેળવેલ દ્રવ્યો સાથે યોધપુરમાં આવ્યો. રાજ્યના પુરવાસીઓ આનંદમય વિજયસંગીત ગાઈ પોતાના અધિપતિને મોટા સમારોહથી વધાવવા લાગ્યા.

એકાદશ અધ્યાય.

અને બ્રાહ્મણોના ધરણા કર્યાં. બખતસિંહના ઉશ્કેરવાથી અભયસિંહની આજ્ઞાની નીતિ. જોધપુર કેદી કરી દર્શનું નાગોરના કરવું અને બખતસિંહને તેનું રાજ્યથી [illegible]ભાન, તેના બાદનો અભ્યાસ વિરુદ્ધ કરવા નાના બંધુનું કાવતરું, અભયસિંહે કરેલ બીકાનેરનું આક્રમણ તેના સરદારોનો વિચિત્ર વ્યવહાર, અભયસિંહ સાથે અણબનાવ કરી વિવાદ કરાવી દેવાના બખતસિંહનું નિશ્ચય, અભયસિંહના સરદારોની જોધપુર પર ચઢાઈ કરી દેવાની જયસિંહને બખતસિંહની સલાહ, સલાહની સાર્થકતા, જયપુરમાં સભાગમ, અભયસિંહ અને જયસિંહના વિવાદનો સૂત્રપાત, અંબેરમાં યુદ્ધ સજ્જ, રાજ્યના તથા જયસિંહની મોટી સેનાની યાત્રા, બીકાનેરનો અવરોધ ત્યાગ કરી, જયસિંહના આક્રમણનો પ્રતિરોધ કરવા માટે રાઠોડનો ઉદ્યોગ. બખતસિંહનું વિચિત્ર આચરણ, સામંતોને શપથ અપાવી તેઓને સાથે લઈ અંબેરના સેના દળ સાથે યુદ્ધ માટે તેના દળ સાથે યાત્રા, ગંગવાણાનું યુદ્ધ, બખતસિંહના કઠોર ઉદ્યમ, તેના સેના દળનો ધ્વંસ; બાદ થોડા સરદારો લઈ જયસિંહ ઉપર તેનું આક્રમણ. જયસિંહના રણભૂમિ ત્યાગ, અંબેરના બાદે એ કહેલું બખતસિંહનું બહુમાન. બખતસિંહના જીવન આક્રમણના ઉદ્યોગમાં કવિ કર્ણની કથા, સેનાના નાશ બખતસિંહના શૌર્ય, મધ્યસ્થ થઈ ગણાયેલ કરેલ અને પક્ષની સંધિસ્થાપના, બખતસિંહના કુંવરનું અદર્શન, અભયસિંહનું મૃત્યુ, તેના અંતિમ સંબંધે કેટલીક કથા.

માનવ સ્વાર્થનો દાસ છે. નરપતિની ઝુંપડીથી માંડીને સંસાર વિરાગી યોગી સુધીના મનુષ્યો આ ક્ષણભંગુર જગતમાં સ્વાર્થની જ પૂજા કરે છે. તેમાં કેટલાકની પૂજા અધિક હોય છે. અને કેટલાકની સ્વલ્પ હોય છે. માનવના આ વિશાળ કાર્યક્ષેત્રમાં સ્વાર્થ જ પ્રધાન નાયક છે. સ્વાર્થની મહત્વની આશા છે. સ્વાર્થ વશીભૂત છે. તેના મહિમાના પ્રભાવે માનવ સંહાર કરનાર ત્રિશૂલ મૂર્તિ ધારણ કરે છે. સ્વાર્થના કુહકમાં જે માનવ એકવાર મુગ્ધ થાય છે, તેનું

હિતાહિતનું જ્ઞાન બીલકુલ લોપ પામે છે. માણસ સ્વાર્થરૂપી ઇષ્ટદેવતાની પરિતુષ્ટિના સાધન માટે પોતાના હાથે પોતાના પગમાં કુઠારાઘાત કરે છે. અભયસિંહે સ્વાર્થની એ તામસી વૃત્તિથી વિમૂઢ થઇ જન્મદાતાનો પ્રાણ લીધો. એ પ્રાણ લેવાના નૃશંસ કાર્યમાં તેના જે સહોદરે તેને મદદ આપી હતી, જે સહોદરને તે પ્રાણ કરતાં વહાલો ગણતો હતો તે સહોદર ઉપર સ્વાર્થના પાપ મંત્રે પ્રણોદિત થઈ તે ઇર્ષાના નયને જોવા લાગ્યો.

તેજ સહોદર હૃદયનો આનંદદાયક ભક્તિસિંહ, આજ અભયસિંહનો ચક્ષુશૂળ થઇ પડયો. અભયસિંહે તે ભાઇનો સર્વ નાશ કરવાનો ઉપક્રમ કર્યો

ભક્તસિંહ સ્વભાવથી કાર્યદક્ષ અને સાહસી હતો. તે યુધ્ધના કાર્યમાં વિશેષ પારદર્શી હતો તેના સાહસ અને રણનૈપુણ્યનું વિવરણ રાજસ્થાનમાં ચારે તરફ ફેલાયું રજપુતોનો શું પણ રજપુત વિદ્વેષી યવનો તેની સમક્ષ કુશળતાની પ્રશંસા કરતા હતા. અભયસિંહના હૃદયમાં જુદી જુદી વિભીષિકા પેદા થઇ તેને દરેક ક્ષણે મનમાં લાગવા લાગ્યું જે ભક્તસિંહ મારવાડનું સિંહાસન હસ્તગત કરવા મહેનત કરે છે. તે ચિંતા તેના મનમાં ઉદિત થઇ તેને વિશેષ ભય દેખાડવા લાગી. તે ભયથી અભયસિંહ કાયમ ઉદ્વિગ્ન રહેતો હતો. તે નાના ભાઇનો સર્વ નાશ કરવા વિચારતો હતો. તે ભક્તસિંહને નાગોર થકી વિચ્યુત કરી શકે તેમ હતું પણ તેમ કરવા તેનું સાહસ થાતું નહોતું. તેનો સર્વ નાશ કરવાની ચિંતામાં ઘણા દીવસો આવ્યા ગયા. ક્રમે શીરબુલંદ સાથે યુદ્ધ કરવાનો અવસર આવ્યો. છેવટે શીરબુલંદ સાથેનું યુદ્ધ પુરૂં થયું. રાજ્યમાં ફરી શાંતિ વિરાજી. અભયસિંહે જાણ્યું જે તે શાંતિનો નિરૂદ્વેગે ઉપભોગ થાશે. પણ તેણે પોતાનાજ મનના દોષે તે શાંતિની પુષ્પ શય્યાને અશાંતિની કંટક શય્યામાં પરિણત કરી. તે સ્વભાવથી આલસ્ય પ્રિય હતો. તે અફીણની સેવા પૂર્ણ માત્રાએ કરતો હતો. તેના વયોવૃદ્ધિના સમયે તે બન્ને વિષયમાં તેનો અનુરાગ વિશેષ વધી પડયો. દુશ્ચિંતામાંથી નિષ્કૃતિ પામવા તેણે અફીણ ખાવા પીવાની માત્રા પુષ્કળ રીતે વધારી તો પણ ભકતસિંહના ઉપર તેની ઇર્ષા કમ થઈ નહિ.

અભયસિંહનો એ ઉત્કૃષ્ટ મનોવિકાર ભકતસિંહે જાણ્યો હતો. અભયસિંહ તેના ઉપર ઇર્ષાન્વિત થતો તે સારી રીતે તેણેજાણ્યું. જાણીને તેઅત્યંત ક્ષુબ્ધ થયો. તેણે મનમાં મોટા ભાઇને હજારો ધીક્કાર આપ્યા. તેણે વિચાર્યું જે મોટો ભાઈ ક્ષુદ્ર ચિન્તવાળો ! મોટો ભાઇ શું બાળક ! તે વિશાળ મારવાડનો અધીશ્વર હોઈ ક્ષુદ્ર નાગોરના ધણી ઉપર ઇર્ષાન્વિત ! ભકતસિંહને પોતાની ઉદ્ધત પ્રકૃતિની ખબર હતી તે જાણતો હતો જે એવી પ્રકૃતિથી તે

રાઠોડ રાજપુતો તેના ઉપર સંશયની દૃષ્ટિએ જુવે છે સ્વદેશવાસીઓનો મનોભાવ જાણી લઇ તેણે સ્થિર કર્યું જે વિશેષ સતર્ક સાવધ અને વિચિક્ષણ નહિ થવાય તો નાગોરના ગઢને ગાઢ નગરનો ઉપભોગ થાય તેમ નથી, પોતાના બાહુબળ વિના આત્મરક્ષા થાય તેમ નથી, એમ ભકતસિંહ જાણતો હતો. પારકાના બળ ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવું તે વીરોચિત કાર્ય નથી એમ ભકતસિંહ સંપૂર્ણ રીતે જાણતો હતો એ ધારણાના અમલથી ભકતસિંહે પોતાની પદ મર્યાદા આજ સુધી અખુણ્ણ રાખી શકયો પણ આ સમયે તેણે કવિ કર્ણની સલાહથી એક વિચિત્ર નીતિ પકડી કવિ કર્ણે શીરબુલંદના પરાજયનું વિવરણ પોતાના ગ્રંથમાં પુરૂં કીધું ત્યારપછી તેણે જોધપુરનો ત્યાગ કરી નાગોરમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું, સ્વજાતીય બીજા કવીઓની જેમ કર્ણ કુટ નિતિમાં પારદર્શી હતો તે પ્રતિભાશાળી અને શુદ્ધ ચરિત્ર હતો તેની અમૃતમયી ગાથાનું શ્રવણ કરી લોકોને તેના ઉપર ભકિત અને નિષ્ઠા રાખવાનું સબળ કારણ હતું તે જે બોલતો તને રાઠોડો દેવવાકય તુલ્ય ગણતા હુકમમાં રાઠોડો તેની સલાહ મુજબ ચાલતા હતા જોધપુર છોડી નાગોરમાં કવિ કર્ણ આવ્યો ત્યારે ભકતસિંહે માન સન્માનથી તને ગ્રહણ કર્યો

રાજકુમાર ભખ્તસિંહે પોતાની અવસ્થાનું આદ્યોપાન્ત વિવરણ કવિ કર્ણ પાસે જાહેર કર્યું કવિ કર્ણે, નિવિષ્ટ મને તે વિવરણ સાંભળી તેને સલાહ આપી કે "અભય રાજ સાથે મહારાજ ભખ્તસિંહનો વિવાદ થાય તેમ કર! જેથી તારૂં મંગળ થાશે"

કવિ કર્ણની ગુપ્ત મંત્રણા, રાજકુમાર ભખ્તસિંહે માથે ચઢાવી તે મંત્રણાના પ્રત્યેક શબ્દો પાળવાને સુયોગ જોવા લાગ્યો થોડા સમયમાં તે સુયોગ આવી પહોંચ્યો બીકાનેરના રાજકુમારે કોઇ કાર્યવશે અભયસિંહનો રોષાનલ પ્રદીપ્ત કર્યો હતો, મારવાડ રાજે તેને શાન્તિ આપી, પોતાનો રોષાગ્નિ નિર્વાણ કરી દેવા સંકલ્પ કર્યો, મારવાડ રાજ અભયસિંહે, પોતાના સામંત સાથે લશ્કર લઇ તેની રાજધાની ઘેરી લીધી, યોગ્યતા વીકાનેર રાજે કેટલાક અઠવાડીયા તેના ઘેરાનો પ્રતિરોધ કર્યો પણ ખાદ્યપેય દ્રવ્યના અભાવથી તેની નગરી ઠારની જેમ નિષ્ફળ થઇ રાઠોડ સરદારોની ગુપ્ત સહાય ન હોત તો વીકાનેરરાજ અભયસિંહને શરણે થાત, વીકાનેરના રાઠોડોએ મારવાડના રાઠોડનું સંમાન ઘણી વખત જાળવ્યું હતું તેના લીધે મારવાડના રાઠોડો વીકાનેરને ગુપ્ત સહાય આપવા લાગ્યા

રાજા અભયસિંહે વીકાનેરનો ઘેરો ઘાલ્યો તે સમયે કવિ કર્ણે રાજકુમાર ભખ્તસિંહને કહ્યું "કુમાર! આવો સુયોગ ફરી આવવાનો નથી" "આ

સુયોગમાં અમરરાજનું અહંજ્ઞાન સુક્ત કરી તેને ઉત્તેજીત કરવા ચેષ્ટા કર. વળી તેને વધારે ઉત્તેજીત કરવાનો બીજો ઉપાય પણ છે, તારા પુજનીય પિતૃદેવે અંબર રાજ્યનું આક્રમણ કરી કુશાવહ રાજાનું જે અપમાન કર્યું હતું તે અપમાનનો બદલો લેવાણો નથી. એ ક્ષણે તે બદલો લેવાનો સારા અવસર, વળી જયસિંહને કહેવરાવી મોકલ જે તે જયપુર ઉપર હુમલો કરી પોતાના પૂર્વ અપમાનનો બદલો લે તેમ.

કવિ કર્ણની સલાહ ઉપયુકત લાગવાથી ભકતસિંહે એકદમ જયસિંહના ઉપર પત્ર લખ્યો, તે સમયે વીકાનેરનો દૂત પણ ચોગ્ય સલાહ લેવા ભક્તસિંહ પાસે આવ્યો હતો, ભક્તસિંહે તેને યુક્ત સલાહ આપી અંબરરાજ પાસે જવાની આજ્ઞા આપી અને તેની સાથે કર્યોદ્ધારના સઘળા કૌશલ સાધનો કહેવરાવ્યાં.

વૃદ્ધાવસ્થામાં અંબરરાજ મદિરાશક્ત થઇ પડયો હતો. સુરાસેવનથી પુષ્કળ અનિષ્ટ થાય છે. તે અંબરરાજ સારી રીતે જાણતો. તેથી તેણે એવું અનુશાસન વિધિબદ્ધ કર્યું જે જ્યાં સુધી તે વારૂણી દેવીની પૂજામાં હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ વિષયિક કાર્ય તેની પાસે વિજ્ઞાપિત થાય નહિ. જે સમયે વીકાનેરનો દૂત અંબર રાજની સભામાં આવ્યો. તે સમયે અંબર રાજ વિશ્રામ કક્ષમાં સુરદેવીની આરતી કરતો હતો. સરદારોએ એકઠા થઇ ભક્તસિંહના પત્રનો પાઠ કર્યો અને ભક્તસિંહનો અનુરોધ પાળવો કે નહિ તેના માટે તેઓ તર્ક વિતર્ક કરવા લાગ્યા છેવટે એવો નિશ્ચય થયો જે રાઠોડના આક્રમણમાં હસ્તાર્પણ કરવું નહિ ભક્તસિંહનો ઉદેશ સફળ થયો નહિ પણ આવેલો દુત ચતુર અને સુદક્ષ, સરદારોના ઉત્તરથી નિરાશ અને વિફળ મનોરથ થઇ તેણે રાજાના દર્શન લઇ તેની પાસે પોતાનો પ્રસ્તાવ જાહેર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. વળી રાજા સાથે મુલાકાત લેવાનો તે સુયોગ શોધવા લાગ્યો એ સમયે વિદ્યાધર* નામનો એક બ્રાહ્મણ અંબરરાજની દીવાન પદવીએ હતો.

વિદ્યાધર દૂતનો પ્રિયમિત્ર હતો. તેની મદદથી દૂતે રાજાની મુલાકાત લઈ સઘળી બીના રાજા પાસે નિવેદન કરી જયસિંહની પાસે હાથજોડી તે બોલ્યો મહારાજ ! વીકાનેરરાજ મોટા સંકટમાં આવી પડયા છે એવી અવસ્થામાં આપ જો તેને મદદ નહિ કરો તો અભયસિંહના હાથથી વીકાનેર તારાજ થઇ જાશે.

* બ્રાહ્મણ કુળવડ પંડિત વિદ્યાધર બંગાળા દેશમાં જન્મ્યો હતો. જ્યોતિસ્તત્વ, ભુતત્વ, પુરાણાત્વ સ્મૃતિશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રમા વિદ્યાધર પારદર્શી હતો જે જયપુર આજ ભારત વર્ષમાં શોભામાં સૌંદર્યથી પ્રખ્યાત નગર ગણાય છે. તેનો આદર્શ, મહાનુભાવ વિદ્યાધરે આંકાદીધો હતો એ મહા પુરૂષનુ જીવન ચરિત્ર કયાંથી પણ મળતું નથી.

અમારો રાજા આપનેજ મહારાજ કહી બોલાવે છે તેણે સ્વપ્નમા પણ મારવાડ રાજની વશ્યતા સ્વીકારી નથી આ હાલે આપ સાહેબ તેનુ બીજુ કોઇ ભરોસા સ્થળ કે આશ્રય સ્થળ છે કે નહિ ' ગર્વથી જયસિંહની છાતી ફુલી ગઇ, તેના ઉપર વળી મોહ કરી મદિરાએ પોતાની વિધાલાગમા લાવી તે મૂઢ થઈ ગયો હતો તે સમયે તેણે અભયસિંહને લખ્યુ " આપણે બન્ને એક મોટા પરિવારના અંતર્ગત વીમનેગના દોષ માફ કરી ત્યાથી તમારી કમાન તને ઉતારો " એવી ટવીક વાત લખી જયસિંહે એક પાન પાત્ર પીધુ અને મૂછ મરડતો મરડતો ચીઠી બીડવાને બીજાના હાથમા આપી દૂતે કહ્યુ ' મહારાજ કૃપા કરી બીજી એક બે વાત આ પત્રમા લખો ' તેના કહેવા પ્રમાણે તે વાત પત્રમા લખી ઉત્થાન પામેલા દૂતે રાજા પાસેથી વિદાયગીરી લીધી શીઘ્ર ગામી ઉંટ ઉપર બેસી તે ચાલ્યો દૂત દરબારમાથી નીકળી બહાર આવ્યો કે જયસિંહનો પ્રધાનમંત્રી વારહો સરદાર ત્યા આવ્યો રાજાએ તે પત્રનુ વિવરણ તેને કહી સંભળાવ્યુ. વૃદ્ધ સરદાર વિસ્મિત થઇ બોલ્યો ' જો કચ્છાવહ કુળને નિર્મૂલ કરવાની ઇચ્છા ન હોય તો તે પત્ર હજુ પાછો અહીં મગાવી લ્યો ' એટલામા દૂત ઉપર દૂત રવાના થયા પણ પત્રવાહી દૂત મળ્યો નહિ સઘળા ચિંતા પામી જુદી જુદી આશંકા કરવા લાગ્યા કેટલાક રજપુતોએ કહ્યુ જે " મહારાજ ! આપે નિષ્ઠુર કામ કર્યું તેના માટે આપણે સઘળાએ પુષ્કળ કષ્ટ ભોગવવા પડશે

અભયસિંહની પાસેથી જલદી તે પત્રનો ઉત્તર આવ્યો, જયસિંહે તે પત્ર ડોશી સરદારને પાસે વાંચ્યો 'તમારા દામ ઉપર કે તમારા ઉપર હસ્તાર્પણ કરવાની અને એવી રીતનુ લખવાની આપની મના નથી હું અભયસિંહ જયસિંહથી જે થાય તે ત કર'

સામંત સરદારોએ કહ્યુ " મહારાજ ! જે અમોએ કહ્યુ હતુ જુઓ ! તેજ થયુ હવે કાર્યક્ષેત્રમાથી નાસી જવાનો ઉપાય નથી, હવે અંબરના સામંતોને રોકડા કરવા જોઇએ એટલામા રણભેરીનાદે નગારુ વાગ્યુ, યુદ્ધ કરવાને નામાવાળા કચ્છાવહ રજપુતો અંબરરાજના વાવટા નીચે એકઠા થયા ખુદીનાહાર રજપુતો, કચ્છાવહ યાદવ રજપુતો, શાપુરના શિશોદીય રજપુતો વીગેરેઓ આવી અંબરરાજને મદદ આપી એ રીતે એક લાખ સૈનિકો અંબરના ઝંડા પાસે એકઠા થયા એ વિશાળ સેના પ્રચંડ પૃથ્વીને કંપાવતી મારવાડ તરફ ચાલી ગંગાવાની નામના ગામડા પાસે અંબરરાજે પોતાની છાવણી નાખી તે અભયસિંહના આગમનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો, ગર્વાન્વિત રાઠોડરાજ બીકાનેરના ઘેરામાથી સઘળું લશ્કર ઉપાડી લઇ અંબરરાજની સન્મુખે ચાલ્યો બખતસિંહ ગર્વિત થયે તેણે

સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કર્યો નહોતો. જે તેના એવા હલકા પ્રપંચથી માતૃભૂમિ આવા સંકટમાં આવી પડશે અને રાજા વચ્ચે વિવાદ પડી જાય તેમ કરવાનો તેનો આશય હતો. પણ તે આશયથી તે સજાતીય રજપુતોમાં ક્રોધાનળ સળગી ઉઠયો. મારવાડની ભૂમિને મોટા સંકટમાં જોઇ ભકતસિંહ શું નિશ્ચિંત બેસી રહે! ભાઇ ભાઇના વચ્ચે વિવાદ છે તેથી શું આવા સંકટના સમયે ભકતસિંહ જેવો ભાઈ અભયસિંહ જેવા ભાઇને મદદ ન આપે !

આજ માતૃભૂમિને સંકટમાં આવી પડેલી જોઈ ભાઇનો વિષમ વિદ્વેષ ભુલી જઈ ભકતસિંહ અભયસિંહની પાસે આવી ઉભો રહયો. અને સારા વિનય ભાવથી બોલ્યો. " ભાઇ ! ઘેરામાંથી સેનાબળ ઉઠાવી લેવું નહિ, મને આજ્ઞા આપો, હું સામંત સરદારોની સાથે રહી લડું, અને દુશ્મનોને સારૂં શાસન આપું. "

મોટા ભાઇએ પોતાના નાના ભાઇ ભકતસિંહની પ્રાર્થના સ્વિકારી નહિ. ભકતસિંહ મનમાં ક્ષોભ પામ્યો. પણ તે ભયંકર સંઘર્ષકાળે નિઃસંશ્રવ ભાવે રહી શકયો નહિ. તે નાગોરમાં ગયો. અને દિલ્લી દરવાજા ઉપર ચઢિ ગંભીર સ્વરે નગારૂં બજાવ્યું. એટલામાં નાગોરના સામંત સરદારો પોતાના સૈનીકો સાથે દરવાજા પાસે આવી ઉભા રહ્યા. ભકતસિંહની પાસે બે પીતળનાં પાત્ર હતાં જેમાં એકમા કસુંબો હતો અને બીજામાં કેસરનો રંગ હતો. જેમ જેમ સરદારો તેની પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ ભકતસિંહે તેને કસુંબો પાયો અને તેઓની છાતી ઉપર કેસરીરંગનો છાપો માર્યો. એ રીતે તેણે આઠ હઝાર રજપુત વીરોને કઠોર વ્રતમાં દીક્ષિતકર્યા. તે સઘળા જીવન મુમુક્ષ હતા. સઘળા સ્વદેશના માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર હતા- તેઓ સંઘળા ભકતસિંહના અત્યંત સાહસીક અને દ્રઢ પ્રતિજ્ઞ હતા. એવી જોરાવર સેનાની સાથે એક વિશાળ મકાઇના ક્ષેત્રની સંમુખે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવી રાઠોડ રાજકુમાર ભકતસિંહે સઘળાને ગંભીર સ્વરે કહ્યુ. "વીરો ! તમારામાંથી જો કોઇ યુધ્ધક્ષેત્રમાં જય મેળવવાને અથવા દેહ ત્યાગ કરવાને પ્રસ્તુત ન હોય તો તે મારૂં અનુગમન કરે, જો કોઇને ફરી જવાનો ઉત્સાહ હોય તો તે ખુશીથી ફરી જાય " એમ બોલીને તે ક્ષેત્રમાંપેઠો. જેઓ સાહસિ કરતા તેઓએ તેનું અનુગમન કર્યું કેટલાક તો તેનું અનુગમન કરતાં પોતાના ઘેર ગયા. ખેતરમાંથી બહાર આવી રાઠોડ વીરે જોયું જે પાંચ હઝાર રજપુતોએ તેનું અનુગમન કર્યું તેણે ઈશ્વરને ધન્યવાદ આપ્યો અને તે વીર પુરૂષો સાથે યુદ્ધ સાગરમાં કુદી પડયો.

અંબરરાજ જયસિંહ ગંગાવાનીમાં પોતાના લશ્કર સાથે શત્રુઓની પ્રતિક્ષા કરતો ઉભો હતો દુરથી ભકતસિંહની અશ્વસેનાને જોઇ તેણે તેની સામે પોતાની

ન્ના પરિચાલિત કરી ભકતસિંહે આજ્ઞા આપી એટલામાં તેના સામંત સરદારો શત્રુની સેના ઉપર પડયા, જોતાજોતામા બન્ને પક્ષ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું ભકત સિંહ એક દમ લઈ અંબરની વિકટ સેનાની અંદર પેઠો અને ભયંકર મહા કાળનું રૂપ ધારણ કરી શત્રુ સેનાને કાપવા લાગ્યો એવી રીતે શત્રુ સેના ભયંકર રીતે મથિત અને વિત્રાશિત ત્યાર પછી તે વાસેના ભાગમા આવી પડયો. એટલામાં તેનો સામંત સરદાર નજનસિંહ તેની પાસે આવી બોલ્યો “ આ વેળા આપણી પછવાડે અંક જ નગ છે સરદારનું વાકય પુરૂ ન થયુ એટલામા ભકતસિંહ બોલ્યો

પછવાડ જનગ છે પણ સંમુખ શુ છે? દુર્ભેદ્ય શત્રુ સેના સંમુખે છે કે નહિ શત્રુ સેનાનો ભેદ કરી આપણે આવ્યા છીએ, ભેદ કરતા કરતા જે માર્ગેથી આવ્યા છીએ તે માર્ગે જવુ યોગ્ય છે ' ભકતસિંહ બોલે છે એટલામા તેણે અંબર રાજને પશ્ચાતથી ધાવતો જોયો તેની આંખમાંથી અંગારા ઝરવા લાગ્યા તે વાડીના વોરપુરૂષોને બોલ્યો વીર પુરૂષો પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરો ' લાજથી નીચુ મુખ રાખી ઘેર ન જાઓ આ જુઓ સ્વર્ગમા રંભા, મંદાર માળા લઈ તમને બોલાવે છે, રાઠોડ વીર ભકતસિંહનુ બોલવુ સાભળી સામંત સરદારો શત્રુ સેનામાં પેસી દોડવા લાગ્યા નરુકે ખુશાલી સરદારે યુદ્ધ ત્યાગ કરવાનુ પોતાના રાજાને કહ્યું. અંબર રાજ તેના કહેવામા સંમત થયો નહિ છેવટે વારંવાર સરદારે તેને યુદ્ધ ત્યાગ કરવાનુ વારંવાર કહ્યું ત્યારે ઘણુ અતિ કષ્ટે યુદ્ધનો ત્યાગ કર્યો

પાંચ હજાર રજપુતોમાંથી માત્ર સાઠ રજપુત તેની સાથે રહ્યા અંબર રાજની પ્રતિજ્ઞા હતી જે પ્રાણાંત પણ શત્રુને પીઠ બતાવવી નહિ શત્રુઓની સંમુખ થઈ તેણે ઉત્તર કુંડેલા તરફ પોતાની સેના ચલાવી યુદ્ધક્ષેત્રથી એ પ્રમાણે ખસી જઈ સમાગત રાજા જયસિંહે કહ્યુ “ આ જીવનમા આજસુધી મે અસર યુદ્ધ જોયા પણ આવી રીતનુ યુદ્ધ જોવામા આવ્યુ નથી એ રીતે બોલતો જયસિંહ મુષ્ટિમેય રાઠોડ રજપુતોથી પરાજય પામી યુદ્ધક્ષેત્ર થકી ખસી ગયો. તે દિવસે ગંગવાણાની યુદ્ધક્ષેત્ર તેનુ ગૌરવ અત્યંત લાંછિત થયું તેનો શુભ યશ કલંકિત થયો

રાજકુમાર ભકતસિંહે એ ભયંકર રણાંગણના વિસ્મયકારક વીરત્વ અને રણ નૈપુણ્ય બતાવ્યુ જેની પ્રશંસા જયસિંહના ભાટોએ કહેલી છે

ગંગવાણીના ભયંકર યુદ્ધમા રાઠોડનાજે જે કેટલાક રજપુતો સાથે લઈ જય મેળવ્યો તે રજપુતોમા કવિવર કર્ણ પણ હતો તે સમયે કવિવર કર્ણે જોયું તો રાઠોડ વીર ભકતસિંહ ત્રીજીવાર યુદ્ધમાં કુદી પડત. રણમદે મત્ત થઈ તેણે એકવાર પણ વિચારી ન જોયુ જે તેની સાથેના પાંચ હજાર રજપુતોમાંથી માત્ર ૭૨ રજપુતો બચ્યા છે તેથી કવિવર કર્ણના કહેવાથી તેના જ્ઞાન નેત્ર

ઉઘડયાં. ત્યારે તેણે બાકી રહેલા રજપુતો તરફ જોયું, જે જોઈ તેની પુરેપુરી ક્ષતિ થઈ છે. એમ તેના જાણવામાં આવ્યું તે જાણવાથી તેનું હૃદય મથિત થયું. બે આંખમાંથી સતત અશ્રુધારા ચાલી. જે વીર અગાઉ સઘળી માયા મમતા છોડી પ્રચંડ વિક્રમથી મૃત્યુની સામે બાથભીડી યુધ્ધમાં લડયો હતો. તે વીર આજે પોતાના રજપુતોની દશા જોઈ બાળકની જેમ રોયો, તે બાળકસુલભક્રંદનમાંથી તેને કોઈ વારી શક્યું નહિ. છેવટે તેનો મોટો ભાઈ આવી તેને દીલાસો દેવા લાગ્યો જે " આજના યુધ્ધે ? ભાઈ ? તારા પરાક્રમથી હું ગોરવાન્વિત થયો છું ત્યારે ભકતસિંહ શોતો બંધ પડી પ્રકૃતિસ્થ થયો. વળી પાછો તે ઉત્સાહિત થઈ પડયો. અને ઉત્સાહ સાથે સીંહનાદ કરી દર્પ સાથે બોલ્યો; " હજી હું તેજ ભક્તસીંહ છું.

કુક્ષણે મદિરામત થઈ જયસિંહે અભયસિંહને પત્ર લખ્યો.. તે અનર્થંકર લેખથી રાજસ્થાનમાં જે ગૃહ વિવાદ ચાલ્યો. તેથી રજપુતોના હાથે રજપુતોના પુષ્કળ લોહી પડયાં. જયસિંહને પોતાની અવિમૃશ્ય કામિતાનું ફળ મળ્યું પણ તેનો ઉદ્દેશ વ્યર્થ થયો નહિ, તેણે બીકાનેર રાજ્યના ઉદ્ધાર માટે તે અગ્નિ સળગાવ્યો. આજ તેનો ઉદ્ધાર થયો ઉભયપક્ષનો વિવાદ અધિક દિન રહયો નહિ. રાણાએ મધ્યસ્થ થઈ તેઓનો વિવાદ ભાંગ્યો જે વારે ઉભયપક્ષ પોતપોતાનો ઉદ્દેશ સાધતા હતા, ત્યારે તે વિવાદભંજન કરવા મેવાડેશ્વરને કાંઈ કષ્ટ મહેવું પડયું નહી.

એમ કહેવાય છે જે ભકતસિંહના કુળદેવતા અંબરરાજના હસ્તગત થયા હતા. જયસિંહે તે પાછા ભકતસિંહને આપ્યા. દેવતાને પાછા પામી ભક્તસિંહ નિશ્ચિંત અને પ્રકૃતિસ્થ થયો. હવે અંબરરાજ ભકતસિંહને હૃદયમાં ધારણ કરી અન્યોન્ય મૈત્રિનાં સુખ ભોગવવા લાગ્યો.

રાઠોડરાજ અભયસિંહની જીવનીમાં તેનું આ શેષ મહાનુષ્ઠાન છે. ત્યાર પછી સંવત્ ૧૮૦૬ (ઇ.સ. ૧૭૫૦) માં તે સ્વર્ગવાસી થયો. તે સ્વભાવથી અતિશય આળસ્ય પ્રિય હતો. તે આળસ્ય પ્રિયતા તેની વયની સાથે વધી ગઈ હતી. વળી તે પ્રવૃત્તિથી તેનું અત્યંત ઔદ્ધત્ય ઘણા દરજ્જે કમ થયું હતું.

રાજા અભયસિંહના શાસન કાળમાં દુર્ધર્ષ નાદીરશાહે ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કર્યો. તેનું પ્રચંડ તુર્ય ભારતવર્ષના પશ્ચિમ દ્વારે સંભળાયું જે સાંભળવાથી તૈમુરનું સિંહાસન ભયથી કંપી ઉઠયું. તે નૃશંસ આક્રમકના શોણિત પિપાસુ ખડગથી આત્મ રક્ષા કરવા માટે સમ્રાટે રજપુતોની મદદ માગી પણ તેની માંગણી કોઇએ ગ્રાહ્ય કરી નહિં. એ ભયાવહ વિપ્લવમાંથી ભારત ભૂમીને બચાવવા કોઇ રાજા અગ્રસર થયો નહિં. કર્નાળ યુદ્ધક્ષેત્રે, બે નશીબ મહમદ

શાહનું રાજ શાસન પુરૂં થયું. તેના ચરણુમાં કડણુ લોઢાની બેડી પડી, નાદીરશાહ તેને રાજધાનીમાં લઈ ગયો. મહમદશાહના પતન ઉપર દિ[illegible] નાદિરશાહના કબજામાં આવી અફગાન વીરે દિલ્હીનું સર્વસ્વ લુંટી લીધું. [illegible]ણ્ય નરનારીનાં શોણિતથી પોતાના હાથ કલુષિત કરી, તે પોતાના દે[illegible] [illegible] તે દિવસથી વીરવર બાબરના સિંહાસનને જે પ્રચંડ ઘા લાગ્યો તે ઘાથી તે[illegible] અધઃપતન ધીમે ધીમે થવા લાગ્યું. તે અનિવાર્ય અધઃપાત થકી તે પાછું ઉભુ થઇ શક્યું નહિ. તે સુયોગમાં ભારતનું સિંહાસન હસ્તગત કરવા રજપુતો ચો[illegible] કરત તો આજ ભારતવર્ષની છાતી ઉપર આર્ય સંતાનનો વાવટો ઉડત, પણ ભારતવર્ષના દુર્ભાગ્યે રજપુતોને તેમ કરવાનું સુજ્યું નહિ.

દ્વાદશ અધ્યાય.

રામસિંહનો અભિષેક, તેનું ઉદ્ધત આચરણ, તેના અભિષેક સમયે તેના કાકા ભક્તિસિંહની ગેરહાજરી, પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ભક્તસિંહનું ધાત્રીને મોકલવું, તેથી કરી રામસિંહનું અપમાન, અપમાનનો પ્રતિશોધ, રામસિંહના વિશ્વાસ પાત્ર ચંપાવત અને કુંપાવત સરદારનું તેણે કરેલ અપમાન, અપમાનિત સરદારોનું રાજસભા ત્યાગ કરી ભક્તસિંહ પાસે જવું, ભયંકર ગૃહયુદ્ધ, મેરતાનું યુદ્ધ, રામસિંહનો પરાજય, ભક્તસિંહનો રાજસિંહાસનાધિકાર, પદચ્યુત રામસિંહ તરફ પુરોહિતનો અનુરાગ, મરાઠા લોકોની મદદ મેળવવા તેનું દક્ષિણાવર્તમા જવું, રાજા ભક્તસિંહ અને પુરોહિત વચ્ચે પ્રશ્નોત્તર, ભક્તસિંહની ગુણાવલી, મારવાડનો ધ્વંસ કરવાની મરાઠા લોકોની ભીતિ, ભક્તસિંહના વાવટા નીચે રાઠોડ સરદારોનું આવવું, તેઓની દળ સાથે યુદ્ધયાત્રા, મરાઠાનો અનાભિલાષ, અજમેરના પાર્વતિય પ્રદેશમા તેઓનું રહેવું, અમરમહિષીના વિષ પ્રયોગથી ભક્તસિંહનું મરણ, ભક્તસિંહનું ચરિત વર્ણન, ર ? ? અને ?શાહ રાજા સંબંધે લોક ગાથા, સતીનો અભિશાપ, અભિશાપનું સાર્થક્ય

અભયસિંહના પરલોકવાસ ઉપ તેનો જેષ્ટ પુત્ર રામસિંહ મારવાડના સિંહાસને બેઠો. જે વયમા પુત્ર પિતામાતાના શાસનમા રહેવા યોગ્ય હોય છે, તે વયમાં રામસિંહ પિતૃ સિંહાસને અભિષિક્ત થયો. જે દીવસે દેવરરાજ માનસિંહની પુત્રીએ અભયસિંહના કંઠમા વરમાળા નાખી તે દિવસથી અભયસિંહના સ્વર્ગવાસના કાળ સુધી બરોબર વીશ વર્ષ વીતી ગયા. આજ તેઓના વિવાહનું શુભ ફળ રામસિંહ મારવાડની ગાદીએ બેઠો. રાઠોડના ?ર્પ અને ચોહાણનું ઔધત્ય રામસિંહમ સંપુર્ણ રીતે સંક્રામિત થયું હતું.

એ બન્ને હૃદવૃતિથી જે વિષમય ફળ પેદા થયાં તે ફળ રામસિંહે સારી રીતે ભોગવ્યાં, રાજસિંહાસને બેસી તેણે તે ગુણોનો સારો પરિચય આપ્યો. તેના અભિષેક સમયે મરૂભૂમિના સઘળા સરદારો જુદા જુદા ઉપહાર લઇ નવીન ભૂપતિના સમાન માટે આવ્યા હતા. પણ ભક્તસિંહ ત્યાં આવ્યો નહોતો પોતાની ધાત્રીને તેણે મોકલી હતી. રજપુત સમાજમાં ધાત્રી વિશેષ સંમાનની પાત્ર છે, રજપુતો

ધાત્રીને જનનીના જેવું માન આપેછે, રામસિંહ કાકાની ધાત્રીને જોઈ ક્રોધ કરી બોલ્યો, શું કાકાએ મને વાંદરો જાણ્યો છે, રૂપૈઆ આપવા આ બુઢી ડાકણને તેણે મોકલી. રામસિંહે તેના કાકાએ મોકલેલ ઉપહાર ફેંકી દીધો તેનાં બન્ને નયનો રક્ત થઈ ગયાં ધાત્રીને દૂર કરી તેણે ભક્તસિંહ તરફ દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું, હાલને હાલ ઝાલોર અમને આપ.

અપમાનિત ધાત્રી ભક્તસિંહ પાસે આવી અને તેણે બધળો વિષય જાહેર કર્યો, ભક્તસિંહ તે સાંભળી ક્ષોભ પામ્યો તેણે દુતદ્વારા પ્રત્યુતર મોકલાવ્યો ઝાલોર અને નાગોર તમારાજ હાથમાંછે તમારી ઇચ્છા હશે તો તે જનપદ તમને પાછા મળશે.

રામસિંહના ગર્વિત અને ઉદ્ધત આચરણના વળી એક બે દાખલાનો ઉલ્લેખ કરવો મને યોગ્ય લાગેછે. ગજપદ પામી તે દર્પથી એટલો બધો મૂઢ થઇ ગયો હતો જે કોને કેવી રીતનું સંમાન અને ગૌરવ આપવું તેમાં તેનું બિલકુલ જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. તે એટલો બધો મુઢ થઇ ગયો હતો કે ચંપાવત અને કુંપાવત સરદારનું ઘોર અપમાન કરવામાં તેણે કોઈ રીતની કમર રાખી નહોતી. મારવાડનો શ્રેષ્ઠ સરદાર ચંપાવત કુશળસિંહ કદમા ઠીંગણો હતો, તેનું વદનમંડળ મળુથી વિસ્તહતુ, એ માટે રામસિંહ તેને ગુર્જગંડક કહી બોલાવતો હતો, અપમાનસૂચક એ હેય ઉપાધી સાંભળી સરદાર શિરોમણી બળી ઉઠતો હતો પણ રામસિંહને બાળક જાણી તેના બોલવા ઉપર દ્રષ્ટિ રાખતો નહિ. એકવાર રામસિંહ કુશળસિંહને પાસે આવતો જોઇ બોલ્યો "આવ ગુર્જ" એમ સર્વના સમક્ષ એ અપમાન મળેલું જોઇ ચંપાવત સરદારથી સહ્ય થયુ નહિ, તેણે રામસિંહને ઉત્તર આપ્યો, "હા આ ગુર્જસિંહને કરડી શકે તેમછે?" રામસિંહ તે દિવસે કાંઇ બોલ્યો નહિ તે કુશળસિંહને ઘોરરીતે અપમાનીત કરવા સુયોગ શોધતો હતો. એકવાર સુંદરની વાડીમા રાઠોડ રાજ સામંત સરદારો સાથે બેઠો હતો તે સમયે તેણે કુશળસિંહને એક વૃક્ષનું નામ પૂછ્યું. ચંપાવત સરદારે ઉત્તર આપ્યો "જેમ રાજપુત કુળનું ગૌરવ ચંપછે, તેમ આ વાડીનું ગૌરવ ચંપછે," એટલામાં રામસિંહ બોલી ઉઠયો "તે ચંપને કાપી નાખો. તે ચંપને ઉન્મૂલિત કરો, ચંપ નામ મારવાડમાં રહેવા પામે નહિ, કેવળ મારવાડના મુખ સામું જોઇ ચંપાવત સરદારે આ અપમાન સહન કર્યું, પણ થોડા સમયમાં એ વીધાના આવી પડી કે જેથી તેણે રામસિંહ સાથે સર્વ બંધ તોડી દીધાં અને તે તેનો કટ્ટો દુશ્મન થઇ ઉભો રહયો. જે દિવસે ઉદ્ધત રામસિંહે કાકા ભક્તસિંહ પાસે ઝાલોર પાછું આપવાનું કહેવરાવ્યું તે દિવસથીજ રામસિંહનો સૌભાગ્ય ભાસ્કર અસ્ત પામવા લાગ્યો. તેણે પોતાના કાકા અભયસિંહને શાન્તિ આપવાનું મુકરર કર્યું. રામ-

સિંહે તેમ કરવા એક મોટું સેનાદળ તૈયાર કર્યું, એ અણોચિત અન્યાય વ્યવહાર કુશળસિંહના કાને પડયો. રામસિંહને એવા અમંગળકારક વ્યવહારમાંથી અટકાવવા તે રામસિંહની સભામાં આવ્યો તેને જોતા રામસિંહ બોલ્યો, "ગુર્જ ગંડક વળીતું કેમ આવ્યો! તારૂં વિકટ મુખ મારાથી થોડું જોવાય તો સારૂં." ચંપાવત સરદારે કહ્યું, બાળક તેં જે રાઠોડહૃદયમાં કઠોર વેદના દીધીછે તે રાઠોડ ઈચ્છા કરે તો સઘળા મારવાડને વિપર્યસ્ત કરી શકે, એમ કહી તે ઉઠી નિકળ્યો, પોતાના સામંતોને એકઠા કરી સુંદીયાવારૠ તરફ ચાલ્યો.

રાત્રીએ બીજા પહોરમાં પગલું મુક્યું. એટલામાં ભકતસિંહને ખબર મળ્યા જે સરદાર ચુડામણી કુશળસિંહ નાગોરના પ્રાંત ભાગના સુંદીયાવારમાં આવી વિશ્રામ લે છે.,રાઠોડ રાજકુમાર ભકતસિંહ તે સાંભળી પોતાનું વાસગૃહ છોડી ભટ્ટ કવિના વાસમાં આવ્યો. આવીને જોયું તો કુશળસિંહ નિદ્રિત છે. ભકતસિંહને જોઈ ચંપાવત સરદારના નોકરો તેને જગાડવા ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા. ભકતસિંહે તેઓને વાર્યા અને કુશળસિંહની શય્યા પાસે બેઠો. યોગ્ય કાળે કુશળસિંહનો નિદ્રાભંગ થયો. આંખ ઉઘાડી તેણે હુકકો માગ્યો. એટલામાં નેના નોકરે આગળી ચીંધી રાજકુમારને બતાવ્યો. કુશળસિંહ ગભરો થઈ શય્યામાંથી ઉઠયો, વિરામદાયિનિ નિદ્રાના સુખાલિંગનથી તેનો રોષ અને જીઘાસા કમ થયેલાં હતાં તે આ ક્ષણે ભકતસિંહના દર્શને વધી પડયાં. ત્યારે કુશળસિંહે ભકતસિંહને કહ્યું "રાજકુમાર આ મસ્તક હવે તમારા કામમાં ઉપયોગમાં લઇશ."

ચંપાવત સરદાર યોધપુર છોડીભકતસિંહ પાસે આવ્યો તેથી કરી રામસિંહના નેત્ર ઉઘડયાં નહિં તે સમજી શકયો નહિ કે થોડા સમયમાં એક મોટી વિપદમાં તેને પડવું પડશે, અથવા તેની તે સમજવાની સત્તા નહોતી, તેણે હીરાને છોડી કાચનો આદર કર્યો. કોકીલને દુર ફેંકી કાગડા ઉપર મોહ્યો, ઉમીયાનકારચી નામનો હીનપદવાળો એક રજપુત તે સમયે યોધપુરમાં રહેતો હતો. એ નીચ રજપુતની કુમંત્રણામાં તે એટલો બધો મોહિત થયો હતો જે ઉમીયો જે બોલે તે તે કરી આપતો. મોહમાં પડેલા રામસિંહે ઉમીયાની હીન બુદ્ધિ જાણી નહિ. કુશળસિંહ રોષ પામી તેને છોડી ચાલ્યો ગયો, તેને પાછો ફેરવવા તેણે બીલકુલ ચેષ્ટા કરી નહિ. પોતાના દુરાચરણનો વિષય વિચારી તે લજ્જીત થયો નહિ. વળી મારવાડના પ્રધાન કુંપાવત સરદારનું સભામાં તેણે એવુંજ અપમાન કર્યું. જે અપમાનનો વિષય સાંભળતાં કાને હાથ દેવા પડે

ૠ કવિવર કર્ણનું નિવાસ સ્થળ

તેવું છે. અશોપનિ કનાઈરામ સભાસ્થળે આવ્યો એટલામાં રામસિંહે તેને "આવો બુઢા વાંદર" એમ કહી બોલાવ્યો. એ અત્યંત ગ્લાનિકર અપમાન સાંભળી કનાઈરામ પગથી તે માથા સુધી સળગી ઉઠયો.. અને રોષનાં રાતા લોચન દેખાડતાં તે બોલ્યો, "જ્યારે એ બુઢો વાંદર નાચવાનો આરંભ કરશે ત્યારે તમે હર્ષ પામશો." સભાસ્થળનો ત્યાગ કરી પોતાના સામંતો સાથે તે નાગોરમા જઇ પહોંચ્યો. તેની આવવાની વાત સાંભળી ભકતસિંહે તેને યોગ્ય આદર સાથે ગ્રહણ કર્યો. કનાઈરામની વાત સાંભળી ભકતસિંહનો રોષ વધી પડયો. કનાઈરામ કોપ પરવશ થઈ બોલ્યો. "રામસિંહને આ જન્મમાં અમે રાજા કહી શકશું નહિ. અમે આપને યોધના સિંહાસને બેસારીએ છીએ જો આપ અમારો અનુરોધ અગ્રાહ્ય ન કરો તો અમે હવે મારવાડમાં રહેશું નહિ. અને મારવાડના મંગલ માટે હવે વિચારશું નહિ. અનેક વિચાર કર્યા પછી ભકતસિંહે તેનો અનુરોધ અને પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો.

એ સઘળા વિષય, થોડા સમયમાં રામસિંહને કાને પહોંચ્યા. પણ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું જે અન્ને સરદારોને ભક્તસિંહે આદરથી ગ્રહણ કર્યા, ત્યારે તેણે કાકા ઉપર એક પત્ર લખ્યો જેમાં લખેલ હતું જે "હજી પણ ઝાલોર અમને સોંપી દો," એ કઠોર અનુશાસનથી ભક્તસિંહ લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ તેણે શીતલતાથી અને નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો. "અમારા રાજા સાથે અમે વિવાદ કરવા ચાહતા નથી. અમારો રાજા અમને જો મળવા આવશે તો અમે પૂર્ણ રીતે તેની અભ્યર્થના કરશુ"

ભક્તસિંહના એવા પ્રત્યુત્તરથી રામસિંહનો વિદ્વેષવન્હિ વધારે સળગી ઉઠ્યો. ગોધગિરિના ઉંચા શિખશિરે રણનું નગારૂં વાગ્યું. રાઠોડ સરદારો શસ્ત્ર સાથે આવી એકઠા થયા. રાઠોડ રજપુતોમાં બદલ હતાં. જે મેરતીય રજપુતો સઘળા કરતા અધિક સાહસિક અને રાજભક્ત હતા તે રાજ્યના મંગળ માટે રામસિંહના વાવટા નીચે એકઠા થયા. બીજા એક દળે ભક્તસિંહનો પક્ષ પકડી રામસિંહના વાવટા નીચે આવવાનું પડયું મુકયું, ' ભક્તસિંહના પક્ષમાં તેઓના જવાથી રામસિંહને કાંઇ નુકશાન થયું નહિ પણ પાંચ હજાર જાડેજા રજપુતના વિચ્છેદથી તેને ભારી નુકશાન ભોગવવું પડયું તે જાડેજાઓએ તેને મદદ આપી નહિ, પોતાના અધમ અવગુણોથી રામસિંહ પોતાના ઘણા સરદારોનો ચક્ષુઃશુળ થયો. રામસિંહે પોતાની મદદનો શામાન ખોયો. છેવટે સિંહાસનથી વિચ્યુત થઇ તે સંપૂર્ણ કષ્ટમાં પડયો.

નગરની બહાર લશ્કરની છાવણી થઇ, એકવાર એક અત્યંત જબરદસ્ત કાગડો તંબુ

ઉપર બેઠો તે તંબુના અંદર જાડેજા રજપુતની દીકરી રામસિંહની રાણી બેઠી હતી. તે શકુંત ભાષામાં વિશેષ નિપુણ હતી. કાગડાને તંબુની કનાત ઉપર બેઠેલો જોઈ તેણે એક ભરેલી બંદુક હાથમાં લીધી. તે બંદુકથી તેણે તે પંખીને મારી નાંખ્યું. બંદુકનો અવાજ સાંભળી ઉદ્ધત રામસિંહ ક્રુદ્ધ થયો. વળી વિશેષ તપાસ કર્યા વિના તેણે તે ક્ષણે હુકમ આપ્યો જે " જેણે બંદુક ફોડી તેને પકડી મારી પાસે લાવો " નોકરોએ બંદુક ફોડનાર રાણી છે એમ તેને કહ્યું. તોપણ તેના ક્રોધની શાંતિ થઇ નહિ. તેણે કઠોર સ્વરે કહ્યું. "રાણીને બોલો "જે તે આ ક્ષણે મારૂં રાજ્ય છોડી તેના પિતૃ રાજ્યમાં ચાલી જાય. હું એવી સ્ત્રીનુ મુખ જોતો નથી આવા હુકમથી જાડેજા રાજકુમારી ચમકિત થઇ. સ્વામીનો ક્રોધ શાંત કરવા તેણે અનેક ચેષ્ટા કરી પણ તેની ચેષ્ટા ફળવાળી થઇ નહિ. અનેક અનુનય વિનય કરી રાણી રાજાનાં દર્શન મેળવી શકી. પતિના ચરણમાં પડી તેણે ક્ષમા માગી પણ દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા રામસિંહે તેની વાત ઉપર કર્ણ પાત કર્યો નહિ અને કઠોર સ્વરે કહ્યું. " તું આ ક્ષણે મારૂં રાજ્ય છોડી ચાલીજા', જ્યારે રાજા, પોતાની પ્રતિજ્ઞામાંથી ડગ્યો નથી એવું જાડાજારાજકુમારીએ જોયું ત્યારે તે બોલી " આપ મહારો ત્યાગ કરોછો પણ જોજો આપ મારવાડના સિંહાસનથી ભ્રષ્ટ થાશો." રાજકુમારીએ હવે વિલંબ કર્યો નહિ. તેણે ઉદ્ધત સ્વામીના મુખ તરફ જોયું નહિ. દારૂણ મનોદુઃખે દુઃખી થઇ અભિમાનવાળી ભામિની તે પાંચહજાર જાડેજા રજપુતો સાથે પોતાના પિતૃ રાજ્યમાં આવી. તે દિવસે રામસિંહનું સિંહાસન એકદમ કંપિત થયું. તેનો મુગટ સ્ખલિત થઇ જમીન ઉપર પડયો. અત્યંત ગર્વમદોન્મત્ત થઇ તેણે જે અપકર્મ કર્યા તેનાં ફળ તેણે થોડા સમયમાં ભોગવ્યા.

એક તરફ ભક્તસિંહ યુદ્ધોપયોગી ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. તેના સહ સરદારો શિવાય બીજા અનેક સરદારો તેના વાવટા નીચે એકઠા થયા. તેમાં ચંપાવત, કુંપાવત, ઉદાવત, કુરમ, હાડો વીગેરે રજપુત સરદારો વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતા.

રામસિંહનું સેનાબળ ભક્તસિંહના સેનાબળ જેટલુંજ હતું પણ જે દિવસે જાડેજા રજપુતોએ તેને છોડયો તે દિવસથી તેનું લશ્કર કમ થયું. તો પણ રાઠોડ રજપુતો નિરૂત્સાહ થયા નહિ. તેનો વિલક્ષણ વિશ્વાસ હતો જે રણ ક્ષેત્રમાં તેનો જય થાશે તેનો એવિશ્વાસ બીલકુલ નિર્થક અને અસત્ય થઇ પડયો.

રણનું નગારૂં વાગ્યું જોતા જોતામાં અસંખ્ય સૈનિકો ઉત્સાહથી જય નાદ કરતા રાઠોડની પંચરંગિની પતાકા નીચે એકઠા થયા. મોટા ઉત્સાહ અને સાહસથી રામસિંહે મેરતાના અજમેર નાગરથળે છાવણી નાંખી, એ સ્થળે રહી તે શત્રુની રાહ જોતો હતો. દૂરે અસંખ્ય સૈનિકોનાં અસફળક જોવામાં આવ્યાં.

રામસિંહે જ્વલંત નયને પોતાની સેના તરફ જોયું. એટલામાં પ્રચંડવેગે સિંહનાદ કરી ઉદ્ધતસિંહે જે સ્થળે પોતાનો સ્કંધાવાર સ્થાપ્યો હતો તે સ્થળ પવિત્ર હતું ત્યાં કાલિકાદેવીનો એક કુંડ હતો

ભક્તસિંહે યુધ્ધનો આરંભ કર્યો તે લશ્કર સાથે રામસિંહની સન્મુખે અગ્રેસર થયો થોડે દૂર જઈ તેણે પોતાના ભત્રીજાનું ગોળાવર્ષણ કરી અભિવાદન કર્યું, એટલામાં રામસિંહે પણ ગોળા ફેંકવા માંડ્યા, તે પોતાના કાકાની સામે થયો, ઉભય પક્ષ વચ્ચે ભયંકર ગોળા યુધ્ધ થયું, ત્યારપછી ઉભય પક્ષના વીરો શસ્ત્રથી લડવા લાગ્યા થોડા સમયમાં એવી ઘટના ઘટી કે જેથી યુધ્ધ સ્થગિત રાખવું પડ્યું

જેવા જે પામરોવરના વિસ્તૃત તટ ઉપર યુધ્ધાભિનય થાતો હતો તેની એક પડખે દાદુ પંથી સંન્યાસીનો એક આશ્રમ હતો રાઠોડ રાજા શુરસિંહે તે આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી તે આશ્રમની પ્રતિદ્વંદ્વી બન્ને દળોની વચમાં હતો જેથી તેમાં અગણ્ય ગોળા આવી પડેલા હતા તેથી ભયપામી આશ્રમ વાસીઓ, બાલા કિશનદાસનો ત્યાગ કરી પલાયન કરી ગયા બાલાકિશનદેવ પોતાના શિષ્યોની જેમ પલાયન કરવામાં અત્યંત બાધ માનતો હતો તે અદ્રષ્ટ દેવના ઉપર ભરુસો રાખી તે સ્થળે રહ્યો, વચ્ચમાં સન્મુખે બ્રહ્મહત્યા થાશે એમ જોઈ બન્ને દળ તે સ્થળ છોડી દીધું

પ્રભાત થઇ ગયું ઉષાના રાતા રાગે પૂર્વગગન રંજીત થયું પ્રતિદ્વંદ્વી બન્ને રાઠોડ વીરો પોતપોતાના દળ લઈ એક બીજાની સામે થયા તે પ્રભાતમાંજ વીર લોકો ભારે ઉત્સાહથી લડવા લાગ્યા આજ રાણા રામસિંહે સહુની આગળ સમરાનળ જગાવ્યો, સેનાદળના પુરો ભાગમાં રહી તેણે પોતાના કાકા ઉપર હુમલો કર્યો. બખ્તસિંહ ઉન્માદે ઉન્માદિત થઈ સિંહનાદ કરી તેની સામે થયો. ચંપાવત સરદાર કુશળસિંહે પોતાના થયેલા દારૂણ અપમાનનો બદલો લેવા માટે પોતાના સૈનિકોને રામસિંહ ઉપર ચલાવ્યા રાઠોડોએ ચંપાવત સરદારોનો હુમલો બંધ કાઢ્યો મેરતીય સેનાનો અધિનાયક શેરસિંહ પ્રાણ આપી યુધ્ધ કરવા લાગ્યો. વીર્યવાન ચંપાવત સરદાર તેના કરતા કમ નહોતો, આજ કુશળસિંહે અપમાનકર્તા રામસિંહનું હૃદયશોણિત પીવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેનો નિશ્ચય વ્યર્થ કરવા કોણ સાહસી થાય ! રામસિંહ તેને કૂકકુટ (કુતરો) કહી બોલાવતો હતો આજ તે કૂકકુટ (કુતરો) રામસિંહના પગે કરડશે કે નહિ તે જોવાનું છે, જે વિકટ ઉત્સાહે તેનું મુખ મંડળ વિકૃત થઈ પડ્યું તેની આંખમાંથી અંગારા ઝરવા લાગ્યા વીરવર શેરસિંહ પોતાના અશ્વને ચાલિત કરી ચંપાવત સૈનિકો ઉપર ચાલ્યો એ રીતે ઉભયદળ વચ્ચે ઘોર યુધ્ધ થયું છે, અનેક વખત યુધ્ધ ચાલ્યા પછી મેરતીય સરદાર રણસ્થળે પડ્યો. તેને રણ સ્થળે પડેલો જોઇ ચંપાવત રજપુતોએ શ્રવણ ભૈરવ નાદ કર્યો અને તેએ

બમણા ઉત્સાહે મેરતીય રજપુતો ઉપર દોડયા. પણ તેમ થયાથી મેરતીય રજપુતો નિરૂત્સાહ થયા નહિ. તેઓ બમણા ઉત્સાહથી અને સાહસથી લડવા લાગ્યા. હજી સુધી જયલક્ષ્મી કોઈની અંકશાપિની થઇ નહિ. યુધ્ધ અવિહતભાવે ચાલી રહ્યુ. જયપરાજયનાં લક્ષણ જોવામાં આવ્યાં નહિ.

શેરસિંહ રણ સ્થળે પડયો. તેનો નાનો ભાઈ તેના પદ ઉપર અભિષિક્ત થયો. મોટા ભાઈના મૃત્યુથી તેની જીઘાંસાવૃત્તિ વધારે પ્રબલ થઇ પડી. તેણે ગંભીર ઉત્સાહ વાકયે પોતાની સેનાને ઉશ્કેરી, ભ્રાતૃહત્યાનાં હૃદય શોણિતથી પોતાનો શોકાગ્નિ ઓલવી નાંખવા તેણે પોતાનો ઘોડો સામા વાળા ઉપર ચલાવ્યો. જે ઘોડો ચંપાવત સરદાર ઉપરજ ચાલ્યો. બન્ને પ્રતિદ્વંદીઓએ પ્રોત પોતાની તલવાર ચલાવી. તે બન્ને જયપુર રાજ પરિવારની બે બેનોના પુત્રો હતા. સંબંધમાં તેઓ મશીયાઇ ભાઇ થાય, પણ આજ તેઓનો ભ્રાતૃભાવ, શત્રુભાવમાં પરિણામ પામ્યો. આજ તેઓનાં હૃદય એક બીજાનાં શોણિત પીવા પિપાસુ હતાં અનેક ક્ષણ સુધી બન્નેના વચ્ચે યુધ્ધ ચાલ્યુ. છેવટે ચંપાવત સરદાર કુશળસીંહ રણક્ષેત્રમાં પડયો. અધિનાયકના મૃત્યુથી ચંપાવત સરદાર સૈનિકો નિરૂત્સાહ થયા નહિ. તેઓ તે સ્થળેથી ખસ્યા નહીં. ભક્તસિંહનો પક્ષ ક્રમેક્રમે બળવાળો થયો. ભત્રીજા રામસિંહના સૈનિકોને વિત્રાસિત કરી ભક્તસિંહ જ્યાં ચંપાવત્ સૈનિકો લડતા હતા ત્યાં આવ્યો. સઘળી સેના ચલાવવાનો ભાર પોતે લીધો. હવે હળ યુધ્ધ ચાલ્યુ. મૈરતીય રજપુતો પ્રાણ આપી લડતા હતા. તેઓ ભક્તસિંહનુ પ્રચંડ બળ પ્રતિરોધ કરી શકયા નહીં. છેવટે ક્રમેક્રમે તેઓ યુધ્ધ સ્થળે પડયા. બાકીના સૈનિકો તે જોઈ ભયભીત થયા નહીં. તેઓ જીવને આપી યુધ્ધ કરવા લાગ્યા ક્રમે વીરવર ભકતસિંહની સેના પ્રચંડ નાદથી દરીયાની જેમ ઉચ્છાસિત થઇ. રામસિંહના વીર સરદારો યુધ્ધ સ્થળે પડયા તાજા પરણેલા અકે મેરતીય કુમારનું આ યુધ્ધમાં મરણ થયું. રામસિંહ સંપૂર્ણ પરાજય પામ્યો.

પરાજય પામેલ રામસિંહ ક્ષતહૃદયે પલાયન કરી ગયો. તેણે જોધપુરમાં આશ્રય લીધો ત્યાં નગરદ્વાર રૂધ્ધ કરી રણશ્રાંતિમાંથી વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા. પણ તે નિશ્ચિંત થઇ શકયો નહી. ભકતસિંહના રોષાનળથી ભય પામી તે નગર છોડી દક્ષિણાવર્તમાં પલાયન કરી ગયો. ઉજ્જયિની નગરીમાં આવી તેણે મહારાષ્ટ્રીય વીજય આપા સીંધીયાની મદદ લેવાની ચેષ્ટા કરી. જે દિવસે કુલાંગાર રામસિંહે સિંધીયાની મદદ માગી તે દિવસથી મારવાડ ઉપર અનર્થ ઉપર અનર્થ આવવા લાગ્યા તે અનર્થને કોઈ રોકી શકયું નહીં તેથી મારવાડનો સર્વ નાશ થયો છેવટે મારવાડ ભૂમી ઘોર શોચનીય અવસ્થામાં આવી પડી.

વિજયી ભકતસિંહે જોધપુરનો કબજો કર્યો. થોડા સમયમાં અભિષેકની ગો

તેઓ ભકતસિંહના વાવટા નીચે એકઠા થયા હતા. સીંધીયો જ્યારે જોધપુરમાં આવી પડયો. ત્યારે તે રાઠોડ રાજ્યનુ સેનાદળ જોઈ ચમકિત થયો તેણે જોયું જે રાજસ્થાનના પ્રધાન પ્રધાન સરદારો મારવાડના રક્ષણના અર્થે આવ્યાછે.

સીંધીયાને દળ સાથે આવતો જોઈ ભકતસિંહ પોતાના સૈન્ય સાથેતેના વિરૂદ્ધે ઉતર્યો સુદ્ધસ્થળના માટે આજ મીર રંગભૂમિ મુકરર થઇ. તે મુકરર કરેલ સ્થળ ઉપર આ બી મહારાષ્ટ્રીય વીરના સમ્મુખીન થયાઅગાઉ ભકતસિંહે અંબરરાજ ઇશ્વરસિંહને એક પત્ર લખ્યો. "જો તમારી મરજી હોય તો અમારી સાથે મળી મહારાષ્ટ્રીય વીરની સાથે લડો, નહિ તો જાહેર રીતે વીરતા પ્રકાશી અમારા વિરૂધ્ધે ઉતરો" ઇશ્વરસિંહ રામસિંહનો શત્રુ થાય. તે જમાઇનો પરિત્યાગ કરી શકયો નહિ. પણ ભકતસિંહના વિરૂધ્ધે ઉતરવાની તેની હીમ્મત નહોતી. તે ભકતસિંહનો ભય રાખતો હતો. હવે શું કરવું તેનો તે નિશ્ચય કરી શકયો નહિ. ઇશ્વરસિંહ વિષમ વિપદમાં પડયો. તેને બન્ને તરફથી સંકટ નડયું. એકવાર તેણે વિચાર કરીલીધો જે "અદષ્ટમાં જે હોય તે થાઓ" પણ જમાઇને સહાય કરવી યુક્ત છે પિતૃઘાતી ભકતસિંહને મારવાડના સિંહાસને રહેવા દેવો તે યોગ્ય નથી. એવો વિચાર કરતો હતો તેવામાં ભકતસિંહના ભયંકર નયન તેણે મનથી જોયાં. ત્યારે તેણે વિચાર્યુ'શું' જમાઇના માટે ધનપ્રાણ હારી દેવા ! અંબરરાજ મોટા સંકટમાં પડયો. તે પોતાના રક્ષણ માટે ઉપાય શોધવા લાગ્યો. તે ઇડરની રાજકુમારી સાથે પરણ્યો હતો. ઇડર તે સમયે અજીતના એક પુત્ર આનંદસિંહના હાથમાં હતું. ઇશ્વરસિંહની મહિષી ભકતસિંહની ભત્રીજી થાય. તે સમયે ઇશ્વરસિંહ તે રાઠોડ કુમારીની સલાહ લેવા ચાલ્યો. તેણે કહ્યું મહિષિ ! ભકતસિંહ પાપીષ્ટ છે. ભકતસિંહ પિતૃઘાતી છે, તે પિતૃઘાતી પાપીષ્ટ યોધપુરના સિંહાસને રહે તે મને અસહ્ય લાગે છે, પણ આ ક્ષણે શું બને. કયો પક્ષ અવલંબન કરૂં. તલવારની મદદે ભકતસિંહની વિરૂધ્ધે ઉતરાય એવી મને આશા નથી જે ભકતસિંહ યુદ્ધમાં પરાભવ પામે. પિતૃઘાતિને મદદ કરવાથી જગતને મુખ બતાવાય તેમ નથી. હવે ભકતસિંહની હત્યા થાય તોજ સારૂ. પણ મહિષિ !

મદદ શીવાય બને તેમ નથી વિચારો ? ભકતસિંહે તમારો કેયો છે. તેણે તો તમારા દાદાનો વધ કર્યો છે. તેણે તમારા જમાઇને ે તેની હત્યા થાય અને તમારો જમાઇ યોધપુરના સિંહાસને ૨,

મહે થી રાઠોડ રાજકુમારી, આજ પોતાના કાકાના પ્રાણ મી, સુકુમાર હસ્તે છરીલઇ ગુપ્ત ભાવે એક આશામીનો રી શકે પણ ઇશ્વસિંહની વનિતાએ તેમ કરી પેશા-

ચિક કાર્ય કરવા યત્ન કર્યો નહિ તેણે વિષ પ્રયોગથી, પોતાનુ અભીષ્ટ સાધવાનો યત્ન કર્યો થોડા સમયમા એક વિષાક્ત અંગરખુ તૈયાર થયુ તે વિષાક્ત અંગરખુ લઈ અભય મહિષી અજમેરમા રાજાની છાવણીમા આવી પહોચતાજ તેણે પહેરવેશ સાથે એ અંગરખાનો પોશાક ઉપહારમા આપ્યો શિષ્ટાચારના અનુરોધે ભક્તસિંહે તે પોશાક પહેર્યો એટલામા તેનુ મસ્તક ઘૂર્ણિત થયુ સર્વ અંગમા એક જાતની વિકટ અગ્નિજ્વાળા ઉઠી તે જ્વરાક્રાન્ત થયો. એકદમ ઉપયુક્ત ચિકિત્સકની ચિકિત્સાની યોજના થવા લાગી. વૈદે, ભક્તસિંહ ની નાડી જોઈ કહ્યુ "રોગ અસાધ્ય છે" સુસાધ્ય કે કષ્ટ સાધ્ય નથી" "હવે મહારાજના આત્માની સદ્‌ગતિ થાય એવા ઉપાય કરો

વૈદ્યના વચનો સાંભળી ભક્તસિંહ ગર્જન કરી બોલી ઉઠ્યો શું વૈદ્ય! રોગનુ ઔષધ નથી જ્યારે તમે મારા રોગથી મને આરોગ્ય કરી શકતા નથી ત્યારે તમે અમારી ભૂમીવૃત્તીનો કેમ ઉપભોગ કરો છો તમારૂ વૈદ્ય શાસ્ત્ર શા કામનુ ? વૈદ્યે તે તબુમા એક ખાડો ખોદાવ્યો તેમા જળ ભરી તેમા એક જાતની ઔષધી નાખી, જોતા જોતામા ખાડાનુ પાણી બરફ જેવુ ઠંડુ થયુ. ત્યારે વૈદ્યે ભક્તસિંહને કહ્યુ મહારાજ ! આવુ કાર્ય મનુષ્યનુ સાધ્યાયત, પણ તમારો વિષય કાર્યથી અતીત, આ ક્ષણે હવે નિવેદન એટલુજ છે જે "વિલંબ કરો નહીં આત્માની સદ્‌ગતી માટે જલદીથી શાસ્ત્ર વિધાનના અનુસારે પુણ્યદાનના કાર્ય કરો" વૈદ્યને ભક્તસિંહે હવે કાંઈ કહ્યુ નહિ તેણે જાણ્યુ જે અંતકાળ આવી પહોચ્યો થોડા સમયમા હવે સંસાર છોડી તેને જાવુ પડશે તેનો પ્રિયતમ પુત્ર વિજયસિંહ તેની શય્યાના પડખે બેઠો હતો વિજયસિંહ તેના જીવનનું જીવન તેના સંસારસાગરનુ ધ્રુવનક્ષત્ર એ વિજયસિંહ તે સમયે બાળક હતો રામસિંહના આક્રમણમાથી બાળક વિજયસિંહ શીરીતે મારવાડની રક્ષા કરી શકશે શીરીતે તે રામસીંહના વિદ્વેષનયન થકી બચશે એ સઘળી ચિંતા એકી સાથે તેના હૃદયમા ઉદય પામી તે પીડામા અધીર થઈ ચારે તરફ અંધકાર જોવા લાગ્યો. તેના નયનમાથી સતત અશ્રુધારા ચાલી. તેણે પોતાના સરદારોને પાસે બોલાવ્યા સરદારો પાસે આવ્યા તેને સાન્ત્વના આપી તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો, "સરદારો ! શોક કરશો નહિ મારા અદૃષ્ટમા હતુ તે બન્યુ તે માટે શોક કર્યાથી શુ થાય ! શોક અદૃષ્ટના લેખનુ ખંડન કરી શકતો નથી સઘળાઓ શોક ત્યાગ કરી હવે શાન્ત ભાવે સાંભળો ! સરદારો ! હવે હુ તમારી પાસેથી કાયમના માટે વિદાય થાઉં છુ. તમે મારા માટે ઘણા ત્યાગ સ્વિકાર કર્યા છે પણ હુ તમારા સામ સ્વિકારનો સંપૂર્ણ બદલો આપી શક્યો નથી મનમા હતુ જે યવન રાજ્ય ઉન્મૂલિત કરી ભારતવર્ષમાથી દુરાજ્યની સ્થાપના કરીશ. તમારી ઉંચાઉંચા રાજ્ય ઉપર અભિષેક કરીશ પણ તે આશા પૂર્ણ થઈ નહિ હવે

મારો એટલો અનુરોધ છે જે મારા નયનામણિ વિજયસિંહને સંભાળજો ! વિજયસિંહને મેં તમારા હાથમાં સોંપ્યો. વિજયસિંહને બંધુ બાંધવ નથી. જો જો ! રામસિંહ વિજયસિંહને પદચ્યૂત ન કરે ! જ્યાં સુધી તમે મને આ કાર્ય કરી દેવામાં હીમ્મત દેખાડતા નથી ત્યાં સુધી મારો જીવ જતો નથી, બોલો ! મારા શપથ ખાઇ બોલો, વિજયને તમે પ્રાણ આપી રક્ષશો? એટલું બોલી ભકતસિંહ ચુપ થઇ ગયો. તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. એટલામાં સાઠોડ સરદારો સમસ્વરે બોલી ઉઠયા. મહારાજ અમે અમારા ખડગોનો સ્પર્શ કરી કહીએ છીએ કે જ્યાં સુધી અમારા પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી રાજકુમાર વિજયસિંહને રાજ્ય ભ્રષ્ટ થવા દેશું નહિ.

ભકતસિંહ સંતુષ્ટ થયો. ત્યારપછી તેણે કૂળપુરોહિતને ભૂમિદાન આપ્યાં. તે સમયે તે સ્વસ્થ અને નિર્ભય હતો. તે સમયે તેનું હૃદય દૃઢ હતું. તે આધ્યાત્મિક ચિંતામાં નિમગ્ન થયો. પણ તે ભાવ ઘણા વખત સુધી ટકયો નહિ. તેના પિતાનો પ્રેતાત્મા આવી તેને ભય આપતો હોય તેમ તેના જોવામાં આવ્યું: ભકતસિંહ ગાંડાની જેમ ચિત્કાર કરવા લાગ્યો. છેવટે તેનું શરીર સ્તબ્ધ થયું. ભકતસિંહનો પ્રાણ વાયુ તેના શરીરમાંથી ચાલ્યો ગયો. તેનું શબ દેહ તે સ્થળે ભસ્મિભૂત થયું. તે ભસ્મરાશી ઉપર એક સ્મારકસ્તંભ ઉભો કર્યો તે હાલ સુધી વિદ્યમાન છે. જેનું નામ "બુરા દેવળ" કહેવાય છે.

જો પિતૃઘાતના અક્ષાલ્ય કલંકથી ભકતસિંહનું ચરિત કલંકિત ન થાત તો તે સ્વજાતિય રાજાઓમાં પ્રધાન રાજા કહેવાત. વીરપૂજ્ય શિવજીના કુળમાં ભકતસિંહના કરતાં બીજો કોઈ પુરૂષ વીર પેદા થયો નહિ. તે ઉત્તમ સાહસિક અને પરમ પંડિત હતો. પિતૃહત્યાનું કલંક જ્યારે તેના માથે આવ્યુ તેના અગાઉ રજપુતોમાં તે પૂજ્ય અને માન્ય હતો. ગુર્જરમાંથી જેટલાં નગરો તેના પિતાએ જીતી લીધાં તે જીત કરવામાં ભકતસિંહની મદદ હતી. વિશેષતઃ ભકતસિંહની વિલક્ષણ મદદથી અભયસિંહ શીરબુલંદનું ઉન્નત મસ્તક પદનવેદલિત કરી શકયા. ભકતસિંહે પોતાના ભત્રીજાને પદચ્યૂત કરી પોતે સિંહાસન કબજે કર્યું તેથી તેને રાજ્યહારક કહી શકાય નહિ શાથી કે બાળક રામસિંહ રાજાના નામનો અને સિંહાસને બેસવાનો અયોગ્ય હતો. રાજા રજપુતોનો આરાધ્ય દેવ–રાજા બાળક હોય તો પણ રજપુતોએ તેને સંપૂર્ણ રાજ સંમાન આપવું એમ તેઓના ધર્મગ્રંથમાં છે ખરૂં પણ જ્યારે તે રાજાના નામને અયોગ્ય અને અપાત્ર હોય ત્યારે તેને પદચ્યુત કરવામાં કોઇ રીતનો અધર્મ કહેવાય નહિ. એમ ન થાય તો રજપુત જાતિનું અમંગળ થાય. પ્રથમ તો રાજસૂત્ર હાથમાં લેવા ભકતસિંહે કબૂલ કર્યું નહોતું પણ રામસિંહની સંપૂર્ણ અયોગ્યતા

લાગી અને સરદારોની પુષ્કળ પ્રાર્થના જોઈ તેણે મારવાડનું સિંહાસન હસ્તગત કરવા કબૂલ કર્યું.

ભક્તસિંહે એકંદર ત્રણ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. મારવાડ રાજ્યના સઘળા કીલ્લાઓ તેણે દૃઢ કર્યા તેણે યોધગઢનો બાકીનો કીલ્લો દુરસ્ત કર્યો. અમદાવાદ જીતીને જે ધનરત્ન પામ્યો હતો તે ધનરત્નનો ઘણોખરો ભાગ પોતાના મહેલો કરાવવામા વાપર્યો. તેણે મુસલમાનની મસજીદો ખોદી નાખી હતી તેણે રાજ્યમાં એક એવા કાયદાનો પ્રચાર કર્યો જે "મુસલમાનો બાંક પોકારે નહિ" જો પોકારે તો પ્રાણ દંડ થાય" એ કાયદો આજસુધી મારવાડમાં પળાયો હતો. ભક્તસિંહ જો થોડા વર્ષ જીવિત રહ્યો હત તો મોગલ સામ્રાજ્યનો વહેલોમર અધપાત થાત.

પાપ ઉપર પાપ થયુ પિતૃહતાનો અકાળે વધ થયો. એ રીતનાં રૂવાડા ઉભા થાય એવા કામ રાજસ્થાનમા કોઈ સ્થળે બનેલ નથી પણ પાશ્ચાત્ય જગતમા તે કાર્યો કરતા પણ અધીક હૃદયસ્તંભન કાર્યો થયેલાં જોવામા આવે છે આ સ્થળે તે કાર્યનો મુકાબલો કરવાનુ અમારૂં કામ નથી. ટુંકામાં મારવાડ મધ્ય યુગના યુરોપના જેવુ પ્રચંડ પાપકાર્યથી અને પાશવવૃત્તિવાળાં કર્મથી કલુષિત થયુ નથી જેના દ્રષ્ટાતો યુરોપનો તે સમયનો ઇતિહાસ વાંચવાથી માલુમ પડશે

જે અજ્ઞાન અંધકારનુ ગાઢ આવરણ પામી યુરોપના મધ્યયુગમાં યુનાની રાજાઓએ જે સઘળા પાપાનુષ્ઠાન કર્યાછે તેનો વિચાર કરવાથી માલુમ પડછે જે ભારતવર્ષના એક બે રજપુતોના પાપાનુષ્ઠાન પાસે તેઓનાં પાપાનુષ્ઠાન વિશેષ દારૂણ અને ભયંકર ગણાયાછે

રાજ્યાસને અભિષિક્તથઈ ભક્તસિંહે રાજ્યનું હિત કરી પ્રકૃતિ વર્ગનું મનોરંજન કર્યું હતુ ખરૂ પણ તેથી રજપુતો તેના પાપ ભરેલાં કામો ભુલીગયા નહોતા તે પાપ ભરેલા કામથી મારવાડની શોચનીય દુર્દશા થઈ. તે શોચનીય દુર્દશામાથી તે હજી પણ ઉઠયુ નથી. મારવાડી લોકો ભક્તસિંહના ભયંકર પાપની વાત ભુલીગયા નથી જે સમયે અભયસિંહ અને અંબરરાજ જયસિંહ પવિત્ર પુષ્કર તીર્થે તરપણ વીગેરે કાર્યો કરતા હતા તે સમયે એકવાર સાયંકાળે તેઓ બન્ને પોતપોતાના સામંતો સાથે એક મોટા તંબુમાં બેઠા હતા એ સમયે અભયસિંહે કવિવર કર્ણને કહ્યું કવિવર ! એક સમયોચિત કવિતા સંભળાવી અમને આનંદિત કરો. કવિવરે કવિતા રચિ તેઓને આનંદિત કર્યા.

ત્રયોદશ અધ્યાય.

વિજયસિંહનો રાજ્યાભિષેક મેરતા નગરના પોતાના સરદારો તરફથી તેની પૂજા પ્રાપ્તિ રાજધાની તરફ તેની યાત્રા, પરચ્યુત રાજા રામસિંહનું મહારાષ્ટ્રીય અને કચ્છાવહ લોકો સાથે સંધિબંધન, મિત્ર સેનાનું એકત્ર મિલન, મેરતા ક્ષેત્રે વિજયસિંહનું સૈનાદળ, સિંહાસન આપી દેવા તેના તરફ આજ્ઞા તેનો પ્રત્યુત્તર, યુદ્ધ, વિજયસિંહનો પરાજય, રાઠોડ કવચી સેનાનો વિનાશ, રણક્ષેત્રથી વિજયસિંહનું પલાયન અને તેનો નાગોરમાં આશ્રય શત્રુઓએ કરેલ નાગોરનો અવરોધ શત્રુનો સેનાનિવેશભેદી તેનું સ્થાનાંતરજવું, બીકાનેર અને જયપુરમાં સહાય પ્રાર્થના, જયપુરાધિપતિની વિશ્વાસઘાતકતા, સૈનિક સરદારોએ કરેલ તે વિશ્વાસઘાતકતાનો પ્રતિરોધ, આપ્પા સિંધીઆની હત્યા, હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત, અજમેરત્યાગ, ચોકની સ્થાપના, મહારાષ્ટ્રીયનો રામસિંહનો પરિત્યાગ આપ્પા સિંધીઆના સ્મરણ અર્થે સ્તંભ, રામસિંહનું મૃત્યુ, તેનું ચરિત વર્ણન, મારવાડમાં અરાજકતા, રાઠોડ પ્રજાતંત્ર, પોકર્ણ સરદારનું દત્તક વિધાન, તેણે કરેલ અપમાનભાવના, નોકરી કરી સૈનિકનું કરનાર લોકોના નિયોગે રાઠોડ સામંત પ્રથાનું અધઃપતન, સામંત સમિતિને કમ કરવામાં રાજાનો ઉદ્યોગ, સરદારોનો દરબાર ગરધનખાંચી, રાજાતર્ક મંત્રણા, રાજા અને સામંતો વચ્ચે હીણો સંધી વેતન ભોગી સૈનિકોનો દળભંગ, રાજગુરુનું મરણ, તેની ભવિષ્યવાણી, સરદારોને જાળમાં બંધીદેવ સિમને ઉદ્યોગ, પોકર્ણના દેવીસિંહનું ઉદ્ધત આચરણ, તેનું બોલવું. અધાધિકારીના હુકમ પ્રત્યવાય, તેનું ફળાફળ, પિતાના મૃત્યુનો બદલો લેવની સુબલસિંહની યુદ્ધમંત્રણા, તેનું મરણ, સરદારોનો વિક્રમરોધ, દસ્યુના વિરૂદ્ધે રાજાની રણ યાત્રા, સિંધુરાજ પાસેથી ઉમરકોટનું લઈ લેવું, મેવાડ થકી ગદવારનું ગ્રહણ, મહારાષ્ટ્રીય ઉપર જયપુરનું અને મારવાડનું એકઠું આક્રમણ, તુંગયુદ્ધ, ડીબઇનનો પ્રથમ આવિર્ભાવ નહોડે કરેલ, અજમેરનો પુનર ધિકાર, યમન અને મેરતાનું યુદ્ધ અજમેરના શાસનકર્તાની આત્મહત્યા, વિજયસિંહની ઉપપત્નીએ કરેલું સાતસિંહનું દત્તકપૂર્ણ, સરદારોનો આક્રોધ, રાજાની ઉપપત્નીનો પ્રાણનાશ, વિજયસિંહનું મરણ.

અજીતસિંહના પરલોક ગમન ઉપર તેનો મોટો પુત્ર મારવાડના રાજસિંહાસને બેઠો. જે મોટા પુત્રનું નામ વિજયસિંહ હતું તે સમયે તેનો વયઃક્રમ વીશ વર્ષનો હતો. એવી નાની ઉમરમાં પણ તે રાજોચિત સઘળા ગુણોથી વિભૂષિત હતો તે મેરતા નગર તરફ જતો હતો એટલામાં તેણે મારોટ નગરની પાસે પિતાના મૃત્યુના ખબર સાંભળ્યા તે મારોટ નગરમાંજ આવી તેના સરદારોએ

તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો ખુદ્દ સમ્રાટે તેનો રાજ્યાભિષેક અનુમોદન કર્યો એટલું નહિ પણ, રાજસ્થાનના તમામ નવાબોએ તેનું અનુમોદન કર્યું. મેરતા નગરમાં આવી વિજયસિંહે પિતાનો અશૌચકાળ કહાડયો તે સ્થળે બીકાનેરના, કિશનગઢના અને રૂપનગરના રાજાઓએ આવી તેના નવાભિષેકની મુબારકબાદી આપી ત્યાર પછી મેરતાને છોડી તે રાજધાનીમા આવ્યો પિતાના શ્રાદ્ધ વિગેરે કરી, તે રાજ્ય સિંહાસને બેઠો

બખ્તસીંહ આતતાયીની વિશ્વાસઘાતકતાથી મરણ પામ્યો રામસીંહનો ■ ટો દૂર થયો તેના નોભાગ્ય હારનો આગળીયો ઉઘડયો તે તે સુયોગમાં, પોતાનો હક મેળવવા ઉદ્યોગ થયો હતો અંબરરાજની મદદથી તેણે મહારાષ્ટ્રીય લોકો સાથે સંધિ સ્થાપ્યો સંધિના પ્રતિજ્ઞા સૂત્રો પાળવા ઠર્યા. જે ઉપરથી મરાઠાઓ કોટ અને જયપુર પાસે થઇ રાજધાની તરફ અગ્રેસર થયા. રામસીંહ મોટી સેના લ તેઓને મળી ગયો મહારાષ્ટ્રીય સેના બળ પામી, નિર્બેધિ રામસીંહે ધાર્યું મરાઠાની મદદથી તેની અભિષ્ટસિદ્ધિ થાશે પણ તેનું જ્ઞાન ભ્રાંતિ ભરેલું ! મરાઠાઓએ, અજમેરની પાસે આવી તે નગર લુંટવાનો સંકલ્પ કર્યો, પણ રામસીંહે તેઓની પાપચેષ્ટાનો પ્રતિરોધ કર્યો

રામસીંહની તે અયુક્ત સમારંભવાર્તાના ખબર વિજયસીંહના કાને પહોંચ્યા રામસિંહે મરાઠાની મદદ લીધી તેથી સઘળા રહોડ ક્ષુબ્ધ અને નાખુશ હતા. તેઓ રામસીંહને દાગ્રૂપ કરી હજારો ધિક્કાર આપતા હતા અને મરાઠાના આક્રમણમાંથી મારવાડને બચાવવા સઘળા તૈયાર થયા જોતા જોતામા મારવાડના સઘળા સામંતો વિજયસીંહના વાવટા નીચે આવ્યા તેઓની એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હતી જે પ્રાણ હોય ત્યા સુધી મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો જય થવા દેવો નહિ તે લોકો યુદ્ધમાં ઉતર્યા.

કેન્ટાવતની અને મરાઠાની સેના પુષ્કરમા આવી પહોચી પુષ્કરમાં રના ન કરવા તૈયાર તે ત્યાંજે એક રોજ રોકાયા રામસીંહે તે સ્થળથી વિજયસીંહને પત્ર લખી મોકલ્યો " આ પત્રનો પાઠ કરી તરત મારવાડનું સિંહાસન મને સોંપ" નામંત ન હોવાના કારણે વિજયસીંહે તે પત્ર વાચ્યો એ તમારે સઘળા લડો ! લડો ! એમ ધિક્કાર કરી ઉચ્ચ ગુ મહારાષ્ટ્રીય લુટારા યોધપુરના પવિત્ર સિંહાસન ઉપર હસ્તક્ષેપ કરવા ચાહેછે, ગીધાળીયો હોઇ કેસરીને ફરવા આવેછે ! મહારાજ! કોઈ વાતની ચિંતા કરશો નહિ

રામસીંહને પોતાના પત્રનો પ્રત્યુત્તર મળ્યો તેમાં લખેલ હતું જે "વિજયસીંહની જ્યાં સુધી નસા હશે ત્યાસુધી તે રામસીંહ તે યોધપુર આપે તેમ નથી તે વીર છે. વીરની જેમ તે યુદ્ધક્ષેત્રમા ઉતરશે પોતાનો હક સાબિત અને

અક્ષુણ્ણ રાખશે, ટુંકામાં યુદ્ધની મદદથી પરસ્પરના અદૃષ્ટની પરીક્ષા થાશે " થોડા સમયમાં રણનાં નગારાં વાગ્યા. રહોડ રજપુતો અને મહારાષ્ટ્રીયો સિંહનાદ કરી ગોળા વરસાવવા લાગ્યા. પ્રથમ દિવસનો અધિક ભાગ ગોળાનું યુદ્ધ કરતાં ગયો.

છેવટે તલવારથી યુદ્ધ ચાલ્યું. કોઇ પણ પક્ષમાં જય પરાજયનું લક્ષણ જણાયું નહિ, બીજા દિવસે પરોઢીયામાં બન્ને દળ મોટા ઉત્સાહથી લડવાં લાગ્યા વિજયસિંહ પાંચ હઝાર સવારો સાથે પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીની સામે આવ્યો; . તે પાંચ હઝાર વીરોના અંગ કઠણ બખ્તરથી ભીડાયેલ હતાં. રામસિંહની વિશાળ સેના પાસે વિજયસિંહના સૈનિકો સામાન્ય હતા. સાગરની પાસે જેમ ખાબોચીયા. તેમ રામસિંહની સેના પાસે વિજયસિંહની સેના હતી. પણ તે પાંચ હઝાર સવારોના બાહુમાં જે બળ હતું તે બળનો રોધ કરવા કોઇની મતા નહોતી. તે વ્યર્થ કરી દેવા મહારાષ્ટ્રીય લોકો આક્ષપણે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. પણ તેઓની ચેષ્ટા સફળ થઇ નહિ, પણ તે દિવસે વિજય પરાજયના લક્ષણ કોઈ પક્ષમાં જણાયાં નહિ.

વિજયસિંહ એક ચતુર યોધ્ધા હતો, પોતાના સેના બળ ઉપર તેનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. પણ તે રીતના બળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે નિશ્ચિંત બેહો નહોતો. શત્રુદળનું આધિક્ય જોઇ મનમાં શંકિત થઇ તેણે પોતાના રક્ષણનો માર્ગ શોધી રાખ્યો હતો, તેના મનમાં હતું જે વિધાતાના કઠોર વિધાનના અનુસારે જો તેનો પરાજય થાય તો તેણે તે માર્ગનું અવલંબન કરી પલાયન કરી જવાનું હતું. તેણે બીજા દિવસના યુધ્ધે પોતાના યાન વાહન વિગેરે તૈયાર રાખ્યાં હતાં. પાંચ હઝાર અશ્વારોહીઓ મહારાષ્ટ્રી દળને દળીત કરવા લાગ્યા, શત્રુ સેનાને છિન્ન ભિન્ન કરી તેઓ છાવણીમાં આવ્યા. છાવણીમાં મોટો કોલાહળ થયો. શત્રુઓનું આક્રમણ પ્રચંડ થઈ પડયું. આજ વિજયસિંહ નિરાશ થઇ બેઠા. તે નિરાશ થઇ ભયમાં આવી પડયો. ભયમાંથી નીકળવા તેણે તે સમયે યુદ્ધ સભા ભરી તે તેના પ્રધાન, પ્રધાન સામંત સરદારો, બીકાનેરના અને કીશનગઢના રાજા તે સભામાં હાજર રહ્યા. સભામાં બીકાનેરના રાજાએ મારવાડના અધિપતિ જયસિંહને કહ્યું મહારાજ ! આવેલા સંકટને જોતાં માલુમ પડે છે. જે વિધાતા આપણા તરફ પ્રતિકુલ છે, હવે યુદ્ધ સ્થળેથી પલાયન કરવું ઉચિત છે, સઘળાઓએ બીકાનેરના રાજાના મતને ટેકો આપ્યો. વિજયસિંહે, શું કરવું એમાં સ્થિર કરી શકયો નહિ. સરદારોને, સહાનુયાયી રાજાઓને, યુદ્ધના વિરોધી જોઇ તે ક્ષણકાળ મૌન રહ્યો. એક તરફ મારવાડનું સિંહાસન, બીજી તરફ તેનું અમૂલ્ય જીવન, આજ જો પરાજીત થઈ તે સિંહાસન તેના હાથમાંથી જાય તો જીવિત હોય તો ફરીથી

તેના ઉદ્ધારની ચેષ્ટા થાય પણ જીવિત હોય નહિ તો તેના ઉદ્ધારની ચેષ્ટા દુર્લભ હવે કોને લઈ યુદ્ધ કરવું. સરદારો કંગાલ થયા અનુયાયી રાજાઓ યુદ્ધ સ્થગિત કરવાને ચાહે છે. ત્યારે કોને લઈ યુધ્ધ કરવું એકલાથી પ્રચંડ મહારાષ્ટ્રીય સેનાનો પ્રતિરોધ કરવો તદન અસંભવિત છે એ જાતની ચિંતાઓ તેના હૃદયમાં ઉદય પામી. તે સમયે વિજયસિંહે, પોતાના પિતાનું સ્મરણ કરી લાંબો નિશ્વાસ મૂક્યો. બીકાનેરરાજની કુસંસ્કાર પૂર્ણ મંત્રણાથી તેણે મહા વિપદની ચિંતા કરી. બીકાનેરરાજ પોતાના દળ સાથે પોતાના રાજ્યમાં ચાલ્યો ગયો. બાકીના સામંત સરદારોએ બીકાનેરના રાજાનો દાખલો અનુસર્યો. વિજયસિંહનો પક્ષ અનેક પરિમાણે દુર્બળ થઈ પડ્યો, થોડા રોજના માટે વિજયસિંહનો સૌભાગ્યપક્ષ લુપ્ત થઈ પડ્યો.

રાઠોડ સેનાનો તે સાર્વજનીન નિરૂત્સાહ ભાવનું વિવરણ રામસિંહના કાને પડ્યું. સારો સમય સમજી તે, કેટલાક મહારાષ્ટ્રીય અને રજપુત સૈનિકોને લઈ વિજયસિંહના સરદાર સામંતો ઉપર પડ્યો પણ તેનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો નહિ. સેના સાથે તેને પાછો આવતો જોઈ રાઠોડ સરદારોએ સિંહનાદ કરી પોતપોતાના અસ્ત્રશસ્ત્ર લઈ તેઓનો હુમલો રોક્યો, તે રાઠોડ સરદારો પ્રથમથીજ નિરૂત્સાહ અને નિસ્તેજ થઈ ગયા હતા તોપણ નવો ઉત્સાહ લાવી તેઓ પોતાના અધિપતિ માટે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેઓના ભયંકર ભુજ બળે શત્રુ સેના વિત્રાસિત થઈ. શત્રુ સેનાએ પાછા ફરવાનો ઉપક્રમ કર્યો પણ સરદારસિંહ નામના એક રજપુતની ઉત્તેજનાથી તેઓએ વિજયસિંહ ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવ્યો.

સરદારસિંહ, રૂપનગરના અધિપતિ સામંતસિંહનો મોટો પુત્ર. કિશનગઢના કાળમે રૂપનગર લઈ લેઈ તેને નગરની બહાર કહાડી મુક્યો હતો રાજપૂત સામંતસિંહ રાજ્યના ઉદ્ધાર માટે કોઈ પણ પ્રકારની ચેષ્ટા કર્યા વિના સ્ત્રીપુત્ર સાથે વૃંદાવનની યાત્રાએ ચાલ્યો ગયો તેનો એકાંત અભિલાષ હતો જે સંસારની જ્વાળામાંથી મુક્ત થઈ જીવનનો બાકીનો ભાગ કેવળ શ્રીકૃષ્ણની પૂજામાં કહાડવો તે આધ્યાત્મિકભાવ તેના હૃદયમાં પ્રબળ થઈ ઉઠ્યો તેથી સામંતસિંહે પોતાના દીકરાને એ આશ્રમમાં દીક્ષિત કરવા યત્ન કર્યો પણ તેનો યત્ન વ્યર્થ ગયો ઈ યુવાન સરદારસિંહે તેને કહ્યું " પિતા ! આપે રાજ્યસુખ લાભ સમયથી ભોગવ્યું છે. હવે તમારે રાજ્યસુખમાં સ્પૃહા નહોતી જોઈએ પણ મેં તો આ જીવનમાં તે સુખનો સ્વાદ લીધો નથી માટે રજા આપો હું રૂપનગરના ઉદ્ધાર માટે ચેષ્ટા કરૂં " પોતાના પિતાની રજા લઈ તે રામસિંહના હાથમાં મહારાષ્ટ્રની છાવણીમાં ગયો આપા સિંધીયાએ તેને આશ્રય આપ્યો, વળી તેના રાજ્યના ઉદ્ધાર માટે ચેષ્ટા કરવાને તેણે તેને દિલાસો આપ્યો. સરદારસિંહે મરાઠાની સેનામાં અને રામસિંહની સેનામાં રહી

વિજયસિંહ ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવ્યો.

વિજયસિંહ પોતાના સંપૂર્ણ પરાજયથી નારાજ થઈ પાંચ બખતરવાળા સવારો સાથે અને એક માત્ર સરદાર સાથે વિજયસિંહ ચાલી નીકળ્યો, તે સરદારનું નામ લાલસિંહ, રૈણનામનું નગર તેની ભૂમિસંપતિનું હતું. તેને રૈણનો ઠાકોર એવા નામે બોલાવતા હતા. દિવસના ભાગે કોઇ ગુપ્ત સ્થળે સંતાઈ રાત્રીમાં વિજયસિંહ નાગોર તરફ પલાયન કરી ગયો, અદ્ધરાત્રીનો સમય-સઘળું જગત નિબીડ અંધકારે સમાચ્છન્ન, આકાશ વાદળાંથી ઘેરાયેલ, તે અંધકારમાં માર્ગ દેખાડતો દેખાડતો લાલસિંહ આગળ ચાલ્યો. પાંચ બખતરવાળા સવારો વિજયસિંહની વાંસે ચાલ્યા વિજયસિંહે જોયું જે સઘળા દ્વિપથે ચઢી ગયા, ત્યારે તેણે લાલસિંહને કહ્યું, લાલસિંહ ! તમે સમજી શકો છો કે આપણે કયા રસ્તા ઉપર છીએ. આ તમારે રૈણ-જવાનો માર્ગ છે. હવે તમે ખરો માર્ગ પકડો." લાલસિંહે કહ્યું, મહારાજ ! હું ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો છું. આજ્ઞા આપો તો હું પરિવારને મળી તેને લઈને આવું. વિજયસિંહે કાંઇ પણ ઉતર ન આપ્યો તે બખતરવાળા સવારો સાથે ખરા માર્ગે ચાલ્યો. લાલસિંહ પોતાના નિવાસમાં ચાલ્યો ગયો. તે થોડે દુર ગયો કે તેનો પ્રિય અશ્વ કઠોર માર્ગ શ્રમે મરણ પામ્યો. ત્યારપછી એક સાથેના સવારે રાજાને બેસવા ઘોડો આપી તેની સાથે પગપાળો ચાલવાનું શરૂ કર્યું. એ પ્રમાણે ચાલી રાજા દેશવાળ નામના નગર પાસે આવી પહોંચ્યો. કઠોર માર્ગના શ્રમથી ઘોડાઓ આગળ ચાલી શક્યા નહિ. વિજયસિંહ તે સમયે વિષમ સંકટમાં પડયો. કયાં જવું ! કયાં જવાથી આશ્રય મળે તે વિષયમાં તે ચિંતા કરવા લાગ્યો.

તેણે વિચાર્યું જે સઘળાનો ત્યાગ કરી પગપાળા નાગોરમાં પહોંચી જવું, પણ નાગોર પાસે નહોતું, દેશવાળથકી તે નગર સોલ માઇલ હતું. એ સમયે સવાર થવામાં થોડો સમય રહ્યો હતો. તે થોડા સમયમાં લાંબો પંથ કાપી નિર્વિઘ્ને નાગોરમાં પહોંચી જવાની થોડી સંભાવના હતી. વિચાર કરી તેણે પોતાના સવારોને છોડી દીધા. પોતાનો રાજકીય પોશાક છુપાડી તેણે એક જાટ ખેડુતને કહ્યું. ભાઇ ! તું આ રાત્રીનો અંત આવે ત્યાંસુધીમાં મને નાગોરમાં પહોંચાડી દે તો પાંચ રૂપીઆ હું તને આપું. જાટ તેમ કરવામાં સંમત થયો. તેણે એક બળદવાળી ગાડુ આણી તેમા બેસવા વિજયસિંહને કહ્યું, તે ગાડામાં બેઠો, ગાડીવાળાએ તેને કહ્યું, " ભાઇ ? હું પૈસા પહેલા લઇશ, વિજયસિંહે તે કબુલ કર્યું." બળદો દ્રુતવેગે દોડવા લાગ્યા, પણ રાજાની તેથી મનસ્તુષ્ટિ થઇ નહિ. તેણે ખેડુતને હાંક ? હાંક એમ કહ્યું, ખેડુત તેના તેવા આચરણથી વિરક્ત થયો બળદો પ્રાણ આપી ગાડી તાણવા લાગ્યા, તોપણ

વિજયસિંહે હાક ? હા, એમ કહ્યુ, એકુતે વિકૃત સ્વરે કહ્યુ ? કેમ બાપુ ! તારે આટલી બધી ઉતાવળ શેની ? એવી રીતે યોગની જેમ નાગોર નગરમા જવા કરતા તાન જેના જગદીશનુ વિજયસિંહની પાસે મેરતા ક્ષેત્રમા જવુ, ઉચિત છે તમારા ભય જોયાથી માલુમ પડે છે જે તમે મનકાથી ભય પામી પલાયન કરો છો, હવે તો ચુપ થઇ બેસો તો સારુ, તમે જાણજો જે હવે આથી વધારે જોરે ઉતાવળથી હુ ગાડી હાંકીશ નહિ અજ્ઞાની કૃષકે જાણ્યુ નહિ જે મારવાડનો અધિપતિ પોતાના પ્રાણની રક્ષા માટે તેના ગાડામા બેસી પલાયન કરી જાય છે થોડા સમયમા કૃષકને તેની ખબર થઇ જે તે અધિપતિ છે

જોતા જોતામા ગાડી નગોરથી એક કોશ ઉપર આવી પહોચી ઉષાના રક્ત રાગે પૂર્વ દિશાને રક્ત કરી સૂર્યદેવ રક્તમૂર્તિથી ગગનમા ઉદિત થયો. ગાડાવાળાએ એકવાર તે અધીર નાડામા બેસનારની સામે તાકીને જોયુ, તે ગાડા ઉપરથી કુદી ભૂમિ ઉપર આવી, તેણે વિનીતભાવે અધિપતિ પાસે ક્ષમા માગી તે બોલ્યો ! મહારાજ ! મે ઓળખ્યા નહિ, મે કુકાર્ય કર્યુ, મને ક્ષમા આપો, નહિ તો હુ આપના ચરણ તળે પ્રાણ આપીશ, રાજાએ સ્નિગ્ધ સ્વરે કહ્યુ, ભય નહિ ભય નહિ મે ક્ષમા આપી, હવે જેમ બને તેમ ગાડુ જલદી ચલાવ, એકુત પાછો ગાડી ઉપર બેઠો, ગાડુ નાગોરમા પહોચ્યુ, વિજયસીંહ ભૂમિ ઉપર ઉતર્યો, એકુતને ભાડુ આપી તેણે વિદાય કર્યો, ભવિષ્ય કાળમા ગાડાવાળાને ઉપયુક્ત બક્ષીશ મળશે, એ તેણે વિદાય કાળે તેને કહ્યુ

રાજાને નિર્વિઘ્ને આવેલો જોઈ નગરવાસીઓએ ઉલ્લાસ સાથે સિંહનાદ કર્યો કીલ્લા ઉપર વાવટો ચડાવી દીધો, વિજયસિંહ કીલ્લામા પેઠો, યુદ્ધ નગારુ વાગ્યુ, નગારાના પ્રચંડ અવાજે સરદારોને જાગૃત કર્યા, તેઓ રણસજ્જામાં સજ્જીત થઇ પ્રચંડ ઉત્સાહ સાથે કીલ્લાના વિશાળ આંગણામા એકઠા થયા, રાજાએ જોયુ જે નાગોરના કીલ્લામા પાંચ હજાર રણવીર જ્યારે ત્યારે યુદ્ધના એકઠા થતા તેમા માત્ર એક હજાર વીરવર એકઠા થયા છે, એટલા યોદ્ધા લઈ વિજયસિંહ શત્રુ સામે થવા જનારો નહોતો, તેણે વિચાર કરી કપાટ બંધ નાખવા હુકમ આપ્યો શત્રુ સેનાએ આવી કીલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો કીલ્લાનો ઘેરો રહ્યો તોપણ શત્રુઓ વિજયસિંહનુ કંઇ પણ વિશેષ કરી શક્યા નહિ, પણ શત્રુઓ હાનિના અને નુકશાનમા આવી પડ્યા, કીલ્લાનો મોહાનુ બાર ઉઘાડી શત્રુઓ ઉપર છાપો મારતો હતો

થાએ મહારાષ્ટ્રીય લોકોના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ થઇ ગયા. એ રીતે છ માસ દિવસો ગયા. સામાન્ય સામાન્ય યુદ્ધમા શત્રુઓના અનેક સૈનિકો પડયા. પણ

તેની વિશાળ સેનાનું બળ અક્ષત અને અખંડીત રહ્યુ, વળી વિજયસીંહનાં અનેક સૈનીકો યુધ્ધક્ષેત્રે પડયા. તેની આશા વ્યર્થ થવા લાગી વીજયસીંહ અણુમાત્ર નીરૂત્સાહ થયો નહી. પોતાના પક્ષની દુર્બળતા જોઇ તે વીશેષ ઉત્સાહીત થયો. નગરમાં બહુ દીવસ ઘેરાઇ રહેવાનુ તેને યુકિતયુકત લાગ્યું નહી; મહારાષ્ટ્રીય સેનાના પંજામાંથી શીરીતે બચી જવાય તેના માટે તે ઉપાય યોજતો હતો. વીજયસીંહ વિષમ સંકટમાં પડયો. શત્રુઓથી ઘેરાઇ કીલ્લામાં અન્નાભાવે મરણ પામવું તેને ઉચિત લાગ્યું નહી, તેણે નિશ્ચય કર્યો જે " જીવન જાય તો ભલે જાય " પણ શત્રુથી ઘેરાઇને મરવુ યુકત નહી, તેણે કીલ્લાના ટોચ ઉપર ચડી સઘળા ઠેકાણે નજર કરી તેણે જોયુ જે શત્રુસેનાએ સાગરની જેમ નાગોરને વીંટી લીધું. તે જોઇ વીજયસીંહના મનમાં ભયનો સંચાર ન થયો, આશામાં ઉત્સાહીત થઇ તેણે બચવાનો ઉપાય શોધ્યો, તેની પાસે પાંચસો બળીષ્ટ ઉંટો હતાં તેના ઉપર હજાર દૃઢ પ્રતીજ્ઞ રજપુત વીરોને બેસારી વીજયસીંહે ગંભીર રાત્રીમાં કીલ્લાનું દ્વાર ઉઘાડયું, વીઘ્ન વીના મહારાષ્ટ્રીય સેનાને ભેદી તે વીકાનેરના રાજય તરફ આવ્યો, વીકાનેરના રાજા પાસેથી મદદ માગવાની તેની ઇચ્છા હતી

વિજયસીંહ વિકાનેરમાં આવી પહોંચ્યો રાજાએ મોટા સત્કારથી ગ્રહણ કરી તેને પોતાના સિંહાસને બેસાર્યો ત્યારપછી વિજયસિંહે પોતાનો મનોભિલાષ જાહેર કરી કહ્યુ જે, વીકાનેર રાજ્યની મને મદદ મળશે, વીકાનેરરાજ તેને મદદ આપવામાં સંમત થયો નહિં. દારૂણ ક્ષોભ અને અભિમાનથી વિજયસિંહનુ હ્રદય આલોડીત થયુ, તે વધારેવાર વીકાનેરમાં રહયો નહિ. તેણે ત્યાંના રાજાનું શુન્ય ગર્ભ આલાપત ગ્રાહ્ય કર્યુ નહિ. ફરીવાર સેનાદળ સજ્જીત કરીને યુધ્ધમાં ઉતરવા પ્રવૃત થયો, તેણે પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીના પ્રધાન પૃષ્ટપૂરક અબરરાજ ઇશ્વરસિંહનું આનુકુલ્ય માંગવાનો વિચાર કર્યો. થોડા સમયમાં તે બળિષ્ટ ઉગ્રસેના જયપુર તરફ ચાલી. ઉગ્રસેના જયપુર પાસે પહોંચી ગઈ, નગરની બહાર રહી તેણે દૂતદ્વારાએ જયપુરરાજને સંદેશો મોકલ્યો. તેણે સંદેશામાં કહેરાવ્યું જે આ સંકટ કાળમાં અમને મદદ આપશો, તે સહાય માંગવા હું આપના દ્વારે આવ્યો છું, જો! જો! રજપુત થઈ પવિત્ર આતિથેયતાની અવમાનતા નહિ કરશો.

રજપુતોના મનમાં અતિથિ દેવતાના જેવો પૂજ્ય અતિથિને જેવી રીતે રજપુતો આદર અને સંભ્રમથી ગ્રહણ કરે છે, તેવી રીતે દુનીયાની કોઇ જાતિ અતિથિને આદરથી અને સંભ્રમથી ગ્રહણ કરતી નથી. અતિથિયતા ઉપર વિશ્વાસ રાખી વિજયસિંહ શત્રુના પરમ મિત્ર ઇશ્વરસિંહનો શરણાપન્ન થયો. પણ રજપુતાધમ કાપુરૂષ રાજાએ અતિથિ સત્કારનું જે ઉદાહરણ દેખાડી આપ્યું, તે મનમાં આવેથી તેના ઉપર વિજાતીય ઘૃણા અને ધિક્કાર પેદા થાય છે. પોતાના નગરમાં

વિજયસિંહને અપેક્ષા જોઈ ઈશ્વરસિંહે તેને કેદ કરવાનું મનમાં વિચાર્યું. પણ એક માત્ર એના નમ્દાર સુજાનસિંહની અસીમ પ્રભુભક્તિના પ્રભાવે ઈશ્વરસિંહની તે ઈચ્છા ફળીભૂત થઈ નહિ.

વિજયસિંહનો ઉદ્યમ સફળ થયો નહિ. તેણે જેની પાસે મદદ માગી તે આશામીએ તેને મહારાષ્ટ્રીય વીરના ભયે મદદ આપી નહિ. વારંવાર નાઉમેદ થઈ વિજયસિંહ નિરુત્સાહ થયો નહિ અભીષ્ટસિદ્ધિનો ઉપાય ન દેખતાં તેણે નાગોર જવા મન કર્યું તે એવા કૌશલની નાગોરના કિલ્લામાં આવ્યો કે મહારાષ્ટ્રી લોકો તેને ઓળખી શક્યા નહિ એ રીતે બીજા છ માસ વીતી ગયા તો પણ શત્રુઓએ નગર છોડયું નહિ વિજયસિંહ વિષમ સંકટમાં પડયો. એકવાર તે એકાંતમાં બેસી, એ સંકટમાંથી ઉદ્ધાર પામવા વિચાર કરતો હતો એટલામાં તેના તાબાના બે પાગા સૈનીકો તેની પાસે આવ્યા. તેઓએ આવી નિવેદન કર્યું મહારાજ ! અનુમતિ આપો અમે આપને આ સંકટમાંથી મુક્ત કરીએ. વિજયસિંહ હસ્યો પણ તે સૈનીકો આગ્રહ સાથે બોલ્યા, મહારાજ! ઉપહાસ સમજો નહી આપની અનુમતિ પામી અમે આ શત્રુ તે મરાઠા આપ્પાનો વધ કરી શકીએ વિજયસિંહનુ મુખ ગંભીર થયુ તેણે જરા ગંભીર સ્વરે પુછ્યું, સિંધીયો અસંખ્ય સૈન્યના મધ્યમાં રહેલો તમે શીરીતે તેનો વધ કરશો. તેઓએ ઉત્તર આપ્યો, આપ જો અમારા પરિવાર વર્ગનું પ્રતિપાલન કરો તો અમે તે અસંખ્ય સૈનીકોની વચમાં જઈ તેનો વધ કરીએ વિજયસિંહ સંમત થયો. ત્યારપછી તે બન્ને સૈનીકો કલ્પિત વિવાદ કરતા કરતા આપ્પા સીંધીયાની પાસે આવ્યા મહારાષ્ટ્રીય વીર તે કાળે પોતાના તંબુની બહાર નહાતો હતો. તેઓ સીંધીયાની છેક નજીકમાં આવ્યા જેમજેમ તેઓ નજીક આવતા ગયા તેમતેમ તેઓએ કલ્પિત વિવાદ વધાર્યો નાહતા નાહતા સિંધીયાએ તેઓના ઉપર નજર કરી, ત્યારે તેઓએ એક કાગળ તેના તરફ ફેંકી વિનયથી જાહેર કર્યું, મહારાજ ! આપ અમને નિકાલ આપો એમ કહેતા કહેતા તેઓ સીંધીયાની પાસે લગોલગ આવી ગયા જેમ આપા સિંધીયો તે કાગળ ઉપાડી લેવાનું કરે છે તેમ એક સૈનીકે તેના હૃદયમાં છરી ભોકી કહ્યુ ' આ આઘાત નાગોરના માટે છે " બીજીવાર બીજા સૈનીકે પોતાની છરી તેના શરીરના પડખામાં મારી કહ્યું, "આ આઘાત જોધપુર માટે છે " છાવણીમાં મોટો કોલાહલ થયો મહારાષ્ટ્રીય સૈનીકોએ દોડી એક સૈનીકને કાપી નાખ્યો. પણ બીજો ચતુર સૈનીક ચોર, ચોર, પકડો પકડો એમ કરી શત્રુની સેનામાં ભળી ગયો. તે છેવટ નાગોરમાં આવી પહોંચ્યો. વિજયસિંહે તે કામના માટે તેઓને ઇનામ આપ્યાં પણ ફરીથી તેણે આવેલ સૈનીકનું મુખ જોયું નહિ

વિજયસિંહ કોઈ રીતે મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો પરાજય કરી શકયો નહિ. બારમાસ તેના કિલ્લાનો ઘેરો રહયો. પણ દુશ્મનો તે કીલ્લાનો કબજો કરી શક્યા નહિ. ઘેરાના યુદ્ધમાં મહારાષ્ટ્રીય સેના ચતુર હતી. વળી સિંધીયાની હત્યાથી તેઓના હૃદય નિરાશ થયાં રોષોન્મત મહારાષ્ટ્રીય લોકો તે હત્યાનો બદલો લેવા યોજના કરવા લાગ્યા. વળી નવીન ઉદ્યમે મરાઠા લોકો સજ્જીત થયા. તેઓના ક્રોધાનળથી નાગોરની રક્ષા કોણ કરે! વિજયસિંહે તેઓની સાથે સંધી સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો. સંધી સ્થાપવાની સઘળી ગોઠવણ થઈ ચુકી. વિજયસિંહે વાર્ષિક કર આપવાનું કબુલ કર્યું. તેથી મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ સંતોષ પામી રામસિંહને છોડી દીધો. પરિત્યક્ત રામસિંહનો સૌભાગ્ય સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. વિજયસિંહે તે સંધીથી અજમેરનો કીલ્લો મહારાષ્ટ્રીય લોકોને આપી દીધો. જેથી તેણે મારવાડની ભાવી સ્વતંત્રતામાં એક ભયંકર પ્રતિરોધ આપ્યો. મારવાડનો જેથી અધઃપાત થયો. હજારો ચેષ્ટા અને ઉદ્યમ કર્યાથી પણ તે ફરીથી તે અધઃપાતમાંથી ઉઠયું નહિ.

જે દિવસે વિજયસિંહે મહારાષ્ટ્રીય લોકો સાથે સંધિ સ્થાપના કરી સંધિ પત્રમાં સહી કરી રાજસ્થાનનો અમૂલ્ય કિલ્લો મહારાષ્ટ્રીય લોકોના હાથમાં સોપ્યો, તે દિવસે રાજસ્થાનના હૃદયમાં એક પ્રચંડ વિષવૃક્ષ રોપાયું. તે દિવસે મારવાડની ભાવિ સ્વતંત્રતામાં એક મોટો પ્રતિરોધ આવી પડયો.

સિંધીયાની હત્યા થઈ, મરાઠા લોકો રજપુત તરફ સંદિગ્ધચિતવાળા થયા. જે રજપુતોને તેઓ જોતા તેના ઉપર તેઓ હુમલો કરવા લાગ્યા. સરદારસિંહ તે સમયે સિંધીયાની છાવણીમાં હતો, તે પોતાના કૌશળના સાફલ્ય દર્શને અત્યંત આહ્લાદિત થઈ અનુનંદન પ્રકાશ કરવા આપ્પા સિંધીયાની પાસે રહેતો હતો. ઉન્મત મરાઠાઓએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. સરદારસિંહ જખમી થયો. સિંધીયાના મૃત શરીરનો તૌસરકર નામના સ્થાને સંસ્કાર થયો. એના ભસ્મરાશી ઉપર એક ચૈત્ય ઉભું કર્યું. રજપુત અને મરાઠા હાલ પણ તે ચૈત્યને પવિત્ર ગણે છે.

મરાઠાઓએ રામસિંહનો પરિત્યાગ કર્યો. રામસિંહની આશાલતા ઉત્પાટિત થઈ. પિતૃરાજ્ય મેળવવાને તેણે બાવીશ વરસ યુદ્ધ કર્યું. તેમાંથી કોઈ જાતનું સુફળ નીવડયું નહિ. એનશીબ રામસિંહની મનોવેદનાની સીમા રહી નહિ. દારૂણ મર્મપીડાથી બીલકુલ કાતર થઈ છેવટે તેણે જયપુરમાં આશ્રય લીધો, તેજ સ્થળે ઈ. સ. ૧૭૭૩ માં તેનો પ્રાણ વિયોગ થયો. રામસિંહનું શરીર વિલક્ષણ બળિષ્ઠ અને ઉંચું હતું. જે ઉધ્ધત સ્વભાવથી બાલ્યકાળમાં તે ઘણા લોકોનો ઘૃણા પાત્ર થયો હતો. તે ઉદ્ધત સ્વભાવ દુર્ભાગ્યના શૈલ્યશાસે મંદ થઈ ગયો, છેવટે

તે એટલો બધો શાંત શિષ્ટાચારી અને દયાવાળો થયો હતો જેથી રાઠોડ તેના યૌવનના પ્રગલ્ભ ભાવને ભુલી ગયા હતા, તે વિચાર ક્ષમતા ઉત્કૃષ્ટ અને પરિમાર્જીત હતી તે સઘળા સદ્‌ગુણના સહાયે અભીષ્ટ સાધન ભૂલી જઈ પોતાની પ્રચંડ પ્રકૃતિ ભુલ્યો નહોતો એવી અસ્થિર વૃત્તિનો તે દાસ હોવાથી તેણે ચારે તરફની મદદ ખોઈ દીધી હતી, છેવટે રાજ્યભ્રષ્ટ થઇ તેને અશેષ દુઃખ ભોગવવા પડ્યા તેની ઉદ્ધતતા અને ચપલચિતનાથી રાઠોડ રજપુતોએ તેનો ત્યાગ કર્યો. કેટલાક રજપુતો તેની મદદમા પણ રહેલા હતા ચેરતીય સરદાર શેરસિંહ તેની આપત સમયમા સાથે રહેલ હતો તે ચેરતીય સરદાર શેરસિંહે પોતાના રાજાનું ગૌરવ રાખી દેવા જે અતુલ વીરત્વ બતાવ્યું તે રામસિંહ, પોતાના જીવનમાં ભુલ્યો નહોતો હાલ પણ રાઠોડ રજપુતો તેના વીરત્વ અને ત્યાગ સ્વીકારની સંપૂર્ણ પ્રશંસા કરી તેનુ ગુણગાન કરે છે. એ વિષયમાં એક સરદાર તે સમયે તેનો નમકહલાલ થાય તેવો હતો જે સરદારનું નામ રૂપસિંહ, રૂપસિંહ પતાવત ડુંગરા [illegible]ગ્યો જ્યારે સઘળા સરદારોએ વિજયસિંહની વશ્યતા સ્વીકારી, ત્યારે રૂપસિંહે પ્રાણાંતે પણ રામસિંહની વશ્યતા છોડી નહિ, વિજયસિંહે, તેના હીલોડી નામના કીલ્લા ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. ઘેરો બહુ સમય રહ્યો. કિલ્લામાંથી ખાદ્ય દ્રવ્ય નિઃશેષ થઇ રહ્યું, ભોજ્ય નામથી બીલકુલ રહી નહિ. અનાહારે મૃત્યુના મુખમા આવવા લાગ્યા તોપણ તેજસ્વી રૂપસિંહે વિજયસિંહનો પક્ષ સ્વીકાર્યો નહિ ભાટલોકો તેનું યશોગાન હાલ પણ કરે છે.

રામસિંહના મૃત્યુથી મારવાડના કષ્ટનો અવસાન આવ્યો નહિ. અંતર્વિપ્લવતા વિગ્રહથી અંતઃસાર શૂન્ય હોઇ મારવાડ અત્યંત દુર્દશામાં આવી ગયું. તેના ઉપર દુર્ધર્ષ મરાઠા લોકોના હુમલા થયા. જેથી મારવાડ દારૂણ અધઃપાતમાં આવી પડ્યુ મારવાડ રાજ્યે ભયંકર સ્મશાનની મૂર્તિ ધારણ કરી, ચારે તરફ અરાજકતા ફેલાઈ ગઇ, ખેતરો અદૃષ્ટ અવસ્થામા પડી મોટી હાનિકર દુર્દશામાં આવ્યાં, ખેડુતો પોતાના હળ વીગેરે સાધો વેચી દેશાંતરે ચાલ્યા ગયા.

મારવાડમા પુકર્ણ નામનો એક જનપદ છે. તે કાળે તે જનપદ મહાસિંહ નામના એક પ્રચંડ પ્રતાપશાળી રજપુતરાજના તાબામાં હતો. મહાસિંહ ચંપાવતની એક શાખામા જન્મ્યો હતો તેના પેટે પુત્ર નહોતો. ભવીષ્યકાળમાં વંશલોપના ભયે તેણે મૃત્યુકાળે પોતાની વનિતાને એ આજ્ઞા આપી જે તેણે વંશરક્ષાર્થે એક દત્તક પુત્ર લેવો તે આજ્ઞાના અનુસારે સરદારની પત્નીએ અજીતસિંહના પુત્રમાથી દેવીસિંહને દત્તક કરી લીધો. એ ઘટનાથકી મારવાડમાં મોટા અનિષ્ટનો સૂત્રપાત થયો.. તે મોટા સમયમાં બોધ પડ્યો નહિ, દેવીસિંહે, પોતાનો જન્મ

સત્વ છોડી દીધો, જે દિવસે મહાસિંહનો મુકુટ તેના માથા ઉપર આવ્યો. તે દિવસથી તેણે અજીતસિંહના પુત્ર તરીકે ન હોવાનું જાહેરમાં જાહેર કર્યું નહિ. અને તેવો પરિચય પણ આપ્યો નહિ, તે દિવસથી પાલક પિતા શિવાય બીજા પિતાને તેને ભૂલી જવાનું હતું. પણ દેવીસિંહ તે ભુલી ગયો નહિ, તે જ્યાં સુધી જીવિત રહયો ત્યાંસુધી તેણે મહારાજ અજીતસિંહના પૂત્ર તરીકે પરિચય આપ્યો. વળી ઉતરાધિકારીત્વના કાયમના નિયમઉપર પદાઘાત કરી તેણે પિતૃ સિંહાસન હસ્તગત કરવા ચેષ્ટા કરી. અગ્રજ અભયસિંહનાં અને ભક્તસિંહના પાપાચરિત્ જ્યારે તેના કાને પડયાં. ત્યારે દેવીસિંહની રાજ્યલિપ્સા બળવાળી થઈ પડી. તે સમયે તેના કાનમાં જાણે કોઈ કહેતું હોય જે "અભયસિંહે પિતૃહત્યા કરી રાજ્ય સિંહાસન કબજે કર્યું" ભક્તસિંહ પિતૃવધ કરવામાં સામીલ હતો. તું નિષ્પાપ છે. એટલે કે મહારાજ યોધરાવના પવિત્ર સિંહાસનનો તું ઉપયુક્ત અધિકારી છે," ત્યારપછી અભયસિંહના સિંહાસન માટે જ્યારે રાજ્યમાં ભયંકર તોફાન ચાલ્યું, ત્યારે પણ દેવીસિંહની તે લિપ્સા ભયંકર રીતે વધી ગઈ, પણ તેની તે આશા કોણ પૂરણ કરે. રજપુત દત્તક પ્રણાલીનો એવો વિધિ જે દેવીસિંહને એક સામંત સરદારે દત્તક લીધેલો હોવાથી દેવીસિંહ સામંતત્વનો અધિકારી થયો. તેણે રાજ્યના અધિકારનું સત્વ ખોયું, તેનો એક ભાઇ આનંદસિંહ પણ ઇડરના સ્વાધીન, સ્વાધીન અધિપતિથી દત્તક થયેલો હોઇ રાજસત્વ ખોયું હતું.

દેવીસિંહે ઉત્તરાધીકારસત્વ ખોયો, પણ તેના જીવનમાં તેનો બીજો કોઇ ભ્રાતા કે ભ્રાતૃપુત્ર મારવાડના સિંહાસને બેઠેલો જોઇ તેને સહ્ય થાતું નહિ. જે જનપદનો તેને અધિકાર હતો, તે અધિકાર અક્ષુણ્ણ રાખી તે પોતે મારવાડનું સિંહાસન લેવા તત્પર થયો. ચંપાવત ગોત્રના કેટલાક રજપુતોની સાથે ષડયંત્ર કરી, બીજા સિંહાસનપાર્થી ઉમેદવારના ઉમેદ માર્ગમાં વિઘ્ન નાંખવા લાગ્યો. વિજયસિંહ, દેવીસિંહનો ગૂઢ અભિપ્રાય સમજી શકયો નહિ, રાજ્ય શોચનીય અવસ્થાથી અને સામંતોની દુર્વત્તતાથી તે પીડિત થઇ તેનું વર્ણન કરવાને તે દેવીસિંહ પાસે ગયો. તેણે શોક કરી સઘળું વર્ણન કર્યું. દીલાસો આપી કુટિલ મતિ દેવીસિંહ બોલ્યો. "મારવાડનો વિષય વિચારી આપ શા માટે વૃથા શોક કરોછો. મારવાડ મારી તલવારના મીયાનમાં રહ્યું છે." તે સાત્વનાના વચનો સાંભળી વિજયસિંહનું હૃદય વધારે આકુલિત થયું, તેણે સઘળી હકીકત ધાઇ ભાઇ જગની પાસે કરી. જગ જેવો ચતુર તેવો કાર્યનો પારદર્શી હતો. પોકર્ણ સરદારનો ગુઢ અભિપ્રાય જાણી તેને વ્યર્થ કરવાનેદૃઢ પ્રતિજ્ઞ થયો, કૌશલ ક્રમે દેવીસિંહનો પ્રિતીપાત્ર થઈ તેણે તેની પરવાનગીથી કેટલુંક સૈંધવી સૈન્ય નગર રક્ષક રૂપે નીમ્યું.

ગરધન પછી ત્યાંથી નીસરી રાજાના તંબુમાં આવ્યો. તંબુમાં સઘળા સરદારો આવ્યા. સઘળાનાં મુખમંડળ ગંભીર હતાં. રાજા વિજયસિંહે ચંપાવત સરદારને કહ્યું "સરદાર સિરોમણિ શા માટે તમે મને છોડયો.

આહોરપતિએ જવાબ આપ્યો "માહારાજ! અમારે માત્ર એકજ મસ્તક હત તો તે તમારા લાભ માટે આપી દેત" રાજાએ તેની સાથે અનેક તર્કવિતર્ક કર્યા. છેવટે શાંત થઈ તેણે તેને પુછયું "વારૂ તમે શી રીતે સંતુષ્ટ થાઓ; શું થાય તો તમે અમારા પક્ષમાં આવો તેના ઉતરમાં તેણે ત્રણ પ્રસ્તાવ ઉઠાવ્યા.

૧ ધાઇભાઈનું સેનાદળ તોડી નાંખવું.

૨ પાટ્ટાવટી તેના સરદારોના હાથમાં આપવી.

૩ રાજસભાનું અધિવેશન કિલ્લામાં ન થતાં શહેરમાં થવું જોઈએ.

રાજા તે ત્રણ પ્રસ્તાવ પાળવામાં સંમતિ આપે તો સરદારો તેના પક્ષમાં આવે તેવું હતું નહિ તો અંતર્વિવાદ દારૂણ રીતે વધે તેવું હતુ. પ્રથમ પ્રસ્તાવ અવશ્યપાળનીય હોઈ નિશ્ચય થઈ પળાયો. બીજા પ્રસ્તાવનો વિષય વિચારી રાજા અત્યંત દુઃખિત થયો. રાજયનું એક પ્રધાન સત્વને શી રીતે ત્યાગ કરી દે. દુંકામાં પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિ માટે તેણે સરદારોના ત્રણે પ્રસ્તાવ પાળવા કબુલ કર્યા, જલદીથી સંધિપત્રમાં સહીઓ થઈ. સરદારોએ દળ ભંગ કરી, પોતપોતાના પ્રદેશમાં જવાનું શરૂ કર્યું. ચંપાવત સરદાર રાજા સાથે રાજધાનીમાં ગયો.

વિજયસિંહનો ગુરૂ આત્મારામ દારૂણરોગથી પીડિત થયો, રોગના ગ્રાસમાંથી ગુરૂની પ્રાણ રક્ષા થાશે નહિ, એમ જાણી વિજયસિંહ ગુરૂની શય્યા પાસે રહેતો હતો, એક તરફ રાજ્યમાં જુદી જુદી આફત અને બીજી તરફ ગુરૂનો નાશ, વિજયસિંહ પોતાના અદૃષ્ટ ને હજારો ધિક્કાર આપી ગુરૂપાસે કાયમ શોક કરતો હતો. તેનો કુલ ગુરૂએ તેને દિલાસો આપી કહ્યું રાજન્! શોક ન કરો! હું મરી આપના સઘળાં દુઃખો લઈ આલોકમાંથી વિદાય થઈશ. થોડા રોજમાં ગુરૂના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. રાજા વિજયસિંહે તેના માટે બેહદ શોક બતાવ્યો, તેણે એવું જાહેર કર્યું." ગુરૂનું અંત્યેષ્ટિવિધાન કિલ્લામાં થાશે, સઘળા સામંત સરદારોએ તે સ્થળે એકઠા થવું, એ અનુશાસનમાં એક કુટિલ ભાવ રહ્યો હતો તે કોઈએ જાણ્યું નહિ, રાજપત્નીઓ, ગુરૂની અંત્યેષ્ટિક્રિયામાં ભાગ લેવા કિલ્લામાં આવી, આવા પવિત્ર અનુષ્ઠાનમાં કોઈએ સંદેહ કે શક રાખ્યો નહિ, દેવીસિંહ પણ તે ક્રિયામાં સામેલ રહેવા આવ્યો હતો. દેવીસિંહ સહસા ઉદ્વીગ્ન થયો. પાંસેના એક સરદાર તરફ નજર કરી લાંબો નીશાસો નાંખી તે બોલી ઉઠયો. "આજનો દિવશ મને ઠીક લાગતો નથી. પણ તે સરદારે તેની ખુશામત

ફરી કહ્યું, " આપ મરૂસ્થળના સ્તંભ સ્વરૂપ છો કોની સાધ્ય અને સત્તા છે જે આપની તરફ એકવાર પણ તાકીને જુએ, જુદી જુદી વાતો કરતા તેઓ નાકરા દ્વારે આવ્યા. જેના દ્વાર બંધ થઈ ગયેલા જોયાં, એટલામાં આહોર સરદાર ! ' વિશ્વાસઘાતકતા ' ' વિશ્વાસઘાતકતા ' એમ કહી બોલી ઉઠયો, પોતાની તલવાર ખુલ્લી કરી હત્યા કરવાનું શરૂ કર્યું. અનેક લોકો હણાયા, પાછળથી તેને ઠેર કર્યો, સરદારોને પશ્ચાતાપ કરતાં જોઇ ધાઈભાઇ બોલ્યો, સરદારો ? તમારી ચેષ્ટા વૃથા છે. આજ તમારૂં જીવન જાયે, એ કઠોર વાક્ય સાંભળી સરદારો ઉન્મત થઇ બોલ્યા " અમે મરીએ તેમા નુકશાન નથી. પણ તમારા તરફ આ અમારો છેવટનો અનુરોધ એ છે જે હલકા સપીવાળી ગોળીથી અમારો ઘાત ન થાય તેમ થવું જોઇએ, અને રજપુતો તલવાર વિના બીજા શસ્ત્રે અમારૂં મરણ થાય તો અમારા આત્માની સદ્ગતિ થાય નહિ. તેઓનું બોલવું કોઇએ સાંભળ્યું નહિ દરેક સરદારોએ રાજદ્રોહિતાનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું, દેવીસિંહ વીગેરે મોટા મોટા રજપુતો આ હત્યાકાંડમા મરાઇ ગયા.

જે દેશમા સામંત પ્રથા ચાલે છે, તે દેશમાં રાજા અને સામંત વચ્ચે સંઘર્ષ ઉઠયા વિના રહેતો નથી, રાજા. સામંતોના આક્રમણમાંથી પોતાનું સત્વ અક્ષુણ્ણ રાખવા સચેષ્ટ રહે છે. અને સામંતો રાજા તે પોતાના હાથમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. મેવાડ અને મારવાડ એવી રીતના સંઘર્ષનું રંગ સ્થળ અસૈજસત્વનો ઉત્સર્ગ વળી એ સંપૂર્ણ મેવાડ અને મારવાડમાં વધારે વધી પડયો.

દેવીસિંહનું અંતિમ અનુશાસન મરૂસ્થલી ઉતરી, પોકર્ણમાં સુબળસિંહના કાને પહોચ્યું. પિતાનુ શોચનીય મૃત્યુ વિવરણ સાંભળી યુવક વીર વિષમ પ્રતિશોધ પિપાસાથી પુષ્કળ તરસ્યો નહિ દેવીસિંહના મરણની હકીકત નીચે પ્રમાણે, દેવીસિહના મૃત્યુ માટે એક વિચિત્ર કથા સાંભળવામાં આવે છે. મહારાજ અજીતસિંહનો પુત્ર જાતી તેનો શોણિતપાત કરવા કોઈ સમંત નહોતું. દેવીસિંહ શત્રુના હાથમા કારાગારમાં હતો, એક ભાટે અફીણના દળ સાથે તેનું મરણ કરી દેવુ એમ કબુલ કર્યું. દેવીસિંહ તે સમયે કારાગારમાં પ્રશાંત ભાવે પોતાના મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરતો હતો, અફીણનું પાત્ર તેના સંમુખે લાવી રાખ્યું. માટીનું અફીણનું પાત્ર પોતાના પગથી ઉઠાવી દઈ તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો. શું દેવીસિંહ એક માટીના વાસણમાં અફીણ સેવશે, મારૂં સોનાનું પાત્ર લઈ આવો, હાલ હું તે આદરથી અફીણ પીશ, તેનો તે અંતિમ અનુરોધ કોઇ જાળવી શક્યું નહિ, એક નિર્દય આશામી તે સમયે બોલ્યો, " જે તલવારના મીયાનમાં મારવાડ છે તે તલવાર હવે કયાં છે. " દેવીસિંહે દર્પ સાથે ઉત્તર આપ્યો " એ તલવાર પોકર્ણમાં સુબળસિંહના કટિબંધે" ગંભીરસિંહની જેમ તે ક્ષણ કાળ

ધીર ભાવે બેશી રહયો. ત્યારે તેણે જોયું જે કોઇએ તેનો અનુરોધ સ્વીકાર્યો નહિ, ત્યારે પ્રચંડ તે જે ભીંતમાં ઉન્મનની જેમ પોતાનું મસ્તક ભટકાવી તેમરણ પામ્યો. તેનો એવો આત્મોત્સર્ગ જોઇ સઘળા વિસ્મિત થયાં. ઉપર પ્રમાણેની હાલત સાભળી વિજયસિંહના હૃદય શોણિતથી ક્રોધાગ્નિ ઓળવી દેવા સુખળસિંહે પ્રતિજ્ઞા લીધી, તે દળ સાથે નગરની બહાર નીસર્યો. પહેલાં તો સુબળ ગામડાઓ લુંટી તેને બાળી નાંખ્યાં. ત્યાર પછી તે લુણીના તીરે રહેલા ભીલવાડાને કબજે કરવા આગળ વધ્યો. પણ તેની સઘળી ચેષ્ટા વિફળ થઇ, છેવટે તેના જીવન સાથે તેની આશા વિપાસાનો અંત આવ્યો. નગરનો અવરોધ કરતાં, કોટનું ઉલંઘન કરતાં, એક ગોલાના આઘાતે તે મરણ પામ્યો.

રાજા અને સામંતોનો સંઘર્ષ થોડો કાળ બંધ રહયો. શાંતિવારીના અભિષેકથી રાજ્યનો તોફાનનો અગ્નિ મંદ પડયો, રાજ્યનો પ્રકૃતિ વર્ગ શાંતિ સંભોગ કરવા લાગ્યો. પ્રજા વર્ગની સુખની હદ રહી નહિ, પોતાના સરદાર સામંતોને જુદા જુદા કાર્યો સોંપી વિજયસિંહ તેઓની મતસ્તૃષ્ઠિ કરવા લાગ્યો. તેણે મરૂભૂમિના,દુર્ધર્ષ ખોશા અને શાઈરેશના વિરૂધ્ધે સેના ચલાવી. એ થકી સિંધુરાજ સાથે તેનો વિવાદ થયો જે વિવાદમાં વિજયસિંહ જયી થયો, સિંધુનદ ઉપર આવેલું પ્રસિદ્ધ ઉમરકોટ તેના કબજામાં આવ્યું, ત્યાર પછી તે યશલમીર ઉપર હલ્લો કરવા ચાલ્યો. યશલમીરનો પૂર્વ દક્ષિણમાં રહેલો કેટલોક ભૂમિભાર વિજય સિંહના અધિકારમા આવ્યો એ સઘળા જયથી તેનું હૃદય ઉલ્લાસિત થયું. તેની જીગીસાવૃત્તિ બમણી વધી પડી, તે દારૂણ જય પિપાસાની તૃપ્તિ કરવા તેણે આબાદ ગદવાર રાજનો અધિકાર કરવાની આકાંક્ષા રાખી. ગદવાર રાજ્ય તે સમયે શિશોદીય રજપુતના તાબામાં હતું, કૌશલ ક્રમે વિજયસિંહે તેને હસ્તગત કર્યું.

જય આપ્પાના-પરલોક વાસ ઉપર મહારાષ્ટ્રીય સેનાનું નાયકપણું તેના ભાઇ માધાજી સિંધીયાના હસ્તમાં સોંપાયું, માધાજી ચતુર અને રાજનીતિજ્ઞહતો તેવા ઉચ્ચ પદે અભિષિક્ત થયા પછી તે માહારાષ્ટ્રીય સેના વિગેરેની અવસ્થા જોવા લાગ્યો. તેની દઢ ધારણા થઇ જે મહારાષ્ટ્રીય સેના કોઇ દિવસ રજપુત સેના સમકક્ષ થાય તેમ નથી. હવે એવો ઉપાય કરવો જોઇએ કે તેના થકી રજપુતો ઉપર સહેલાઇથી જય મેળવી શકાય, છેવટ તેમ કરવામાં એવો ઉપાય તેણે યોજ્યો કે જેથી તેની અભિષ્ટ સિદ્ધિ થઈ.

એ સમયે યુરોપવાસીઓ ભારતવર્ષમાં આવી, લુંટ વીગેરેની ઉત્સાહન ક્રિયા કરવા લાગ્યા હતા. તેઓનું રણકૌશલ ક્ષત્રિય લોકો ધિક્કારતા હતા, તે રણ કૌશલ મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ પકડયું, એ રીતે પાશ્ચાત્ય રાજનીતિ ક્રમેક્રમે ભારત

વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થવા લાગી માધાજી સિંધીયો, એ કુટીલ રાજનીતિનું અવલંબન કરી રજપુતો ઉપર જય મેળવવા પ્રવૃત્ત થયો તેણે જોયું જે મહારાષ્ટ્રીય સૌભાગ્ય લક્ષ્મી રાજસ્થાનના પ્રધાન, પ્રધાન રાજ્યમા વિરાજે છે, અને મહારાષ્ટ્રીય આશાલતા મેવાડ, મારવાડ, અને જયપુરમા, ક્રમેક્રમે અંકુરિત થાય છે, આ લક્ષે બળ સંગ્રહ કર્યા વિના સૌભાગ્ય લક્ષ્મી હાથ પડે તેમ [redacted] નહિ યત્નથી જલ સીંચન કર્યા વિના તે આશાલતા ફુળવતી થાય તેમ નથી વળી તેણે વિચાર્યું જે રાજસ્થાનના પ્રધાન, પ્રધાન રાજ્યોમા એક સંપ અને એકતા નથી અંતવિગ્રહના અગ્નિમય નિશ્વાસે તે સઘળા રાજ્ય અત સાર શુન્ય થયા છે, આ સમયે તેઓના ઉપર છાપો મારી પડવાથી અભીષ્ટસિદ્ધિ થાશે, રાજસ્થાનનું ઉપર લખેલું ચિત્ર માધાજીના હૃદયમા પ્રતિફલિત થયુ. તેણે એક મોટી સેના લઈ જયપુર ઉપર હુમલો કર્યો જયપુરના સિંહાસન માટે મધુસિંહ અને 'ઇશ્વરસિંહના વચ્ચે તકરાર' આરંભ હતો તેથી કરીને અંબરના અંદરનું ઘણુંખરૂં બળ કમ થયું હતુ. મધુસિંહ પરલોકવાસી થયો હતો આ સમે પ્રતાપસિંહ અંબરના સિંહાસન ઉપર હતો રાજ્યના થઈ ગયેલા અંતર્વિપ્લવના કાળમા ચતુર મહારાષ્ટ્રીયો રાજ્યમાં પેસી જેમ અનર્થનું બીજ રોપી ગયા હતા, તે ધીરે ધીરે અજ્ઞાનભાવે અંકુરિત થયું, પ્રતાપસિંહને તે બીજની જાણ હતી, તેણે તે બીના કાઢી નાખવા ચેષ્ટા કરી, આ સમે માધાજી સિંધીયાની ગુપ્ત તૈયારી સાંભળી પ્રતાપસિંહ તેના વિરૂધ્ધે થવા તત્પર થયો અત્યાચારી મોગલના દર્પ હરવા માટે જ્યારે ત્યારે રાજસ્થાનનું ત્રિખંડ એકઠું થતુ અને એકમત થઈ તેના વિરૂધ્ધે ઉતરતું. આજ તે ત્રિખંડ અનેક દિવસથી છિન્ન ભિન્ન થઇ ગયું હતું તે એકતાની શિથિલિત થઈ ગઇ હતી આજ એકપ્રચંડ શત્રુ રાજસ્થાનના ભાગ્ય ગગને ધુમકેતુના જેવો ઉદિત થયો, આ સમયે એકતા બંધન, અવશ્ય પ્રયોજનીય હતુ. મનમાં વિચાર કરી કુશાવહ રાજ પ્રતાપસિંહે રાઠોડ રાજની પાસે એક દુત મોકલ્યો, સહાય વિજયસિંહે તેના અનુરોધ અગ્રાહ્ય કર્યો નહિ અંબરરાજ ઇશ્વરસિંહની પાસે તેણે જે અમતવ્યહાર કર્યો હતો, તે સંપૂર્ણ રીતે તે ભુલી ગયો હતો, અને અંબરની રક્ષા કરવા માટે તેણે પોતાનુ સેનાદળ લઈ પ્રતાપસિંહની સાથે મળી જવા સંકલ્પ કર્યો, આ સમયે રાઠોડ અને કુશાવહ રજપુત એક થઈ ગયા

વિજયસિંહે, વિશ્વસ્તવીર રીયાપતિને સેનાધ્યક્ષના પદે નીમી, રાઠોડસેના સાથે મોકલ્યો તકાનાગના સ્થળે સિંધીયો, એકીભૂત રજપુતોની સામે થયો, ઇસ્માયલ બેગ અને હામદાની નામના પ્રસિદ્ધ મોગલ સેનાપતિઓ રજપુતો સાથે મળી ગયા સિંધીયા પાસે પ્રસિદ્ધ ફરાસી સેનાની ડી-બોઇનના હાથમાં પોતાની સેનાનો કારભાર સોંપ્યો, તે ફરાસીવીર રજપુતોની સામે થયો. રીયાપતિ

યુવનસિંહ પોતાની અશ્વસેના સાથે ફરાસી સેનાનીની સામે થયો, સિંધીયાના ઉત્કૃષ્ટ સૈનિકો, યુવનસિંહની તલવારના ઘાથી પડવા લાગ્યા. રાઠોડ વીર શત્રુઓના તોપના પ્રહારને ન ગણકારતાં શત્રુઓને દળવા લાગ્યા, રજપુતોનું ઘોરબળ સહન ન કરતાં મહારાષ્ટ્રીય સેના પલાયન કરવા લાગી, આજ સુશિક્ષિત ફરાસી સેનાનું રણનૈપુણ્ય રજપુતોના પાસે હણાઇ ગયું. લાજથી અને મર્મવેદનાથી મરેલા જેવો થઇ માધાજી સિંધીયો મથુરામાં પલાયન કરી ગયો, આ સુયોગમાં અજમેરનો ઉદ્ધાર કરવા વિજયસિંહે પોતાના ધાઇ ભાઇને મોકલ્યો, તેનો ઉદ્દેશ સફળ થયો. અજમેરના ઉંચા કીલ્લા ઉપર રાઠોડનો પંચરંગી વાવટો ફડફડવા લાગ્યો, ત્રણ વર્ષ એમ થતાં ગુજરી ગયાં. માધાજી સિંધીયો તે અરસામાં યુદ્ધમાં ઉતર્યો નહિ, પણ તેટલા અવસરમાં પોતાનું પ્રણષ્ટ ગૌરવ ફરીથી મેળવવા એક ભયંકર યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

ત્રીજું વર્ષ વિતી ગયું. જે દીવસે ટંગા ક્ષેત્રમાં માધાજી અને ફરાસી સેનાપતિ દીલઇન રજપુતોથી હાર પામી પલાયન કરી ગયો તે દીવસથી બેંતાળીશ માસ નીકળી ગયા. આજ ચોથા વર્ષનો મધ્યકાળ હતો. ટંગાયુદ્ધમાં માધાજી સિંધીયાએ જે દારૂણ અપમાન સહ્યું હતું આજ તેનો બદલો લેવા તે મોટી સેના લઇ યુદ્ધ કરવા ઉતરી પડયો. માધાજી સિંધીયાના જેવું પ્રચંડ દળ બળ લઇ અગાઉ કોઇ રાજસ્થાન ઉપર હુમલો કરવા આવેલ નહોતું. સિંધીયાની આવી રીતની મોટી યુદ્ધ તૈયારી સાંભળી રાઠોડ રજપુતો મોટા ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થઇ ઉઠયા. અને તેના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા તેઓ જયપુરના ઉત્તર ભાગમાં ગયા, કુશાવહ રજપુતની સેના પણ તેને મળવા નગરથી બહાર નીસરી. તુઆરવતીના સ્થળે રાઠોડ સેના અને કુશાવહ સેના એકઠી થઇ. તે સ્થળેજ બન્ને સેનાઓ મહારાષ્ટ્રીય સેનાની સામે થઇ. તે યુદ્ધથી મહારાષ્ટ્રીય સેના પરાભવ પામી પલાયન કરી ગઇ. આ યુદ્ધમાં રાઠોડની વીરતાથી રાઠોડો કુશાવહ રજપુતના ચક્ષુઃશુળ થયા, તે દીવસથી તેઓ અંબર અને મારવાડનો અધઃપાત કરવા કૃતસંકલ્પ થયા. તેમ થવાથી તે દીવસથી રજપુત જાતિની અધોગતિ થઇ. તે અધોગતિ માંથી તે ફરીથી ઉંચી પદવીમાં આવી નહિ. જયપુર સેનાના એક માત્ર અપકર્ષથી રજપુત લોકોનું બળ અને તેજ રસાતળે ચાલ્યું ગયું. મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો સૌભાગ્ય માર્ગ પરિષ્કૃત થયો. ભારત માતાના કઠોર દુખનો એક નવો ઉપસર્ગ બહાર દેખાયો. ફરીસીના યુદ્ધમાં મહારાષ્ટ્રીયોથી રજપુતો હારી ગયા.

એ યુદ્ધની શોચનીય દશાવાળા પરાજયના સમાચાર સાંભળી વિજયસિંહ અત્યંત શોકાતુર થયો. હવે તેના જયલાભની આશાઓ ઉડી ગઇ. હવે શું કરવું

તેના માટે તેણે રજપુતોની યુદ્ધસભા કરી. તે સભામાં રાઠોડ રજપુતો આવ્યા હતા. વળી બીકાનેર, કીશનગઢ અને રૂપનગરના રાજાઓ પણ આવ્યા હતા. વિજયસિંહે પોતાનો મત જાહેર કરી કહ્યું "રાઠોડના અનેક વીર પુરૂષો યુદ્ધ સ્થળે માર્યા ગયા. ત્યારે હવે કોની મદદથી વિશાળ મહારાષ્ટ્રીય સેનાની સામે થવાનું છે. મારા મનમા તો મરાઠા સાથે મસલત કરી અજમેરનો કીલ્લો તેઓને પાછો આપી દેવો દુરસ્ત છે. તેનું બોલવું પુરૂં ન થાય એટલામાં રાઠોડ રજપુતો બોલી ઉઠયા ના ! મહારાજ ! જીવ હશે ત્યાંસુધી મરાઠા સાથે મસલત કરવી યોગ્ય નથી. અમે યુદ્ધ કરશું. વિજયસિંહ તેઓને નિરૂત્સાહિત કરી શક્યો નહિ. ત્યારપછી મારવાડમા એવા મર્મની એક ઘોષણા પ્રચારિત થઇ જે, જે લોકો અસ્ત્ર ધારણ કરવા સમર્થ છે તે લોકોએ રાઠોડના પચરંગી વાવટા નીચે એકઠા થવું મેરતા ક્ષેત્રમા સઘળા રજપુતો એકઠા થયા. તે ક્ષેત્રમાં ઇ. સ. ૧૭૯૦ના સપ્ટેમ્બર માસના દશમા દીવસે ત્રીશ હજાર રાઠોડ સૈન્ય એકઠું થયું

રાઠોડ રજપુતો ભીષણ ઉત્સાહે લડવા તૈયાર થઇ ઉઠયા. તે મેરતાનું ક્ષેત્ર પવિત્ર. તે ક્ષેત્ર, રાઠોડ વીરોના લોહીએ ઘણીવાર અભિષિક્ત થયું હતું. તે ક્ષેત્રમા હાલમા વીરવરોના સ્મારક સ્તંભ વીગેરે ચિન્હો જોવામાં આવે છે. તે ક્ષેત્રને જોઇ રાઠોડ રજપુતો સિંહનાદ કરી ગાજી ઉઠયા. તે નાદ સિંધીયા અને ફ્રેંચ સેનાપતિ ડી બાઇનના કાને પહોચ્યો. નાદ સાંભળી તેઓના હૃદય કંપી ઉઠયા. તે ભિષણ ઉત્સાહ જો તે શત્રૂ લડવામા વપરાયો હત તો સિંધીયાનો સઘળો ઉદ્યમ વ્યર્થ થઇ જાત, પણ એક પાપાચારી વિશ્વાસઘાતક આતતાયી આત્મામીના દેશના સર્વનાશ કરવાના સાધનથી રજપુતોનો પ્રચંડ ઉત્સાહ વ્યર્થ ગયો. જ્યાસુધી રજપુતનું નામ જગતમા રહેશે ત્યાંથીસુધી તે વિશ્વાસઘાતક સ્વદેશદ્રોહીનું નામ કોઇ ભુલી જાશે નહિ. તે પાપાચારી વિશ્વાસઘાતકનું નામ બહાદુરસિંહ. બહાદુરસિંહ કીશનગઢનો અધીપતિ રૂપનગરના અધિપતિ સાથે એકઠો મળીને બન્નેદન નગર ઉપર શાસન દંડ ચલાવતો હતો. તે સઘળાં મારવાડ શાસનના અધિભૂત નહોતા.

અભિષેક સમયે, રાજસ્થાનના તે બન્ને રાજાઓ મારવાડના અધિપતિની અનુમતિ લેતા હતા. અને તેઓ, પોતાના કબજાના પ્રદેશનો સામંત પ્રથા મુજબ ઉપભોગ કરતા હતા. તે સમયે દુરાચાર બહાદુરસિંહે, રૂપનગરના અધિપતિને "રાજ્યચ્યૂત" કરી તેનું રાજ્ય કબજે કર્યું હતું. તેથી કરી રાજ્યમાં એક મોટી વિશૃંખલતા થઇ ગઇ. તે વિશૃંખલતા દૂર કરવા માટે વિજયસિંહે રૂપનગરમાં

જઈ રાજચ્યુત રાજાને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો. દુર્વૃત્ત બહાદુરશાહની આશા પૂર્ણ થઈ પણ વ્યર્થ ગઈ. નિર્વિઘ્ને રૂપનગરનો ઉપભોગ કરવાનું તેના મનમાં હતું પણ રાજા વિજયસિંહના કાર્યથી તે વ્યર્થ ગયું. તેના હૃદયમાં આઘાત વાગ્યો. તે દુરાચાર, સ્વદેશની માયા મમતા ભુલી જઈ ભવિષ્યના પરિણામ ન વિચારી, વિજયસિંહના વિરોધમા કામ કરવા લાગ્યો. તે વારંવાર સુયોગને ખોળતો હતો. દુષ્ટ બહાદુરસિંહને સુયોગનો અભાવ નહોતો. તે દુર્વૃત રજપુતાધમ ફરાસી સેનાપતિ ડી-વઇનની પાસે ગયો. અને પોતાની દુરાકાંક્ષા સાધવા તેની મદદ માંગવા લાગ્યો. ડી-વઈન તેના માગવા પ્રમાણે પોતાની ગોલંદાજ સેનાને લઇ રૂપનગરના દ્વારે આવ્યો. એકજ દીવસમાં રૂપનગર તેના હાથમાં આવ્યું. તેણે બહાદુરસિંહને રૂપનગરની ગાદીએ બેસાર્યો. ત્યારપછી તે અજમેર તરફ ચાલ્યો. તેણે અજમેરના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. કિલ્લાનું રક્ષણ નહિ થાય એમ જાણી તેણે કિલ્લાપતિ દમરાજને તે આપી દેવાનું કહેવરાવ્યું. દમરાજ એક સાહસીક પુરૂષ હતો. નિર્વિવાદે કિલ્લો મરાઠાના હાથમાં સોપી દેવાને તે પ્રથમથીજ ઈચ્છતો નહોતો. રાજાએ કિલ્લો સોપી દેવા આજ્ઞા આપી. હવે શું કરવું. તેના માટે દમરાજ વિચારતો હતો. એક બાજુએ કાપુરૂષોચિત કિલ્લાનું સમર્પણ. બીજી બાજુએ રાજાની કઠોર આજ્ઞા. તે પ્રભુભક્ત હતો. જીવન જાય પણ પ્રભુની આજ્ઞા ન પલાય તે ઠીક નહિ. એમ તે જાણતો હતો. તેજસ્વી પુરૂષના પક્ષમાં અપમાન થાય તે મરણ કરતાં વધારે છે. સિંધીઆના હાથમા કિલ્લો. વિવાદ વિના સોંપી દેવો તે વાત દમરાજના મનમાં બહુ ખટકતી હતી. એવી રીતની દુરાવસ્થામાં પડી દમરાજે હીરો ચુસ્યો, અને મૃત્યુકાળે બોલ્યો "રાજાને બોલજો ! જે. તેનો આદેશ પાળવામાં મને બીજો ઉપાય સુઝ્યો નહિ. હું જાણતો હતો જે મરાઠા લોકો હું નહી મરૂં ત્યાંસુધી અજમેરમાં પેસી શકે તેમ નથી માટેજ મરૂં છું."

એ રીતે અજમેર મારવાડના હાથમાંથી પાછું ખસી ગયું. માધોજી તે જીતેલા નગરમાં રહેવા લાગ્યો. લાકુબા, જીવદાતા, સદાશીવ ભાઉ વીગેરે સેનાપતિઓ પોતપોતાનું દળ લઇ મેરતા તરફ ચાલ્યા. તેઓએ મોટી સેના સાથે નેત્રીયા નામના સ્થળે છાવણી નાંખી. રાઠોડ સેના પ્રચંડ વ્યૂહરચના કરી મેરતા ક્ષેત્રમા શત્રુઓની વાટ જોતી ઉભી હતી. તે સેનાનો એક ભાગ ડંગીવાસ નામના ગામ પાસે હતો. મરાઠા લોકો ક્રમે ક્રમે અગ્રસર થયા. તેઓ મેરતાના ક્ષેત્રથી પાંચ માઈલ દુર હતા. ડી-વઇન તેઓની પછવાડે હતો. લુણી નદીની રેકત, ભૂમિ તેના તોપના ગોળાના ચક્રને આમ કરી ગઈ હતી. તે ચક્રો કાઢવાને ગુંથાયો હતો. એ સુયોગે અગર જો કે રાઠોડ રજપુતો તેના ઉપર હુમલો કરી ફાવી જાત-

અને તેથી મરાઠાના નષ્ટના ઉદયમાં આવી જાત. પણ રાઠોડ રાજનું બીલકુલ દુર્ભાગ્ય કે તેનાજ મંત્રીઓએ તે સુયોગની ઉપેક્ષા કરી અને પોતાના પરાજયનો માર્ગ પોતેજ સાફ કરી આપ્યો.

રાજમંત્રીઓ પરસ્પર વિદ્વેષ ભાવવાળા હતા, તેમાંથી એક મંત્રી બીજા મંત્રીની આબાદી જોઈ શકતો નહોતો. તે બીજા મંત્રીના મતની પોષકતા કરવા ચાહતો નહોતો. હરકોઈ વિષયની વિવેચના થાય તો તેમાં તેઓ ભિન્ન ભિન્ન મત આપી બેસતા હતા. રાજ કર્મચારી લોકોમાં એવો વિદ્વેષ અને અનૈક્ય હોવાથી તે સમયે મારવાડની પુરી વિપદ હતી. જેથી યુદ્ધ વ્યાપારમાં પણ અમંગળ ઘટયું. રજપુત રાજ્યમાં એવો નિયમ હતો જે રાજા પોતે યુદ્ધ વ્યાપારમાં ઉતરવા અશક્ત હોય ત્યારે તેના પ્રતિનિધિ રૂપે તેનો દિવાન યુદ્ધ વ્યાપારમાં ઉતરે. દીવાનની આજ્ઞા પાળવાની સરદારને ફરજ પડી. જે સમયે મરાઠાઓએ રાઠોડ રજપુતો ઉપર ફરીથી હુમલો કર્યો. રાજાનો પ્રધાન મંત્રી ખુબચંદ તે સમયે રાજ્યમાં રાજા સાથે રહેતો હતો, બીજા મંત્રીઓ ગંગારામ, ભીંડારી અને ભીમરાજ સંઘવી લશ્કરમાં હતા. શત્રુઓને પાસે આવેલા જોઈ મંગાર આહોરપતિ શિવ સિંહ અને આશોપપતિ મહીદાસે, તે બન્ને મંત્રીઓને આવી કહ્યું. "મંત્રીઓ શત્રુ સેના પાસે આવી ગઈ વળી દી-વાનની તોપો લુણી નદીના કાંઠે વાંસે રહી છે, આ સુયોગમા શત્રુ ઉપર જઈ પડીએ તો જય થાય તેવું છે." "જો વિલંબ, થાશે તો વિપદની સંભવના છે." મંત્રીઓએ તેઓનું, એકનું આપ કહ્યું નહિ લડાઈના કામમાં તેઓને ઉત્સાહ વિનાના જોઈ સરદારો વિરક્ત થયા. તે સમયે સરદાર શિરોમણી શેરસિંહે વિરક્તિ સાથે કહ્યું "આ તે શું! તમે કેમ ચુપકીથી બેસી રહ્યા આ શું નિરૂત્સાહ ભાવે બેસી રહેવાનો સમય છે! જે ના માથે શત્રુઓ આવી ઉભા તે શું નિશ્ચિંત બેસી રહે ખરો! તેની તીવ્ર ભર્ત્સનાથી ભીમરાજનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું. શેરસિંહ વિગેરે બીજા સરદારોને વારવાને ઇચ્છુક જોઈ તેણે પ્રધાન ખુબચંદનો એક સ્વહસ્તલિખિત પત્ર તેઓને વાંચી સંભળાવ્યો જેમા લખેલ હતું જે "જો રાજા તરફ આપની ભક્તિ હોય તો આ પત્ર માન્ય કરશો" જ્યાં સુધી ઈસ્માઈલબેગ નાગોરથી આવી રાઠોડ સેનાને મળી ન જાય ત્યા સુધી યુદ્ધમાંથી નિવૃત રહેવું, એવા પત્રો સરદારોને પણ જોવા લાગ્યા. શત્રુઓને અગ્રસર થતા જોઈ તેઓ છાવણીમાં નિશ્ચેષ્ટ રહ્યા નહિ. પણ શું કરે! રાજાની આજ્ઞા પાલન કરવી જોઈએ તે સમયે જો તેઓ મંત્રીના ગુઢ અભિપ્રાયને જાણી શકત તો રૂગમી વીરનું મસ્તક લુણી નદીના તટે પડત. પણ રાઠોડ કુળનું બીલકુલ દુર્ભાગ્ય. તેથી તેઓ મંત્રીના ગુઢ

અભિપ્રાય સમજી શકયા નહિ. તેઓ નિરુત્સાહ વાળા થઇ પોતપોતાની છાવ-ણીમાં ગયા. ફરાસી વીર પોતાની સેના સાથે આવી મરાઠા સૈન્યને મળી ગયો.

રાઠોડ મંત્રીનો તે દુરભી સંધિ જાણી લઇ વીકાનેર પતિએ મારવાડની ભાવી વીપદનો વિચાર કર્યો. મારવાડ કેવળ પરાસ્ત થાશે. એવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. એ કર્યે પોતાનો વિષય વિચારી તે મનમાં ભય પામવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું જે મરાઠા લોકો જયી થઇ જાણશે જે વીકાનેર પતિ મારવાડની સ-હાયમાં હતો. ત્યારે મરાઠા લોકો મારા ઉપર ક્ષમા રાખશે નહિ ખરેખર તેઓ મારા રાજ્ય ઉપર હુમલો કરી મારો સર્વ નાશ કરશે, હવે આ વેલાએ તો રાજ્યમાં પાછા ચાલ્યા જવું તેજ સારૂ, મનમાં એવો નિશ્ચય કરી બીકણ વીકાનેરપતિ રાઠો-ડોને છોડી પોતાના રાજ્ય તરફ ચાલ્યો. ફરાસી વીરે પોતાની સેના લઇ રાઠોડ ઉપર હુમલો કર્યો. રાઠોડોએ જાણ્યું નહોતું જે શત્રુઓ આવી રીતે હુમલો કરશે, તેથી તેઓ યુદ્ધ કરવાને પ્રસ્તુત નહોતા આસણે વજ્ર જેવા ગોળાના વર-સાદને જોઇ તેઓ ત્રસ્ત થઇ હથીયાર લેવા લાગ્યા. પણ અસ્ત્ર લીધાથી હવે શું થાય! રાઠોડ સેના અંહી તંહી વીખરાયેલી હતી. એવી અવસ્થામાં સઘળાને એકઠા થવું મુશ્કેલ થઈ પડયું. શત્રુઓના અજસ્ત્ ગોળાના વર્ષણથી તેઓનું સૈન્ય મરવા લાગ્યું.

રાઠોડ સેના નિરૂપાય થઈ ગઈ. તે પ્રાણના રક્ષણના અર્થે ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગી, તે જોઈ ગંગારામ અને ભીમદાસ છાવણી છોડી નાશી ગયા. તે યુદ્ધક્ષેત્રથકી કેટલાક દુરે આહોરના અને આશોપના બે સરદારો પોતાની છાવણીમાં સુતા હતા, શત્રુઓની તોપોના અવાજ સાંભળી ચંપાવત સરદાર શિવસિંહ જાગી ઉઠયો. જાગીને શયનાગારની બહાર આવી તેણે જોયું કે રાઠોડ સેના પલાયન કરી જાય છે. તેનું હૃદય મથિત થયું. તેણે ચારે દિશા શૂન્ય જોઇ, ત્યારપછી તે પ્રચંડવેગે ઉત્સાહીત થયો, અને સત્વર કુંપાવત સરદારની છાવણીમાં જઇ તેણે તે સરદારને જગાડયો. આશોપપતિ બેહદ અફીણનું સેવન કરતો હતો. અફીણના કેફમાં તે ગંભીર નિંદ્રામાં હોઇ શિવસિંહની પુષ્કળ ચેષ્ટાથી જાગ્યો. મહીદાસ ઉઠયો. કે શિવસિંહ ચિત્કાર કરી બોલ્યો, "સર્વ નાશ થયો" "સર્વ નાશ થયો." સૈન્ય સામંત સઘળા પલાયન કરી ગયા. આપણે એકલા રહ્યા. આશોપ સરદાર ચમકિત થયો. બંનુને ઉત્સાહિત કરીને બોલ્યો "ત્યારે ચાલો ભાઇ! આપણે ઘોડે ચઢી યુદ્ધ કરવા પ્રસ્તુત થઇએ. રણદક્ષ, બાનીશ સરદારો એ પ્રમાણે રણસજ્જાથી સજ્જીત થઈ આગળ વધ્યા. થોડા ઘણા સામંતો તેઓની સાથે મળી ગયા. એ રીતે ચાર હજાર રાઠોડો સ્વદેશની રક્ષા માટે ઘોડે

થઈ ડગમગ થયા ત્યારે શિવસિંહે તેઓને ગંભીર સ્વરે કહ્યુ, રાઠોડ વીરો ! હવે આપણે પલાયન કરી શકશુ ? વીરધર્મમા જલાંજલિ આપી આપણે હવે પલાયન કરી શકશુ ? ના ! કદાપિ નહિ ને જેમ નથી પલાયન કરવાથી શત્રુઓમા આપણે ધિક્કાર જેમ થાય રાઠોડ સૈનિકો મુગા ઉભા રહ્યા તેઓની દરેકની આખમાથી અગારા ઝરવા લાગ્યા તેઓ અધીર થઈ ગોલંદાજની તરફ ચાલ્યા એવી નેત્રો ક્રોધ ફરતી ... તેઓની રાહ જોઈ ઉભો હતો શત્રુ સેનાની સન્મુખે થઈ રાઠોડ રજપુતો ભીમ સ્વરે બોલી ઉઠ્યા, ' મારો મારો ! ' એવા વાક્ય બોલી તેઓ ભયકર રીતે શત્રુ ઉપર પડ્યા રાઠોડ વીરોની ભયકર તલવારના આઘાતે ઘણા શત્રુઓ કપાયા ડી બોઈન યુદ્ધસ્થળથી પલાયન કરી ગયો રાઠોડોએ મરાઠા ઉપર હુમલો કર્યો, અસંખ્ય મરાઠા સૈનિકો રાઠોડના હાથે યુદ્ધ ભૂમિમાં પડ્યા તે જોઈ બાકીના મરાઠા સૈનિકો પલાયન કરી ગયા એ સમયે જો તેઓએ ડી-બોઈનની તોપો હસ્તગત કરી લીધી હોત તો મેરતાનુ યુદ્ધ પણ તેઓને જય આપત, ફરીથી વીરે પાછી તોપોને હસ્તગત કરી ગોલંદાજ લોકોને એકઠા કરી તોપનુ યુદ્ધ ચલાવ્યુ ચાર હજાર રાઠોડોમાથી જે થોડા ઘણા બચી રહ્યા હતા તે તોપોના મુખમા આવી પડ્યા તોપણ તેઓએ રણસ્થળ છોડ્યુ નહિ તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી જે થવું તો જયી થવુ નહીતો વીરોની જેમ રણક્ષેત્રમા પડવુ રાઠોડ વીરો મરાઠાની તોપોથી નષ્ટ પ્રાય થઈ ગયા તે ક્ષેત્રમા કોઈ જીવતા પામ્યુ નહિ એક માત્ર આહોર પતિ શિવસિંહ જીવિત રહ્યો તેના આખા અંગ ઉપર એકદર સત્તાવીશ જખમ હતા તે ચેતન વિનાનો નિરાશ્રય થઈ પડ્યો તેના કેટલાક સૈનિકો તેની ચારે તરફ વીંટાઈ ઉભા હતા શિવસિંહને ભાન નહોતુ શિવસિંહ જડ જેવો થઈ પડ્યો હતો, શિવસિંહ નિશ્ચેષ્ટ ભાવે સુતેલો હતો, જાણે તે નિશ્ચિંત મને શ્રમક્લાંતિ દુર કરતો હોય એમ લાગ્યુ તેની પડખે રહેલા સૈનિકો નિરાશ થઈ ઉભા હતા તે લોકો હૃદયમા કોઈ નિરપેક્ષ ભાવે શિવસિંહની નાડી જોતા હતા

રાઠોડ સૈન્યનો તે મહા દુર્દિન વીત્યો ગયો તે મેરતાક્ષેત્રનુ ભીષણ દૃશ્ય લોક લોચનથી ઢાંકી દેવા રાત્રીએ દેખાવ આપ્યો, તે રાત્રી વીતી ગઈ અને પ્રભાત થયુ વળી દિવસ શરૂ થયો, પણ તે નિશ્ચેષ્ટ અને બેભાન શિવસિંહને કોઈ ચેતનમા અને ભાનમા લાવી શક્યુ નહિ, બીજા દિવસના પ્રભાત કાળમા મુશળ વૃષ્ટિ પડવા લાગી તેથી કરી શિવસિંહનુ ક્ષત શુદ્ધ થવા લાગ્યુ, તે ત્રીજે દિવસે અરણ્યમા પડી રહ્યો વળી રાત્રી પડી તે રાત્રીના બીજા પહોરમા એક આશામી ભગવી નિશાન લઈ તે ગામના પેટે પહેરેગીર પુરૂષોના મુખ ઉપર અજવાળુ નાખી તેઓને તે ઓળખવા લાગ્યા પણ જેને તે શોધતો હતો

તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ, ત્યારપછી તે ભમતો ભમતો જ્યાં શિવસિંહ હતો ત્યાં તે આવ્યો. શિવસિંહને ત્યાંથી તેણે સંભાળથી કહાઢયો. તેણે અફીણનો કસુંબો મૂર્છિત સરદારના મુખ ઉપર મુકયો. થોડા ક્ષણમાં તેની મૂર્છા ગઇ.તેણે ભાનમાં આવી પૂછયું " કયાં મિત્રે મારૂ પ્રાણદાન કર્યું, ત્યારે તે આશામીએ કહ્યું " પ્રભુ! મારી સામે જુઓ, હું તમારો ચાકર સૂરજમલ્લ, શિવસિંહે ચક્ષુ ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ચક્ષુ ઉઘાડી શકયો નહિ, તે અંધ થયો હતો. વિશ્વહસ્ત સૂરજમલ્લ, તે સરદારને સંભાળથી છાવણીમાં લઇ ગયો. રસ્તામાં લાકુબાના હરકરા સાથે તેની મુલાકાત થઇ, તેઓ ધણીના હુકમથી જખમી થયેલા સૈનિકોની સાર વાર કરવા બહાર પડયા હતા. ત્યાર પછી શિવસિંહને મેરતાની છાવણીમાં લઇ ગયા. તેનું ક્ષત સ્થળ સીવવા માટે લાકુબાએ એક વૈદ્યને મોકલ્યો. પણ મહાશયીય લાકુબાનો સિષ્ટાચાર અગ્રાહ્ય કરી તેજસ્વી સરદાર બોલી ઉઠયો. જ્યાંસુધી અમારા સામાન્ય સૈનિકોની ચિકિત્સા થાય છે. ત્યાંસુધી મારા શરીરને કોઇએ સ્પર્શ કરવો નહિ, તેની મહતા જોઇ લાકુબા ચમત્કૃત થયો. થોડા દિવસમાં શિવસિંહ તંદુરસ્ત થયો. તેના નયનમાં પૂર્વ જ્યોતિ આવી ગયું, શરીરમાં પુષ્કળ બળ આવ્યા પછી તેણે રાજ દર્શન માટે સંકલ્પ કર્યો, રાજા વિજયસિંહ પણ તેની હાલતના સમાચાર સાંભળી તેને મળવા આતુર થઇ રહયો હતો. રાજ દર્શન કરવાના હેતુથી, શિવસિંહે નાહવા ધોવાનુ શરૂ કર્યું. તે નાવા ધોવાથી તેના જખમો ના ટેભા તુટયા, લોહી નીકળવા લાગ્યું. રાજાની મુલાકાતના અગાઉ સરદાર શિરોમણી શિવસિંહ મરણ પામ્યો.

ભીમરાજ સિંધવી નાગોરમાં પલાયન કરી ગયો હતો. રાજાએ તેનો તિરસ્કાર કરી એક પત્ર લખ્યો ને પત્રનો પાઠ કરી મમહિત ભીમરાજ, વિષપાન કરી મરણ પામ્યો, તેની દીર્ઘસૂત્રતાથી અને અમનો ચાંકત્રિતાથી રાઠોડ સેના પરાજીત થઇ ખરી, પણ વિશેષ વિવેચના કરી જોવાથી માલુમ પડે છે જે પ્રધાન મંત્રી ખુબચંદજ તે પરાજ્યના માટે દોષીતછે. રાજાના ઠેકાણે તે સ્થળે ખુબચંદ નીમાયો હતો. સરદાર અને સામંતો તેના હુકમની પ્રતિક્ષા કરતા હતા. જો ખુબચંદ સરદાર સામંતોના કહેવા પ્રમાણે લડવાની આશા આપત તો સિંધીયાના ભવિષ્યત ઉન્નતિ શ્રાંત ને મેરતા ક્ષેત્રમાં પ્રતિરૂદ્ધ થઇ જાત. પણ રાઠોડ કુળનું બીલકુલ દુર્ભાગ્ય હોવાથી ખુબચંદ વિદ્વેષવશે ભીમરાજને તે અનર્થ કર પત્ર લખ્યો. તે ભીમરાજનો સંપૂર્ણ વિદ્વેષી હતો. ભીમરાજની ઉન્નતિ દેખી તે ઇર્ષાતળે એકદમ સળગી ઉઠતો હતો. પણ તેની પાશવી ઇર્ષા છેવટે મારવાડનો સર્વ નાશ કરશે એમ દુરાચાર ખુબચંદે વિચારી જોયું નહિ,

એ રીતે રહોડના પ્રધાન મંત્રીના વિદ્વેષભાવથી રાઠોડોનો ઉદ્યમ નિષ્ફળ થઈ ગયો તેઓનો બેહદ આત્મ ત્યાગ અને ગુને પુણ્ય વ્યર્થ થઈ ગયાં, મહારાજ અજીતસિંહના અન્યાય મરણ પછી પિતૃઘાતી બે પુત્રના ભીષણ સંઘર્ષ પછી અને રાજ્ય વિષ્ણુ રાજ કુમારના પ્રચંડ ભાગવા પછી મારવાડ દુધર્ષ મરાઠાના હુમલાથી ઉન્નતિના માર્ગે આવ્યું હતું તે મારવાડ હાલ શઠની શઠતાથી વિશ્વાસઘાતકની વિશ્વાસઘાતકતાથી અને દુરાચારીના દુરાચારથી અધઃપતિત થયું. તે નિદારૂણ અધઃપાત થકી મારવાડ ફરીથી ઉભું થઈ શક્યું નહિ. હવે પછી ઉભું થઈ શકશે એવી આશા નથી સુખ, દુખ, સંપદ, વિપદ, વીગેરે દ્વંદ્વભાવ ચક્રની જેમ ફર્યા કરે છે તે પ્રકૃતિનો અવશ્યભાવી નિયમ છે.

ગેરન્નાના મહાસ્મશાનમાં મારવાડના ઐશ્વર્યનું અંત્યેષ્ટિ વિધાન થયું. તેમ થવાથી પણ મારવાડના દુઃખનું અવસાન આવ્યું નહિ. સરદાર અને મંત્રીઓની દુર્વર્તનતાથી તેની શોચનીય દુર્દશા થઈ ગઈ છેવટે તે દુર્દશાને વિજયસિંહે ઇન્દ્રિય દોષે દ્વીગુન કરી રાજા વિજયસિંહ વાર્દ્ધક્ય અવસ્થામાં ઓસવાળ કુળની એક સ્ત્રી સાથે અત્યંત આસક્ત થયો તેની ઇન્દ્રિયાસક્તિ એટલી બધી વધી ગઈ તો રાજ્યનું સઘળું કામ છોડી દઈ તે સ્ત્રીની પાસે રહી સમય ગુજારવાનું શરૂ કર્યું વિવાહિત મહારાણીની સાથે જેવી રીતના સંમાનથી વર્તવું જોઈએ એવી તે તે સ્ત્રી સાથે વર્તવા લાગ્યો તેના તેવા આચરણથી તેના સરદારો તેની સાથે બહુ અસંતુષ્ટ થઈને વર્તવા લાગ્યા વિજયસિંહના તે સ્ત્રીની સાથેના ગાઢ પ્રેમના બદલે તે સ્ત્રીએ અધમ બદલો આપ્યો. તે બાબત જો લેખામાં આવે તો વિજયસિંહ અને તે સ્ત્રી ઘૃણાના પાત્ર થાય તેમ છે. એમ કહેવાય છે તે પ્રણયિની તેને સમુખે ઉભો ગની મોજદીન. માર માગતી હતી. કાપુરૂષ વિજયસિંહ એવો પ્રેમોપહાર પામીને પણ તેને છોડી શક્યો નહિ મારવાડ રાજના એવા નિંદવા લાયક આચરણથી મારવાડમાં ઘણો અનર્થ મંડાયો. યથેચ્છાચાર અને અરાજકતાએ સઘળા ઠેકાણે પ્રચાર કર્યો અને રાઠોડ કુળના અધઃપાતને જે એક પાદ બાકી હતો તે ભાગ્યદોષે નપૂર્ણ થયો

વિજયસિંહ તે સ્ત્રીના પ્રેમે એટલો બધો ઉન્મત્ત થઈ ગયો હતો કે તેનું હિતાહિત જ્ઞાન એકદમ લોપ પામ્યું. તેની ઉપપત્નીનું સંતાન મરણ પામ્યું. તેથી તેણે પોતાના પૌત્ર માનસિંહને તેનો દત્તક પુત્ર કરી સ્થાપ્યો. તેની એવી ઇચ્છા હતી કે માનસિંહજ મારવાડના સિંહાસનને અભિષિક્ત થયેલ જોઈએ, એ ઇચ્છા સફળ કરવા તેણે સરદારોને એવો હુકમ આપ્યો કે તેઓએ માનસિંહના અભિષેકમાં હાજર થઈ નજરાનો કરવો, એ હુકમ પ્રચારિત થયો, કે સરદારોએ

એકઠા થઈ વિજયસિંહને સમસ્વરે કહ્યું " અમે પ્રાણાંતે પણ એક ગુલામના પુત્રને રાજા કહેશું નહિ. જે માનસિંહને પોતાનો ઉત્તરાધિકારી કરી દત્તક રૂપે વિજયસિંહે, પોતાની પ્રાણપ્રિયાને સોંપ્યો, તે માનસિંહને સરદારો રાજા કહી ન માને તે શું વિજયસિંહના હૃદયમાં સહ્ય થાય ખરૂં ! વિજયસિંહનો, શેરસિંહ નામનો એક પુત્ર હતો. શેરસિંહ, માનસિંહને ગાદીએ બેસારવામાં વાંધો લેશે એવી હકીકત જાણી વિજયસિંહ ભાવી શંકામાં પડયો.

તે ઉપપત્નીના પ્રેમે વિમુગ્ધ થઇ વિજયસિંહ ક્રમે ક્રમે એટલો બધો અપદાર્થ થઇ પડયો જે રાજ્યનો વિષય જોવામાં ગફલત કરવા લાગ્યો. રાઠોડો તેના ઉપર વિરક્ત થઇ તેને પદચ્યૂત કરવાનો ઇરાદો કરવા લાગ્યા. તેઓએ જાણ્યું જે, વિજયસિંહને સિંહાસન ભ્રષ્ટ ન કરીએ તો રાજ્યનું મંગળ થવું મોટી મુશ્કેલી ભરેલું છે.

હવે સિંહાસન ઉપર બીજા આસામીનો અભિષેક કરવો યુક્ત છે, એમ મનમાં વિચારી તેઓ સઘળા આલકાહુની નામના સ્થળે એકઠા થયા. અને રાજાની પદચ્યૂતિ સંબંધે વિચાર કરવા લાગ્યા. એ સમાચાર વિજયસિંહના કાને પડયા. સ્વાર્થ રક્ષામાં તત્પર થઇ તે સરદારોની છાવણીમા આવ્યો. અને તેઓને સંતુષ્ટ કરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. સરદારોએ રાઉસ સરદાર પાસે કિલ્લામાં દૂત મોકલ્યો અને કહેવરાવી મોકલ્યું જે " ભીમસિંહને લઇ જલદીથી આવો, " વિજયસિંહની ઉપપત્નીને પ્રપંચ કરી રાઠોડે મારી નાંખી. કિલ્લામાંથી ભીમસિંહને લઈ આવતાં રાહુસ પતિને વિલંબ થઇ, એટલામાં વિજયસિંહના અનુકંપ અને વિનયથી તે રાજ્યચ્યૂત થઇ શકયો નહિ. ભીમસિંહ વેલામર કિલ્લામાંથી આવત તો વિજયસિંહ પદચ્યૂત થાતજ.

પારિવારિક કલહ અને સરદારોના સંઘર્ષથી રાજા વિજયસિંહની રાજ્ય કારકીર્દી કેવળ દુઃખ ભરેલી થઇ ગઇ, વિજયસિંહનું પરલોકમાં જવાનું પાસે આવ્યું. તેની રાજ્યકીયમાં સંક્ષિપ્ત, સરદારો તેના વિરૂધ્ધે ઉત્તેજીત. તેના પુત્ર અને પૌત્રો એક બીજાનું હૃદય શોણિત પીવા તત્પર, એવી રીતના બનાવો તેને અંતિમ અવસ્થામાં પીડાદાયક થઇ પડયા, એકત્રીશવર્ષ રાજ્ય શાસન ચલાવી તે સંવત્ ૧૮૫૦ ના આષાઢ માસમાં પરલોકવાસી થયો.

ચતુર્દશ અધ્યાય.

નાગ ભીમે કરેલ મારીનુ આક્રમણ, તેના પ્રતિદ્વંદી જાલીમનો પરાભવ. બીજા પ્રતીદ્વંદીનો પ્રાણસંહાર-એક માત્ર માનસિંહનો બચાવ ભીમસિંહે ગામોનો અવરોધ મેવાળનો મદદ કરવાની ચેષ્ટા, તેના અન્તઃસ્થ સરદાર કેવું ભીષણ રાજા ભીમસિંહે કરેલ સરદારની અવમાનના, તેઓના ક્ષોભ મારવાડનો ત્યાગ કરી તેઓનુ બીજા સ્થળે જવું, સિમજનુ આક્રમણ, જાલોરનુ મદદ, ભીમસિંહનુ અકસ્માત મરણ, મરણનુ સમયનાપ કારણ, રાજા માનસિંહને અભિષેક, પોકરણના સિવસિંહના વિદ્રોહ, સવાઈસિંહનુ ષડયંત્ર. ભીમસિંહની વિધવા પત્નીને ગર્ભ પ્રકાશ. રાજા માનસિંહ નાયબ કામનો, ભીમસિંહની વિધવા પત્નીના પેટે એક પુત્રનો જન્મ, નાના જન્મેલા બાળકનુ પોકરણ મા પ્રેરણ. તેના અમાન થાય ત્યારે તેનુ નામ કરણ, માનસિંહની અયોગ્ય પગપ સિના ધ રૂમના જન્મ પ્રચાર સપાવનનો સબંધ ત્યાગ પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે માનસિંહ નાથ નવદાનાના અનુબંધ જનનીના પુત્રનો અસ્વીકાર, ગોવનો પ્રપંચે ધકુંપને પાને તેનુ જયપુરમા વાસ. ધકુંપને ત્યાંના રાજા કહેવાનો જયપુરાધિપતિએ સ્વીકાર અપમાનિત પ્રતાપ મવાળાના મદદ. ઉદેપુર નગરનુ તે પગનુ સમર્થન, જયપુરનો યુદ્ધ સામાન, ધપકના કપટ સહાય સતિ ડા નવાબનુ પરંપરાના વિરોધ કુંવા ની સરદારોનો માનસિંહના ત્યાગ માનસિંહની આ મદદના ફરવાની ચેષ્ટા, તેનુ પલાયન, જોધપુરમાં જવુ અને ગઢમા માટે ઉદ્યોગ નગરનિ નગર તેના સંદેહ, તેઓના પ્રપંચના અંગીકાર સરદાર તેમ પગ ના ધકુંપના આશ્રય નગરના અધિકાર અને તેના પુર ચેન પાલણનાગનુ કષ્ટ મારવાડ, મેરાથ મારવાડ થકા પલાયન નની વને જયપુરે મનાપતિનુ જવુ, યુદ્ધ, ઉસ્ત્રવદ નગ્ન પતનો વિનાશ અને જયપુરના અવરોધ, નગરનુ મદદ, જોધપુરના ઘેરનો ત્યાગ, આ શરણ માટે ધનનુ દાન માનસિંહના અમીર નીરખાન પદસમ્મ. માનસિંહનુ માર મર ડાગે સાથે જોધપુરમા વાસ

વિજયસિંહના મૃત્યુના ખબર જલદીથી જેશલમીરમાં ભીમસિંહની પાસે પહોંચ્યા તેણે તરતજ રાજધાની તરફ કુચ કરી અને બાવીશ ઘડીના અંદર તે જોધપુરમા આવી પહોંચ્યો. તે જોધપુરમાં આવી કીલ્લામાં જઈ એકદમ રાજ્યસિં-હાસને બેઠો જે સમયે ભીમસિંહ ગાદી ઉપર બેઠો તે સમયે મારવાડનો ઉપ મુખ્ય ઉત્તરાધિકારી જાલમસિંહ રાજધાનીના મેરતાના દરવાજે છાવણી નાંખી

રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરતો હતો, પણ તેની તૈયારી નિષ્ફળ નિવડી. તે સિંહાસને બેસી શક્યો નહિ. ભીમસિંહ ઘણી છાનાઇથી યોધપુરમાં આવ્યો હતો. જાલમસિંહે સ્વપ્નમાં પણ જોયું નહિ હતું જે ભીમસિંહ એટલી બધી ત્વરાથી આવશે એમ જાણીને જાલમસિંહ સુખે અભિષેકની તૈયારી કરતો હતો. પણ અભિષિક્ત થવાનું શુભ લગ્ન તેના અદૃષ્ટમાં ઘટ્યું નહિ. તેની દીર્ઘસૂત્રતાએ તેના અભિષેકનો કાળ વ્યર્થ કરી દીધો. ભીમસિંહના અભિષેકની હકીકત સાંભળી તે નાઉમેદ થઇ યોધપુરમાંથી ચાલી નીસર્યો. તે ભીલોર તરફ પલાયન કરી ગયો. પણ પલાયન કરી જવાથી તેનો નિસ્તાર થયો નહિ. ભીમસિંહે તેની પછવાડે પડી તેના ઉપર હુમલો કર્યો, જાલમસિંહ, ભીમસિંહના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યો નહિ, તે ઉદયપુરમા પલાયન કરી ગયો. રાણાએ તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. તેના ભરણ પોષણ માટે તેણે પુષ્કળ સંપતિ આપી. જાલમસિંહની આશાઓ લોપ પામી, રાઠોડ રાજકુમારે રજપુતની કઠોર વૃત્તિ ઉપર જલાંજલી દઈ નિરીહવૃતિવાળું જીવન કહાડવાનું મુકરર કર્યું. તેણે પોતાનો બાકીનો જીવનકાળ વિદ્યાચર્ચામાં કહાડયો, તેણે યૌવનના પ્રારંભમાંજ દેહનો ત્યાગ કર્યો. પોતાના હાથે પોતાના શરિરની એક શિરા ખોલવા જતાં તેણે શરીરની એક પોરી નસ કાપી દીધી. તેમાંથી પુષ્કળ રૂધિરના પ્રધાને તેનું મરણ થયું, રણુ નૈપુણ્ય પામીને પણ તે ભગવતી વીણાપાણીના અનુગ્રહથી તે * એક યોગ્ય કવિ હતો.

એ રીતે પોતાના માર્ગનો એક મોટો કાંટો વિનાશ પામેલ જોઇ ભીમસિંહ પોતાનો સ્વાર્થ અખંડિત રાખવા, માયા મમતામાં જલાંજલી દઈ યત્ન કરવા લાગ્યો. તે ન્યાયાનુસારે વિજયસિંહનો ઉપયુકત ઉત્તરાધિકારી નહોતો. જે લોકનું બાહુબળ [illegible] તે લોકની પાંસે ન્યાયનું ક્ષીણ બંધન તુટી જાય છે. ભીમસિંહને બાહુબળના અભાવે મેળવેલા રાજ્યમાં નિષ્કંટક હોવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો, સર્વ સંહારક યમદેવે તે ચેષ્ટામાં મદદ કરી. તેના અભિષેકના પૂર્વે તેનો પિતા અને તેના ત્રણ કાકા મરણ પામ્યા હતા. હવે જે કેટલાક આશામીઓ તેના ઉન્નતિ માર્ગના પ્રતિરોધક હતા, તેમાં સરદારસિંહ અને શેરસિંહ હતા. બેનશીબ સરદારસિંહ તેના રોષાનળમાં પતંગની જેમ બળી મુઓ. શેરસિંહની બે આંખો ઉત્પાડિત થઈ એવી દારૂણ દુઃખદાયક અંધાવસ્થામાં જીવવું તેના કરતાં મરવું બહેતર જાણી તેણે પોતાના હસ્તે પોતાનો વિનાશ કર્યો. ત્યાર પછી ભીમસિંહનો

---

* મહાત્મા ટોડ સાહેબ માનનીય પ્રધાન શિક્ષક યતિ જ્ઞાનચંદ્ર, કવિતાની આવૃત્તિના વિષયમાં ઉદયપુરના મવાળા ભાટ કવિઓમાં શીર્ષસ્થાનીય હતો. તે યતિ, સ્વાર્થ વંચિત, રાઠોડ રાજકુમાર જાલીમસિંહ પાંસેથી એવી રીતની સુંદર આવૃત્તિ કરવાનું કામ શીખ્યો હતો.

વિદ્વેષ નયન શૂરસિંહ ઉપર પડયો ને દુર્ભાગ્ય રજપુત પણ થોડા દિવસમાંથી મનુ ક્રોડ થકી વિદાય થયો

પિતા ભ્રાતા અને સ્વજનના લોહીએ પોતાના હાથ કલુષિત કરી દુર્ધર્ષ ભીમસિંહ એક ઘડીભર પણ નિશ્ચિત રહી શકયો નહિ તેના નયનમા પ્રતિદ્વંદ્વીએ. માથી એક માત્ર માનસિંહ તેની વિરૂદ્ધે રહ્યો તેનો વિનાશ થાય તો ભીમસિંહ નિષ્કંટક થાય માનસિંહ ઝલોરમા હતો ભીમસિંહની રક્તપિપાસુ છરી ઝલોરના પ્રચંડ પ્રાચીરને ભેદ કરી શકી નહિ

માનસિંહ જ્યા સુધી જીવ્યો ત્યા સુધી ભીમસિંહ નિશ્ચિત રહી શકયો નહિ તેણે ઝાલોર કિલ્લાનો ઘેરો ઘાલ્યો પણ તે ઘેરો વિશેષ ફળદાયક નીવડયો નહિ કેટલાક સરદાર અને વેતન ભોગી સીપાઇઓની મદદથી ઝાલોરના અધિપતિ ઉપર જય મેળવવાનુ કામ દુષ્કર હતુ ભીમસિંહે અનેક દિન કીલ્લાનોઘેરો રાખ્યો તેના સૈન્ય સામ તો ક્રમે વિચ્છિન્ન થઈ ગયા માનસિંહ, તે સુયો ગમા કીલ્લાની બહાર નીકળી નગર વીગેરેનુ લુટન કરી પૈસો પેદા કરવા લાગ્યો એ રીતે કેટલોક કાળ નીકળી ગયો, એક સમયે તે પણી નગરીમા છાપો મારી આવી પડયો પણ વ્યર્થ મનોરથ થઈ ઝાલોર તરફ જાતો હતો એટલામા માર્ગમા ભીમસિંહ તેના ઉપર હુમલો કર્યો તે સમયે એક સામાન્ય યુદ્ધ ચાલ્યુ તે યુદ્ધમા માનસિંહ, યુદ્ધ સ્થળ છોડી ઘોડે ચડી પલાયન કરી ગયો તે ઘોડા ઉપરથી અકસ્માત્ પડયો ભિમસિંહના સૈનિકોએ આવી તેના ઉપર હલ્લો કર્યો એ સમા ઝાલોર પતિએ આવી માનસિંહને પોતાના ઘોડા ઉપર પોતાની પછવાડે બેસાર્યો, તે તેને લઇ ચાલી નીકળ્યો જો આહોર સરદાર તે સમયે ત્યા આવી ન પહોચત તો માનસિંહ ભીમસિંહના હાથમા કેદ થઇ જાત, તે દ્વારા નસીબવાળો હોઈ ને દિવસે તે ભીમસિંહની લગભગ ... સુ છાના ઘાતથી બચ્યો

ભીમસિંહનો પક્ષ ક્રમે બળવાન ... પડયો પણ તેના સરદારોનુ ઔદ્ધત્ય તેને રૂચતુ નહોતુ ... ના ઉપર સત્તા ચલાવવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા પણ ભીમ... તેઓની ચેષ્ટા સફળ થઇ નહિ છેવટે તેઓના કાર્યથી ... અપમાનિત થયા ઝલોરના કીલ્લાના અવરોધનુ કામ ફળદાયક ન નિવડવાથી એકવાર ભીમસિંહે પોતાના સરદારને કહ્યુ "હવે તમારા ઘોડા લઇ સેનામા આવશો તમને ચડશા વાદ આપવામા આવશે એ અપમાનજનક વાકય સાભળી સરદારો અત્યત ક્ષુબ્ધ થયા તે સમયેજ તેઓએ ભીમસિંહનો ત્યાગ કર્યો. તેઓની ઇચ્છા એવી હતી જે માનસિંહનો પક્ષ પકડવો, શુ કરવુ એમ સ્થિર કરવા તેઓ સહુ જલોરના ગામોરમા એકઠા થયા, જુદી જુદી જાતના

તર્ક વિતર્ક થયા પછી મુકરર થયુ જે કોઈનો પક્ષ પકડવો નહિ દેશનો ત્યાગ કરવો મુ તે મૃત્યુ થાય ત્હે તેઓની મદદ માગી પણ તેઓએ માનસિહની માગણી સ્વીકારી મદદ આપી. દેશનો ત્યાગ કરી અડખે પડખેના રાજ્યમા આશ્રય લીધો. મરૌદ ભૂમી નુ આચરણ જાણી ભીમસિહ અત્યત ક્રુદ્ધ થયો તેણે તેઓની ભૂમિવૃત્તિ તા ચાલવાધી ઉદ્દાવત સરદારનો પ્રધાન નિવાસ નિમજ નગર ઘેરાયુ નગર વાસી તે ચાર માસ નગરનુ રક્ષણ કર્યું, છેવટ રક્ષણ કરવાની તેઓમા શક્તિ ન રહી ભરૂસે જ, ભીમસિહના હાથમા આવ્યુ એ ઘેરામા ઘણા ભાગે વિદેશીય વેતનલે સૈનિકો હતા તેઓએ નિમજવાસી ઉપર જુલમ ચલાવવામા કાઈ કસર રાખી નહિ.

નિમજ ખાલસામા આવ્યુ, હવે ઝાલોરનો ઘેરો ઘાલવા માટે ભીમસિહે નવુ લશ્કર તૈયાર કર્યુ માનસિહનુ સહાયબળ ધીમે ધીમે ક્ષીણ થાતુ ગયુ, માનસિહની આશાઓ નિષ્ફળ ગઈ, એક તરફ સેનાબળમા ઘટાડો અને બીજી તરફ આધદ્રવ્યનુ કમીપણુ, છેવટે માનસિહ વિષમચિતામા પડયો તે પોતાના રક્ષણ માટે નિરાશ થયો શત્રુને આત્મ સમપર્ણ કરી દેવુ તે શિવાય તેનો બીજો માર્ગ નહોતો તે ગભીર નૈરાશ્ય અને વિષમ સકટમા સવત્ ૧૮૬૦ ના કાર્તિક માસના બીજા દિવસે ભીમસિહના પ્રધાન સેનાપતિ પાસેથી એવા ખબર આવી પહોચ્યા જે " ભીમસિહે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો આ ક્ષણે આપ રાઠોડ કુળના અધીશ્વર, આપની સેવામા અમે હવે પ્રવૃત્ત " માનસિહ વિસ્મિત અને ચમત્કૃત થયો તેણે વિચાર્યું જે તેને હસ્તગત કરવા એ શુ શત્રુઓનો પ્રપચ છે ! અગીયાર વર્ષ સુધી જે શત્રુ સાથે લડી તે વિજય પામ્યો નહિ, તે શત્રુ શુ અકસ્માત્ મરણ પામ્યો ! અદૃષ્ટ દેવ માનસિહ તરફ શુ આટલો બધો સુપ્રસન્ન ! માનસિહનો તે બાબતમા વિશ્વાસ રહ્યો નહિ તેને એવી આશાજ નહોતી જે વિધાતા તેને સકટમાથી કહાડશે, તેના દિક્ષા ગુરૂ દેવનાથે, ભીમસિહની છાવણીમાથી આવી કહ્યુ, મહારાજ આપનુ અદૃષ્ટ સુપ્રસન્ન છાવણીમા એક પણ આશામીના મુખ ઉપર સુખ નથી આપના શત્રુનો સહાર થયો, ત્યારે માનસિહનો સઘળો સદેહ દૂર થયો, તેણે દેવોને ધન્યવાદ આપ્યા તે ગૌરવ સાથે રાઠોડની છાવણીમા પેઠો, ત્યા એકઠા થયેલા સરદાર સામતો એ તેને રાજા કરી પરમ આદરે ગ્રહણ કર્યો જય ! મહારાજ માનસિહની જય ! એવા શબ્દોથી છાવણી કપિત થઈ

ભીમસિહના એ અકારણ અકસ્માત્ મૃત્યુનુ કારણ શુ એ વાચનારના મનમા સદેહ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે, સામાન્ય ગૃહસ્થનુ મૃત્યુ થયુ હોય તો લોકો ગણનામા અને લક્ષ્યમા લેતા નથી તેના આત્મીય લોકોજ શોક સમ તપ કરેછે

પુત્રને સોંપી કહ્યું “ ભાઈ કોઇને કાંઈ ન કહેતાં આ અમારા પ્રાણુ કુમારને લઇને અતિ છાનાઇથી પોકર્ણુંમાં જા ! ત્યાં જઈ શિવસિંહના હાથમાં તેને સોંપ ! જોજે બીજા કોઇને આ બાબતમાં જાણુ ન થાય? એક કંડિયામાં તે બાળક રાજ કુમારને તે વિશ્વસ્ત નોકરે રાખ્યો, તે અતિ છાનાઇથી પોકર્ણ પહોંચ્યો કોઇએ તેની હકિકત જાણી નહિ. પોકર્ણ સરદાર શિવસિંહનો મનોભિલાષ અનેક દરજ્જે સફળ થયો, હવે માનસિંહનો દર્પ દળી નાખવા તે ઉત્સાહિત થયો, તેણે તે રાજ કુમારનુ નામ ધકુલ રાખ્યું. શિવસિંહે બે વર્ષ સુધી ધકુળને અને ધકુળની હકીકતને બે વર્ષ છાની રાખી સરદારોને પણ તે વાત જાણવા દીધી નહિ. જો માનસિંહ પ્રજાહિતેષિણી રાજ્યનીતિ અનુસરી રાજ્ય શાસન કરત તો ધકુળનુ નામ પોકર્ણમાં રહેત. કોઇના કર્ણ ગોચર થાત નહિ. પણ રાઠોડ કુળનુ બીલકુલ દુ-ર્ભાગ્ય. માનસિંહે રાજ્યના મંગળા મંગળ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી નહિ, તેણે પોતાની પાશવીવૃત્તિની ચરિતાર્થતાના માટે કુનીતિમાં પગલા મુક્યાં તે એકની દુર્બુદ્ધિ તાથી મારવાડનો અધઃપાત વહેલાસર થયો જે સઘલા સરદારોએ રાજ્ય પક્ષનો ત્યાગ કરી જાલોરમા તેની રક્ષા કરી તે અને બીજા સરદારો તેની ઘૃણા કરતા હતા એથી કરી રાજ્યમાં મહા અનર્થ થયો, જેઓએ ન્યાય અને વિવેકનો ત્યાગ કરી તેનો પક્ષ પકડયો હતો તેમાં માત્ર બે ચાર આશામી પ્રસિદ્ધ હતા. તેમાંથી પણ એક બે આશામીએ શિવસિંહનો પક્ષ પકડયો.

જોતાં જોતાંમાં બે વર્ષ નીસરી ગયા ત્યાર પછી શિવસિંહે પોતાના દળના સરદારોને ધકુળની હકિકત જાહેર કરી, તેઓ સઘળાએ માનસિંહને કહી મોક-લાવ્યું “ મહારાજ ! ભીમસિંહની વીધવા પત્નીના પેટે પુત્રનો જન્મ થયો છે. હવે ધકુલને નાગોર અને શિવોના અર્પણ કરી આત્મકૃત પ્રતિજ્ઞા પાલન કરો! પ્રત્યુત્તરમાં માનસિંહે જણાવ્યું “ તજવીજ કરતાં જો પ્રમાણિક થાય જે ધકુળ ભીમસિંહનો ધર્મમત પુત્ર તો હુ તે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરીશ, ” સરદારો તેમાં સં-મત થયા, રાજાએ તજવીજ કરવાની ચેષ્ટા કરી. ભીમસિંહની પત્ની તે સમયે યોધપુરમા રહેતી હતી માનસિંહ તેની પુરેપુરી તજવીજમાં રહ્યો. માનસિંહની શોધવાની ચેષ્ટાથી ભીમસિંહ પત્ની અત્યંત ભય પામી. માનસિંહને તજવીજ કરવા આવેલો જોઇ તે બહુ ભય પામવા લાગી તે ભયની પાસે સફળ અપત્ય સ્નેહ નિરાહિત થયો, તેઓ વિસ્મિત થયા. તેઓ નિરૂત્સાહ થયા નહિ. અધિક ઉત્સાહથી તેઓ માનસિંહનું અનિષ્ટ કરવા લાગ્યા, ભીમસિંહની પત્નીએ ધકુળને પ્રસવ આપ્યો, તેનું પ્રમાણુ કોઇ ઠેકાણેથી નીસરતું નથી.

માનસિંહ ઘણા દરજ્જે નિરૂદ્વેગ થયો. તેણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રયોજનવશે તેણે પાળી નહિ. સરદારોનો એક પ્રધાનઉદ્યમ વ્યર્થ ગયો. ધકુલ

ભીમસિંહનો પુત્ર નથી તેના પ્રતિકૂલે શિવસિંહે કોઇ બાનકુમંતોષકારક પ્રમાણ બતાવી શક્યો નહિ હવે આ સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો પોકર્ણ સરદારે એકદમ અજરાજની મદદ નલીધી તેણે એ દુર્ભેદ્ય કૂટ કૌશલ પકડ્યુ. તેના તે કૂટ કૌશલથી તેની માતૃ ભૂમિનો અધઃપાત થયો. તેની માતૃભૂમિની દુરવસ્થા થઇ. તે સમયે એક વિજાતિય અને વિધર્મી શત્રુએ આવી મારવાડના ચરણમાં દાસપણાની બેડી પહેરાવી તેથી ફરી મરૂભૂમિની અસ્થિમાળા ચુર્ણિત થઇ. મારવાડ ભૂમિ નિર્જીવ થઇ પડી તેના મધ્યસ્થળે મસાણનો દેખાવ દેખાયો શિવસિંહે ધનુકલના માટે બીજા પ્રપંચ કર્યા નહિ પણ તેણે ધનુકલને છોડ્યો નહિ. પોકર્ણમાં રહેવાથી તે બાળક માનસિંહના હાથમા પડશે એવી આશંકાથી તેણે તે બાળકને નિરાપદ સ્થળે રાખ્યો છત્રસિંહ નામના એક ભટ્ટી સરદારને તેણે તેને સોંપ્યો તેને ક્ષત્રીય અભયસિંહ પાસે લઇ જવાનું તેણે કહ્યુ એ છત્રસિંહ સાથે ધનુકલની નગરમાં આવ્યો, અભયસિંહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો એ પ્રમાણે એક બાજુથી નિર્ભય થઇ દુર્જય શિવસિંહ કૂટ ઉપાય કરવાના પ્રવૃત્ત થયો

પોકર્ણ સરદાર વીર અને પ્રપંચી હતો તેની રજ઼ દક્ષતા કરતો તેનુ પ્રપંચીપણું કમ નહોતું મારવાડના પૂર્વઅધિપતિ ભીમસિંહે શીશોદીય રાજનંદિની કૃષ્ણકુમારીનુ પાણી ગ્રહણ કરવા રાણા પાસે પ્રસ્તાવ કર્યો હતો, પણ તે પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત થયો નહિ. એટલામા તો તે આલોકથી વિદાય થયો. એ સમયે જગતસિંહ અંબરના સિંહાસનને શોભાવતો, તે અતિશય વિલાસપ્રિય હતા, શિવસિંહ તેની પાસે ગયો કૃષ્ણકુમારીની અપૂર્વ ખુબસુરતીનુ વર્ણન તેની પાસે કરી તેના હૃદયમાં તેણે તેની વિવાહ તૃષ્ણા ઉત્પન્ન કરી, તેણે તેને કહ્યુ મહારાજ મરહુમ રાઠોડરાજ ભીમસિંહે કૃષ્ણ કુમારીનો વિવાહ કરવા રાણા પાસે દરખાસ્ત મુકી હતી. આપનેતાં કરતાં કોઇ રીતે હીણુ નથી આપપણ રાણાની પાસે વિવાહનો પ્રસ્તાવ મુકો. ઇંદ્રિયાસક્ત જગત સિંહ કૃષ્ણકુમારીનુ અલૌકિક આશ્ચર્ય ખુબસુરતીનું વર્ણન સાંભળી તેને પરણવા ઉત્સુક થયો તેણે મેવાડપતિ ભીમસિંહની પાસે વિવાહનું નાળીયેર મોકલ્યું. ચારહજાર સૈનિકો તે નાળીયેર લઈ ઉદયપુરમા આવ્યા. સુચતુર ચંપાવત સરદાર માનસિંહની પાસે જઇ જગતસિંહના વિવાહ પ્રસ્તાવનો ઉલ્લેખ કરી બોલ્યો, "રાજન આપ મારવાડના સિંહાસને બેઠા છતા જગતસિંહ કૃષ્ણ કુમારીને પરણી લાવે તેથી કરી આપના નામને બટ્ટો લાગે તેવુછે આપને કહેવાનું એટલુંજકે જે પુરૂષ મારવાડના સિંહાસને હોય તેજ પુરૂષ કૃષ્ણકુમારીનું પાણિ ગ્રહણકરે." માનસિંહ હર્ષ સાથે પોતાની મુચ્છ મરડી બોલ્યો, જ્યાંસુધી માનસિંહ જીવિતછે ત્યાંસુધી કોઇ કપણ કૃષ્ણકુમારીને તેણીને દરનગાન કરશે, હું ધારૂનું તેનું

સ્વપ્ન સુખ ભાંગીનાંખીશ. જોધપુરના કિલ્લામાં મોટા અવાજ વાળું નગારૂં વાગ્યું. જોતાં જોતાંમાં ત્રણ હજાર ઘોડા સ્વારો કિલ્લામાં એકઠાં થયા. તે સમયે હીરાસિંહ નામનો રજપુત મેવાડના પ્રતિભાગમાં દળસાથે રહેતો હતો. માનસિંહ તેની સા થે ભળીજઇ પોતાની વેતનભોગી સેના સાથે આગળ ચાલવા નિસર્યો. તેઓ અંબર સેનાદળની સામે આવી તેઓની ગતિ રોકી. અંબર રાજના ઉપહાર દ્રવ્યો રાઠોડ સેનાએ લુંટી લીધાં. આવા અચિંતિત દારૂણ અપમાનથી અંબર પતિએ રાઠોડ દળને શાન્તિ આપવા વિચાર કર્યો. થોડા સમયમાં રાજ્યમાં એવું ઘોષણ પત્ર બહાર પાડયુંજે "જે કોઇ અસ્ત્ર ધારણ કરવા સતાવાળાછે તે એકદમ નગરના દર વાજા પાંસે આવી ઉભા રહે.

શિવસિંહ ધકુળને લઇ જગતસિંહ પાસે આવ્યો. અંબરરાજે તેઓને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. તે તેઓની સાથે એક પાત્રમાં જમ્યો. ત્યારે ધકુળના શુદ્ધ જન્મ સંબંધે કોઇને સંદેહ રહ્યો નહિ. જગતસિંહની એક બેન સાથે ભીમસિંહનો વિવાહ થયો હતો. જગતસિંહે તેનો તેને ભાણેજ માની તેનો હક રાખવા પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરી, ત્યારે વિકાનેરના અધિપતિએ અને બીજા કેટલાક રાજાઓએ અપનૃપતિનો પક્ષ પકડયો. વીકાનેરનો રાજ્યવંશ તે સમયે રાઠોડ કુળમાં પ્રધાન. જે વારે એ કુળના ધુરંધર વીકાનેર રાજે અપનૃપતિનો પક્ષ પકડયો ત્યારે સઘળા રાઠોડ સરદારોએ પણ તેનો પક્ષ પકડયો. માનસિંહ નિસહાય થઇ પડયો. તો પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહિ. તેના પિતૃપુરૂષના અધ્યવસાય એવા બે પ્રધાન ગુણ હતા. રાજા માનસિંહે આ ક્ષણે તે બે ગુણોને પકડી સેનાદળ સંગ્રહ કર્યું. ને શત્રુનું આક્રમણ અટકાવવા સેનાદળ લઇ નગરની બહાર આવ્યો.

જગત્સિંહની વિશાળ સેનાની પાંસે માનસિંહની સેના મુષ્ટિમેય—અંબર રાજની સેનામાં એક લાખથી વધારે સૈનિકો હતા. એવી મોટી સેનાના સેનાનાયકનાં હુદ્દા ઉપર રહી જગત્સિંહ અને ધકુળ ભયંકર ઉત્સાહથી રાઠોડ રજપુતોની સામે માનસિંહે કરેલા અપમાનનો બદલો લેવા રણ સ્થળે ઉતર્યા. કૃષ્ણ કુમારીના સ્વર્ગીય સૌદર્યના વિવરણથી અતિ સામાન્ય રાજા પણ તેને મેળવવા ઉત્સુક હતા. જયપુર મારવાડ કરતાં સમૃદ્ધ. ઘણાખરા રાજાઓએ જગત્સિંહનો પક્ષ પકડયો. માનસિંહે અકંપિત હૃદયથી પોતાની અવસ્થા જોઇ. તેણે જોયું જે તેનુ અદૃષ્ટગગન ધીરે ધીરે ઘોરઘનઘટાથી છવાઇ ગયુ, તેના બધુ બાંધવોએ ધકુળનો પક્ષ પકડયો. તે સમયે એક પુષ્કળ બળવાળા રાજા ઉપર તેની આશા અને ભરૂંસો હતો. તે પ્રતાપવત રાજા હોલકર. અંગ્રેજ વીર લોકના ભયે મહારાષ્ટ્રીય વીર દૂર સિંધુના પારે પલાયન કરી જવાથી પોતાના પરિવારને મારવાડમાં રાખ્યો

હતો. એ મહીપકારનો બદલો વાળી આપવા મહારાણી વીર માનસિંહની મદદમાં આવ્યો. માનસિંહને તેના પરમવેરી શિવસિંહે નિરાશ કર્યો. જગતસિંહ અને શિવસિંહે ધનની લાલચ આપી હોલકરને ફોડ્યો. હોલકરને કોટામાંથી તેના બદલાના પુષ્કળ ધન મળ્યું.

એ રીતે માનસિંહનું સહાયસાધન બંધ થઈ ગયું. તેને દમિત કરવામાટે શિવસિંહ અને જગતસિંહ તેના નાના દળ ઉપર પડ્યા. ગઢ માનસિંહ ગંગોળી નામના સ્થળે શત્રુઓની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. માનસિંહના મહોટા સરદારો જગતસિંહને મળી ગયા.

તોપોની ગર્જના થઈ. તોપોના ધુમાડાથી રણ સ્થળ છવાઈ ગયું. માત્ર ચાર આસામીઓ સિવાય સઘળા મહોટા સામંતોએ જગતસિંહનો પક્ષ પકડ્યો. વળી સિંધીયા સરદારો પણ જગતસિંહના પક્ષમાં ગયા. માનસિંહ નિર્ભીક રહ્યો. તે ચાર સામંત સરદાર સાથે અને ખુદીબક્ષ સહિત તેના સાથે શત્રુના વિરુદ્ધ ઉતર્યો. તેના સાથીના સામંતો પણ તેને છોડી ચાલ્યા ગયા. માનસિંહ દારૂણ મનોવેદનાથી પીડિત થયો, તે આત્મઘાત કરવાનો ઉદ્યોગ કરતો હતો, એટલામાં ક્રુષ્ણાવત સરદાર શિવનાથે તેના હાથમાંથી બંદુક લઈ લીધી. માનસિંહ એક હાથી ઉપર બેઠો હતો. શિવનાથે તેને તે હાથી ઉપરથી ઉતારી પોતાના ઘોડા ઉપર બેસાર્યો. તેને યુદ્ધ સ્થળમાંથી પલાયન કરવા સલાહ આપી.

ક્રુષ્ણાવતની સામેથી યુદ્ધક્ષેત્ર થકી પલાયન કરી જવાનું છે. એ વાત રાઠોડ રાજના હૃદયને કારી બાણની જેમ દરદ કરતી હતી. તેની આંખમાંથી આંસુઓ પડ્યા. શિવનાથ તરફ જોઈ તે ભગ્ન હૃદયે બોલ્યો, કાપુરૂષ માનસિંહે, ક્રુષ્ણાવતને પીઠ બતાવી આજ રાઠોડકુળને કલંકિત કર્યું. હવે વિલંબ અવિધેય જાણીને ઘોડાને ચાબુક મારી રણક્ષેત્રથી ચાલી ગયો. પર્વતીયામાં માનસિંહ એક પર્વતની ગુફામાં થઈ જતા હતાં. ખુદીબક્ષ અને કુશળસિંહે આવી શત્રુઓની સાથે લડવાનું શરૂ કર્યું. એમ કરવાથી શત્રુદળ માનસિંહની વાટે જઈ શકે નહીં. અનેક શત્રુ બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. એટલા અવસરમાં માનસિંહ આપાવિના પોતાના નગરમાં પહોંચ્યો. તે મેળાને છોડી કીલ્લાની અંદર થઈ રાજધાનીમાં પહોંચી ગયો. તે સમયે ચાર સામંતો અને કેટલાક સૈનિકો તેની સાથે આવ્યા હતા. માનસિંહની છાવણી શત્રુઓએ લુંટી, તેની અઢાર તોપો, સિંધીયાના સેનાપતિ બક્ષીના ઉત્તીયાના કબજામાં આવી. તંબુ, હાથી, ઘોડા વગેરે ભીલખાંના હાથમાં આવ્યા. એ રીતે માનસિંહની શોચનીય દુરવસ્થા થઈ ગઈ.

ત્યાર પછી શિવસિંહ એ રીતે કુટિલ કૌશલ કરી પોતાનું કાર્ય સફળ કરવા

લાગ્યો. પલાયન કરતા રાઠોડ રાજની વાંસેજતાં ધોંકુલ જગસિંહ, શિવસિંહને બોલ્યો "અદૃષ્ટદેવ આપના ઉપર સુપ્રસન્ન, આ ક્ષણે આપ તે સુપ્રસન્નનો ઉપભોગ કરો. હું કૃષ્ણકુમારીને મેળવવા ઉદયપુરમાં જાઉં" તે ગંતવ્ય માર્ગે ચાલ્યો, શિવસિંહ મેરતાનગરમાં ત્રણ દિવસ રહ્યો. તેની પ્રતિશોધ પિપાસા અનેક દરજ્જે કમ થઇ પડી. આ પોકર્ણ સરદારને આનંદની હદ રહી નહિ. તે આનંદઉલ્લાસના સમયમાં ધંકુલની હકીકતને ભુલી ગયો. માનસિંહ જીવતો હત તો ધંકુલ મારવાડના સિંહાસને બેસી શકત નહિ, તેનો પ્રતિદ્વંદ્વી માનસિંહ આત્મ રક્ષાર્થે દૂર નીકળી ગયો હતો. તે યોધપુરમાં જઇ આશ્રય લેશે એમ શિવસિંહે પ્રથમથીં જાણ્યું નહોતું. તેણે જાણ્યું હતું, જે માનસિંહ ઝાલોરમાં પલાયન કરી જાશે, એ ધારણાથી તેણે મેરતાક્ષેત્રમાં ત્રણ દિવસ ગાળ્યા, ટુંકામાં તેનું ભાવી દર્શન સફળ થયું. ઝાલોરમાં આશ્રય લેવાના હેતુથી માનસિંહ તે તરફ ગયો. તે વીર શીલપુરની પાંસે પહોંચ્યો હતો. એટલામાં તેની સાથેનો આશામી સાનમાં સમજાવી બોલ્યો મહારાજ ! ઝાલોરમાં જવાથી આપદવિના રહેવાશે નહિ, હવે જોધપુર નવકોશદૂર છે, તે વચનો યુક્ત જાણી માનસિંહ જોધપુરમાં ચાલ્યો ગયો. જોધપુર પહોંચ્યો કે પોતાની રક્ષા માટે તે તૈયારી કરવા લાગ્યો, તેણે પાંચ હજાર સૈનિકોનું એક દળ તૈયાર કર્યું. એ નવી સેના ઉપર તેનો સંપૂર્ણ વિશ્વાશ હતો. તે વિશ્વાસ ઉપર રહી તેણે વિચાર્યું. જે શત્રુના આક્રમણથી હવે રક્ષણ થાશે. માનસિંહ હવે નિર્ભય થઈ. શિવસિંહના આક્રમણની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. પોતાના બંધુઓનો વ્યવહાર જોઇ તે એટલો બધો તેના ઉપર વિરક્ત થયો હતો. જે તે તેઓના નામ ઉપર હજારો ધિક્કાર દેવા લાગ્યો, તે માટેજ તેણે વિદેશીય સેનાદળની મદદ લીધી. રાઠોડના નામ ઉપર તેની એટલી બધી ઘૃણા વધી પડી હતી જે જે ચાર રાઠોડ સરદારો તેની સાથે રહેતા હતા, તેઓ વિપદથી પોતાનો સમય કહાડતા હતા.

થોડા દિવસ પછી યોધપુરનો ઘેરો થયો. નગરના રક્ષણ માટે કોઈ રહ્યું નહિ, સામાન્ય મહેનતથી શત્રુના હાથમાં તે આવી ગયું. શત્રુઓએ લુટફાટ કરી જોધપુરનું સર્વસ્વ હરી લીધું. યોધપુર પછી હીલોડી કબજે કર્યું. ત્યારપછી બીજા કેટલાક કીલ્લા ધંકુલના હાથમાં આવ્યા.

ધંકુલે જે બીજું હસ્તગત કર્યું, તે સઘળું વીકાનેર રાજને આપી દીધું. એ રીતે હીલોડી શીવાય સઘળું મારવાડ અપનૃપતિના આધિપત્ય નીચે આવી ગયું. ત્યારપછી તેના બંધુ બાંધવો. આનંદથી ઉત્ફુલ્લ થઈ રાજધાની ને લેવા તૈયાર થયા. તેઓના મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ હતો જે યોધપુર તેઓના કબજામાં આવશે. ત્યારે માનસિંહને પદચ્યૂત કરી ધંકુલને મારવાડનું સિંહાસન અપાશે.

એ અત્યાચાર એવામાં રહી ઉત્તેજિત થઈ તેઓએ, ઉત્તરદાયી મનનિષ્ઠ અને પોતાની પ્રતીક્ષા કરતા હતા. તેઓની આશા નષ્ટ થવાના ઘણા કારણો એવા હતા પણ એક અચિન્તિત ઘટનાએ પેદા થઈ તેઓના સદ્ભાવ મનોરથ વ્યર્થ કર્યા. તેઓની આશાલતા સમૂળ ઉચ્છિન્ન થઈ અને તેઓએ મનસ્વિપણે મન ની નાંખ્યું. જે કંઈક આપી હતી તે કૃતઘ્નતામાં છેવટે તેઓ આવી ફસાયા.

છ માસ સુધી ચોથનો ઘેરો રહ્યો. લાગલગાટ સમય સુધી ઘેરો રહેવાથી ગઢ માલિકને ભય પામ્યો નહિ. હમેશાં જુદી જુદી યુક્તિઓ કરીને પોતાનો ચોક્સાઈથી બચાવ કરવા લાગ્યો. છ માસ પૂર્ણ થઈ જવાથી અવસર આવ્યા ગઢમાના અધિપતિની નિર્બળતાથી અનેક વેરીના પ્રહારે પીડાને ઉપરના કારણ ભાગી નાખ્યા. શત્રુઓ તેના આક્રમણથી ચકી પીડાના આવવા લાગ્યા. પણ તે બહુ એટલું ઉંચું પડ્યું હતું કે તેના ભાવ માટે રક્ષણ હાથ ઉંચે એક દુરાગ્રહ સિવિલિયન ઓલ્ડફિલ્ડ એને હતો. શત્રુઓ તેનો ગર્વ ઉતારી અગાઉ ઉતરવા પર થયા. શત્રુઓની સેનાના સૈનિકોમાં પગાર માટે મોટી ગરબડ ઉઠી. તે આપદ્રવ્ય વિરોધ થઈ નવું નવનાં અસંતોષ, ઘઉં, ચણા, જવ, દાળ વગેરે કંઈ નહિ. તરતને પોતાના મોટાને લઈ દુષ્ટ પ્રદેશના એકત્ર થયા અને નૃપતિના વહારની નોકરી સહાને અને સૈનિકના પ્રધાન સેનાપતિઓના સ્નેહને વિશિષ્ટ થયો, તે સમયે આવી બાબતના એક કટચરિત્ર પુરુષ શ્રીમંત મુકુંદની બુદ્ધિવૃત્તિને તે ઉપર નવું સૂચન કર્યું, તેથી નગરનો બીડેલો દુર્ભિક્ષ થઈ અનાદિક પત્રને અનેકોના આદેશ કરાવ્યા, સન્તુષ્ટતાના કુશળ હાથ. બીજે તે દુરાચાર પુનરાગમન રાજસ્થાનના આજ્ઞાને પુનઃ તુ ઠેકાણે પેદા થશે, તે સમયે કોઈ પણ તેના દુરાચારનો પ્રતિરોધ કરી શકશે નહિ.

ઘેરો ઘાલનાર સૈનિકોના પ્રતિદિન અસંતોષ વધતો ગયો, તેઓએ પગારના માટે ઉદ્ધત મૂર્તિ ધારણ કરી અનુચિત વિષમ સંકટમાં પડ્યો, શા ઉપાયે તેઓને અસંતોષ દૂર કરવો ત ઉપાય તે શોધવા લાગ્યો, લાગ્યા કાગળ સુધી તેની તિજોરી ખાલી થઈ ગઈ. તેની સેનાપતિની તેના રાજ્યમાં વિશેષ ઉપાય શું, રાજ્યમાં અનેક ઘટના થયા, પેઢીની અવિશ્વાસિતાથી અનુકૂળ થઈ તે વિચારવા લાગ્યો, જે ' શા માટે પગારના સામે એટલો બધો અનર્થ પેદાના ધનના લાવવો જોઈએ. આ તરફ અનર્થનું મૂળ હોય ! ડિવનિસે "પગારની કંઈ નકારે ઉપર બીડેલું વિલંબ થયો. અને તેને બોલાવીને કહ્યું, " સૈનિકોના પગાર માટે જે ગરબડ થઈ છે તે ગરબડ તરત નરમી છે ડિવનિશે પેન્શન અનુસરતું અને સત્કાર સૂચવતું જે કંઈ હતું તે સઘળું અર્પણ કર્યું. પણ

તેથી અગણ્ય સૈનીકોનો પગાર, અપાયો નહિ. ત્યારપછી તેણે બીજા સરદારો પાસે મદદ માગી જે, ચાર સરદારો કૃતઘ્નતાથી માનસિંહનો પક્ષ છોડી, અપનૃપતિના પક્ષમાં આવ્યા હતા, તેની પાસે શિવસિંહે નાણાંની મદદ માગી. પણ તેઓએ એક કોડી પણ આપવાનું કબુલ કર્યું નહિ, તેઓ અપનૃપતિનો પક્ષ છોડી આમીરખાંના પક્ષમાં ગયા. આમીરખાં આજસુધી ધકુલના પક્ષમાં હતો. પણ તે ચાર સરદારના પ્રલોભનથી મુગ્ધ થઇ આમીરખાં, માનસિંહના પક્ષમાં આવ્યો.

સરદારોએ આમીરખાંને કહ્યું " જયપુર હાલ અરક્ષિત અવસ્થામાં છે " આ અવકાશમાં તે નગર ઉપર હુમલો થાય તો પુષ્કળ દ્રવ્ય વીગેરેનો ફાયદો થાય. દુર્વૃત અમીરખાંની લાલસા વધી. તે જયપુર ઉપર હુમલો કરવા ગુપ્ત ભાવે ગોઠવણ કરવા લાગ્યો.

થોડા સમયમાં તે હલકા પ્રપંચના ખબર જગતસિંહના કાને પહોંચ્યા. તેણે તરતજ તેનો પ્રપંચ વ્યર્થ કરી દેવા પોતાના સેનાપતિ શીવલાલને હુકમ આપ્યો, શિવલાલ અવિલંબે દુરાચાર આમીરખાં ઉપર એક દળ સાથે પડયો, અને તેથી તેણે તેનો કુતર્ક અને પ્રપંચ ભાંગી નાંખ્યો. આમીરખાંને તેના લશ્કર સાથે લુણી નદીના બીજા પારે હાંકી કહાઢયો, ત્યારપછી ફરી ગોવિંદગઢમાં જઈ તેના ઉપર તેણે હુમલો કર્યો, તેનો તે હલ્લો આમીરખાં સહ્ય કરી શકયો નહિ. ત્યાંથી તે હરશુરી નામના સ્થળે પલાયન કરી ગયો. ગંભીર રાત્રીમાં શિવલાલ તે સ્થાને તેના ઉપર પડયો, તે સ્થળથી પલાયન કરી દુર્વૃત - યવન સેનાપતિ જયપુરનાં પ્રાંત ભાગમાં રહેલા ફાગ્ગી નામના ગામમાં પેસી ગયો. વિજયી શિવલાલ ત્યાં તેની પછવાડે ગયો. ત્યાં પણ શત્રુઓનો સંપૂર્ણ પરાભવક, વિજયી શિવલાલે, આનંદની સાથે જયપુરમાં આનંદોત્સવમાં યોગદાન કર્યું. દુર્ધર્ષ યવન સેનાપતિ આમીરખાં ઉપર વારંવાર જય મેળવી તે પોતાના વિક્રમની સફળતાથી પૂર્ણ ચમત્કૃત્ત થયો, પણ તેજ આત્મપ્રસન્નતા તેનો કાળ થઇ પડી, આમીરખાંને મારવાડમાંથી હાંકી કહાદી, શિવલાલે વિચાર્યું જે હવે કાંઇ શ તિસોગ કરવો, શિવલાલે ફાગ્ગી ગામમાં છાવણી નાંખી જ્યારે રાજ્યધાનીમાં ગયો ત્યારે આમીરખાં ટંક પાસેના પિપ્પુ ગામ પાસે હતો. જયપુર સેનાપતિ શિવલાલનું જ્યારે રાજ્યધાનીમાં જવું સંભળાયું ત્યારે પોતે મહમદશાહની અને રાજા બહાદુરશાહની પ્રચંડ સેનાની મદદ મેળવી અને હૈદ્રાબાદ રસાલાને હસ્તગત કરી, તે કુશાવહ રજપુતોની છાવણી ઉપર પડયો. જયપુર સેના નાયક વિનાની હોઇ, અત્યંત સહાયહીન હતી. તો પણ, જયપુરે સેનાના સૈનિકો વીગેરે સંપૂર્ણ ઉત્સાહે લડયા, અનેક ક્ષણ પછી વીર હીરસિંહની ગોલંદાજ સેના તુટી પડી.

કુચાવલ સેના પરસ્પર પામી અહીં તહીં પલાયન કરવા લાગી ત્યારે મીરખાંએ તેઓની છાવણી લુંટી લાંધી તે અસ્ત્રશસ્ત્ર જુદી જુદી જાતોના દ્રવ્ય વીગેરે લઇ ગયો.

કુચાવલની છાવણી લુંટી દુર્દંત મીરખાં નિવૃત થયો નહિ. તેના સાથેના તે ચાર રાઠોડ સરદારોને જયપુર ઉપર હુમલો કરવાનું તેને કહ્યું. એ ચાર વીર સરદારોના ભુજ વિક્રમે આમીરખાં જય લાભ કરી શક્યો, તેથી તેણે તેઓનો અનુરોધ અમાન્ય કર્યો નહિ. થોડા સમયમાં જયપુરના સિંહદ્વારે દુર્દર્ષ પઠાણોનો પ્રચંડ તૂર્ય નિનાદ સંભળાયો, ભયથી સઘળું જયપુર કંપી ઉઠ્યું. નગરવાસીઓ રક્ષણ માટે ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા, જયપુરે વિજયી આમીરખાંને મુક્તિ પણ આપી તેના સર્વ ધ્વંસકર હાથમાંથી બચાવ મેળવ્યો.

શિવસિંહ છેવટે, પોતાની કોશલ જાળમાં બંધાઈ ગયો, જે દિવસે દુર્દંત આમીરખાએ, શિવસિંહનો પણ ત્યાગ કરી તે ચાર રાઠોડ સરદારોની મિત્રતા મેળવી તે દિવસથી શિવસિંહનુ અદષ્ટગગન ગંભીર ઘનજાલે આચ્છાદ થઇ ગયું. જે સઘળા રાજાઓ તેની સહાયતામાં ઉતર્યા હતા, તે સઘળા રાજાઓએ તેનો પક્ષ છોડયો, બીકાનેર અને શાહપુરના રાજાઓએ તેનો પક્ષ છોડયો અને તેઓ તેઓની રાજધાનીમા ગયા.

જયપુરની રાજમાતાએ, આમીરખાના હુમલાના સમાચાર. જયપુરાધીપતિને પહોંચાડવા જયપુરના મંત્રી રાયચંદને કહેવરાવ્યું હતું પણ ચતુર શિવસિંહની કોશલ જાળમાં પડી, તે સમાચાર જયપુરાધીપતિને પહોંચાડયા નહિ. પોતાનું સેનાદળ ઉન્મુલિત થયું અને કેટલાક રાઠોડ સરદારો સાથે દુર્ધર્ષ આમીરખાં જયપુર આવ્યો એવા સમાચાર લઈ દૂત ઉપર દૂત જયપુરાધિપતિ તરફ ગયા. સઘળા સમાચાર રાજા જગતસિંહના કાને ગયા તે ક્રુધ અને વિસ્મયથયો. આમ રક્ષાર્થે ભયપામી તેણે ઘેરો છોડી દીધો. જોધપુર થકી મળેલી લુંટની સામગ્રી તેણે સરદારો સાથે જયપુરમા પહેલેથી પહોચાડી તેણે મહારાષ્ટ્રીય બાપુ સિંધી યાને સંભળાવ્યુંજે તમારી મદદ વિના મારી રક્ષાનો અસંભવછે, તમે અમને નિરાપદે અમારી રાજધાનીમા મુકી જાઓ હું તમને બારલાખ રૂપીઆ આપીશ. પોતાનું પરિણામ જોઇ જગતસિંહ ચોટલો બધો ભય પામ્યો કે તેણે જેની તેની પાસે મદદ માગી જે પઠાણ અમીરખાં તેની દુર્દશાનું કારણ હતો તેને નવલાખ રૂપીઆ આપવાનું કરી કહેવરાવી મોકલ્યું. વાસ્તવીક રીતે જગતસિંહની દુર્દશાનો પાર નહોતો. તેનું ઘણુંખરું સેનાદળ શત્રુના હાથમાં પડ્યુ જે કેટલુંક સેના દળ રહ્યું હતું તે પ્રતિપદે શત્રુઓથી છળાઇ ગયું પોતાના રાજ્ય તરફ

જતાં જે સ્થળે તેણે છાવણી કરી તે સ્થળે શત્રુઓ તેના ઉપર પડયા અને તેનો શામાન તેઓએ લુંટયો તેના તંબુઓને બાળી નાંખ્યા, ક્રમે તેનું જીવન પણ વિપન્ન દશામાં આવી પડયુ.. પણ જે હાથીઉપર તેબેઠો હતો તે હાથીની મંદગતિ જોઇ તે બીલકુલ ગભરાઇગિયો. તેને જલદીથી ચલાવાતેણે ઘણા અંકુશ પ્રહાર કરાવ્યા. વિષમ પ્રહારે આર્તનાદ કરી, તે પ્રચંડ રણમાતંગ મતગતિથી દોડયો.' પણ તેથી કરીને પણ જગતસિંહની તૃપ્તિ થઇ નહિ. છેવટે કોઇ ઉપાય ન દેખતાં તેણે તે જનાવરનો સંહાર કર્યો.

પણ તેથી તેની શોચનીય દશાનો પાર આવ્યો નહિ. તેના શત્રુઓનો શોષાગ્નિ શાંત પામ્યો નહિ. જે ચાર રાઠોડ સરદારોએ માન-સિંહનો અદ્રષ્ટસ્રોત પોતાના હાથે ફેરવી દીધો હતો તેઓએ જોયું જે જગત્સિંહ યોધપુરનો લુંટેલો શામાન, જો પોતાના રાજ્યમાં પહોંચાડી દેશે તો રાઠોડ કુળના કલંકનો પાર રહેશે નહિ. જે કુશાવહ રજપુતોને રાઠોડો ઘ્રણાની નજરે જોતા હતા, તે કુશાવહ રજપુતો જોધપુરનો લુટેલો શામાન લઇ જય પુરમાં જાય તેથી લાંછન ઓછું થાય નહિ. હવે તે લુંટેલો શામાન લઇ તેઓ પોતાની રાજધાનીમાં જાય તેના માટે રાઠોડ સરદારો યત્ન કરવા લાગ્યા તેનાજ માંટે તે ચાર સરદારો પોતાના દળબળને એકઠું કરી મેરતા ક્ષેત્ર પાંસે જઇ ઉભા રહયા. રાઠોડ કુળનો પૂર્વનો મંત્રી ઇંદુરાજશંઘવી રાઠોડ સેનાનો અધિનાયક થયો. તેણે તે સેના સાથે લઇ કુશાવહ રજપુત ઉપર હુમલો કર્યો. બન્ને દળ વચ્ચે થોડો સમય યુદ્ધ ચાલ્યું, કચ્છાવહરજપુતો રાઠોડના બળનો પ્રતિરોધ કરી શકયા નહિ. તેઓ પલાયન કરીગયા. અપહારકની ચાલીશ તોપો અને બીજો શામાન વિજયી રાઠોડના હાથમાં આવ્યો તેણે તે સઘળી વસ્તુઓ કુચામન્ત કીલ્લામાં રાખી. જયોલ્લાસે ઉત્ફુલ્લ થઇ રાઠોડ રજપુતોએ, મીરખાંની ઉદર પૂર્ત્તિ માટે કીશનગઢના રાજા પાંસે નાણું માગ્યું. કીશનગઢનો અધિપતિ અગર જોકે રાઠોડ હતો. પણ તે ગયા યુદ્ધમાં તટસ્થ અને નિઃસંશ્રવ ભાવસ્થ રહેલ હતો તે આકારણે રાઠોડ સરદારોની પ્રાર્થના અગ્રાહ્ય કરી શકયો નહિ.

બે લાખ રૂપિયા કીસનગઢના અધિપતિએ રાઠોડ સરદારોને આપ્યા. કીશનગઢના અધિપતિએ આપેલા રૂપિઆથી અર્થગૃન્ધુ આમીરખાં સંતુષ્ટ થયો, અને રાજા માનસિંહના સ્વાર્થ સંરક્ષણ માટેપ્રતિજ્ઞા કરી તે યોધપુરમાં આવ્યો. તે ચાર સરદારો તેની અગાઉ યોધપુરમાં આવી પહોંચ્યા. રાજા માનસિંહે તેઓની દઢ રાજ ભક્તિ જોઇ તેઓને હૃદય પૂર્વક આલિંગન કર્યું તેઓના સઘળા દોષ માફ કરી તેણે તેઓને ભૂમિસંપત્તિ આપી. શંઘવી ઇંદુરાજ પણ રાજા પાંસેથી ક્ષમા માગી રાઠોડ સેનાનું અધિનાયકત્વ પામ્યો.

પંચદશ અધ્યાય.

જોધપુરમાં નીમ્બાજની અભ્યર્થના, શિવસિંહના દલના ઉન્મૂલન માટે ઉદ્યોગ, રાજાની સાથે પાઘડીનું પરિવર્તન, નાગોરમાં તેનું જવું, શિવસિંહ સાથે મુલાકાત, અપતપતિના ... માટે શપથ, રજપુત સરદારોની હત્યા, અપતપતિનું પલાયન, આમીરખાનું નાગોરનું જવું, રાજા માનસિંહ પાસેથી ૧૦૦૦૦૦૦ .પિયાની પ્રાપ્તિ, જયપુર તોફાન, બીકાનેરનું આક્રમણ, મારવાડમાં મીરખાની વધુન પોતાની ... નાગોરનું ઠીકરણ, પોતાના સેનાપતિઓને અભિમ પતિનું આપવું ... તરવારનો ઉમને મંત્રી ઇન્દ્રરાજ અને પુરોહિત ... વધ ... માનસિંહનો નિર્વિકાર તેના એકાન્ત નિવાસ, પોતાના પુત્ર છત્રસિંહના ... તેનું મગ્ન રાજા માનસિંહના ... તેના ... આમંત્રિક ગારાન. બીજીવાની ... કર્નલ ટાડના ... સાથે ... પ્રતિ- હતા ... ને અથવા ... પણ ... રાજાના ... અધીન નામાં ... અજમેરમાં ... એજન્ટનો અભિષેક. ... જોધપુરમાં ... સાથે મુલાકાત. જોધપુરમાંથી ... માનસિંહનો ... તેનું ... તેઓનું ... એક પણ પુસ્તક ધનના ... નિમન નરેશનું ... તેના ... પલાયન, ... નિમન્તો ... માનસિંહના ... સેનાપતિના ... સરદારોનો ... આગ્રહ ... પ્રાર્થના માનસિંહ ... ગવર્નર ... માનસિંહના ... સમિલ ...

અપતપતિ ધનુજના ... આપી તુરત આગીરખાં જોધપુરમાં આવ્યો, રાજા માનસિંહે તેને વિશેષ આદરથી ગ્રહણ કર્યો, તેના

નિવાસ માટે કીલ્લામાં એક મહેલ મુકરર થયો, તેના હાથમાં મોટી કીંમતવાળી ભેટો આપી. એટલું કરીને પણ રાજા માનસિંહ શાંત રહયો નહિ. આમીરખાંને ઉત્સાહિત કરવા તે આશ્વાસ દઈ બોલ્યો "જો આપ શિવસિંહનું દમન કરી શકો તો આપને હવે પછી હું પુષ્કળ ભેટો આપીશ" આમીરખાંએ તેના સંમુખે કસમ ખાઇ કહ્યું "જે હું શિવસિંહનો નીગ્રહ કરીશ" રાજા માનસિંહ આમીરખાં ઉપર બહુ સંતુષ્ટ થયો. શિવસિંહનો વિનાસ કરવાની સઘળી યુક્તિઓ તે પઠાણને બતાવી આપી. બન્ને એટલા સંતોષ પામ્યો કે બન્નેએ પરસ્પરની પાઘડી બદલી એક બીજાના માથા ઉપર મુકી.

જે દિવસે રાજા માનસિંહ દુર્ધર્ષ આમીરખાંની સાથે એવી રીતના બંધનથી બંધાણો તે દિવસથી શિવસિંહની આશાલતા ઉન્મૂલિત થઇ. અને મીરખાંને જડીત કરવા તેણે જે કૌશલ જાળ રચી. તેજ જાળમાં પોતે ધીરે ધીરે આવી પડયો. યોધપુરનો ઘેરો છોડી પોકર્ણ સરદાર અપનૃપતિને નાગોરના કીલ્લામાં લઇ ગયો. ત્યાં પહોંચી તેણે ભવિષ્યત્ સારક્યના ઉપાયો વિચાર્યા એટલામાં આમીરખાં પાંસેથી આવી એક દૂતે નિવેદન કર્યું જે "આમીરખાં આ ક્ષણે નાગોરથી પાંચ માઈલ દુરસ્થ મૂન્ડીયા નામના નગરમાં છે, જો આપ તેને નાગોના પીર તર્કીનની મસ્જીદમાં એક વાર ઇશ્વરારાધના કરવા રજા આપો તો તેના ઉપર મોટો ઉપકાર થાય તેવું છે. શિવસિંહ યવન સેનાપતિનો અનુરોધ અગ્રાહ્ય કરી શકયો નહિ. ત્યારપછી આમીરખાં કેટલાક સવારો સાથે પોતાની છાવણી છોડી નાગોરમાં પેઠો. અને ભજન વિગેરેની સમાપ્તિ કર્યા બાદ તે શિવસિંહની મુલાકાત કરવા આવ્યો. તે બન્નેએ પરસ્પરની મુલાકાત લીધી. વિદાય થતી વખતે કલ્પિત શોક કરી આમીરખાં બોલ્યો "હું છેતરાણોછું રાજા માનસિંહ મને એવો સાધારણ પુરસ્કાર આપશે એમ મેં વિચાર્યું નહોતું. પ્રથમથી મને ખબર હત તો હું સેના દળને ઉપયુક્ત સેનાપતિનાનીચે સોંપી દેત" શિવસિંહની લાલસા વધી. તે આગ્રહથી ખાંસાહેબને બોલી ઉઠયો. આપ કેવી રીતનું પણ ચાહો છો જાહેર કરી બોલો હું તે આપવા તૈયાર છું. અને હું આપના રૂબરૂ બોલું છું જે, જે દિવસે આપ ધકુળને જોધપુરની ગાદીએ બેસારશો તે દિવસે આપને હું વીશ લાખ રૂપિઆ આપીશ. ખાંસાહેબ એ પ્રસ્તાવમાં સંમત થયો, અને કુરાનના કસમ ખાઈ એક પ્રતીજ્ઞા પત્રમાં તેણે સહી કરી. જેથી શિવસિંહને વાંસેથી કોઇ રીતનો સંદેહ ન થાય તેમ તેણે કર્યું. ત્યાર પછી પોકર્ણ સરદાર તેને ધકુળની પાસે લઇ ગયો. તેને ત્યાં જુદી જુદી જાતની ભેટો મેળવી પઠાણરાજે કહ્યું "મેં આપના માટે મારૂં જીવન પણ આપવા ઠરાવ કર્યો છે. આપ મને યાદ રાખજો" તેનાં

તેઓની વાસે પડી ગોળાથી અને તરવારથી સહાર કર્યો તેના સર્વ સહાયક હસ્તથી દુર્ભાગ્ય અપનૃપતિ ધકુલ અને તેના કેટલાક માણસો રક્ષણ પામ્યા ધકુલ તે મુડીવા રમાંથી પલાયન કરી નાગોરમા આવ્યો પણ તે સ્થળે પોતાના રક્ષણનો અસંભવ જાણી તે નગરનો ત્યાગ કરી બીજા સ્થળે ચાલ્યો ગયો પાપીષ્ટ આમીરખા તેની વાસે પડી નાગોરમા પેઠો, ત્યા તેણે ધન રત્ન વીગેરે લુટી લીધા એ રીતે ધકુલની સઘળી સામગ્રી અને રાજા ભક્તસિંહનો પુષ્કળ માલ તથા જુદી જુદી જાતના અસ્ત્ર શસ્ત્રો અને તોપો દુર્વૃત્ત આમીરખાના હાથમા આવ્યા

પાશવી વિશ્વાસઘાતકતા કરી અતિશયતાનો એવો અધમ અને હલકો દાખલો જગતની સમક્ષ મુકી પાપિષ્ટ આમીરખા યોધપુરમા ગયો રાજા માનસિંહે તેને આનંદાસુમિક્ત હૃદયમા ધારણ કર્યો તેના તે પૈશાચિક આચરણના બદલાના ઇનામમા તેણે તેને દશલાખ રૂપીયા, મુંઠીયાવાર, અને કુચિલાવાસ, નામના બેનગર આપ્યા, તે બન્ને નગરો વિશેષ સમૃદ્ધ અને આબાદ હતા તેઓની વાર્ષિક ઉપજ ત્રીશ હજાર રૂપીયા હતા એ શિવાય હમેશ એકસો રૂપૈઆ તેને આપવાનો ઠરાવ થયો, એ રીતે એવા અધમ અને હલકા કાર્યનો અધમ અને હલકો બદલો આ રાજા માનસિંહ એક રીતે નિષ્કંટક થયો તેનો પરમ વૈરી શિવસિંહ તેના દળબળ સાથે હણાયો તેના સઘળા વિઘ્નો દૈવકૃપાએ અંતર્હિત થયા પણ જે પિશાચોચિતકાર્યનુ અવલંબન કરી તેણે શત્રુનો નાશ કર્યો, તે કાર્યથી તેનુ અને તેના દેશનુ ભારી અમંગળ થયુ શિવસિંહના મૃત્યુથી તે નિષ્કંટક થયો ખરો પણ તે કાટો ઉખડી જઇ તેનાસ્થળે એક મોટુ સાલ આવી પડયુ તે તે જાણી શકયો નહિ

હીણા અને હલકા ઉપાયો યોજી પોકર્ણ સરદાર અને તેના અનુયાયીનો વધ કરાવી, માનસિંહે તેના સહકારી બીજા રાજાઓને શાસન આપવા સંકલ્પ કર્યો થોડા સમયમા આમીરખાએ જયપુર ઉપર હુમલો કર્યો જયપુરાધિપતિ તેનો હુમલો વ્યર્થ કરી શકયો નહિ તેનુ સમૃદ્ધરાજ્ય દુર્વૃત્ત પઠાણના હાથથી સમાણ જેવુ થઇ ગયુ ત્યાર પછી માનસિંહે વીકાનેર રાજ્યના લોકોએ પોતાની પ્રચંડ પ્રતિશોધ પિપાસા શમિત કરવા, તેની વિરૂદ્ધે બાર હજાર સૈનિકની સેના મોકલી પચીશ તોપો લઇ મીરખા અને કુદળખા પણ તે સેના સાથે હતા ઇંદુ રાજ શઘવી એ પ્રચંડ સેનાનો અધિનાયક થઇ વીકાનેર રાજ્યની વિરૂધ્ધે ઉતર્યો આવા ભયંકર કાર્યની ખબર મળી તે શત્રુઓની સેનાની સમક્ષ થાય એવી સેના લઇ શત્રુના સમુખે આવ્યો વાપી નામના સ્થળે બન્ને દળો એકઠા થયા થોડો કાળ યુદ્ધ ચાલ્યુ વીકાનેર રાજના બે સેનિકો હણાયા રાજા યુદ્ધ સ્થળ થકી પલાયન કરી ગયો વિજયી ઇંદુરાજ તેની પછવાડે પડયો તેણે તેને ગુજનેર

પાસે પકડી પાડયો બીકાનેર રાજે પોતાના રક્ષણનો બીજો ઉપાય ન જોઇ તેના કુળની સાથે સંધિ કરવાનો પ્રસ્તાવ મુકયો થોડા સમયમા સંધિની પ્રતિજ્ઞા વીગેરે લખાઇ તૈયાર થઇ બીકાનેરના અધિપતિએ યુદ્ધના ખર્ચના બે લાખ રૂપીઆ આપી વિવાદનુ મુળ કારણ ફીરોદી નગર શત્રુને હસ્તગત કરી દીધુ

શિવસિંહના શોચનીય મરણથી મારવાડના અમંગળના ચારપાદ પુરા થયા શિવજીનુ સાધનાનુ ધન, ચોધરાવ યશોવંત અને અજીતસિંહનુ લીલા સ્થળ પવિત્ર મારવાડ ભૂમી, પાપિષ્ટ પઠાણની વિલાસભોગસ્થળ થઇ પડી દુરાત્મા મ્લેચ્છે પુણ્યમય શાલિગ્રામ શિલા હસ્તગત કરી આમીરખા આજ સઘળી મરૂસ્થળીનો એક માત્ર અધિનેત્તા થયો, હજારો રાઠોડ રજપુતોના ભાગ્યસુત્ર તેના હાથમા હતા માનસિંહ રાજ્યસિંહાસને બેઠો હતો ખરો પણ તે દુરંત પઠાણના હાથનુ રમવાનુ રમકડુ હતુ તેનામા એટલુ સાહસ નહોતુ તેનામા એટલી સત્તા નહોતી જે તેના જોરે તે દુર્ધર્ષ પઠાણના વિરૂધ્ધે ઉભો રહે મીરખાએ આ સમયે તેના સાથે ગોખુરખાને નાગોરમા સ્થાપી મેરતની સઘળી ભૂમી સંપતિ, પોતાના અનુચરોને વહેંચી દીધી તેણે અગાઉથી નઉઆ અને સાંભરના સરોવર હસ્તગત કર્યા હતા હાવ તે બન્નેને દૃઢ રીતે રક્ષિત કરવા તેણે નઉઆરમા એક સેનાદળ રાખ્યુ ત સમયે માનસિંહના પ્રધાન મંત્રી ઇંદ્રરાજ અને દેવનાથ હતા એ બન્ને આશામીઓ મારવાડવાસીઓના વિરક્તિપાત્ર થયા હતા શાથી કે મારવાડવાસીઓ જાણતા હતા જે ઇંદ્રરાજ અને દેવનાથ મારવાડના અધઃપાતના કારણ છે તેઓની પ્રરોચનાથી વિદેશીય લોકોએ મારવાડમા આવી મારવાડવાસીને પિડિત કર્યા આ સમયે તે બન્ને પ્રપંચી આશામીઓ મારવાડ રાજ્યના મંત્રી હતા રાઠોડ સરદારો દરેક મુહુર્તે તે બન્નેના મૃત્યુની કામના કરતા હતા ક્રમે તેઓનો સંહાર કરવા તેઓ ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા તેઓએ પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિ માટે પપિષ્ટ આમીરખાનુ આનુકુલ્ય માગ્યુ તેઓ તેની પાસે જઈ બોલ્યા "આપ જો ઇંદ્રરાજ અને દેવનાથનો વધ કરો તો આપને અમે સાત લાખ રૂપીઆ આપીએ" નાણાના લોલુપ આમીરખાની નાણાના માટે તૃષ્ણા વધી તેણે સર્દારોનો મનોભિલાષ પુર્ણ કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી અને પ્રતિજ્ઞા પાળવામા ઉપયુક્ત ઉપાયો યોજવા લાગ્યો અમીરખાના કેટલાક પઠાણ સૈનિકો ઇંદ્રરાજ સાથે એક જાતના વિવાદમા ઉતર્યા ક્રમે વિવાદ વધી પડયો તે વિવાદમા યોગ્ગીન પિપાસુ પઠાણોએ એનગીન ઇંદ્રરાજને સંહાર કર્યો

ઈંદ્રરાજના વધ પછી દેવનાથે તેઓના હાથથી આણુ પાત કર્યા તેના શોચનીય મૃત્યુથી રાજા માનસિંહ નિદારૂણ શોકથી પીડાઇ એકાંત વાસમા વસવા લાગ્યો તેનો એવી રીતનો ભાવ જોઇ સઘળાની એવી દૃઢ ધારણા થઇ જે તેને

ચિત્તવિકાર થયો છે તેની યમનોયોગીતાથી રાજ્યમા મોટી વિગ્ર ખવા, રાજસને રાજાનહિ, મ નાગારે મ તીનહિ, રાજાનો પ્રધાન પુરોહિત નાશ પામ્યો રાજનૈતિક અને ધર્મનતિક કાર્યો બધ થઇ ગયાત્યારે રાઠોડ સરદારોએ માનસિહની પાસે આવી નમ્ર વચને કહ્યુ "મહારાજ! આપ જો રાજ્યભાર વહનમા અનિચ્છુક હો તો આ આપના એકના એક પુત્ર છત્રસિહને રાજપદે સ્થાપો" મારવાડમા અરાજકતા ફેલાઈ રહીછે છત્રસિહને અભિષિકત કરવા રાજા માનસિહ સમત થયો, અને પુત્રને પાસે બોલાવી તેણે પોતાના હાથથી તેના કપા લમા તિલક ખેચ્યુ પણ યૈવનની સહચરી વિલાસ વાસનાએ તેને ઉન્માર્ગે દોર્યો તેણે રાજકાર્યની સપૂર્ણ અવહેલા કરી ક્રમે ક્રમે અધમ વૃત્તિઓની પરિતૃપ્તિ અ ધવામા તે અકાળે આલોક થકી વિદાય થયો છત્રસિહના મૃત્યુ માટે બે વાત સભળાયછે કેટલાક કહેછેજે તે પાપ વિલાસ ભોગમા સતત મગ્ન થઈ અકાળે સધાત્તિ કે રોગના હસ્તમા આવવાથી મરણ પામ્યો કેટલાક કહેછે જે તે દુષ્પ્રકૃતિનો વશવર્તી હોઈ કોઇ સરદારની પુત્રીને અન્યાય ઉપાયે હસ્તગત કરવા જતા મૃત્યુ મુખે પડયો હકામા તે પુત્રીના પિતએ તેનો સહાર કર્યો હતો

આ ... પુત્રના અકાલ મૃત્યુથી રાજામાન તે એક પક્ષના શત્રુ મિત્ર
વિષમ ... પક્ષના શત્રુ મિત્ર ... વ્યાપારમા તેની નિતૃષ્ણા કહાદશ બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ
... થાશે. ... મહારાજ માનસિ... જોતો ત... અને વશધરો બ્રાગીશ
જગત ઉપર નીચે સહયોગી રૂપે કામ કરશે બ્રીટીશ ગ... તેઓ આધીનતા સ્વીકારશે
તેની પ્રણા કે રાજ... રાજા સાથે તેઓ સબધ રાખ... હવે બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટની અનુ
માલુમ પડતુ જે સઘળા તેના ... તેના ઉતરાધીકારતાની ... વશધર બી ન હોઈ રાજા
મિની જાણી તેના આસુ તે જોતો નહિ ... ... મહારાજ
તે બહોળા રાજ સમાગમા એક માત્ર યાચક બ્રાહ્મણનો વિશ્વાસ કરતા વહિ ...

તે શિવાય રાજાનુ કોઇ વિશ્વાસપાત્ર નહોતુ તે ભોગ્યહાસ્કને પણ અગે સ્પર્શ કરવા દેતો નહી તેના કેશ સ્મશ્રુ વધી ગયા હતા તેણે સ્નાન કરવાનુ પણ છોડી દીધુ હતુ તેલ વીગેરેના સસ્કાર વિનાના તેના મસ્તકના કેશો જટાભાર રૂપ થઇ ગયા લોકોએ તેને ઉન્માદરોગી ગણ્યો તેની એવી અવસ્થા જોઇ તેના સામતો રાજ શાસન ચલાવવા તત્પર થયા રાજા માનસિહ કોઇની સાથે વાત ચિત કરતે નહિ કોઇની વાત ઉપર કર્ણપાત કરતો નહોતો તેના સામતો તેના સરદારો કોઇ વૈષયિક કામના માટે તેને પુછતા હતા ત્યારે તે બીલકુલ યોગીની જેમ તેની ઉપર ધ્યાન આપતો નહિ તે કોઇ કોઇ વાર હસતો હતો, કોઇ કોઇ વાર મુગો બેસી રહેતો હતો, કોઇ કોઇ વાર પ્રલાપ વાકયોચ્ચાર ણ કરતો હતો એ ઉન્માદ ભાવ પ્રકૃત હતો કે કલ્પિત હતો તે કોઇ નિશ્ચય કરી શકયુ નથી કેટલાક કહેછે જે તેને વિપદમા પાડવા તેના શત્રુઓએ જે

પ્રપંચ જાળ રચી હતી તે જાળમા ન પડવાના હેતુએ તેનો બનાવટને ઉન્માદ દર્શનો. કેટલાક કહેછે કે માનસિંહ ઈંદ્રરાજની હત્યામા અંદરથી લિપ્ત હતો પણ તેની સાથે દેવનાથને હણાયેલો જોઈ તે શોકથી, મોહથી, અને મનોવેદનાથી, વિષમ કાતર થઈ ઉન્મત થઈ ગયો. તેણે દુર્વૃત્ત આમીરખાંની દુર્નીતિને ટેકો આપ્યો અને જેવા અયત્ન અધમ કાર્યો બન્યા જેના અનુતાપથી તે ઉન્મત થઈ ગયો એ વાત વાસ્તવિક છે છેવટે ઘટનાઓને સ્વેતદ્વીપથી કેટલાક અંગ્રેજોને આવ્યા. તેઓ મારવાડના મદદગાર થયા તેઓનાથી મરૂસ્થળીની શાસન પદ્ધતિ ઉત્કૃષ્ટ રીતે સુધરી

ત્રિશાગ ભાગ્ન નાશ્રાજ્યમા પોતાનુ આધિપત્ય સ્થાપી અંગ્રેજ બહાદુર ભારતવર્ષના દરેક હૃદયમા શાંતિજળ છાટવા નકટપવાળો થયો. તે સમયે ભાર તવર્ષના મધ્ય પ્રદેશમા અરાજકતા વિરુદ્ધ હતી મધ્ય ભારત પાખંડી લુંટા-રાથી પ્રપીડિત હતુ પ્રજાનુ ધન અને સંપત્તિ ચોરાઈ જતી હતી. દુભગા યુ-તાના કો નબળથી પીડાતા હતા જે સબળ તે ધણી એ નિર્બળ તે ગુલામ. દુરાશાથી [illegible] અદ્દષ્ટ નીવાભક તેના ઉપર વળી રાજસ્થાનનું સર્વાંગ [illegible] કર્યાં હતા [illegible] ગયુ હતુ આસ્તવનની એ [illegible] નડિ [illegible] દુરવ-નનાદર રાજ્યુ તે [illegible] દુરાજ અને દેવના [illegible] એ બન્ને આશાસીઓ પીડિત રજપૂત [illegible] નનકિતપાત્ર થયા હતા. [illegible] પત્ર મારવાડવાસીઓ [illegible] દુરાજ અને દેવનાથ મારવાડના [illegible] મોકલ્યો. તે કારણ છે તેઓની પ્રજા [illegible] કેટલીક લોકોએ મારવાડમા આવી [illegible] એ બાળક પિડિત કર્યા [illegible] અનુકુળતા આવશે. બ્રીટીશ શ્રી [illegible] નાથ [illegible] કર્યાં [illegible] માનસિંહ સ્વર્ગવાસી થયો. તેથી રાઠોડ સરદારે લોપ પામ્યા માનસિંહ શાનદાર પોતાના હાથમા ફરીથી લીધો. ભયથી છુટવા માટે નન્દાના કડના રાજા પાસે ગયા અને તેના પુત્રને મારવાડના સિંહાસને બેસાડવા તઓએ તની પત્નાનગી ચાહી ઈડર રાજનો તે એકનો એક પુત્ર હતો. તેણે રાઠોડ રજપુતના અનુનય નાકબુલ કરી કહ્યુ જે " મારવાડના મધળા સર-દારો એકમત થઈ તેના પુત્રને ગાદી કરી દેવા સ્વીકાર કરે તો હું તે પુત્ર તમને આપુ ' ભિન્ન ભિન્ન મતાવતની રજપુતોમા એકમત્તાનો અસંભવ તેઓએ પ્રાણ આપી ઘેર કરી પણ નવમા એકમત થયા નહિ. એટલે કે ઈડરના રાજએ તેના પુત્રને આપ્યો નહિ મારવાડ રાજ્યમા સંપૂર્ણ અરાજકતા પ્રસરી ગઈ. હવે રાજા માનસિંહને સિંહાસન ઉપર ન બેસારે તો રાજ્યની અરાજકતા દૂર થાય તેમ નહોતું તેઓએ તેની પાસે મારવાડ રાજ્યનુ શોચનીય અવસ્થાનું વર્ણન કર્યું. વળી તેની પાસે અંગ્રેજના અધિકારની હકીકત કહી તેઓએ કહ્યુ, " મહારાજ! રાજ્ય શાસનનો ભાર આપ હાથમાં નહિ લેશો તો મારવાડની દુર્દશાની સીમા

રહેશે નહિ. ” તે ભ્રાંતની જેમ હસી ઉઠયો. પછી સરદારો ઉપર ભ્રકુટી તાણી ચુપકીથી તે બેસી રહયો. પણ સરદારો તેથી નિરસ્ત થયા નહિ રાજા માનસિંહે તેના સઘળા પ્રસ્તાવ હસી ઉડાડી દીધા. તોપણ તેઓએ આગ્રહ છોડયો નહિ. છેવટે રાઠોડ સરદારોએ માનસિંહને પ્રકૃતિસ્થ કર્યો. ત્યારે તેણે રાજ્યની સઘળી અવસ્થા જાણી તેણે સરદારોનો અનુરોધ સ્વીકાર્યો. સરદારોએ એકાંત વાસ છોડવા તેને પ્રાર્થના કરી ત્યારપછી તેણે અનિચ્છાવશે રાજકાર્યનું સૂત્ર હાથમાં લીધું, બ્રીટીશ શાસન સાથે થતા સંધીપત્રની * પ્રતિજ્ઞા તેણે વાચી

રાજા માનસિંહે તે સંધિપત્ર આદ્યોપાત વાચ્યું. તેનો મનસંતોષ થયો નહી. વિશેષે કરી સંધિપત્રની આઠમી પ્રતિજ્ઞા તેને પસંદ પડી નહિ. તેણે જોયું જે

*** ભારતવર્ષના તે સમયના શાસન કર્તા લૉર્ડ હેસ્ટીંગ્સની અનુમતિથી ચાર્લસ મેટકાફ સાહેબે અંગ્રેજ તરફથી, મહારાજ માનસિંહના પ્રતિનિધિ છત્રસિંહના તરફથી વ્યાસ વિઘનરામ, અને વ્યાસ અભિરામે સભા સ્થળમાં હાજરમાં સંધિપત્રમાં સહી કરી. સંધિપત્રની પ્રતિજ્ઞા.**

૧ માનનીય અંગ્રેજ ઇસ્ટઈંડીયા કંપની સાથે મહારાજ માનસિંહ, તેના ઉતરાધીકારી અને તેના વંશધરોનું બંધુત્વ અને એકીભાવ કાયમ રહેશે અને એક પક્ષના શત્રુ મિત્ર બીજાના પક્ષના શત્રુ મિત્ર ગણાશે ૨ જોધપુર રાજ્યને વિપદમાંથી કહાડવા બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ ચેષ્ટા વાળી થાશે. ૩ મહારાજ માનસિંહ, તેના ઉતરાધીકારીઓ અને વંશધરો બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટની નીચે સહયોગી રૂપે કામ કરશે બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટની તેઓ આધીનતા સ્વીકારશે. બીજા કોઈ રાજ્ય કે રાજા સાથે તેઓ સંબંધ રાખશે નહિ ૪ બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટની અનુમતિ લીધા વિના મહારાજ માનસિંહ તેના ઉતરાધીકારી કે તેના વંશધર બીજા કોઈ રાજા સાથે કે રાજ્ય સાથે સંધિપ્રસ્તાવ કે સંધિબંધન કરી શકશે નહિ ૫ ખુદ મહારાજ માનસિંહ તેના ઉતરાધીકારી કે તેના વંશધર કોઇના ઉપર અત્યાચાર કરી શકશે નહિ જો ઘટના ક્રમે કોઇની સાથે તેઓનો વિવાદ થાય તો તે વિવાદનો ચુકાદો બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ કરશે. ૬ આજ સુધી જોધપુર રાજ્ય સિંધીયાને જે કર આપતુ આવ્યું છે તે કર હવે અંગ્રેજને આપવા પડશે અને એ કરના માટે સિંધીયા સાથે જોધપુરનો જે સંબંધ છે તે તુટશે જો ધાએ. ■ સિંધીઓ જ્યારે એ કર મહારાજા પાસે માગશે ત્યારે તેનો જવાબ બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ દેશે ૮ પ્રયોજન આવે ત્યારે જોધપુરરાજે બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટને પાચશો સવાર [યુદ્ધ માટે] આપવા પડશે વળી જોધપુરરાજની સેના. પ્રયોજનવશે બ્રીટીશસેનાની સંયુક્ત કરી પડશે ૯ મહારાજા તેના ઉતરાધીકારી કે તેના વંશધર સ્વદેશના શાસનકર્તા રહેશે તેઓના રાજ્યમ બ્રીટીશ શાસન ચાલશે નહિ, ઈ. સ. ૧૮૨૫ના જાન્યુઆરી માસના છઠ્ઠા દિવસે આ સંધીપત્ર સી. મેટકાફ, વ્યાસ વિઘનરામ, અને વ્યાસ અભયરામથી સ્વાક્ષરિત થયું. ત્યારપછી ક્રમાનુસાર મહામાન્ય ગવર્નર જનરલના હેસ્ટીંગ્સ, રાજ રાજેશ્વર મહારાજા માનસિંહ. અને કુમાર યુવરાજ છત્રસિંહથી તે અનુમોદીત થયું.

તેમાં વિશાદનું બીજ પ્રચ્છન્ન રીતે રહેલ છે, પોતાના રાજ્યને અધઃપાતમાંથી બચાવવા બીજો ઉપાય ન દેખતા રા. માનસિંહે સંધિપત્ર સ્વીકાર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના ડીસેમ્બર માસમાં વ્યાસ વિષનરામે, દિલ્હી નગરમાં આવી માનસિંહના પ્રતિનિધિરૂપે સંધિપત્રમાં સહી કરી. તે દિવસે સુપ્રિમ બ્રીટન હાથમાં રાઠોડોનું અદૃષ્ટ ચક્ર સોંપાયું. તે દિવસે, વિધાતાએ છાનાછાની બેસી મારવાડના પગમાં બેડી પહેરાવી. જે રાઠોડ રાજાઓ એટલા દિવસથી મોગલની અધીનતા ભોગવતા આવ્યા હતા તે અધીનતા આ વખતે તે દિવસથી વિચ્છિન્ન થઇ સંધિબંધન સમાપિત થયું. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં એક અંગ્રેજ કર્મચારી* મારવાડમાં આવ્યો, તે સમયે તે વર્ષનો ડીસેમ્બર માસ ચાલતો હતો. તે રાજ્યની પ્રકૃત અવસ્થા જોઇ ગયો. રાજ્યમાં જુદી જુદી વિશૃંખલા થઇ હતી તોપણ રાઠોડની રાજનીતિમાં ફેરફાર થયો નહોતો, રાજસભામાં તેનું પ્રાચીન સૌંદર્ય કાંઇ પણ ફર્યું નહોતું. પ્રજાએ રાજાને અયોગ્ય ગણી તેની અવમાનના કરી હતી, પણ પ્રાણાંતે કોઇએ રાજસિંહાસનની અવમાનતા કરી નહોતી. ફક્ત મારવાડમાં પ્રાચીન પ્રથા આચાર વ્યવહાર વીગેરે અક્ષુણ્ણ અને અખંડિત રહેલ હતા.

મારવાડની અવસ્થા જોવા જે સમયે અંગ્રેજ દૂત આવ્યો, તે સમયે અખયચંદ દીવાન અને સલીમસિંહ નામના સમિતિના પ્રતિનિધિરૂપે મંત્રાગારમાં આસન લેઇ રહેલ હતા. રાજ્યના જેટલા કર્મચારીઓ હતા તેટલા સહુ તે બન્ને અમલદારના હાથમાં રમકડા જેવા હતા. તેઓની અનુમતિ વિના એક પગલું પણ તેઓ અગ્રસર થઇ શકતા નહિ, વળી હણાયેલા ઇંદુરાજાના ભાઇ ફતેરાજના હાથમાં નગર રક્ષાનો ભાર સોંપાયો હતો, પોતાના ભાઇના અન્યાય વધનો પ્રતિશોધ લેવા ફતેરાજ મનમાં વિચાર રાખતો હતો, પરંતુ માનસિંહ તેનો વિચાર જાણી ગયો હતો, રાજ્યસિંહાસન ઉપર બેઠેલા રાજા માનસિંહે પોતાની અવસ્થા જોઇ તેણે જોયું કે મંત્રાગારના નોકરોથી માંડી ન્હાના સિપાઇના નોકરો સુધીના નોકરો સલીમસિંહની મુઠીમાં છે. તે રાજા તેના પક્ષમાં તો માત્ર થોડા આસામીઓ હતા. એવી આફતમાંથી બ્રીટીશસિંહની મદદથી તે બચ્યો. મારવાડનું શાસન જોઇ આવી બ્રીટીશ દૂતે આવી કહ્યું "બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ રાજા માનસિંહને સેના સહાય નહિ આપે તો તેનું રાજ્ય સુશૃંખલ થાશે નહિ." ત્યારપછી બીજા દિવસે અંગ્રેજ બહાદુરે રાજાના હાથમાં કેટલુંક સૈન્ય સોંપવા ચાહ્યું તે સમયે રાજા માનસિંહના હૃદયમાં ગંભીર ચિંતા પેદા થઇ.

તેણે વિચાર્યું કે " અંગ્રેજની મદદથી રાજ્યના સઘળા પ્રપંચો દૂર કરી

* મે. વીલ્ડર અજમેરના તત્વાવધાયક,

શકીશ પણ જેમ બને તેમ તેઓની મદદ ન લેવાય તોજ સારૂ જો તેઓની મદદ લેવાશે તો રાઠોડ સરદારો, વિરક્ત થાશે તેઓ મારો વિશ્વાસ કરશે નહિ જ્યા સુધી સરદારની પ્રીતિ અને વિશ્વાસ છે ત્યા સુધી મહારૂ મગળ છે હાલ તો હુ અગ્રેજની મદદ લઈશ નહિ, મનમા વિચાર કરી, તેણે શિષ્ટાચાર સાથે બ્રીટીશસિહનુ તે સાનુકુળ અનુગ્રહ પ્રત્યાખ્યાત કર્યો

તેણે બ્રીટીશ દૂતને કહ્યુ "મારા રાજ્યને વિપદથી બચાવવા હુ જ પ્રયત્ન કરીશ" માનસિહની લાવણગી જોઈ સઘળાને પ્રતિતિ જન્મીજે માનસિહ પ્રકૃતિસ્થ થયો મધુર વાક્યથી અને મિષ્ટ વચનથી તે સઘળાને સતુષ્ટ કરવા લાગ્યો સર દારોને પાસે બોલાવી સારા વાક્યોથી તે તેઓને આશ્વાસન કરવા લાગ્યો માન સિહના એવા વ્યવહારથી અતિ સદેહવાળા મનના માણસોનો સદેહ ભાગી ગયો થોડા કાળ પછી બ્રીટીશ એજટ અજમેરમા ગયો

સાર્વભૌમિક પ્રભુતાની પ્રત્યક્ષ મદદ નલેવાથી મારવાડનુ નિશેષ શ્રેય થાય તેમ નહોતુ અગ્રેજ દુતે તેવી સહાય લેવા રાજા માનસિહને વારવાર સમજાવ્યુ પણ રાઠોડ રાજાએ તેની કોઇ કથા ગ્રાહ્ય કરી નહિ બ્રીટીશ એજટે જેમ તેમ તેને પ્રબોધિત કર્યો તેમ તેમ તે બોલવા લાગ્યો "રાજ્યની જે ગતિ હાલ જોઉછુ તે ગતિમાથી સારી સ્થિતિમા રાજ્યને હુ લાવી શકુ છુ ત્યારે તેમ કરવા આપને હુ શામાટે વ્યર્થ શ્રમ આપુ"

તે સમયે ભારતવર્ષના ગવર્નરજનરલે સારી ક્ષમતા આપી એક દૂતને* રાજા માનસિહ પાસે મોકલ્યો રાજ્યધાનીમા આવી તેણે જોયુ તો રાજ્ય દુર્દ-શાપન્ન છે, તેના પૂર્વતન કર્મચારીએ તે અવસ્થા સુધારવા ચેષ્ટા કરી પણ તે બીલકુલ વ્યર્થ ગઈ રાજકર્મચારીઓની કાર્યાવલીમા રાજા ખુદ થોડુ જોતો હતો, વેતનભોગી સઘળી સેનાને અને પદાતિ સેનાને ત્રણ વર્ષથી પ ગાર નહોતો મળ્યો, તે સૈનિકવિભાગ દીન દશામા પડયો હતો પોતાના નિર્વાહના અર્થે તે ઘાસ અને લાકડાના ભારા વેચવા જ્યા ત્યા આથડતા હતા કેટલાક તો ભિક્ષા કરી જીવિકા ચલાવતા હતા, તેઓ તે સમયે પોતાના ચડેલા પગા રનો એક તૃતીયાશ લઈ ખુશી થવા ખુશી બતાવતા હતા જ્યારે એજટ સાહેબની રાજધાનીમાથી ત્રણ અઠવાડીયા પછી વિદાયગિરી થઇ ત્યારે તે લોકોની દુર્ગતિ થઇ

પ્રપચી લોકોના કુકાર્યથી મારવાડ પ્રદેશ પીડિત થવા લાગ્યો પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ માટે તેઓ જે જે કામ કરતા હતા તેથી દુર્બળ લોકો બહુ પીડા

* ઇ સ ૧૮૧૮ના ફેબ્રુઆરી માસમા મહાત્મા કરનલ ટોડ સાહેબ માનવાહનો પોલીટીકલ એજટ નીમાઇને આવ્યો

લાગ્યા. અર્થ લાલસા અને અતિશોધ પિપાસાની પરિતૃપ્તિ માટે તેઓએ એવાં અધર્મ કાર્ય આરંભ્યાં કે જેનું વર્ણન કરવા કલમ કલંકીત થાય તેવું છે દીવાને ગદવારનો સમૃદ્ધ જનપદગાનોર હસ્તગત કર્યો જ્યાં સુધી તેનો વાર્ષીક ચડેલો સઘળો પગાર ન મળે ત્યાં સુધી તે તેના કબજામાં રાખવાનો તેણે ઇરાદો કર્યો દીવાને કેટલીક ભૂમિ સંપતિ હરી પોતાના ભાઇને આપી એવી રીતના કુચક્રીઓએ પુષ્કલ અત્યાચાર કર્યા જેથી તેઓ સરદારો વીગેરેના વિદ્વેષ પાત્ર થયા છેવટે દુરાકાંક્ષ મંત્રીએ મારવાડની પ્રધાન ભૂમિવૃત્તિ આહોરઉપર હુમલો કરવાનું ધાર્યું પણ તેની ધારણા સફળ થઇ નહિ.

ફતેહસિંહનો અને તેના સહચરોનો અત્યાચાર પ્રતિદિન વધતો ગયો પ્રજા અને સરદારો મર્માહત થયા. સામંત સમિતિમાં વિવાદ ફેલાયો સઘળા લોકોમાં અવિશ્વાસ અને રોષનો વાસ થયો, સરદારોની ભૂમિ સંપતિ અત્યાચારી અમલદારોથી પદદળિત થઇ. તેઓના મનમાં દ્રઢ વિશ્વાસ જન્મ્યો જે માનસિંહ ગુપ્ત ભાવે રહી આ અત્યાચાર કરાવે છે. માનસિંહે બ્રીટીશ એજંટના અનુપસ્થિતિના સમયે ફરીવાર એકાંતવાસ સ્વીકાર્યો. અને રાજ્યના શાસન કાર્યમાં વિશેષ અમનોયોગિતા તે રાખવા લાગ્યો રાજ્ય શાસનમાં તેનું ધ્યાન નહોતું પણ અખેચંદ અને ફતેસિંહ રાજ્યનું કામ સુંદર રીતે સંભાળતા હતા.

ફતેહસિંહ અને તેના સહચરોનો અત્યાચાર પ્રતિ દિન વધતો ગયો. પ્રજા અને સામંત સરદારો મર્માહત થયા, સઘળી સામંત સમિતિમાં વિષાદ રોષ અવિશ્વાસ અને અહંકાર ફેલાઈ ગયો. જે સામંતો રાજ્યના સ્થંભ સ્વરૂપ હતા જેની સહાય વિના દુર્ધર્ષ મુસલમાનો મારવાડને જીતી લેત તેઓની સંપતિ આજ ભય ભરેલી હાલતમાં હતી. તેઓનું સંમાન કહેવું રાખવું જોઇએ તે કોઇ જાણતું નહોતું સરદારોની મર્મ વેદનાની હદ રહી નહિ.

છ માસ વીતી ગયા અખીચંદનો પ્રચંડ પ્રતાપ વધતો ગયો કોઈ પણ તેની વિરૂધ્ધે ઉભુ થયું નહિ રાજ્યમાં તેજ પ્રધાન પુરૂષ ગણાતો હતો રાજ્યમાં તેના સિવાયનો બીજો હુકમ ચાલતો નહિ. રાજા માનસિંહ દુર્ધર્ષ દીવાન અખીચાંદ પાસે એક પુતળું હતું. પ્રજા, માનસિંહને નમાલો ગણવા લાગી, પણ છેવટે તેઓની તેવી લાગણી દૂર થઈ. માયા જાળ છેદાઈ ગઈ. માનસિંહે પોતાની મતિ ધારણ કરી. માનસિંહે નિજરૂપ ધારણ કર્યું, સરદારોના અને પ્રજાનાં લોહી પી દુર્ધર્ષ અખીચંદ સુખથી સમય કહાડતો હતો એટલામાં તેનાં માથા ઉપર ભયંકર દંડ પડયો. તેનું સુખસ્વપ્ન ભાંગી પડયું તે ઉંચા ટોચ ઉપરથી ઉંડા ખાડામાં પડયો, તેના પાપનચાર પાદપુર થયા. ચતુર માનસિં-

રાજાના મધુર વાક્ય ઉપર વિશ્વાસ મેં, પણ તેઓ સાવધ રહેતા હતા રાત્રીએ રાજાની આજ્ઞાથી આઠ હજાર નૈષવી સૈનિકોએ બંદુક અને તોપો સાથે નીમજના સરદાર શુભસિંહના આવાસ સ્થળે હુમલો કર્યો શુરવાને પોતાના થોડા સૈનિકો સાથે રહીને લડવાનો પ્રતિરોધ કર્યો છેવટે ગોળાના આઘાતે તેનું આવાસ-સ્થળ પતનોન્મુખ થયું ત્યારે વીર શુભસિંહ તલવાર લઈ સૈનિકો સાથે ઘરબહાર નીકળ્યો તેણે પોતે પોતાના ભાઈ અને સૈનિકો સાથે શત્રુસંગે લડતા પ્રાણ હાર્યા

બાકીના લોકો પોતાના બાળક સરદારના રક્ષણ માટે અશ્વારૂઢ થઈ નિમજ તરફ ચાલ્યા વીર શુરતાને પોતાના રક્ષણ માટે જે ભયાવહ યુદ્ધ કર્યું તેમાં અગણ્ય શત્રુ સૈનિકો અને પુરવાસીઓ મુઆ, તેથી કરી માનસિંહ તે રાત્રીએ મારવ પોકર્ણ સરદાર ઉપર હુમલો કરી શક્યો નહિ સવાઈસિંહ આખી રાત્રી સ્વસ્થ રહ્યો, તે પલાયન કરી જવાનો સુયોગ જોતો હતો, થોડા સમયમાં સુયોગ આવવાથી તે પોતાના મરુનગરના નિવાસસ્થાનના પોતાના દળ સાથે ચાલ્યો ગયો જો પોતાના રક્ષણ માટે આવો ગીતનું કૌશલ ન કરત, તો યોધદુર્ગના બહાર લગામા તેનું મસ્તક ટંગાત

માનસિંહના જીવન વ્યક્તિચરિત્ર જોવામાં હવે ફેરફાર આવે છે, જે દિવસે સવાઈસિંહે પ્રાણ ભય પ ના ફીરાનો આશ્રય કર્યો તે દિવસે માનસિંહના એવા હૃદય નાળક વ્યાપાર બંધ થઈ પડ્યા ત્યારપછી રાજા માનસિંહે, ફતેરાજને બોલાવી થોડા હાસ્યવાળા વદને તેને કહ્યું ‘ મેં તમને આજસુધી દીવાન પદવી ન આપી તેનું કારણ તમે સમજી શક્યા, કેટલાક શત્રુઓના પ્રાણ કહાડવા ફતેરાજને દીવાન પદવી તરત આપી નહિ, છેવટે અભિષ્ટ સિદ્ધિ થયા પછી તેણે ફતેરાજને દીવાન પદવી આપી રાજ્યમાં એવો નારો ચાલ્યો જે માનસિંહ, રાજ્યની અશાંતિ દૂર કરવા પ્રીતિશ બળની સહાય માગે છે તેથી પ્રજાકુળ વિષમ રીતે વ્યાકુળ થયું, સામંત લોકોએ એ રાજાધનનું રાજ્ય ત્યાગ કરી દીધું

વીર શુભસિંહના આત્મીયજનો નિમજના પલાયન કરી ગયા પણ ત્યાં તેઓ નિષ્કંટક રહી શક્યા નહિ માનસિંહનો વિજયેચ્છુ તેઓની પછવાડે પડી નિમજમાં આવી પહોંચ્યો, શુભસિંહના શિશુકુમાર ઉપર હુમલો થયો તેના અભિભાવકો, વિશ્વાસુ શત્રુઓ સાથે લડ્યા પણ તેઓની ચેષ્ટા ફળવતી થઈ નહિ, સુદિનેજ સેનાના વિશાળ સેનાનો અગ્રભાગ ગીનીતે કરી શકે ક્રમે ક્રમે તરફના સૈનિકો યુદ્ધ થયે પડ્યા સાથ માનસિંહે પોતાના સેનાપતિ દ્વારાએ કહી મોકલ્યું સવાઈસિંહના પુત્રને તમો આપી દો તો તેઓને મારી બચાવમાં આવે અને તેઓની જપ્ત ભૂમિસંપત્તિ તેઓને પાછી આપવામાં આવે એ

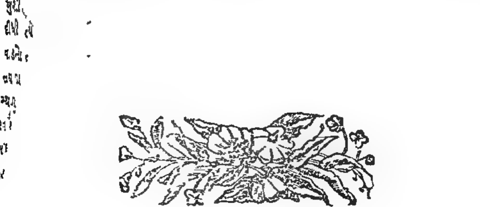
આશ્વાસન વાકયથી વિશ્વાસ પામી તેઓએ યુદ્ધ છોડી દીધુ તેઓ દળ સાથે રાજા માનસિંહની છાવણીમાં આવ્યા પણ માનસિંહે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી નહિ સૂરતાનનો પુત્ર જેવો તેની છાવણીના આવ્યો કે દીવાને રાજાનો એક સ્વાક્ષરિત પત્ર બતાવી કહ્યુ, ' આપ હવે કેદી છો આ ક્ષણે હવે રાજાની પાસે તમારે જવુ જોઇશે આવુ કાપુરૂષોચિતચરિત જોઈ નધવી સેનાપતિના મનમા ઘૃણા ઉત્પન્ન થઈ, તેણે તે દસ્તાના પત્ર દૂર ફેંકી દીધો અને કહ્યુ " ના ! તે કદી બનવાનુ નથી તેણે મારા વાકય ઉપર વિશ્વાસ રાખી આત્મ સમર્પણ કર્યું હવે તેને કેદી કરવો શુ ઉચિત છે એમ ? રાજા માનસિહ પોતાની પ્રતિજ્ઞા ન પાળે તો હવે હુ તેને કોઇ નિરાપદ સ્થળે મુકી આવુ તે સેનાપતિએ તે બાળકને સાથે લીધો સાથે લઇ તે આરાવલી પાદપ્રસ્થ પાસે આવ્યો તે સ્થળથી શુરતાન બાળકુમારે મેવાડમા જઈ રાણાનો આશ્રય લીધો

માનસિહનુ વિશ્વાસઘાતક અધમ આચરણ જોઈ સરદારો અત્યત ક્ષોભ પામ્યા તેઓએ જોયુ જે મારવાડમા હવે તેઓનુ સુખ નથી ડગલે ડગલે વિદ્વેષી નૃપતિના નયન વિષનો સભોગ કરવો પડે છે, ડગલે ડગલે વેતનભોગી સૈનિકોની તાડના સહેવી પડતી હતી તેઓની પાસે એવુ સહાયબળ નહોતુ, જે જેથી કરી તેઓ રાજાની વિરૂધ્ધે ઉતરે તેઓ પોતપોતાના કિલ્લામા પણ રહેવા પામ્યા નહિ, તેઓના મનમા હતુ જે અંગ્રેજ સેના આવી કીલા ઉપર હુમલો કરે, એ રીતે શોક સતત થઇ રાઠોડ રજપુતોએ માતૃભૂમિ તજી દેવા સકલ્પ કર્યો જે મારવાડ તેઓનુ લીલાસ્થળ હતુ, તે મારવાડ છોડી જવા તેઓ હજાર દરજ્જે ખુશી હતા છેવટે તે પીડિત રાઠોડ સરદારોએ પરિવાર સાથે માતૃભૂમિ છોડી દીધી ત્યારપછી મારવાડ ભૂમિ પશુઓની વાસભૂમિ થઇ પડી, સરદારોએ મારવાડનો ત્યાગ કરી મેવાડ અબર કોટા અને વીકાનેરનો આશ્રય લીધો તે પ્રદેશના સઘળા રાજાઓએ તેઓને આદરથી ગ્રહણ કર્યા તેઓએ તેઓને વાસોપયોગી સ્થળ આપ્યુ, તેથી પણ માનસિહનો કઠોર દુરાચાર શાત પામ્યો નહિ, પાશવી સ્વાર્થઘટનાથી તે એટલો અધો મૂઢ થઈ ગયો હતો, જે તેના વિપદના પરમ બધુ આનરસિહ ઉપર હુમલો કરવા તેણે સુકરર કર્યું જે આનરસિહ તેની વિપદનો સહચર, જેણે પોતાની પીઠ આપી તેને ભીમની ઠગીથી બચાવ્યો હતો તે આનરસિહનો સઘળો ઉપકાર ભૂલી રાજા માનસિહ કૃતઘ્નતાના પવિત્ર મસ્તક ઉપર પાટુ મારી તે આનરસિહને સપૂર્ણ હરકત કરવા તૈયાર થયો

સુખ દુ ખમા અઢાર માસ વીતી ગયા મારવાડના સરદારો નિર્વાસિત અવસ્થામા હતા તેઓ પરાન્ને પ્રતિપાલિત હતા તેઓ પરગૃહમા આધિન હતા,

આરવારનો વિશ્વદાહી પ્રતાપ નહોતો, સઘળું ઠંડુ પડી ગયું. સઘળું મંદ થઇ ગયું. રાજ ગૈવવન્હિ ઓલવાઇ ગયો જે યોધગવે પોતાના અદભુત સંન્યાસ બળે રાઠોડ સૂરતાની માણ પ્રતિષ્ઠા કરી આજ તેનું સિંહાસન જીર્ણઘરની જેમ ભગ્નપ્રાય પત્ર બની ગયું તેનો વિજય કિરિટ આજભૂમિ ઉપર પડયો. કાળચક્રનું કેવું અદભુત જવું જોઈએ ! કાળચક્રનું કેવું વિચિત્ર વિધાન ! પ્રચંડ અત્યાચારી મુસલ- ઉત્પન્ન થ ધારાવાહિક ઉત્પિડન સહન કરીને પણ જે રાઠોડ કુળ અક્ષુણ્ણ રહ્યું બનવાનું રે રાઠોડ કુળ આજ અધોગતિને પામ્યું. તે રાઠોડ કુળનો આજ પ્રતાપ હવે તેને કે સ્તગત તે રાઠોડ કુળનો કિર્તિચંદ્ર આજ આથમ્યો. તે રાઠોડો અને પાછે તો હુ આજ કયા ! કાળચક્રના પરિવર્તને તેઓ આજ સમાધિ મંદીરમાં પઠા- સાથે લીધો ઈને લુંટારા મરાઠાએ મારવાડ ઉપર અત્યાચાર કરવાનું બાકી રાખ્યું આગ્રકુમારે મૈત્રી કરીને પણ મારવાડની આબાદી વિશેષ તુટી ગઈ રાઠોડાએ તેઓ માન હાઈ રાખી જે આબાદીની આશા રાખી હતી તે આશા શુ સફળ પ ક્યા તેઓ ઠોડો સાથે સંધિબંધન કરી બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટે પ્રતિજ્ઞા કરી જે, "માર મશાતિ બંધ કરી, મારવાડના દગ્ધ હૃદય ઉપર શાંતિવારિનો શેક કરવો" નૃપતિના નય હા શુ પાલિત થઇ ? મારવાડવાસીના શોકાશ્રુ સાથે વર્ષ ઉપર વર્ષે વાડના સહેવ ગરસા દુઃખ ! તોપણ ન્યાયપર સત્યસંધ બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટે પોતાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેઓ ર મા મનોયોગ આપ્યો નહી એમ વિચારવામા ભારતવાસી કોઈપણ ઉન્મત નહિ/તેઓ શે નહિ બ્રીટીશ પોલીટીકલ એજન્ટ મહાત્મા ટોડ સાહેબે તે વાત કબુલ ગીને રી" છે એ સંબંધે તેણે જે મત જાહેર કરેલ છે તેનો ખરેખરો અનુવાદ આપવા સમ આચકો ખાય છે

મુદી,
દીધી તે
દડો,
વરચ
મ્યા
સાં
શ
સ
િ

ષોડષ અધ્યાય.

મારવાડનો વિસ્તાર, મારવાડના અધિવાસીઓનો શ્રેણિવિભાગ, મારવાડની ભૂમિ. મારવાડનું મરુ, મારવાડનું અનિષ્ટ દૂર અને શિવ ક્ષત્ર, તેનું વાણિજ્ય સ્થાન, મારવાડની શ્રેણી કુંભ અને બાર વાની એના મારવાડની વિચાર નીતિ, તેનો દંડવિધિ, તેનો કરવિધિ, નગર નગરમાંથી આ ... શ્રેણી સામરિક ભૂમિ

પૂર્વ પશ્ચિમે મારવાડ કાંઈક વધારે વિસ્તૃત તે વિસ્તૃતિ અન્યૂન અઢીસોસીત્તેર માઈલ, તે ઉત્તર દક્ષિણમાં બનો માઈલ લાંબુ, તેના પૂર્વોત્તર ખુણાથી દક્ષિણ પશ્ચિમ ખુણા સુધી એક વ્યાસ તાણીએ તો તે ત્રણસો પચાસ માઈલ થાયે નહિ. મારવાડની સીમા મધ્યની એવી રીતની વક્ર અને અસમ, તેના એક બીજા રાજ્યના સહ એક બીજા રાજ્ય સાથે એવા મળી ગયા છે જે ત્રિકોણ મિતિ સિદ્ધ પ્રક્રિયાનું અવલંબન કર્યા વિના તેની સીમાનું ખરૂં નિર્ધારણ થાય તેમ નથી

મારવાડના અધિવાસીઓનો શ્રેણિ વિભાગ જે સમયે મહાત્મા ટોડ પોલીટીકલ એજંટના પદે નીમાયો હતો, ત્યારે તેણે ગણના કરી મારવાડની લોક સંખ્યા વીસ લાખની મુકરર કરી એ સંખ્યામાં જીત, પચ્ચાશમ, રજપુતાદિ અષ્ટમ બાકીની સંખ્યા બ્રાહ્મણ, વણિક અને શુદ્ર હતી. એ ગણના જો ખરી હોય, તો તેથી રજપુતની સંખ્યા પુરૂષ, બાળક વીગેરેને લઈ એકંદર પાંચ લાખની હતી તેમા ઓછામાં ઓછા પચાશ હજાર આશામી અસ્ત્ર ધારણ કરવામાં ગણાયાગા હતા

મારવાડના વિસ્તૃત ઇતિહાસ વર્ણવવા જતાં રાઠોડના ચરિત્રનું વર્ણન કરવું નિષ્પ્રયોજન છે કારણ કે મારવાડના દરેક પત્રે એ વીરકુળનું ચરિત્ર અંકિત છે રાજસ્થાનના છત્રીસ રાજકુળમાં રાઠોડ રજપુતોએ ઉંચું આસન મેળવ્યું છે જે રાઠોડે મોગલના પ્રચંડ પ્રતાપને તુચ્છ કરી દીધો. આજ કાળચક્રના પરિવર્તનથી તેનો વીર્યવન્હિ નિસ્તેજ થઈ ગયો ખરો પણ તે નિર્વાણ થયો નહોતો. કારણ કે જો ગોપરાજ જેવો મહા પુરૂષ પેદા થઈ મોહનમંત્રબળે એ અસ્તમિત વીર્યવન્હિ દીપિત કરે તો ફરીથી તે રાઠોડના ગૌરવ તેજે પૃથ્વી આલોકિત થાય, રાઠોડ રજપુતો પ્રધાન અરિદેન જેવી છે

ભારતવર્ષમાં રાઠોડ અશ્વસેના સર્વ પ્રધાન, એ માટે મારવાડમાં પ્રતિવર્ષ સંખ્યાબદ્ધ અશ્વો ખરીદ થાય છે. કચ્છ, કાઠીયાવાડ, મુલતાન વીગેરે પ્રદેશથી ઘોડાઓ, આવી મારવાડની રાઠોડ અશ્વસેનામાં ભરતી થાય છે. તે ઘોડા બાલોત્ર અને પુષ્કળ નાગોરમાં વેચાણ થાય છે.

ભૂમિ અને શસ્ય-મારવાડની ભૂમિ વૈકાળ, ચીકણી, લીલી અને સફેદ છે. વૈકાળભૂમિમાં મારવાડનો ઘણો ખરો ભાગ વ્યાપ્ત છે. તે વાલુકામય છે. જેમાં માટી થોડીજ હોય છે. તેમાં મકાઈ, મગ, મઠ, તલ અને તરબુજ થાય છે. ચીકણી ભૂમિ જોવામાં કૃષ્ણ વર્ણની છે. મેરતા, ગદવાર, વિગેરેના પ્રદેશો એ ભૂમિથી પરિવ્યાપ્ત છે. તેમાં ઘઉ ઉત્પન્ન થાય છે, પીળીભૂમિમાં વાલકાનો ભાગ મિશ્રિત છે. જોધપુર ઝાલોર અને વાલોત્ર વીગેરેના પ્રદેશ તે ભૂમિથી પરિવ્યાપ્ત છે. પીળી ભૂમિ ચવના માટે વિશેષ ઉપયોગી, તમાકુ ડુંગળી વીગેરે તેમાં પેદા થાય છે. સફેત ભૂમિ વિશુદ્ધ ધોળી રેતીથી પરિપુરિત છે. તેમાં કોઈ પણ શસ્ય પેદા થતું નથી. લુણી નદી દ્વારાએ, મારવાડની ભૂમિ ઘણા દરજ્જે સુધરી ગઈ છે, પુષ્કર હદથી પેદા થઈ મારવાડના બે ભાગ કરી લુણી નદી ક્રમાગત પશ્ચિમ તરફ પ્રવાહિત છે. વળી આરાવલીમાંથી ઘણી નાની નદીઓ વહે છે.

ખનિજ દ્રવ્ય-મારવાડમાં અનેક સ્થળે અનેક પ્રકારનાં ખનિજ દ્રવ્ય પેદા થાય છે. તે ખનિજ દ્રવ્યથી મારવાડની ઘણે દરજ્જે આબાદી છે. શાંબરનું પ્રવણ વીગેરે દ્રવ્ય મારવાડની સમૃદ્ધિમાં વધારો કરે છે. મકરાણાના મરમરના પથ્થર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. મુસલમાન શાસનકાળમાં એકજ પથ્થરથી દીલ્હી આગ્રા વિગેરેનાં સારાં મકાનો બંધાયા છે. તે પથ્થરથી સમાધિ મંદિરો અને આરબ્ધ સ્તંભો વીગેરે બનાવેલા છે. અગાઉ એ પથ્થરથી મારવાડની પુષ્કળ પેદાશ હતી, પણ તે પેદાશ કમ થઇ છે, તે શિવાય જોધપુર અને નાગોર પાસે ચુનાના પથ્થર નીકળે છે તે પથ્થરથી પણ મારવાડનો પુષ્કળ ઉપકાર થયો છે. સુજોમાં કલઇ અને શીશું નીકળે છે. પલ્લીમાં ફટકડી નીકળે છે. પોનમહેલ અને ગુર્જરની પાસેના પ્રદેશમાં લોઢું નીકળે છે.

શિલ્પ-મારવાડીઓ શિલ્પશાસ્રમાં પારદર્શી નથી. જાડા સુતરના કાપડથી અને જાડા ઉનના ધાબળાથી વેપારની ઉન્નતિ નથી. બંદુક તલવાર અને યુધ્ધોપયોગી અસ્રશસ્રો જોધપુર અને પલ્લી નગરમાં બને છે. પલ્લી નગરના અધિવાસીઓ વિલાતી ટીનની પેટી જેવી એક પેટી કરે છે. એ સઘળા સામાન કરતાં લોઢાના કડાયાં સારાં તૈયાર થઈ મારવાડમાં વેચાય છે.

વાણિજ્યસ્થલ-રાજસ્થાન સઘળા પ્રદેશમાં એક એક વાણિજ્ય સ્થળ

હોય છે. મેવાડનું ભીલવાડા, બીકાનેરનું ચુરૂ અને અજમેરનું માલપુર વાણિજ્યનું પ્રધાન સ્થળ ગણી મારવાડનું પલ્લી કોઈ પ્રકારે વાણિજ્યમાં તેઓથી ઉતરતું નથી, મારવાડના ગૌરવ, હાલમાં પલ્લી નગરોજ મધ્ય અને પ્રતીચ્ય દેશમાં વાણિજ્ય માટે પ્રસિદ્ધ હતી ભારતવર્ષના, ચીનના, કાશ્મીરના અને અરબસ્તાનના બહુમૂલ્ય દ્રવ્ય સાથે યુરોપના, આફ્રીકાના, ઇંગ્લંડના પણ દ્રવ્યનો વિનિમય આ પલ્લી નગરીમાં થતો પશ્ચિમ દેશના અનેક દક્ષિણ દેશનાં હાથીદાંત, કેરી, ખજુર, ખારેક, કપુર, ચંદનકાષ્ટ, રેશમીવસ્ત્ર, પશમી કાપડ વીગેરે દ્રવ્યો સમુદ્ર માર્ગે કચ્છ અને ગુજરાતના ઉપકૂળે એકઠા થઇ ઉંટથી વાહિત થઇ પલ્લીની વિશાળ બજારમાં આવતા મારવાડી લોકો સાકર, અફીણ, રેશમી વસ્ત્ર, પટ્ટવસ્ત્ર, શાલ બનાત વીગેરે જુદી જુદી ચીજો આપી બદલામાં તે ચીજો ખરીદતા હતા

મેળા—મારવાડમાં પ્રતિવર્ષ બે મેળા ભરાવામાં આવે છે તે બન્ને મેળા મુંધર અને બાલોત્ર શહેરમાં ભરાય છે એ મેળામાં જુદી જુદી જાતના દ્રવ્યો પ્રદર્શિત અને વિક્રીત થાય છે માઘ માસના પ્રારંભ થકી તે બન્ને મેળાની શરૂઆત થાય છે મુંધરના મેળામાં ગાય બળદને લઇ મોટા આડંબરથી મેળો ભરાય છે પણ અઠવાડીયા સુધીએ મેળા રહે છે ભારતવર્ષના જુદા જુદા સ્થળથી જુદા જુદા વેપારીઓ એ મેળામાં આવે છે મારવાડની ભાગ્યલક્ષ્મી સાથે મુંધર અને બાલોત્રનું ગૌરવ અંતર્હિત થયું છે.

વિચાર વ દંડ વિધિ—રજપુતોનો વિચાર અને દંડવિધિ ઘણું કરીને કોમળ રાજનૈતિક મોટા અપરાધ વિના તેઓ કોઇને ઘણું કરી અંતદંડે કઠીન કરતા નહિ રજપુતો વિચારક, સૂક્ષ્મદર્શિક, ન્યાયવાન અને નિરપેક્ષ હોઇ અપરાધિ ઉપર દયા નાખતા હતા નરઘાતક અપરાધી પણ અર્થ દંડ, દેશાંપાલ, કારા રોપ કે ચિર નિર્વાસનની સામાન્ય સામાન્ય શિક્ષા ગ્રહ કરી વિચાર કર્તાના કરૂણાબળે પ્રાણ રક્ષણ પામતા હતા ચાડી તેન થવાથી કોઈ રીતે કારણ રહેતો નહિ રજપુતો બને ત્યાંસુધી ચોરી કરતા નહોતા રજપુત સમાજમાં તસ્કર થોડા જોવામાં આવે છે, અનાદિના સીંહના શાસનકાળમાં તસ્કરના નામ માત્રમાં પ્રસિદ્ધ હતો રાજા વિજયસિંહના મૃત્યુ પછી મારવાડનું વિચારાગમન શૂન્ય થઇ પડ્યું. ત્યારથી તે વિજયસિંહ પછી તેનો જેવો રાઠોડ કુળમાં કોઈ સુવિચારક પેદા થયો નહિ, તેણે કોઇ દિવસ કોઇના વિરૂદ્ધ પ્રાણદંડાજ્ઞા કરી નથી તેના સુવિચાર સબંધે આજ પણ લોકોમાં અનેક ગલ્પ સાંભળવામાં આવે છે એકવાર તેના સુવિચારથી મોહ પામી. મારવાડના બંદીજનો બોલતા હતા કે " અમે બાદશાહે શાક થોડું પણ પામતા નથી, પણ ક્રમશઃમાં બેગીલાડુ જલેબી ખાઇએ છીએ. "

અગ્નિ પરીક્ષણનો દંડ જે પ્રાચીનકાળે ભારતવર્ષમા હતો તે દંડ મારવાડમા આવતો હતો જે દંડની સતી નિમતિની સીતાએ પોતાની શુદ્ધતા અને પાતિવ્રત્ય સપ્રમાણ કરી આપેલ છે

પંચાયત—પંચાયત પ્રથા ભારતવર્ષમા નવી નથી જે વિચાર વિધિ માટે અંગ્રેજ લોકો પંચાયત પ્રથાને અયોગ્ય કરી માને છે તે વિચારવિધિ ઘણા પ્રાચીન કાળથી ચાલતી આવે છે અન્યાયની મુસલમાનો પણ તે વિધિથી આપણને વંચિત કરી શકયા નથી, તે પ્રશસ્ત વિધિ દીવાની વિચારમા પ્રયુક્ત હતી જો વિચારમા અસંતોષ પામેલ વાદી પ્રતિવાદી ફરી વિચારના માટે રાજા પાસે પ્રાર્થના કરતા હતા વિચારાલયનો કાર્ય વિધિ ઘણોજ સામાન્ય હતો વાદી જીલ્લાના હાકીમ પાસે કે ગામના પટેલ પાસે અરજ કરતો પછી પ્રતિવાદી તરફ સમન્સ નીકળતો, વાદી પ્રતિવાદીઓના સમન્સ કરી સાક્ષી લેવાતા તેઓની ગાદીની આણ એવી પ્રતિજ્ઞા અપાઇ જુબાની લેવાતી, વિચારના અંતે વિવાદની મિમાંસા થાતી વિચારપતિ, પોતાના નામની મહોર અંકિત કરતો જે સમયે દુર્નીતિમયી પાશ્ચાત્ય સભ્યતા ભારતવર્ષમા પેસવા પામી નહોતી, શઠતા અને પ્રપંચતા કોને કહે એમ ભારતવાસીઓ નહોતા જાણતા તે સુખના સમયમા અને રજપુત જાતિના તે ગૌરવ કાળમા એ સામાન્ય પંચાયતદ્વારા વિવાદની મિમાંસા થાતી પણ ભારતવર્ષના સુભાગ્ય સાથે તે પ્રથા હાલ અંતર્હિત થઇ

રાજસ્વ—મારવાડનુ રાજસ્વ અનેક ઉપાયથી પેદા થતું, ઉપાયમા નીચેના ઉપાયો પ્રધાન–

૧ ખાલસા જમીન વ ખાસ જમીન

૨ લવણ સરોવર,

૩ શું.

૪ જુદી જુદી જાતના કર,

મહાત્મા ટોડ સાહેબના સમયમા મારવાડના અધિપતિઓને ખાસ જમીન થકી દશ લાખ રૂપિયાની પેદાશ હતી પણ ત્યારપછી પચાશ વર્ષ એટલે રાજા વિજયસિંહના શાસન કાળે તેની સોળ લાખ રૂપીઆની પેદાશ હતી, પ્રજાપાસેથી દ્રવ્યો ઉપર કર લેવાતા હતો, અગાઉના સમયમા શસ્યનો પંચાશ ઉપજમા લેવતો હતો ક્રમે ક્રમે તે ચતુર્થાંશ સુધી લેવાતો છેવટે રજપુત રાજાઓ સાદ્ધાશ લેતા હતા તે શિવાય રક્ષણ માટે પ્રજા ડાક કાક કર આપતી હતી, તેમાથી રક્ષણ અને કુટીલ ખર્ચ ચાલતો હતો, આજ સુડ કર પૂર્ણ વયવાળા પ્રત્યેક એદ્ધપપાસેથી

એક રૂપીઆના હીસાબે લેવાય છે, પ્રત્યેક બળદ અને ગાડાના ઉપર એક આનાનો કર લેવાતો, ભેંસ ઉપર આઠ આનાનો અને ઉંટ ઉપર ત્રણ રૂપિઆનો કર હતો.

ઉંબરવેરો—એ વેરો અત્યાચાર મુલક થઈ પ્રસિદ્ધ તે રાજા માનસિંહે પ્રથમ પ્રવર્તાવ્યો જે સમયે તેના સરદારો વિદ્રોહીયે પહી નગરીમાં ગયા. જેથી તે અર્થ કષ્ટમાં આવ્યો, તે અર્થ મેળવવા તેણે ઉંબરવેરો નાંખ્યો. તેથી રાજ્યની ઉપજમાં વિશેષ વધારો જોઈ તેણે તે જારી રાખ્યો. ત્યાર પછી રાજા માનસિંહે તે કર વધારી દીધો, એ કર લેવાની વ્યવસ્થા સારી નહોવાથી લેનાર અધિકારીઓ તેમાથી કેટલોક ભાગ હડપ જઈ રાજ્યને નુકશાન કરતા હતા.

વીકાનેર.

પ્રથમ અધ્યાય.

વીકાનેર રાજ્યની ઉત્પત્તી, વીકા, આદિમજીત લોકની અવસ્થા તેઓની વિભૂતિ તેઓની શાસનવિધિ. જીત્રિકા અને ધર્મ નીતિ, વીકાના અભિયાત સમયના જીતલોકોના ઉપનિ વેશની તાલિકા. વીકાના સાફલ્યનુ કારણ. વીકાના હાથમાં જીન મંડળનુ સ્વેચ્છાપૂર્વક આત્મસમર્પણ વ્યવસ્થા, વીકા અને તેની જીત, પ્રજાએ કરેલ જોહીયાનુ આક્રમણ, જોહીયાનુ વિવરણ. વીકાનો જય, ભટ્ટીઓના હાથથી ભાગોરનુ લઈ લેવું અને વીકાનેરની સ્થાપના, વીકાના કાકાએ કરેલ ઉત્તર દેશનો જય. વીકાનુ મરણ, તેના પુત્રનુનકર્ણનો રાજ્યાભિષેક, ભટ્ટીઓ પાસેથી દેશનો જય. નુનકર્ણના પુત્ર જૈતનો અભિષેક, વીકાનેરની ક્ષમતાનો વધારો, રાયસિંહનો અભિષેક ,દેશ જય વીકાનેરના જીતલોકની સ્વાધીનતાનો લોપ, રાજ્યની શ્રીવૃદ્ધિ, અકબર સાથે રાયસિંહનો સંબંધ તેનું સંમાન અને પ્રભુતા, જોહીયા કુળનો બળવો અને તેઓનુ ઉન્મુલન, તેઓની પ્રાચીન ધ્વંસા વિશેષમાં અલેક્ઝાંડરનું વિક્રમનિદર્શન, રાજભ્રાતા રાયસિંહે કરેલ પુનીયા જીતનો પરાભવ, તેઓનુ સંપુર્ણ દમન, સલીમ [જહાંગીર] સાથે રાયસિંહની દુહિતાનો વિવાહ સંબંધ, કર્ણનુ સિંહાસના રોહણ, સમ્રાટની સેવામા કર્ણના પહેલા બીજા અને ત્રીજા પુત્રનો પ્રાણ ત્યાગ, કનિષ્ટ પુત્ર અનુપસિંહનો અભિષેક, કાબુલના વિદ્રોહનુ દમન, તેના મૃત્યુ સંબંધે અનિશ્ચિતપણું, સ્વરૂપ-સિંહનો અભિષેક, તેનું મૃત્યુ, સુજનસિંહ, જોરાવરસિંહ, ગજસિંહ અને રાજસિંહનુ સિંહાસના રોહણ. રાજસિંહની વિષમ યોગે હત્યા કરી તેના ઓરમાન ભાઈએ કરેલ રાજ્યાપહરણ, તેના વિરૂધ્ધે સરદારોનુ ઉઠવું, ન્યાય સંમત ઉત્તરાધિકારી પોતાના ભત્રીજાનો વધ અને વિપ્લવ યુદ્ધ સજ મરાઠાયહારકે કરેલ યોધપુરનુ આક્રમણ. વીકાનેરનુ તાત્કાળિક વિવરણ, વહાવતીનુ વૃત્તાંત.

જે આઠ રાજ્યથી સુવિશાળ રજપુતાનાનું શરીર ગઠિત છે. તેમાં વીકાનેરનું રાજ્ય બીજી શ્રેણીનું અંતર્ગત છે. તે મહારાજ યોધગવના એક વિશાળ વંશતરૂની માત્ર શાખા. તે રાઠોડ વીરના સંતાનોએ જીગીષા વૃતિથી પ્રણોદિત થઇ પોતાના પિતૃ રાજ્યના ઉતર પ્રાંતમાં વીકાનેરની પ્રતિષ્ટા કરી મરૂ ભૂમિના હૃદયે સ્થાપિત હોઇ અને ચારે દિશાએ પ્રતપ્ત વાલુકારાશિથી પરિવેષ્ટિત થઈ વીકાનેર પોતાની સ્વાધીનતા લાંબો કાળ રાખવા સત્તાવાળુ થયું છે.

જે વર્ષમા (સંવત ૧૫૧૫ ઈ. સ. ૧૪૫૯.) માં મહારાજ યોધરાવે રાઠોડ કુળનું રાજપાટ પ્રાચીન મુંદરથી યોધપુરમાં લઇ સ્થાપ્યું. તે વર્ષમા તેનો પુત્ર

વાર પચનદ પ્રદેશમા પેઠો તેટલીવાર જીતલોકો ગેળે ટોળે આવી તેની વિરુદ્ધ ઉતર્યા, તે પજાબ પ્રદેશમા તેઓ ઘણા કાળ સ્વાધીન ભાવે રહ્યા છેરે મહમદન શિષ્યોના પ્રચડ પ્રભાવે અધપતિત થઈ તેઓમાથી કેટલાક ઇસ્લામ ધર્મમા દીક્ષિત થયા બાકીના ગુરુ નાનકના હૃતમ ને દિક્ષિત થઈ શીખ (શિષ્ય) નામે પ્રસિદ્ધ થયા સન્યાસિવર ગુરુ ગોવિંદસિંહની વિકટ ગણસાધનાના પ્રભાવે તે ધર્મવીર શીખલોકો પ્રચડ રાજનીતિના ઉત્તમોત્તમ આસને ચઢી બેઠા, તે સમયે જીતકુળના ઇતિહાસમા એકનવો યુગ આવ્યો, હુકમા જીતલોકો પોતાના બાહુબળે મોટી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી તે અસદિગ્ધ છે, તે જાત જાતિને જાટ પણ કહે છે, પણ તે જતી નામથી પણ ઓળખાય છે

ભારતવર્ષની મરુભૂમિમા કયા સમયે જીતલોકો આવ્યા તેનુ પ્રમાણ કોઇ સ્થળથી નીકળતુ નથી, ગહોડ રજપુતના અભિયાન કાળે તેઓનો જે આચાર વ્યવહાર હતો, તે જોઇ એવુ સિદ્ધ થાય છે કે તે શાન્દ્વીપીય અથવા સીથીયા વાસી છે તે સમયે તેઓ, મેષચારીની અવસ્થામા પોતાનો કાળ વ્હાડતા હતા તેઓમા જે વયોવૃદ્ધ હતા તેનુ નામ મડળ કહેવાતુ તેઓ દ્વારાએ સમાજની પરિચાલના થાતી હીંદુના ધર્મ સાથે તેઓના ધર્મનુ કાંઈ પણ સાદૃશ્ય જોવામા આવતુ નથી જીતલોકો પૌત્તલિક હતા હુર જક્ષાર્તીનનદની તૃણભૂમિથી તેઓએ વિચિત્ર પૌત્તલિક ધર્મ આણ્યો તે ધર્મ પ્રસિદ્ધ મુસલમાન ફકીર શેખફરીદની ધર્મનીતિથી બદલાયો

શાકતીય કુળપતિ વીરવર તૈમુર અને તેના વશધર બાબરના અભિયાનના મધ્યકાળે ગહોડ રજપુતોનુ જીતલોક ઉપર આધિપત્ય હતુ ઇતિહાસમા લખેલ છે જે તૈમુરે જાક્ષાર્તિસના તીરઉપર અને ભારતીય મરુભૂમિ ઉપર શાખો જીતનો સહાર કર્યો તેથી માલુમ પડે છે જે મધ્ય એશીયાની બહાર થઇ ક્રમાનવે તે વીરજાતી સિંધુ નદીના પૂર્વ તીરે આવી અને જે જીતોએ છેવટે વીકાને પોતાનો અધિપતિ ગણ્યો છે તે જીતો ભારતવર્ષની મરુભૂમિમા ઘણાકાળથી વાસ કરતા હતા

મધ્યાન્હ માર્તડની જેમ વીકાનુ તેજ ધીમેધીમે ઘેરવુ બધુ વધી ગયુ જે થોડા વર્ષમા તે ઓછામા ઓછા ૨૬૭૦ ગામડાને અધિપતિ થયો જે અધિપતિપણુ દૃઢ થઇ પડયુ તે શઘળા ગામડાના અધિવાસીઓ તેના ગુણગ્રામથી વિમોહિત થઇ સ્વચ્છાક્રમે તેના તાબામા સુખથી વાસ કરના લાગ્યા પણ કાળચક્રના બેહદ ફેરફાર સાથે વીકાના વશધરો અતિશય બદલાઇ ગયા આજ તે ૨૬૭૦ ગામડામાથી માત્ર ૧૩૦૦ ગામડા તેઓના કબજામા છે

જુદી જુદી જાતની અનુકુળ ઘટના એ પેદા થઇ વીકાનેર સૌભાગ્યનો માર્ગ

જ્યાં સુધી મને રાજતિલક ન કરે ત્યા સુધી હું રાજા ગણાઇશ નહિ. તમો બન્નેના હાથમા માગ અભિષેકનો ભાર હુ સોપું છુ તમો બન્નેના વંશધરો જ્યા સુધી માગ વંશધરને ગજતિલક ન કરે, ત્યાસુધી તે રાજા ગણાશે નહિ ત્યા સુધી રાજ્યાસન ખાલી રહેશે, એ રીતે તે બે વૃદ્ધ જીત વીરના નામ વીકાનેરના ઇતિહાસમા ચીર સ્મરણીય થયા.

જીતલોકોએ વીકાના હાથમા શાસનભાર સોપ્યો ખરો પણ તેથી તેઓની સ્વાધીનતા લુપ્ત થઈ નહિ તેઓની સ્વાધીનતા સ્પૃહા, સ્વભાવથી બળવાળી હતી, જ્યા જ્યા જીત લોકો વસ્તા ત્યા ત્યા તેઓ પોતાની સ્વાધીનતા અક્ષુણ્ણ રાખતા હતા તે સત્પ્રવૃતિની પરિતૃપ્તિ માટે તેઓ પોતાનુ જીવન અમ્લાન વદને આપતા હતા આજ ભારતવર્ષમા તેઓની રાજકીય સ્વાધીનતા લુપ્ત થઈ છે ખરી પણ તેઓની સ્વાધીનતાની સ્પૃહા લુપ્ત થઈ નથી

અનર્થક ગૃહ વિવાદમા જડીભૂત થઇ ગોદાર લોકોએ ગઠોડ વીર વીકાને જેવું ચીરસ્થાયી માન અને આધિપત્ય સોપ્યુ તેવુ માન અને આધિપત્ય કોઇએ કોઈને આ જગત્મા સોપ્યું નથી ભારતવર્ષની આદિમજાતિ પાસેથી અનેક હીંદુ નરપતિઓસમાન અને આધિપત્યપામ્યા, તે સમાન અનેઆધિપત્યકરતા જીતેઆપેલ સમાનઅનેઆધીપત્યઉંચા દરજ્જાનુ હતુ તેમ ભરતના ઇતિહાસમા ત્યાનાઆદિમનિવાસી મીનલોકોનો એવો દાખલો જોવામા આવે છે આજ પણ તે જીત વૃદ્ધ પાડુના વંશધરો વીકાના વંશધરના કપાળમા તન્યાભિષેક સમયે નજતિલક કરે તેના બદલામાં નવા ભિષિક્ત રાજા તેને સોનાના પચીશ કટકા આપે છે વીકાએ પોતાની રાજધાની સ્થાપવા માટે જે જમીન પસંદ કરી તે જમીન એક જીતની હતી રાજાના અતિશય આગ્રહથી તે જીત બોલ્યો "જો આપ એ નગર સાથે મારૂ નામ ચીરકાળના માટે અક્ષય રાખી શકો તો હું તે ભૂમિ આપવા ખુશી છું. વીકાએ પોતાના નામ સાથે તે જીતનું નામ મેળવી રાજધાનીનું નામ વીકાનેર રાખ્યુ

વીકાએ જીતલોકનું સ્વત્વ અક્ષુણ્ણ રાખવા શપથ લીધા જેથી તે લોકોનો વિશ્વાસ વીકા ઉપર બેઠો ત્યારે તેઓએ વીકાના સેનાદળ સાથે એકઠા થઈ, જોહીયાંના ઉપર હુમલો કર્યો. જોહિયા સંપ્રદાય અતી વિશાળ હતો

જોહીયાનો મંડળ ભુરોપાળ નામના સ્થાને વસતો હતો. તેનું નામ શેરસિંહ હતું. શત્રુઓને પાસે આવતા જોઇ શેરસિંહે પોતાનુ દળબળ એકઠું કર્યું અનેઅદમ્ય સાહસે તે શત્રુના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા લાગ્યો, પણ કોઇ સ્વદેશ દ્રોહી વિશ્વાસઘાતકના હાથે શેરસિંહના પ્રાણ જવાથી જોહીયાના અદૃષ્ટ ફુટી ગયા

તેરોની લુંટફાટ નગરી રજપુતોના હાથમાં આવી

નવીન જય લાભે અને ઉત્સાહે ઉત્તેજીત થઇ રાઠોડ વીર વીકાએ પોતાની સેના પશ્ચિમ તરફ ચલાવી. રજપુતોનો ભાગોર પ્રદેશ તેની દ્રષ્ટીએ પડયો. તેણે તે પ્રદેશ પોતાના બાહુબળે [illegible]ની પાસેથી છીનવી લીધો. તે ભાગોર પ્રદેશ જીત લોકોના હાથથી ભટ્ટી રજપુતોએ છીનવી લીધો હતો. કાળના પરિવર્તનથી હવે તે પ્રદેશ જીતના અધિપતિના હાથમાં આવ્યો. વીકાએ શુભદિને શુભ લગ્ને તે પ્રદેશમાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી, તેનું નામ વીકાનેર રાખ્યું.

વીકાનો પરાક્રમ હવે દ્રઢ થયો, તેનો કાકો કંધુલ અભિનવ જીગીષા દ્વારાએ ઉત્તેજીત થઇ મોટા દળ સાથે ઉત્તર દેશ તરફ ચાલ્યો. કંધુલ યુદ્ધકુશળ ક્ષત્રીય હતો. તેનાજ ભુજબળના પ્રભાવે વીકો અધીકવાર જય મેળવી શકયો. ઉત્તર તરફ કુચ કરી તેણે આહીયાપ, વેનીવલ અને આરણ નામના ત્રણ જીત પ્રદેશ કબજે કર્યા. તે ત્રણ પ્રદેશમાં તેના સંતાનો આજપણ વાસ કરે છે, તેઓ કંધુલોત રાઠોડ નામે પ્રસિદ્ધ છે. કંધુલોત રાઠોરો સ્વભાવથી તેજસ્વી અને સ્વાધીનતાપ્રિય છે. તેઓ વીકાનેર રાજ્યના પ્રધાન અંગીભુત ખરા પણ તેઓ વીકાનેર રાજને [illegible] આપતા નથી. તેઓ વીકાનેર રાજ્યને નામમાત્ર માન્ય કરે છે. રાઠોડ વીર [illegible] તેના પ્રતાપ પ્રતિદિન વધતો ગયો તે પ્રતાપ સહ્ય થઇ શકે તેવો નહિ. [illegible] શત્રુઓથી નડતા પીડાઇ ગયો. તેના જીવન સાથે તેના પ્રતાપનો અવસાન થયો. [illegible] યવન શાહપિરુન વીકાનેર દુર્ગ કબજે કરવા જતાં રજપુતના પ્રતિનિધિથી તે યુદ્ધમાં હણાયો.

વીકાએ પુગલના ભટ્ટિરાજની દુહિતાનો વિવાહ કર્યો હતો. તે ભટ્ટિરાજની કન્યાના પેટે નુનકર્ણ અને ગરસિંહ નામના બે પુત્ર પેદા થયા. જ્યેષ્ઠ પુત્ર નુનકર્ણના હાથમાં રાજ્યભાર આપી વીકો સંવત ૧૫૫૧ (ઇ. સ ૧૪૯૫) માં પરલોકવાસી થયો. નુનકર્ણ પિતૃસિંહાસને અભિષીક્ત થયો. ગરસિંહે, ગરસિંહસર અને અરસિંહસર નામના બે નગર સ્થાપી અમરત્વ મેળવ્યુ. ગરસિંહનો વંશ અતિ વિસ્તૃત નથી. તેના સંતાનો ગરસિંહ વીકાના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

પિતૃસિંહાસને અભિષિક્ત થઇ નુનકર્ણે પિતૃપદવી અનુસરી, તેણે રાજ્યના પશ્ચિમ પ્રાંત ઉપર આવેલા ભટ્ટિરજપુતોના અનેક ગામડા છીનવી લીધાં. તેના [illegible] ચાર પુત્ર થયા હતા. તેમાંથી મોટા પુત્રે પોતાના પિતાના જીવિતકાળમાં

[illegible] સંવત ૧૫૪૫ ઇ. સ. ૧૪૮૯ ના વૈશાખ માસના પંદરમાં દિવસે વીકાએ વીકાનેર સ્થાપ્યુ.

મહાજીત પ્રદેશ અને એકસો ચાળીશ ગામડા લઇ પોતાના નાના ભાઇને પોતાનો અગ્રાધિકારિત્વને હક આપી દીધો જેનુ નામ જૈત હતુ. ત્યારપછી જેત, સવત ૧૫૫૯ મા વીકાનેરના રાજ્યસિહાસને અભિષિક્ત થયો તેના બીજા ભાઇઓને ભૂમિસપતિ મળી જૈતના ત્રણ પુત્ર હતા પહેલાનુ નામ કલ્યાણસિહ, બીજાનુ નામ શિવજી અને ત્રીજાનુ નામ એશયાલ હતુ જેતસિહે સ્વાધીન શ્રેસીયા સરદાર પાસેથી નાણેટિ જીત્યો ખેચી લીધો તે જીત્યો તેણે પોતાના પુત્ર શિવજીના હાથમા સોપ્યો

સવત્ ૧૬૦૩ મા કલ્યાણસિહ પિતૃસિહાસને અભિષિક્ત થયો તેને ત્રણ પુત્ર હતા પહેલાનુ નામ રાયસિહ, બીજાનુ નામ રામસિહ અને ત્રીજાનુ નામ પૃથ્વીસિહ હતુ

પિતાના પરલોકવાસ ઉપર સવત્ ૧૬૩૦ (ઇ સ ૧૫૭૩) મા રાયસિહ વીકાની ગાદીએ બેઠો તેના અભિષેક ઉપર જીતલોકનુ કાયમનુ સ્વતંત્ર લુપ્ત થઈ ગયુ આજસુધી તેઓ તે સ્વતંત્ર અબાધે ભોગવતા હતા પણ રજપુતોની સખ્યા વધી પડવાથી તેઓનો પ્રભાવ મદ થઈ પડયો તે સમયે રજપુતોએ તેઓના સઘળા હક ખેચી લીધા ત્યારપછી રાજ્યસત્તાને ખોઇ બેનશીબ જીતલોકો દીન દશાથી રહેવા લાગ્યા, હવે અસ્ત્ર અને અસિને છોડી તેઓ ગાયો બકરા વીગેરે ચારવા લાગ્યા રાયસિહના શાસનકાળમા વીકાનેરના રાઠોડ રજપુતો મોગલ સામ્રાજ્યના તાબામા રહી બીજા રજપુત રાજ્યની જેમ ઉન્નતિ અને સમૃદ્ધિ ભોગવવા લાગ્યા પણ તેઓએ અમુલ્ય ધન સ્વાધીનતા વેચી ને સમૃદ્ધિ અને ઉન્નતિ ખરીદી, જેમ તેઓએ જીતલોકની સ્વાધીનતા છીનવી, તેમ મોગલોએ તેઓની સ્વાધીનતા છીનવી લીધી

પિતાના પરલોકવાસ ઉપર રાયસિહ તેના દેહનો ભસ્મરાશિ ગગાતીરે લઇ ગયો તે સમયે ભુવનવિદિત અકબર દીલ્હીના સિહાસન ઉપર હતો રાયસિહે અને સમ્રાટ અકબરે, યશલમીરની રાજપુત્રીઓ પરણી હતી પિતાના ઔર્દ્ધ્વ દેહિક સસ્કારના અતે રાયસિહે સમ્રાટની મુલાકાત કરવા ચાહ્યુ અબરરાજ માનસિહ તેને અકબરની પાસે લઇ ગયો મોગલ સમ્રાટે વીકાનેરરાજને અવત સમાદરે ગ્રહણ કર્યો તેને ચાર હજાર સેનાપતિનો હોદ્દો આપ્યો વળી તેની સાથે ' રાજા" એવો ઈલ્કાબ તેને બક્ષ્યો તે સમયે યોધપુરનો અધિપતિ માલદેવ સમ્રાટનો વિરાગ ભાજન થયો અકબરે તેની પાસેથી નાગોર રાજ્ય ખેચી લઇ તે રાયસિહને આપ્યુ સ્વાધીનતા વેચી તેના બદલામા સમ્રાટના તાબામા મોટો અધિકાર પામી વીકાનેરરાજ રાયસિહ પોતાના રાજ્યમા આવ્યો તેણે પોતાના

જે દિવસે રામસિંહના ભુજબળે પુનીયા લોકો પરાસ્ત થયા તે દિવસે વીકાનેરના રાજમુકટમાં એક બીજું રત્ન સ્થાપીત થયું, તે દિવસે છોજીત ઉપનિવેશનું રાજ્ય નૈતિક જીવન નાશ પામ્યું. તેઓના હાથથી ખડગ ખસી ગયું. તેના બદલે તેઓના હાથમાં હળ આવ્યું.

સમ્રાટ અકબરના સઘળા યુદ્ધ વ્યાપારમાં રાજા રાયસિંહ પોતાની પ્રચંડ રાઠોડ સેનાને સાથે રાખી પુષ્કળ ધ્યાન આપતો હતો. અમદાવાદ નગરના ઘેરામાં અમદાવાદના શાસનકર્તા મીરજા મહમદહુસેનની સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરી તેને હણી રાજા રાયસિંહે વિશેષ ખ્યાતિ મેળવી. રાજનીતિજ્ઞ અકબર રજપુતોનેસારી રીતે જાણતો હતો. પોતાના રાજ્યની આબાદી માટે તેણે રજપુતોને ઉંચી ઉંચી પદવી આપી. તેણે રજપુત વીરત્વનું જેવું સમાન રખ્યું હતું તેવું ભારતવર્ષના કોઇ પણ બાદશાહે રાખ્યું નથી. વીકાનેરના રાજકુળ સાથે મોગલને સંબંધ દ્રઢ કરવા તેણે રાયસિંહની દુહિતા સાથે પોતાના પુત્ર સલીમનો વિવાહ કર્યો. તે વૈજાત્ય વિવાહનું ફળ બેનશીબ પારવેજ ઉત્પન્ન થયો.

રાયસિંહના પરલોક ગમન ઉપર સવત્ ૧૬૮૮ (ઇ. સ. ૧૬૩૨) માં તેનો એકનોએક પુત્ર કર્ણ વીકાનેરની ગદીએ બેઠો. કર્ણ પિતાના જીવિત કાળમાં દોલતાબાદનું શાસન કર્તૃત્વ અને બે હજાર સેના ઉપરનું સેનાપત્ય પામ્યો હતો. ઘણા રજપુતોની જેમ કર્ણે દારા શેકોનો પક્ષ પકડયો હતો તે કાળે તે દારાના પ્રચંડ પ્રતિદ્વંદ્વીની સાથે રહી કામ કરતો હતો. યવન સેનાનાયક તેનો શુદ્ધ અભિપ્રાય જાણી તેનો વધ કરવા પ્રપંચ કરતો હતો. બુંદીના હાડ રાજા પાસે તે બાબતના ખબર પહોંચ્યા. તેણે તે પ્રપંચ જાળમાંથી કર્ણને બચાવ્યો. કર્ણ વીકાનેરમાં મરણ પામ્યો મૃત્યુકાળે તેના ચાર પુત્રો જીવતા હતા જેઓના નામ પદ્મસિંહ, કેસરીસિંહ, મોહનસિંહ અને અનુપસિંહ હતાં.

રજપુત લોકો સ્વભાવથી રાજભક્ત રાજાના ઉપકાર માટે તેઓ અમ્લાનવદને જીવનનો ઉત્સર્ગ કરે, મોગલ સામ્રાજ્યના ગૌરવ માટે તેઓએ જે બેહદ આત્મત્યાગ સ્વીકાર્યો છે તેનું વર્ણન રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં સ્થળે સ્થળે મળી આવે છે. કર્ણના પહેલા અને બીજા પુત્રે વિજયપુરના વિપ્લવકાળમા પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. ત્રીજો પુત્ર મોહનસિંહ રાજશિબિરમાં શોચનીય દશાથી મરણ પામ્યો.

અનુપસિંહ વીકાનેરના રાજ્ય સિંહાસને બેઠો. સંવત્ ૧૭૩૦ (ઇ.સ. ૧૬૭૪) માં તેનો રાજ્યાભિષેક થયો, તેના ભાઇઓની સેવાથી સંતુષ્ટ થઇ સમ્રાટે પાંચ હજાર સેનાનો અધિપતિ બનાવ્યો. વળી વિજયપુર અને ઔરંગાબાદનો શાસન ભાર તેને સોંપ્યો. આદોનીનો કીલ્લો અને કેટલીક ભૂમિસંપતિ તે પામ્યો.

સુરતસિંહની એ ગરજી માતાથી રાજસિંહે પ્રાણ ખોયા. સુરતસિંહ રાજમાતાનો ઉપયુક્ત પુત્ર સુરતસિંહ રાજસિંહાસનનો કબજો કરવા માટે તેણે તેના બીજા ભાઈઓને સ્થાનાન્તરિત કર્યા.

પ્રતાપસિંહ અને જયસિંહ નામના બે પુત્રને પાછળ રાખી રાજસિંહ મરણ પામ્યો. તેના મૃત્યુ પછી, બળ પૂર્વક રાજગાદી કબજે ન કરી, કૌશલથી તે કબજે કરવાનું સુરતસિંહે વિચાર્યું. આજ સુધી તે પ્રતિનિધિ પદે નીમાયેલ હતો. અઢાર માસ તેણે તે પદનું કામ ચતુરાઈથી કર્યું. તેણે તે અવસરમાં મીઠાં ભાષણથી રાજના સરદારોને હસ્તગત કર્યા. છેવટે સુરતસિંહે મોટા મોટા સરદારોને પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કહી આપ્યો, તેને મદદ આપવા તાણે તે માથે ભૂમિસંપત્તિ આપી રાજી રાખ્યા. બખ્તીયારસિંહ નામનો એક રજપુત તેનો ગુઢ અભિપ્રાય પ્રથમથીજ જાણતો હતો. બખ્તીયારસિંહના બાર પછીના પૂર્વ પુરૂષો બીકાનેરમાં દીવાનનું કામ કરતા આવ્યા હતા તેઓ રાજ્યમાં પરમ વિશ્વસ્ત ગણાતા હતા. બખ્તીયારસિંહે, સુરતસિંહનો ગુઢ અભિપ્રાય વ્યર્થ કરી દેવા પ્રયત્ન આદર્યો. પણ તે યત્નો પ્રતિકૂલ અસમયે પ્રગટ થયા. રાજન બખ્તીયારસિંહના પ્રયત્નો નિષ્ફળ થયા એટલુંજ નહિ પણ દુરાચાર સુરતસિંહે તેને કારારુદ્ધ કર્યો. ત્યાર પછી ખડગદારોએ સઘળા નિર્દોષો કાપી નાખી વિજય લેવાના ઇરાદાએ સુરતસિંહે કેટલુંક મનુષ્ય સંહાર કર્યું.

પણ તે બાળ રાજકુમારને હસ્તગત કરી શક્યો નહિ. છેવટે તેણે બીકાનેરના સામંતોને કહી મોકલ્યું કે સુરતસિંહના હુકમથી સઘળા સરદારોએ બીકાનેરમાં હાજર થવું, બે સરદારો સિવાય બીજા સરદારોએ તેનો હુકમ પાળવા અસ્વીકાર કર્યો. તે સમયે તે સઘળા સરદારો એકઠા થઈ સુરતસિંહને પદચ્યુત કરત તો બીકાના સંતાનનો વૃથા રક્તપાત થાત નહિ પણ તે અભિલાષ સરદાર તેનો દર્પચુર્ણ કરી દેવા કાઈપણ ઈલાજ ન લેતા પોતપોતાના કીલ્લામાં રહ્યા. સુરતસિંહ સેના એકઠી કરી નહુર નામના સ્થળે આવ્યો. ત્યાં વસ્તીના સરદારોને જુદા જુદા પ્રલોભન બતાવી પોતાના પક્ષમાં તેને લેવા તેણે સમુચિત કરી તેને નહુર કીલ્લામાં રાખી તે અર્જુનપુર નામના નગર તરફ ચાલ્યો. થોડા સમયમાં તે નગર તેના વિદ્વેષાનળમાં બળી ભસ્મ થયું. સુરતસિંહ તેનું સર્વસ્વ હરી ફતેહનગર તરફ ચાલ્યો. ત્યાં જઈ તેણે તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્યાંના અધિપતિ દુર્જનસિંહે વીરોચિત કાર્ય કરી નગરના બચાવની ચેષ્ટા કરી પણ જ્યારે તેની કોઈ પણ ચેષ્ટા ફળવાળી થઈ નહિ, ત્યારે આત્મરક્ષાનો ઉપાય ન જોતા તે આત્મઘાતી થયો, તેનો ઉત્તરાધિકારી ગર્વિત થયો. જ્યોકુલ સુરતસિંહે રકુના સામંત પાસેથી, બારહઝાર

કાઈપણુ કમર રાખી નહિ, બન્ને પક્ષના દળ વીંગોર નામના સ્થળે લડવા ઉભા રહ્યા બન્ને દળ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યુ, છેવટે ત્રણ હજાર ભટ્ટી રજપુતો યુદ્ધસ્થળે પડયા, જય પરાજયના કાઈ પણ ચિન્હ જોવામા આવ્યા નહિ. છેવટે સુરતસિહ જયી થયો તેની સઘળી બાધા અને વિપતિ દુર થઇ તેનો રાણાપહરણનો માર્ગ મોકળો અને સાફ થયો તે જય ચિન્હન સ્મરણ માટે તેણે ફતેગઢનો કીલ્લો સ્થાપ્યો, અપવૃત સિંહાસન ઉપર નિષ્કટક થઇ બેસી સુરતસિહે દેશ અને વિદેશમા પોતાની સત્તા અક્ષુણ્ણ રાખના પ્રતિજ્ઞા કરી પ્રચડ વિદાવત ઉપર હુમલો કરી તેની ભૂમિ ઉપરથી તેણે પચાશ હજાર રૂપીઆનો કર લીધો ચુરૂ નગરના અધિવાસી ઓએ સુરતસિહને મદદ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી સુરતસિહની અત્યાચાર કહાણી દેશમા પ્રસિદ્ધ થઇ

એ ઘટના પછી થોડા દિવસ ઉપર તીયારોના કેશણી સરદાર અને તેના અધિપતિ વચ્ચે ઘોર વિવાદ થયો તે અધિપતિનુ નામ ભાઉવાલખા હતુ કેશની સરદારે ભાઉવાલખાનુ દમન કરવા સુરતસિહની મદદની માગણી કરી એ ઘટનાથી સુરતસિહની ઉન્નતીનો સુયોગ આવ્યો એ સમે દુર્દાંત દાઉદ પુત્ર અનેક દરજ્જે દનિત થયા, સુરતસિહ કેશનીસરદારની મદદે ઉતર્યો, બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યુ તે યુદ્ધમા રાઠોડ સેનાએ જય મેળવ્યો વિપક્ષ દળનો મોજગઢ કીલ્લોજીત કર્યો, એક ભટ્ટીનીર્વાહે તે કીલ્લાનો જય કર્યો હતો, જેનુ નામ ઇદુસિહ હતુ, ઇદુસિહ વીકાનેરનો પ્રધાન સેનાનાયક ગભીર રાત્રીયોને મોજગઢનો ગેટ ઓળગી કીલ્લા માહેલી સેનાનો અને સેનાધ્યક્ષક મહમદ મરૂપ કેશનીનો સહાર કર્યો, અને તેની વનિતાને કેદ કરી તેણે વીકાનેરમા આણી તે વનિતા પાચ હજારરૂપીયા, અને પાચસો ઉટ આપી છુટી મોજગઢને કબજે કરવા ઇદુસિહે જે વીરત્વ બતાવ્યુ તેથી તેની કીર્તિ અચળ રહી

જે કેશની સરદાર વીકાનેરમા શરણે થયો, તેનુ નામ ખુદાબક્ષ દાઉદપુત્રની પ્રસિદ્ધ જાયગીરી તીયારો તેની ભૂમિ સપતિ ત્રણનો સરદાર અને પાચસો સૈનિકોને લઇ ખુદાબક્ષે સુરતસિહનો આશ્રય લીધો, તેને દીલાસા આપી સુરત સિહે કહ્યું જે "તમે મને સહાય આપો, તો હુ તમને સહાય આપવા કસુર કરીશ નહિ" જુઓ તમે મારી મદદથી તમારૂ આધિપત્ય સિધુ નદી સુધી ફેલાવો છો કે નહિ" સુરતસિહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો તેના ભરણ પોષણ માટે જોઇતો બંદોબસ્ત તેણે કર્યો ત્યારપછી ખુદાબક્ષની મદદ માટે મોટી સેના તૈયાર થઇ, ચારે દિશાએથી વીકાના સતાનો યુદ્ધ સજ્જાથી સજાઈ વીકાનેરમા આવવા લાગ્યા એ રીતે થોડા સમયમા ૨૧૮૮ સ્વારો ૫૭૫૧ પાયદા અને

સત્કારમા ભાગ લેવા તૈયાર થઈ પણ તેઓનો આનદ ભાવ થોડા સમયમા દૂર થયો, સુરતસિહ મૃત્યુના કગળગ્રાસમાથી બચ્યો શાગ્રિક સ્વાસ્થ્યાઓએ બળ મેળવી ગરીબ રૈયતના લોહી ચુસી પોતાનો ખજાનો ભરી દેવા તેણે સક૫ કર્યો તેના અત્યાચારની સીમા રહી નહિ, તેના પાશવ અત્યાચારથી પ્રજા પીડીત થઇ પાશવી વૃત્તિથી પ્રેરિત થઇ સુરતસિહ એવો બધો ઉન્મત્ત થઇ ગયો હતો જે તેણે પરમોપકારી બધુઓન લોહી ચુસવા તૈયારી કરી તેણે ભુકાર્કે સરદારનો સહારકર્યો

ઉત્પીડક નષ્ટાપહારક સુરતસિહના ભયકર અત્યાચારથી રાજ્યના એમ ગળની સીમા રહી નહિ, આખુ બીકાનેર કેવળ સ્મશાન જેવુ થઇ ગયુ, જે રાજા પ્રજાનો એકમાત્ર રક્ષક કહેવાયનેજ ભક્ષક થઇ પડયો સુરતસિહે પ્રજાના મગળ તરફ જોયુ નહી જે પ્રકૃતિવર્ગ તેના રાજ્યનુ જીવન સ્વરૂપ હતો તે પ્રકૃતિવર્ગ તેના અત્યાચારથી પ્રતિદિન વિલાપ કરતો હતો સુરતસિહે તે વિલાપ સામુ પણ જોયુ નહિ પ્રજાવર્ગ અત્યાચારથી પીડાઇ તેના પ્રદેશ ત્યાગ કરી બ્રીટીશ રાજ્યના સીમાડાના જનપદ હાસી અને હરીયાનામા ગયા ત્યા અગ્રેજલોકોએ તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો ત્રણોત્રેનીશ વર્ષમા માત્ર એક રાઠાપહાર સુરતસિહના અત્યાચારથી બીકાનેરની સમૃદ્ધિ તુટી બીકાનેરના પ્રતિષ્ઠાતા રાઠોડ વીર બીકાથકી તે દુરાત્મા સુરતસિહ સુધી તેરશાસન કાળનુ વર્ણન થયુ, તેમા અગીયાર પુરૂષોએ રાજ્ય કર્યુ

બીકાનેરના પ્રકૃતિ વિવરણ ઉપર મનોનિવેશ કર્યા આગાઉ વિદાવતીના વિષય ઉપર કેટલુક વ્યાન આપી તેનુ વર્ણન કરવુ આ સ્થળે કેવળ પ્રયોજનીય છે વિદાવતી, બીકાના એક ભાઇ બીદાથી સ્થાપીત નવુ રાજ્ય સ્થાપવાના ઉત્સાહે વિદો કેટલાક સનિકો સાથે સુદરથી બહાર નીકળ્યો, તેણે ગદવાર તરફ પોતાના સૈનિકોને ચલા યા

ગદવાર, તે સમયે લાણાના કબજામા હતુ તેની આવવાની વાત સાભળી ગદવારના શાસન કર્તાએ તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો વિદો તેના તરફ કોઇ રીતનુ અભિચાર કરી શકયો નહિ ત્યાર પછી તે ઉત્તર તરફ આ યો ત્યા તેણે મોહિલકુળના શાસનકર્તા પાસે આશ્રય લીધો મોહિલકુળ ઘણુ પ્રાચીન ઘણા લોકો તેને ચહુકુળની એક શાખા કહેતુ પણ કેટલાક ઐતિહાસિકો છત્રીશ રજપુતોના કુળમાથી તેને એક કુળ ગણેછે જે સમયે વિદો મોહિલના રાજ્યમ આવ્યો ત્યારે તેનો અધિપતિ, પોતાનુ રાજપાટ ચોપુરમા સ્થાપી એકસો ચાળીસ ગામડા ઉપર પોતાનુ શાસન ચલાવતો હતો તેનો ઇ કાળ ઠાકુરનો હતો તેના તાબામા કર્મચારી નીમાઈ ચતુર વિદાએ તેનુ રાજ્ય હસ્તગત કરવા સુયોગ જોવાનુ શરૂ કર્યુ તેણે જોયુ જે બળથી અભીષ્ટ સિદ્ધિ થાય તેમ નથી છળ અને કાશળ કરી અભીષ્ટ સિદ્ધિ કરવી તે તેને યુક્ત લાગ્યુ તે રજપુત હતો ભૂમી મેળવવી

એ રજપુતનો પરમ ધર્મ છે એમ તે માનતો હતો એવી માન્યતા અને વિશ્વાસથી ઘણા ખરાબ અને વિશ્વાસઘાતક ઉપાયો લઈ વિદાએ પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિ મેળવવા યુક્તિ કરી તેણે મારવાડની રાજકુમારી સાથે મોહિલ રાજકુમારનો વિવાહ સબંધ સ્થિર કર્યો. બન્ને પક્ષ વાળાઓ વિવાહમાં સંમત થયા વિવાહનો દિવસ મુકરર થયો વિવાહની તૈયારી થવા લાગી જોતા જોતામા વિવાહનો દિવસ આવી પહોચ્યો વિદો કન્યાનો આત્મીય અને રક્ષક બની કન્યાના યાત્રીઓને મોહિલ દુર્ગમા લઇ ગયો કોઇએ તે વાતમા સંદેહ લીધો નહિ કિલ્લાના વિશાળ આંગણામા મોહિલ ઠાકુરના લોકો વિવાહના યોગ્ય અવસરની વાટ જોઇ ઉંચી વેશભૂષામા ઉભા હતા એટલામા કેટલીક સમાચ્છાદિત પાલખીઓ અને ગાડા કિલ્લામા આવ્યા મોહિલ સરદારો તેઓને આનંદથી ગ્રહણ કરવા ગોઠવણ કરતા હતા એટલામા તે આચ્છાદિત પાલખીઓમાથી અને ગાડામાથી કેટલાક અસ્ત્ર સૈનિકો બહાર પડયા તેઓએ મોહિલના પ્રધાન પ્રધાન વીરનો સંહાર કર્યો એ રીત હલકી વિશ્વાસઘાતકતા અને આતતાયિતાની સહાયે વિધ્વસ્ત મોહિલોની હત્યા કરી વિદો ચોપુરના કિલ્લામા રહેવા લાગ્યો તે સમયે તેની પાસે સેના બહુ થોડું હતુ તે માટે તે કિલ્લાનુ દ્વાર સર્વદા બંધ રાખતો હતો પણ તેવી રીતની હાલતમા તે થોડાજ દિવસ રહ્યો મહારાજ યોધે, તેનો સઘળો વૃત્તાંત સાંભળી પુત્રની મદદ માટે નવું લશ્કર મોકલ્યું એવી રીતની મદદ પામી, વિદાએ પોતાના પિતાને બાર ગામડા આપી કૃતજ્ઞતા બહાર પાડી વીદાના પુત્ર તેજસિંહે વીદાસહર સ્થાપ્યુ વીદાવત સંપ્રદાય બીકાનેરમા પ્રબળ થયા અને પ્રધાન ગણાય છે રાજા તેઓના ઉપર કોઇ રીતનો અત્યાચાર કરી શકતો નથી. મોહિલોના પ્રાચીન નગર ચોપુરની ચારે બાજુઓનો એક વિશાળ ભૂમી ભાગ જે થોડોજ ફળદ્રુપ વર્ષા કાળે તે સ્થળે પુષ્કળ વૃષ્ટિ થાય ત્યા ઘઉંની પેદાશ અધિક ને મરૂભૂમીના મધ્ય સ્થળે સ્થાપિત અને ચારે દિશાએ બાલીયાળાટીથી તે પરિવેષ્ટિત ત મોહિલાનો મરૂવાસ રહેવાનો હતો એ મરૂવાસ લબાઇમા બારકોશ અને પહોળાઇમા ત્રણ કોશ હતો તેમા એકસો ચાળીસ ગામડા હતા જેમા પચાસ હજાર લોકનો વાસ હતો જેમા ત્રીજો ભાગ ચારોટનો હતો વિદાવતીની બાર જહાગીર હતી જેમા પાંચ જહાગીર પ્રધાન વિદાના વંશધરો ઘણું કરી લુંટફાટ ચોરી કરી ગુજરાન કરતા હતા નાશ્તા લઇ લેવામા તેઓ કોઇનો ભય રાખતા નહિ તેઓ આ બર રાજ્યના અતિ આબાદ પ્રદેશમા ખેતી કુશાવહ પ્રજા વર્ગનું સર્વસ્વ હરણ કરતા હતા

દ્વિતીય અધ્યાય.

પીકાનેરની અવસ્થા, તેના અધઃપાતનું કારણ. તેની વિસ્તૃતિ. લોક સંખ્યા. જીતલોકો મારસ્વત બ્રાહ્મણ– ચારણ– માલી અને વાળંદ– ચોરા અને બેહરી– રજપુત– દેશનો ઉપરનો ભાગ– શસ્ય– જળ– લવણહૃદ– દેશનું પ્રાકૃતિક ખનિજ દ્રવ્ય– તેલાક્તમૃત્તિકા– પ્રાણીસંભવ. શિલ્પ વવાણિજ્ય– સેના– શાસનવિધિ અને રાજસ્વ– જુદીજુદી જાતના કર અને જકાત. બીજી જાતની આવક સામંત સેના અને ગૃહ સેના.

એ મારવાડ પ્રદેશનું પાશ્ચાત્ય પરિવ્રાજક લોકોએ થોડુંજ વર્ણન કરેલછે. મરૂભૂમિની ઉત્તમ વાલુકારાશિને ઉલ્લંઘન કરી અનેક યુરૂપીયનો વીકાનેરમાં પેસી શકયા નથી. પહેલાં તેઓની એવી ધારણા હતીજે વીકાનેર એક મરૂભૂમિછે. હાલ એમ સંભળાયછેજે વર્ષોવર્ષ મરૂભૂમિનો વાલકારશિ ક્રમે ક્રમે વધેછે તોપણ તેથી વીકાનેરને કાંઈ હરકત નથી. વીકાનેરમાં અનાજની પેદાશ વિશેષછે જેથી અસંખ્ય લોકોની જીવિકા નીકળેછે અગાઉના કરતાં હાલની વીકાનેરની અવસ્થા અધઃપાતમાં આવી જણાયછે. પણ તે અધઃપાતનું પ્રકૃત કારણશું? તેનું પ્રકૃત કારણ ચારે લુટારાનો અત્યાચાર અને રાજ્યની પ્રજા ઉપર મોટો કારભાર પ્રકૃતિની વિડંબનાથી વીકાનેર જેવીરીતે અરક્ષિત અને પ્રકાશ્ય સ્થળે સ્થિત તેથી ચારે તરફના લુંટારા વિગેરે ટોળાબંધ આવી પ્રજાનું સર્વસ્વ લુંટીલેતા હતા. દેશના રાજા પ્રજાના સુખ સામે જોતા નહિ. પ્રજા વર્ગ નાશ પામો, અનાહારે મરીજાઓ. તેઓનું પાષાણમય હૃદય પીગળાતું નહિ એવા ઉત્પીડનમાં રાજ્ય નાશપામે તેમાં વિચિત્રતા શી જે દિવસે વિકાએ જીત્ત લોકોનું સ્વાધીન જીવન નાશ કરી વિકાનેરની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠાકરી. તે દિવસથી ત્રણ સેકામાં વિકાનેરનાં ગામડાં કમ થઇ ગયાં હતાં હાલ જે ગામડાં છે તેના દુર્ભાગ્યે રસાતળે જવાનો ઊપક્રમ થાયછે. અગાઉ જે વેપારીઓ ટોળાબંધ આવી વીકાનેરમાં થઈ પોતાનો પુષ્કળ માલ લઇ જઇ જકાત આપી રાજ ભંડાર ભરી દેતા. આજ દેશની અરક્ષિત અવસ્થામાં તે કાંઈ જોવાતું નથી વળી ચોર લુંટારાના ભયથી વેપારીઓ વીકાનેરના સીમાડામાં પગ મુકતા નથી એવી રીતની વેપારીની અનાસ્થાથી ચુરૂ રાજગઢ વીગેરે દેશો નાશ પામ્યા.

વિસ્તૃતિ અને લોક સંખ્યા-વિકાનેર ઉત્તર દક્ષિણમાં એકસો સાઠ માઈલ

રજપુત-વીકાનેરના રજપુતોમા વીરાચારનો ફેરફાર થયો નથી દુર્ધર્ષ મહારાષ્ટ્રીય લોક અને પઠાણના પાશવ અત્યાચારથી મેવાડ, મારવાડ, અંબર, અંત સાર શુન્ય થઇ ગયા હતા તે તે પ્રદેશમા જીવની શક્તિનો હ્રાસ થયો હતો પણ વીકાનેર દૂર અને દુર્ગમ હોઇ તેં પાખંડી લોકોના વિદ્વેષાનળમા પડયુ નહિ તોપણ વિધાતા વીકાનેર ઉપર સુપ્રસન્ન નથી વીકાનેરના રાઠોડોમા પુષ્કળ કુસંસ્કાર છે તેઓ જેવો તેવો રાંધેલો ખોરાક ખાયછે, તેઓ જેના તેના પીયાલાનુ જળ પીએછે તેઓ સાહસી, કષ્ટસહિષ્ણુ, બળવાન અને સહજ સંતુષ્ટ છે જો તેઓને રૂડી રીતે રાજનીતિની શિક્ષા અપાય તો વીકાનેરના રજપુતો જગતમા ઉત્કૃષ્ટ થઈ જાય અધિક માત્રાનુ અફીણ સેવવાથી, ગાંજો ખાવાથી, તમાકુ પીવાથી, અને બીજા કેટલાક માદક દ્રવ્ય સેવવાથી તેઓ બહુજ આળસુ થઇ ગયા

દેશનો ઉપરી ભાગ-કેટલાક મરૂવામના પ્રદેશવિના વીકાનેરનો ઘણોખરો ભાગ વાલુકામય છે તેના ઉત્તર દક્ષિણમા પુગલથી યશલમેર પર્યંત રેખાપાત કર્યો હોય તો, તે રેખા એક સુદીર્ઘ વલુકામેર ઉપર પડે એ વિશાળ વાલુકા નદમા વચ્ચે વચ્ચે મોટી મોટી બાવીયાડી જોવામા આવેછે વીકાનેરની ઉત્તર પૂર્વમા રાજગઢથી નહુર અને ભટનેર સુધી જે વિસ્તૃત્ત ભૂમીભાગ છે તે સઘળો ગાર્ગી માટી વ્રાણો છે તેમા વાલુકાનો થોડોજ ભાગ છે તે પ્રદેશ ફળદ્રુપ છે તેમા અનાજ, મેવા થાયછે વીકાનેરના કેટલાક સ્થળમા મહુર અને નવ પણ થાયછે સઘળા અનાજમા વીકાનેરનો બાજરો ઉપાદેય છે એવી રીતનો બાજરો વીકાનેરમા કોઈ સ્થળે થાતો નથી વીકાનેરમા સ્થાને સ્થાને કપાસ થાયછે

જળ-ભારતવર્ષની સઘળી મરૂભૂમીમા, જળ પૃથ્વીના, ઘણાજ નીચેના થરમા હોય છે તે સબંધમા આફ્રીકાખંડના શાહારાની મરૂભૂમીની સાથે સર ખાવતા તેનુ સાર્થક્ય જોવામા આવેછે આફ્રીકાના ઉત્તર ભાગના ફીજાન નામના પ્રદેશની રાજધાની મયુરઝુકમા વીશ ફીટ નીચે કાપ્ટનનીયન સાહેબે પાણી મેળવ્યુ. ફીજાન સાથે સમાન અક્ષાંશેરહી વીકાનેરના પક્ષમા એટલી ઉંડાઇએ પાણી નીકળવાની, અસંભનના નથી

રાજધાનીની પાસેના દેશનોખ નગરના કુવા બસોથી અઢીસો હાથ ઉંડા છે

લવણ સરોવર-સઘળી ભારતીય મરૂભૂમીમા ઘણ લવણ સરોવર છે તે લવણ સરોવર ત્યા સરનામે પ્રસિદ્ધ તે સઘળા મારવાડના લવણ હદથી વિશેષ ઉપકારી નથી જે સરોવર સહુમા મોટુ છે તે સર નામના નગરમા છે તેનો પરિધિ છ માઈલનો છે ચોપુર નામના નગરમા એક લવણ સરોવર છે તે બન્ને સરોવરમા ત્રણ હાથ જળ રહે છે ઉષ્ણ વાયુના વાવાથી તે શુષ્ક થઈ જાય છે તે

દેશમાથી અફીણ આવતુ હતુ સિધુ દેશમાથી ઘઉ, ચોખા, ખજુર વીગેરે મા માન આવતો તે સઘળા માલમાથી કેટલોક ભાગ વીકાનેરમા રેઆતો

ઊર્ણવાસ—મારવાડ દેશમા જે ઉન પેદા થાયછે તે ઉન, તે પ્રદેશના શિલ્પની પ્રધાન સામગ્રી તેના થકી સ્ત્રી પુરૂષના વ્યવહારોપયોગી કાપડ બનાવવામા આવેછે ધની અને નિર્ધન સઘળા તે કપડાનો વ્યવહાર કરે છે નણ રૂપૈયાથી તે ત્રીશ રૂપીઆ સુધીની કીમતના ઉન વસ્ત્ર કામળા વીગેરે તે પ્રદેશમા માલુમ પડેછે એ ઉનમાથી સ્ત્રી લોકના દુપટ્ટા અને પુરૂષની પાઘડી બનાવવામા આવેછે પાઘડી અગર જેકે ચાલીશ હાથ લાબી હોયછે પણ તે એવા સૂક્ષ્મઉનથી બનાવાયછે કે જેથી મસ્તકનુ સૌદર્ય વધેછે

લોહશિલ્પ—વીકાનેરના કારીગરો લોખડનુ કામ સારી રીતે કરી જાણેછે રાજધાનીમા અને બીજા કેટલાક ગામડામા લોખડનો સામાન બનાવવાના સ્થળો છે તે સઘળા સ્થળે તલવાર, બંદુક, ભાલા વીગેરે થાયછે ત્યાના કારીગરો હાથી દાતની પણ સારી સામગ્રી બનાવે છે

મેળા—પ્રતિવર્ષ કાર્તિક અને ફાલ્ગુન માસમા કોલાથ અને ગુજન નગરમા બે મેળા ભરાયછે તે બન્ને મેળામા પાસેના ગામડાના વેપારીઓ આવેછે એ મેળામા ગાય, બળદ, મેંઢા, ઉંટ, ઘોડા વીગેરે વેચાય છે વળી બીજા કેટલાક પશુઓ પણ વેચાયછે હાલ તે મેળાનુ ગૌરવ તિરોહિત થયુ છે

રાજમહેસુલ—વીકાનેરમા અગાઉ કોઈ વર્ષ પાચલાખથી વધારે પેદાશ થઇ હતી તે રાજમહેસુલ જુદા જુદા દ્રવ્યો ઉપરથી પણ લેવાય છે વીકાનેરમા સામંતિક ભૂમીનો જેટલો વિસ્તાર છે તેટલો વિસ્તાર રાજસ્થાનના કોઇ રજવાડામા સામંતિક ભૂમીનો વિસ્તાર નથી રાઠોડવીર કરવ અને વિકાએ, પોતપોતાના બાહુબળે જે સઘળા પ્રદેશ જીતી લીધા તે પ્રદેશના કરના વીરાએ મેળવેલુ રાજય કમ છે નીચે લખેલી બાબતમાથી રાજમહેસુલ વસુલ કરવામા આવેછે ૧ ખાલી વા ખાસજમીન ૨ ધુઆ ૩ આગ ૪ શુલ્ક ૫ હેલકર ૬ માળવા

૧—પહેલા ખાસ જમીનથકી બે લાખ રૂપીઆ પેદા થતા આજ તેથી એક લાખ રૂપીઆથી વધારે પેદાશ નથી ચાથી કે રાજાએ કેટલીક ખાસ જમીન પોતાના કબજામા લીધીછે

૨—ધુઆ અર્થાત્ ધુમકર એ કર ઘરના ધુમાડીયા ઉપર લેવામા આવેછે બીકાનેરમા પ્રત્યેક ગૃહસ્થ એક રૂપીઓ તે કરને આપેછે તે કરમાથી એક માત્ર મહાજીત નગર મુક્ત છે

તે એકજ અર્થમા વપરાય છે અતિ પ્રાચીન કાળથી હીંદુઓમા દંડ નીતિનો પ્રચાર ચાલ્યો આવેછે ચાર પ્રકારની રાજનીતિમાથી દંડનીતિ એક રાજનીતિ છે પ્રાચીન હીંદુ રાજાઓ દોષીતોનેશાસ્તિ આપવા, ધનદંડ, માનદંડ, ભિન્નભિન્ન દંડ, પ્રાણદંડ વગેરે દંડ કરતા હતા પણ રજપુત રાજાઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક નિરપરાધ પ્રજા પાસેથી સમયે સમયે બળાત્કાર કરી જે નાણા કઢાવતા તેનુ નામ દંડ પ્રાચીન દંડવિધિ અને એ દંડવિધિમા પાર્થક્ય જોવામા આવેછે તે દંડ માત્ર અર્થનો છે મહા કવિ ચંદભાટે તે દંડનુ વિવરણ કરેલ છે અણહિલવાડ પાટણના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહની જીવનીમા તે દંડનો ઉલેખ જોવામા આવેછે એમ કહેવાયછે જે મહારાજ સિદ્ધરાજે, પોતાના રાજ્યમાથી એ દંડનો વ્યવહાર કહાડી નાખ્યો બીકાનેર રાજ્યમા દંડ સરદાર વેપારી વીગેરે ઉપર નખાયછે તે પ્રદેશમા તે વસુલ કરવા માટે ચોક આશામીની નીમણુક છે તેઓ પ્રજા વીગેરેની વાસ્તવિક અને આનુમાનિક અવસ્થા જાણી તેના ઉપર આધાર દંડનો પ્રયોગ કરેછે

સામંત સંપ્રદાય—રાજાના ચરિત્ ઉપર સામંતોના ચરિત્ સમાગમનો આધાર સુરતસિંહ જો પ્રજા રંજકથાન જો તે પ્રજા વર્ગને સંતાનની જેમ પ્રજાને પાળી તેઓની ભક્તિ મેળવત તો બીકાના દશ હજાર સંતાનો પોતાના હૃદયશોણિત આપી તેને રાજભ્રષ્ટ થવા દેત નહિ તેના રાજ્યમા જે સઘળા સરદારો જીવિત હતા તેના નામ, ગોત્ર વીગેરેની તાલિકા નીચે પ્રમાણે—

સરદારનું નામ	ગોત્ર	આવાસસ્થળ	આય	પદાતિક	અશ્વ	મંતવ્ય
બેરીસાલ	સિંગ	મહાજન	૪૦૦૦૦	૫૦૦૦	૧૦૦	એ જાહાગીરમાથે ૧૪૦ ગામ બાજ્યા
અભયસિંહ	બેનીરોર	ભુકાસ	૨૫૦૦૦	૫૦૦૦	૨૦૦	પ્રધાન ઠાકોર
અનુપસિંહ	બીક	જીમાનો	૫૦૦૦	૪૦૦	૪૦	
પ્રેમસિંહ	બીક	વઇ	૫૦૦૦	૪૦૦	૭૫	
ચિનસિંહ	બેનીહોર	શેરો	૨૦૦૦૦	૨૦૦૦	૩૦૦	
ઉમેદસિંહ જગતસિંહ	બિદાવત	બિદાસર ગોપાલ	૫૦૦૦૦	૧૦૦૦૦	૨૦૦	એમ પ્રદાયદોહમા પરિવારમા વિભક્ત
બહાદુરસિંહ સુરજમલ ગોમાનસિંહ અનિસિંહ	નારનેટ	રતનગર નિયાસર કર્નર કુચોર	૪૦૦૦૦	૪૦૦૦	૫૦૦	
રતનસિંહ	નાનોર	ભિનાડ	૫૦૦૦	૫૦૦	૧૨૫	
કેશીસિંહ ઉમેદસિંહ સુરતાનસિંહ ઇન્દ્રધન	નાનોર	સી સુખ કારીપુર અજીતપુર સીતાસર	૨૦૦૦૦	૫૦૦૦	૪૦૦	

તૃતીય અધ્યાય.

ભૂટનેર–ભૂટનેરના જીતોની ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધિ. વીરસિંહનું અભિગમન. ભીરૂનો અભિષેક. તેનું ઇસ્લામ ધર્માવલંબન. રાવદ્ગીચ. હુસેનખાં. હુસેનમહમદ. ઇમામમહમદ. અને બહાદુરખાં. નબતાખાં. દેશની અવસ્થા. ભૂટનેરની પ્રાચીન અટ્ટાળિકા.

જે ભૂટનેર આજ વીકાનેરનું પ્રધાન અંગ. તે ભૂટનેર એક સમયે એવું સમૃદ્ધ અને આબાદ હતું જે તેને જોવા અનેક ભૂપાળની જીગીષાવૃત્તિ ઉદય પામી હતી અને અનેક સાહસિક રાજાઓ, તે દેશનો જય કરવા આવતાં, તેના અધિપતિના પ્રચંડ પરાક્રમે પરાજય પામ્યા હતા. જેઓ પરાજય પામી નત મુખે પલાયન કરી ગયા હતા. ભટ્ટના ગ્રંથથી માલુમ પડે છે જે ભટ્ટી લોકો આવી તે પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા હતા, પણ ભટ્ટી વાસ સાથે ભૂટનેરનો કાંઇ સંબંધ નહોતો. ભાટને આપેલા પ્રદેશથી તે પ્રદેશના અધિપતિઓનો ઉપાધિ ભટ્ટી થયો. મરૂસ્થળીના સઘળા ઉત્તર પ્રદેશમાં રહેતા અધિવાસીઓ નેર નામે કહેવાતા હતા, એટલે કે તે ભટ્ટ શબ્દની સાથે નેર શબ્દ જોડાઇ જવાથી સુધીનેર શબ્દની સૃષ્ટિ થઈ ઉત્તમ મરૂભૂમિ એ વિચિત્ર નામથી ઘણા કાળભાટ્ટ પરિચિત રહી, છેવટે જ્યારે કેટલાટ ભટ્ટી લોકો ઇસ્લામ ધર્મમાં દીક્ષિત થયા ત્યારથી તેઓ ભાટ શબ્દના બદલે ભૂટ શબ્દ વ્યવહાર કરવા લાગ્યા. તેજ ભૂટનેર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ—

ભૂટનેરનો ઘણો ખરો ભાગ હાલ સ્મશાન જેવો થઈ ગયો છે, પણ એક વાર ભૂટની સમૃદ્ધ અને ગૌરવાન્વિત્ત હતું તેનું પ્રમાણ તે સ્મશાન જેવો ભાગ કહી આપે છે. મધ્ય એશીયામાંથી ભારતવર્ષમાં પેસવામાં જે માર્ગથી આવવું થાયછે તે માર્ગની ઉપજ ભૂટનેર સંસ્થિત–ટુંકામાં પશ્ચિમ દેશથી આવેલા સઘળા યવન આક્રમક તે ભારતવર્ષમાં આવતાં ભૂટનેરનો સ્પર્શ કરવો પડતો હતોજ એથી કરીને ભૂટનેરનું નામ ઘણું કરી પ્રાચીન ઇતિહાસમાં મળી આવે છે મહમદ ગીજનીના અભિગમન કાળે જે સઘળા જીતોએ તેના સૈનિકો ઉપર અત્યાચાર કર્યો હતો તે જીતોની જીવની જોતાં માલુમ પડે છે જે તેઓ તે કાળની પૂર્વે પ્રચંડ પ્રદેશમાં અને મરૂભુમિમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા અને વળી જ્યારે રાજસ્થાનના છત્રીશ કુળમાં તેઓનો ઉલ્લેખ માલુમ પડે છે ત્યારે સ્પષ્ટ પ્રતિતિ જન્મે છે જે તેઓએ તે દુર્ધર્ષ ભારત વૈરીના અભ્યુત્થાન પૂર્વે અનેક સૈકા ઉપર રાજ નૈતિક

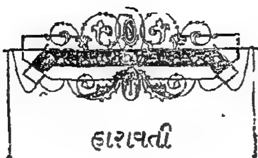
ભૂટનેરની ગાદીએ બેઠો તેનુ યાવનિક નામ હયાતખા હતુ, વીકાનેરરાજ રાય સિંહે, તે હયાતખાના હાથથી ભુટનેર લઈ લીધુ ત્યારપછી ફતેહાબાદ ભટ્ટી લોકની આવાસ ભૂમિ થયુ

હયાતખાના મૃત્યુ પછી તેનો પોત્ર હોસેનખા ફતેહાબાદની ગાદીએ બેઠો હોસેનખાએ રાજા સુજનસિંહના હાથમાથી ભૂટનેર લઇ લીધુ તેની નીચેના રાજા હોસેન મહમદ અને ઇમામ મહમદના રાજકાળ સુધી ભૂટનેર મુસલમાનના કબજામા રહ્યુ ત્યારપછી રાજા સુરતસિંહે બહાદુરખાને પરાજીત કરી મુસલમાન પાસેથી ભૂટનેર લઇ લીધુ

બહાદુરખાના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર જાબતાખા તેના ઠેકાણે અભિષિક્ત થયો પણ તે બળ ગયુ તે વીર્ય ગયુ, રાઠોડના તેજોવન્હિ પાસે સઘળુ નિષ્પ્રભ થઇ પડયુ જાબતાખા ઘણુ કરીવાણીયા નગરમા રહેતો હતો જાબતાખાના દાદા ઇમામ મહમદે વાણીયા નગર વીકાનેરના રાજા રાયસિંહ પાસેથી લઇ લીધુ હતુ એમ કહેવાય છે રાજા રાયસિંહે પોતાની પટ્ટરાણી સ્મરણાર્થે વાણીયા નગરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી વાણીયા સાથે તેના પેરગના પચીશ ગામડા યવનના હાથમા આવ્યા જાબતાખા પોતાની જીવિકા, દસ્યુતા કરી ચલાવતો હતો તે તેવા કામમા પ્રતિવત્સર ત્રણ લાખ રૂપૈયા મેળવતો હતો તેના અત્યાચારથી નવરી ઉત્તર મરૂ ભૂમિ પીડા પામતી હતી તેમા વળી બેનશીમ જીતલોકના તો નિસ્તાર નહોતો તેઓને અહનિશ સતર્ક રહેવુ પડતુ હતુ નરૂભૂમિનો પૂર્વ ભાગ બ્રીટીશ રાજ્યની પાસે હતો તેથી તેમા જાબતાખા કોઈરીતનો અત્યાચાર કરી શક્તો નહિ

જાબતખા તે સ્થળના ઉત્તર પ્રદેશમા અત્યાચાર કરી શકતો હતો પ્રતિ દિન તે ભટ્ટીખાનો અત્યાચાર વધતો ગયો પીડા પામેલ અધિવાસીઓ પોતાના રક્ષણ માટે જુદા જુદા પ્રદેશમા ચાલ્યા ગયા ટુકામા થોડા દિવસમા તે દેશ મશાણ જેવો થઈ ગયો

તે સમયે ભટ્નેરનો અને તેનો તટસ્થ વિશાળ પ્રદેશ સમૃદ્ધ અને આબાદ હતો તેના પ્રમાણ ઘણે સ્થળેથી મળી આવે છે આજ પણ તે પ્રદેશમા પુરાતન હવેલીઓના ખડેર જોવામા આવે છે પૂર્વે જે સઘળા નગર અને ગામનુ સોદર્ય દેશને અલંકૃત કરી રહ્યુ હતુ તે સઘળા નગર અને ગામ આજ અત્યાચારી લોકાના મગદળના અને ડાંગના કઠોર પ્રહારથી ચુર્ણ વિચુર્ણ થઇ જમીનના અદર દટાઇ ગયા જે સઘળા પ્રાચીન સમૃદ્ધ નગરો એવી રીતની ઉપર લખેલી હાલ તને પામેલ છે તેમા રંગમહેલ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે તે ભુટનથી થોડેક પશ્ચિમે રહેલ હતુ તે રંગમહેલના ચિત્રશાળા હતી

હારાવતી

બુંદી.

પ્રથમઅધ્યાય.

હારાવતી અગ્નિ કુળનું કાલ પતિક ઉત્પાત્ત વિવરણ, અધ્વર્યુગીરી ચોહાણ લોકની મકાવતીની અગ્નિકુંડની કંકન પ્રાપ્તિ, અજમેર પ્રતિષ્ઠા, અજયપાળ, માણેકરાય પ્રથમ મુસલમાન અભિયાન તેઓનો અજમેરનો કબજો, શાભરની સ્થાપના, તેનુ લવણ સરોવર, માણેકરાય સંતાન સંતતિ, રાજસ્થાનમાં તેઓની સ્થિતિ, મુસલમાન લોકો સાથે તેનો વિવાદ. અજમેરનો વીસલદેવ, મહીરાનો ગોગા ચોહાણ, મહમદના હાથમાં અન્હેનુ આવવું, વિશાળદેવ, સમગ્ર રજપુત નાનોનો અધિનાયક, તેના આવિર્ભાવ કાળનુ નિરૂપણ, દિલ્હીમાં તેનો જય સ્તંભ. તેનું કુંટુંબીપણું, હારનીઃઉત્પત્તિ અનુરાજે કરેલો અશિનો અધિકાર, પદચ્યુતિ, ઇષ્ટપાળનો અશિનો અધિકાર, રાવ હામીર ગવર્યાંદનું મરણ, અલાઉદીને કરેલો અશિનો અધિકાર, રાજકુમાર રણસિંહનુ ચિતોડમાં પલાયન, અને મેવાડના બનમરમાં તેનું રહેવું, તેના પુત્ર કલુનનું ગૌરવ.

બુંદીની અને કોટાની માત્ર સમૃદ્ધિ હારાવતી છે. ચંબલનદ હાર લોકના દેશમાં પ્રવાહિત થઇ તેને વિભક્ત કરેછે. ચોહાણ કુળને ચોવીસ શાખામાં વિભક્ત છે હારની શાખા તેઓમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે એ ચોહાણ કુળની ઉત્પતિનું વર્ણન ઉપર આપણે આપી ગયા. આ સ્થળે તેના વિસ્તૃત વિવરણ કરવામાં આપણે પ્રવૃત્ત થઇએ છીએ.

ક્ષત્રીઓના અધર્મથી અને પાપાચરણથી ક્રોધ પામી ભગવાન પરશુરામે એકવીશવાર તેઓનો સંહાર કર્યો. તેના સંહારમાંથી છુટવા માટે કોઇ કોઇ

પ્રતીહાર પડ્યું તેઓ દ્વારરક્ષકરૂપે નિયોજીત થયો દેવતાઓએ તેને મરૂભૂમિના સ્થળો આપ્યા

ચોથો વીર વિષ્ણુથી સરજાયો તે મૂર્તિ ભગવાનના જેવી હતી તેના ચાર હાથ હતા, પ્રત્યેક હાથમાં એક એક અસ્ત્ર હતું દેવતાઓએ તેનું નામ ચતુર્ભુજ ચોહાણ રાખ્યું, અને મહાદેવની નગરી તેના હાથમાં સોંપી, દ્વાપરયુગે તેનું નામ ગડમંડલ હતું

દૈત્યલોકો તે બધાં કાર્ય જોતા હતા તે સમયે તેઓના બે સેનાપતિ અગ્નિકુંડ પાસે ઉભા હતા પુનર્જીવન વ્યાપાર પુરો થયો કે વીર પુરૂષો દૈત્યના વિરૂદ્ધે ઉતર્યા થોડા સમયમાં એક ભયંકર યુદ્ધ થયું દાનવોનું શોણિત ધરાતળે પડતું હતું તેમાંથી નવા નવા દાનવો પેદા થતા હતા તોપણ દાનવોનો પરાભવ થયો અને તેમ થવાથી અનિષ્ટ કર્મ થયું

દૈત્ય કુળનો નાશ થયો દેવ કુળનો આનંદ વધ્યો સ્વર્ગમાંથી અમૃતની વૃષ્ટિ થઇ

મહાકવિ ચંદબારોટ કહેછે જે છત્રીશ રાજ કુળમાં અગ્નિકુળ ઉંચ

સનાતન હિંદુ ધર્મના રક્ષણ માટે અને ભારતભૂમીના બચાવ માટે દાનવોને સંહાર કરી ઉત્તમ ધર્મ સ્થાપના દેવતા અને બ્રાહ્મણોએ ક્યા સમયે એ અગ્નિનો વીર પેદા કર્યો તેનું કાંઇ નિશ્ચિત થાતું નથી પ્રધાન પ્રધાન ભાટ ગ્રંથોમાં લખેલ છે જે ત્રેતાયુગમાં એ મોટું કામ બનેલ છે પણ તે વાત કેટલી સાચીછે તેનો નિશ્ચય અમારાથી થાય તેવું નથી વળી ભાટ લોકો જે અણુકુન ચોહાણ અને પ્રમારનીના પ્રતિષ્ઠાતાના વચ્ચે મહાભારતોક્ત શાલ્વ રાજાને સ્થાપન કરેછે તે વાત લઇ વાદાનુવાદ કરવાનું આ સ્થળે યુક્ત નથી શાથી તે સઘળા વિવરણ એટલી પછી કલ્પના જાળે ગુંથાયેલ છે તેમાંથી સત્યતાનો આવિષ્કાર કરવો બહુ દુષ્કર છે

અગ્નિ કુળના વિસ્તૃત વિવરણ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા પહેલાં સ્વાપરી તે કુળના સંભવ વૃત્તાંતની આલોચના કરવી યોગ્ય છે તે ચાર વીરો ધરાના હુત ભાગથી પેદા થયા કે કેમ તે વાત જોવાની આવશ્યકતા છે તેના સંબંધની એવી વાત ચાલેછે જે બ્રાહ્મણોએ બૌદ્ધઆક્રમણથકી સનાતન હિંદુ ધર્મને બચાવવા માટે ભારતવર્ષીય કોઇ આદિમ જાતિના વર્ગની મદદ લીધી હોય એમ લાગેછે ચાર અગ્નિ કુળમાં ચોહાણના કુળે અધિકાર કરતા વિશેષ પ્રાધાન્ય મેળવ્યું પણ પ્રમાર રજપુતોનો પ્રતાપ શ્રેષ્ઠ ગણાયો જે દિવસે પ્રમારનો ભાસ્વર રવિ મધ્યાન્હ ગગનમાં હતો તે દિવસે ચોહાણનો પ્રભાવજ્યોતિ અસ્તમિત હતો અને વળી જો મહાકવિ

સઘળુ એશીયા કંપવા લાગ્યુ સઘળાઓ પોતપોતાના બાપદાદાના ધર્મને અવ્યાહત રાખવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા એ મુસલમાન ધર્મ પ્રચારકોનો ધર્માનુગત ભારતવર્ષમા પેહેલો રોપનઅલી ધર્મપ્રચારક થઈ ભારતવર્ષમા આવ્યો એકવાર તે મહાત્મા અજમેરના એક સ્થળે બેસી મહમદના ધર્મસૂત્રની વ્યાખ્યા કરતો હતો એટલામા એક ગોવાળ માખણ લઈ રાજદરબારમા જતો હતો રોપનઅલીએ તે માખણ માગ્યુ અને તે તે માખણના પાત્રને અડક્યો નેત્રના સ્પર્શે તે પાત્ર કલંકિત થયેલ હોઈ દૂર ફેંકાયુ ચોગાનમા તે સમાચાર રાજાના કાને પહોચ્યા રાજા એ ક્રોધ પામી તે દુર્વિક મુસલમાનની આંગળી છેદી નાખવા આજ્ઞા આપી તે મુસલમાનની આંગળી કાપી કપાયેલ આંગળી શૂન્ય માર્ગે ઉડી મક્કામા ગઈ ત્યા જઈ તેણે રજપુત મૂર્તિપૂજક રાજાના અત્યાચારની વાત રાજા પાસે કહી મુસલમાન રાજાએ તે વાતનો બદલો લેવા એક સેના તૈયાર કરી ઘોડા વેપારના રૂપમા તે સેન હિંદુસ્તાનમા આવી અજમેરની પાસે તેઓએ તેઓનુ રૂપ પ્રકાશ્યુ તેઓએ અતર્કિત ભાવ રાજા દુલારાય અને તેના પુત્ર ઉપર હુમલો કર્યો ગઢબીટલી તેઓના હાથમા પડ્યુ દુલારાય અસુર લોકથી હણાયો તેનો એ સમય સાત વર્ષનો પુત્ર લોટ કીલ્લામા ખેલતો હતો તેના ઉપર પણ શત્રુઓ પડયા અને તેનો સંહાર કર્યો અજય કીલ્લો મુસલમાન લોકોએ કબજે કર્યો, લોટનો કાકો માણેકરાય સવત્ ૭૪૧ મા પલાયન કરી ગયો પણ જ્યા તે ગયો ત્યા તે નિશ્ચિત રહી શક્યો નહિ જ્યોનત યવનો તેની વાસે પડયા માણેકરાયે વિષમ વિપદમા પડી ચોહાણ કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવીનુ શરણ લીધુ દેવીએ દર્શન દઈ તેને અભયદાન આપ્યુ અને કહ્યુ! “ માણેક ! તુ ભય ખા નહિ હુ જ્યા ઉભી છુ ત્યાથી આરભ કરી આજદાની અદર તુ ઘોડા સ્વાર થઈ જેટલી જમીનનુ પ્રદક્ષિણા કરીશ તેટલી જમીનમા તારૂ રાજ્ય થાશેજ ” પણ જો જે આસ્થળે ફરી આવવાના પૂર્વે કદી પણ પશ્ચાદ ભાગે દૃષ્ટિ કરવી નહિ ભગવતીના વાક્યે આશ્વાસિત થઈ માણેકરાયે પોતાનો ઘોડો ચલાવ્યો પણ ભગવતીએ જે પ્રતિષેધ વચન કહેલ હતા તેને ભુલી ગયો ઘોડાને ઘણા દૂર સુધી ચલાવ્યો છેવટે તેણે પશ્ચાદભાગે નજર કરી દેવી અતર્હિત થઈ અને તે સમસ્ત પ્રદેશ લવણે અકિત થયો માણેકરાયે તે જળ રાશિનુ નામ ભગવતી શાકભરીના નામે શાભર હૃદ રાખ્યુ

મુસલમાનોએ અજમેરનો કબજો કર્યો ખરો પણ તે તેઓના હાથમા ઘણા દિવસ રહ્યુ નહિ ચોહાણરાજ માણેકરાયે થોડા દિવસમા સેના સગ્રહ કર્યો તેણે મુસલમાનોને અજમેરમાથી દૂર કર્યા તે એક ઉપયુક્ત રાજા હતો માણેકરાય આદિ ચોહાણને આદિ પુરૂષ હતો

વ્યર્થ કરી દેવા તેણે તેના ભાઇને તેઓની વિરૂધ્ધે મોકલ્યો. ક્રમાગત પાંચ માસ યુદ્ધ ચાલ્યું. યુદ્ધમાં હીંદુઓ હાર્યા. પણ શીતકાળ ફરી આવ્યો એટલે તેઓ નવું બળ મેળવી તૈયાર થયા, પેશાવર અને કર્માનના મધ્યસ્થળે બન્ને દળ એકઠાં થયાં, તેમાં જયલક્ષ્મી કોઈની અંકશાયિની થઇ નહિ. ”

પોતાનું રાજ્ય છોડી એ સઘળા દૂર પ્રદેશમાં અજમેરાધિપતિ મ્લેચ્છો સાથે લડવા ગયો હતો કે નહિ તે બાબત ભટ્ટ ગ્રંથમાં નથી, હામીરરાસામાં વર્ણિતછે જે હર્ષરાજના મૃત્યુ પછી કુજગનદેવ નામનો એક શક્ષ અજમેરના સિંહાસને બેઠો હતો. કુજગનદેવની રાજય સીમા ભૂટન સુધી વિસ્તૃત હતી, તેણે યુદ્ધમાં નારૂસદદીનને પરાજીત કર્યો. તેની પાસેથી બારસો ઘોડા લઇ લીધા હીંદુ વૈરી મહામદનો બાપ શબક્તગીનજ નાસરૂદદીન નામે પ્રસિદ્ધ હતો.

હર્ષરાજ પછી કેટલીટ પેઢીએ વિખ્યાત વિશાળદેવ અજમેરના સિંહાસને બેઠો હર્ષરાજ અને વિશાળદેવના મધ્ય કાળમાં જે કેટલાક રાજાઓએ ચ્હાણ કુળમાં પેદા થઈ શાસન દંડ ચલાવતા હતા, તે સઘળા વિશેષ પ્રસિદ્ધ નથી. તેઓ સઘળા સ્વદેશ રક્ષાર્થે મુસલમાન વિરૂધ્ધે ઉતર્યા હતા, હાર કુળના ભટ ગ્રંથમાં લખેલ છે જે વિશાળદેવના પિતાનું નામ ધર્મગજ હતું પણ જયત્રાની બનાવેલી તાલિકામાં તેનું નામ વિનળદેવ છે. એ વિનળદેવના રાજ્ય કાળમાં મહમદે છેલી વાર ભારત વર્ષ ઉપર હલો કર્યો હતો વિશાળદેવના વીર પિતાએ મુસલમાનનો તે હુમલો મોટી બહાદુરીથી અટકાવ્યો. અને તેઓને અજમેર થકી કહાડી મુકયા. એ મોટા કર્મમાં વિનળદેવે પોતાનું જીવન ખોયું એક ચોહણ વીરની જીવની જોવાનું આવશ્યકતા ભરેલું છે. જેનું નામ ગોગા હતું.

જે દિવસે દુર્ધર્ષ મોહમુદ પોતાના પ્રચંડ વીર્યાનળે ભારતવર્ષના પશ્ચિમ ભાગને બાળી દઈ પંજાબ પ્રદેશમાં પેઠો, તે દિવસે વીરવર ગોગાએ તેના તેજથી મુસલમાનોનો પ્રતિરોધ કરવા લોક વિસ્મયકર બળ બહાર પાડયુ તેથી તેનું નામ રજપુત સમાજમાં પ્રાતઃસ્મરણીય થયું. તેનો પવિત્ર વંશ ચોહાણનો આ દર્શ થયો. વીરવર ગોગો વાચનામના એક પ્રસિદ્ધ રાજાના ઔરશે જન્મ્યો હતો સઘળો જંગલ દેશ તેના કબજામાં હતો. તેની રાજધાનીનું નામ મિહિર તે શતલજ નદીનાતીરે સ્થાપિત હતું, યવનાક્રમણમાંથી તે રાજધાનીનું રક્ષણ કરવા વીરવર ગોગા પોતાના ૪૫ પુત્રો સાથે અને ૬૦ ભત્રીજાઓ સાથે રણક્ષેત્રમા ઉતર્યો. રણક્ષેત્રમાં તે સઘળાએ પ્રાણ ખોયા. વીરવર ગોગાએ સ્વદેશના માટે જે આત્મત્યાગ કરી બતાવ્યો તેથી કરી તેનું નામ સ્વદેશ પ્રેમિક સન્યાસીઓમા ઉંચા આસને જઇ બેઠું છે. આજ પણ છત્રીશ રાજકુળો તેની પૂજા કરે છે

જે દિવસ દુર્જન માહમુદ મરૂભૂમિના અંદર થઇ કુચ કરી ચાલ્યો તે દિવસે તેનો સુદ્ધાભિયાનનો છેવટનો દિવસ તે પાખંડી યવન વીરે પોતાની વિજયીની સેના લઈ અજમેર ઉપર હુમલો કર્યો. અજમેરનો અધિપતિ તે સમયે પોતાની રક્ષા માટે પલાયન કરી ગયો મુસલમાનોએ નગરને અને તેની ચાર પડખેના ગામો લુટી લીધા પણ દુર્જય ગઢબીટલી નામના કીલ્લામાં મુસલમાનનું આક્રમણ પ્રતિરૂદ્ધ થયું. માહમુદ ત્યાં દલિત વિત્રાસિત અને આહત થયો તે નાદોલ તરફ પલાયન કરી ગયો પણ તેની ક્રૂર પ્રકૃતિ દૂર થઇ નહિ હીંદુઓનો નર્સનાશ કરવા તે સુયોગ લેતો હતો, નાદોલમાં પેઠો કે તેણે તે નગરનો ધ્વસ કર્યો તેના કઠોર અત્યાચારે હીંદુઓ અત્યાત્યંત પીડિત થયા તેઓએ એકતાસૂત્રે બંધાઇ તે વૈરીનું દમન કરવાનું મુકરર કર્યું.

હીંદુ મુસલમાનના અયોગ સંઘર્ષ કાળે ચોહાણ વીર વિશાળદેવ ઉત્પન્ન થયો તેના વિરત્વના વર્ણનમાં મહા કવીચંદ બારોટે પોતાના મહાકાવ્યનો એક સર્ગ અર્પ્યો છે દુર્ધર્ષ યવન વીરનું દમન કરવા એક મત થઇ રજપુત રાજાઓએ વીરવર વિશાળદેવને પ્રધાન સેનાપતિ બનાવ્યો, એક માત્ર પાટણનો ચાલુક્ય રાજા સિવાય બધા રજપુત રાજાઓ એ યુદ્ધમાં ઉતર્યા હતા. બધાએ વીર વર વિશાળદેવના વાવટા નીચે એકઠા થઇ યવનના ઉપર લડાઇમાં ચાલ્યા. એ રજપુત સેનનુ વર્ણન મહા કવિ ચંદ બારોટે સુંદર રીતથી કરેલું છે ટુંકામાં માનેકરાય અને પૃથ્વીરાજની વચ્ચે ચોહાણ કુળમાં વિશાળદેવ સિવાય બીજો કોઈ બળ વીર થઈ પેદ થયો નથી.

દિલ્લી નગરમા ફીરોજશાહના મહેલમાં મધ્ય સ્થળે પ્રસિદ્ધ જે જયસ્તંભ સ્થાપિત હતો તેના પાષાણ કુંભક ઉપર એક શ્લોક માલુમ પડયોછે. મહારાજ વિશાળદેવનુ નામ તે શિલાલિપિના શિરોભાગે અંકિત છે. સંવત્ ૧૨૨૦ના વૈશાક શુદ ૫ મે એ શિલાકુંભક ખોદિત થયું. પ્રતિપ ચોહાણ તિલક શાકે ભરી પૃથ્વીરાજના પૂર્વ પુરૂષ તરીકે મહારાજ વિશાળદેવને તે કુળમાં ગણ્યો છે. ચોહાણકુળ પુંગવ મહારાજ પૃથ્વીરાજે સંવત્ ૧૨૨૦મા દિલ્હીમાં રાજ્ય કર્યું. અને સંવત્ ૧૨૪૯મા તે શાહબુદ્દીનના હાથમાં પડયો, સંવત્ ૧૦૬૬ અને સંવત્ ૧૧૨૦ના મધ્ય ભાગમા વિશાળદેવ અજમેરના સિંહાસને હતો. તેણે પોતાના પરાક્રમના પ્રભાવે આર્યાવર્તમાંથી યવનોને કહાડી મુકયા હતા વિશાળદેવ દિલ્હીના તુઆર રાજ અયપાળનો, ગુર્જરપતિ દુર્લભ અને ભીમનો, ધારાપતિ ભોજ ઉદયાદિત્યનો અને મેવાડના પદ્મસિંહ અને તેજસિંહનો સમસામયિક હતો. તે મહમદ ગીજનીની ચોથી પેઢીએ થયેલ મોદાદની વિરૂધ્ધે તે મોટી સેના લઇ

યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. એમ કહેવાયછે જે વિશાળદેવે પ્રવીણ વયમાં મુસલમાની ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તે મુસલમાન થઇ અત્યંત અનુતપ્ત થયો અને સ્વધર્મ ત્યાગ સ્વરૂપપાતકનો નાશ કરવાને અભિપ્રાયે તે સંન્યાસી થઇ ગયો.

હારકુળના ભટ્ટકવિ ગોમંદરામના મતમાં વિશાળદેવનો અનુરાજ નામે એક પુત્ર હતો. એ અનુરાજ થકી હારકુળ પેદા થયું પણ ખીચીકુળના ભટ્ટકવિ મગજીએ પોતાના ગ્રંથમાં લખેલ છે જે અનુરાજ માણેકરાયનો પુત્ર અને તેથી ખીચી કુળની ઉત્પત્તિ છે. હારકવિના કહેવાનું અમોએ અનુકરણ કરેલું છે.

અનુરાજને અશીદુર્ગ મળ્યો. તેના પુત્ર ઇષ્ટપાળે સિંધુસાગરના અંતર્ગત ખીચીપુર પતનના પ્રતિષ્ઠાતા અજયરાવના પુત્ર અગનરાજ સાથે એકમત થઈ ગુવાળકુંડનાં અધિપતિ ચોહાણ રણધીરસિંહ પાસે પોતાની અદષ્ટ પરિક્ષા કરી એટલામાં ગજ્નીખંધમાથી એક સેનાદળે આવી, અશી અને ગવળકુંડ ઉપર હુમલો કર્યો રણધીર, કઠોર ઝહરવ્રતનું ઉદ્યાપન કર્યું. તે સંહાર વ્યાપારમાંથી એક માત્ર તેની પુત્રી સુરાબાઈ બચી, સુરાબાઇ અશી તરફ પલાયન કરી ગઇ. વળી અશી ઉપર યવનનો હુમલો જોઇ અનુરાજે પલાયન કરવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. પણ તેના પુત્ર ઇષ્ટપાળે દાનવોનો ઘેરો અટકાવી દેવા આગ્રહ બતાવ્યો. અનુરાજને શત્રુની સામે થવું પડયું. બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. યુદ્ધમાં આક્રમક હણાયા. ઇષ્ટપાળનું સેનાદળ ચારે તરફ પલાયન કરી ગયું. ઇષ્ટપાળ વિષમ રીતે જખમી થયો પણ તે દુર્બલ અવસ્થામાં પણ તે શત્રુના અનુસરણમાં પ્રવૃત્ત થયો. તે થોડે દુર ગયા પછી અગ્રેસર થઇ શકયો નહિ, તેનાં હસ્તપાદ વીગેરે અશક્ત થયા. છેવટે તે મુર્છિત થઇ પૃથ્વી ઉપર પડયો. તે સ્થળે એક પીપળાના ઝાડ નીચે એ નશીબ સુરાબાઇ પ્રાયોપવેશનથી મૃત્યુની પ્રતીક્ષા કરતી હતી. અનાહારથી અનિંદ્રાથી, કઠોર ભયથી અને માર્ગના શ્રમથી તેનું શરીર ઘણુંજ દુર્બળ થઇ ગયું હતું. તેનો પ્રાણવાયુ બહાર નીસરી જવાની તૈયારીમાં હતો. એટલામાં તે વિશાળ પીપળાની એક મોટી ડાળ ફાટી. તેમાંથી તેના કુળની અધિષ્ટાત્રી દેવી ભગવતી આશાપૂર્ણા બહાર આવી. સુરાબાઇ દેવીના ચરણે પડી અને રોતાં રોતાં બોલી "ભગવતિ ! આ જગતમાં મારૂં કોઇ નથી મારો પિતા અને મારા બાર ભાઇઓ શત્રુઓથી હણાયા. હવે મારે બચીને શું સુખ. ભગવતી આશાપુર્ણા એ દિલાસો આપી સ્નેહ પૂર્ણ વચને કહ્યું ', વત્સ! તું ભય પામ નહિ. તે દાનવ ચારણવીરના હાથે હણાયો, તે વીર પુરૂષ મારી પાસેજ રહેલ છે. "

ત્યારપછી ભગવતી, શોક વિહ્વલ રાજકુમારીને લઇ ઇષ્ટપાળની પાંસે આવી, તેની સુશ્રુષાથી ઇષ્ટપાળની મૂર્છા વળી તેણે ચોહાણકુળનો પ્રાચીન અધિકાર અશીનો કીલ્લો મેળવ્યો.

હારકુળના અતિપ્રતાપી ઈષ્ટપાળે સંવત્ ૧૦૮૧ (ઈ સ ૧૦૨૫) માં અસી દુર્ગને મેળવ્યો, મામુદે હીજીરા ૪૧૭ (ઈ સ ૧૦૭૦) માં અજમેર ઉપર હુમલો કર્યો તેથી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે જે ઇષ્ટપાળના પિતા અનુરાગે યવના ક્રમણનો રોધ કરતા પોતાનુ જીવન અને અમીદીનો ખોયો, તે સમયે પણ યવનોએ ગજનીબદવી આવી અજમેર ઉપર હુમલો કર્યો

ઈષ્ટપાળનો ચાદકર્ણ નામે એક પુત્ર હતો, ચાદકર્ણના પુત્ર હામીર અને ગભીર નામે હતા, તે બન્ને રજપુતોએ પૃથ્વીરાજને સઘળા યુદ્ધ વ્યાપારમા સારી મદદ આપી હતી તે બન્ને ભાઇઓ પૃથ્વીરાજના એકસો આઠ સામતમા સામત પદવીએ હતા

મહા કવિ ચદ બારોટના મહા કાવ્યમા કનોજ ખડ્ગ એવા નામનો એક સર્ગ છે હામીર અને ગભીરે મહારાજ પૃથ્વીરાજને મદદ આપી તેનુ વર્ણન તે સર્ગમા છે જે વર્ણનનો સાર નીચે પ્રમાણે—

" ત્યારપછી હાર રાવ હામીર, પોતાના ભાઇ ગભીર સહિત લક્ષ્મી તુરગે ચઢયો, અને મહારાજ પૃથ્વીરાજ પાસે આવ્યો તેણે તેજોવ્યજક વાકયે કહ્યુ કે જગદેશ ! આપ હવે આપની રક્ષા માટે ચિંતા કરો, હવે અમે જયચાદની સેનાને જીવનનો ઉપહાર આપીએ છીએ વહાણુ જેમ સાગરની છાતી ફાડી ચાલ્યુ જાય છે તેમ અમારા ઘોડાના પગના દાબવા પૃથ્વી ફાડશે "

એ વાત બોલી તે બન્ને ભાઇઓ જયચાદના પ્રધાન સામત કાશીરાજના સમ્મુખીન થયા શત્રુની સાથે યુદ્ધમા પ્રવૃત થઈ, " હામીરે જે સિહનાદ કર્યો તે શૈલ સિહાસને ભગવતી દુર્ગાનો કર્ણગોચર થયો " યુદ્ધ ભયકર રીતે ચાલ્યુ, ધણીની જીવન રક્ષા માટે બન્ને ભાઈઓએ રણસ્થળે પ્રાણ ખોયા આ ગર્વના ભયંકર યુદ્ધમા હારકુળના સઘળા વીરો વિનાશ પામ્યા છેવટે શાહબુદ્દીન સાથે ઉગ્રના યુદ્ધમા ભારતવર્ષનો ગૌરવ સૂર્ય અન્તમિત થયો

કાળકર્ણ નામનો હામીરનો એક પુત્ર હતો, કાળકર્ણનો પુત્ર રાવવાચા અને નાનવાચાનો પુત્ર ગવચાદ હતો ચોહાણ કુળના સઘળા શત્રુની સમક્ષ દુર્ધર્ષ અલાઉદ્દીન યમદુત સ્વરૂપે આવ્યો ગવચાદ પાસે પણ તે યમદૂત સ્વરૂપે આવ્યો હતો અલ્લાઉદ્દીને અસીના કીલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો, તે સમયે ગવચાદે વિસ્મય કર વીરત્વ બતાવ્યુ, પણ તેથી તેનો નફળ મનોન્ધ થયો નહિ, તેના સૈન્ય સામત આ નીચજન વીગેરે યવનના હાથે હણાયા તે ભયાવહ કાળગ્રામમાથી માત્ર તેનો એક પુત્ર બચ્યો તે બાળકનુ નામ રણુનિહ, રણુનિહની ઉમ્મર તે સમયે અઢી વર્ષની હતી, તે ચિતોરના રાણાનો ભાણેજ થાય, જેથી તે માનાના ઘેર ચાલ્યો

ગયો, જ્યારે રણસિંહ પુખ્ત ઉમરનો થયો ત્યારે તેણે બીનસરનો કીલ્લો જીતી લીધો.

રણસિંહના કલુન અને કંદુલ નામના બે પુત્ર હતા, કુલન એક દુરારોગ્ય રોગથી આક્રાંત થઇ શાંતિના માટે તે કેદાર તીર્થે ચાલ્યો ગયો.

એમ કહેવાય છે જે અભીષ્ટ લાભના માટે તે સઘળા રસ્તામાં પ્રણિપાત કરતો ગયો હતો. એ રીતે કઠોર તપશ્ચર્યા સાથે કલુન કીલા નામના ગિરિ માર્ગે પહોંચ્યો. ત્યા તે બાણુ ગંગા નામની એક સુશીતળ નદીમાં નાહ્યો. ત્યાંથી પણ આગળ ચાલવાનો તેણે ઉદ્યોગ કર્યો. ત્યાર પછી તેનાથી ■■ સહન થઇ શક્યું નહિ. નદીમાં નાહવાની અથવા દેવ કૃપાથી તેનો રોગ દૂર થયો. ભગવાન કેદારનાથ તેની તપશ્ચર્યાથી તુષ્ટ થયા, તેની સંમુખે પ્રગટ થઇ વરદાન માગવાનું તેણે કહ્યું. તેણે અસુસ્થાતાથી વરદાન માંગ્યું ભગવાને કહ્યું " તું પથરનો રાજા થઇશ " મધ્ય ભારતવર્ષમાં સઘળી ઉંચી જમીન તે નામે ઓળખાય છે, તે ગિલ્હોટ રાજાના કબજામાં હતી. પણ જ્યારે પાખંડ અલ્લાઉદ્દીને ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેને વિધ્વસ્ત કર્યું. ત્યારે રાણાઓનું પરાક્રમ થોડા સમય મંદ થઇ રહ્યું. તે સુયોગમાં પાર્વત્ય મીન લોકોએ તેઓના હાથમાંથી તે એંચી લીધું. હવે કેદારનાથની કૃપાથી તે રાજ્ય રાવકલુનના હાથમાં આવ્યું.

ઘણા પુરાતન કાળે પથર એક રાજાના અધિકારમાં હતું. જેનું નામ હુન હતું. હુન પરમાર કુળના પેદા થયો. તેની રાજ્યધાની મૈનાલ હતી. થોડા સમયમાં કલુનના પૌત્ર રાવવાંગે તે મેનાલ નગરને કબજામાં લીધું. અને પથરના એક પ્રસિદ્ધ ઉંચા પ્રદેશમાં બુમેદા કીલ્લો સ્થાપ્યો. પૂર્વ દિશાએ બીનસહર; પશ્ચિમ દિશાએ બુમેદા અને મેનાલ દ્વારા સુરક્ષિત હોઇ હાર રજપુતો તેમાં સુખવાસ કરવા લાગ્યા.

રાવવાંગાના એકંદર બાર પુત્રો હતા. તેમાંથી મોટો દેવો, પિતૃસિંહાસને બેઠો. દેવાના ત્રણ પુત્ર હરરાજ, હાથીજી, અને સમરસિંહ નામે હતા. રાવદેવાના શાસન કાળે હાર રજપુતો એવા વિક્રમશાળી થઈ ઉઠયા જે તેઓના પ્રતાપની વાત ભારતેશ્વરના કાને પહોંચી. તે સમયે સીકંદર લોદી ભારતવર્ષના સિંહાસને હતો. તેણે રાવદેવાને પોતાની સભામાં બોલાવ્યો, બુંદીરાજ, પોતાના મોટા પુત્ર હરરાજને બુમેદાના સિંહાસને બેસારી, નાના પુત્ર સમરસિંહ સાથે તે દિલ્લીમાં ગયો. ત્યાં થોડો સમય રહી પાછો તે રાજધાનીમાં આવ્યો. એમ કહેવાય છે જે સમ્રાટે હારનૃપતિનો તુરંગ લેવા લાલચ કરી તેથી તેણે દીલ્લી છોડયું. તે તુરંગ અતીવ પ્રસિદ્ધ હતો, તેણે સમ્રાટને તુરંગ આપ્યો. નહિ "રજપુતોને ઘોડો, તલવાર અને વનિતા વિશેષ વહાલી હોય છે. તેના થોડા માત્ર

ઠમારાથી ઘોડો તાડિત વેગે દોડયો થોડા સમયમા ગવદેવો, પથરમા આવી પહોચ્યો ખુમેદાને હારરાજને સોપી તે બાદુનાલ સ્થાને ગયો, તેસ થળે તેનો દાદે કચુન કઠોર ગેગથી સુપ્ત થયો હતો, તે કાળે જૈતા નામના એક સરદારની નીચે ઉશાન વશીય મીન લોકો, ત્યા વાસ કરતા હતા

તે મીન લોકો રાવગાગ નામના એક રજપુતથી વિશેષ પીડિત હતા ગવ ગગ પોતાના કીલ્લામાથી નીમ્બીઆગે તરફથી એક જાતનો કર ઉઘરાવતો હતો તેના ભાવાના પ્રહારથી બાદુરની પ્રાકારવગી ઘણીવાર તુટી હતી, ત્યાર પછી મીન નાગે રાવગાગની સાથે સધિ કર્યો જેમા રાવગાગને કર આપવાનુ નિશ્ચિત થયુ સધિના પ્રસ્તાવ પ્રમાણે રાવગાગ કર લેવા આવ્યો જે કર તેને મળ્યો નથી રાવગાગે મોટા ક્રોધથી કહ્યુ " હવે કોણુ મારી સામે આવી શકે છે "

રાવગાગ અને રાવદેવો, પરસ્પર ખુલ્લી તલવારે એક બીજા ઉપર દોડયા જ્યા યુદ્ધદ્ધ મચ્યુ તે યુદ્ધમા રાવગાગ પરાજીત થયો અને પોતાના રાજ્ય તરફ તે પલાયન કરી ગયો

હારરાજ તેની વાસે તે ચબલ નદીના તીરે આવી પહોચ્યો, તેને પાસે આવેલો જોઇ, ખીચીવીર ઘોડાને જલદીથી ચબ રી નદીમા પડયો, અશ્વ અને અશ્વારોહી જળમા અદશ્ય થઇ ગયા, પરપારે દેખાવ દેખી ખીચીવશીય ઉચા સ્વરે બોલ્યો 'આ હવેઆપણી બધુતા છે, શત્રુતા છુટી ગઈ, બન્ને ભાઈઓ થયા, નદી ચબળ આપણી સીમા રેખા થાઓ "

સવત્ ૧૩૯૮ (ઈ સ ૧૩૪૨) મા જેતે અને તેના ચતુરકર ચોહાણ વીરે રાવદેવાની અધીનતા સ્વીકારી, દેવાએ તે વિશાળ ઉપત્યકાભૂમિ બાદુકા નેગમા બુદીનગર સ્થાપ્યુ, તે દિવસથી બુદીનગર હારકુળની રાજધાનીનુ શહેર ગણાયુ છેવટે બુદીની સીમા વધતા તે હારાવતી કહેવાયુ

દ્વિતીય અધ્યાય.

ગોટીપતિ અનુરાજથી તે રાવદેવા સુધીના હારરાજનું પુનઃસમાલોચન, રાવદેવાનું બુંદી સ્થાપન. ઉશારાની હત્યા, દેવાનો સિંહાસન ત્યાગ, તેના કાર્યનું અનુકરણ, સમરસિંહ. ચંબલ નદીના પુર્વપાર સુધી રાજ્યવિસ્તાર. કોટીયા ભીલોની હત્યા, કોટાની ઉત્પતિ, નાપુજીનું સિંહાસન ગ્રહણ, સોલંકી ટોડાની સાથે વિવાદ, નાપુજીનો પ્રાણ સંહાર, મહમરણ, હામુનો અભિષેક, પથર ઉપર રાણાના અધિકાર કરવાની ચેષ્ટા, હામુનો અહંકાર વીરસિંહ વીરુ, રાવગાંગો. દુર્ભિક્ષ, ભ્રાતાઓથી તાડિત થએલ વાંકાનું મહુંડામા આશ્રયસ્થાન, કાકાનો સહાર કરી નારાયણદાસનો પિતૃરાજ્યનો પુનર્લાભ, નારાયણદાસના સંબંધે કેટલાક ગપ્પા, ચિતોડના રાણાને સહાયદાન. તેનો જયલાભ, રાણા રાયમલની ભત્રીજી સાથે તેનો વિવાહ, તેની અફીણના સેવનની આસક્તિ, તેનું મરણ, રાવ સૂર્યમલ, ચિતોડની કોઇ રાજકુમારીનું પાણી ગ્રહણ, આંધાતિક ફલોત્પતિ, આહેડીયા, રાવની હત્યા, હત્યાનો પ્રતિશોધ, મહમરણ, રાવસુરજન તેની નિષ્ઠુરતા, તેની પદચ્યુતી, તેનું નિર્વાસન. રાવઅર્જુનનુ મનોનયન, વિસ્મયકર મરણ રાવસુરજનનો અભિષેક.

ચોહાણ કુળના આદિ પુરૂષ વીરવર અનહલના અગ્નિસંસ્કારથી તે બુંદીની પ્રતિષ્ઠા સુધી એ કુળના પ્રાચીન ઇતિહાસનું વર્ણન કરી આપણે કેટલાક પ્રધાન રાજાઓના ઇતિહાસની સમાલોચનામાં પ્રવૃત થઇએ છીએ.

અનુરાજને અશી મળ્યું, ઇષ્ટપાળ તેનો પુત્ર સંવત્ ૧૦૮૧ (ઈ. સ. ૧૦૨૫) માં ઇષ્ટપાળ અશીમાંથી તાડિત થઇ અશીરને પામ્યો, તેનાથકી હારકુળની પ્રતિષ્ઠા થઇ. અશીર મેળવ્યા પછી કેટલા સમયે તેણે હારકુળની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી. તે ભટ્ટ ગ્રંથોથી નીકળી આવતું નથી.

સંવત્ ૧૨૪૮ (ઈ. સ. ૧૧૦૩) માં કાગ્ગાના યુદ્ધમાં હામીરે પ્રાણ ખોયા.

રાવચાંદ યવનવીર અલ્લાઉદ્દીનથી સંવત ૧૩૫૧ માં અશીર નગરમાં હણાયો. રણસિંહ અશીરથકી પલાયન કરી મેવાડમાં આશ્રય લીધો. સંવત ૧૩૫૩ માં વીનસર તેણે મેળવ્યું. રાવગાંગો મંડલગઢ, મૈનાળ વિગેરે નગરો મળ્યાં, બુંદેદા નગરની તેણે પ્રતિષ્ઠા કરી, રાવદેવાએ, સંવત ૧૩૯૮ (ઇ. સ ૧૩૪૨) માં મીનલોક પાસેથી વાંદુ ઉપત્યકા લઈ લેઇ બુંદીનગરની સ્થાપના કરી. સઘળા પ્રદેશને તેણે હારાવતીના નામે પરિચિત કર્યો.

બુંદીની સ્થાપના કરી રાવદેવાએ જોયું જે હાર કરતાં મીન પ્રબળ વધારે છે, થોડાક રજપુતની સહાયે અસંખ્ય આદિમ અસભ્ય મીનજાતનો શી રીતે

નિગ્રહ થાય એવી રીતની ચિંતાનો ઉદય દેવાના મનમા થયો, ત્યારે તેણે પાશવી સ્વાર્થપરતાથી પ્રલોભિત થઇ એક ભયંકર કામ કરવાનું ધાર્યું, " ભૂમિ મેળવવી, " એ રજપુતનો મૂળમંત્ર. એ મંત્ર સાધનામાં રજપુતો અતિ પિશાચોચિત કાર્ય કરવામા પણ લજ્વાતા નથી. દેવાએ બામુદાનાહારની અને તોડાના સોલંકીની મદદ લઇ ઉગારા વીગેરેને નિર્મૂલ કર્યા.

એવા ભયંકર કામ કરી રાવદેવો, પોતાના કનિષ્ટ પુત્ર સમરસિંહને બુંદીનું રાજ્ય સોંપી, રાવદેવો રાજ્યકાર્યથકી વિરાય થયો. એમ માલુમ પડે છે જે અનુતાપના નરકાનલથી દગ્ધ થઇ તેણે ઉપર પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું, ગીત કુળ ધ્વંસના પછી કેટલાક કાળ ઉપર રાવદેવાએ બુંદીનું સિંહાસન છોડી દીધું, તેનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી રાજ્ય છોડયા પછી દેવાએ બુંદી કે બુમેદાના સીમાડા ઉપર પગલુ મુકયુ નહિ, બુંદીથી પાચ કોશ દૂરે રહેલા અમરફુના નામના ગામડામાં વાનપ્રસ્થધર્મ પકડી પરમાર્થ ચિંતામા તે કાલયાપન કરવા લાગ્યો.

સમરસિંહના ત્રણ પુત્ર નાપુજી, હરપાલ અને જયતસિંહ, હરજુબાવર નામના થયા હરપાલની અનેક સંતતિ થઈ, તેઓ હરપાળના પોતાના નામે ઓળખાયા, જયસિંહેજ પ્રથમ ચંબલ નદનાપરપારે હારકુળની પ્રતિષ્ટા વિસ્તારી એકવાર જયસિંહ કહુનના તુઆર રાજાને મળી પોતાના ઘર તરફ આવતો હતો. એટલામા કોટીયાભીલની વિસ્તૃત પલ્લી તેની નજરે પડી. તે ભીલનું રહેઠાણ ચંબલની એક ખાડી ઉપર હતું ભીલલોકોની પલ્લી જોઈ ભૂમિપ્રિય જયસિંહની રાજ્ય લિપ્સા વધી, તેણે અતર્કિતભાવે તેઓના ઉપર હુમલો કર્યો, સતર્ક ભીલલોકો તેની સામે થયા છેવટે તેઓ યુદ્ધસ્થળે પડયા, તે ઉપત્યકાક્ષેત્રમાં પ્રવેશદ્વારે એક સામાન્ય દુર્ગદ્વાર હતુ, ત્યા ભીલલોકોના સરદારનું આશ્રયસ્થળ હતું. જયસિંહે તે કીલ્લાનો ધ્વંસ કરી ભીલ રાજાનો સંહાર કર્યો, તે સ્થળે રણુદેવ ભૈરવના સંમાન એર્થે એક મોટો હાથી બનાવી ને બુદીનગરમા આવ્યો, તે ભીલ કોટીયાનામે કહેવાતાહતા. જેના ઉપર કોટા નામની ઉત્પતિ.

સમરસિંહના મૃત્યુ પછી તેનો મોટો પુત્ર બુંદીના સિંહાસને બેઠો, નાપુજી એક પ્રસિદ્ધ રાજા હતો, તેણે તોડાના સોલંકીરાજની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો હતો. એકવાર સ્વીક સાસરાના ઘરમા જતાં તેણે એક સુંદર મર્મરનો પથ્થર જોયો. તે લેવાની તેને ઇચ્છા થઇ. તેના પિતા પાને તે માંગવા, તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું, પણ તોડાપતીએવિરક્તિસાથેજવાબઆપ્યો,"મનેમાલુમપડેછે, જેહારરાજહવેમારીપત્નીની સાગરી કરશે. " એવી રીતના જમાઈ ઉપર હું પ્યાર રાખનો નથી, જાય તે અમારા રાજ્યમાંથી ચાલ્યો જાય, એવા કઠોર અપમાનથી નાપુજી અતિશય મર્મહિત થયો,

તેના મનમા વિષમ ગર્વ પેદા થયો, તે પોતાની વનિતાને પીડા આપવા લાગ્યો તેણીના અનુનય વિનય ઉપર તેણે ધ્યાન આપ્યુ નહિ તેણે તેની શય્યાથી તે તે સ્રીને દુર ગઇ, સોલકી રાજકુમારીના દુ ખની હવે સીમા રહી નહિ, તેણે પોતાના પિતાની પાસે પોતાની મર્મવેદનાનો પ્રકાશ કર્યો

શ્રાવણ માસના ત્રીજા દિવસે કાનુલીતીજ નામનુ પશ્ચિમ રજપુતવૃત આવેછે તે દિવસે વર્ષાદેવીની પૂજા અને સ્રીની સાથે સહવાસ કરવો જોઇએ, રજપુત સુરે તેટલો દુર વસનો હોય, તોપણ તે દિવસે તે પોતાના ઘરે આવી પોતાની સ્રીનો સહવાસ કરે છે બુદીરાજ નાપુજીએ તે પર્વના દિનસે પોતાના સામતોને તેઓના ઘરે જવા પરવાનગી આપી

ત્યાર પછી સઘળા નગરનો ત્યાગ કરી ગયા બુદીરાજ એક રીતે અરક્ષિત અવસ્થામા આવી પડયો તે સમયે તોડાગઢ નગરમા પેઠો અને તેણે હારપતિના મસ્તક ઉપર ભાલાનો પ્રહાર કર્યો એ પ્રમાણે કા પુરૂષોચિત કામ કરી જમાતાનો તેણે સહાર કર્યો, ત્યાર પછી તોડાગઢ ત્યાથી પલાયન કરી ગયો પણ તે નિરાપદ થઇ પલાયન કરી શક્યો નહિ બુદીથી કેટલે દુર આવેથી એક ગુહાના સમુખે પોતાના સામતા પસ આવી, રાપુરૂષ નારકીરાજ પોતાના હલકા કાર્યનુ વિવરણ કરવા લાગ્યો તે ગુફાના અદરના ભાગમા બુદીનો એક સરદાર બેસી અફીણનો કસુબો પીતો હતો, તેનુ ચિત અચલ મનઉદ્રિગ્ન અને હૃદય અતિશય વ્યસ્થિત હતુ રજા મળવાથી તે ઘેર જાનો હતો પણ ઘેર જઇ શુ કરે ! ઘરમા તેને આદરના ભાવપણુ કરી અતીવ પમાડે તેવુ કોઇ નહોતુ, તેનુ ઘર અરણ્યવત્ હતુ તેથી ચોહાણ સરદાર પોતાના ઘેર નજતા એ ગુફામા બેસી અફીણનો કસુબો પીતો હતો, પત્નીનો વિષય વિચારતા તે ગભીરચિતામા મગ્ન હતો, એટલામા પાસે તેણે અશ્વની ખરીના અવાજ સાભળ્યા બુદી સરદાર ચમકિત થઇ જોયુ જે કેટલાક સૈનિકો હલકા વચનોથી હારરાજની વર્તણુકની સમાલોચના કરતા આવે છે ચતુર ચોહાણ સરદાર તેઓની ભાવભગી જોઇ અનુમાન કરી લીધુ, નૃશસ સોલકીરાજની પાસે જઇ તેણે એક પ્રહારથી તેનો જમણો બાહુ છેદી નાખી તેને જમીન ઉપર પાડી દીધો તે સોલકી સૈનિકો ભયથી પલાયન કરી ગયા, ત્યાર પછી ચોહાણ સરદારે તે સોનાના કડા વાળા છેદાએલ જમણા બાહુને પોતાના રૂમાલમા બાધ્યો તે બુદીમા આવ્યો, બુદીમા મોટો શોક થઈ રહયો ચારે તરફ રોવાનો અવાજ સભળાયો તે શોકનો અવાજ બમણો વધારી મૃતરાજની વિધવા મહિષિ સ્વામીનુ સબ લઇ બળતી ચિતામા બળવા ચાલી એટલામા બુદી સરદાર આવી પહોચ્યો તેણે બળના જતી મહિ

પિને છેદેલો હાથ બતાવ્યો આપ્યો અને કહ્યુ "આથી તમે હવે શોક દૂર કરશો" શોવ પીરાજ નંદિનીએ સોનાના કરાથી પોતાના પિતાનો બાહુ ઓળખ્યો તે જોઇ તેનુ હૃદય પુષ્કળ શોકથી પીડિત થયુ શોકનાઉપર વળી બીજા શોકનો ઉદ્ધ્વાસ થયો ત્યારે તેણે પોતાના ભાઇને કેટલીક વાત લખી મોકલી જે "તમે જો તમારા બાપના મૃત્યુનો બદલો નહિ લ્યો તો તમારૂ નામ સોલંકી વંશમા કલંકિત રહેશે" એટલુ લખી સતી ચિતાનળમા બળી મુઇ પત્ર યથાકાળે શોવ કો રાજ કુમારના હાથમા આવ્યો પત્ર વાચતા તેનુ મસ્તક ઘૂર્ણિત થયુ દારૂણ મર્મશોધ પિપાસા તેના હૃદયમા જાગી ઉઠી, પણ તે પ્રચંડ પ્રવૃત્તિનુ પરિતૃપ્તિ વિધાન કરવામા પોતાને અસમર્થ જાણી તે એક પાષાણ સ્તંભ ઉપર માથુ ભટકાવી મરણ પામ્યો

નાપુજીના ત્રણ પુત્ર હતા હામુજી, નરંગ, અને ખુરદ, નરંગના પુત્રો નરંગપોતા અને ખુરદના પુત્રો ખુન્દડારા નામે પરિચિત થયા પિતાના મૃત્યુઉપર હામુ સવત્ ૧૪૪૦ મા ગ ી હાસને બેઠો

દુર્ધર્ષ અલાઉદીને ચિતોડનો ધ્વંસ કરી, ગિલ્હોટ કુળના હૃદયમા જે મોટો આઘાત મારી દીધો તે આઘાતથી ચિતોડનુ ઘણુ કરી સઘળુ બળ નાશ પામ્યુ ચિતોડ સ્મશાન માત્ર રહ્યુ પણ કાળક્રમે ચિતોડે આજ માથુ ઉપાડયુ ચિતોડના અધિપતિએ પોતાનુ પૂર્વ બળ મેળવી તે વિષમ આઘાતનો બદલો લેવા સંકલ્પ કર્યો તે સમયે ગંભીર રાજનીતિજ્ઞ રાણો લાક્ષ મેવાડના સિંહાસને બેઠો હતો, રાજ્યાસને બેશી તેણે સહુથી પહેલા રાજ્યના સામંતોનુ દમન કરવાનુ કામ હાથમા લીધુ

ચિતોડના ગયા વિપ્લવમા ગિલ્હોટ કુળના બળનો ક્ષય જોઇ જે સઘળા સામંતો સુયોગ મેળવી ચિતોડની અધીનતા રાખવા તોડી સ્વતંત્ર થઇ ગયા હતા તે સામંતો ઉપરજ રાણાનો લોચનઅગ્નિ પડયો, તે સઘળા સામંતોની સાથે ઇડરનાજ પણ વિદ્રોહી થયો હતો એમ જણાયુ આ કાળે રાણો તેઓનુ દમન કરવા પ્રવૃત્ત થયો થોડા સમયમા હામુને ચિતોડમા રાણાએ બોલાવ્યો હામુ રાજે કાંઈ પણ વાધો લીધા વિના ચિતોડમા આવી રાણાને પૂજોપચાર આપ્યો રાણા પાસેથી રાજતિલક ગ્રહણ કરવા તે સંમત થયો પણ સામંતની જેમ તેની પરિચર્યા હમેશ કરવાને સંમત થયો નહિ રાણાની તેથી તૃપ્તિ થઇ નહિ, રાણાએ પ્રતિજ્ઞા કરી જે ઇડરેશને પરાધિનતા સ્વીકારાવી લેવુ તે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામા તે કદી આળસુ થયો નહિ, તેણે છેવટે હામુને ભય દેખાડી કહેવરાવી મોકલ્યુ કે ગિલોતની અધિનતા સ્વીકારતા નહિ તો તેનો સર્વનાશ

ઉપાડિત થાયે, "હારવીર હાસુ તેથી લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ તેણે કઠોર દર્પ અને તેજસ્વીતાથી તેણે કહેવરાવ્યું, "તમારૂ ચાહે તેટલું તમે કરજો, જો જો ! કે હાસુ દેવાનો ઉપયુક્ત વંશધર છે, કે નહિ એવો સ્પર્ધિત ઉત્તર પામી રાણાએ પોતાના સામંતો સંગે સેના સહિત બુંદી વિરૂધ્ધે કુચ કરી બુંદીથી કેટલેક દૂર નીમેરા નગરમા ગિલ્હોટ રાજની છાવણી થઇ. એ સમાચાર બુંદી નગરમા પહોચ્યા. રાવ હાસુએ પોતાના સામંતોને બોલાવ્યા અને તેઓને સ્વદેશ રક્ષા માટે તૈયાર થવા આજ્ઞા આપી થોડા સમયમા પાચસો હારવીર કેસરીયા કપડાં પહેરી બુંદીરાજના વાવટા નીચે એકઠા થયા. તેઓ સઘળાની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા હતી જે માતૃભૂમિ માટે રાજાની સાથે યુદ્ધ ક્ષેત્રે પ્રાણ ત્યાગ કરવ શાથી કે પ્રચંડ ગિલ્હોટ સેનાની સાથે લડી જય મળે તેમ નહોતુ તોપણ હારવીરો નિરૂત્સાહ નહોતા છેલ્લા સાહસનો આધાર લઈ રાતમા બીજા પહોરે તેઓ બુંદીથકી બહાર નીસર્યા. અનેઅતર્કિતભાવે અસતર્ક ગિલ્હોટ સેના ઉપર તેઓએ હુમલો કર્યો. આકસ્મિત હુમલાથી શિશોદીય રજપુતો ભય પામ્યા. અને પલાયન કરી ગયા પોતાની સેનામાં મોટો ક્ષોભભાળી ચિતોડપતિ રાત્રીના અંધકારમા પોતાના પુરમા પલાયન કરી ગયો હાસુ મનમાતંગની જેમ શિશોદીય સેનાને મથિત કરવા લાગ્યો. તે રાણાની શોધમા અહીં તહીં ભમવા લાગ્યો. રાણો હાથ પડયો નહિ છેવટે જયોત્કુલ હૃદયે પોતાના શહેરમા આવ્યો.

રાણો અવનત મુખે પોતાના નગરમા પલાયન કરી ગયો થોડા હાર રજપુતોથી પરાજય પામવાથી તેના ક્ષોભની સીમા રહી નહિ તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે "બુંદી ન જીતું ત્યા સુધી પાણી પીવુ નહિ" એ કઠોર પ્રતિજ્ઞા વચન ચારે તરફ પ્રચારિત થયું. બુંદી મેવાડ થકી તીસ કોશ દૂર હતું. જેની રક્ષા મહાવીર પુરૂષો કરતા હતા. એટલા બધે દુરે જઈ મહાવીરો ઉપર જય મેળવી તેને હરાવવાનું કામ મુશ્કેલ હતું. જેથી રાણાની પ્રતિજ્ઞા પળાય તેવુ નહોતુ. રજપુત રાજાઓની પ્રતિજ્ઞા પવિત્ર ગણાય છે, તેઓ પ્રતિજ્ઞાને અવસ્શ પાળે છે, ખરી બુંદી ઉપર જય મેળવવો અસભવિત હતો એટલે કે ખોટી બુંદી બતાવી તેના ઉપર જય મેળવવાનું તેઓએ નિશ્ચિત કર્યું. થોડા સમયમા ચિતોડ પાસે એક બુંદીનું નિર્માણ થયું, રાણો તે બનાવટની બુંદીને જીતવા સેના સાથે ચાલ્યો તે સમયે હાર રજપુતનુ એક દળ ચિતોડપુરીના તાબામા હતું તે સેના દળ કુંભસિંહ નામના એક હાર રજપુતના તાબામા હતુ જે દિવસે ઉપર લખેલી ઘટનાની ગોઠવણ થઇ કુભસિંહ તે દિવસે મૃગયા માટે ગયો હતો, શિકાર કરી તે ચિતોડમા પાછો આવ્યો

તપાસતા, કુંભસિંહને તે બોદ્ધપણાની હકીકત જાણવામાં આવી. ક્રોધ રોષ અને વિદ્વેષ કુંભસિંહના હૃદયમાં એકદમ પેદા થયા. તેણે પોતાના સૈનિકોને બોલાવી કહ્યુ "વીર ! બુંદી શું એવું રાણાનું ગમું ગુણ થઇ ગયું છે જે બનાવટનું બુંદી કરી તેના ઉપર જય મેળવવા રાણો ઇચ્છા રાખે છે ?" "આવો હવે આપણે પ્રતિજ્ઞા લઇએ જે પ્રાણાંત પણ તે બનાવટની બુંદીને જીતવા દઇએ નહિ," તેના લશ્કરો તે કઠોર પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયા રાણો સૈન્ય સાથે બનાવટની બુંદી તરફ આવ્યો. અકસ્માત તેઓના ઉપર ગોળીનો વરસાદ થયો રાણાને તો તે બુંદી ખાલી છે એમ ખબર હતા બુંદીમાથી ગોળીના બહાર આવતી રાણો ચમત્કૃત થયો. તેમ થવાનું કારણ પુછવા રાણાએ એક દૂત મોકલ્યો રાણાના દૂતને સન્મુખે આવેલો જોઈ કુંભસિંહ બોલ્યો "આ નકલ બુંદીની પણ અમે પ્રાણ આપી રક્ષા કરશુ" જાઓ ! રાણાને યુદ્ધ કરવાનું કહો ! રાણાની પ્રતિજ્ઞા જાણી હાર રજપુતોએ માર્ગ આપ્યો રાણાએ જય મેળવ્યો રાણાની જલ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા પુગી

હાજુ સોળ વર્ષ રાજ્ય કરી પરલોકવાસી થયો, વીરસિંહ અને લાલચા નામના તેના બે પુત્ર હતા લાલચાને બુંદક મળ્યું તેના બે પુત્ર થયા જેનું નામ નરમર્દ અને જૈત હતું, વીરસિંહે પંદરવર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના વીરૂ જગડુ અને નીમ નામના ત્રણ પુત્ર હતા નીમના વંશધરો નીમાવત નામે કહેવાયા, વીરૂ પચાશ વર્ષ રાજ્ય કરી સંવત્ ૧૫૨૬ માં પરલોકવાસી થયો તેના બાર પુત્ર હતા, તેનો મોટો પુત્ર રાવબાહુ, બીકુના સિંહાસને બેઠો

બંદુ જેવો સખાવત રાજા રજપુતોમાં પેદા થયો નથી, અમીમદાન શીવતાથી તેનું નામ રાજસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થયું, સંવત ૧૫૪૨ (ઈ સ ૧૪૮૬) માં રજપુતાનામાં એક ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો, તેના કરાળ ગ્રાસમાથી પોતાની પ્રજાને બચાવવા તેણે જે દાન કર્યાં છે તેથી તે અમર થયો છે

ભટ્ટ ગ્રંથમા વર્ણિત છે જે બુદ્ધાએ સ્વપ્નમા રાજાને દેખા દીધી, અને દુષ્કાળની હકીકત કહી સમજાવી એકવાર રાવબાહુએ સ્વપ્નું જોયું જે કાળ એક દુબળા ઘોડા ઉપર બેસી તેની પાસે આવ્યો, પોતાની ઢાલ તલવાર લઈ તે તેજસ્વી રજપુતોએ કાળ ઉપર હુમલો કર્યો એટલામા તે છાયામયી મૂર્તિ ચિત્કાર કરી બોલી ઉઠી, ધન્ય ! બાહુ ? હાર ! હું કાળ ! ધન્ય તુને, તુંજ આ મૃત્યુલોકમા તલવારથી મારો પ્રતિરોધ કરી શક્યો તું લાભશ ! મરૂદેશમા દુષ્કાળ પડશે તારૂ ગરીબાગાર દાસ્ય થઇ પૂર્ણ કર ! તું ઉદાર ભાવે દાન કરી શકીશ, તારો ભંડાર ખાલી થશે નહિ, એમ કહી નર્વનિયતા કાળ અંતર્હિત થયો રાવબાહુએ તેની આજ્ઞા પાળવામાં કસર નાખી નહિ, તેણે ધાન દાણા વીગેરેના સંગ્રહથી મજાનું ઘણું સંરક્ષણ કર્યું

કાળની કુટિલગતિના અનુસારે ધાર્મિક અને સત્ય પરાયણલોક પદે પદે વિપતિમા પડે છે બાદુના બે ભાઇ નાના સમરસિંહ અને અમરસિંહ નામના હતા તેઓ રાજ્ય લિપ્સાથી પ્રમોદિત થઇ મુસલમાન ધર્મમા દીક્ષિત થયા, અને દિલ્હીશ્વરની સહાયતા મેળવી, તેઓએ બાદુને બુંદીમાથી દૂર કર્યો નિ સહાય બાદુ માટુંદ નામના પર્વત પ્રદેશમા જઈ રહ્યો. તે ગિરિ પ્રદેશમા તેનુ મરણ થયુ. બાદુએ એકવીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું નાનાયણદાસ અને નિર્બુધ નામના તેના બે પુત્ર હતા નિર્બુધને માટુંદા મળ્યુ

માટુંદાના તે નિર્જન વાસમા નારાયણદાસ પ્રતિદિન પરિપુષ્ટ થતો ગયો ક્રમે વયમા પહોચી, પોતાની દુર્દશા તે જાણી સકયો તેણે જાણ્યુ જે તે પિતૃ રાજ્યથી વચિત થયો અને દીનદશામા પડેલ, તેનો પિતા દુરાચાર સમરસિંહ અમરસિંહ થકી પદચ્યૂત થયો પોતાની અવસ્થા સ્પષ્ટ રીતે જાણી નારાય ણુદાસ તેનુ પ્રતિવિધાન કરવા સકલ્પવાળો થયો તેણે પથરના હાર રજપુતોને એકઠા કરી સર્વ સમક્ષ કહ્યુ " વીરો ! મે પ્રતિજ્ઞા કરી છે જે અને તો પિતૃ રાજ્ય બુંદીનો ઉદ્ધાર કરૂં નહિ તો આ કઠોર ઉદ્યમમા પ્રાણનો વિસર્જન કરૂં" તમે મને મદદ આપશો કે નહિ બોલો ! સઘળા લોએ તેના પ્રસ્તાવનુ અનુમો દન કર્યું અને સુખમા દુખમા, સપદમા વિપદમા ... સાથેજ રહેવા તેઓ એક મત થઇ બોલ્યા

રાજ્યાપહારક દુર્વૃત્ત સમરસિંહ અને અમરસિંહ સમરકાડી અને અમરકાડી નામ ધારણ કરી બુંદીનુ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા તેઓએ અગીયાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું તે અરસામા નારાયણદાને બન્ને કાકાને કહેવરાવી મોકલ્યુ જે " તેને એક વાર તેઓની મુલાકાત કરવાની છે " એ સદેશો મેળવી તઓએ નિસદિગ્ધ ચિત્તે ભત્રીજાની મુલાકાત લેવા સ્વીકાર કર્યો

કેટલાક વિશ્વસ્ત અને બળિષ્ટ સૈનિકોને લઈ નારાયણદાસ બુંદીના મહે લની સામેના ચૌક નામના સ્થળે આવ્યો ત્યા તેણે પોતાના સઘળા સહચરોને રાખ્યા તે એકલો કાકાના ઘરમા પેઠો ત્યા સમરસિંહ અને અમરસિંહ અર ક્ષિત અવસ્થામા હતા તે સ્થળે નારાયણદાસ પહોચ્યો તેની ગભીર મુખશ્રી જોઇ રાજ્યાપહારી બન્ને ભાઇના મનમા ભીતિનો સચાર થયો તે પ્રદેશની નીચેની ભૂમિમા એક ગુફા હતી તેઓએ તેમા ઉતરવાનો ઉપક્રમ કર્યો તેઓ જેમ તેમા ઉતરવાનો ઉપક્રમ કરે છે તેવામા બાદુ પુત્ર નારાયણદાને ભીષણ ખડગનો સમરસિંહના મસ્તક ઉપર પ્રહાર કર્યો તે જોઈ અમરસિંહ પલાયન કરી ગયો પણ નાનણદાસે તેને ભાલાથી વીધી તેની ગતિ રોકી, તે બન્ને પાખડીઓના મસ્તક છેદી તે મસ્તકના ઉપહા

રથી ભવાની માતાની તેણે તૃપ્તિ કરી, તેનો સિંહનાદ સાંભળી તેના વિશ્વસ્ત નોકરો હાથમાં ખડગો લઇ મુસમાન ઉપર પડ્યા. મુસલમાનો પલાયન કરતાં માર્યા ગયા, વિજયી નારાયણદાસે બુંદી મેળવી.

અદ્દભુત બળ અને પરાક્રમથી નારાયણદાસ રાજસ્થાનમાં એ પ્રસિદ્ધ રાજા થઇ પડ્યો. તેનામા અદમ્ય સાહસ હતું. તેની બેહદ નીર્ભીકતા હતી તેનો વ્યવસાય કઠોર હતો. પુષ્કળ અફીણના સેવનથી બુંદીના દુર્ભાગ્યે એ સઘળા ગુણો નકામા થઈ ગયા.

નારાયણદાસે બત્રીશ વર્ષ રાજ કર્યું. સંવત્ ૧૫૯૯ માં તે પરલોકવાસી થયો. તેના શાસન કાળમાં બુંદીના રાજ્યે, ઘણો વિસ્તાર મેળવી પુષ્કળ શાંતિ ભોગવી તેના મૃત્યુપછી તેનો એકનો એક પુત્ર સૂર્યમલ બુંદીના સિંહાસને બેઠો.

સૂર્યમલ પોતાના પિતાના જેવો અમિત્ત બળશાળી અને સાહસી હતો, તેના હાથ લાંબા હોઇ ઘુંટણ સુધી પહોંચતા હતા. તેના શાસન કાળમાં નવા વિવાહથી ચિતોડ સાથેનો સંબંધ દૃઢ થયો. સૂર્યમલની બેન સુજાબાઈ રાણા રત્નસિંહને પરણી, રત્નસિંહની બેન સૂર્યમલને પરણી. પોતાના પિતાના જેવો, રાવ સૂર્યમલ વિશેષ માદક પ્રિય હતો.

રાણાનું સૂરજમલ સાથે વેર થયું. રજપુત સ્ત્રીઓ પિતૃકુળ ઉપર સારી સંમાન દૃષ્ટિ રાખે, પતિકુળ ઉપર તેટલી સંમાન દૃષ્ટિ તેઓની હોતી નથી.તેથી કરી રાજસ્થાનમાં બહુ વિરોધ થયા છે. સુજાબાઇનો પિતૃકુળ ઉપર અનુરાગ ઠીક હતો. એકવાર સુજાબાઇએ અન્ન વિગેરે પકાવી તેણે ભોજન માટે રાણાને અને સૂર્યમલને નિમંત્રણ કર્યું. તે નિમંત્રણને અનુસારે બન્ને આશામીઓ ભોજનાગારમાં આવી મુકરર કરેલ સ્થાને બેઠાં. સુજાબાઇ જાતે પીરસવા લાગી અને જ્યારે તેઓ ખાવા લાગ્યા ત્યારે સુજાબાઈ પંખો લઈ મક્ષિકા ઉડાડતી હતી. આહાર સમાપ્ત થયો. છેવટે સુજાબાઇ ભોજન પાત્ર સ્થાનાંતરિત કરવાના સમયે બોલી ઉઠી, " દાદાએ વાઘની જેમ ખાધું પણ મહારાજે બાળકની જેમ ખાધું." એ વાકય કુક્ષણે ઉચ્ચારિત થયું. તેથી હારરાજને અને ગિલ્હોટરાજને આલોકથી વેળાસર પરલોકમાં જવુ પડયું.

રાજકુમારી સુજાબાઇનું તે વચન રાણાને છાતીમાં વજ્રની જેવું લાગ્યું. રત્નસિંહ તેનો પ્રતિશોધ લેવા વ્યગ્ર થયો. તેણે હાર રાજને આહેરીયાના ઉત્સવમાં નિમંત્રણ કર્યું-જોતા જોતામાં ફાગણ માસ આવ્યો. ગિલ્હોટરાજ શિકારના માટે પોતાના માણસો સાથે બહાર નીકળ્યો. હારરાજ પણ તે વ્યાપાર ગિલ્હોટ રાજને મળી ગયો. ચંબલનદના પશ્ચિમ તીરની પાસેના નંદના નામનું

સ્થળ શિકાર માટે પસંદ થયું. તે સ્થળ જુદી જુદી જાતનાં પશુઓનું આવાસ સ્થાન હતું. પશુરાજ સિંહથી તે નાના પ્રાંણી સસલા સુધીનો તે જંગલમાં વાસ હતો. બન્ને રાજાના સૈનિકો એક એક સ્થળે દળ બદ્ધ થયા. તેઓ મોટાં નગારાં બજાવી મોટા ચિત્કાર કરી પશુઓને બહાર કહાડયા. સિંહ, વાઘ, રીંછ, વીગેરે તે અવાજથી અહીં તહીં પલાયન કરવા લાગ્યા. ટુંકામાં દશ્ય મનોહર અને વિસ્મય પમાડે તેવું હતું. રાણા રત્નસિંહ પોતાની પાપ બુદ્ધિ ભુલી ગયો ન હોતો. ટુંકામાં પોતાની પાપ બુદ્ધિ ચરિતાર્થ કરવાને સુયોગ ખોળતો હતો.

બન્ને રાજાની પાંસેએકએ અનુચર રહેલહતા. બાકીના સઘળા વનને વીંટી ઉભા હતા. તેઓ ત્યાં રહી મૃગ વીગેરેને રાજાઓની તરફ હાંકી કાઢયા. રાણાની સાથે એક ક્રુર અનુચર પુરબીયો હતો રાવસુરજમલને દેખી રાણાએ તેને કહ્યું. અરે જુવાન પુરબીયા! બુંદને મારવાનો આ સુયોગ છે, એટલામાં એ પિતૃશોકોન્મત જુવાને પોતાના શરાસન ઉપર શર ગોઠવી તે હારરાજ ઉપર ફેંકયુ. હારરાજે તે પોતાના ધનુષથી તોડી નાંખ્યુ. તેથી પણ સુર્યમલના હૃદયમાં કાંઇ સંદેહ પેદા થયો નહિ. ત્યારપછી રાણાના ધાઇ ભાઇએ તેના ઉપર લક્ષ્ય કરી એક બાણ ફેંકયુ. બીજા તીરને પણ બુંદીરાજે વ્યર્થ કર્યું. ત્યારપછી રાણાએ પોતાનો ઘોડો તેના તરફ ચલાવ્યો. તેણે ખડગથી તે સુર્યમલને પૃથ્વી ઉપર પાડી દીધો. પ્રચંડ આઘાતે રાવ સુર્યમલ ઘોડા ઉપરથી પડી મૂર્છિત થયો. પણ થોડા સમય પછી સંજ્ઞા મેળવી ગાત્રા વરણની પાટો દઇ તે ક્ષતતેણે બાંધી દીધું. તેણે જોયું જે રાણો પલાયન કરી ગયો. તે જોઇ તેનું હૃદય ઉન્મત થઇ ઉઠયું. અતિ મર્મભેદી વાકયે રાવ બોલ્યો. અધમ પુરૂષ! હાલ તો તું પલાયન કરી શકયો પણ તેં મેવાડનું ગૌરવંન બોળ્યું, એ વચન સાંભળી કુટિલ મતિ પુરબીયાએ પાછું ફરી જોયું તો રાવ ક્ષત બંધન કરેછે, ત્યારે તેણે રાણાને કહ્યુ. મહારાજ! કામ અરધું થઇ ગયું હવે પુરૂ કરવું ઉચિત છે. રાણાએ પોતાનો ઘોડો શુર્યમલ તરફ ચલાવ્યો.

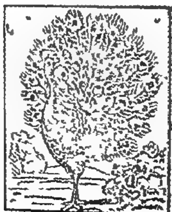
તે ભાલું ઉંચું કરી સૂર્યમલને મારવા તૈયારથયો એટલામાં મર્માહત હારરાજ એકવારશેષ ઉદ્યમથી ઉત્સાહિત થઈ વાઘની જેમ કુદી રાણાના ઘોડા તરફ ઉપડયો, રાણાને પૃથ્વી ઉપર પાડી દીધો. તેની છાતીઉપર ઘુંટણીયા ભેરવી એક હાથે તેનું ગળું દાબ્યું અને એક હાથમાં છરી લઈ તેની છાતી વીંધી દીધી. રાણાએ મોટો ચિત્કાર કર્યો. તે સૂર્યમલના ચરણ નીચે મરણ પામ્યો, હારરાજ પણ પોતાની પ્રતિદ્વંદ્વીની સાથે છરી ખાઇ મુઓ.

એ ગંભીર શોક વાર્તા સૂર્યમલની માની પાંસે પહોંચી, આહેરીયાના

દિલ્હીમાં પોતાના પુત્રનું મરણ થયેલું જાણી રાજમાતા, શાવકશણ સિંહણની જેમ મર્માહત થઈ બોલી " શું સુજો મુઓ ? શું સુજો મુઓ ? સુજો એકલો મુઓ ? મારું જેણે સ્તનપાન કર્યું છે તે તો પૃથ્વીપરથી એકલો વિદાય થાય નહિ, જોતા જોતામાં તેનું હૃદય દારુણ શોકથી ક્ષીણ થયું. શોકોન્મત્ત રાજમાતા પાસે દૂતે આવી કહ્યું જે રાવસૂર્યમલ વૈરનો પ્રતિશોધ લઈ મુઓ છે ત્યારપછી પતિવિરહ વિધુર બે રાણીઓ પોતાના પતિ પાછળ સતી થઈ

રાવસુરતાન સંવત્ ૧૫૯૧ (ઈ. સ ૧૫૩૫) માં બુંદીના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો, તે શક્તાવત નગરના આદિ પુરૂષ વીરવર શક્તસિંહની દુહિતાને પરણ્યો તે શોણિત પિપાસુ ભયંકર દેવના કાળ ભૈરવનો ભક્ત હતો. ઉગ્રના બીજા ભક્તોની જેમ તેની બિભત્સ પૂજા પદ્ધતિમાં રાવસુરતાન બહુ લક્ષ આપતો હતો નરયામની શરૂઆતમાં તે, તે દેવને બળિદાન આપતો હતો. બળિદાનમાં પૈશાચિક અત્યાચારી ગતસુરતાનને બુંદીના સરદારોએ રાજ્ય ભ્રષ્ટ કર્યો, તેને બુંદીમાંથી તગડી કહાડી મુક્યો તેના માટે ચંબલ નદીના તીર ઉપરનો પ્રદેશ થાન માટે નક્કી કર્યો ।

સુરતાનને રાજ્ય ભ્રષ્ટ કરવાથી સરદારોએ નિર્બુધના પુત્ર અર્જુનને બુંદીના સિંહાસને બેસાર્યો બુંદીનાથ અર્જુન, દુર્ધર્ષ બહાદુરના હુમલા સામે ચિતોડનો બચાવ કરવા માટે આજ અમૂલ્ય પદને પ્રાણ આપવા તૈયાર થયો. તેણે તે યુદ્ધમાં પ્રાણ ખોયા

તૃતીય અધ્યાય.

રાવ શુરજનનો અભિષેક, તેની રીથંબરની પ્રાપ્તિ, અકબરનું આક્રમણ, બુંદી રાજકુમારે કરેલ કીલાનો ત્યાગ, મોગલના સામંતપણાનો સ્વિકાર, શાવંતહારનો અદ્ભૂત આત્મત્યાગ, હારરાજને અકબરે આપેલ રાજા ઉપાધિનું દાન, ગંડવાનના જય માટે અકબરના હુકમથી તેનીયુદ્ધયાત્રા તેનો જય અને સંમાન લાભ, રાવભોજનુ રાજ્યારોહણ. અકબરે કરેલ ગુજરાતનો જય, સુરત અને અમદાવાદમા હારરજપુતોનુ વિરત્વ, વીરરમણીનું દળ, રાવ ભોજનું અપમાન, અકબરના મૃત્યુનું કારણ, રાવ રત્ન, સમ્રાટ જહાંગીરના વિરૂદ્ધે વિદ્રોહ, હારરાજકુમારના હાથથી વિદ્રોહિ દળનો પરાજય, હારાવતિનો વિભાગ, મધુસિંહની કોટાની પ્રાપ્તિ, રાવરત્નનું મરણ, તેના ઉત્તરાધિકારી ગોપીનાથનો પ્રાણસંહાર, હારાવતિના અંદરની જાયગિરનો વિભાગ, રાવચત્તરશાલનો અભિષેક, આગ્રાના શાસનકર્ત્તાના પદની પ્રાપ્ત, દક્ષિણાવર્તમાં તેનાં કાર્ય, દોલતાબાદનુ પ્રાચીરલંધન, શાહજહાનના પુત્રોમાં કુસંપ, ઔરંગઝેબનું ગરિત, હારરાજકુમારોની પ્રભુભક્તિ, ઉજ્જત અને ધોલપુરનુ યુદ્ધ, ચત્તરશાલનું વિરત્વ અને મરણ, રાવભાઉનો અભિષેક, ઓરંગઝેબે કરેલ બુદી ઉપર હુમલો, મોગલ સેનાનો પરાજય, રાવભાઉનો અનુગ્રહ લાભ, ઔરંગાબાદમાં તેનો નિવેશ, રાવઅનુરદ્ધનો અભિષેક. લાહોરમાં તેનો નિયોગ, તેનું મરણ, રાવબુધ, જાજોનું યુદ્ધ, કોટા અને બુંદીના રાજાનો પરસ્પર વિરોધ, કોટારાજનું મરણ, રાવબુધનુ વિરત્વ, બુંદીરાજકુમારની પ્રભુપરાયણતા, પલાયન, અંબરરાજ સાથે વિવાદ, તેનુ કરણ અમરરાજનો લોભ, વિશ્વાસઘાતકતા, દુદુયુદ્ધ, બુદી રાજ્યાપહરણ, નિર્વાસનમા રાવબુધનું મરણ, તેના સંતાન

રાવ અર્જુનના અદ્ભુત આત્મ ત્યાગ ઉપર તેનો પુત્ર રાવ શુરજન પિતૃસિંહાસને બેઠો. સંવત્ ૧૫૮૯ (ઈ. સ. ૧૫૩૩) માં તેનો રાજ્યાભિષેક થયો. તેના રાજ્યમાં બુંદીરાજ્યે એક નવા યુગની અવતારણા થઈ જેથી બુંદીના ઈતિહાસે, અન્ય મૂર્તિ ધારણ કરી. આજ સુધી બુદીના રાજાઓ એક પ્રકારની વિશુદ્ધ સ્વતંત્રતા ભોગવતા હતા. પણ એ રાજ્યના સમયે તેવી રીતની, સ્વતંત્રતાથી વંચિત થયા. તે રાજાઓ મોગલ સૂર્યની પાસે ગ્રહની જેમ વિરારાજવા લાગ્યા.

બુંદીના હાર વંશાવળીની એક શાખામાં શાવંત નામનો એક રાજકુમાર પેદા થયો, તે ઘણોજ કુશળ કાર્યદક્ષ અને ચતુર હતો તે કેવળ બુંદીનો મંગળાકાંક્ષી હતો. શેરશાહી વંશના અધઃપાત ઉપર તેણે રીથંબરનાં અધ્યધાન શાસન

કર્તા સાથે એક સંધિ સ્થાપ્યો. તે સંધિ સ્થાપનાના ફળના રીંથબરનો કીલ્લો તેના હાથમાં આવ્યો. રાવ સુરતાનસિંહ તે કીલ્લો પોતાના હાથમાં ન રાખતાં બુંદી રાજ સુરજનને અર્પી દીધો. તેથી બુંદીનો સામાન્ય લાભ થયો નહિ. એ મોટા લાભથી રાજાને સુરતાનસિંહને બુંદી પાસે બહુ ભૂમિ સંપતિ આપી, તે રાવ તહારનામના પ્રસિદ્ધ શેહેરની સ્થાપના કરી, અમર થયો.

રીંથબર એક સમૃદ્ધ નગર. તેની સમૃદ્ધતાની વાત સાંભળી તેને હસ્તગત કરવા સમ્રાટ અકબર લોલુપ હતો, તેણે સૈન્ય સાથે આવી રીંથબરના ઉપર હુમલો કર્યો. ઘણા દિવસ નીકળી ગયા પણ રીંથબર હસ્તગત થયું નહિ. બેદલાના ચોહાણે વચના પછી તે કીલ્લો સુરજનના હાથમાં આપ્યો. અધિકારના સમયે તેણે પ્રતિજ્ઞા સૂરે બાંધી લીધી. જેવી રીંથબર મેવાડના તાબામાં જાયગીર સ્વરૂપે આવી ગયું. અકબરનો રાજા ભગવાનદાસ અને તેનો પુત્ર માનસિંહ અકબરની સાથે તે સમૃદ્ધ નગર જીતવા આવ્યો હતો. તેઓનો દૃઢ નિશ્ચય હતો કે સુરજનને સમ્રાટની તાબેદારી કબુલ કરાવી, શી રીતે તે બુંદીનો સાક્ષાત્કાર થાય. રજપુતોની એવી પ્રથા છે, જે સ્વજાતીય શત્રુ જો એક બે સૈનિકો સાથે કીલ્લામાં પ્રવેશ કરવા ચાહે તો તેઓ કોઈ રીતનો વાંધો બતાવે નહિ. એ પ્રથાના અનુસારે સમ્રાટ અકબર ચોપદારના વેશે કીલ્લામાં રાજા માનસિંહ સાથે આવ્યો. રાવ તેઓને દરબારમાં મળ્યો. બન્ને પક્ષ વચ્ચે કથા વાર્તા થતી હતી. એટલામાં બુંદીરાજના એક કાકાએ છદ્મવેશી અકબરને ઓળખી કાઢ્યો. તેણે અકબરના હાથમાંથી છડી લઈ રાવ દુર્ગાધિપતિના આસને બેસાર્યો. અકબરનું પ્રત્યુત્પન્નમતિત્વ પ્રસિદ્ધ. દુર્ગાધિપતિનું આસન મેળવી તે બોલ્યો "ત્યારે રાવ સુરજન હવે શું કરવું છે?" રાવ સુરજને ઉત્તર ન દીધો. એટલામાં માનસિંહ બોલ્યો "હવે શું કરવું" રાણા સાથે સંબંધ છોડી રીંથબર છોડી દેવું, ઉંચા સન્માન અને ઉંચા પદનો ભોગ કરી સમ્રાટની વશ્યતા સ્વીકારવી. અમર રાજકુમારે બન્ને પક્ષનો મધ્યસ્થ થઈ નીચે પ્રમાણે સંધિ સૂત્રો બન્નેને કબુલ કરાવ્યા.

૧ મોગલના અંતઃપુરમાં ડોલા મોકલવાનું કામ અપમાન ભરેલું છે તે કામમાંથી બુંદી રાજ મુક્ત. ૨ જજીઆ અર્થાત મુંડકા વેરામાંથી બુંદીરાજ મુક્ત. ૩ બુંદીના અધિપતિઓ, અટક પાર જઈ શકશે નહિ, ૪ નવરોજના ઉત્સવમાં મીના બાજારમાં દુકાન ખોલવા માટે બુંદીરાજ, પોતાની સ્ત્રી દીકરી વીગેરેને મોકલી શકશે નહિ, ૫ તેઓ સંપૂર્ણ રાજ ચિહ્ન લેઈ દીવાને આમમાં આવી શકશે, ૬ તેઓના પવિત્ર મંદિર વીગેરેનું કોઈ અપમાન કરી શકશે નહિ ૭ એના ઘોડા ઉપર મોગલના દાગ વ સૂચક ચિન્હો કરવા નહિ ૮ તેઓ રાજધાનીના રસ્તામાં લાલ દરવાજા સુધી નગારાં બજાવી શકશે. સમ્રાટ પાસે આવી

તેઓને પ્રણિપાત કરવો નહિ. ૯ જેવું દિલ્હી સમ્રાટનું છે તેવું બુંદી, હારવંશનું છે. તેઓ પોતાની રાજ્યધાની બાળી શકશે નહિ.

સમ્રાટ અકબરે રાવસૂરજનના તે સઘળા પ્રસ્તાવો કબુલ કર્યા, બુંદીરાજને વળી તે પ્રસ્તાવથી એક સ્વત્વ મળ્યું. પવિત્રકાશી નગરમાં તેણે રહેઠાણ કર્યું. એવી રીતના ઉંચા પ્રલોભનથી માત્ર રાણા પ્રતાપસિંહ સઘળા રજપુતરાજ અકબરના વશવર્તી થયા. બુંદીરાજ સૂરજન અકબરના પ્રલોભનથી તેનો વશવર્તી થયો.. તેણે તો અનાયાસે મોગલનું દાસત્વ સ્વીકાર્યું.

એવા ઉંચા પ્રલોભનથી વશવર્તી થઇ રાવશુરજને હારકુળમાં જે ગંભીર કલંક લગાડયું. તે કલંક ભુસાડી દેવાને વીરવર શાવંતસિંહે પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરી. ઉપર આપણે કહી ગયા જે વીર સાવંતસિંહે કોતારીયાના ચોહાણ સરદાર સાથેમળી જઇ રાણાના માટે રીથબર કીલ્લો મેળવ્યો. રાણાએ તે રીથંબર કીલ્લો મોગલને આપ્યો. જે વાત સાવંતસિંહને સહ્ય થઈ નહિ. તેના અધિપતિએ, તે કીલ્લો અકબરને અમ્લાનવદને સોંપી દીધો. પણ તેણે પોતાના કુળ ગૌરવ સામું જોયું નહિ, રાવસૂરજનનું આચરણ, સાવંતસિંહના હૃદયમાં સહ્ય થયું નહિ, તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે જ્યાંસુધી પ્રાણછે ત્યાંસુધી અકર રીથંબરનો કબજો કરી શકે નહિ.

ઉપર કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામાં આવી તેના પૂર્વે સાવંતસિંહે એક સ્મારક સ્તંભ બનવાવ્યો. અને તેના ઉપર લખાવ્યું જે પવિત્ર કુળમાં પેદા થઇ. જે કોઇ હારવંશીય પુરૂષ રીથંબરના કીલ્લા ઉપર ચઢી બેસશે અને ત્યાં ચઢી બેસી જે જીવિતાવસ્થામાં ત્યાંથી ઉતરશે તેનો વંશ અભિશપ્ત થાશે.

તે કીલ્લો પાછો લેવામાં સાવંતસિંહ કેટલાક હાર સરદારો સાથે યુદ્ધમાં પડયો, વીરવર સાવંતસિંહના લોહીથી હાથ ધોઇ અકબરે રીથંબર કીલ્લો કબજે કર્યો, તે દિવસે હારરાજે, મેવાડપતિની સાથે સઘળા સંબંધ છોડી દીધા, તેને સમ્રાટ અકબર તરફથી 'રાવરાજા'. એવો ઇલ્કાબ મળ્યો.

તે ઘટના બન્યા પછી થોડા દિવસ ઉપર રાવસૂરજનને અકબરના મહેલમાં આવવાનું નિમંત્રણ થયું. સમ્રાટે ગંડવાન પ્રદેશ જીતવાને તેને આજ્ઞા આપી થોડા સમયમાં તે પ્રદેશની રાજધાનીની કાર્યવાહી સૂરજનના હાથમાં પડી. તે જયના ખબર અમર રાખવા રાવશુરજને. સુરજનપોલ નામનો એક દરવાજો ત્યાં કરાવ્યો, અને ગંડવાન પ્રદેશના સેનાપતિને કેદ કરી તે રાજધાનીમાં લઈ ગયો. સમ્રાટે રાવસૂરજનને પ્રસન્ન થઇ વીરાણશી અને ચુનારનો પ્રદેશ આપ્યો. જે સમયે ગિલ્હોટ કેશરી પ્રતાપસિંહ સ્વદેશની સ્વાધીનતા માટે અને હીંદુ જાતિના ઉદ્ધાર માટે પવિત્ર હલદી ઘાટના ક્ષેત્રમાં સલીમની સાથે યુદ્ધમાં પ્રવૃત થયો હતો તે સમયે એટલે સંવત

૧૬૩૨ (ઈ સ ૧૫૭૬) મા રાવસુરજને સમ્રાટ અકબરની ઉપર લખેલી પ્રસન્નતા મેળવી

રાવ સુરજન અત્યત પડિત અને ધાર્મિક હતો તેની દયા દાક્ષિણ્ય ધર્માનુરાગ અને પાંડિત્યથી સનાતન હીંદુધર્મનો ઉત્કર્ષ થયો તેનાથી હીંદુઓને અશેષ ઉપકારનો લાભ થયો તે ઘણુકરી વારાણસીમા રહેતો તેના સુદક્ષ શાસન ગુણે તે પ્રદેશના અધિવાસીઓ નિરાપદે અને નિર્વિવાદે જીવન યાત્રા કરતા હતા, ચોરાશી હવેલી અને મંદિરો અને વીશ સ્નાનાગાર તેણે બનવાવ્યા તે પવિત્ર કાશી ધામે રાવસુરજને પ્રાણ ત્યાગ કર્યા તેના રાવભોજ, રાવદુદો * અને રાવરાયનહી નામના ત્રણ પુત્ર હતા,

પિતાના મૃત્યુ પછી રાવભોજ બુદીના રાજ્ય ઉપર અભિષિકત થયો તે સમયે અકબરે, સ્વનામ પ્રસિદ્ધ અકબરાબાદમા મોગલ રાજ્યનગરી સ્થાનાતરિત કરી, અને ગુર્જર રાજ્ય માટે એક સેના મોકલી રાવભોજ પોતાના ભઈ હુદા સાથે તે સેનાના સગે સુરત નગર પાસે આવ્યો ત્યા કેટલાક યુદ્ધો કરી હાર રાવ ભોજે શત્રુના સેનાપતિનો સહાર કર્યો તેથી અકબર તેના ઉપર પરમ સતુષ્ટ થયો તેણે તેને બક્ષીસ માગવાનુ કહ્યુ રાવભોજે વિનય સહ પેસ્યુ જે " આપ મને કેવળ એજ હક આપો જે હુ પ્રતિવર્ષ વર્ષાના સમયે મારા રાજ્યમા જાઉ, સમ્રાટે આદરથી હાડારાજની તે પ્રાર્થના પૂર્ણ કરી

સઘળા ભારતવર્ષને પોતાના આધિપત્ય નીચે દૃઢ રાખવા, અકબરે જેજે યુદ્ધ કર્યા હતા તે યુધ્ધોમા સઘળા રજપુત નતાનો તેની મદદમા હતા તેને યુધ્ધોમા બુદીહાર રજપુતોએ જેવા પ્રદ મહન કર્યા તેવા સમગ્ર બોલ્યા છે એ સમયે અહમદનગરની નિઝ ગીઆરી ચાદ સુલતાનીની સાથે યુદ્ધ થયુ તે યુદ્ધમા પોતના રાજ્યન હક અમુગણ રાખવા, પાતાની સ્ત્રીઓની સરે ને રાજ સાથે લડી, તે નારીની કુશળતા જોઈ મોગલ લોગ અને રજપુતો વિસ્મય પામ્યા પણ બુદી રાજ ભોજે તે બળ દર્પિત વીનાર્નો સહાર કર્યો એ મોગલ કાર્યના બદલના સમ્રાટે બુદી રાજ ભોજને પોતાનો ખિતાબ આપી દીધો

પણ આ જગતમા કટ્ટાક હોકો રાજપ્રસાદ નિર્વિવાદે ભોગવી શક્યા મોગલ સામ્રાજ્યના મગલ માટે રાવભોજે હાડકુળના ઘણા લોહી ખરચી દીધા તેનુ ફળ છેવટે શુ આવ્યુ, છેવટે તે સમ્રાટના વિષનયને પડયો અકબરની પ્રિયતમ રાણી જોધબાઈનુ મૃત્યુ થવાથી તેણે હુકમ આપ્યો, જે હીંદુ મુસલમાન સઘળાઓએ શોક ચિન્હ ધારણ કરવુ અને સઘળાઓએ દાઢી મુછ મુડાવવી એ

* આજ્ઞાકાર આચાર ગવાદાને લખક ખા નામે ઓળખવો હતો

હુકમ થયોકે વાળદો અસ્ત્રા લઇ રજપુતોની પાસે ગયા પહેલા તો કોઇએ દાઢી મૂછ મુડાવવાની ના પાડી નહિ ત્યારે વાળંદ તે કામ માટે હારરાજના વામમા આવ્યો હાર સનિકોએ તેઓને તમાચા મારી જુદી જુદી જાતના અપમાન કરી કહાઢી મુકયા તે સમાચાર અકબરના કાને પડયા અને બુંદીરાજના શત્રુઓએ તે ઘટનાને અનુરંજીત કરી સમ્રાટ પાસે કહ્યુ જે " મહારાજ ! તેથી આપનુ અને ખાસ કરી સ્વર્ગીય જોધાબાઇનુ અપમાન થયુ " અકબર ક્રોધથી પ્રજ્વલિત થયો રાવભોજના ઉપકારની અને આત્મત્યાગની સઘળી વાત તેના હૃદયમાથી ચાલી ગઈ તેણે તે સમયે આજ્ઞા આપી "જે રાવભોજના હાથ પગ બાંધી અહિ લાવો, અને તેની દાઢી મૂછ મુડાવી નાખો " પણ સમ્રાટે ક્રોધમા ઉન્મત થઇ અત્યંત કુકર્મ કર્યું, તેના એવા કઠોર હુકમથી હાર રજપુતો નિરાશ પામી ઉઘાડી તલવારે મોગલ સેના ઉપર પડયા તેવામા છાવણીમા મોટો ક્ષોભ થયો મુસલમાન લોકો આહત થઇ ચારે દિશાએ પલાયન કરવા લાગ્યા તેસમયે ખુદ અકબર આવી હારરાજને શાંત પમાડવાની ચેષ્ટા કરતો હતો માણસોના લોહીથી તે છાવણી ભરાઈ જાત અકબરે આ કર્મ માટે ઘણો અનુતાપ કર્યો રાવભોજની પાસે આવી હાથી ઉપરથી ઉતરી તેણે રાવભોજની અત્યંત પ્રશંસા કરી અને તેને શાંત કરવાની તેણે ચેષ્ટા કરી ઉદ્ધત અને અપમાનિત ભોજ થોડાથી શાંત થવા વાળો નહોતો તે પોતના બાપદાદાએ ભોગવેલા હકનુ વર્ણન કરી બોલ્યો ' તારા જેવો ડુક્કર ખાનારો માણસ આટલા બધા હક ભોગવે નહિ " એવુ કઠોર વાકય બીજાના મુખથી અકબરે સાંભળ્યુ હોત તો તેનુ તે શિરચ્છેદન કરી દેત પણ નીતિજ્ઞ અકબરે થોડુ હાસ્ય કરી રાવભોજને આલિંગન કર્યું અને ઘણા યત્નથી તેને પોતાની છાવણીમા તે લઇ ગયો

અકબરના પરલોકગમન ઉપર રાવભોજે પોતાના રાજ્યમા આવી, પોતાના મહેલમા દેહત્યાગ કર્યો, તેને ત્રણ પુત્ર હતા રાવરતન સરદારનારાયણ અને કેશુદાસ

અકબરના મૃત્યુપર્યંત સલીમ, જહાંગીર નામ ધારણ કરી ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો રાજ્ય શાસનને અભિષિક્ત થયો કે તેણે પોતાના પુત્ર પારવેજને દક્ષિણાવર્તના શાસનકર્તાના હુદ્દા ઉપર સ્થાપ્યો, અને તેનો બુરહાનપુરમા અભિષેક કરીને પોતાની નગરીમા આવ્યો, પણ રાજકુમાર ખુરમે ષડ્યંત્ર રચી, પારવેજનો સંહાર કર્યો વળી જહાંગીરને પદચ્યુત કરવાની તે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો એથી કરી મોગલ સામ્રાજ્ય સાગરમા મોટો ક્ષોભ ઉભો થયો. ખુરમ રજપુત રાજાઓનો પ્રીતિપાત્ર હતો બાવીશ રાજાઓ તેની મદદમા ઉતર્યા

એ ક્ષોભથી વિદ્રોહાનળ સળગી ઉઠયો જહાંગીરે તે વિદ્રોહાનળ ઓલવી દેવા રાવરતનસિંહને બુંદીરાજ મોકલ્યો હારરાજ રતનસિંહ, પોતાના પુત્ર મધુ

સિંહ અને હરિસિંહ સાથે બુરહાનપુરમા આવ્યો ત્યા તે વિદ્રોહીદળનો નાશ ખીન થયો ત્ય એક યુદ્ધ થયુ તે યુદ્ધમા વિદ્રોહીલોકો સંપૂર્ણ પરાભવ પામ્યા અને ચારે દિશામા પલાયન કરી ગયા, એ યુદ્ધ સંવત્ ૧૬૩૫ (ઇ સ ૧૫૭૯) મ થયુ તે યુદ્ધમા બુદીરાજ રતનસિંહના બન્ને પુત્રો લશ્કર રીને ત્યા ઘાયલ થયા તે પરાક્રમના કામથી ગવરતનસિંહે બુરહાનપુર મેળવ્યુ તેના બીજા પુત્ર મધુસિંહને કોટાનગર અને બીજો ભૂમિભાગ મળ્યો

બુરહાનપુરના શાસનકાળમા રાવરતનસિંહે રતનપુર સ્થાપ્યુ, તેનાથી વળી એક પ્રયોજનીય વ્યાપાર સાધિત થયો તે વ્યાપારથી તે મોગલ સમ્રાટને અને મેવાડેશ્વરને સતુષ્ટ કર્યા મોગલના તાબાનો વછીર દેરાપુખા મેવાડમા છાની રીતે દસ્યુભાવ કરતો હતો, દેરાપુખાના અત્યાચારથી મેવાડવાસીઓ, પુરેપુરા પિડિત થયા, હારનાજ રતનસિંહે, યુદ્ધમા તેને પરાજીત કરી કેદી બનાવી મોગલ સમ્રાટ પાસે મોકલ્યો એવા કામથી સમ્રાટ પાસેથી તેણે સારા પુરસ્કાર મેળવ્યો રાવરતનસિંહ, એક ઉપયુક્ત રાજા હતો રજપુતો તથા હીંદુજાતિ તેની ભક્તિમા તત્પર હતી કારણ કે તેણે હીંદુધર્મને અધઃપાતમાથી બચાવ્યો તેના પ્રચંડ તેજ પ્રભાવે કોઇપણ મુસલમાન તેના રાજ્યમા ગોહત્યા કરી શકતા નહિ હીંદુજાતિનો પુષ્કળ ઉપકાર કરી, રાવરતનસિંહ બુરહાનપુર પાસેના એક સામાન્ય યુદ્ધમા મરણ પામ્યો.

ગોપીનાથ મધુસિંહ * હરિસિંહ અને જગન્નાથ× નામના ચાર પુત્રો રાવ રતનસિંહના હતા મોટો પુત્ર ગોપીનાથ, પિતાના અગાઉ સ્વર્ગવાસી થયો હતો તેના મૃત્યુ સંબધે જે વિવરણ સાભળવામા આવે છે, તેને સંપૂર્ણ ઔપન્યાસિક વિવરણ કહીએ તો અત્યોક્તી કહેવાય નહિ

બગદીરા ગામના એક બ્રાહ્મણની પત્ની સાથે ગોપીનાથનો ગુપ્ત પ્રણય હતો દરરોજ અર્ધી રાત્રીએ બ્રાહ્મણના ઘરની ભીંત ઓળગી તે બ્રાહ્મણ પત્નીની મુલાકાત કરતો હતો એકવાર બ્રાહ્મણે તેને પકડી પાડયો, તેના હાથ પગ બાધી તેને ઘરમા રાખી, તે બુદી રાજ પાસે આવી બોલ્યો," મહારાજ એક ચોર અમારૂ સમાન હરણ કર્યુ તેને અમે પકડયો છે એ હજુ હવે તેને કેવી સજા કરવી" રાવ રતનસિંહે કહ્યુ કે તેને મૃત્યુદડની સજા આપવી અભિનૂપ બ્રાહ્મણે, કોઇ પણ નિમિત્તની દરકાર ન કરતા ઘરમા આવી ગોપીનાથનુ માથુ લોઢાની મોગરીથી કચરી નાખ્યુ ત્યારપછી તેના શબને સભાસ્થાન રસ્તામા તેણે ફેકી દીધુ રાજરસ્તામા

* મધુસિંહને કોટા મળ્યુ હતુ ‡ હરિસિંહને ઘુગોર મળ્યુ હતુ × જગન્નાથ નિર્વંશ અવસ્થામા મરણ પામ્યો.

હારકુમારનું મડદુ જોઈ લોકો શોકાતુર થયા. તે રાવ પાસે આવી બોલ્યા, " રાજકુમારની કોણે હત્યા કરી, એ હૃદય વિદારક વાકય સાંભળી બુંદીરાજ દુ:સર શોક કરી તે બાબતનો તપાસ કરવાની આજ્ઞા આપી. તે જાણતો નહોતો જે સ્વચરણમાં કુઠારાઘાત કર્યો છે. થોડા સમયમાં સઘળો વૃત્તાંત બહાર પડયો. ત્યારે રાવરતને હૃદયશોક ભાવ હૃદયમાં છાનો રાખ્યો.

ગોપીનાથ બાર પુત્રો મુકી સ્વર્ગવાસી થયો. તેઓમાંથી પ્રત્યેક ને બુંદી રાજે સારી ભૂમિસંપતિ આપી. ગોપીનાથનો પુત્ર રાવચત્તરશાળ, બુંદીરાજયે અભિષિક્ત થયો. સમ્રાટ શાહજહાંને તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. સમ્રાટે તેને રાજનીતીજ્ઞ શાસન કર્તૃત્વપદે નીમ્યો એ સમાન સૂચકપદ શાહજહાનના રાજયશાસનકાળથી બુંદીરાજ ભોગવતા આવે છે. જે દિવસે મોગલસમ્રાટે દારા ઔરંગજેબ સુજા અને મુરાદના હસ્તે સઘળા ભારત સામ્રાજ્યનો ભાગ આપ્યો. તે દિવસે રાવચતરશાલ ઔરંગજેબના તાબામાં એક ઉંચા સેનાપતિપદે હતો. દક્ષિણાવર્તના ઘણા ખરા યુદ્ધમાં ચતરશાળે અધિક વીર્યત્વ બતાવ્યું.

એ સમયે દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમાં એવી જનશ્રુતિ ચાલી જે સમ્રાટ શાહજહાન મરણ પામ્યો. એ ખબર સાંભળી ક્રમાગત દશ દિવસ રાજકુમાર આરંગજેબે રાજકાજની પર્ય્યાલોચના કરી નહિ, તેણે કોકની સાથે વૈષયિક વાત પણ તે અરસામાં કરી નહિ. જનશ્રુતિ સાચી છે. એમ સઘળાને વિશ્વાસ પડયો, સમ્રાટના પુત્રોમાંથી એક માત્ર દારાશેકો રાજધાનીમાં હતો. બીજા સઘળા રાજકુમારો, પોતાના ભારતવર્ષનું સામ્રાજ્ય દ્રઢ કરવા માટે મહેનત કરવા લાગ્યા. સુજો બંગાળ પ્રદેશમાંથી નીકળ્યો. ઓરંગજેબ દાક્ષિણના પ્રદેશનો ત્યાગ કરી મુરાદને લખ્યું, " ભાઇ ? સૈન્ય સામંત લઈ જલદીથી આવી મને મળીજા, હું તો ફકિર છું. પાર્થિવ વિષય ઉપર મારે આસક્તિ નથી. હું તો દરવેશછું. માટે એટલી વાસનાછે જે આખી ઉમર દરવેશગીરીમાં રહી ખુદાની બંદગીમાંજ કાડું, દારો કાફર થઇ ગયો છે. સુજો પુરેપુરો નાસ્તિક છે, હાલ સમ્રાટ ઔરંગજેબના રાજકુમારોમાં ભારતવર્ષના સિંહાસન માટે તું એકજ પાત્ર છે, આજ મોગલનું સિંહાસન શુન્ય છે. તું બનતી કોશીશ કરી સૈન્ય સામંત લઇ અમારી પાસે આવ ? તુને ભારતવર્ષના સિંહાસને બેસારી દેવા માણુ આપી ચેષ્ટા કરીશ.

ઔરંગજેબનો વેરભાવ જાણીલઇ સમ્રાટે હારરાજને પત્ર લખી કહેવરાવ્યું " જે તમે જલદી મારી પાંસે આવો " એ ગુપ્ત પત્ર પામી હારરાજે પહેલાં તો ડગમગદીલ રાખ્યું. પણ તેણે વિચાર્યું જે હું સમ્રાટનો સેવક એટલે કે સમ્રાટની આજ્ઞા પાલવી યુક્ત છે. મનમાં એવો વિચાર કરી ચતરશાળ દક્ષિણાવર્ત છોડવા તૈયાર થયો.

થોડા સમયમાં ચતરશાળની કુચના સમાચાર ઔરંગજેબના કાને પડયા, તેણે તેનું કારણ પુછી તેને કહ્યુ, "તમે સમ્રાટની પાસે જવા એટલા બધા આતુર શામાટે છો? થોડા દિવસ ખમી જાઓ, મારી સાથે સમ્રાટ પાસે જજો, એ ઉપરથી બુંદીરાજે ઉત્તર આપ્યો " મારે તો સમ્રાટનો હુકમ પાળવો યોગ્ય છે જુઓ આ અનુજ્ઞાપત્ર સમ્રાટે મોકલેલ અનુજ્ઞા પત્ર તેણે ઔરંગજેબને દેખાડયું.

કુટિલમતિ ઔરંગજેબ બહુ ક્રુદ્ધ થયો, 'તમે કદાપિ જઇ શકશો નહિ." એમ કહી તેણે હાડરાજની છાવણીને ઘેરી લેવા હુકમ આપ્યો ચતુર ચતરશાળે પૂર્વથી ઔરંગજેબનો દુરભિસન્ધિ જાણ્યો હતો પોતાનો સામાન તેણે મોકલાવી દીધો હતો તેણે ઔરંગજેબના સમક્ષ તેની છાવણીનો ત્યાગ કર્યો. તેનો ગતિરોધ કરવાની કોઇને હીમ્મત થઇ નહિ, ત્યાંથી ચાલી રાવચતરશાળ નર્મદા નદીના તીરે પહોંચ્યો વર્ષાની પ્રચંડ ધારાના પાણીથી નર્મદાના બન્ને કાંઠા સંપૂર્ણ જળથી ભર્યા હતા નર્મદાના તે તટ ઉપર કેટલાક કોળી સરદારનો નિવાસ હતો બુંદીરાજ તેઓની મદદ લેઇ નદીપાર ગયો તે પોતાના સૈન્યસામંતને લઇ પોતાની રાજધાનીમા આવ્યો ત્યારપછી પોતાના રાજ્યના કાર્યની સમાલોચના કરી બુંદીરાજ બુંદીથી વિદાય થયો અને થોડા દિવસમા દિલ્હીમા આવ્યો.

તે સમયે ભારતવર્ષના સિંહાસન માટે વૃદ્ધ બાદશાહના પુત્રોમા ઘોરસંઘર્ષ ઉત્પન્ન થયો, ... મેવાડના ઇતિહાસમા આપણે આપી ગયા. બીજા રજપુત નરપતિ ... ... ચતરશાળ પણ હિંદુપ્રિય સમ્રાટ શાહજહાનની સ્વાર્થ રક્ષા માટે હૃદયનું રુધિર આપવા તૈયાર હતા ફતીયાબાદના કાળા યુદ્ધ સ્થળે વિજય લક્ષ્મી ઔરંગજેબની અંકશાયિની થઇ જેથી તે પોતાના ભાઇઓનાં લોહી પીવા તયાર થયો શાથીકે તે જાણતો હતો જે તેઓના સંહાર વિના તે વૃદ્ધ પિતાના હાથથી સિંહાસન કદાપી લઇ શકશે નહિ તેનો દુરભિસંધિ વ્યર્થ કરી દેવા દારા, જોધપુર પાસે મોટી સેના સાથે ઉભો હતો. રાજસ્થાનના બીજા રાજાઓની જેમ રાવચતરશાળે તેનો પક્ષ પકડયો હતો પણ દારા, ખરાબ લગ્નમાં જોધપુરમાં આવી ઉભો હતો તે દિવસથી તેના ઉપર જે વિપદ આવી પડી તે તેની જીંદગીમાં તેને છોડી ગઇ નહિ બુંદીરાજ પીળા વસ્ત્ર પહેરી પોતાની વાહિની લઇ દારાની મદદે આવ્યો દારો સઘળાના મોખરે એક રણમાતંગ ઉપર બેસી શત્રુની સામે ઘોર યુદ્ધમા ઉતર્યો યુદ્ધ અતિ ભયકર રીતે ચાલ્યું થોડા સમય પછી સઘળાએ જોયું જે દારો યુદ્ધથી અદૃશ્ય થયો તેથી કરીને તેના પક્ષના સઘળા રણમાંથી પલાયન કરી ગયા પણ હાડરાજ પલાયન કરી ગયો નહિ પોતાના સામંતોને પલાયન કરતા જોઇ તે બોલ્યો, 'હાલ જે પલાયન કરી જાશે તેનો સર્વનાશ થાય. આ જુઓ આમારા પ્રભુનાં નાશ કરનાર સમાગમ જે પગ રણભૂમિ ઉપર ચોડયા છે "

બુંદીરાજ એક રણમાતંગ ઉપર બેઠો. એકદમ એક ગોળો આવી માતંગની પીઠ ઉપર પડયો. પીડાયેલ માતંગ આર્તનાદ કરી રણસ્થળથી પલાયન કરી ગયો. તેને નાસતો જોઇ બુંદીરાજ તેની પીઠ ઉપરથી ભૂમિ નીચે પડયો. તેણે પોતાનો ઘોડો લાવવા આજ્ઞા કરી અને કહ્યું, જે " અમારો હાથી શત્રુને દેખાડી શકશે. પણ હું તો આજીવનમાં પીઠ દેખાડી શકીશ નહિ. આવેલા ઘોડા ઉપર રાવચતરશાળ બેઠો. તેણે પોતાના સૈનિકોને લઇ એક વ્યૂહ રચ્યું. અને ભયંકર શુળ ઉપાડી તેણે રાજકુમાર મુરાદ ઉપર હુમલો કર્યો. પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીનો પક્ષ કરી તેણે શુળ ફેંકયું. પણ તે સમયે, એક ગોળી તેના લલાટમાં લાગવાથી તે ઘોડા ઉપરથી પડયો, ત્યારપછી તેનો કનિષ્ઠ પુત્ર ભરતસિંહ તેનાપદે અભિષિક્ત થયો. તેણે સૈનિકોને બમણા ઉત્સાહિત કર્યા. બુંદીરાજનો ભાઇ મોક્ષમસિંહ પોતાના બે પુત્ર અને એક ભત્રિજા સાથે સમ્રાટના સ્વાર્થ રક્ષણ માટે રણસ્થળે પડયો.

રાવચતરશાળ સંવત્ ૧૭૧૫ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેણે બાવન યુધ્ધ કર્યાં. તેની હિંમત અને પ્રભુભક્તિ જગત્માં પ્રસિધ્ધ થઇ રહી છે, તેણે બુંદીના મહેલનો એક ભાગ ચણાવી વધાર્યો, તેનુ નામ ચત્તર મહેલ પડયુ, ચતરશાળ ચાર પુત્રો મુકી પરલોકવાસી થયો, જેનુ નામ ભાવસિંહ, ભીમસિંહ. ભગવતસિંહ અને ભકતસિંહ. ભકતસિંહ ધોળપુરના યુધ્ધમા મરાયો.

ઔરંગજેબ ભારતવર્ષના સિંહાસન ઉપર બેઠો કે તુરત સ્વર્ગીય ચતરશાળના અપરાધ માટે તેના પુત્ર ભાવસિંહને શાસ્તિ આપવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. ચતરશાળ સમ્રાટનો પક્ષ પકડી ઔરંગજેબની સામે ઉતર્યો હતો, તેથી ઔરંગજેબ તેનો બદલો લેવા ઉન્મત થઇ ઉઠયો, આજ ઔરંગજેબ ભારતવર્ષના સાર્વભૌમ અધિપતિ થયો, આજ તેની સામે કોણ ઉભુ રહી શકે. દુરાચાર ઔરંગજેબે શિવપુર નાગર નરપતિ આત્મારામને હુકમ કર્યો જે " તે દુર્દાંત દુર્ધર્ષ હારકુળનું દમન કરી બુંદીને રીથંબરની સાથે જોડી દે હું હમણાં દક્ષિણાવર્તમાં જાઉંછુ, સમ્રાટનો હુકમ મળ્યો કે આત્મારામ બાર હજાર સૈનિકો લઇ હારાવતીમાં પેઠો. અને તલવાર અને અગ્નિની મદદે દેશનો ધ્વંસ કરવા લાગ્યો. તેણે બુંદીના પ્રધાન સામંતનું ખાટોલી નામનું નગર ઘેરી લીધું, હાર સરદારોએ એકત્રિત થઇ ગોનુદી નગર પાસે આત્મારામ ઉપર હુમલો કર્યો, શિવપુરપતિ ત્યાં પરાજીત થયો. તે રાજકીય ચિન્હ અને સામગ્રી છોડી પલાયન કરી ગયો, હાર સરદાર તેથી પણ પરિતૃપ્ત ન થયા. તેઓએ આત્મારામના શિવપુરને ઘેરો નાંખ્યો, ત્યારપછી આત્મારામ આત્મ રક્ષાર્થે દિલ્લીમાં નાશી ગયો.

દુર્વૃત્ત ઔરંગજેબની પ્રતિશોધ પિપાશા પ્રશમિત થઇ નહિ, તેણે મનમાં વિચાર્યું જે હારકુળ નિર્મૂલ થાશે, પણ તેવું તો બન્યુંજ નહિ, છેવટે કુટિલ મતિ

ઔરંગજેબે રાવભાવસિંહ તરફ એક ફરમાન પત્ર મોકલ્યું. અને કહેવરાવ્યું કે હાર હારરાજ! તમારી હીમત જોઈ હું સંતુષ્ટ થયો અને તમારા દોષ માફ કર્યા, તમે દિલ્હીમાં આવી મારી મુલાકાત લ્યો પ્રથમ તો બુંદીરાજ તેમ કરવા સમ્મત થયો નહિ, પણ સમ્રાટે વારંવાર અભયપ્રદાન આપી, મળવા કરવાની ઇચ્છા જાહેર કરી, તેથી તેણે દિલ્હીમાં જઈ તેની મુલાકાત લીધી તેણે રાજકુમાર મૌઆમના તાબામાં ઔરંગજેબનો શાસનભાર ફેરવ્યો પણ તેનો સ્વાધીન અને તેજસ્વી સ્વભાવ તેથી ગયો નહિ

ઔરંગાબાદના શાસન કર્તૃત્વપદે નીમાઈ રાવભાવસિંહ તેજ નગરમાં વાસ કરવા લાગ્યો. તેજ નગરમા સવત્ ૧૭૩૮ (ઇ. સ. ૧૬૮૨) માં તે પરલોકવાસી થયો. ભેજથી, વિક્રમથી, સુદાચારથી અને દાક્ષિણ્યથી તે વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયો, એમ કહેવાય છે જે તે દુસારોગ્ય પીડામાથી આરોગ્ય કરવા શક્તિવાળો હતો.

રાવભાવસિંહ અપુત્રક ગુજરી ગયો, તેના ભાઈ ભીમસિંહનો પૌત્ર અનુવાદસિંહ, બુંદીના સિંહાસને બેઠો, સમ્રાટની અનુમતિથી તે અભિષિક્ત થયો. ઔરંગજેબના શાસનકાળમા દાક્ષિણાવર્તમા જેટલા યુધ્ધ થયા તેમાં અનુવાદસિંહ હાજર હતો એ ના ના યુધ્ધો પૈકી એક યુધ્ધમા ઔરંગજેબની જનાનાની સ્રીઓ શત્રુઓના હાથમા પડી, અનુવાદસિંહ મોટા પરાક્રમથી તેઓના શત્રુના હાથથી ઉધ્ધાર કર્યો, તેના એ વીર કાર્યથી સમ્રાટ પાસેથી તે ઘણી બક્ષીસો પામ્યો,

બુંદી રાજ્યના પ્રધાન સરદાર દુર્જનસિંહ સાથે રાવઅનુવાદસિંહનો એક શોચનીય વિવાદ થયો તેમા અનુવાદસિંહને પુષ્કળ કષ્ટ ભોગવવું પડયું. દુર્જનસિંહના ઉધ્ધત આચરણથી ક્રોધાધ થઈ તેણે તેને અનેક ગાળો આપી, જેથી દુર્જનસિંહે સ્વામિ ધર્મ પગતળે કચરી નાખ્યો, તે બુંદીરાજ સાથેનો સઘળો સંબંધ તોડી દઈ પોતાના નગરમા આવ્યો વળી આત્મીય જનોને અને સૈનિકોને બુંદી છોડી દેવાનુ તેણે કહ્યુ યોડાસમયમાઓખબર સમ્રાટ નેમળ્યાત્યારેતેણેઅનુવાદપાસે એક સેના દઈ મોકલ્યુ, દુર્જનસિંહ પરાજીત થયો, તેનો વિષય અને સંપત્તીજપ્ત થઈ રાજ્યમાં દાખલ થઈ, પોતાના રાજ્યમા શાંતિ સ્થાપન કરી. રાવઅનુવાદ સમ્રાટની આજ્ઞાથી અંબરરાજ વિષણુસિંહની સાથે મોગલ સામ્રાજ્યની ઉત્તર સીમા સ્થિર કરવા ગયો. બુંદીરાજ ફરીથી તે પ્રદેશ છોડી ચાલ્યો નહિ એ દૂર દેશમાં તેનું મરણ થયું.

બુધસિંહ અને યોધસિંહ નામના બે પુત્રને વાંસે રાખી અનુવાદસિંહ પરલોકગામી થયો બુધસિંહ પિતૃસિંહાસને બેઠો તેના અભિષેક પછી થોડા દિવસ ઉપર સમ્રાટ ઔરંગજેબ, ઔરંગાબાદમાં વિષમ દર્દથી સપડાઈ ગયો, તે રોગ પ્રતિદિન વધતો ગયો, તેના અમીર ઉમરાવે જાણ્યું જે આ સંકટમાંથી સમ્રાટનો ઉધ્ધાર

થાય તેમ નથી, તેઓ તેની શય્યા પાસે બેસી બોલ્યા "મહારાજ! કયા રાજ કુમારને આપનો ઉત્તરાધિકારી બનાવવા આપની ઈચ્છાછે, અમને હકીકત કહી આપો, મમૂર્ષુ સમ્રાટે ઉત્તર આપ્યો "તેતો ઇશ્વરના હાથમાં. મારી ઈચ્છાછે જે બહાદુર શાહઆલમ ભારતવર્ષના સિંહાસને બેસે પણ મને ભય લાગે છે જે આજીમ બળ પૂર્વક ભારત વર્ષનું સિંહાસન લઈ લેશે."

મૃત્યુ શય્યા ઉપરસુઇ મોગલ સમ્રાટ ઓરંગજેબે જે આશંકા કરી તે વાસ્તવિક હતી અને તે પ્રમાણેજ થયું; દાક્ષિણાત્યનું સેના સહાય મેળવી આજીમશાહ ખડગબળે પોતાના અદૃષ્ટની પરીક્ષા કરવા તૈયાર થયો, તેણે મોટા ભઇને દંભ સાથે પત્ર લખી દીધો. "ધોળપુરના યુધ્ધસ્થળે બળાબળની પરીક્ષા થાશે," બહાદુરશાહે પોતાના સામંત સરદારોને બોલાવી કહ્યુ "મારે પુરેપુરૂ સંકટ છે: હું તમારી મદદ માગું છું" તે સામંતોમાં રાવબુધસિંહ પણ હાજર હતો, તે સમયે તેણે યોવનમાં પગલું મુકયું હતું. ભાઇ યોધસિંહના અકાળ મૃત્યુથી તેનું હૃદય વિશેષ વ્યાકુળ હતું. બુંદીમાં આવી તેણે યોધસિંહની શ્રાધશાંતિ કરી લેવા સમ્રાટની આજ્ઞા માંગી. સમ્રાટે જવાની આજ્ઞા આપી. તોપણ બુંદીરાજે સમ્રાટને કહ્યું; "હવે હું બુંદીમાં જઇશ નહિ," મને તે ધોળપુર બોલાવે છે, ત્યાં મહારો પૂર્વ પુરૂષ દેહત્યાગી થયેલછે. ધણીના મંગળ માટે હુ ધોળપુરમાં જઇશ અને રણક્ષેત્રમાં ઉતરીશ

લાહોર છોડી શાહઆલમ ધોળપુર તરફ ચાલ્યો, આજીમ ભ્રાતા ઉપર હુમલો કરવા પોતાના પુત્ર બેદારવકત સાથે દક્ષિણવર્તથકી બહાર નીસર્યો. બન્નેનું સેનાદળ ધોળપુર પાસેના જાજૌ નામના સ્થાને સમ્મુખીન થયુ. ભયાવહ યુધ્ધ ચાલ્યું, જાજૌના યુધ્ધ કરતાં મોગલ સામ્રાજ્યમાં બીજુ કોઇ ભયંકર યુધ્ધ થયું નથી, બન્ને દળમાં જુદા જુદા રજપુત રાજાઓ સહાય કર્ત્તા હતા. ઘાત અને કોટાના રાજકુમારો લાંબા સમયથી આજીમના તાબામાં હતાં, કોટાના રાજ કુમારની આશાએવી હતી જે બુધસિંહનો સંહાર કરી, બુંદી ને કોટાની અંતર્ભૂક્ત કરી દેવી.

આશાસુગ્ધ આજીમે વિચાર કર્યો જે લક્ષ્મી તેની અંકશાયિની થાશે. તેણે કોટાના રાજકુમાર રામસિંહને બુંદીરાજ કહયો હતો, રામસિંહે, બુંદીરાજ બુધસિંહને એક પત્ર લખ્યો. જેમાં લખ્યું હતું જે શાહઆલમનો પક્ષ છોડી આજીમના પક્ષમાં આવો તમારૂં બીલકુલ મંગળ થાશે. પત્ર વાંચી ઘણા સાથે ક્રોધ સહિત બુંદીરાજે ઉત્તર લખ્યો, "મારા પૂર્વ પુરૂષો આત્મત્યાગ દ્વારાએ જે ક્ષેત્રને પ્રસિદ્ધ અને પવિત્ર કરી ગયા છે તેજ ક્ષેત્રમાં હું મારા પ્રભુને છેડી અમર પિતૃલોકના નામને શી રીતે બટટો લગાડું.

શાહઆલમે બુધસિંહને પોતાના સેનાદળમા એક ઉંચા આસન ઉપર બેસાર્યો ઉંચા પદે અને આસને નીમાઈ બમણો ઉત્સાહિત થઈ યુદ્ધક્ષેત્રમા હિન્દી બુધસિંહે જે વિરત્વ બતાવ્યુ તેથી વિજયલક્ષ્મીનો મુગટ શાહઆલમના માથા ઉપર આવ્યો શાહઆલમ બહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો આજીમ અને વેદારબખ્ત યુદ્ધક્ષેત્રે મરણ પામ્યા કોટાનો રામ સિંહ તથા બુંદેલારાજ દલપત શત્રુઓની ગોળીઓથી મરણ પામ્યા

બુધસિંહનો મોટો ઉપકાર, સમ્રાટ પદવી ઉપર આવી બહાદુરશાહ ભુલી ગયો નહિ યુદ્ધમા જય મેળવી લોહીથી ખરડાએલા શરીરે આલમશાહ બુધસિંહને ભેટી પડયો તેને રાવરાજાનો ઉપાધિ આપ્યો તે વિમલ મિત્રાચાર લાંબો સમય ભો ગવ્યો બહાદુરશાહ પરલોકવાસી થયો ઔરંગઝેબના પૌત્રોના ભારતવર્ષના સિંહાસન માટે મોટો ગડબડાટ ઉઠયો તેઓમા વિવાદવન્હિ દારૂણ રીતે પ્રજ્વલીત થયો ઔરંગઝેબના પૌત્રો તે વન્હિમા પતંગની જેમ પડી બળી મુઆ ત્યારપછી ફીરકશીયર મોગલ સામ્રાજ્યને પામ્યો

ઘોણીતાકત જસ્લેમેત્રે કોટા અને બુંદી વચ્ચે જે વિવાદનો સૂત્રપાત થયો તે વિવાદ રામસિંહના મૃત્યુ પછી તેના ઉત્તરાધિકારી ભીમસિંહે પુષ્કળ વધારી દીધો રાજા ભીમસિંહ વિવેકના મસ્તકે પદાઘાત કરી પાઘડી સૈયદોનો પક્ષ પકડયો અને બુધસિંહના લોહીએ પોતાના હાથ ધોવાને તેણે વિચાર કર્યો યુદ્ધમા સ્પષ્ટ થઈ પોતાની અભિષ્ટસિદ્ધિ મેળવવા અસમર્થ ભીમસિંહે છેવટે વિશ્વાસઘાતકતાની મદદ લઇ એકવાર અતર્કિતભાવે બુધસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો રાજધાનીની બહારના મેદાનમા બુંદીરાજ ઘોડા ફેરવતો હતો તેની પાસે માત્ર થોડા સેનીકો હતા એટલામા દુરાચાર ભીમસિંહે દળ સાથે આવી બુધસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો બુધસિંહના સરદારો જૂતામારે બુધસિંહને વીંટાઈ શત્રુઓની સાથે લડવા લાગ્યા ભીમસિંહ પલાયન કરી ગયો

એ સમયે અબરાજ જયસિંહ બુધસિંહને પરાભૂત કરવા વિશેષ ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો જયસિંહની બેન સાથે બહાદુરશાહ અને બુધસિંહનો સબંધ સ્થિર થયો, કેટલાક સમય બુધસિંહનુ બંધુત્વ જાણી તે સબંધનુ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું અબરકુમારીનો વિવાહ બુધસિંહ સાથે થયો જયસિંહની બેન વાકઝી હતી. બુંદીરાજ બુધસિંહ મળદેવની જે પુત્રીને પરણ્યો હતો તેના પેટે બે પુત્ર થયા હતા સપત્નીને પુત્રવતી જોઈ કુચારક કુમારીના મનમા ઈર્ષાનલ સળગી ઉઠયો સ્વામીની અનુપસ્થિતીમા પોતાને ગર્ભ છે એમ જાહેર કર્યું અને એક સતાનને મેળવી તે જણ્યો છે એમ કહી રાજ્યનો તે ઉત્તરાધિકારી છે એમ

જાહેર કર્યું અબાર રાજકુમારીનુ દુરાચરણ ગવ બુધસિંહ જાણી ગયો. તે હકીકત રાણીના ભાઈ જયસિંહને તેણે કહેવરાવી.

અંબર રાજકુમારી તે સમયે અબરમા હતી જયસિંહે કહ્યુ " બેન ! આ તમારૂ હુ શુ સાભળુ છુ એ વાત સાભળી રાજકુમારી ક્રોધથી બોલી ઉઠી! છરી લઇ, " દરજીના દીકરા " એમ કહી તે પોતાના ભાઇને મારવા ચાલી અબર રાજ પલાયન કરી તે રૂદ્રચડાના હાથથી બચી ગયો

આવી અપમાનતાથી ક્રુદ્ધ થઈ જયસિંહે બુદીરજ બુધસિંહને સિંહાસન ચ્યુત કરવા વિચાર કર્યો બુદીના પ્રધાન ઠાકુર ઇંદ્રગઢપત્તિ દેવસિંહને બુદી રાજ્ય ઉપર બેસારવા તેણે મુકરર કર્યું તેમ કરવા દેવસિંહ સમત નહોતો ત્યારપછી જયસિંહ કરવાર રાજ પાસે જઈ બોલ્યો " તમારે બુદી ગજની ગાદીએ બેસવુ પડશે " કરવાર રાજનુ નામ સેલિમસિંહ હતુ બુદી રાજ્યના રાજા થવાનુ છે એમ જાણી સેલિમસિંહને નિંદ્રા નહોતી

રાજા જયસિંહ ચતુર અને રાજનીતિજ્ઞ હતો તે માળવ, આગ્રા અને અજમેરના શાસન કર્તૃત્વ પદે નીમાયો હતો બુદી રાજસાથે વિવાદ કરવા માટે તેનું એક ગુઢ કારણ હતુ તેના મનમા એક પ્રચડ રાજનૈતિક આંદોલન હતુ મોગલ સામ્રાજ્યની અકર્મણ્યતા અને અતર્વિવાદ જોઈ તેણે મનમા વિચાર્યું હતું જે સામાન્ય સામાન્ય રાજા ઉપર પોતાની પ્રભુતા ચલાવવી એ માટે તે મોગલ સામ્રાજ્યની વિશૃંખલતાને હૃદયથી અભ્યર્થના કરતો હતો જે દિવસ બેનશીબ ફીરકશીયર સૈયદ ભાઈઓના હાથથી મરણ પામ્યો તે દિવસે અબરરાજની ચિર લાલિત આશાલતા ફળવાળી થવાનો ઉપક્રમ થયો સમ્રાટના મૃત્યુનો મૌખિક ખરખરો કરી નવ બુધસિંહ સાથે પોતાના નગરમા આવ્યો

વિશ્વસ્ત અને સુખસુપ્ત અતિથિને ઘેર લાવી તેના સર્વ નાશ માટે જયસિંહ છાની રીતે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો રાવ બુધસિંહ, જયસિંહનો બનેવી વળી આજ તેનો તે અતિથિ, જયસિંહના મનમા એવો દૃઢ અભિલાષ હતો જે બુંદી રાજને કોઇ રીતે અબરમા નાખી બુદીરાજ્ય હસ્તગત કરવુ એ અભિલાષ સાધવા જયસિંહે બુદીરાજને કહ્યુ જે અંબરને બુદીથી ભિન્ન માનશો નહિ આ અબર તમારૂ જ તમે થોડા રોજ અહિ રહો આવશ્યકીય ખર્ચ માટે તમે રોજીંદા પાચસો રૂપૈયા પામશો, એ વચન સાભળી બુધસિંહના કાકાના મનમા વિષમ સદેહ પેદા થયો, તેણે ભત્રીજાને છાનાઈથી કહ્યુ જે " જયસિંહનો દુરભિસધિ શુ તમે જાણી શકતા નથી " તમને અહીં રાખી એ આશામી બુદી હસ્તગત કરવા ચેષ્ટા કરે છે ' તેણે તે સમયે બુદીમા પત્ર લખ્યો અને વૈપુરાણી

ને કહી મોકલાવ્યું જે " તે મત્વર પોતાના બે પુત્રોને લઈ તેના પિતાને ઘરે ચાલી જાય, ત્યારપછી હાર સરદાર અને સામંતો અંબરની બહાર એક ગુપ્તસ્થળે એકઠા થયા. તેઓ બુધસિંહની સાથે બુંદી તરફ ચાલ્યા. તે સમયે તેની સાથે ત્રણનો હારવીર હતા. તે ત્રણનો વીરને લઇ બુંદીરાજ વિશ્વાસઘાતક જયસિંહના પાપ લશ્કર છોડી ચાલ્યો અને નિર્ભય થઇ પોતાની રાજધાની તરફ ચાલ્યો. પણ તે આપદ વિના જઇ શક્યો નહિ. બુંદી અને અંબર રાજ્યની સીમાએ આવેલા પાંચોલાશ નગરમાં અંબરના પાંચ સરદારે આવી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. બુધસિંહ પોતાના ત્રણસે સરદારો સાથે શત્રુ સંગે લડયો. હારવીરના અવ્યર્થ સંધાને લક્ષ લેતા લેતામાં અંબરના પાંચ સરદારો અને સૈનિકો રણસ્થળે પડયા. બાકીના સઘળા પ્રાણ લઈ અંબર તરફ પલાયન કરી ગયા. બુધસિંહના પક્ષને પણ દારૂણ આઘાત લાગ્યો. તેનો કાકો ભિમસિંહ હણાયો. તેના અનેક ગણદક્ષ સૈનિકો યુદ્ધ સ્થળે પડયા બાકીના રહેલ સૈનિકોને લઇ તે વૈગુ નગરમા પહોચ્યો. વૈગુ નગર તેના સસરાના તાબાનું હતું.

જયસિંહના પક્ષના અગણિત સૈનિકો અને સરદારો મુઆ ખરા પણ બુધસિંહને જયી થઇ બુંદીમાં જવાને તેણે દીધો નહી. તે બુંદી જઇ શક્યો નહિ તેથી અંબરરાજ અત્યંત આનંદિત થયો. હવે તેનું અભિષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ થયું તેણે કરવાર સરદાર મોહીમસિંહના પુત્ર દલીલસિંહના હાથમાં પોતાની પુત્રી આપી તેને બુંદીના રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કર્યો.

એ રીતે વિપદમા પડી બેનશીબ બુધસિંહે પોતાના રાજ્યના ઉદ્ધાર માટે અનેક ચેષ્ટા કરી. પણ તેની કોઇ ચેષ્ટા ફળવાળી થઇ નહી. તેની મદદ તુટી પડી તેની આશાઓ નિષ્ફળ ગઇ. હવે કોઇ એવું રહ્યું નહિ જે તેનું અવલંબન કરીને પોતાની આશા સફળ કરે એવી શોચનીય અવસ્થામાં ઉમેદસિંહ અને દીપસિંહ નામના બે પુત્રને મુકી રાવ બુધસિંહ તે વૈગુ ક્ષેત્રમાં મરણ પામ્યો.

તેમ થયુ પણ કુટિલમતિ જયસિંહની તૃપ્તિ થઈ નહિ. બુધસિંહના બે પુત્રો જે તેના મામાને ઘરે રહેતા હતા તેનો સંહાર કરવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. તેની બીકથી નિરાશ્રય થઇ ગયેલ બન્ને રાજકુમારો કેટલાક સૈનિકો સાથે પુચાઇલ નામનાં નીર્જન સ્થાને ચાલ્યા ગયા. ત્યાં થોડા દિવસ રહી તેઓએ કોટા રાજ દુર્જનશાલની મદદ માંગી. દુર્જનશાલ ભીમસિંહનો પુત્ર. પિતૃ શત્રુ બુધસિંહના બે પુત્રને વિપદમાં પડેલ આશ્રયાર્થી જોઈ તે દયાવાળા ચિત્તવાળો થયો. તેઓના પિતૃ રાજ્યનો ઉધ્ધાર કરી આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તેણે તેઓને આશ્રય આપ્યો.

ચતુર્થ અધ્યાય.

રાવ ઉમેદસિંહે કરેલો અંબર સેનાનો પરાજય—દવલાનું નાનું યુદ્ધ ઉમેદસિંહનો પરાજય અને પલાયન. તેના ઘોડા હુંજનુ મરણ, ચંબલના તીરના પ્રાચીન રામપુરમાં તેનો આશ્રય. રાજધાનીનો ઉદ્ધાર ત્યાંથી ફરીથી તેનું પલાયન. વિધવા માતાની મુલાકાત. હોલકરની પાસે વિધવા રાજ મહિષીની મદદની માંગણી, અંબર રાજકુમારનો પરાજય, ઉમેદસિંહનો બુંદીનો લાભ ઇશ્વરીસિંહની આત્મહત્યા, મહારાષ્ટ્રયનું પહેલું ભૂમીદાન, મધુસિંહ, જાલીમસિંહ મહારાષ્ટ્રીય આક્રમણ ઇંદ્રગઢના સરદાર ઉપર ઉમેદસિંહનો વૈરનો બદલો, ઉમેદસિંહનો રાજત્યાગ, અજીતસિંહનો અભિષેક, ઉમેદસિંહની તીર્થ યાત્રા, તીર્થ યાત્રામાં વ્યાઘાત, અજીતસિંહે કરેલ રાણાની ગુપ્ત હત્યા, સતીનો ભયાનક અભિશાપ, અજીતસિંહનું બિભત્સ મરણ, અગાઉની ભવિષ્ય વાણીની સફળતા, રાવવિષ્ણુસિંહનો અભિષેક, પૌત્ર ઉપર ઉમેદસિંહનો અવિશ્વાસ, ઉમેદસિંહનું મરણ. હારાવતીના અંદર થઇ બ્રીટીશ સેનાની વાંમે અપસરણ. અંગ્રેજ સાથે બુંદીનો સખ્યભાવ બુંદીરાજ્યનો ઉપકાર, વિસુચિકા રોગે વિષ્ણુસિંહનું મરણ, તેનું ચરિત, રાવ રાજા રામસિંહ.

રાવ બુધસિંહનો ભયંકર દુશ્મન અંબરરાજ જયસિંહ સંવત્ ૧૮૦૦ માં પરલોક વાસી થયો. તે સમયે ઉમેદસિંહનો વયઃક્રમ તેર વર્ષનો હતો. પિતૃ વૈરીના મરણના સમાચાર સાંભળી વીર બાળક ઉમેદસિંહે પોતાના સેના સામંતને એકઠા કર્યા, તેણે પત્તન અને ગેનાળી ઉપર હુમલો કરી તેને જીતી લીધાં. એ વિવરણ ચારે તરફ પ્રચારિત થયું, સઘળાઓએ વિસ્મય સાથે સાંભળ્યું જે બુધસિંહનો પુત્ર જાગી ઉઠયો. થોડા સમયમાં પ્રાચીન હાર રજપુતો તેના વાવટા નીચે એકઠા થયા. કોટાનો દુર્જનશાલ હારરાજનું શૌર્ય ઉદ્દીપિત થઇ આનંદિત થવા લાગ્યો.

વળી ઉમેદસિંહની મદદે તેણે પોતાની સેના મોકલી. તે સમયે ઇશ્વરીસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો હતો. પિતાની કુટીલ નિતિ અનુસરણ કરી તેણે વિચાર્યું હતું જે કોટા અને બુંદીના રાજને કબજે કરી લેવું. તેણે કોટા ઉપર હુમલો કર્યો. તેની દુરાશા સફળ થઇ નહિ. તે યુદ્ધસ્થળથી વિદાય થઇ ગયો. ત્યારપછી ઉમેદસિંહ ઉપર હુમલો કરવા તેણે એક નાનક પંથી સેના મોકલી તે સમયે. ઉમેદસિંહ મીનલોકના બુદલોહારી નામના નિર્જન પ્રદેશમાં રહેતો હતો. તેના વિરત્વ અને તેજસ્વિતાથી વિમોહીત થઇ મીન લોકોએ તેની રક્ષા કરવા

મૃત્યુથી ભય હોય નહિ. તે અવિરત સિંહનાદ કરી શત્રુસેનાનો સંહાર કરવા લાગ્યો, એટલામાં તેના પ્રિય ઘોડાના પેટ ઉપર એક ગોળો લાગ્યો. ગોળાના પ્રહારથી ઘોડાના આંતરડા બહાર નીકળી ગયાં, તોપણ તેણે પ્રભુને છોડયો નહિ. ઉમેદસિંહ અદમ્ય સાહસે લડતો રહયો. તેનું સેનાદળ અનેક પરિમાણે કમ થઇ ગયું. સહકારી પ્રધાન પ્રધાન સરદારો મરણ પામ્યા. તેની ભવિષ્યદશા વિફળ થવા લાગી.

તેની એવી અવસ્થા જોઇ તેના સરદારોએ તેની રણસ્થળથી લઇ જવા ચેષ્ટા કરી. તેઓએ તેને વિનીત ભાવે કહ્યું " મહારાજ આ સમયે આપ જીવિત્ત રહેશો તો બુંદી ઉદ્ધારની આશા છે. જો આપનું અસ્તિત્વ, આ રણસ્થળે લોપ પામશે તો ફરી બુંદીનો ઉદ્ધાર ન થાતાં અમારી દુર્ગતિ થાશે " આપ રણસ્થળ ત્યાગ કરો. નહિતો પિતૃરાજ્યના ઉદ્ધાર માટે બીજો ઉપાય રહેશે નહિ.

વિષમ મર્મવેદનાથી વ્યથિત થઇ વીર બાળક ઉમેદ સામંત સરદારોના પ્રસ્તાવ ઉપર સંમત થયો. રણસ્થળ છોડીને તેઓ સહુ ઇંદ્રગઢ તરફ ચાલ્યા. તેઓ શોઆલી નામના પર્વત માર્ગમાં આવ્યા. ત્યાં છાયા તરૂના નીચે વિશ્રામ માટે ઉમેદસિંહ ઘોડેથી ઉતર્યો. તે સમયે તેનો તે ઘોડો તેના પગ પાંસે મરણ પામ્યો. ઘોડાના મરણથી ઉમેદસિંહ બાળકની જેમ રોવા લાગ્યો. તે રણુરંગનું નામ હુંજો હતો. હુંજો ઇરાક દેશમાં પેદા થયેલ હતો, ઉમેદસિંહના બાપને તે ઘોડો સમ્રાટ પાસેથી ઇનામમાં મળ્યો હતો. હુંજાના મરણ સ્થળે તેણે એક પાષાણુ મૂર્તિ ઉભી કરી.

શોવાલી પર્વત માર્ગ છોડી હારવીર ઉમેદસિંહ ચાલતો ચાલતો ઇંદ્રગઢમાં પહોંચ્યો. પણ ત્યાંનો સરદાર તેને આશ્રય આપવા સંમત થયો નહિ. ઇંદ્રગઢ પતિએ ઉમેદસિંહને કહ્યું, તમે શું ઇંદ્રગઢ અને બુંદીનો સર્વ નાશ કરવા ચાહો છો ? તમે અંબર રાજ્યની વશ્યતા સ્વીકારો, એ વાકયબાણથી ઉમેદસિંહના મર્મસ્થાન વિદ્ધ થયાં. મનને આગમનમાં રાખી તેણે તે પાપ રાજ્ય છોડયું, ત્યારપછી ઉમેદસિંહ દુર વનમાં આવ્યો, ત્યાંનો સરદાર તેનું આવવું સાંભળી નગરની બહાર આવ્યો. તેણે તેને યથોચિત સંમાનથી ગ્રહણ કર્યો. તે હિતકારી સરદારના શીતળ આશ્રય તળે રહી ઉમેદસિંહે, સરદારોને કહ્યું, ભાઇઓ ! તમે અમારા માટે પુષ્કળ કષ્ટ ભોગવ્યું, હવે તમે થોડા રોજ પોત પોતાના ઘેર જઇ વિશ્રામ ભોગવો, અદષ્ટ પ્રસન્ન થાશે કે તમારી મદદ માંગીશ, એ રીતે પોતાના સરદાર વીગેરેને વિદાયગિરિ આપી, ઉમેદસિંહે ચંબલ નદીના વીસ્ના પ્રાચીન રામપુરના તુટેલા મહેલમાં આશ્રય લીધો.

કોટનો અધિપતિ દુર્જનશાલે દલેલના હેતમાં ઉમેદસિંહની મદદ કરી હતી, એ રૂપે તેને નિર્વાસિત કલેશથી પીડિત જોઈ, બુંદીનો ઉદ્ધાર કરવા તે કૃતસંકલ્પ થયો. થોડા સમયમાં એક મોટું સૈન્યદલ એકત્ર થયું રણ વિશારદ એક ભાટકવિએ તે સેનાનો નાયક થઈ શત્રુના હાથમાં ગયેલ બુંદીને ઘેર્યું. કાયમ યુદ્ધ ભાગવાથી નગરના ગઢ કીલા તુટી ગયા ત્યારે તેના થોડા માણસથી ન રક્ષા પેડી ત્યારપછી તે સેનાએ તારાગઢ ફરીને ઘેરો ઘાલ્યો. એટલામાં તેના પક્ષના એક વિશ્વાસઘાતકની ગોળીથી હાડસેનાપતિનો સંહાર થયો પણ તેથી હાડસેના નિરુત્સાહ થઈ નહિ તેઓએ બીજાને સેનાપતિ પદે નીમ્યો. સુમટો કરનારે ફેર પરાક્રમે આગળ વધ્યા તેઓનુ આક્રમણ સહન ન કરતાં રાઠોડપક્ષનો દલેલસિંહ પલાયન કરી ગયો. ઉમેદસિંહની આશા સફળ થઈ તે પિતૃ પુરુષના પવિત્ર સિંહાસન ઉપર સ્થાપિત થયો

શરમથી નીચુ મુખ રાખી બુંદીમાંથી પલાયન કરી કાપુરુષ દલેલસિંહ, ઇશ્વરીસિંહના શરણે ગયો ત્યારપછી અંબરરાજ બુંદી જય માટે કૃતસંકલ્પ થયો. તેણે પ્રસિદ્ધ સેનાપતિ કેનુદાસના હાથમાં કુશાવહ સેના સોંપી તેણે તેને બુંદીના વિરુદ્ધ મોકલ્યો. તેણે બુંદીને ઘેરો ઘાલ્યો. ઉમેદસિંહને નગરની બહાર નીકળી જવાની ફરજ પડી ફરી અંબર રાજ્યનો વાવટો બુંદી ઉપર ચઢયો.

પણ જ્યારે ઇશ્વરીસિંહે, દલેલસિંહને બુંદીના સિંહાસને બેસવાનુ કહ્યું ત્યારે તેણે અનુતાપ હૃદયે કહ્યુ મહારાજ! હું બુંદીની પ્રજાનો માણસ. રાજ્યનું સિંહાસન હસ્તગત કરી જગતમાં નમકહરામી કહેવાઉં. હવે હું તે સિંહાસન ઉપર બેસી મારા ચરિત્રને ગલીચ કલંક લગાડીશ નહિ.

ઉમેદસિંહ ફરીવાર રાજભ્રષ્ટ થયો ફરીવાર સિંહાસન ચ્યૂત થઈ તેણે મેવાડ અને મારવાડની મદદ માગી ઉમેદસિંહ લુંટફાટ કરવા લાગ્યો. તે લુંટફાટ કરતો વીનોદીશ નામના નગરમા પેઠો તે નગરમા તેની ઓરમાન મા રહેતી હતી તે પોતાની ઓરમાન માને મળ્યો તે રાજકુમારીના હેતુએ ઉમેદ રાજભ્રષ્ટ થયો રાજભ્રષ્ટ સપત્નીપુત્રને દેખી કચ્છાવહ રાજકુમારીનો અનુતાપાનળ પ્રચંડ વેગે સળગી ઉઠયો અને માત્ર તેના પાપાનુષ્ઠાન થીજ આજે ઉમેદસિંહ નાસભાગ અને નિર્વાસિત થયો કચ્છાવહ રાજકુમારીએ અનુતાપ હૃદયે કહ્યું. હું અભાગણી નાશ કરવા મૂળ માન થકીજ તું આવી દીન દશાને પામ્યો હવે જે થયું તે ખરૂં હું દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમાં જઈ તારા ઉદ્ધાર માટે ચેષ્ટા કરૂં.

ત્યારપછી બુધસિંહની તે વિધવા પત્ની દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમાં ગઇ. તે નર્મદા તીરે પહોંચી ત્યાં એક આગામીએ તેને સ્નાન બનાવી કર્યું. નર્મદાના

પરપારે જવા રજપુતોને નિષેધ છે. આ સ્તંભ પાસે સઘળા રજપુતોને અટકવાનું છે. બુધસીંહની વિધવા પત્નીએ તે સ્તંભનો સિલાલેખ તોડી નંખાવી નર્મદામાં નંખાવ્યો. તે નર્મદાના પારે જઇ મુલહરરાવ હોલકરની છાવણીમાં પહોંચી. આજ પ્રથિત નામવાળા જયસિંહની બેન અજપાલક મહારાષ્ટ્રીય સરદાર પાસે સહાય પ્રાર્થિત જોઈ.

ઉમેદસિંહની ઓરમાન બેને મુલહરરાવની સાથે ભાઇપણું સ્થાપ્યું. તેણે તેને વિનય નમ્રવચને કહ્યું બુંદીનો ઉદ્ધાર કરી ઉમેદસીંહના હાથમાં આપો, હોલકર અધમ છાગપાળના કુળમાં જન્મ્યો હતો. પણ તેનું હૃદય ગુણગ્રામથી ભૂષીત હતું. તેણે કન્યાવહ રાજકુમારીની સઘળી આશા પૂરણ કરી દેવા ઈચ્છા બતાવી. થોડા સમયમાં એક મોટી સેના તૈયાર થઇ. વિધવા સ્ત્રીએ તે વાહિનીને જયપુરની વિરૂધ્ધે ચલાવી. તેનો મૂળ ઉદેશ ઇશ્વરીસીંહનો સમૂળ નાશ કરી તેની શાખા પલ્લવને ઉખેડી નાખવાનો હતો. સૌભાગ્ય ક્રમે ઘટના શ્રોત તેના તરફવહી નીકળ્યો. અંબરના સિંહાસન માટે તે સમયે ઇશ્વરીસીંહનો રાણાના ભાણેજ મધુસિંહની સાથે મોટો તકરાર હતો. રાણો દ્વિતીય જગતસીંહ, મધુરસિંહનો પક્ષ લઈ ઇશ્વરીસિંહની સામે ઉભો થયો. વળી ઉમેદસિંહની ઓરમાન મા ઇશ્વરીસિંહની વિરૂધ્ધે ઉતરી. એટલે કે તે સ્ત્રીનો અને રાણાનો ઉદ્દેશ વિભિન્ન નહોતો. હોલકરને બન્નેની સહાયતામાં સંમત થઇ અંબાર ઉપર પડયો.

મહારાષ્ટ્રીય સેનાદળની આગમન વાર્તા સાંભળી ઇશ્વરીસિંહ તેનું આક્રમણ વ્યર્થ કરવા સેના લઇ અંબરની બહાર નીસર્યો. પણ તે પ્રતાડિત થયો. મહારાષ્ટ્રીય સેના નાની હશે એમ તેના જાણવામાં હતું, તેથી તેણે થોડા સૈનિકો સાથે રાખ્યા હતા. પણ તેને પોતાની દુર્વૃત્તતા અને નૃશંસતાનું ઉપયુક્ત ફળ મળ્યું. અંબરના પ્રધાન મંત્રીનો સંહાર કરી ઇશ્વરીસિંહે કુવાડો પોતાનાજ પગમાં માર્યો.

ઇશ્વરીસિંહે, જે પ્રધાન કર્મચારીનો સંહાર કર્યો. તેનું નામ કેશુદાસ. કેશુદાસના પુત્રે પોતાના પિતૃ વધનો ખરો બદલો વાળ્યો તેણે ઇશ્વરીસિંહને, મહારાષ્ટ્રીય સેના થોડી છે એમ મિથ્યા સમાચાર આપ્યા. અંબરરાજ તેના વાક્ય ઉપર ભરોસોરાખી થોડુંજ સૈન્ય લઇ અંબરની બહાર નીસર્યો. તે ભાગ્ર નામના કિલ્લા પાસે લડવા માટે ઉભો રહ્યો. પણ જ્યારે મહારાષ્ટ્રીય સેના ચારેતરફ પ્રસરી ગયેલી તેના જોવામાં આવી ત્યારે તે નિરાશ થઇ ગયો. ઇશ્વરીસિંહ દળ શાથે પલાયન કરી ભાગ્ર કિલ્લામાં પેઠો. મહારાષ્ટ્રીય સેનાએ તે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. દશ દિવસના ઘેરા પછી ઇશ્વરીસિંહ શત્રુના શરણે થયો. થોડા સમયમાં એક પ્રતીજ્ઞા પત્ર તૈયાર થયું. એ પ્રતિજ્ઞા પત્રમાં

લખેલ હતું જે " અંબરરાજે ઉમેદસિંહને બુંદી આપી દેવુ અને તેના ઉપર તેનો કે તેના વંશધરનો કશો હક રહેશે નહી અને ઉમેદસિંહને બુંદીનો રાજ કહી તેના કપાલમા રાજ તિલક કરવુ ઇશ્વરીસિંહે તે સઘળા પ્રતિજ્ઞા સૂત્ર કબુલ કર્યાં. અને તેમા તેણે નહી કરી ત્યારપછી ઉમેદસિંહના બધુ બાંધવો મહારાષ્ટ્રીય સેના તે પ્રતિજ્ઞા સૂત્રવાળું પત્ર લઇ નગરમા આવ્યા. સ્વદેશ દ્રોહી વિશ્વાસ ઘાતક દલિલસિંહને ત્યાથી દૂર કર્યો. તેઓએ ઉમેદસિંહને બુંદીની ગાદીએ બેસાર્યો.

એ રીતે ચૌદ વર્ષ વનવાસ ભોગવી ઉમેદસિંહ સંવત્ ૧૮૦૫ (ઇ સ ૧૭૪૯) મા બુંદીના સિંહાસને બેઠો. સ્વદેશદ્રોહી દલિલસિંહના પાપ-પર્વે જે સિંહાસન કલંકિત થયુ આજે તે સિંહાસન ઉમેદસિંહના બેસવાથી પવિત્ર થઇ તે અનર્થંકર વિવાદથી બુંદીના અંદરનુ બળ ઘણુ ઇજ્જતે કમ થયુ તેને શોભાવનાર અનેક મહાવીરો યુદ્ધમા પડયા તે દિવસની અવસ્થા ઉપર મલ્હારરાવ હોલકર તેના ઉપર વિપદ ત સ્થાપવા ભુલ્યો નહિ મલ્હારરાવ, ઉમેદસિંહનો ધર્મ માતુળ. પણ અર્થની પાસે ધર્મબંધન અનર્થંકર થઇ જાય છે હોલકર મલ્હારરાવ કોઇ પણ સદ્વૃત્તિથી ઉમેદસિંહની મદદે આવ્યો નહોતો. તેના મનમા એક ગુઢ અભિસંધિ હતો તે દુરભિસંધિ ભૂમિલિપ્સા તેણે ધર્મભાગીની પાસેથી ચંબલ નદીના દાબા તીરનો કેટલોક પ્રદેશ લીધો

પિતૃસિંહાસને બેસી, ઉમેદસિંહ બુંદીની આબાદી માટે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. ગયા ૫૦ વર્ષના અંતર્વિવાદથી રાજ્ય અંતસાર શુન્ય થઇ ગયુ તેને આબાદ કરવા ચેષ્ટા કરતો હતો પણ મહારાષ્ટ્રીય લોકોના અત્યાચારથી તે કાયમ નિરુત્સાહિત રહેતો હતો જે મહારાષ્ટ્રી લોકોએ તેના પિતૃરાજ્યના ઉદ્ધાર માટે તેને મદદ આપી તે મહારાષ્ટ્રીય લોકો આજ પાપની મૂર્તિ ધારણ કરી દેશને તારાજ કરતા હતા મહારાષ્ટ્રીય લોકોની પાપવૃત્તિ ઉમેદસિંહ સારી રીતે સમજી શક્યો નહિ રજપુત સમાજના સમજવામા પણ તે વૃત્તિ આવી નહી તેઓ સમજ્યા હત તો તેઓ તે લુટારાના મૂલોચ્છેદમાં પ્રવૃત્ત થાત અને તેઓના ઉપર વિશ્વાસ નાખત નહી રજપુતો તે લોકને મિત્ર સમજતા હતા પણ તે લુટારા પાછળથી મહારાષ્ટ્રીય લોક તેઓના ઘરમા પેસી તેઓનો નર્વનાશ કરવા લાગ્યા દુરંત લુટારાની વૃત્તિને પકડી મગરા લોકો રજપુતસ્થાનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે છાપો મારવા લાગ્યા અને રજપુતોનુ સર્વસ્વ લુટી લેવા લાગ્યા મરાઠાના હાથમા ગઇ બુંદીના હાર રજપુતોને જેવુ ભોગવવુ પડયુ છે તેવુ

કોઇ રજપુતને ભોગવવુ પડયુ જ નથી ઉમેદસિંહે રાજકાર્યમા નિવૃત્તિ લઇ પોતાના હાથે રાજ્યના સર્વનાશનો માર્ગ નિષ્કંટક કરી દીધો

રાવ ઉમેદસિંહે શામાટે પોતાના રાજ્યનો શાસન દંડ છોડી દીધો તેનું કારણ તપાસવાથી તેના ઉપર આપણી દૃઢ ભકિત થયા વિના રહેતી નથી જે દૃઢ ભકિત તેની વર્તણુકથી કાંક કમ થઇ પડેછે જે અપકર્મની વિષમય ચિંતા ના વિષદંશને શાંતિ લાભના માટે, તેણે વૈષયિક કાર્ય ક્ષેત્રથી વિદાયગીરી લીધી અને શાંતિમયી મુનિવૃતિ ધારણ કરી તેથીજ તેના નિર્મલ ચરિત્રમા એક મોટો બટ્ટો બેઠો જો તે બટ્ટો તેનો સ્પર્શ કરત નહિ તો ઉમેદસિંહ રાજસ્થાનના રાજાઓમા એક શ્રેષ્ઠ, ડાહ્યો, સાહસિક અને શુધ્ધ ચરિત્રવાળો રાજા ગણાત ટીપુ પરતંત્ર રક્તમા સમય દેહને ધારણ કરી, કયો રાજા રાજદ્રોહી વિશ્વાસઘાતક દેલસિંહના અધમ કાર્યની માફી આપે મહાનુભવ ઉદાર ચરિત ઉમેદસિંહે દેવસિંહના અધમ કાર્યની ક્ષમા બક્ષી પિતૃરાજ્ય પામી, તે નૃશંસ વિશ્વાસઘાતક દેવસિંહનુ મસ્તક છેદી શકત, તેને તેના વંશ સાથે ઉત્પાટીત કરી શકત પણ તે તેણે કર્યું નહિ ક્ષમાગુણ મહાત્માનો પ્રધાન ધર્મ બુંદીરાજે તે ધર્મ પાળ્યો એવી હાલતમા આઠ વર્ષ નીકળી ગયા બીજા સરદારો તેવા ક્ષમાગુણથી ઉમે દસિંહને સાધુવાદ આપવા લાગ્યા અને બોલવા લાગ્યા જે “એનો ક્ષમાગુણવાળો રાજા ક્ષત્રિયમા પેદા થયો નથી” ફલાના ક્ષેત્રે પરાજય પછી જે ઉમેદસિંહ આશ્રયાર્થી થઇ દેવસિંહના ઇંદ્રગઢમા ગયો જે ઉમેદસિંહને દેવસિંહે એક પણ ટેગળો પાણી પીવા આપ્યું નહિ જે દેલસિંહે જે ઉમેદસિંહને નગર બહાર કહાઢયો, તે ઉમેદસિંહે, આજ રાજ્યગાદીએ બેસી તે કુળાંગાર દેવસિંહને ક્ષમા આપી અબરૂ રાજનો ખરો વેરી દેવસિંહ નુ ઉમેદસિંહે આપેલ માફી સ્વીકારે ખરો ? ના કોઇ દિવસ સ્વીકારે નહિ, પાપીષ્ઠના હયુ ઇંદ્રગઢ મન્દારે ક્ષમાશીલ ઉમેદસિંહના દેવોપમ ચરિતને હજારો ધિક્કાર આપ્યા, તથી તેના વિરૂધ્ધે ઘણા દુષ્કર્મ કર્યા તેવા દુષ્કર્મ માનવતો સહ્ય કરી શકે નહિ ઉમેદસિંહે, પોતાની બેનનુ વિવાહનુ નાળીયેર અબરજ મધુસિંહની પાસે એક શુ સભામા બેઠેલા સરદાર સામતો અને આબરૂદાર નોકરો ઉપરૂ તે નાળીયેર મોટા આદરથી લેવાયુ ઇંદ્રગઢનો પાપિષ્ટ શરદાર તે સમયે અબર નભામા હતો, રાજાએ તેને પુછયુ, લોકમા બુધસિંહની પુત્રી માટે કેવુ બોલાય છે, તે નરાધમે, “બુધસિંહની પુત્રી વ્યકિત છે એમ કહ્યુ મધુસિંહે, બુધસિંહની પુત્રીના શુદ્ધ ચરિત્રમા સંદેહ લાવી નાળીયેર બુંદીરાજ તરફ પાછુ મોકલ્યુ રજપુત કુળમા પેદા થઇ કોઇ એવુ અપમાન સહ્ય કરે નહિ, જે પાખંડી દેવસિંહે એવી કૃતઘ્નતા કરી તેની ઉમેદસિંહે ક્ષમા આપી, તોપણ દેવસિંહના એવા કલંકના આરોપથી છેવટે

ઉમેદસિંહનું ચીત્ત કોપાતુર થયું, તેણે તે નર પિશાચની હત્યા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. જો ઉમેદસિંહે, દેવસિંહના તે અપરાધની ક્ષમા આપી હત તો તે લોકમાં દેવ થઈ પૂજાત.

સંવત ૧૮૧૩ (ઈ.સ. ૧૭૫૭) માં બુંદીરાજ કરવાર જનપદની પાસેની વિજયસેની માતાના મંદિરે પૂજા આપવા ગયો, બુંદીના સરદાર અને સામંતો તેની સાથે ગયા. કરવાર, ઇંદ્રગઢની પાસે આવવાથી રાવઉમેદસિંહને દેવીના મંદિરમાં આવવાનું આમંત્રણ કર્યું ઇંદ્રગઢપતિ પોતાના પુત્ર અને પૌત્રની સાથે આવ્યો. દેવસિંહ થોડે દૂર આવ્યો કે દગા સાથે તે હણાયો. તે હત્યા સાથે તેનો વંશ પણ લોપ પામ્યો. તે સહુના મડદાં જળમાં નંખાયા. ઇંદ્રગઢ તે બેનસીંગ ના ભાઈના હાથમાં સોંપ્યો ઉમેદસિંહ બુંદીમાં આવ્યો.

દુષ્કર્મનું પ્રાયશ્ચિત અવશ્ય કરવું પડે એવોવિશ્વનિયંતાનો નિયમ છે પણ મોહાંધ માનવ તે જાણતો નથી પણ તેમ જાણેતો શું સંસાર ચાલે!'

પ્રતિદિન ચારે તરફ છદ્મવેષે પિશાચમૂર્તિ ધારણ કરી માણસો, માણસનું સર્વ નાશ કરેછે. તે માણસના નિગ્રહ માટે રાજદંડ ન હોતતો આ જગત ચાલત કેમ. ઉમેદસિંહે તો બેનસીંગ દેવસિંહના નારકીય ચરિત્રનું પ્રાયશ્ચિત વિધાન કર્યું. પણ તેથી તેની રાજધર્મની સંમાન રક્ષા થઈ નહિ. છેવટે તેણે પોતાના દુષ્કર્મના માટે પસ્તાઈ રાજકાજ છોડી મુનિવૃત્તિ પકડી ભારતવર્ષના દરેક તીર્થે ભમવાનો સંકલ્પ કર્યો.

સંવત્ ૧૮૨૭ (ઈ.સ. ૧૭૭૧) નું વર્ષ ઉમેદસિંહના વાનપ્રસ્થગ્રહણના સાધનનું વર્ષ થયું. તે વર્ષમાં તેણે રાજકાર્યમાંથી વિદાયગીરી લીધી, જેણે લીધેલું મુનિવ્રત ધારણ રાજસ્થાનમાં રાજયોગ નામે પ્રસિદ્ધ છે, યોગ રાજપૂત આચરણ કે ઉમેદસિંહની એક કૃત્રની પુતળી બનાવી તેના સગાઓએ અગ્નિમાં નાખી જનાનખાનામ સ્ત્રીઓનો વિલાપ ધ્વનિ ગુંજ્યાયો ઉમેદસિંહનું યથાર્થ મરણ થયું હોય એમ લાગ્યું. ત્યારપછી આ રોવાની બારમાં દિવસે સઘળાએ દાઢી મુછ મુંડાવ્યા. ઉમેદસિંહનો પુત્ર અજીત તે દિવસે બુંદીના સિંહાસનને શોભે.

પુત્રહસ્તે રાજશાસન આપી. શ્રીજીનામ ધારણ કરી ઉમેદસિંહ કેદારનાથના પવિત્ર તીર્થે જવા ચાલ્યો. ઉમેદસિંહે રાજ્ય છોડયું પણ રાજ્યયોગ પ્રવૃત્તિ છોડી નહિ. યોગી જીવનની સાથે તેણે વીરધર્મની આલોચના કરવાનું શરૂ કર્યું, તેણે સંન્યાસ દંડની સાથે વીરનું અસ્ત્ર શસ્ત્ર પણ ધારણ કર્યાં. પ્રાચીન સંન્યાસીઓની અને વીર પુરૂષની અમૃતમય ગાથા તેના સાંભળવામાં આવી. તેણે જાણ્યું જે આ સઘળાં તીર્થે ભમવાથી સ્વર્ગ સુખ મળેછે પણ તે સ્વર્ગ સુખ સઘળાના

ભાગ્યમાં ઘટતાં નથી, જે માર્ગમાં કાંટાછે જે માર્ગમાં લુટારા ચોરછે તે માર્ગમાં થઇ તેવા ભોગના સ્થાને જાવું થાયછે. તેમ થવાથી અનેક લોકની તીર્થ યાત્રા માર્ગમાંજ અધુરી રહેછે, ઉમેદસિંહની સુખ ભોગવવાની આશા પુરી થઇ નહિ શાથીકે તેની રાજકાર્યની વાસના છુટી નહોતી. આજ ઉમેદસિંહ તે રસ્તાનો પથિક હતો. આજ ઉમેદસિંહને પોતાની વાસના પુરી કરવાનો અવસર હતો.

રાજયોગી ઉમેદસિંહ પોતાના કેટલાક સરદારો સાથે ભારતવર્ષના સઘળા તીર્થ ભમ્યો. ફરતો ફરતો તે છેવટે દ્વારકાંમાં આવ્યો, ત્યાંથી બુંદીરાજ્યમાં આવતો હતો, એટલામાં કાબા નામના લુંટારાની ટોળીએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, ઉમેદસિંહે જાણ્યું જે આવી ટોળી વાળાનો અત્યંત વિગ્રહ કરવો જોઇએ શાથીકે તે યાત્રાળુના મોટા રિપુ છે એવી દ્દઢ પ્રતિજ્ઞાથી ગજબુત થઇ રાજસન્યાસીએ તેનો પરાજય કર્યો. લુંટારાની ટોળીનો ઉપરી કેદીના સ્વરૂપમાં ઉમેદસિંહ પાસે આવ્યો તેણે પોતાના છુટકારા માટે રાજયોગી પાસે શપથ લીધા કે હવે પછી યાત્રાળુને તેના તરફથી કોઇ રીતની હરકત ન થાય.

અજીતસિંહના એકા એક મૃત્યુથી ઉમેદસિંહના ધર્મવૃતમાં બાધા આવી પડી તેથી રાજધાનીમાં રહી પોતાના પૌત્રને રાજ્યશિક્ષણ આપવાની તેને ફરજ પડી, એવી રીતની આઠ વર્ષની તાપસવૃતિ ભોગવતાં સંન્યાસી શ્રીજીનાં જીવની ક્રમે ક્રમે પરલોક પાસે આવી ગઇ. તેનો અંતિમકાળ પાસે આવ્યો, ત્યારપછી વિષણુસિંહ પાસે આવી બોલ્યો, પ્રભુ ! હવે આપનો અતિમકાળ પાસે છે, તે દિવસે તેની સમાપ્તિ થઇ.

સંવત્ ૧૮૯૦ (ઇ.સ. ૧૮૦૪) માં પુણ્યાત્મા ઉમેદસિંહે માનવ લીલા મોકુફ કરી તેનું જીવન, સુખ દુઃખના આલોકાંધકારથી જડિત હતું, તેનો ગૌરવ સૂર્ય ઉદય પામી એકદમ અસ્ત થયો, છેવટે શાંતિ:દેવીના ચરણમાં તેના જીવનનું પર્યાવસાન થયું.

ઉમેદસિંહ બાલ્યાવસ્થામાંથી વીરધર્મે દિક્ષિત હતો. જે દિવસે હાર સેના લઇ પત્તન અને ગૌનોળી તેણે જીતી લીધું. તે દિવસે તેનો વયઃક્રમ તેર વર્ષનો હતો. તે દિવસ પછી સાઠ વર્ષ વીતી ગયાં ત્યારે તેણે દેહ ત્યાગ કર્યો. જો પ્રતિશોધ પિપાસાને વશવર્તી થઇ તેણે કાપુરૂષોચિત્ત કાર્યમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો ન હત તો આજ ઉમેદસિંહનું ચરિત રજપુતોના સારાં ચરિતોમાં શીર્ષસ્થાને જઇ બેસત. તોપણ રજપુત લોકો તેના બેહદ ગુણરાશીને જોવામાં અધ નથી. આજ પ્રત્યેક રજપુતો તેનાં ચરિત્ત સ્મૃત્તિમાં રાખી તેની ભક્તિભાવે પૂજા કરે છે.

જે દિવસે શ્રીજીએ માનવ લીલા બંધ કરી તે દીવસે બુંદીરાજ્યમાં એક નવો યુગ પ્રવર્ત્યો. તે વખતે અંગ્રેજો હારાવતી પ્રદેશમાં દાખલ થયા. હાર

વિગેરે રજપુતોના બચાવ માટે અને દુર્ધર્ષ હોલકરના દમન માટે જેનરલ મનસન સાહેબ તે પ્રદેશમાં પેઠો. હોલકરના પ્રચંડ બળે તે પરાસ્ત થઇ ગયો. બુંદીરાજ શિવાય કોઇએ તેને આશ્રય આપ્યો નહિ તે માટે હોલકરે તેના ઉપર અત્યાચાર ચલાવવાનું શરૂ કર્યું. બ્રીટીશ ગવરમેંટ તે અત્યાચારનો રોધ કરવા આવ્યો નહીં સુજે એમ હોય પણ અંગ્રેજની મદદથી હોલકરનો વિપદલ ભાંગ્યો અને બુંદીરાજે પોતાના કેટલાક પ્રદેશનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી રાવ રાજા વિષ્ણુસિંહે અંગ્રેજની મારી કૃતજ્ઞતા જાહેર કરી. ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના ઘોર નવર્ષ કાળમાં બુંદીરાજ વિષ્ણુસિંહે અંગ્રેજ વિરૂધ્ધે એકપણ પગલું ભર્યું નહિ અને તેનિકો અને સામનો અંગ્રેજની આજ્ઞા અમલમાં લાવતા. જે દિવસે બુંદીરાજ, હોલકર અને સીંધીયાના કબજા ગ્રામમાંથી પત્તન વીગેરે નગરો કહાડી લેવા સમર્થ થયો તે દિન તે બ્રીટીશ એજંટને કૃતજ્ઞ ગણી માન આપતો હતો, તે બોલતો હતો જે, "અમારૂ મસ્તક તમારા માટે છે. જ્યારે કામ પડે ત્યારે આવવા અમે તઇયાર છીએ, વિષ્ણુસિંહની તે વાત મૌખિક નહોતી. ખરેખર તે તેના હૃદયના નળીયાથી નીકળી હતી

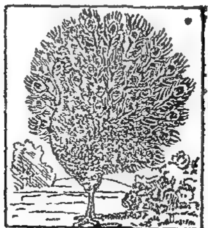
સ્વાધીનતા મેળવી માત્ર બુંદીરાજે ચાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું. આકસ્મિક વિસૂચિકા રોગે તેનું મરણ થયુ રોગની અત્યંત પીડા સહન કરી તેણે પરલોકજવા માટે પોતાના બધુઓ પાસેથી વીદાયગીરી લીધી. પોતાની વનિતાઓને તેની પાને મરવા અથવા સહમરણના માટે તેણે નિષેધ કર્યો. પોતાના ઉત્તરાધિકારી પુત્રને બ્રીટીશ ગવરમેંટના પ્રતિનિધીના હાથમા સોંપ્યો તે જીવનના ઉલ્લાસમય સમય સમયના મરણ પામ્યો

વિષ્ણુસિંહ સચ્ચરિત્ર પુરૂષ હતો તે પ્રકૃત રજપુતના નામનો અધિકારી અને પાત્ર હતો તેના અવયવો જોઇએ તેવા સુદર નહોતા પણ તે તેનું હૃદય પવિત્ર અને તેજસ્વી હતુ તે પોતાની ઉન્નતિ કરી દેવાનુ સારી રીતે જાણતો હતો, વળી રાજકાર્ય ચલાવવામા તેની અપૂર્વ ક્ષમતા હતી. દુર્ધર્ષ મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ તેના રાજ્યનો કેટલોક પ્રદેશ લઇ લીધો, જેથી રાજ્યની પેદાશ કમ થઇ હતી જેથી કરી તેના સુખસ્વચ્છંદમા પુરેપુરો વ્યાઘાત આવ્યો હતો. ત્યારે વિષ્ણુસિંહે, અનાવશ્ય હોય ભોગ સુખને છોડી મૃગયા વ્યાપારમાં મન આપ્યુ. પરંતુ એમ કહેવાય છે જે તે સિંહ શિવાય બીજા કોઇ જંતુનો શિકાર કરતો નહિ તેનો તે ભયંકર મૃગયા વ્યાપાર એકજ દિવસમાં સમાધિન થાતો નહિ તેણે પોતાના હાથે સોથી વધારે સિંહનો વધ કર્યો હતો. આવા કઠોર મૃગયા વ્યાપારમા સદા વિષ્ણુસિંહનો એક પગ ભાંગ્યો હતો.

બુંદીમા ચાર પ્રધાન કર્મચારી છે-૧ દીવાન-મુસાહેબ, ૨ ફોજદાર વા-કીલ્લાદાર, ૩ બક્ષીશ, ૪ રસાલદાર.

રાજા વિષ્ણુસિંહ બે પુત્ર છોડી પરલોકગામી થયો, પહેલા પુત્રનું નામ રામસિંહ અને બીજા પુત્રનું નામ ગોપાળસિંહ, પિતાના મૃત્યુકાળે રામસિંહની ઉમ્મર અગીયાર વર્ષની હતી તે નાની ઉમરમાં ઇ. સ. ૧૮૨૧ ના આગષ્ટ માસમા બુંદીના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો ગોપાળસિંહ રામસિંહથી ચાર માસ નાનો હતો રામસિંહ વિશેષ કાર્ય કુશળ હતો. તે પોતાના બાપની જેમ મૃગયા કુશળ હતો

છેવટે અમે, મહાત્મા ટોડની સાથે સમસ્વરે બોલીએ છીએ જે બ્રીટીશ ગવરમેંટે બુંદીરાજ્યને બીલકુલ શોચનીય અવસ્થામાથી કહાડયું. આજ તે પ્રસિદ્ધ રાજ્ય બ્રીટીશ ગવરમેંટની ઉદાર અનુકુળતાવડે પ્રાચીન ગૌરવ અને શ્રીવૃદ્ધિને સારી રીતે પામો એવી અમારી અંતરિક કામના છે, જે બુંદીએ એકવાર સ્વાર્થ ત્યાગ સ્વીકારી વિપન્ન કલનલ મનસનને આશ્રય આપ્યો, તે બુંદી અમ્લાનવદને હૃદય ચીરી ભારતેશ્વરને પોતાના શોણિત આપી મદદ કરશે, એમા કોઇ રીતનો સંદેહ નથી.

કોટા.

પ્રથમ અધ્યાય.

મુદ્દાઓ. —કોટાના રાજવંશનો મૂળ પુરુષ — બીજ કોટાનો પ્રથમ અધિપતિ મધુસિંહ, રાજા મુકુંદ — આ સમયે તે દાખવા જગતસિંહ, પ્રેમસિંહ, કીશોરસિંહ — અમરનગરનો — ભાર રામસિંહ — રાજ્યાસનમાંથી તેનું મરણ — ભીમસિંહ, બીજાપુર ચકસેન, ભીમસિંહે કરેલ બીજાના વિજયનાશ — નીઝામુલમુલ્ક ઉપર ભીમસિંહનું આક્રમણ અને તેનું મરણ — ભીમસિંહનું — ઉપર તેના સિંહાસન બેસવા માટે રાવઅર્જુનસિંહ સિંહાસન માટે મારામારી — ભીમસિંહનું મૃત્યુ — મહારાવ દુર્જનશાલ — કોટામાં મહારાષ્ટ્રીઓનો પ્રથમ ઉપદ્રવ — કોટાના કિલ્લા આગળનો અવરોધ — ઝાલા હિંમતસિંહે કરેલ કોટની રક્ષા — જયપુરસિંહનો — તેની સૂચના — રાજાનું વિવરણ — ઝાલા સરદારોનું વીરત્વ — મહારાવ અજીત, રાવ પતરસિંહ — ભૂમિ — ની રાણીના — યુદ્ધ — ઝાલા જાલમસિંહ — હાડારાજપૂતનો જય, અમરસેનાનું પલાયન — — નું —.

કોટાના રાજકુળનો ઇતિહાસ, બુંદીના રાજકુળના ઇતિહાસનો અંતર્ગત છે. બાદશાહ શાહજહાનના શાસનકાળમાં બુંદી અને કોટાના રાજ્ય પરસ્પર વિભિન્ન થયાં. બુંદીના રાવ રત્નસિંહના દ્વિતિય પુત્ર, મધુસિંહ બુરહાનપુર રણક્ષેત્રમાં જે અદ્ભુત વીરત્વ બતાવ્યું હતું તેનાથી ખુશી થઈ ત્યારે તેને બક્ષીસમાં કોટા અને તેના — નો — ભાગ આપ્યો.

સંવત ૧૬૩૧ (ઇ. સ. ૧૫૭૫) માં મધુસિંહનો જન્મ થયો. તેણે તેની ઉમરના — માં વર્ષે તે અદ્ભુત વીરત્વ અને રણનૈપુણ્ય બતાવી કોટાનું રાજ્ય મેળવ્યું. કોટા તે સમયે ઘણુંજ ગાઢ નગરથી શોભાન્વિત હતું. તેની વાર્ષિક પેદાશ — લાખ રૂપીઆની હોવાનો ઉલ્લેખ છે. પુરસ્કાર પામી મધુસિંહે બહુ ગૌરવાન્વિત થઈ — બુંદીથી સ્વતંત્ર થઈ તે કોટાનું રાજ્ય સુખથી ચલાવવા લાગ્યો.

બુંદીના ઇતિહાસમાં કહી ગયા છે કે ઉજ્જવળ જાતિના કોટીયા ભીલ પાસેથી — છે તે — તે નાના નાના ગામડાની અમધિવાણું હતું તેની રાજધાની પણ નાની — કોસ દૂર હતી.

પણ તે રાજધાની માત્ર એક સાધારણ દુર્ગ હતો. તે પ્રાચીન એકેલગઢ માં કોટીયા ભીલનો અધિપતિ રહેતો હતો. હારકુલના શાસનકાળમાં કોટા પ્રતિદિન વધવા લાગ્યું, જ્યારે મધુસિંહ તે આબાદ થતાં રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત થયો ત્યારે તે ચારે તરફ બહુ દૂર આબાદ થયું. તેની દક્ષિણ ગાગારોણ અને ઘાટોલી, પૂર્વે માંગરોલ અને નાહરગઢ, ઉત્તર દિશાએ ચંબલના કાંઠાનું સુલતાનપુર અને પશ્ચિમ દિશાએ શૈલમાળા છે તેની ફળદ્રુપ ભૂમિમાં મોટી મોટી નદીઓ પ્રસન્ન જળથી વહે છે.

અદૃષ્ટદેવના સુપ્રસાદના બળે મધુસિંહ સમ્રાટ પાસેથી જે પુષ્કળ અનુગ્રહ અને પ્રભૂત ક્ષમતા પામ્યો હતો. તેથી તેને સર્વ પ્રકારની અનુકુળતા મળી તે કોટાનીજ આબાદી કરવામાં કૃતકાર્ય થયો. થોડા દિવસમાં તેનું રાજ્ય માળવા અને હારાવતીની મધ્યની શૈલમાળા સુધી વિસ્તાર પામ્યું. સંવત ૧૬૮૭ માં મધુસિંહ પાંચ પુત્રો મુકી પરલોકગામી થયો. તે પાંચ પુત્રોને જે જહાંગીર મળી તે કોટાની અંતર્ગત ગણાય.

૧ મ મુકુંદસિંહ કોટાને પામ્યો.
૨ ય મોહનસિંહ પોલૈટાને પામ્યો.
૩ પ જુઝારસિંહ કોટવા અને રામવન પામ્યો.
૪ ર્થ કનાઈરામ કૌઇલાને પામ્યો.
૫ મ કીશોરસિંહ સંગોદને પામ્યો.

રાજા મુકુંદસિંહ, પિતૃરાજ્યે અભિષિક્ત થયો. એ રાજાના નામાનુસારે હારાવતી અને માલવની વચ્ચેનો પર્વતમાર્ગ મુકુંદારા નામે કહેવાયો, મુકુંદારા ઉપર નીચ કર્નલ મનસનનો પતન કુપ, તે પ્રસિદ્ધ પર્વત માર્ગમાંજ ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં તે પરાજ્ય પામ્યો અને નીચું મુખ રાખી વ્યાકુળચિત્તે કોટા તરફ પલાયન કરી ગયો. રાજા મુકુંદસિંહે અનેક મહેલ અને તળાવો બંધાવ્યાં.

અદૃષ્ટના કઠોર અનુશાસનથી રજપુતો અગર જો કે યવનોના પદાક્રાંત થયા હતા. પણ તેઓએ તેઓનો સનાતન ધર્મ છોડયો નહિ, સ્વેચ્છાચારી રાજાના તાબામાં ન્યાયની અવમાનના થાય ખરી પણ ધાર્મિક રજપુતોએ તે જઘન્ય વ્યાપારનું કોઇ દિવસ અનુમોદન કર્યું નહિ, જ્યારે કોઈપણ યવન રાજા ન્યાયના માથા ઉપર પગ દેવા ચેષ્ટા કરતો, તે રજપુતો તેની ચેષ્ટા વિફલ કરી દેવા પ્રાણ આપી યત્ન કરતા હતા. એટલે સુધી કે તેઓ તેવી ચેષ્ટાના પ્રતિરોધમાં ધર્મયુદ્ધ કરતા હતા. એવા ધર્મયુદ્ધમાં ઘણા રજપુત રાજાઓના લોહી વપરાયાં હતાં. એટલે સુધી કેએક એક વંશના પાંચ સાત મહાવીર પુરૂષોએ તેમાં પોતાના જીવનાં

બલીદાન આપ્યા હતાં કોટના ઈતિહાસમાં તેનું એક જવલંત દષ્ટાંત જોવામાં આવે છે, જે દિવસે, પિતૃદ્રોહી ઔરંગજેબ વૃદ્ધ શાહજહાનને સિંહાસન ભ્રષ્ટ કરવાની ચેષ્ટા કરી તે દિવસે ધાર્મિમતર સમ્રાટના પક્ષમાં જે જે રજપુત રાજાઓ ઉતર્યા હતા તેમાં રાઠોડ અને હાડાવંશ પ્રધાન કોટારાજ મુકુંદસિંહના પાંચપુત્રો, સમ્રાટના સ્વાર્થ રક્ષણ માટે કૃતજ્ઞતા અને રાજભક્તિની પરાકાષ્ઠા બતાવી, સમ્રાટના વિરોધીના સામે પાતમાં ઉતર્યા હતા એ ભયંકર યુદ્ધનું વિવરણ આપી આવી ગયા પણ તે પાંચ ભાઈઓના વીરત્વનું વર્ણન આપવું, આ સ્થળે પ્રયોજનીય છે

એ પાંચ ભાઈઓ હાડકુળના સૈન્ય સામંતને લઈ પીળાં કપડાં પહેરી તે ભયંકર રણસ્થળે ઉતરી પડયા, સઘળાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હતી કે " અને તો યુદ્ધમાં જીતી થવું નહિતો રણક્ષેત્રે પ્રાણ છોડી દેવા " એ કઠોર પ્રતિજ્ઞા પાળવા તેઓ પાખંડ ઔરંગજેબના વિરૂદ્ધ ઘોરયુદ્ધ કરવા લાગ્યા પણ વિધાતાએ પિતૃદ્રોહીના માથે જય મુકુટ મુકયો, રાઠોડ રાજ યશોવંતસિંહની દુર્બુદ્ધિથી શાહજહાનનો પક્ષ પરાસ્ત થયો, પણ તે પાંચ હાડાવીરે રણક્ષેત્ર છોડયું નહિ તેઓએ વીરની જેમ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી, ચાર ભાઈઓ હણાયા નાનો કિશોરસિંહ બહુ રીતે જખમી થઈ રણસ્થળે મૂર્છિત થઈ પડયો, યુદ્ધનો અંત આવ્યો તેનો દેહ મડદાના ઢગલામાં નખાયો પરંતુ કોઈ મનુષ્યના ચિન્હથી તેને તે ઢગલામાંથી બહાર કઢાડયો, વિષમ આઘાત પામ્યો હતો પણ કિશોરસિંહ થોડા સમયમાં તે દુરસ્ત થઈ ઉઠયો

મુકુંદસિંહનો પુત્ર જગતસિંહ, પિતૃ સિંહાસને બેઠો સમ્રાટે તેને બે હજાર સૈનિકનો સેનાપતિ નીમ્યો જગતસિંહે દક્ષિણાવર્તમાં મોગલના તાબામાં માન કામ કર્યાં, સંવત્ ૧૭૨૬માં તેનું મરણ થયું

જગતસિંહ નિઃસંતાનાવસ્થામાં પરલોકવાસી થયો તે માટે કયથના કનાઇરામનો પુત્ર પચમસિંહ કોટાના સિંહાસને બેઠો તે બીલકુલ અકાર્ય નીવડયો તેનાથી રાજ્ય રૂડી રીતે શાસિત થયું નહિ તેથી હાડકુળે છ માસ પછી તેને પદભ્રષ્ટ કર્યો તેના ઠેકાણે કિશોરસિંહને રાજ્ય ગાદીએ બેસાર્યો, જે સમયે ઔરંગજેબ ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો હતો તે સમયે કિશોરસિંહ મોગલના જય માટે હાડકુળના સૈન્ય સામંતને લઈ દક્ષિણાવર્તમાં ગયો, તેણે પોતાના વીરત્વથી બિજાપુરને જીતી લીધું તે સમયે તે કાલના યોદ્ધાઓમાં પ્રધાન વીર ગણાયો બીજાપુરને જીતી તે ઉપરાંત આરકટને જીતવા ગયો ત્યાં તેણે સંવત્ ૧૭૪૨ માં પ્રાણત્યાગ કર્યો

કિશોરસિંહ, હાડકુળમાં એક પ્રધાન વીર પુરુષ હતો, તેના દેહ ઉપર પચાસ સ્થળે ક્ષતવિક્ષત હતા કિશોરસિંહ, વિષ્ણુસિંહ, રામસિંહ અને હરનાથ

સિંહ નામના ત્રણ પુત્રો મુકી પરલોકમા ગયો વિષણુસિંહ મોટો હતો પણ રાજ્યપદને પામ્યો નહિ પિતાની સાથે દક્ષિણાવર્ત પ્રદેશમા યુદ્ધમા જવાનો નિષેધ કરવાથી તે ઔરંગઝેબથી વચિત થયો તોપણ કિશોરસિંહે તેથી પિતા તરફ નિષ્ઠુરભાવ ધારણ કર્યો નહિ તે છેવટે ભૂમિવૃત્તિને પામ્યો

રામસિંહ, પિતાની સાથે દક્ષિણાવર્ત્તમા ગયો, અને તેના મૃત્યુ કાળે તેની પાસે હતો આ ક્ષણે તેજ કોટાના સિંહાસને બેઠો તે પિતાના જેવો યુદ્ધકુશળ અને સાહસી હતો અને દુર્ધર્ષ મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો પ્રભાવ દમન કરવા સપૂર્ણ સમકક્ષ હતો જે કાળે ભારતવર્ષના સાર્વભૌમ પદના માટે ઔરંગઝેબના પુત્ર પૌત્રો વચ્ચે વિષમ વિપ્લવ ઉઠયો, તે સમયે હારવીર રામસિંહે આઝીમનો પક્ષ પકડયો, તેથી ફરી તેને સગોત્રીય બુદીરાજના વિરૂધ્ધે ઉતરવુ પડયુ હારવશનો ખડગ હારવશની વિરૂધ્ધે ઉચો થયો બુદીનો સર્વનાશ કરવા કોટા પ્રવૃત થયુ સવત્ ૧૭૬૪ મા જાજાઓ એક મહા સગ્રામ થયો એ ભયકર સગ્રામમા કોટાનાજ રામસિંહ શત્રુ સેનાને મથિત કરતો હતો એટલામા એક ધગધગતો ગોળો તેને વાગ્યો રામસિંહ તે ઘાતથી હાથી ઉપરથી પડયો તેણે ગૌરવમય જીવનનો મધ્યાન્હ કાળે પોતાના પ્રાણનો પરિત્યાગ કર્યો

ભીમસિંહ કોટાના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો તેના શાસનકાળમા કોટા ત્રીજી શ્રેણીનુ રાજ્ય રહ્યુ નહિ ફીરકશીયરના અભિષેક કાળે, ભીમસિંહે, ન્યાય અને ધર્મના ઉપર પદાઘાત કરી પાપભરી સયદોનો પક્ષ પકડયો તેથી તે પાચ હઝાર અનિકોના સેનાપતિના પદે ચઢયો આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ જે બુદીરાજે સયદોના વિરૂધ્ધે ખડગ ધારણ કર્યુ તેથી ભીમસિંહ બુદીરાજ ઉપર બહુ ક્રોધાન્વિત થઈ તેનો સર્વ નાશ કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો યોગિ તાત્ત્વ જાણે કે બન્ને વચ્ચે જે વિવાદનો સૂત્રપાત થયો તે વિવાદ પરસ્પરની પ્રતિદ્વંદ્વિતામા ભયકર ભાવને ધારણ કરી ઉઠયો કરિયોગી સરદાર બુધસિંહનો પ્રાણ નાશ કરવા ભીમસિંહ ઉન્મત્ત થઈ ગયો તેનો પ્રાણનાશ કરવામા તે જ્ઞાન શુન્ય થઈ ગયો તેણે રજપુતના ધર્મ ઉપર જળાજલિ આપી કાપુરૂષની જેમ અમતર્ક બુધસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો, ફીરકશીયરના સતોષ માટે ભીમસિંહે, બુધસિંહના ઉપર જે વર્તન કર્યુ તેથી ભીમસિંહ સમ્રાટ પાસેથી પુષ્કળ ભૂમિ સંપત્તિ પામ્યો સમ્રાટે, કોટા અને આહીરાવાર વચ્ચેનો સઘળો પ્રદેશ તેને આપી દીધો એ વિસ્તૃત ભૂમિ ભાગમા ખીચીવશનો અને બુદીનો ઘણો ખરો ભૂમિ ભાગ આવી ગયો એ રીતે તે પ્રસિદ્ધ ગાગરૌણ સોમાઈદાના, શિવગઢ, વારા, માગરોળ, વાહોદ વીગેરે પ્રદેશ પામ્યો

એ સમયે ઉજળા નામના ભીલો, હાડાવતીના દક્ષિણ ભાગના ગિરિવનમાં અનેક સ્થળો મેળવી સુખથી પોતાનો સમય કહાડતા હતા. મનોહર થાના નામના એક નગરમાં ભીલનો રાજા ચંદ્રસેન વસતો હતો. રાજા ચંદ્રસેનના તાબામાં પાંચસો સવારો અને આઠસો ધનુર્ધારી પાયદળ હતું. તે સ્વાધીનતા પ્રિય ભીલ જાતિ, ધારાનગરીના ભોજ રાજાના સમયથી સુખે દુઃખે સંપદે વિપદે, પોતાનો સમય સ્વતંત્રતાથી કહાડતી હતી, પણ આજ કોટારાજ ભીમસિંહે તેઓના સ્વાધીન સ્થળથી તેઓને કહાડી મુકયા, હજારો ભીલ તેના હાથે માર્યા ગયા એ પ્રમાણે નવા નવા રાજ્યની ભૂમિસંપતિ મેળવી ભીમસિંહ પોતાના રાજ્યનો સીમાડો વધારવા લાગ્યો

ભીમસિંહ ઘણો પ્રભુભક્ત હતો પ્રભુની આજ્ઞા પાળવામાં પ્રિયતમ બંધુને છોડી દેવા તે લજ્જીત થતો નહિ વિખ્યાત નિઝામુલમુલ્ક પોતાની રાજ્યધાની થકી દક્ષિણાવર્તમાં પલાયન કરી ગયો. ત્યારે અંબરરાજ જયસિંહે, સમ્રાટના પ્રતિનિધિ હોઈ કોટારાજ ભીમસિંહ, અને નરવારપતિ ગજસિંહને આજ્ઞા આપી જે " ખીલજીખાનો મારગ રોકી તેને પકડી લાવો, " નિઝામ કોટા રાજ્યનો પરમ બંધુ હતો અગાઉ ભીમસિંહે ખીલજીખાનો બહુ ઉપકાર કર્યો હતો. આ ક્ષણે કોટા રાજ્યના સરલ બંધુત્વ ઉપર આધાર રાખી ખીલજીખાએ, તેને લખી જણાવ્યું જે " બંધુવર ! તમે જયસિંહની વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ જયસિંહ કહ્યારો છે તેની એક પણ વાત સાચી નથી. મેં રાજ સરકારની એક કોડી પણ ચોરી નથી તમે મારા પરમ બંધુ છો ! હવે મારો રસ્તો રોકી મને આફતમાં નાખશો યુક્ત નહિ " ધર્મ ભ્રાતાનો એ પત્ર વાંચી પ્રભુભક્તિપરાયણ ભીમસિંહે ઉત્તર આપ્યો જે " મિત્રવર ! કર્ત્તવ્ય અને બંધુત્વમાં કયું વજનદાર અને મોટું છે તે હું સારી રીતે જાણું છું. કર્ત્તવ્ય પાળવું તેજ રજપુતનો પવિત્ર ધર્મ છે હું તો કર્ત્તવ્ય પાલન કરી કર્ત્તવ્ય પાળવા માટેજ હું આટલો બધો અગ્રેસર થયો છું, હવે આ ક્ષણે યુદ્ધ શિવાય બીજો ઉપાય નથી તમારી પાસે સૈન્ય સામંત અને શસ્ત્ર છેજ. યુદ્ધ કરી તમારો માર્ગ નિષ્કંટક કરી ઘો. આવતી કાલે સવારમાં હું તમારા ઉપર હુમલો કરીશ "

એવો અકપટ પત્ર મેળવી નિઝામ સાવધ થયો તેણે પોતાનું લશ્કર મજબુત કર્યું. બીજા દિવસે પરોઢીયામાં અફીણનું સેવન કરી સેના સજ્જીત કરવા રાજા ભીમસિંહે આજ્ઞા આપી. થોડા સમયમાં યુદ્ધ માટે સઘળું સજ્જીત થયું સઘળા લોકો હાર કુળના વાવટા નીચે આવી ઉભા રહ્યા. કોટા રાજ ભીમ-

સિંહે, પોતાના રણમાતંગ ઉપર બેશી અંબરની સેના સાથે શત્રુ વિરૂધ્ધે ચાલ્યો. જોતા જોતામાં સઘળી સેના એક જગંલ પાસે આવી પહોંચી. કોટારાજ ભીમસિંહ જો તે જંગલમાં જઈ પ્રવેશ કરી શકત તો નિઝામની આશા પિપાસા, તે સિંહ નદીના જળમાંજ ચાલી જાત અને હાર કુળના નિવાસ ગુવાળ કુંડના કીલ્લા ઉપર નિઝામનો વાવટો ફરકત નહિ. ભીમસિંહ, પોતાના બળ માટે મત્ત થઈ. ચતુર યવનવીરના બળાબળ ઉપર નજર ન રાખતાં ઘોડોજ અગ્રસર થયો. એટલામાં વજનાદે નિઝામની તોપો છુટી ઉઠી. જેથી હાર અને કુશાવહ સેના ઉપર પુષ્કળ ગોળાનો વરસાદ પડયો. હાથી ઘોડા પાયદળ વીગેરે ભિન્ન ભિન્ન થઈ ગયા રાજા ભીમસિંહ અને ગજસિંહ પોતાના વાહન સાથે યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા. તેઓનું સૈનાદળ ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યું. નિઝામ ખીલજીખાંનો માર્ગ નિષ્કંટક થયો. તે ગૌરવ મુકુટ મસ્તકે મુકી અદષ્ટદેવે બતાવેલ ઉન્નતિ માર્ગે ચાલ્યો.

એવા શોચનીય પરાજય કાળમાં હારકુળને બે વિષમ નુકશાનો ભોગવવાં પડયાં. એક તો તેઓનો અધિપતિ ભીમસિંહ નાશ પામ્યો. અને બીજુ તેઓનો કુળદેવ વ્રજનાથજી ખોવાઇ ગયો. એ દેવ વિગ્રહ સુવર્ણ નિર્મિત હતી. પ્રત્યેક યુદ્ધમાં હારરાજ તે પોતાના વાહનમાં પોતાની સાથે રાખતો હતો. સત્રુની સેનાની સામે થતાં હારસેના જયવ્રજનાથજી એમ બોલી યુદ્ધમાં ઉતરતી હતી. વ્રજનાથજીની કૃપાથી અનેકવાર તે જય પામ્યા હતા. પણ હાલ તો ભીમસિંહની અપરિણામ દર્શિતાથી હાર રજપુત પરાજય પામ્યા હાર રજપુતની વ્રજનાથજીની પવિત્ર સુવર્ણમૂર્તિ તે રણસ્થળે શોણિતાક્ત થઇ અદૃશ્ય થઈ ગઇ. ત્યાર પછી અનેક દિવસે તપાસ કરતાં તે હાથમાં આવવાથી હાર રજપુતોની આનંદની સીમા રહી નહિ.

પંદર વર્ષ રાજ્ય કરી સંવત્ ૧૭૭૬ (ઇ. સ. ૧૭૨૦) માં કોટારાજ ભીમસિંહ તે સિંદુ નદીના તટના યુદ્ધ સ્થળે પ્રાણ તજી પરલોકગામી થયો. કોટાના રાજાઓમાં ભીમસિંહજ પહેલો પાંચ હજારી મનસુબી પામ્યો. તેની પૂર્વે કોઇને મહારાવનો ઉપાધિ મળ્યો નથી. મેવાડના રાજા પાસેથી તેણે તે સમાન સૂચક ઉપાધિ મેળવ્યો. રાવ ભીમસિંહ, અર્જુનસિંહ, શ્યામસિંહ અને દુર્જનસિંહ નામના ત્રણ પુત્ર મુકી મરણ પામ્યો. પિતાના મૃત્યુ પછી અર્જુનસિંહ કોટામા સિંહાસને બેઠો પણ માત્ર ચાર વર્ષ રાજ્ય કરી તે સ્વર્ગવાસી થયો. તે ઝાલસિંહની બેનને પરણ્યો હતો. મહારાજ અર્જુનસિંહ અપુત્રક હતો. તેના મૃત્યુ પછી સિંહાસન માટે તેના બે ભાઈઓ વચ્ચે ઘોર કલહ થયો. હારસામંતો

બે ભાગમા વહેંચાઇ બન્નેની મદદમા ઉતર્યા તેથી એક યુદ્ધ થયુ એનમીગ શ્યામસિંહ યુદ્ધમા પરાભવ પામ્યો છેવટે યુદ્ધ સ્થળે મરણ પામ્યો આ ગદ્દી પરથી રામપુર, ભાણપુર, ડાગાપીર નામના ત્રણ જનપદ કોટા રાજકુળના હાથમાથી ખસી ગયા

સંવત્ ૧૭૮૦ (ઇ સ ૧૭૨૪) મા એ દુર્જનશાળ કોટાના સિંહાસને બેઠો તૈમુરના ઉંબરના યોગ્ય વંશધર દીલ્હીશ્વર મહમદશાહે ગભાર જલમા તેનો અભિષેક કર્યો બાદશાહની પાસેથી બે ત્રણ ખીતાબ લઇ દુર્જનશાળે તેની પાસે પ્રાર્થના કરી કે યમુનાના જે જે તટ ભાગમા હીંદુઓ વસે છે તે તે ભાગમા કોઇ ગૌ વધ ન કરી શકે એમ થવુ જોઇએ ઉદાર હૃદય મહમદશાહે કોટાનાથની પ્રાર્થના અનાદર કરી શક્યો નહિ

દુર્જનશાળના અભિષેક બાદ હાલાવતીમા એક ઘટના પૂર્ણ યુગની અવતારણા થઇ મહારાષ્ટ્રીય વીર બાજીરાવ, પોતાની મોટી સેના સાથે રાજસ્થાન ઉપર હુમલો કર્યો યવનાધિપતિના દબાણ છતાં તેણે દુર્જનશાળના રાજ્યના રોજ્ય તથી મહારાષ્ટ્રીય સાથે સંવત ૧૭૯૫ મા બુંદી કોટાનાથ દુર્જનશાળની મિત્રતા થઇ એમ કહેવાય છે બાજીરાવે કોટાનાથે હાડોતીની મદદ આપી હતી તે મિત્રતા બંધન ઘણા દિવસનુ નહિ સ્વાર્થપર મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ કામ સાથે તે મિત્ર બંધન તોડ્યુ નહિ

બુંદીના બુધસિંહ ઉપર અંબરપતિ જયસિંહે અને તેના પુત્ર ઇશ્વરસિંહે, જે જુલમ કર્યો તે જુલમનુ વર્ણન, આગળ ઉપર વિસ્તાર સાથે કરી ગયા છીએ ઇશ્વરસિંહે બુંદીનાથ બુધસિંહને દૂર કરી, બુંદીને કબજામા લઇ ડાગર નામના એક ગામ વશ કર્યુ હતુ તે ચોરા નાકર કરવામા આવ્યો હતો. નકુ મહારાષ્ટ્રીય સેના નાયકને અને મુસલમાન વીરોને બોલાવ્યા હતા રજપુત અને મરાઠાની મોટી સેનાએ બનાવી ઘણી ભારી ભીડ કોટાને ઘેરો ઘાલ્યો ત્રણ માસ સુધી નગરનો ઘેરો રહ્યો જય મેળવવા ઘેરો ઘાલનારે ઘણા જુદી જુદી યોજના કરવા લાગી પણ તેઓની ચેષ્ટા ફળવતી થઇ નહિ છેવટે તેઓ નગરની પડખાના બધા ભાગના નિયમ કરવા સંકલ્પ કરવા લાગ્યા જય આપ્પાજિ સીંધીઆના હાથ ઉપર ગોળાથી આવેલો એક ગોળો લાગ્યો ને હાથ તુટી ગયો ત્યાર પછી તેઓને જીત મેળવવાની આશા છોડી દેવાની ફરજ પડી

હીમ્મતસિંહ નામના ઝાલા રજપુતની મંત્રણા અને મદદનથી દુર્જન શાળ નામે હીને ઉપદ્રવ થયે તે હીમ્મતસિંહ તેના રાજ્ય ફોજદારની પદવી

ઉપર હતો. તેણે મહારાષ્ટ્રીય લોકની સાથે સંધિબંધન કરી નાહરતા નગર કોટાનું અંતર્ભુક્ત કર્યું. તે સુવિખ્યાત રજપુત ભારતવર્ષનો એકચાવેલો. તેની જીવનીથી કોટાનો ઇતિહાસ ઉજ્જવલ છે.

દુર્વંત ઇશ્વરસિંહ, કોટાના જયમાં વ્યર્થ મનોરથ થયો. સાહસિક દુર્જ્જનશાળે, વીર બાળક ઉમેદસિંહને બુંદી સિંહાસને બેસારવામાં પુષ્કળ મદદ આપી. જો હોલકર મદદ ન આપત તો એક માત્ર દુર્જ્જનશાલની મદદથી ઉમેદસિંહ બુંદી રાજ્યનો ઉદ્ધાર ન કરી શકત. તેજ વર્ષમા એટલે સંવત્ ૧૮૦૫ (ઈ. સ.) ૧૭૪૯ મા કોટાના દુર્ભાગ્યનો સૂત્રપાત થયો. તે વર્ષમાં કોટા રાજ્યને મહારાષ્ટ્રીય લોકોની વશ્યતા અને અધીનતા સ્વીકારવી પડી,

દુર્જ્જનશાળે કોટાના રાજ્યની સીમા વધારી. ખીચી પાસેથી તેણે કુલ ખુરેલી જીતી લીધું. તેણે ભુગાર કીલ્લાને કબજે લેવાની મહેનત કરી હતી. પણ બળવાહારનું પ્રચંડ બળ પ્રતિરોધ નહિ કરી શકવાથી તે ભગ્ન મનોરથ થયો, ખીચી વીર બળવાહર પોતાના કીલ્લાની રક્ષા કરવા સંપૂર્ણ સત્તાવાળો હતો. તે દળ સાથે દુર્જ્જશાળના ઉપર પડયો. તે સંકટ કાળમા હારવીર ઉમેદસિંહ તેને મદદ ન કરત તો કોટાનો વાવટો ખરેખર ખીચી રજપુતોના હાથમાં આવી જાત, તે યુદ્ધ સંવત્ ૧૮૧૦ માં થયું ત્યાર પછી ત્રણ વર્ષ ઉપર દુર્જ્જનશાલ આ લોક તજી પરલોકમાં ગયો.

દુર્જ્જનશાળ એક પરાક્રમી રાજા હતો તે રજપુતના સઘળા ઉંચા ગુણે વિભૂષિત હતો. દુર્જ્જનશાળને શીકાર ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી. એ માટે તેણે પોતાના રાજ્યના દરેક ઠેકાણામાં એક એક મોટા જંગનું રખાણુ રચ્યું હતું. તે સઘળા જંગલમાં મૃગયામન બનાવેલ હતા. દરેક શીકારના વ્યાપારમાં તે પોતાની સ્રીઓને સાથે રાખતો હતો. સ્રીઓ પણ બંદૂકથી લક્ષ કરતાં જાણીતી હતી. દોડતા હરણ વીગેરે ઉપર તેઓ લક્ષભ્રષ્ટ થાતી નહિ.

રાજા દુર્જ્જનશાળ અપુત્રક હોઇ પરલોકવાસી થયો. તે મેવાડના રાણાની દુહિતાને પરણ્યો હતો. પુત્ર લાભે વંચિત થઇ તે અનુદિન વિષમ મનોવેદનાથી પીડાતો હતો. છેવટે નિરાશ થઇ મૃત્યુથી ત્રણ વર્ષ પૂર્વે તેણે મહિષીને કહ્યું, " મહિષિ ? મોટા ભાકા ા શોણિતથી હાથ કલુષિત કરી રાજ્ય સિંહાસન ઉપર હું બેઠો. જગદીશ્વર મારા ઉપર ક્રુધ થયો, તેથીજ તેણે મને પુત્ર ધન આપ્યું, નહિ જે થયુ તે ખરૂં હવે સમય નથી એક ઉતરાધિકારી ગ્રહણ કર ! " એ સમયે વિષણુસિંહનો પુત્ર અજીતસિંહ અંતાનો અધીશ્વર હતો, તેનું વૃદ્ધત્વ

પાને આવ્યું હતું. અજીતસિંહના ત્રણ પુત્ર હતા. જેમાં મોટો ચતરશાલ સર્વ ગુણોથી વિભૂષિત હતા, [illegible] તેને દત્તક લીધો ત્યારપછી ચતરશાલ મેવાડની મહિષીની પાસે લાલન પાલન પામ્યો.

ચતરશાલ [illegible] ભાવિઅધિકારીરૂપે [illegible] પ્રજાએ તેને ભાવિઅધિપતિ [illegible] પણ મહારાવ દુર્જનશાલના પરલોકગમન પછી તેના [illegible] હિંમતસિંહે ઉત્તરાધિકારિ [illegible] ચતરશાલનો [illegible] અજીતસિંહ [illegible] હિંમતસિંહે ચતરશાલના અભિષેકમાં બાધ [illegible] વિરુદ્ધ છે જે પુત્ર [illegible] થાય અને બાપ [illegible] જ્યાંસુધી જીવિત છે ત્યાંસુધી ચતરશાલ [illegible] અજીતસિંહની પાસે દૂત મોકલ્યો. અજીતસિંહનો [illegible] દુર્જનશાલના [illegible] ચતરશાલને છોડી [illegible] અજીતસિંહે [illegible] નહિ, પણ [illegible] હિંમતસિંહે [illegible] નહિ [illegible] અજીતને કાગના સિંહાસને [illegible] અજીતને [illegible] સંમતિ આપવી પડી, એંશીવર્ષની ઉમ્મરે અજીતસિંહ [illegible] સિંહાસને બેઠો પણ અભિષેક પછી [illegible] અજીતસિંહના [illegible] પુત્ર [illegible] શુમાનસિંહ અને રાજસિંહ

[illegible] કુમારો મહારાવ કહેવાયો. તેના રાજ્યાભિષેકને [illegible] હિંમતસિંહની [illegible] પ્રધાન હીમ્મતસિંહ [illegible]

[illegible] મધુસિંહ [illegible] સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. [illegible] ઈશ્વરસિંહની [illegible] કુમારો [illegible] પામ્યો. ઈશ્વરસિંહની દુર્નીતિથી [illegible] મધુસિંહની આંખ ઉઘડી [illegible] ઉપર તેની [illegible] સંવત્ ૧૮૧૭ (ઈ. સ. ૧૭૬૧) [illegible] ઉપર આધિપત્ય સ્થાપવા માટે [illegible] કુમારના [illegible] આમદશ [illegible] આમદાનીના [illegible] આક્રમણથી [illegible]

મધુસિંહ [illegible] ઉપર [illegible] ઉપીવારા નગરના [illegible] તે નગરને [illegible] પ્રદેશમાં [illegible] દીધું, [illegible] નગર ઉપર [illegible] જે નગર [illegible] હતું, [illegible] લોકો મધુસિંહના [illegible] તેઓએ તે નગર છોડ્યું [illegible] તે [illegible]

એ રીતે નવા નવા જયથી ઉત્સાહિત થઈ મધુસિંહ પાગ અને ગ્રમવા સંગમસ્થળે આવ્યો. નદીનો પાર ઉતરી તેણે ભયંકર બળથી સુલતાનપુર ઉપર હુમલો કર્યો. સુલતાનપુરના અધિપતિ અંબર સેનાના હલ્લાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યો નહિ. તોપણ તે કીલ્લાની બહાર આવી દલ સાથે શત્રુની સામે થયો. જ્યાં અંબર સેનાનો જય થયો.

એ અભિનવ જયલાભે બમણી ઉત્સાહિત થઈ અંબરના કોટા તરફ ચાલી. કોટાનું વક્ષસ્થળ ક્ષતવિક્ષત કરી તે વાનોગવ નામના સ્થળે આવી પહોચી. મધુસિંહના મનમાં હતું જે કોઈ પણ હારવીર તેની વિજયિની સેનાની સામે થાશેજ નહિ. પણ તેની તે ધારણા સંપૂર્ણ ભાત નીવડી વનોવાગ ક્ષેત્રમા આવી તેણે જોયું. " જે એક બાપના બેટા પાચહજાર સૈનિકોનો વ્યૂહ કરી તેની પ્રતિક્ષા કરે છે. અંબરસેનાની સંખ્યા અધિક હતી પણ હાર રજપુતો આજ સ્વદેશની રક્ષા માટે દઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા થઈ રણસ્થળે ઉતર્યાં. આજ તેઓનું એકત્રિત પગ ક્રમ કોણ રોકી શકે ? જોતાજોતામા હાર અને કચ્છાવહ રજપુતો વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું. અંબરરાજની તુરંગ સેના ભયંકરવેગે હારસેના ઉપર પડી, હારસેનાએ ધીરતાથી તેઓના પ્રહાર સહન કર્યાં, એ ભયંકર પ્રહારથી હાર રજપુતો પાછા હઠ્યા નહિ, વારંવાર જયલાભે ગર્વિત થઇ અંબર સેનાના મનમા આવ્યું જે હાર રજપુતો તેનુ બળ રોકી શકશે નહિ, આજ હાર સેનાએ જોયું જે તે પાંચ હજાર સૈનિકો અચળભાવે અંબરવાહિનીની સાથે લડે છે, તેઓના અસ્ત્ર પ્રહારે સેંકડો કુશાવહ રજપુતો પડયા. ક્રમે પદાતિસેના અશ્વારોહી સેના સાથે મળી ગઇ. યુદ્ધ ભયંકર રીતે ચાલ્યું, બન્ને પક્ષમા પુષ્કળ શોણિતપાત થયો અંબરની વિશાળ સેના પાસે હારસેના હઠવા લાગી એટલામા જાલીમસિંહ, પોતાના ઘોડા ઉપર ચઢી આવ્યો, અને ઘોડા ઉપરથી ઉતરી, પોતાના તાબાના સૈનિકોને ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો, છેવટ હારસેનાના અચળ યુદ્ધના ઝાડથી અંબરસેના યુદ્ધ સ્થળથી પલાયન કરી ગઇ

અંબર સેનાના કેટલાક અગ્રભાગે હારી, નાશી ગયા, કેટલાક કચ્છાવહ સરદારો બદીરૂપે કોટા નગરમા આવ્યા. અબરનો પચરંગી વાવટો ચતરશાળના હાથમાં આવ્યો, વાનોગવાક્ષેત્રમાં જાલીમસિંહનું યશોગાન થયું એ મોટા જયલાભ પછી મહારાજ ચતરશાળે બહુ દિવસ રાજ્ય કર્યું નહિ, તે અપુત્રક સ્વર્ગવાસી થવાથી કોટાના સિંહાસને તેનો ભાઇ ગુમાનસિંહ બેઠો

દ્વિતીય અધ્યાય.

મહારાવ ગુમાનસિંહ, ઝાલીમસિંહ, તેનો જન્મ, તેનું બાલ્યાવસ્થાનું અને ઉન્નતિનું વિવરણ તેની પદચ્યુતિ, કોટા રાજ્ય છોડી, મેવાડમાં તેનું જવું, રાણાના તાબામાં પદ પ્રાપ્તિ, મરાઠાના વિરૂદ્ધે ઝાલીમસિંહનું અગ્રગણ્ય, આરત થઈ ઝાલીમસિંહનું સ્વરૂપ પડ્યું. કોટામાં તેનું પ્રત્યાગમન. મરાઠાનું આક્રમણ, ફુકેનીનું તોફાન, ફુકેનીની રક્ષા માટે એક સામંત સમિતિનું વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગ, ફુકેનીનો સેના સંહાર, ઝાલીમસિંહનો વિજય. તેનું સંધિ સ્થાપન, પૂર્વ ક્ષમતાની પુનઃ પ્રાપ્તિ, કેશવરાવનો જય, રક્ષકનું મૃત્યુ, તેના વિરૂદ્ધે પડયંત્ર, પ્રધાનોનું મરણ. હાડાસરદારોનું નિર્ગમન, ગોસાઈ સરદારનું પતન, મેવાડી સરદારોનો પરાજય અને એક મંદિરમાં તેનું આશ્રય ગ્રહણ, તેનો પ્રાણ સંહાર, પ્રધાન મહારાવના ઝાલીમનો સંબંધ. તેઓનો કારાવાસ અને મૃત્યુ. રાજ પ્રતિનિધિના જીવન માટે પ્રથમ નોકરોનો પ્રયત્ન ઝાલીમસિંહની સતર્કતા.

સંવત ૧૮૨૨ (ઇ.સ. ૧૭૬૬) માં ગુમાનસિંહ પિતૃપુરૂષની રાજ ગાદી ઉપર બેઠો. તે સમયે તેનું પૂર્ણ યૌવન હતું. ઉત્સાહ સાહસ અને જ્ઞાનના આલોકે તેનું ઉન્નત હૃદય સારૂં સુધરેલું હતું. રાજનીતિ શાસ્ત્રમાં તેની વિલક્ષણ કુશળતા હતી તે ગંભીર રાજનૈતિક જ્ઞાનની મદદે તે પોતાનું રાજ્ય સારી રીતે ચલાવી શક્યો હત તે સમયે દક્ષિણ પ્રદેશથી જે કાળ મેઘમાળ પેદા થઈ ધીરે ધીરે રાજસ્થાન તરફ આવી હતી તેના માટે ઝાલીમસિંહ સતર્ક હતો. પ્રયોજન આવ્યું હત તો તેનો તે નિરોધ કરી શકત. પણ વિધાતાએ તેને અધિક દિન રાજ્ય શાસન ચલાવવા દીધું નહિ થોડા દિવસમાં કઠોર યમ દંડ તેના ઉપર પડ્યો મહારાવ ગુમાનસિંહ પોતાના બાળક પુત્રના હાથમાં કોટાનું રાજ્ય સોંપી યમનું કઠોર અનુશાસન પાળવા તત્પર થયો. આ સમયે કોટાના કર્તા હર્તા ઝાલીમસિંહનું ચરિત્ર વર્ણવું યોગ્ય છે એ ઝાલીમસિંહની જીવની કોટાનો ભવિષ્ય ઇતિહાસ. અડધા સૈકા સુધી રજપુતાનાના વિસ્તરંગ ભૂમિ ગણે જે મધ્યમાં વિસ્મય કર અલૌકિક કાર્ય કર્યાં તેનું વિવરણ વાંચવાથી ચમત્કૃત થઈ જવાય તેવું છે. ઝાલીમસિંહની પ્રતિભા અમાનુષી હતી.

ઝાલીમસિંહ ઝાલા ગોત્રીય રજપુત હતો. સંવત ૧૭૯૬ (ઇ.સ ૧૭૪૦) માં તે જન્મ્યો હતો એ વર્ષમાં ભારતવર્ષમાં એક નવા યુગમાં અવતારણા

જોવામા આવેછે. દુર્ધર્ષ નાદીરશાહ તે સમયે પોતાની વિજયિની સેના લઈ ભારત ક્ષેત્રમા આવ્યો અને તેમુના વંશ તરૂના મૂળમા કુઠારાઘાત કરી મોગલ શાસનનો અંત લાવવાને ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. મહમદશાહ તે સમયે દિલ્હીના સિંહાસને હતો. વળી દુર્જન દલજી પ્રબળ પ્રતાપિત દુર્જનશાળ તે સમયે કોટાના રાજ સિંહાસને બેઠો હતો

સૌરાષ્ટ્રના પેટાના ઝાલાવાડ નામના જનપદમા હળવદ નામનું એક નગર છે. જાલીમસિંહના પિતૃપુરૂષો તે હળવદમાં રહેતા હતા. હળવદ તેઓની ભૂમી વૃત્તિ સ્વરૂપ હતું. ભારતવર્ષના ભૌમઆધિપત્ય માટે ઔરંગઝેબના પુત્રોમા જે સમયે મોટો કજીયો ચાલ્યો તે સમયે હળવદના તે સમયના સરદારનો કનિષ્ઠ પુત્ર ભાવસિંહ કેટલાક અનુચર સાથે સેનાદળમા પેઠો. તેના પુત્ર મધુસિંહ કોટામા આવી, મહારાજ ભીમસિંહ પાસેથી આશ્રય પામ્યો તે સમયે મધુસિંહની સાથે માત્ર પચીશ અનુગ હતા ભીમસિંહે તેની દીનદશા ઉપર દયા લાવી તેની બેનની સાથે પોતાના પુત્ર અર્જુનસિંહનો વિવાહ કર્યો. એ સંબંધ બંધનથી કોટારાજે નંદતા નામનો પ્રદેશ મધુસિંહના હાથમા સોંપ્યો અને ત્યા તેને ફોજદારની પદવી આપી મધુસિંહે અપેક્ષા કર્યા નાગી રીતે બજાવ્યા ક્રમે ક્રમે રાજ સરકારમા મધુસિંહની પ્રભુતા વધવા લાગી, રાજકુમારો તેને મામા કહી બોલાવતા હતા. એ મામાનો ઉપાધિ એક જાતનો કેટલેક થઈ પડયો આજ પણ મધુસિંહના ઉત્તરાધિકારીઓ મામા સાહેબ નામે પ્રસિદ્ધ મધુસિંહનો પુત્ર મદનસિંહ તેના પરલોકવાસ ઉપર ફોજદાર પદે નીમાયો, મદનસિંહના હીંમતસિંહ અને પૃથ્વીસિંહ નામના બે પુત્ર હતા જાલીમસિંહ તે પૃથ્વીસિંહનો દ્વિતીય પુત્ર જાલીમસિંહના મોટા ભાઈનું નામ શિવસિંહ શિવસિંહ ઉમરમા જાલીમસિંહ કરતા એક વર્ષે મહોટો હતો ફોજદારનુ પદ ઘણુ કરી મધુસિંહના વંશધરને મળતુ. મદનસિંહના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર હીમતસિંહ તેના પદે આવ્યો. હીમતસિંહ વિશેષ ક્ષમતાશાળી થઈ પડયો જેનુ વર્ણન ઉપર દુર્જનશાળના રાજ્ય વિવરણ સાથે આપણે કરી ગયા,

હીમતસિંહ અપુત્રક પરલોકવાસી થવાથી તેના પદે તેનો ભત્રીજો જાલીમસિંહ નીમાયો તે સમયે તેનો વય ક્રમ એકવીશ વર્ષનો હતો તે નાની ઉમરમાં વાનોવારા ક્ષેત્રમા જે અદભૂત વીરત્વ બતાવ્યુ તેનુ વિવરણ આપણે ઉપર કરી ગયા ટુકામા જયપુરના કરાલગ્રાસમાથી તેણે કોટા રાજ્યને બચાવ્યું

ચતુર તરૂણ ફોજદાર સઘળાનો પ્રીતિ ભાજન થયો પુરવાસીઓ તેની યશોઘોષણા કરવા લાગ્યા જનાનાની સ્ત્રીઓ તેના ઉપર વિશેષ અનુરાગવાળી હતી તેથી મહારાવ ગુમાનસિંહનો તેના ઉપર વિદ્વેષાનળ સળગી ઉઠયો. જાલીમસિં-

હની મુખ્યાતિ તેના હૃદયમા સહ્ય થતી નહિ તે તેનો પ્રતિદ્વંદ્વિ છે એમ તે માનવા લાગ્યો. છેવટે તેને ફોજદારના પદ ઉપરથી પદભ્રષ્ટ કર્યો. તેની પાસેથી નહતો મહેલ લઈ લીધો. તેનું પદ અને ભૂમિવૃત્તિ રાજપુત્રના મામા આંકરોટ સરદાર ભૂપતસિંહને આપ્યા. દુખે, અભિમાને, દારૂણ મર્માહત થઈ પદભ્રષ્ટ ઝાલા ફોજદાર કોટા છોડી બીજા સ્થળે આશ્રય શોધવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે અંબરનું દ્વાર તેના વિરૂધ્ધે બંધ. મારવાડ તેના પક્ષમાં હોય સ્મશાન જેવું, ત્યા તેની સ્વાર્થસિદ્ધિ થાય તેમ નહોતું. મેવાડભૂમિ તેને અભિષ્ટાર્થ દેવી જેવી લાગી. જાલીમસિંહ, મેવાડના તે સમયના અધીશ્વર રાણા અરિસિંહનો આશ્રય લેવા વિચારવા લાગ્યો. અભીષ્ટસિદ્ધિનો સુયોગ પણ તે કાળે હતો, દેલવાડાનો પ્રધાન ઝાલો સરદાર રાણાનો મંત્રદાતા. જાલીમસિંહે તેની મુલાકાત લઈ બધી વાત જાહેર કરી. અભીષ્ટની સિદ્ધિ થઈ, દેલવાડા ઝાલા સરદારની બેહદ ક્ષમતા. તે જે ઇચ્છતો તે કરી દેતો. કોઈ પણ તેના કાર્યનો પ્રતિવાદ કરતું નહિ, તે પોતાની મરજી મુજબ પ્રિયપાત્રને ધનરત્ન ભૂમિ વીગેરે આપી શકતો, રાણો તેના હાથમા પુતળા જેવો હતો, રાણો પોતાની દુરવસ્થા જાણીને પણ તે મટાડવાનો યોગ્ય ઉપાય લેતો નહિ. જાલીમસિંહની યશોવિભા મેવાડસુધી પહોચી હતી. રાણો અરિસિંહ જાલીમસિંહના ગુણનું વિવરણ સાંભળી તેના ઉપર સંતુષ્ટ હતો. દેલવાડા સરદારની સ્વેચ્છાચારીતા અને પોતાની અકર્મણ્યતાની બાબતનું વર્ણન કરી તે બોલ્યો, " જાલીમસિંહ ! તમે મને આ દુર્ધર્ષ જુલમગારના કરાળ ગ્રાસમાથી ઉદ્ધાર કરી બચાવો, તો હું તમારો ઉપકૃત થાઉં." ચતુર જાલીમસિંહ તેમ કરવા સંમત થયો, બીજા દિવસે તે દેલવાડા સરદારનો સંહાર કરી રાણાનું દુખ દૂર કર્યું. રાણાએ સંતુષ્ટ થઈ જાલીમસિંહને 'રાજરાણા' નો ઇલ્કાબ આપ્યો, વળી ચિતરખેડાના નગર, તેને ભૂમિવૃત્તિમા આપ્યું, જાલીમસિંહ એ રીતે મેવાડમા બીજી શ્રેણીનો સરદાર ગણાયો, પણ અપનૂપતિ તેથી સંતુષ્ટ થયો નહિ, અભિષ્ટસિદ્ધિનો બીજો કોઈ ઉપાય ન જોતા પ્રીતુરી છેવટે મરાઠાના શરણે ગયા, મરાઠા સેનાનો સિંહનાદ થોડા સમયમા મેવાડના દ્વારે સંભળાયો. અરિસિંહ તેથી લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ, તેણે જાલીમસિંહની સાગી મત હળી એક સેનાદળ તૈયાર કર્યું, બન્ને પક્ષ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું, જેનું વર્ણન આપણે ઉપર મેવાડના ઇતિહાસમા કહી ગયા. રાણો પરાજય પામ્યો. મેવાડના ગૌરવસ્વરૂપ અને મધાન, પ્રધાન સરદારો રણસ્થળે પડ્યા. જાલીમસિંહ જખમી થઈ શત્રુના હાથમા આવ્યો. શત્રુએ તેને કેદ કર્યો. રણસ્થળે જખમી થઈ લડવાથી ત્રંબકજી નામના એક મરાઠા સરદારે જાલીમસિંહને કેદ કરી લીધે ત્રંબકજી પ્રસિદ્ધ મહારાષ્ટ્રીય વીર અંબાજી ઇંગળીયાનો પિતા થાય, ઝાલા સરા

ઉપર દયા થઇ. ત્ર્યંબકજીએ રૂડા યત્નથી જાલીમસિંહને પોતાની છાવણીમાં આણ્યો, ઉદયપુરની રક્ષા ન થવાથી રાણાએ મરાઠાને દામખત લખી આપ્યું, ત્ર્યંબકજી અતિશય સદાશય પુરૂષ હતો, તેણે એક ઘડી પણ જાલીમસિંહ ઉપર કેદીના રૂપે જોયું નહિ, જાલીમસિંહ તંદુરસ્ત થઈ સદાશય ત્ર્યંબકજીની રજાથી પંડિત લાલાજીબલ્લાલની સાથે કોટા તરફ ચાલ્યો.

રાજા ગુમાનસિંહે પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીને ક્ષમા આપી નહિ પણ તે તરૂણ ઝાલાના અસીમ ગુણોને ભુલ્યો નહિ, આ ક્ષણે તેને ફરીથી શરણાંગત થયેલો જોઇ તેના ઉપર અનુગ્રહ કરવાને તે વિમુખ થયો.તેથી ચતુર જાલીમસિંહનો ભગ્ન-મનેરથ થયો નહિ. તેણે પોતાની પરિણામ દર્શિતાથી વિચાર્યું જે કોટામાંજ તેના ભાગ્યમાર્ગ પરિષ્કૃત થાશે.

રાજસ્થાનનો સર્વ નાશ કરવા મરાઠા લોકો કોટાના દક્ષિણ સીમાડે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બુકેની કીલ્લો તેઓના વિદ્વેષાનળે પડયો. સામંત ગોત્રનો ધુરંધર વીર મધુસિંહ ચારસો સામંત સેના લઇ શત્રુના હાથથી કીલ્લાને બચાવવા પ્રવત્ત થયો. કોટનું ઉલંઘન કરવા શત્રુઓએ મહેનત કરી પણ ફાવ્યા નહિ. એક મોટા હાથી દ્વારાએ કીલ્લાનો દરવાજો તોડવા તેઓએ વિચાર કર્યો. તેઓએ એક મદોન્મત હસ્તીને દરવાજા તરફ ચલાવ્યો. હાથી વિકાળ સ્વરૂપ કરી દરવાજા તરફ ચાલ્યો. કીલ્લાના માથા ઉપર બેસી સામંત વીર મધુસિંહ તે જોતો હતો. તેણે જોયું જે હવે દરવાજો ભાંગી જાશે. તેથી રક્ષાનો ઉપાય નથી, તેટલામાં તેના મનમાં એક વિચાર સહસા ઉદય પામ્યો. તે સાહસિક મહાવીર હાથમાં તલવાર લઇ કીલ્લા ઉપરથી ગજેંદ્રની પીઠ ઉપર કુદી પડયો. માત્ર એકજ આઘાતથી માવતને તેણે પાડી દીધો, વારંવાર ખડગના પ્રવાહથી ગજેંદ્રનો તેણેસંહાર કર્યો. એ વિશાળ શત્રુ સેનામાં એકલાથી બચી નિસરવાની તેને આશા નહોતી, તે જાણી બુજી એક સાહસિક વ્યાપારમાં કુદી પડયો. મધુસિંહનું અતુલ વીરત્વ જોઇ દુર્ધર્ષ મરાઠાઓ સ્તંભિત થયા. થોડા સમય પછી પ્રચંડ વેગે નીતિ મહાય રજપુત ઉપર તેઓ પડયા. રજપુત વીર ખડગ ચલાવવા લાગ્યો. પણ એકલાથી હજારો સૈનિક પાસે શું થાય. ચારે દિશાના અસંખ્ય પ્રહારોથી તે શત્રુ સેનાના મધ્યમાં મરણ પામ્યો. તે ચારસો સામંતોને માર્યા પછી મરાઠા કીલ્લાનો કબજો કરી શક્યા.

તે દિવસે તે બુકેની કીલ્લાની પાસે ચારસો રજપુત વીરનાં અને તેરસો સાહસિક મરાઠાનાં લોહી પડયા. એવી વિષમ ક્ષતિ ભોગવીને મરાઠા નિરૂત્સાહ થયા નહિ. બુકેની કીલ્લાની લુંટ કરી તેઓ સુજીત કીલ્લા તરફ ચાલ્યા. તેઓએ તે કીલ્લાનો ઘેરો ઘાલ્યો. તે સ્થળે યુદ્ધ થયું. મરાઠાનો જય થયો મલ્હારરાવ

હોલ્કર બુંદીની યુદ્ધના પ્રાંગણથી નિરુત્સાહ થયો હતો પણ મુકુંદરાના યુદ્ધમાં જય પામી પરમ આનંદિત થયો. ત્યારપછી તે પોતાના વિજયિની સેના લઈ કોટા તરફ ચાલ્યો.

ગુમાનસિંહ વિષમ સંકટમાં પડ્યો. તેણે પોતાના પરાક્રમની પરીક્ષા કરી જોયું જે મરાઠાની સાથે લડવાનો એકે ઉપાય નથી ત્યારે ગુમાનસિંહે સંધિ સ્થાપવાના કહેણ સાથે વાકેન્દ્ર રાજરાણને મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિ પાસે મોકલ્યો. પણ તે રાજદાર કાંઈ પણ કર્યા સિવાય અસફળ મનોરથે પાછો આવ્યો.

મરાઠા લોકો સાથે સંધિ સ્થાપન થયું નહિ. કોટાનો સર્વ નાશ થવાની વાત ચાલી. કોટારાજ ગુમાનસિંહ વિષમ ચિંતામાં વ્યાકુળ થયે તે સમયે તેનો ચતુર રાજદાર ઝાલીમસિંહ તેને યાદ આવ્યો. તેણે વિચાર્યું જે ઝાલીમસિંહ હોત તો કૃતકાર્ય થાત, તેજ સમયે ઝાલીમસિંહ સુયોગ જાણી સભાની મુલાકાતે આવ્યો. તેણે તેની મદદની માગણી ગુમાનસિંહે સંધિ સ્થાપવાને તેની નીમણૂક કરી. ત્યારપછી ઝાલીમસિંહ સંધિના માટે મરાઠાની છાવણીમાં ગયો. તેણે જે દરખાસ્ત સુધી તકરાર થઈ મરાઠાઓ સાથે સંધિ થયો. સર્વ ગુમાનસિંહનો મનોરથ પૂર્ણ થયો.

ત્યાર બાદ ઝાલીમસિંહ ફરીથી રાજદારના પદે નીમાયો અને તેની બુદ્ધિ સંપત્તિ તેણે પાછી સોંપી. ૮ લાખ રૂપીઆ મેળવી મહારાષ્ટ્રીય વીર હોલ્કર પોતાની સેના સાથે કોટા છોડી ચાલ્યો. ત્યાર પછી થોડા સમય ઉપર ગુમાનસિંહ દારુણ રોગના સપડાઈ ગયો, રોગ પ્રતિદિન વધતો ગયો. આરોગ્યતા મેળવવાની તેની આશા રહી નહિ. મૃત્યુ શય્યા ઉપર સુતા સુતા કોટા રાજના હૃદયમાં કોટાની ચિંતા ઉદય પામી. મહારાષ્ટ્રીય આક્રમણમાંથી જે કોટાનું તેણે રક્ષણ કર્યું તે કોટાનું રક્ષણ હવે કોણ કરશે? જે તેનો ઉત્તરાધિકારી છે તે તો બાલ્યાવસ્થામાં છે. તેના ઉત્તરાધિકારીની ઉમર તે સમયે દશ વર્ષની હતી. તેથી ઉત્પાતી વિપદ ઘણી રાજની રક્ષા કરી શકે એવો છે? એક તરફ વ્યાધિની પીડા અને બીજી તરફ માનસિક ચિંતાનું વિષદંશન સહતા રાજ ગુમાનસિંહ અકસ્માત્ અધીર થઈ પડ્યો. તે ચૌદમીએ અવસ્થામાં ઝાલીમસિંહને તેણે બોલાવી કહ્યું, રાજદાર આ સમયે કોઈ ઉપયુક્ત પાત્ર છે? તમે કોટારાજ્યની જે ચાકરી કરી છે હવે શ્રીજીરાજના સંકટમાં તમે તેની બીજી વાર રક્ષા કરો. બાળ ઉમેદસિંહને ઝાલમના હાથમાં સોંપ્યો, આજથી તમેજ તેના એક રક્ષક, એમ કહી તે સ્વર્ગવાસી થયો.

સંવત્ ૧૮૨૭ (ઇ. સ. ૧૭૭૧) મા ઉમેદસિંહ કોટાના સિંહાસને બેઠો. તેના અભિષેકના દિવસે રજતોટીકાટોર નામનો પ્રાચીન ઉત્સવ ફરી આરંભિત

થયો, ચતુર જાલમસિંહે નરાવાર રાજકુળના કબજામાંથી કેલવારાનો જય કરી તેને નરાભિષિક્ત રાજાને સોપ્યું. તે દીવસનું વીરત્ત્વ જોઇ સઘળાના મનમાં થયું જે ઉમેદસિંહ અને જાલમસિંહ વચ્ચે સ્નેહચ્છેદ થાશેજ નહિ, પચાસવર્ષના સુખ દુઃખ સંપદ વિપદમાંજો, ઘટનાઓમાં કોટાવાસીની તે ધારણા સાર્થક નીવડી. તે સમયે વિક્રમેજ સ્વત્વનો એક માત્ર મીમાંસક હતો. તે સમયે ભારતભૂમિમાં અરાજકતા અને અત્યાચાર ચાલી રહ્યો હતો. એ સમયમાં રાજનીતિજ્ઞ જાલમસિંહે પોતાના હાથમાં રહેલ નોકાને સાવધપણાથી બાધ પામ્યા વિના ચલાવી. તેમ કરવામાં તેને પુષ્કળ દુઃખો સહેવા પડયા. કેટલીક વાર તો પ્રાણ ખોવાનો સમય આવ્યો હતો.

રાજ પ્રતિનિધિના હુદ્દા ઉપર નીમાઇ જાલમસિંહે બેહદ ચાતુર્ય અને કુટ બુદ્ધિ બતાવી. તે રાજકુમારનો રક્ષક અને પ્રતિનિધિ હતો ખરો પણ એક માત્ર ફોજદારી કામમાં તેનો હસ્તાક્ષેપ હતો. રાય અખીરામ નામનો એક શખ્સ તે સમયે કોટામાં પ્રધાન પદે હતો, તે મહારાજ ચત્તરશાલના સમયથી દીવાની વિભાગનું કાર્ય કર્યે આવતો હતો. અખીરામની બુદ્ધિ અપ્રમેય, બુદ્ધિ અસિમ તેને પરાસ્ત કરવાનો સહજ વ્યાપાર નહોતો. જાલિમસિંહના સૌભાગ્યક્રમે અખીરામ કુટીર મત્રઓની કુટ મંત્રણામાં પડી પ્રાણ ખોઇ બેઠો. એ પ્રપંચ જાલિમસિંહનો હતો, એવું માલુમ પડે છે. દીવાનના મૃત્યુથી જાલિમસિંહ અનેક દરજ્જે નિષ્કંટક થયો. અને તે સ્વેચ્છાથી દીવાની ફોજદારી કામ ચલાવવાનો ભાર માથે લીધો તે દિવસથી છાનાછમાં તેના વિરૂધ્ધે એક પ્રપચ રચાયો, તે પ્રપંચ કરવામાં સ્વર્ગીય મહારાજ ગોમાનસિંહનો ભાઇ સ્વરૂપસિંહ બેનસીબ વાંકરોટ સરદાર અને રાજકુમારનો ધાઇ ભાઇ યશકર્ણ હતા. તેઓએ એવો વાંધો ઉઠાવ્યો જે મહારાજ ગુમાનસિંહે મૃત્યુ કાળે જાલમસિંહને પ્રતિનિધિપદે નીમ્યો નથી.

જાલીમસિંહનો સર્વનાશ કરવા પ્રપંચીઓ અંદર અંદર કુટ ઉપાયો લેવા લાગ્યા, પણ તેઓનો એકે ઉપાય સિદ્ધ થયો નહિ, જાલીમસિંહે તેઓના પ્રપંચો શોધી કહાડયા જેથી તેઓ ભગ્ન મનોરથ થયા. તેની અદભૂત કાર્યજાળમાં પડી છેવટે તેના શત્રુઓ વિપદમાં પડયા, ધાઇભાઇ મહારાજની હત્યા કરવાના અપરાધે દંડિત થઇ નિર્વાસનની સજાને પામ્યો, વાંકરોટ સરદાર પ્રાણ ભયે બીજા સ્થળે પલાયન કરી ગયો, સ્વરૂપસિંહ કોઇના આઘાતથી મરણ પામ્યો, આવી ગડબડમાં રાજકર્મચારીઓ આત્મરક્ષાર્થે વ્યાકુળ થઇ પડયા, મહારાજની હત્યાનો જાલિમસિંહનેતા છે એમ સઘળાએ જાણ્યું. બેનશીબ યશકર્ણ નિર્વાસિત થઇ જયપુરમાં દીલાશામાં સમય કહાડવા લાગ્યો, તે માનવની સ્વાર્થપરતાનો વિચાર કરતાં

વિષમ વિષથી પીડાઈ જયપુરમાં મરણ પામ્યો, જાલીમસિંહ સુચતુર હોઈ કૂટ મંત્રણામાં પારદર્શિક હતો, શાકેભાઈની હત્યા થવાથી લોકોનો તેના ઉપર સંદેહ જાત થયો.

એ ભયંકર વ્યાપારના અભિનય પછી જાલીમસિંહના વિરોધી લોકો કોટાને છોડી ચાલતા થયા. કેટલાક જયપુરમાં જઈ રહ્યા, કેટલાક જોધપુરમાં ગયા, તેઓએ ત્યાંના અધિપતિઓ પાસે પોતાની મનોવેદના જાહેર કરી જાલીમસિંહની વિરુદ્ધ તેઓની મદદ માગી, તે સમયે દુર્ધર્ષ મરાઠા લોકોના અત્યાચારમાંથી બચવા ઘણા વ્યાકુળ હતા તેથી બીજાના માટે વિપદનો વધારો કરવાનું કોઈએ ઉચિત ધાર્યું નહિ.

એ રીતે જાલીમસિંહના વિરુદ્ધ થયેલો પહેલો પ્રપંચ તુટ્યો. તેને જડથી ગયેલો જોઈ અભિમાની અનેક સામંતોનો દર્પ ચુર્ણ થયો, જાલીમસિંહનો દંડ સઘળાના માથે ઉપર ઉગામેલો હતો. અપમાનિત કોટા સરદારોએ જાલીમસિંહના પ્રાણ વિનાશ માટે પ્રપંચ કર્યો. તેઓ મહુ આખુન કીલ્લાના અધીશ્વર દેવસિંહ પાસે ગયા. કોટા સમયમાં એક પ્રચંડ પ્રપંચ રચાયો.

આખુનનો દેવસિંહ, વિશેષ પરાક્રમી સરદાર હતો, તેને વાર્ષિક પેદાશ સાઠ હજાર રૂપીઆની હતી. અભિનય સરદારોની સાથે એકત્રિત થઈ જાલીમસિંહનું દમન કરવા તેણે પોતાના કીલ્લામાં નવું લશ્કર વધાર્યું. રાજપ્રતિનિધિ જાલીમસિંહને જાણી ગયો, તેણે જાણ્યું કે હવે મહેલમાંથી બચવાનો ઉપાય નથી. તે નિશ્ચિત ન થતાં ઉપાયો યોજવા લાગ્યો. મોગલ સામ્રાજ્યમાં એક પ્રબળ પઠાણ સરદારની ટોળી ફરતી હતી. તે ટોળીનો અધિનાયક મુસો હતો. તેના તાબામાં અનેક તોપો પ્યાદા અસવારો વગેરે હતા. જાલીમસિંહના અનુરોધે મુસાએ, પોતાના દળબળ સાથે આવી આખુનને ઘેરો ઘાલ્યો. ઘણા દિવસ સુધી દુર્ગવાસીઓ પોતાના મકાન વગેરેની રક્ષા કરી મુસાનો કાયમ સખત રહેતો હતો. આખુનપતિ ઉપર મુસાને શાંત થવા અને સંધિ સ્થાપવાનો તેણે પ્રસ્તાવ કર્યો. સરદાર પોતે મુસાની પાસે ગયો. મુસાએ તેને જાલીમસિંહને સોંપ્યો. જાલીમસિંહે તેને મારી નાખ્યો નહિ. તેણે [illegible] આવી કરી કોટા રાજ્યથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ આપ્યો, તેની ભૂમી સંપત્તિ કોટા રાજ્યમાં દાખલ થઈ. અધિનાયક દેવસિંહ [illegible] ઉદાસ થઈ મરણ પામ્યો. તેના પુત્રે, જાલીમસિંહ પાસે ક્ષમા માગી સર્વદા તેની આજ્ઞા અમાન્ય કરી નહિ. તેને તેની ભૂમી સંપત્તિ પાછી મળી નહિ. જાલીમસિંહે માત્ર પંદર હજારની પેદાશવાળી એક ભૂમી સંપત્તિ તેને આપી.

રાજ પ્રતિનિધિને એવી રીતની અસંખ્ય આફતો સામે લડવું પડયું, રાજકુમાર ઉમેદસિંહનો રક્ષક હોઈ તેણે એક પણ ક્ષણ આરામ ભોગવ્યા વિના કહાડયો નથી. તેના પ્રચંડ પ્રતાપે ઈર્ષાવાળા થઇ કોટાના સઘળા સામંતો તેના સર્વનાશ માટે તૈયાર થયા, પણ તેઓની તૈયારી સફળ થઇ નહિ. સંવત ૧૮૩૩ ના વર્ષમાં દેવસિંહના અધઃપાત પછી ત્રેવીશ વર્ષ ઉપર એક દુર્ધર્ષ સરદારે જાલિમસિંહના પ્રાણ નાશના માટે પ્રયાસ કર્યો, તેનું નામ બહાદુરસિંહ, કોશાઈ નામના નગરમાં તેની ભૂમિસંપત્તિ, તેની વાર્ષિક પેદાશ દશહજાર રૂપીઆની હતી. રાજપ્રતિનિધિની કુટિલ નીતિના પ્રભાવે જે સઘળા સરદારો, પુરવાસીઓ અને રાજ કર્મચારીઓ પોતાની સંપતિથી વંચિત થયા હતા. તેઓ સઘળાએ બહાદુરસિંહના કીલ્લામાં આશ્રય લીધો. એ કોશાઈ કીલ્લાના અંદર જાલિમસિંહનું અદૃષ્ટ ચક્ર ધીમે ધીમે ફરતું હતું. તે સ્થળે ચાલતા પ્રપંચની ખબર કોઈને નહોતી. જાલીમસિંહના પ્રાણ સંહાર માટે સંકલ્પવાળા થઇ બહાદુરસિંહે, પ્રાણદંડાઇ આશામીઓની એક તાલિકા તઇયાર કરી. રાજપ્રતિનિધિનું તેના સઘળા પરિવારવર્ગના .તેના બંધુનાં તેના મંત્રી લાલજીના નામ તેમાં હતા. ત્યારપછી એવું નિશ્ચય થયું જે જાલિમસિંહ જ્યારે રાજસભામાં જાય ત્યારે તેના ઉપર હુમલો કરવો

જાલિમસિંહને આ પડયંત્રની ખબર નહોતી, પોતાના આવા સરથળનો ત્યાગ કરી કાયનના હોર પ્રમાણે કેટલાક શરીરરક્ષક સાથે તે રાજસભામાં જવા નીકળ્યો. કેટલેક દૂર ગયો, એટલામા તેને વિષમ સંદેહ પડયો, સરદારો પડયંત્રનું કામ છાનાઇથી કર્યું, પણ કોઈ વિશ્વાસઘાતકે તેઓના પડયંત્રની ખબર જાલિમસિંહને આપી. જાલિમસિંહ એકદમ પ્રપંચને જાણી ગયો, ધીર અને ગંભીરભાવે પોતાના રક્ષણનો ઉપાય શોધવા લાગ્યો, તેના પરમબંધુ પંડિત લાલજીનું એક તુરંગ સેનાનુ દળ ઘણુંકરી તેની સાથે રહેતું, તેણે તે લશ્કરમાં છાનાઇથી કેટલાક સૈનિકો વધાર્યા, પડયંત્રવાળા સરદારો કાંઈ જાણી શકયા નહિ, સુચતુર જાલિમસિંહે તે સરદારો ઉપર હુમલો કરવાને દળને હુકમ આપ્યો. તેનો હુકમ પાળવામાં આવ્યો. તે લોકોએ અસાવધાન સરદારો ઉપર હુમલો કર્યો. તે હુમલામાં અનેક મરાયા, કેટલાક કેદમાં આવી ગયા. બાકીના પલાયન કરી ગયા. બેનશીબ બહાદુરસિંહ પલાયન કરી ચંબલ નદીના તીરે રહેલ પતન શહેરમાં પહોંચ્યો, ત્યાંતેણે કીશોરીદેવના મંદિરમાં આશ્રય લીધો. પતન બુંદીનો અંતર્ગત પ્રદેશ હતો. ભગવાન કીશોરી સઘળા હારકુળનો અધિષ્ઠાતૃ દેવ હતો. બહાદુરસિંહે જાણ્યું જે જાલિમસિંહ તેને એવા પવિત્ર દેવાલયમાંથી લઈ જઇ શકશે નહિ, તેની તે ધારણા નિષ્ફળ નીવડી. જાલિમસિંહના રોષાગ્નિમાં ત્યાં તે પતંગવત પડી બળી મુઓ.

ભય પામી પલાયન કરેલા શત્રુના શોણિતથી હાથ કલુષિત કરી જાલિ-

સિંહ જગતની નજરે પાપી માલુમ પડ્યો, પણ તેના બંધુઓ તેની નિર્દોષતા પ્રમાણ કરવા લાગ્યા, તેઓ બોલતા હતા, જે જાલિમસિંહે સ્વાર્થસિદ્ધિના માટે નહિ, પણ કોટા રાજ્યના રક્ષણ માટે એ કામ કર્યાં જેથી કે એ રાજ્યનો ઘણો ઉપકાર થયો પ્રપંચીઓએ રાજાને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે તેના ભાઈને સિંહાસને બેસારવાનું કાવતરું કર્યું, જેનું નામ ગોવર્ધનદાસ હતું

રાજપ્રતિનિધિપદે રહી જાલિમસિંહે એક પણ શબ્દ મુખથી કહાડ્યો નહિ કેટલેક સ્થલે તેના વિરૂદ્ધે એક એક અદ્ભુત ઉઠી વાતો પ્રાણ લે તેવા પ્રપંચો થયા તે પોતાની ચતુરતાથી બચી ગયો, પણ તેનું અંતર ધૈર્ય આખીવાર ટક્યું નહિ, એક ફુલ બેગમ પામી અને અભિલાષ થઈ તે બોલી ઉઠ્યો " મને નવીદિવસ નરક રહી શકાતું નથી, " એમ કહેવાય છે જે જાલિમસિંહના વિરૂદ્ધે અનેક પ્રપંચો રચાયા હતા, તે સઘળા પ્રપંચમાં સ્ત્રીઓનું એક પ્રપંચ ભયંકર હતું તે પ્રપંચ જનાનખાનાના અંદર આવ્યું, પોતાની સતર્કતા વાપરી તેમાંથી તે છુટી ગયો, પણ સ્ત્રીઓના તે ભયંકર પ્રપંચથી છુટી શક્યો નહિ કેવળ એક દુર્ગાદાસની પ્રતિભાના અદ્ભુત કૌશલે અને સાહસબળે તે તે પ્રપંચથી છુટ્યો તે શ્રીરાજ પ્રતિનિધિના મનોહરરૂપે મુગ્ધ થઈ તેના પ્રેમપાશમાં પડી હતી, એકવાર કોઈક રાજકુમારની મા તરફથી નિમંત્રણ આવ્યું, જાલિમસિંહ રાજમાતાના નિમંત્રણને સન્માન આપી જનાનખાનામાં પેઠો તથા એક ઓરડામાં આસન લીધું કેટલોક સમય નીકળી ગયો, પણ તે મહાવત ઠાંસાથી કોઈનો પણ સ્વર તેણે સાંભળ્યો નહિ પ્રતિમુહૂર્ત તેના મનમાં આવવા લાગ્યું જે રાજમાતા આવશે થોડા સમય પછી તેણે જે જોયું તેથી તેનું હૃદય ચમકિત થયું, તેથી તેના પ્રાણ આકુળ થયા તેણે જોયું જે ચારે દિશા તરફથી, હાથમાં ખડગ લઈ કૃષ્ણાંગ સ્ત્રીઓ તેના ઉપર હુમલો કરવા આવે છે, તેઓએ આવી તેના ઉપર હુમલો કર્યો, તેઓનો વિકટ મુખભાવ જોઈ તેણે પ્રાણરક્ષણની આશા છોડી, મુખની વાત એટલી કે સ્ત્રીઓએ તેના ઉપર અચાનક ન કરતા વાર ન કરી તેને કેટલાક પ્રશ્નો કર્યાં તેણે શરમથી શું શું કામ કર્યું તેના જવાબ પૂછ્યા, એ સમયમાં તેની રક્ષા કરનારી દેવપુત્રીના વેશમાં એક સ્ત્રી આવી, એ દયા હૃદયમાંનું પ્રગટ થયેલ નામ અને સાહસ ગણાતું હતું, તે કમ્પિત કઠોર સ્વર બહુ ઉંચો ચડાવી જાલીમસિંહને બોલી શું? પાપિષ્ટે આ અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો, જા હવે આ ઘરનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જા ચતુરાનું ચાતુર્ય જાણે કોઈ પેર કંઈ ફાવ્યું નહિ સ્ત્રીઓના ખડગ તેઓના હાથમાં રહ્યા, જાલીમસિંહનો સંહાર કરવાની એકને હીમત રહી નહિ, તે વખતે એ ચકિત થઈ ઉભી રહી, જાલીમસિંહ પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયો

તૃતીય અધ્યાય.

રાજપ્રતિનિધિનુ રાજનૈતિક વિધાન, તેની પરરાષ્ટ્રનિતિ, રાજસ્થાનમા તેનો પ્રચડ પ્રતાપ અગ્રેજ ગવરમેટ સાથે તેનુ પ્રથમ સમ્બન્ધ બધન, કર્નલ મનશનનુ પશ્ચાદ પ્રસરણ, કેટલાક ઉપકાર કરવાનુ અદ્ભુત ગૌરવ અને આત્મોત્સાહ અગ્રેજને મદદ આપવાથી જાલીમસિહ ઉપર દોલતરાવનું ક્રોધ કરવુ કાગળમા હેનકનુ આવવુ નગરકમણનો ઉદ્યોગ જાલીમસિહ સાથે અપૂર્વ સગમન પરરાષ્ટ્રના જાલીમસિહનો નતિપુ પીડારી સેનાપતિ સાથે અમીરખા સાથે તેનુ કતા બધન કેગ્લીડ ઉપકથા જાલીમસિહની આક્રમણ નીતિ તેની સ્વદેશ નીતિ, ગજાગાન એને સિહનુ ચરિત તેના તરફ જાલીમસિહનો વ્યવહાર, મની નિર્વાચન કેટલાક વિષ્ણુમઠ પાણ દલીનખા, નગરનો અવરોધ, ઝાલરાપતનનગરની સ્થાપના નહેરાનખા

ઘાતુક લોકોના તીક્ષણ ખડગો જાલીમસિહના માથા ઉપર નિત્ય લટકી રહેતા હતા તોપણ રાજપ્રતિનિધિ જાલીમસિહે કોઇ વાર નિજ કાર્યની અવહેલા કરી નહિ શીરીતે રાજ્યની આબાદી થાય શીરીતે પ્રજાકુળ સુખથી રહે રાજ્યમા શીરીતે શાતિ થાય એ સઘળ ચિતાથી તેનુ હૃદય વ્યાકુળ રહેતું હતુ

તેના પ્રદિપ્ત રાજ નૈતિક પ્રતિભા બળે નવી નવી ઉત્કૃષ્ટ નીતિઓ ઉદ્ભવિત થાતી વિદ્રોહી સરદારોની દુર્વૃત્તતાનુ દમન કરી તેણે રજપુત રાજાઓમા બળ સામ્ય સ્થાપવાનુ સુકર્મ કર્યુ કંટકેનવકંટકં એ તેનો મૂળ મન્ત્ર હતો એક શત્રુનો સહાર કરવા બીજા શત્રુની મદદ લઇ તે બીજા શત્રુનો શીરીતે સહાર કરવો એ બાબત જાલિમસિહ વિલક્ષણ રીતે જાણતો હતો મહારાજ સરૂપસિહની હત્યા અને બે નશીબ યશકર્ણનુ નિર્વાસન, તેણે તે રાજ નીતિના આધારે કર્યું હતુ તે સઘળા મુશ્કેલી ભરેલા શત્રુના કામમા વિપદ સાગરને તરી ગયો હતો તેને વિપુળ સહાય બળ હતુ ખરૂ પણ તે સઘળા વિષયમા તેનો ઉપયોગ કરતો નહિ માત્ર પોતાનીજ બુદ્ધિ બળે ચાલે ત્યા સુધી કામ કરતો હતો એ રીતની ઉત્કૃષ્ટ નીતિ ઉદ્યોગી પુરૂષની અનુકરણીય છે

રાજનીતિ શાસ્ત્રમા જાલમસિહ કેટલો કુશલ હતો, તે તેની કાર્યપ્રણાલી જોવાથી સહજ માલુમ પડે છે, તે જે સમયે કોટાના રાજ પ્રતિનિધિના પદે હતો, તે સમયે સમગ્ર ભારતભૂમિ શોચનીય અવસ્થામા હતી ભારતવર્ષમાં

ચારે દિશાએ રજપુતો નર હતા, અરાજકતા ફેલાઈ ગઈ હતી, કોટા રાજ્ય ભારત વર્ષના મધ્ય સ્થળે અનેક સ્થાપીત એકેદ્રીભુત ભૂમિની ચારેતરફ લુટારા ચોરો યમ દૂતની જેમ ભટકતા હતા પણ કોઇ કોટાની અંદર પેસી શકત નહિ તે સમયે વિશાળ રાજસ્થાનના સઘળા રાજાઓ જાલિમસિંહની મંત્રણાને મૂલ્યવાન ગણતા હતા પ્રત્યેક રાજ્યમ તેનો એક દૂત રહેતો હતો, તે માનવ ચરિત્ર સારી રીતે જાણતો હતો દેશ કાલ પાત્ર જોઈ વ્યવહાર કરવામા જાલમસિંહ જેવો તે સમયે રાજસ્થાનમા કોઈ રજપુત નહોતો મુકુટધારી નરપાળથી તે લુટારા પીંઢારા સુધી દરેકની સાથે તેનો ધર્મ સબંધ હતો કોઈ તેને બાપ, કોઇ તેને કાકો માં. તેને મોટો ભાઈ કહી બોલાવતા હતા તે સ્વભાવથી દેશનસ્વભાવ ઉદ્ધત અને ગર્વિત હતો અને પણ કાર્ય સિદ્ધિનામાટે તે બેહદ અવનત અને વિનયી હતો પાન મધુર વ્યવહારથી તુરાનુ, સુમિત્ર સઘળા મોહીત હતા તે પોતાના ધારેલા કાર્યનો ઉદ્ધાર કરી લેતો જાલમસિંહ શત્રુને ક્ષમા આપતો નહિ તેમ કરવામા પુષ્કળ નાણાંનો ખર્ચ અને શોણિતપાત થાતો તેથી તે અધીર થાતો નહિ તેનુ ચરિત્ર સ્વભાવથી કપટતા પૂર્ણ અને ચતુરતામય હતું પ્રતિદ્વંદ્વી અને પરસ્પર વિપક્ષી રાજાઓને તે મધ્યસ્થ હોવાથી, તેને કપટના અને પ્રપંચનો આશ્રય લેવો પડતા હતો ઇ સ ૧૮૦૬–૭ મા યોધપુરના વિરૂદ્ધે જે એક સમિતિ સ્થપાઈ તેમા તેને સઘળા દળની મનુષ્યવૃત્તિ કરવાની ફરજ પડી હતી પ્રત્યેકની સાથે તેનો ધર્મ સબંધ હતો પ્રત્યેક તેની મદદના પ્રાર્થી હતા, એ રીતની અવસ્થામા નિરપેક્ષ ભાવે રહેવુ અસંભવિત હતુ પણ કપટી જાલમસિંહે અસંભવિત વ્યાપારને સભવિત ગણ્યો તેના દૂતો સઘળા રજવાડામા હતા તે પ્રત્યેક વિપક્ષના વિશેષ મનોયોગિતા દેખાડવા લાગ્યો તેથી કરી સઘળા તેને મધ્યસ્થ જાણવા લાગ્યા છેવટે સઘળાએ વિસ્મય સાથે જોયુ કે "જાલિમસિંહ કોઇને મદદ આપનાર નીકળ્યો નહિ" જાલિમસિંહની પરરાષ્ટ્ર નીતિનું પુંખાનુપુંખ વર્ણન કરવુ આ સ્થળે નિષ્પ્રયોજક છે, ઇ સ ૧૮૦૩ના વર્ષમા જે પ્રકારે તેને બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટ સાથે સર્વ પ્રથમ એક અભિનવ સબંધ સૂત્રે તેને બાંધી લીધો તે ઘટનાનુ આલોચન કરવાથી તેની પરરાષ્ટ્ર નીતિનો અનેક વિષય જણાઇ આવે છે

કર્નલ મનસન હોલકર ઉપર હુમલો કરવા, પોતાની સેના સાથે, જે સમયે મધ્ય ભારતવર્ષમા ઉતર્યો ત્યારે કોટાના અધિપતિએ બ્રીટીશસિંહનુ રક્ષણ ...ત અને અગમ નૈપુણ્ય અનેય ...ડી તેને ખાદ્ય વીગેરેની સહાય આપી તેને સારી રીતે ઉત્સાહિત કર્યો પણ મહારાષ્ટ્રીય વીરના પ્રચંડ પરાક્રમથી પરાહત થઇ બ્રીટન વીર તેના સૈનિકો સાથે પલાયન કરી કોટામા આવ્યો તે સમયે.

કોટાના રાજ પ્રતિનિ પાસેથી કોટામા વસવાની ગ ત સેનાની તેને ફરજ પડી હતી તેણે નગરમા આશ્રય તેના કોટારાજ પ્રતિનિધિને કહેવરાવ્યુ ચતુર રાજપ્રતિનિધિએ રાગદ્વારે કહેવરાવ્યુ જે " કેટનાક પલાયન કરી જયેલા સૈનિકોને લઇ અમારા રાજ્યમા અરાજકતા અને અશાતિ કરવા તમારૂ વસવુ યોગ્ય નથી શહેરના કોટની નીચે તમારી સેનાને રાખો હુ તેઓની ખાદ્ય દ્રવ્યની યોજના કરી શ રણી હુ મારા સેનાદળ સાથે તમારા શત્રુના દળમા પડી હુ તેઓનુ તમારા ઉપરનુ કઠોર આક્રમણ વ્યર્થ કરીશ " મનશનને જાલિમસિંહની વાત ઉપર ભરોસો આવ્યો નહિ તે પલાયન પરાયણ થયો, પુષ્કળ પીડા ભોગવી અસખ્ય સેનિકોનો નાસ કરાવી. છેવટ તે લોર્ડ લેકના આશ્રય તળે ગયો. સેનાપતિ મનશને પોતાની ભીરૂતા અને અક્રમણ્યતા ઢાંકી રાખવા માટે પોતાના પરાજયનુ કારણ બીજા ઉપર ગણવા, ચેષ્ટા કરી અને અમ્લાનવદને કહ્યુ જે સઘળા આશામીઓએ શત્રુઓ સાથે ષડયન્ત્ર કરી માગી વિપક્ષતાનુ આચરણ કરેલ છે તે આશામીઓમા કોટાનો રાજપ્રતિનિધિ પ્રથમ અને પ્રધાન છે, લોર્ડ લેકે આગળ પાછળનો વિચાર નકરવા તે મિથ્યા વાદીના વચન ઉપર ભરૂસો રાખી તે વાત સાચી માની કર્નલ મનશનના પ્રણ રક્ષક માટે કોટારાજ્યના કેટલાક નાણા ખર્ચાયા તે પ્રીટીશ ગર્વમેટે જોયુ નહિ

જાલિમસિંહનો દોષ શુ ! મનશન પરાસ્ત થઈ પલાયન કરી ગયો તેના માટે શુ ! જાલિમસિંહ જવાબદાર ? બીજુ મનશને પોતના દોષના ક્ષાલન માટે જાલિમસિંહના ઉપર સઘળા અપરાધ આરોપિત કર્યા પણ તે કોટા રાજ પ્રતિનિધિની તેને મદદ ન મળત તો મુકુંદરના પર્વત માર્ગમા તેના પ્રાણ જાન સંદેહ વિના મનશનના વચનનો ભરોસા રાખી લોર્ડ લેકે જાલિમસિંહ સાથે અસદ વ્યવહાર કર્યો મનશનના જીવિત રક્ષણ માટે કોટા રાજ્યના પુષ્કળ નાણા અને શોણિત ખર્ચાયા છે એમ મહાત્મા ટોડ સાહેબ વીગેરે કબુલ કરી ગયા છે ઉદાર ચરિત સત્યપરાયણ મહાનુભાવ ટોડ સાહેબ કહેવ છે જે " પરાજીત મનશનના મિથ્યા વાક્ય ઉપર અંધ વિશ્વાસ રાખી જો કોઈ કોટાના ઉપર દોષારોપ કરવા ચાહે છે એક વાર તે કેના મન્દારના પવિત્ર સાધન ક્ષેત્ર સુકદરાની માર્ગમ શ ટો વ્યાપાર જુઓ, જ્યા ચબલ નદીના ઉત્તરન સ્થળે તે સાહસિક રજપુત વીરે અપ્રમેય હાર સેના લઇ ભીમ પરાક્રમ મહારાષ્ટ્રીય સેનાથી કર્નલ મનશનનુ રક્ષણ કર્યુ વળી બીજા હાર રજપુતોની સેના મનશનની મદદે આવી હતી પણ પોતાની કાપુરૂષતાથી અને ભીરૂતાથી મનશન હોલકરની સેના જોઇ પલાયન કરી ગયો

તે પવિત્ર અબલ નદીના અક્ષભૂમે કેવાં સરદાર જે કીર્તિ સ્થભ વિરાજે

છે તે જે હોલ્કરના પરત્વેની આચરણનો વિષય માલુમ પડી જાય છે અને કોટાએ જનજ માટે શું શું નુકશાન ભોગવ્યું. તે પણ માલુમ પડી જાય છે

કેટલા નન્હાર અને અનેક હારગીરના પ્રાણોત્સર્ગ સિવાય કોટાનો બચી, અર્થાત્ કાગ સેનાપતિ પોતાની મેળે બદી થયો હતો ઝાલીમસિંહે અંગ્રેજને મદદ આપી તેથી કોટા ઉપર હોલ્કરના કોપની અને ઇર્ષ્યાની સીમા રહી નહિ માટે શાન્તિ આપવા અને બચીનો છુટકારો કરવા તેણે હારરાજની પાસેથી દશલાખ રૂપીઆ લેવાની દરખાસ્ત કરી તેણે તે નાણાં લેવાનું કહેણ મોકલ્યું તેની સાથે ભય દેખાડી કહેવરાવ્યું જે જો તેને તે દશલાખ રૂપીઆ નહિ મળે તો તે મથુરા કોટા રાજાનો ધ્વંસ કરી ચાર્યો જાયે દશલાખ રૂપીઆ નહિ મળવાથી હોલ્કરે કોટા ઉપર હુમલો કરવાનો ભય દેખાડ્યો વળી સુયોગ મેળવી હાનવની સદેશમાં પેસી કોટાની પાસેના સ્થળે તેણે છાવણી નાખી હોલ્કરનું આક્રમણ વ્યર્થ કરવા સૈન્ય સાથે તે સજ્જીત થયો વળી કોટાના કોટની બહાર અને પાસેના ગામડામાં એવો આદેશ પ્રચારિત થયો જે "એક દમડી પણ જ્વાથી ગનર સામગ્રીઆ એ નગરમાં આવી વસવું" વળી ભીલોએ પર્વત માર્ગમાંથી નિકળી હોલ્કર ઉપર હુમલો કર્યો એથી રીતે સઘળી ગોઠવણો કર્યા પછી ઝાલીમસિંહ પ્રતિક્ષણ શત્રુના આક્રમણની પ્રતીક્ષા કરતો હતો હોલ્કરે પોતાની છાવણીમાં ત્યાગી ... ન થતાં દશલાખ રૂપીઆ માગવાનું કહેણ મોકલ્યું રાજમ નેમિપે ફરીથી પણ તેનું તે કહેણ અમાન્ય કર્યું ઉભય પક્ષમાં યુદ્ધ આવશ્યકીય થયું અને પક્ષના કેટલાક માણસો મધ્યસ્થ થયા અને વિવાદનો ફડચો કરવા ઠરાવ કર્યો પણ ઝાલીમસિંહનો મહારાષ્ટ્રીય લોક ઉપર ભરૂસો નહોતો તે ફડચો કરવા અસંમત થઇ બોલી ઉઠ્યો "અગર નદીના પશ્ચિમ સ્થળે નૌકામાં બેસી સંધિ વિગ્રહની કથા વાર્તા થાય તેવું છે જો તેમ કરતા મહારાષ્ટ્રીય લોકો સંમત હોય તો તેમ કરે નહિતો મહારાષ્ટ્રીય લોકથી બને તે કરે," હોલ્કર તેમ કરવા સંમત થયો તેમ કરવામાં બન્ને પક્ષમાં ઠીક જ થયું, ઝાલીમસિંહે એ મોટી નૌકા તૈયાર કરી તેમાં ... આગળથી તે નદીમાં હોલ્કર પણ પોતાની નાવ તૈયાર કરી પોતાના દળબળ સાથે તેમાં ... અર્ધકોટા રાજનીતિનિપુણ એ એકાગ્ર મહારાષ્ટ્રીય સરદારને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. બન્ને વચ્ચે સંધિ સ્થાપિત થયા અને પુરો એક ધર્મે બાંધ્યા, હોલ્કરે ઝાલીમસિંહને કાકા કહી બોલાવ્યો અને ત્રણલાખ રૂપીઆ ચોથ નગર ઠેરવ્યું, એવું બનાવ્યા છતાં જાણ આપી કોટાનગર પ્રતિનિધિ હોલ્કરના હાથથી છુટ્યો ખરો પણ જ્યાં સુધી હોલ્કર જીવિત રહ્યો ત્યાં સુધી તેના દશલાખ રૂપીઆ લેવાના ભયમાંથી ઝાલીમસિંહ છુટ્યો નહિ

દુર્ધર્ષ અને અર્થ શ્રધ્નુ મરાઠાની ઉત્કૃષ્ટ દૃષ્ટિ અતિક્રમ કરી જાલીમસિંહ શાંતીને કોટાનું રાજ્યસુશૃંખલ ભાવે ચલાવવા સમર્થ થયો. એ પ્રશ્ન સઘળાના મનમાં ઉદય પામે ખરો પણ રાજનિતિ વિશારદ અને માનવ ચરિત્રજ્ઞ જાલીમસિંહનો શાસન પ્રણાલીના વિષયનો વિચાર કરવાથી તે વાત સહજે સમજાય તેમ છે. મહારાષ્ટ્રમાં જે શ્રેષ્ઠ પંડિત હતા તેઓને જાલીમસિંહ હમેશ પાસે રાખતો હતો. તેઓ મહારાષ્ટ્રીય કૂટનીતિ કોટારાજ પ્રતિનિધિને સર્વદા સમજાવતા હતા. એ સિવાય તેણે અર્થદ્વારા સિંધીયા અને હોલકરના બે મંત્રીઓને વશ કર્યા હતા, તેઓ પોતાના ધણીની સઘળી યોજના જાલીમસિંહને છાનાઇથી જાહેર કરતા હતા. તેથી તે મહારાષ્ટ્રીય રાજનીતિ સહજે સમજી જાતો. લુટારાનો અધિપતિ મીરખાં નેઓનો એક પ્રધાન સહાયકારક હતો તેને પણ જાલીમસિંહે અર્થદ્વારાએ ફુટવ્યો હતો કોટામાંથી તે લુટારાના અધિપતિને દારૂગોળા અસ્ત્રશસ્ત્ર યા નવા વાહન વીગેરે મળતુ હતુ. જ્યારે તેના સૈનિકો વેતનના ભાવે તેને દુઃખ દેતા ત્યારે કોટા તરફથી તે નાણાની મદદ મોકલતો હતો. મીરખાંના પરિવાર વર્ગના ભરણપોષણ માટે જાલીમસિંહે તે શીવગઢ આપ્યો. તેમાથી જે પેદાશ થાતી તેથી તે પોતાનું નિર્વાહ ચલાવતો હતો.

ચતુર જાલીમસિંહના કૌશલ અને સદ્વ્યવહારથી પીંડારી લોકો પણ વિમોહિત થયા. તે તેઓને સજ્જન યોગ્ય સમાન આપતો. તેઓની શીલતાથી અભ્યર્થના કરતો તેઓના અનેક સેનાની તે કોટા રાજ્યમાં ભૂમી સંપતિ તેણે આપી. તેનું દ્વાર સઘળી શ્રેણિના લોક માટે કાયમ ખુલ્લું રહેતું. મેવાડ અને મારવાડના સરદારો નિર્વાસન દંડે દંડિત થઇ જાલિમસિંહનો આશ્રય મેળવતા. તેથી કરી નિર્વાસિત સરદારનો રાજા આ જાલિમસિંહ ઉપર સંપૂર્ણ રૂષ્ટ રહેતો હતો. આશ્રય પામેલા સરદારોને આશ્રય આપી જાલિમસિંહ સંતુષ્ટ થતો એટલું જ નહિ પણ તેઓને તેઓના ધણી સાથે મેળવવા ચેષ્ટા કરતો હતો. ઘણું કરીને તેનો ઉદ્યમ તે કામમાં સફળ થાતો એ માટે સઘળા તેને "મધ્યિકર્તા„ નામે બોલાવતા.

તેની આત્મરક્ષિણી અને પરઘાતિની નીતિ સરખી કૌશલમય હોઇ, સમાન ફળ પેદા કરીશકી નહિ. એક નીતિથી તેણે સઘળા સમયમાં જય મેળવ્યો. બીજાથી કોઇ કોઈ વાર પરાજય વિપુલ અર્થનું પ્રફળ નુકશાન તેણે ભોગવ્યું. મેવાડે તેનું કૌશલ જાળ છેવટે તોડી ફોડી નાખી કોટાને અંધકુપમાં નાખ્યુ. તેમાંથી નીકળવા હવે કોટાને અનેક દિવસો લાગશે ગરસોકની ગજધાની ઉપર અકસ્મત પડવાથી જાલિમસિંહે વિચાર્યું જે તે જલ્દીથી હસ્તગત થાશે. પણ તેના સઘળા

કેમ નિષ્ફળ થયા એ સમયે જયપુરના પ્રતાપસિંહે તેને સ્વરાજ્ય મંત્રીપદ આપ્યું તે સમાન ઉપદેશના થોડા દિવસ વિતશે તેમાં અનેક ઉંચા પ્રલોભન તેને મળ્યા પણ તે લોભાયો નહિ

રાજપ્રતિનિધિ અખિલસિંહની સમગ્ર નીતિ અનુશીલન કરવા માટે આપણે સર્વ પ્રથમ મહારાજ ઉમેદસિંહને પાઠકના સમક્ષ સ્થાપિત કર્યો કોટારાજ ઉમેદસિંહ નામ પણ પોતાના પ્રતિનિધિના હાથમાં પુતળાની જેમ હતો તે જીવનમાં સ્વાધીન ભાવ લઇ શકયો નહિ મૃત્યુ શય્યામાં સુતે ત્યારે તેના બાપે તેને અખિલસિંહને સોંપ્યો તે દિવસથી સીત્તેર વર્ષ વહી ગયાં તોપણ કોટાનો આધી... મહારાજ થયો ઉમેદસિંહ અખિલસિંહ પાસે રાજકર્તૃત્વ ભાર લઇ શકયો નહિ અખિલસિંહ પણ તેને પ્રદાન કરવાથી અસંતુષ્ટ થયો નહિ ઉમેદસિંહની ઉપર પ્રગાઢ અખિલસિંહ સ્વભાવ જેવો હતો મહારાજ ઉમેદસિંહની વિવેચન શક્તિ અસુલભ હતી તે રજપુતના અનેક સુંદર ગુણે વિભુષિત હતો તેને શીકાર ઉપર પ્રધાન આસક્તિ હતી વર્ષભેદમાં અને અશ્વારોહણમાં રાજસ્થાનમાં તેનો કોઇ સમકક્ષ નહોતો રાજત્વમાં કનિષ્ઠ હતો, તોપણ અખિલસિંહે તેની સાથે અસદ્વ્યવહાર કોઇ દિવસ કર્યો નહિ હરકોઇ દેશમાંથી દૂત આવે તો તેને તે રાજપાસ મોકલતા તેની પાસેથી યથાયોગ્ય ઉત્તર મેળવવાની તેને તે ભોગ સમ... નથી ત્યારે કરતા હતા રાજા અખિલસિંહની નોકરીથી મુગ્ધ હતો રાજકુમાર કિશોરસિંહ સાથ અકર બહેર આવતા કરતા અખિલસિંહના પુત્ર મધુસિંહ રાજપુત્ર જેવું કોઇ સમાન સમ્યક વ્યવહાર થવાપ્યો હતો રાજપ્રતિનિધિ અખિલસિંહે મધુસિંહને તે માટે પોતાના પિતૃકુળની પ્રાચીન ભૂમીમાં ત્રણ વર્ષ માટે સંપત્તિ નિર્ધારિત કર્યો પશ્ચિમ રાજા ઉમેદસિંહના આગ્રહથી તેણે તેને રાજધાનીમાં આણ્યો

ભાગ્યવાન અખિલસિંહ સ્વદેશવાસી ઉપર કોઇ જાત વિશ્વાસ રાખતો હતો સ્વજાતીય પંડિતો અને પ્રધાન લોકો તેના વિશ્વાસ પાત્ર હતા તે પઠાણોને તથા ભિન્ન દેશ નીવાસી રાજનીતિની ગુઢ ગમતા સમજવા માટે તે મહારાષ્ટ્રીય પંડિતોને કાયમ પાસ રાખતો હતો સકતાવત ગોત્રના કિશનસિંહ સિવાય કોઇ પણ રજપુત સરદાર અખિલસિંહ પાસેથી સમાન સૂચક ઉપાધિ પામ્યો નથી

આ સિવાય અનેક મુસલમાન સેનાપતિ તેના થકી મોટો પગાર મેળવતા હતા. ... રીતથી અને મકરાણીઓ તથા વિદેશી અનુરાગ અને ભય હતા, એ વિભાગ ... સ્વારથી કાર્ય આજ ચાલીત છે ... અખિલસિંહના હાથથી ... ... અખિલસિંહના વિશ્વાસુ સેનાપતિ ... ... પ્રતિનિધિ

કીર્તિ અક્ષુણ્ણ રાખવા ઝાલરા પાટણ નામના એક નગરની સ્થાપના કરી. વળી શુદ્ધ કોટાની ચારે તરફ જુદા જુદા કીલ્લા સ્થાપ્યા, એ સઘળા કીલ્લાથી કોટા ભારત વર્ષમાં દુર્જેય થઇ પડયું છે. જાલિમસિંહ પ્રિયતમ અનુચર દલીલખા સાથે એટલો સ્નેહ રાખતો હતો, જે દલિલખાંના મૃત્યુની પૂર્વે પોતાના મૃત્યુની કામના કરી બોલતો હતો, જે "મારૂં એવું સૌભાગ્ય કયાથી જે હું દલિલને જીવતો જોઈ મરૂં," મહેરાબખાં પ્યાદાની સેનાનો નાયક હતો, તેના રૂડા શિક્ષણે તેના તાબાના સીપાઇઓ વિશેષ યુદ્ધ વિશારદ થઈ પડયા. તેઓ પ્રતિમાસે, 'વીશ રોજા' એટલે વીશ દિવસે પગાર પામતા

ચતુર્થ અધ્યાય.

પીંડારાઓના મથન માટે રાજાઓનું બ્રીટીશ ગવર્નમેંટ તરફથી આમંત્રણ. તેથી પહેલા જાલિમસિંહના આમંત્રણનો સ્વીકાર. કોટા રાજ્યમાં ઇંગ્રેજના એજંટનું પ્રેરણ. પીંડારાના ... સાથે અંગ્રેજ સાથે એકત્ર મંથનમાં જાલિમસિંહનો મુખ્ય ઉદ્દેશ. ... મહારાવ ઉમેદસિંહનું મરણ. ... પ્રસ્તાવ. મહારાવ કિશોરસિંહના પુત્રો તેઓના ... રાજપ્રતિનિધિના પુત્ર ... છોડી ... આવવું. કિશોરસિંહને ... કરવાની ઘોષણા. બ્રીટીશ એજંટ તરફ તેનો પત્ર. જાલિમસિંહનો ... વિપર્યય કરી દેવા ... રાજપ્રતિનિધિની ... બ્રીટીશ ગવર્નમેંટની મધ્યસ્થ ... પરિશિષ્ટ ... કિશોરસિંહનો ... રાજપ્રતિનિધિએ કરેલ રાજકુમારનો ... અપરાધનો ... કરી રાજકુંવરનું ... બ્રીટીશ એજંટની મધ્યસ્થતા, ... નિયમ ... અને જાલિમસિંહનું ... અભિષેક ...

ઇ. સ. ૧૮૧૭માં ભારતવર્ષના તે સમયના શાસનકર્તા લૉર્ડ હેસ્ટીંગ્સે દુર્ધર્ષ પીંડારી લોકોના વિરૂધ્ધે સંગ્રામની ઘોષણા કરી, રાજસ્થાનના સઘળા રાજાઓને આહ્વાન પત્ર મોકલ્યું, આમંત્રણ પત્રમાં લખેલ હતું, જે જે આ ભયંકર વ્યાપારમાં બ્રીટીશ ગવર્નમેંટ સાથે યોગદાન નહિ કરે તે બ્રીટીશ ગવર્નમેંટનો શત્રુ ગણાશે. અંગ્રેજનું તે સાર્વજનિક આહ્વાન સ્વીકાર કરી અને તે ... કર્તવ્યમાં ... જાલિમસિંહે સહુના પહેલો બ્રીટીશ ગવર્નમેંટ તરફ દૂત મોકલ્યો. થોડા સમયમાં સઘળા રાજસ્થાને તેના કાર્યનું અનુસરણ કર્યું

જે દિવસે સઘળો રજપુત રાજવર્ગ બ્રીટીશ લોકોની સાથે એકતાબંધને બંધાયો તે દિવસથી ભારતવર્ષમાં તેઓના ભાવિ મંગળનું બીજ રોપાયું; તે સમયે ... ઇંગ્રેજ ... હતો, અને તેઓની સાથે સંધીસૂત્રે બંધાઇ જવાથી ... થાશે એમ જાલિમસિંહ શિવાય રાજસ્થાનના તે સમયના કોઇ રાજા જાણતા નહોતા, રાજનીતિ વિશારદ જાલિમસિંહે અંગ્રેજનું તે આમંત્રણ પત્ર વાંચી અંગ્રેજનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સમજ્યો. તેણે જાણ્યું જે અત્યારના જય પરાજય ઉપર તેની ઉન્નતિ અને અવનતિ રહેલ છે, જાલિમસિંહ સઘળા રજપુત રાજાઓને ... કરી અંગ્રેજની આગાઉના ઉત્પાદિત કરી શકત પણ તેણે તે કર્યું.

એમ કરવાથી જાલિમસિંહને અનેક લોકોએ રાજદ્રોહી કહ્યો, એટલુંજ નહિ પણ સ્વદેશદ્રોહી અને ભારત કલંક કહ્યો પણ આ સ્થળે તે વિષયનો વિચાર પૂર્વક સમાલોચના થાય, તો તે રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષ જાલીમસિંહ, એવાં વિશેષણને લાયક નહોતો. ઇશ્વરાશીર્વાદે લાંબુ જીવન ભોગવી જાલીમસિંહ અંગ્રેજોના અનુષ્ઠાનની સારી રીતે અનુશીલન કરી જોવા પામ્યો જે દિવસે ચતુર કલાઇવે પલાસી યુદ્ધમાં જય મેળવી પૂર્વ ગગનમા અંગ્રેજનુ ભાવી ગૌરવનુંબીજ વાવવા પામ્યો, તે દિવસથી તે લોર્ડ લેકના અવસાન પર્યન્તના દિન સુધી'બ્રીટનનું સઘળું કાર્ય વૃત્તાંત કોટાના રાજ પ્રતિનિ, જાલીમસિંહના નખદર્પણમા પ્રતિ ફળિત થયુ તે કાર્ય વૃત્તાંતને જોઈ જાલીમસિંહ એક એક કાર્ય, બ્રીટીશસિંહની બધુતાનું કરવા લાગ્યો. તેણે જાણ્યું જે અંગ્રેજોનું દમન થાય તોપણ ભારતવર્ષ તેના કબજામા આવશે નહિભારતવર્ષ કોઇ દિવસ પોતાની રક્ષા કરીશકે તેવું થાશે નહિ. આજ અગ્રેજનો ઉધમ વ્યર્થ થશે તો બીજી કોઇ પાશ્ચાત્ય જાતિ ભારત વર્ષમાં અધિપત્ય સ્થાપશે. જે મોગલો એક દિવસ ભારતવર્ષનું સાર્વભૌમ રાજ્ય ચલાવતા હતા. આજ તેના વંશધરો પ્રભાત નક્ષત્રની જેમ પ્રતિદિન ભાવે સમય કહાડે છે. જે મહારાષ્ટ્રીયના અમિત્ત ભુજ બળે એકવાર સઘળો ભારતવર્ષ આલોડિત થઈ ગયો હતો. આજે તેનાં સતાનો રાજનીતિની અવમાનના કરી કેવળ લુટારાનું કામ કરે છે. રાજસ્થાનના રજપુતો આજ આશ્રયહીન. અને સાધારણ પિંડારાના ભયે ભય પામે છે ત્યારે ભારતવર્ષ હવે યત્રણામય જીવનમાથી છુટશે. યુક્તિ વિશારદ જાલિમસિંહે, ભારતવર્ષનું ભાગ્યપટ જોઇ ખાત્રી કરી હતી જે અગ્રેજ સિવાય ભારતની અશાંતિ અને અરાજકતા દૂર કરવાકોઇ સમર્થ નથી. એવા વિચારથી તેણે લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ પાસે સહુથી પહેલો દૂત મોકલ્યો. તેણે અગ્રેજની સાથે એકતા સૂત્રે બંધાઇ તેઓનો ભવિષ્ય ઉન્નતિમાર્ગ નિષ્કંટક અનેમાફ કરી આપ્યો.

કેટલાક બોલેછે જે જાલિમસિંહે સ્વાર્થ સાધવા માટે અગ્રેજ સાથે મિત્રત્વ બાંધ્યું. પોતાના મતનું સમર્થન કરવા માટે તેઓ કહે છે જે, જે દિવસે અંગ્રેજોએ રજપુતોને યુદ્ધ માટે બોલાવ્યા. તે સમયે જાલીમસિંહનો વયઃક્રમ એંશી વર્ષનો હતો. તે પોતાના પુત્રોનું ભવિષ્યભાગ્ય વિચારી બહુ ઉદ્વિગ્ન રહેતો હતો. વિશાળ રાજસ્થાનને મંત્ર મુગ્ધ કરી, એટલા દિવસ જે અખંડિત આધિપત્ય ચલાવી શક્યો, તે આધિપત્ય તેના પુત્રો હાથમા રાખી શકશે. તેઓની એવી બુદ્ધિ હતી જે બીજાની મદદ સિવાય તેઓ તે આધિપત્ય અક્ષુણ્ણ રાખી શકે તેમ નહોતું. તેથીજ એવા વિચારે જાલિમસિંહે અગ્રેજ સાથે એકતા બંધન

યું. અંગ્રેજની દૃઢતા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેણે વિચાર્યું કે બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ તેનું વિશ્વાસઘાતપણું કોઈ દિવસ કરશે નહિ.

કરીમખાના તાબાના પિંડારીઓને બળહદ્ કરવાના હેતુએ ત્રણ બ્રીટીશ સેના, ત્રણ તરફથી નીકળી. તે સમયે અમીરખાનને ખબર મળ્યા કે તે ત્રણ સેનામાંથી એક સેનાએ તેના તાબાનું ... નામનું નગર લુંટ્યું. તેના અશ્વારોહ સામન્ત વીગેરે તે સમયે બ્રાંતીય યોદ્ધાના ફોજમાં હતા, એ લુંટના સમાચાર સાંભળી અમીરખાનનું મન ઘણુંજ બળી ગયું. પોતાના ક્રોધનો વેગ બંધ ન રાખી શકી તે બોલી ઉઠ્યો ' મારી ઉમરના વધારે વીસ વર્ષ ફરી પાછા આવે તો ફરી અંગ્રેજોને એક વાર ... '

રાજસ્થાનના બધા રાજ્યોએ કોટાનો દાખલો અનુસર્યો. જોતા જોતામાં ૧૮૧૮ રાજ્યોમાંથી ... નીકળી અંગ્રેજોના વાલમ તીરે એકઠું થયું. કોટાના ...થી ઘોડાઓ અને રાજાથી નવ તોપ વીગેરે લઈ સેનાપતિ રાજરાજ માલમસિંહ સાથે મળી ... નદીના તરફ આવી અંગ્રેજ સેના અને રજપુત સેના ... પિંડારી ... તરફથી આવી પડી ... નામની મુરતમાં પીંડારી ... અને ભારતવર્ષની દીર્ઘકાળ વ્યાપીની અશાંતિ દુર થઈ. ઈ. સ. ૧૮૧૭ ડીસેમ્બરની એકવીસમી તારીખે માહિદપુર મેદાનમાં હોલકરનો નિરદળ ભાગી જવાથી મહારાષ્ટ્રીય અને પીંડારીના અધઃપાતનો માર્ગ સાફ થયો. ઉપરાંત ઈ. સ. ૧૮૧૮ના જાન્યુઆરીની પચીસમી તારીખે લુગાનો યુદ્ધમસિંહ ચિતુર પરાજય પામ્યો. જેથી ભારતવર્ષના ... શાંતિવાની ... શાંતિ ... ફરી ... અંગ્રેજને આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા.

એ સમાચારે અનુકુળ પવનના સાને યોગ્ય ... પ્રવાહિત થયા. અંગ્રેજના ... માર્ગ પરિષ્કૃત કર્યો. એટલામાં ઈ. સ. ૧૮૨૮માં નવેમ્બર માસે મહારાવ ઉમેદસિંહ ... થયો. તેના મૃત્યુથી ઝાલિમસિંહ વિષમ સંકટમાં પડ્યો. અંગ્રેજની ... હોત તો તે વિષમ સંકટથી મુક્ત નહિ. કિશોરસિંહ, વિષણુસિંહ અને પૃથ્વીસિંહ એ નામના ત્રણ પુત્રને વાંસે નાખી મહારાવ ઉમેદસિંહ પરલોકવાસી થયો. તેના મૃત્યુ બાદ તેના પુત્ર કિશોરસિંહની ઉમેદ ... કિશોરસિંહ ... જાણી વાળો ... ધર્મપ્રિય થઈ ગયો. વિષય વ્યાપારમાં

સાંસારિક બાબતોની ... પૂર્વજોના ... નાખવાથી તે ... માટે વિશેષ ઉત્સુક હતો પણ તેના હૃદયમાં શાંતિમય ધર્મભાવ ... જવાથી તેને પિતૃ ... ઝાલિમસિંહ ...

વિષ્ણુસિંહ, કિશોરસિંહથી ત્રણ વર્ષે નાનો હતો. તે પણ કિશોરસિંહના જેવો શાંત, ધર્મપ્રિય અને રાજપ્રતિનિધિનો વિશેષ અનુરક્ત હતો. પૃથ્વીસિંહની ઉમર ત્રીશ વર્ષની હતી. તેનો સ્વભાવ ઉગ્ર અને ઉદ્ધત હતો. ખરા રજપુતોની જેમ તેનું મન યુદ્ધ તૃષ્ણાથી ઉત્કંઠિત હતું. કોટાની હાલની રાજપ્રણાલી તેને પહેલા પસંદ નહોતી. તે જાણી શક્યો હતો જે ચતુર જાલિમસિંહે તેઓને કબજામાં રાખી તેની અભિષ્ટસિદ્ધિ કરશે. પિતાની વર્ત્તમાન અવસ્થામાં જાલિમસિંહના પૃથ્વીસિંહે દુર્વ્યવહાર સહન કર્યા. પણ હવે મહારાજ ઉમેદ સિંહના પરલોકવાસ પછી પૃથ્વીસિંહ જાલિમસિંહને જોઇ લેવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા વાળો થયો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે ગ્લાનિકર પરાધીનતામાંથી છુટવું નહિ તો મરણ પામવું. હવે તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો સુયોગ જોતો હતો. એટલી વાત સુખની હતી જે ત્રણે ભાઇઓ પરસ્પર અનુગત અને અનુકુળ હતા તેથી પૃથ્વીસિંહની વાસના બર આવી નહિ.

જાલિમસિંહના બે પુત્રો મધુસિંહ અને ગરધનદાસ. ગરધનદાસ ઉપર જાલિમસિંહનો અતિશ સ્નેહ હતો. મધુસિંહની સાવેસમાન તેણે ક્ષમતા આપી. મધુસિંહનો[*] વયક્રમ સડતાલીશ વર્ષનો હતો. તેનામાં બુદ્ધિશાલિતાનું એક પણ લક્ષણ નહોતું.

મહારાજ ઉમેદસિંહે જાલિમસિંહના તે બે પુત્રોને માન આશ્રય આપ્યો. વળી રજપુતો સાથે તેઓનો કોઇ રીતનો વિવાદ ચાલતો તો ઉમેદસિંહ, મધુસિંહ અને ગરધનનો પક્ષ પકડતો હતો. ઇ સ ૧૮૧૭માં જ્યારે જાલિમસિંહ, સંઘર્ષ કાળમાં કોટાને છોડી પોતા નગરમાં છાવણી નાખી રહ્યો હતો. ત્યારે મહારાજ ઉમેદસિંહે, મધુસિંહને ફોજદારની પદવી આપી હતી. ફોજદાર તે સમયે સઘળી સેનાની પરિચાલના કરતો અને તેને પગાર આપતો. તે રીતે ફોજદાર મધુસિંહના હાથમાં તે બન્ને કામો સોંપાયાં, સેનાને પગાર આપવામાં જે પુષ્કળ નાણું અપાતું તેમાંથી તે આમોદપ્રમોદ કરવા લાગ્યો. મધુસિંહનું એ ગૌરવ જોઇ રજપુતોના મનમાં ઇર્ષાભાવ ઉત્પન્ન થયો.

ગરધનદાસનો સ્વભાવ, મધુસિંહના સ્વભાવથી વિપરિત. તે મધુસિંહ કરતા ઓગણીશ વર્ષ નાનો હતો, તે સમયે તેનો વયક્રમ અઠાવીશ વર્ષનો હતો. તે સ્વભાવથી ચતુર તીવ્ર ઉદ્ધત અને સાહસિક હતો, મધુસિંહ જેવો તે વૃથાગર્વિત વિલાસપ્રિય અને કાપુરૂષ નહોતો, તેનામાં પુરૂષત્વ અને ન્યાયાનુરાગ હતો. તેથી રાજકુમારો તેના ઉપર વિશેષ પ્રીતિ રાખતા હતા. ગરધનદાસ જાલિમસિંહનો

---

[*] ૭૫ પત્નીથી ૧૧ થયેલ

વાર્દ્ધક્યનો પુત્ર હતો એટલે તેનો તે વિશેષ સ્નેહપાત્ર હતો કિશોરસિંહ અને પૃથ્વીસિંહ સાથે તેની ગાઢ મિતિ હતી એકુતોની મહોલાત ઉપર ધ્યાન આપવુ તે સમયે પ્રધાનનુ કામ હતુ ગન્ધનદાન તે પદે નિમાયો એ પદે નિમાઇ તે ઘણા નાણા આપતો તથા લેતો હતો તેથી કરી તેના પાસે પુષ્કળ પૈસો થયો

ગન્ધનદાન અને મધુસિંહ પરસ્પર પ્રતિદ્વન્દ્વિ હતા બન્નેના વચમા દારુણ વૈરભાવ આવતો હતો મધુસિંહ ગન્ધનદાનને જાજ કહિ નિંદતો હતો વળી સમયે સમયે ન ન નકાય તેવી ગાળો પણ તે તેને દેતો હતો બન્નેના વચ્ચમા દારુણ અસદ્ભાવ ચાલ્યો જાલીમસિંહે નિતિ વિજ્ઞાનદ કોઇને પણ પોતાના પુત્રોના શિક્ષણમ ધ્યાન આપ્યુ નહિ જેથી જાલિમસિંહને વિષમ પરિતાપમા પડવુ પડયુ

કોટા રાજ્યની એવી અવસ્થામા ઇ સ ૧૮૧૯ના નવેમ્બરમા મહારાવ ઉમેદસિંહ પરલોકગામી થયો મહારાવ ઉમેદસિંહના પરલોકવાન ઉપર જાલિમસિંહ નાગાનિવુ નામના નગરમા પોતાની છાવણીમા હતો મહારાજના મૃત્યુના સમાચાર સાભળી છાવણી છોડીને એકદમ રાજધાનીમા આવ્યો, મહારાજની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયાનુ કામ સારી રીતે થાય અને કોટાના સિંહાસને કિશોરસિંહ અભિષિક્ત થાય એમ તેનો હેતુ હતો

એ સમયે બ્રીટીશ પોલીટીકલ એજન્ટ મારવાડ થકી મેવાડ રાજ્યમા જતો હતો રસ્તામા તેને કોટા રાજપ્રતિનિધિનો પત્ર મળ્યો, જેથી મહારાવ ઉમેદસિંહના મૃત્યુના સમાચાર તેણે જાણ્યા, પત્ર પામી તેણે કંપની બહાદુરને એક પત્ર લખ્યો જેના ઉત્તરમા ઉદયપુરમા જઇ તેણે સહ લેઇ, બ્રીટીશ ગવરમેન્ટની અનુમતિ પામી પોલીટીકલ એજન્ટ કોટામા આવ્યો, કોટામા આવી જોયુ તો જાલિમસિંહ, રાજધાનીથી એક માઇલ દૂર છે, પણ તેનો પુત્ર મધુસિંહ મહેલમા રહી મોટી ધામધૂમ કરી રહ્યો હતો તે સમયે કિશોરસિંહ અનેતેના ભાઇઓ પીછાના અદર હતા, પૃથ્વીસિંહ અને ગન્ધનદાન તવા રાજા પાસે રહી પોતાની મંત્રણા આપી તેને ચલાવતા હતા વિષણુસિંહ દૂર હતો, તેની સાથે તેઓને મનનો મેળાપ નહોતો રાજપ્રતિનિધિ જાલિમસિંહ ઉપર વિષ્ણુસિંહની વિશેષ પ્રીતિ જોઇ તેને તેના ભાઇઓ વિશ્વાસઘાતક કહેતા મહેલના તેના વિરુદ્ધે જે નપેયો ત્યાના તે બાબતમા ચતુર જાલિમસિંહ કઇ જાણતો નહિ

મહારાજ ઉમેદસિંહના મૃત્યુ પછી જાલિમસિંહ વિષમ પીડાગ્રસ્ત થયો દારુણ ચિંતાના અવિરત દશનથી તે દુખ પીડિત રહેતો તે એટલે દુખી થઇ ગયો હતો જે દુખના વિષય જાણવાની તેના મનની તાકાદ નહોતી

એક તરફ વૃદ્ધાવસ્થા, બીજી તરફ રોગનુ આક્રમણ, તેની પીડાની વૃદ્ધિ થઈ તેની રોગ પીડા વૃદ્ધિ ઉપર પૃથ્વીસિંહ અને ગરધનદાસના મનમા જુદીજુદી, આશાનુ પ્રાણ ય જાગી ઉઠયુ તેઓએ જાણ્યુ જે, હવે વિધાતા તેઓ ઉપર સુપ્રસન્ન થયે જાલિમસિંહ પરલોકગામી થાશે મધુસિંહને સ્થાનાતરિત કરી ટોગમા સુખથી અને સ્વતત્રતાથી દિવસ નીકળશે, એવી રીતના જુદીજુદી જાતના મોહન મ રે ઉત્સાહિત થઈ પૃથ્વીસિંહ અને ગરધનદાસ ખાનગીમા પોતાનો ઉ શ સાધવા તત્પર થયા, પણ તેઓની સ્વાર્થ સિદ્ધિમા બાધા આવી પડી શાથી કે થોડા સમયમાજ જાલિમસિંહ તદુરસ્ત થયો તોપણ તે નિરાશ થયા નહિ પુત્રોનો મોરો પ્રપચ પણ જાલિમસિંહ જાણી શકયો નહિ છેવટે બ્રીટીશ એજટે તેને જાહેર કરી સમજાવી કહ્યુ જે " તમે જાણતા નથી જે તમારા બે પુત્રો એક બીજાના વિરુદ્ધે અડગ લઈ પરસ્પરના પગમા કુઠારાઘાત કરે છે ગરધનદાસ, મહારાવ કિશોરસિંહ અને રાજકુમાર પૃથ્વીસિંહને મળી જઈ મધુસિંહને રાજ પ્રતિનિધિના પદથી ભ્રષ્ટ કરવા મહેનત કરે છે જો તેઓનો ઉદ્યમ સફળ થાય તો તમારૂ ભારે અનિષ્ટ છે તમે મોટા પરિશ્રમે જે પ્રભુત્વ સ્થાપ્યુ છે તે તમારી સાથે ચિતાનળે બળશેજ "

એજટના વાકયો સાભળી સુચતુર જાલિમસિંહ સમજી ગયો તેને ઘણા અને વિશ્વાસ દઢ થયો જે તેના મૃત્યુ પછી તેણે મેળવેલી આબરૂ અક્ષુણ્ણ રહેશે નહિ તેથી ભય શુ ? દો દઙ પ્રતાપવાન્ બ્રીટીશ ગવરમેટ તેનો મિત્ર હતો તેનાજ આનુકુ યથી બ્રીટીશ ગવરમેટ ભારતવર્ષમા પ્રભુતા સ્થાપન કરીશકીછે હવેશુ તે તેને છોડી દેશે ! જાલિમસિંહને ખાત્રી હતી જે કપની બહાદુર તેને અસમયે છોડી દેશે નહિ બ્રીટીશ એજટ તેને સાત્વના વાકયથી સુખી કરવા લાગ્યો મહારાજ કિશોરસિંહને પ્રાર્થના કરી મધુસિંહને રાજ પ્રતિનિધિના હુદ્દાએ સ્થાવવા તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી ન્યાયના વિરુદ્ધે અન્યાયને આશ્રય આપવો ? ધર્મના વિરુદ્ધે અધર્મને ઉત્સાહ આપવો ? ન્યાયના માથા ઉપર અન્યાયને સિંહાસન આપવુ ! કપની બહાદુરનીએ કેવી રાજનીતિ ? કપની બહાદુરના અમલદાર જાણતાનહોતા જે મધુસિંહને રાજ પ્રતિનિધિની પદવી મળવાથી રાજકુમારો અધિનતાની નાડળે બધાઈ જશે, ત્યારે જાણી બુજી કપનીના અમલદારોએ શામાટે અધર્મને આશ્રય આપ્યો સ્વાર્થની પાસે શા શાસ્ત્ર ધર્માધર્મ કાઈ રહી શકતુ નથી તેમ કરવામા કપની બહાદુરના અમલદારોનો એક સ્વાર્થનો ગુઢ ઉદ્દેશ હતો કિશોરસિંહ સાથે મધુસિંહનો ઓળના આવવાનો વ્યવહાર બધ થયો રાજકુમારે કીરાના ખાર બધ ગણી પોતાના ષડયત્રને સફળ ઉતારવા મહેનત કરવા લાગયા જાલિમસિંહ વિષમ સંકટમા પડયો તેઓને સલાહ સપથી મળી

જવાનું રહ્યાને બ્રીટીશ એજટે કહ્યું. પણ કિશોરસિંહે તેના કહેવાનો કોઈ પણ બાતનો આદર કર્યો નહિ પહેલાથીજ બ્રીટીશ ગવરમેંટ ઉપર તેનો વિશ્વાસ નહોતો, તેણે એજટની વાત ઉપર દૃષ્ટિપાત કર્યો નહિ જ્યારે તેણે સમજ્યું જે બ્રીટીશ ગવરમેંટ જાલિમસિંહનું પ્રભુત્વ અક્ષુણ્ણ રાખવા તૈયાર થયેલ છે, ત્યારે બ્રીટીશ ગવરમેંટ ઉપરથી તેનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ઉઠી ગયો બ્રીટીશ ગવરમેંટના જાણવામાં હતું જે જાલિમસિંહ કોટાનો ખરો પ્રભુ છે, અને કોટાનો મુગટધારી રાજા સતારાના મરાઠા જેવો અને દિલ્હીના મોગલ રાજાના જેવો કેવળ નામ ધારી રાજા છે

જાલિમસિંહનો મનોરથ સિદ્ધ થયો નહિ. તેણે જોયું જે પૃથ્વીસિંહ અને ગરધનદાસ જ્યાં સુધી કિશોરસિંહ પાસે રહેશે ત્યાંસુધી મહારાવ બાધ્ય થઈ શકશે નહિ પોતાની અભિષ્ટસિદ્ધિ કરવા જાલિમસિંહે કોટાના કીલાને ઘેરો ઘાલ્યો તેને એવો વિશ્વાસ હતો જે ખાદ્ય દ્રવ્ય ખુટી જવાથી કિશોરસિંહ દરવાજા ખુલ્લા કરી દેશે, ખરેખર તેની રીતેજ થયું, જ્યાં સુધી ખાદ્ય સામગ્રી પહોંચી ત્યાં સુધી કિશોરસિંહે દરવાજા ઉઘાડ્યા નહિ. છેવટે નિરૂપાય થઈ, કીલ્લો છોડવાનું મુકરર કર્યું તે સમયે પાંચસો સવારો તેની મદદમાં હતા તેમાં ઘણો ખરોભાગ હાર રજપુતનો હતો પોતાની પ્રજાની રાજભક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે પાંચસો સવારો લઈ મહારાજ કિશોરસિંહ, કીલ્લાના બાર ખુલ્લા કરી બહાર આવ્યો તેની ગતિ રોકવા સામાવાળા શત્રુઓની કોઈ રીતની આશા નહોતી એટલે તે પોતાના દળબળ સાથે આફત વિના નીકળી ગયો

થોડા સમયમાં કોટારાજનું વિવરણ એજંટના કર્ણગોચર થયું, તે જાલીમસિંહની છાવણી તરફ જલદીથી ગયો થોડા સમયમાં છાવણીમાં આવી તેણે જોયું જે છાવણીમાં ચારે તરફ ગડબડાટ સૈનિકો ત્રસ્ત ભાવે અહીં ત્હીં ફરેછે તેણે જાલિમસિંહની મુલાકાત લઈ તેને કહ્યું " હવે તમે અનર્થ નિવારવા શું ઉપાય યોજો છો " જાલિમસિંહની તે સમયની અવસ્થા સંકટાપન્ન હતી શું કરવું તે ધારવામાં તે વિમૂઢ બની ગયો હતો એજંટનો પ્રશ્ન સાંભળી તેણે કહ્યું " આ ક્ષણે હવે હું પ્રાગ રાજાનો અનુગત થઈ તેની સેવા કરીશ " ધણીના વિરૂપે પુરી જીવીત કલંકીત કરવા કરતા નાથદ્વારમાં જઈ શ્રીનાથજીની સેવામાં તત્પર રહેવું હું યોગ્ય ધારૂં છું. જાલિમસિંહના એવા રાજભક્તિ વાળા વચનો સાંભળી બ્રીટીશ એજંટ પુષ્કળ આનંદિત થયો તેની પાસેથી વિદાયગિરી લઈ તેણે રાજા પાસે જવા પોતાનો ઘોડો ચલાવ્યો, રાજધાનીથી છમાઈલ દૂર રંગબાડી નામના ગામ રમાનિશોરસિંહનું મુકામ હતું, રાજા ત્યાં એક બાગીમાં રહેતો હતો એજંટનાદેખ

તે વાડીમાં ગયો. વિષમ મનોભંગ હતો તોપણ રાજકુમારો શિષ્ટાચાર અને વિનયને ભુલ્યા નહિ. એજંટને તેઓએ આદરથી ગ્રહણ કર્યો. એજંટે નિર્દિષ્ટ આસન ગ્રહણ કર્યું ત્યાર પછી થોડા સમયે રાજા અને સરદારોને 'સુમિષ્ટભર્ત્સ્ના' ના કરી તે બોલ્યો "તમે સહુ જાણ્યા વિના ભ્રમમાં પડયા છે, રાજ્યને ઉપકાર થાશે એમ મનમાં લાવી જે વિષમ માર્ગ પકડયો છે તેથી તમારૂં અભિષ્ટ સિદ્ધ થાશેજ નહિ, તેથી તમે સહુ વિપદમાં આવી પડશો. બ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ તમને શત્રુમાં ગણશે. એટલે હજુ પણ સમય છે જે લીધેલો માર્ગ છોડી દ્યો ? ત્યાર પછી તેણે રાતાચોળ નયન કરી ગરધનદાસને કહ્યું. " પિતૃદ્રોહી ભ્રમાંધ જુવાન ! તું રાજાનો સર્વનાશ કરવા તૈયાર થયો. જે પિતાથી તું આ જગતમાં આવ્યો તેનાજ વિરૂધ્ધે તેં તલવાર ઉંચી કરી, હવે તારાથી કોનો ઉપકાર થાશે. તારા થકી ઉપકાર થાશે એવું રાજાના મનમાં હોય તો તેના મનની તે વાત ભ્રમાત્મક છે. " એજંટની વાત પુરી થઇ નહિ એટલામાં ગરધનનું મુખ મંડળ ગંભીર થઇ ગયું. તેના બે નેત્રો લાલચોળ થઇ ગયાં. તેના હોઠ ફ્ડફ્ડવા લાગ્યાં. દાંત ઉપર દાંત દાબી એજંટ તરફ ભયંકર ભ્રકુટી ફેંકી પોતાની તલવાર મીયાનમાંથી બહાર કહાડવા તે તત્પર થયો. સાહસિક બ્રીટીશ એજંટે તેનું તે કાર્ય તુચ્છ ગણ્યું. તે રાજા તરફ ફરી બોલ્યો " મહારાવ ! અમારી પ્રાર્થના અગ્રાહ્ય કરશો નહિ. હજુ પણ સમય છે હવે મારી સલાહ નહિ ગ્રહણ કરો તો છેવટે તમને પરિતાપ કરવો પડશે. ત્યારે તમારી કોઈ વાત ગ્રાહ્ય થાશે નહિ. તે માટે હું બોલું છું જે હજુ સમય છે. હાલ પણ તમારા માટે અનુકુળ દ્વાર ખુલ્લું છે, એ દ્વાર એકવાર બંધ થયું કે ફરી ખુલ્લું થાશેનહિ.તમો મારી વાત ઉપર કર્ણપાત કરી તેનો અમલ કરશો તો હું તમારા મંગળના માટે પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરીશ. મારૂં એક નિવેદન એવું છે જે રાજ–પ્રતિનિધિની સત્તા તમોએ છીનવી લેવી નહિ. મેં તેની સત્તા અક્ષુણ્ણ રાખવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે, કિશોરસિંહ વિચારમાં પડયો. જુદી જુદી જાતની ચિંતામાં વ્યાકુળ હોઈ તે, તે સમયે કોઈ પણ નિશ્ચિંત કરી શકયો નહિ. તેના મનની અસ્થિરતા જોઈ એજંટ ચિત્કાર કરી બોલ્યો. " મહારાવનો ઘોડો જલદી તૈયાર કરો ! સંભ્રમથી તેનો હાથ પકડી એજંટે કહ્યુ " ઉઠો ? તમારો ઘોડો તૈયાર છે. કિશોરસિંહ એજંટ સાથે જઈ પોતાના ઘોડા ઉપર ચડયો, ચડતી વખતે એજંટે કિશોરસિંહને કહ્યું " તમારે મને હવે બંધુ સ્વાફક ગણવો " બન્ને પોત પોતાના ઘોડા ઉપર બેશી રંગવાડીમાંથી નીકળ્યા.

રાજાની સેના સામંતથી પરિવૃત થઈ મહારાવ કિશોરસિંહ અને બ્રીટીશ એજંટ એકઠા જવા લાગ્યા. રસ્તામાં કાંઈ વાતચીત ચાલી નહિ. તેઓ કીલ્લામાં

પાછા પેશ, એજંટ સાહેબે ધણનું પરણું છેડયું નહોતું. ઉલટું મહાને સિંહાસને બેસાડી તે ધીર અને પ્રશાન્ત ભાવે બોલ્યો "મહારાજ આપના મંગળઇચ્છક હું. અમંગળની ચિંતા કરતો નથી. મારી આંતરિક ઇચ્છા છે કે આપ બ્રીટીશ ગુરૂતાના આશ્રય તળે સુખથી સમય કહાડો. આપને ગીઆનતુની એ વાત બોલ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. હાલ જેવો સમય છે તે સમયાનુકૂળ નીતિ પકડયાં વિના આપ નિરવિઘ્ને રાજ્ય ચલાવી શકશો નહિ, રાજપ્રતિનિધિના ઉપર આપ હવે શત્રુતા રાખી શકશો નહિ. મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે ગમે તે ઉપાયે તેની સત્તા અક્ષુણ્ણ રાખવી. એટલે તેના ઉપર આપ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો. ગરધનદાસને અને રાજકુમારને આપની પાસેથી અંતરિત કરો. ગરધનદાસને તો હાડાવતીમાંથી દૂર કરી દો નહિ તો આપનું મંગળ નથી. મહારાજ કિશોરસિંહ એજંટ સાહેબનો અનુરોધ અગ્રાહ્ય કરી શક્યો નહિ. તે માનના સમ્પાદનમાં કો વ્યાપારમાં સંમતિત થયો. જુન માસમાં જેનરલ ગરધનદાસ હિન્દી નગરમાં નિર્વાસિત થયો. રાજકુમાર પૃથ્વીસિંહ વીગેરેના ભરણપોષણ માટે સારો બંદોબસ્ત થયો. ત્યારથી રાજ અને રાજપ્રતિનિધિ વચ્ચે સંપ થયો.

જેમ મોટા ઉત્સવમાં પુરવાસીઓ આનંદિત થાયછે, તે રાજા અને રાજપ્રતિનિધિને એક જગે જોઈ પુરવાસીઓ આનંદિત થયાં. નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદ પ્રમોદ નૃત્ય ગીત વીગેરે થયાં. રાજમહેલ લોકોથી ભરાઈ ગયો તે મોટી ભીડમાં જાલીમસિંહ અને તેનો પુત્ર માધુસિંહ મહેલમાં આવ્યા. રાજકુમારોએ મહ રાજપ્રતિનિધિ પાસે માફી માગી. ત્યારબાદ સઘળું આનંદથી વર્ત્યું.

એ સુખમય વ્યાપાર પછી તે વર્ષના શ્રાવણ માસની આઠમે (ઈ. સ ૧૮૨૦ અગષ્ટની ૧૭ મી) વળી એક મોટો મહોત્સવ થયો. તે દિવસે મોટી ધુમધામથી મહારાજ કિશોરસિંહ પિતૃ પુરૂષની ગાદીએ અભિષિક્ત થયો. બ્રીટીશ રાજ્યના પ્રતિનિધિએ સહુથી પહેલાં કિશોરસિંહના લલાટમાં રાજ્ય તિલક કર્યું. તેના મસ્તક ઉપર તેણે મૂલ્યવાન સંકિત દિવ્ય મુગટ મુક્યો. વળી તેના ગળામાં રત્નહાર પહેરાવ્યો. તેનો કરિયા તેણે આનન્દોધીઓને આશ્ચર્યકારક મુદ્રિત કર્યો. ધીરકાના ઉચ્ચ પ્રદેશથી તોપોની ગર્જના થઈ. મહારાજે ઉપયુક્ત વિધાન કરી મહા માન્ય બ્રીટીશ એજંટને એકસો સોના મહોર નજર કરી.

ત્યારપછી બ્રીટીશ એજંટે બાદશાહના સન્માનાર્થે નજરાણું એક —માન સૂચક ખેલાત મહારાજ કિશોરસિંહને આપી.

માધુસિંહ તે સમયે કોટાના ફોજદારના હુદ્દા ઉપર હતો, મહારાજ કિશોરસિંહે તેને હવે રાજપ્રતિનિધિના પદે નીમ્યો. એ રીતે ત્રણ દિ-

જે બાબતના લીધે કોટા રાજ્યમાં મોટી મોટી ગંડબડ ચાલી હતી, તે તે બાબત નાશ પામી, તે મંગળોત્સવ વ્યાપારના અવસાને પણ બ્રીટીશ એજંટે કોટાનો ત્યાગ કર્યો નહિ, રાવ અને મધુસિંહ વચ્ચે દૃઢ પ્રીતી થાય, તેમ કરવા માટે તે કોટામાં વધારે દિવસ રહયો, ત્યારપછી છેવટે ત્યાંથી વિદાયગિરિ લીધી. આખરે સપ્ટેંબર માસની ચોથી તારીખે આવી રાજ સભામાં જોયું, તો વૃદ્ધ જાલિમસિંહ, અને મધુસિંહ બાધ વિના રાજકીય કાર્ય કરે છે, એજંટ તેઓનો સાૈહૃદ્‌ભાવ જોઇ પરમ આનંદિત થયો, તેણે તેઓની પાસેથી વિદાયગિરિ માંગી, તેઓએ તેને વિદાયગીરી આપી આનંદ, આબરૂથી રહેવા લાગ્યા.

તે દિવસે, વૃદ્ધ રાજપ્રતિનિધિએ રાજ્યનાં શુભનાં બે કામ કર્યાં; તેના મૃત્યુ પછી તેના પ્રાચીન વિશ્વસ્ત પરિચારક લોકો કોઈ રીતનું દુઃખ ન પામે તેનાં માટે તેણે એક સ્વત્વ પત્ર લખી રાખ્યું, તે દિવસે સવળા પાસે તે મુકીને બોલ્યો, " મારો ઉત્તરાધિકારી આ સઘળાં પરિચારકને નભાવી ન શકે તો તેઓ સ્વાધીન ભાવે સ્વેચ્છાથી રહી શકે તેવું છે, " આ લખેલું આસ્વત્વ પત્રમાં તમે બધું જણું સહી કરો, તેના કહેવા પ્રમાણે મહારાજ કીશોરસિંહ, મધુસિંહ અને પોલીટીકલ એજંટે સહી કરી, જાલિમસિંહના તે કાર્યથી માલુમ પડે છે જે રાવ ઉપર તેની હજુપણ અખંડિત સત્તા હતી.

જાલિમસિંહનું બીજું કામ અધિક પ્રસિદ્ધ છે, તે કામથી તેણે કોટાના સર્વ સ્થળ દંડ રહિત કર્યા. એ નીચપ્રથા રાજસ્થાનમાં અનેક દિનથી ચાલતી હતી. તેથી કરી પ્રજા દારૂણ કષ્ટભારથી પીડિત હતી, જાલિમસિંહ તે પ્રથાવૃક્ષને ઉન્મૂલિત કરી સઘળાંનો આશીર્વાદ ભાગી થયો. જાલિમસિંહે કોટાના સઘળા પ્રધાન નગરમાં એક સ્તંભ ઉભો કરી તેના ઉપર લખાવ્યું, "કોટાના રાજ્ય સર્વત્ર દંડ રહિત થયું" આજથી કોઇ પણ રાજા કોઇ પણ પ્રતિનિધિ અથવા કોઈ પણ રાજ કર્મચારી તે પ્રથા ફરી પ્રચલિત કરી શકશે નહિ."

પંચમ અધ્યાય.

ગરધનદાસનું નિર્વાસન, માળવામાં તેનો આવિર્ભાવ, તેથી કરી કોટારાજ્યમાંફરીથી વિવાદારંભ સૈન્યનો વિદ્રોહ અને મહારાવ સાથે સમ્મિલન, રાજ પ્રતિનિધિએ કરેલો કોટાનો ઘેરો, મહારાવ અને તેના દળબળનું પલાયન, બુંદીમાં તેઓની અભ્યર્થના, રાજ પ્રતિનિધિના દળમાં રાજકુમાર વિશનસિંહનું આવવું મહારાવ સાથે મળી જવાની ગરધનની ચેષ્ટા, ચેષ્ટાની વિફળતા મહારાવનો બુંદીનો સંગ તેની સાથે સઘળાની સહાનુભુતિ. વૃંદાવનમાં તેનું જવું બ્રીટીશ ગવરમેંટના તાબાના પ્રધાન, પ્રધાને કેટલાક કર્મચારી સાથે ગરધનનો ષડયંત્ર તેઓની વિશ્વાસઘાતકતા, કોટામાં કિશોરસિંહનું આવવું હાગીર લોકને બોલાવવું સંધિપત્રના પરિશિષ્ટ અંશનું અનુશીલન રાજપ્રતિનિધિનું કષ્ટ, મધ્યસ્થના પકડવાનો રાવનો અસ્વીકાર તેનો ઉદ્ધારનો ઉપાય, બ્રીટીશ સેનાની યુદ્ધયાત્રા, રાજપ્રતિનિધિ સાથે સંયોગ, મહારાવનું આક્રમણ, તેનો પરાજય અને પલાયન તેના ભાઈ પૃથ્વીસિંહનું મૃત્યુ અદભૂત દ્વંદ્વયુદ્ધ, ક્ષમા ઘોષણા, હાર મરદારોનું રીત પોતના ઘેર આવવું, મેવાડના ભગવાન કૃષ્ણના મંદિરમાં મહારાવનું જવું, તેને રાજ્યમાંફરી લાવવાની યોગ, સંતોષજનક અવસાન અંતર્વિવાદની આલોચના, જાલિમ સિંહનું મૃત્યુ તેના ચરિત્રનું વિવરણ

ઉપર વર્ણવેલ સંઘર્ષ થકી જે અગ્નિ પેદા થયો. તેમાં બેનસીબ ગરધનદાસ વિદગ્ધ થયો, તેથી તેણે પ્રાણ ખોયા નહિ, પિતાનો અભિસંપાત મોટા ભાઈનો આક્રોશ અને બ્રીટીશ ગવરમેંટનો વિદ્વેષાગ્નિ એકઠા મળી તેના માથા ઉપર વજ્રની જેમ પડયા તે જાહેરાત દિવસના ભાગમાં સઘળાના રૂબરૂ રાજધાનીથી નિર્વાસિત થયો, ગરધનદાસ, જાલિમસિંહનો વાર્ધક્યનો પુત્ર—તે તેની સાથે અપૂર્વ સ્નેહ રાખતો, ગરધનદાસની મા ઉપર જાલિમસિંહનો અત્યંત અનુરાગ હતે, જે પુત્ર, પોતાના અધિક સ્નેહનો પાત્ર હતો તે પુત્રને કાયમના માટે રાજધાનીમાંથી નિર્વાસિત થયેલો જોઈ, જાલીમસિંહનું હૃદય કંપી ઉઠયું, પુત્ર પિતાનો ગમે તો દ્રોહી હોય પુત્રે પિતાનો હજારો અપરાધ કર્યાં હોય, તેથી શું જન્મદાતા બાપ તેની વિપદનો ભાગીઓ થાય નહિ? સુકુમારમતિ ગરધનદાસનો એ કઠોર દંડ જોઈ જાલિમસિંહના મનમાં પુષ્કળ શોકનો સંચાર થયો. ગરધનદાસના વાસ માટે દિલ્હી અને આગ્રા બે સ્થળ મુકરર થયા તે બેમાંથી ગરધનદાસ વાસ યોગ્ય પસંદ કરે ત્યાં તે નિર્વાસિત થાય, ગરધનદાસે, પોતાના વાસ માટે દિલ્હી પસંદ કર્યું, ત્યાં તે

પોતાના પરિવાર સાથે ગયો મનોવેદનાની પીડાથી તે ત્યા પીડાવવા લાગ્યો, તે શહેરમા તે સ્વતત્રતાથી અહી તહી ફરવા લાગ્યો, ત્યાનો બ્રીટીશ કર્મચારી જરૂર પડે તેને કેટલાક અશ્વારોહી આપતો.

તે દૂરના દિલ્હી નગરના ગરધનદાસ ક્ષુબ્ધ અને વિષણ્ણ ભાવે રાત્રી દિવસ કહાડવા લાગ્યો તે નિર્વાસિત થયો, તેથી અણુમાત્ર ઉત્સાહીત નહોતો, બમણા ઉત્સાહથી ઉત્સાહિત થઈ મત્ર સાધનમા તે તત્પર રહેવા લાગ્યો થોડા દિવસ સુયોગ આવી પડયો, ઇ સ ૧૮૨૧ મા માળવ પ્રદેશના ઝાલોપાર સામત રાજની એક જારજ કન્યા સાથે ગરધનદાસનો વિવાહ સબધ થયો, તે શુભ સબધ સપાદન કરી દેવા તેણે જાલોયા નગરમા જાલા રાજાની સમતિ માગી, રાજાની સમતિ મેળવી તે જાલોયા નગરમા આવ્યો વિવાહ કાળ સપન્ન થયો એટલામા કોટા તરફ ભાવી વિપ્લવના લક્ષણ જોવામા આવ્યા રાજધાનીમા ઘોર અશાતિ છાની રીતે વિરાજવા લાગી, જાલોયા બુદી અને કોટા વચ્ચે ષડયત્ર ચાલવા લાગ્યા, ચતુર જાલિમસિહને એ ગુપ્ત ષડયત્રના ખબર નહોતા, ક્રમે સઘળો વ્યાપાર પ્રકાશિત થયો, રાજધાનીમા વિદ્રોહનો સૂત્રપાત થયો જાલિમસિહ સાવધ થઇ વિદ્રોહીના તપાસમા ફરવા લાગ્યો

સેયફઅલી નામનો એક મુસલમાન તે કાળે રાજ્યવહનનો અધિનાયક હતો, રાજ સરકારમા તેણે ત્રીશવર્ષ ઉત્સાહથી નોકરી કરી તે વિશ્વાસી રાજાનુરક્ત અને વીર્યવાન હતો જાલિમસિહે જાણ્યુ જે સેયફઅલી તે ષડયત્રમા લિપ્ત છે બીજાલોકોનો તેવો વિશ્વાસ નહોતો, જાલિમસિહને તો તેના ષડયત્રમા અવિશ્વાસ નહોતો, પોતાનો સ્વાર્થ દૃઢ રાખવા તેણે રાજકીય સેનાદળમા અને કીલ્લામા પોતાની એક છાની લશ્કરની ટુકડી રાખી, તેણે એવુ કર્યુ જે મહારાજ કીશોરસિહ સેયફઅલી સાથે પત્ર વ્યવહાર ન રાખે કીલ્લામાથી સમાચાર લઇ જનાર પત્ર વાહકને જાલિમની રાખેલી ટુકડી પાસે થઈજવુ પડે ! એવી રીતનુ કૌશલ પકડવાથી વૃદ્ધ જાલિમસિહે જાણ્યુ જે વિદ્રોહ દબાઈજાશે, પણ તેમ ન થતા વિપરીતનિવડયુ, કિશોરસિહે જ્યારેજાણ્યુ જે સૈયફઅલી સાથે વ્યવહાર બધ પાડવા જાલમસિહે એક લશ્કરની ટુકડી મધ્યમા રાખી છે ત્યારે કીલ્લાથી ઉતરી જળપથે સેનાપતિ અને તેની વાહિનીને તેણે કીલ્લામા આણી તે ખબર જાલિમસિહના કાને આવ્યા, ત્યારે અધ રાજપ્રતિનિધિએ એક શિબિકામા બેસી એક સેનાદળ સાથે સેયફઅલી ઉપર હુમલો કર્યો

વિદ્રોહ કરનારની ચેષ્ટાઓ વિફળ ગઇ વિદ્રોહિઓ બુદી રાજ્યમા પલાયન કરી ગયા જેઓ મહારાજ કિશોરસિહ સાથે મળી ગયા તે ભયકર ગડબડાટના સમયમા કાપુરૂષ વિષણસિહે જાલિમસિહનો પક્ષ પકડયો જાલિમસિહ અને કિશોરસિહના વચમા ઉઠેલો મોટો વિવાદ જોઇ બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ વિષમ

રકેટવા પછી શા ઉપાયે બન્નેના માનની રક્ષા થાય, તે બાબતમાં તે નિશ્ચય કરી શકી નહિ. છેવટે અધર્મની પ્રયોજનામાં તે પ્રવૃત્ત થઈ. જાલિમસિંહના સ્વાર્થની રક્ષા કરી વિદ્રોહનું દમન થાય, તો દેશમાં શાંતિ થાય. વળી અંગ્રેજના અધિપત્રના સૂત્રની પણ રક્ષા થાય એવી રીતનો નિશ્ચય કરી બ્રીટીશ એજંટે બુંદીરાજા પાસે સમાચાર મોકલાવ્યા કે, "અગોત્રિય પલાયિત રાજાને આશ્રય આપી આપે આપની આતિથેયતાનો સારો પરિચય આપ્યો. મહારાજના અતિથી સત્કારમાં અમે બાધા આપી શકીએ તેમ નથી. પણ તેથી રાજ્યમાં શાંતિભંગનું કાંઈપણ કારણ પેદા થશે અને રાજ પ્રતિનીધી જાલિમસિંહના વિરૂધ્ધે શત્રુતા પ્રકાશ કરવા પલાયિત કોટારાજ આપના રાજ્યમાં લશ્કર એકઠું કરશે તો આપ વિદ્રોહિ દળના દાયી થશો." નીમચ નગરમાં જે બ્રીટીશ સેના હતી તેના નાયક ઉપર એવો હુકમ ગયો કે ગરધનદાસ જો જાલોયાથી, બુંદીમાં આવવાની ચેષ્ટા કરે તો રસ્તામાંથી પકડીને તેને અમારી પાસે લાવવો. તે ઉદ્યમમાં તેનું મૃત્યુ થાય તેમાં કોઈ પણ જાતની ક્ષતિ નથી. તેનો દેહ સજીવ હોય વા મૃત હોય તોપણ તેને બંદીની અવસ્થામાં લાવવો. એ હુકમ મેળવતાં અંગ્રેજ સેનાપતિ દળ સાથે જાલોયા અને બુંદીના મધ્યમાં છાવણી નાખી સાવધપણાથી ગરધનદાસની પ્રતિક્ષા કરવા લાગ્યો પણ ચતુર ઝાલા વીર અંગ્રેજનો દુરભિસંધી જાણ્યો. બુંદીરાજનો તે કામમાં સંશય છે એમ જાણી ગરધનદાસે મારવાડ તરફ કુચ કરી. દુઃખનો વિષય એટલો કે તે ત્યાં પણ આશ્રય પામી શક્યો નહિ. ત્યારે બેનસીબ ગરધનદાસ દીલ્હિ નગરમાં ગયો. તે દીવસથી તેના ઉપર બ્રીટીશ કર્મચારીઓની તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિ પડી.

એ ઘટના પછી થોડા રોજ ઉપર મહારાજ કિશોરસિંહ પુણ્યમય વૃંદાવનની યાત્રાએ ચાલ્યો. તેના સ્વાભાવિક ધર્માનુરાગની ચિંતા કરી અનેકના મનમાં આવ્યું હતું કે શાંતિમય વ્રજધામમાં વૃંદાવનમાં પોતાના કુળદેવ વ્રજનાથજીના દર્શન કરી મહારાવ કિશોરસિંહ તે સ્થળેજ પોતાના જીવિતનો સમય કહાડશે અને સંસાર વ્યાપારમાં હવે નિર્લિપ્ત રહેશે. તે જે સમયે બુંદીમાં રહેતો હતો તે સમયે ત્યાંના પુરવાસીઓ તેને ધાર્મિક ગણતા હતા.

ચિત્ત વિનોદન વૃંદાવન અને પરમ પવિત્ર વ્રજધામમાં મંદીરે મંદીરે ભમી મહારાજ કિશોરસિંહ ક્રમેક્રમે સંસાર સુખમાં વીતસ્પૃહ થઈ પડ્યો. તેના હૃદયમાં પરમાર્થ ચિંતા ક્રમેક્રમે ઉદ્દિપ્ત થવા લાગી. જયદેવની ગુંજરિત પદાવળીમાં કૃષ્ણ રાધીકાનું સ્વર્ગિય પ્રણય વિવરણ વાંચી તે કવિવર ચાંદભાટની રચેલી યોદ્ધાણુ વિજયગાથા ઉપર કેવળ અનાદરવાળો થયો. એ રીતની હાલતમાં

કેટલોક સમય અતિવાહિત કરી મહારાવ કિશોરસિંહે કોટામાં આવવાનો વિચાર કર્યો. તે વૃંદાવન છોડી મથુરામાં આવ્યો. તેના વધતા વિરાગનું અધિકપણું જોઇ અનેકના મનમાં આવ્યું જે તે હવે અનર્થકર કલહ પરીવારમાં પડશે નહિ. વાજબી મહારાવનું મન વિષય વ્યાપારમાં વિતૃષ્ણ થઇ પડયું હતું. પણ ઉદ્ધત ગરધનદાસે તેને શાંતિ ભોગવવા દીધી નહિ. દીલ્હિ નગરમાં ગયા પછી તે તેજસ્વી ઝાલો વીર ખરેખરા કેદીની જેમ કેદમાં હતો. દીલ્હિમાં રહી કેટલાક સંભ્રમવાળા પ્રતિષ્ઠિત લોક સાથે ષડયંત્ર કરી મહારાવ કિશોરસિંહને સિંહાસન ભ્રષ્ટ કરવા ચેષ્ટા કરતો હતો.

જેની સાથે ગરધનદાસ ચક્રાંત કરી કિશોરસિંહનું અનીષ્ટ કરવા જાતો હતો, તે લોકોએ આવી ચક્રાંતની સઘળી હકીકત કિશોરસિંહ પાસે કહિ. તેઓએ તેનો વિતરાગભાવ દુર કરી સ્વાર્થ સાધવાને તેને તત્પર કર્યો. ત્યારપછી કિશોરસિંહ સેનાબળ એકઠું કરવા લાગ્યો. દિલ્હી અને તેના પડખેના પ્રદેશના અનેક આશામીઓ આવી તેને મળ્યા. તે સઘળા લોકો સાથે તે કોટા તરફ ચાલ્યો. તેણે અડખેપડખેના રાજાઓને કહ્યું જે, "બ્રીટીશ ગવરમેંટની સંમતિથી હું રાજક્ષમતા ફરી મેળવવા કોટામાં જાઉં છુ." એ વાત ઉપર સઘળાને વિશ્વાસ આવ્યો. વળી તે સઘળા તેના કાર્યની સાફલ્યતા કરી દેવા તેના વાવટા નીચે એકઠા થયાં એ રીતે ડગલે ડગલે તેનું દળબળ વધતું ગયું. ઈ. સ. ૧૮૨૧ના વર્ષાકાળના શેષભાગે મહારાવ કિશોરસિંહના પક્ષમાં ત્રણ હજાર લોક ભળી ગયું. તે સૈન્ય સાથે તે ચંબલને ઉતરી પડયા. ત્યાંથી તેણે પોતાના રાજ્યના સરદારોને એ ઘોષણાનો પત્ર મોકલ્યો, "જો અધર્મના ગ્રાસમાંથી ધર્મની રક્ષા કરવા કોઇનો અભીલાષ હોય તો તેણે જલદી અમારો પક્ષ પકડવો." એ ઘોષણાપત્ર મળ્યું કે તરત જાલિમસિંહનો ત્યાગ કરી હાર સરદારોએ સ્વેચ્છાક્રમે કિશોરસિંહનો પક્ષ પકડયો. સઘળા મહારાવની સાથે મળી ગયા. એ સઘળા લોકને આદરથી ગ્રહણ કરી કિશોરસિંહ બોલ્યો, "બંધુઓ ! હું વિવાદ કરવા ચાહતો નથી યુદ્ધમાં હું ગુંથાવા ઈચ્છતો નથી. બ્રીટીશ ગવરમેંટે જે સ્વત્વપત્ર આપી આપણી સાથે મૈત્રીબંધને બંધાયેલ છે. કેવળ તે મૈત્રીબંધનની સાર્થકતા ચાહું છું.

એ રીતે એક માસ વહી ગયો. ત્યારપછી મહારાવ કિશોરસિંહે બ્રીટીશ એજંટને એક પત્ર લખી પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. તે પત્રથી તો તેણે ન્યાયનું સંમાન રાખવા ચાહ્યું.

એ ભયંકર સંઘર્ષ કાળમાં દેશી વિદેશી સઘળું સૈન્ય પોતાના વૃદ્ધ પાળક કિશોરસિંહના પક્ષમાં આવી ગયું. જાલિમસિંહ, પોતાના પક્ષમાં થોડા લોકને જોઇ વિષમ શંકિત થયો. સઘળા ઉપર તેનો અવિશ્વાસ જન્મ્યો. ધર્મનો

એવો અવિહત પ્રભાવ છે જે તે જ્યાં ત્યાં જય પામેજ. યુદ્ધ બાદ ઝાલીમસિંહ મોટી આફતમાં પડ્યો. બ્રીટીશ ગવરમેન્ટને પણ સામાન્ય સંકટ નહોતું. એક તરફ ધર્મનો પવિત્ર માર્ગ બીજી તરફ અધર્મનો અંધકુપ હતો જો ઉપકારી બંધુ ઝાલીમસિંહ તરફ કૃતજ્ઞતાનો પ્રકાશ થાય તો તેથી અધર્મના અંધકુપમાં પડવું પડે અને તેની સાથે મોટા કલહમાં આવી જવાનું થાય. અને જો ન્યાયના સન્માનની રક્ષા કરી એક રાજ્યનો ઉપકાર થાય તો ધર્મના પવિત્ર માર્ગમાં અગ્રસર થતા મિત્રને મોટું નુકશાન થાય તેમ છે ઝાલીમસિંહે બ્રીટીશ ગવરમેન્ટનો ભારે ઉપકાર કર્યો છે વળી બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ મહારાવ કિશોરસિંહ સાથે ધર્મબંધને બાબદ્ધ બ્રીટીશ ગવરમેન્ટની ભારતવર્ષમાં સર્વભૌમ ક્ષમતા. જે નવી પ્રતિજ્ઞા કરી બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ મહારાજ સ્વર્ગીય ઉમેદસિંહ સાથે બંધાયેલ હતી તે પ્રતિજ્ઞા શું તેણે પાળવી ન જોઈએ? જો પ્રતિજ્ઞાપાલન બ્રીટનનું કર્તવ્ય છે એમ મુકરર થાય તો તેણે મહારાવ કિશોરસિંહનો પક્ષ પકડવો જોઈએ

બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ મોટા દુ:ખમાં પડી સંપત્તિના ગુરુત્વ શું ન્યાયની અવમાનના કરીને અન્યાયને સન્માન આપશે? ને અધર્મને આશ્રય દેશે! ત્યારે ઝાલીમસિંહના જુના અનુગતો ઝાલીમસિંહના કરેલા ઉપકાર ભુલી કિશોરસિંહના પક્ષમાં ગયા ત્યારે અંગ્રેજ શું તે રાજક્ષમતાપહારીનો પક્ષ પકડશે! ખરેખર અંગ્રેજ વિષમ સંકટમાં પડ્યા

તે સંકટમાંથી નીકળી જવા ચતુર અંગ્રેજોએ એક કૌશલ પકડ્યું. ઝાલિમસિંહને વિષમના બંધનમાં જોઈ તેઓએ વિચાર્યું જે હવે ઝાલિમસિંહ આ સમયે તો મહારાવની સાથેના સઘળા વાંધા કઢાવી નાખી તેના હાથમાં પોતાની ક્ષમતા નાખી દેશે એ વાતનું અનુમાન કરી તેઓ કેટલોક સમય તટસ્થ રહ્યા. બન્ને પક્ષમાંથી એક પક્ષ પણ વિનીતભાવમાં આવ્યો નહિ. બ્રીટીશ સાથે થયેલા સંધિપત્રના એક નકલ એજન્ટ પાસે મોકલી, મહારાવ કિશોરસિંહે પુછ્યું જે "આ સ્વત્વ પત્રની પ્રતિજ્ઞા પાલિત થશે કે નહિ" તે સમયે નિરપેક્ષ તટસ્થ મહાત્મા ટૉડ સાહેબે કહ્યું "મૂળ સંધિ પત્ર જો પૂર્વોક્ત પ્રતિજ્ઞા ભંગ સંયુક્ત થયા હોત તો આ નવો ગડબડનો ઉદ્ભવ થાત, વળી તેમ થવાથી તેના પવિત્ર ધર્મનો વ્યભિચાર ન થાત, અને સાર્વભૌમ સત્તાને ન્યાયને ધર્મના અપયશ કહેવાઈ નિંદિત અને કલંકિત થવું ન પડત"

મહારાવ કિશોરસિંહ અને ઝાલીમસિંહ બન્નેના કલહની પડ્યો. બ્રીટીશ ગવરમેન્ટ બન્નેની બે બુમની તેણે નવી બાબતનો નિવેડો લાવવા ચાહ્યું, કોઈએ પોતપોતાનો સંકલ્પ છોડ્યો નહિ, ત્યારે યુદ્ધ અનિવાર્ય અને ...

ભાવી થઇ પડયું. અંગ્રેજ બંધુની સારી સલાહથી જ્યારે નીવેડો ન આવ્યો. ત્યારે તલવારથી નીવેડો આવશે, બ્રીટીશ ગવરમેંટે જાલીમસિંહનો પક્ષ પકડયો. ત્યાર પછી અંગ્રેજની સેના જાલીમસિંહની સેના સાથે ભળી જઈ રાજકીય સેના ઉપર ચાલી. કાળી સિંધુ નામની નદીના અપર પારે મહારાવ કિશોરસિંહ પોતાની સેના લઇ ઉભો હતો. જાલીમસિંહની સેના તે નદીના તીરે આવી તે સમયે વર્ષાકાળ કેટલાક દિવસના પ્રબળ ધારાપાતથી નદી બે કાંઠામાં પૂરથી છલકાઇ ગઇ હતી વિપક્ષ સેના તે નદી ઉતરી શકી નહિ. એ રીતે થોડા સમયનો વિલંબ થયો તે અર સામાં એજંટ મહારાવની પાસે ગયો. તેને સત્યપરામર્શ આપી, યુક્તિથી સમજાવી અનર્થકર યુદ્ધથી વિરામ પામવા તેણે કહ્યું. તેણે કિશોરસિંહને અનેક યુક્તિયો દેખાડી. તેણે તેની સાથે તર્ક વિતર્ક કર્યા. પણ તેથી કાંઇ વળ્યું નહિ. યુદ્ધ કરવા મહારાવે દ્દઢ સંકલ્પ કર્યો. ટાડ સાહેબે જ્યારે તેને સમજાવી કહ્યું " મહારાજ ! આપ જોતાં નથી જે યુદ્ધથી આપનો પરાજય થવાની વિશેષ સંભાવના છે ? મહારાવે નિર્ભય ચિત્તે જવાબ આપ્યો, તે તો હું સ્પષ્ટ જોઉંછું. પણ આશા પિપાસામાં જલાંજલિ દઈ સંમાન અને પુરૂષત્વને રસાતળે ડુબાવી કોઇ નિશ્ચિંત બેસે અરે ! મહાશય ! મેં બ્રીટીશગવરમેંટના તરફ શું અન્યા યાચરણ કર્યું છે. તે આ પ્રમાણે મારા ઉપર એવો અધર્મ ચલાવે છે. અંગ્રેજ રાજ અમારા શિરોમણિ અને આપ અમારા પરમ મિત્ર અને બંધુ "

સુયોગ પામી એજંટ સાહેબે કહ્યું " ત્યારે તમે અમારી વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ નથી રાખતા. ! અમારો અનુરોધ કેમ અગ્રાહ્ય કરો છો ! મહારાવના મંગળ, શિવાય હું કોઇ દિવસ અમંગળ ચાહતો નથી "

કિશોરસિંહે પોતાનો સંકલ્પ છોડયો નહિ. મહાત્મા ટાડ સાહેબનું એ સુવહ્નભાવ પૂર્ણ વચન સાંભળી તેણે વિષાદ સાથે કહ્યું. એજંટ સાહેબ ! હું સઘળું સમજ્યો. મહારાજ ગુમાનસિંહે જે જાલીમસિંહને ફોજદાર પદે અભિષિક્ત કરી ગયેલ છે, આજ તેનો પૌત્ર તે ફોજદાર પાસે કેમ કરી પોતાના સંમાન ગૌરવને વેચી દે ! જયારે હારકુળમાં જન્મ થયો છે. ત્યારે તેના પૂર્વ ગૌરવ ઉપર શીરીતે જલાંજલિ આપું. પૃથ્વીમાં આવી, જયારે સંમાન જાય ત્યારે જીવવું વ્યર્થ છે. રાજા થઇ રાજક્ષમતા ન પમાય ત્યારે જીવવાનું પ્રયોજન શું ! આ ક્ષણે પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું.જે સંમાન રક્ષા કરવી. નહિ તો યુદ્ધસ્થળે જીવ આપવો. "

છેવટે યુદ્ધ અવશ્યંભાવી થઇ પડયું. આજ રાજા અને રાજપ્રતિનિધિ પર સ્પરના શોણિતપાત કરવામાં દ્દઢ નિશ્ચયવાળા થયા. સ્વાર્થ ભયાનક અનર્થવાળો છે ઇ. સ. ૧૮૨૧ ના અકટોબરના પહેલાં દિવસે અધરાજ પ્રતિનિધિનું સેનાદળ મહારાવ કિશોરસિંહ ઉપર હુમલો કરવા તત્પર થયું. જે સેના દળમાં પ્યાદાની

આઠ ટોળી બત્રીશ તોપ અને સવારોની ચાદ ટોળી હતી નાથીમસિંહની તેટલી સેના હતી જે અગ્રેજ સેનાએ આવી નાથીમસિંહને આનુકૂલ્ય આપ્યુ તે રાજ પ્રતિનિધિની પડખે ચાલતી જે સ્થાનમાથી થઇ શત્રુ સેના અગ્રસર થઇ તે સ્થલ અગમ હતુ તે અગમ સ્થાનમા થઈ એક નદી વહેતી હતી મહારાવ કિશોરસિંહે તે નદીના એક ઉચા ભાગ ઉપર પાતાની છાવણી રાખી હતી પોતાના પગવાન છોડી તે દલ સાથે નદીની નીચ ભૂમિ ઉપર આવ્યો

શત્રુ સેના રાજ પ્રતિનિધી સાથ્મો હાથ દૂર હતી સદાન્ત ગોપ્ટે અ ગ્રેજ સેનાપતિને સર્વ નાશ યુદ્ધ બધ રાખવાનુ મ્હુ તે મહારાવ કિશોરસિંહ પાસે ગયો બન્ને દલની મધ્યસ્થ સ્થલમા રહી તેણે મહારાવ અને તેના સેના સામતને કહ્યુ હજી પણ નથી તમારા ભવિષ્યદર્શનથી દૂર રહો ! હજી પણ સમય છે તમારા સઘળા દોષ અને અપરાધ માફ થાશે રાજ પ્રસ્તાવ ઉપર સમત થાઓ અને મહારાવને મોટા સમાનથી કોટાના સિહાસને બેસાડી દેશને પરોપકાર કરો ! જે સમયે એવી રીતને પ્રસ્તાવ ચાલતો હતો તે સમયે બન્ને પક્ષના ચતુર વીર સૈનિક એક બીજાના સમુખીન થયા કિશોરસિંહે કહ્યુ મારા સમાનની રક્ષા કરી અમાનક પ્રસ્તાવના સમત થાઓ તો હુ યુદ્ધ સ્થળથી પાછા ફરૂ નહિતો અદષ્ટમા હશે તે થાશે

બોલતા બોલતામા બન્ને ... સૈન્ય સમુખિન થઇ યુદ્ધ ત્યા તત્પર થયા મહારાવની ખાન સેના ... નાથીમસિંહના દળબળ સાથે સમો થયો શત્રુ સેનાના અનિરત ગાળા આવવા લાગ્યા તોપોની ગર્જનાથી ચારે દિશા અવાજ થ ... દિશાઓ નજર થાતી ત દિશાથી ગોળાના વરસાદ આવવા લાગ્યા રાજકીય સેનાના અનેક વીર પડયા પણ તેવી રીતે નિર્ભય શત્રુ ન ... પણ સઘળા બનવા ... આધીન થયા ફ્તેહાબાદ અને દોલપુરના રણ ક્ષેત્રના પારવશને જ વીયાર તિ એક્વાર પ્રથક વેગે સત્રી દર્યો હતો તેવો આજ પણ સત્રી ... ત સ્વામી ધર્મ, જે રાજભક્તિ તે વખતે રહેલાનુ ... દુનીયામા ... અને મૂર્તિમાન્ થઇ, આજ સ્વાધીનતાપ્રકાશ રાજુના પ્રાણ મહારાજ ... માં ... "જે ... " ... ને ... યુદ્ધ સ્થલે પડવા લાગ્યા ... રાજપુતાએ ... ગનુના ... ભાલ ... ચારે તરફ ... હાથી દીધી નાથીમસિંહ ... પાસે પડયા નાથીમસિંહની ... પાસે ... નાના પ્રીતીક ... ને ... પર ... થઇ મહારાવ કિશોરસિંહે યુદ્ધસ્થલ છોડવાનો વિચાર ... રાજકીય પ

પલાયનકરી ગઇ બ્રીટીશ પલટન તેની વાનેપડી મહારાવ કિશોરસિંહ ઉપર હુમલો કરવા ઘોડા સ્વારોને હુકમ થયો તેજસ્વી મહારાવ કિશોરસિંહ કેટલાક હાર વીરોથી પરિવેષ્ટિત થઇ અકંપિત હૃદયે નદીના તે ઉંચા તટ ભૂમ ઉપર ઉભો રહયો. શત્રુ સેનાને પાસે આવતી જોઇને પણ તેનુ એક પણ રૂવાડુ હલ્યું નહિ, રણદક્ષ અંગ્રેજ સેનાની પાસે સઘળુ વ્યર્થ ગયુ.

બ્રીટીશ સેનાનું પુષ્કળ પૌરૂષ જોઇ કિશોરસિંહ અનુત્સાહિત થયો નહિ. તેની નાની સેના પણ લોઢાના કોટ પ્રમાણે અચળ રહી તે જોઇ બ્રીટીશ યોદ્ધાઓ ચમકિત અનેવિસ્મિત થયા કિશોરસિંહની સેનાનો અચળભાવ જોઇ બ્રીટીશ યોદ્ધાઓના દીલમા ભારતવર્ષના સૈનિકોનું પુરૂષત્વ આવ્યુ. હુકામા કિશોરસિંહના હાર વીરોએ પીઠ દેખાડી નહિ. તેઓના અવ્યર્થ સંધાને બે સાહસિક અંગ્રેજ યોદ્ધા તે સ્થળે પડયા. તેઓના વીર્યવાન સેનાપતિએ અતિકષ્ટે પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરી. તેની પાસે રહી આદિલીએ આવી તેની રક્ષા ન કરી હત, તો તે સેનાપતિનો પ્રાણ જાતજ, બે યોદ્ધાને મારી નાખી અને સેનાપતિને ઘાયલ કરી શત્રુ સેના કેટલોકકાળ સ્તંભિતરહી ત્યારપછી મહારાજ કિશોરસિંહ રણસ્થલથી વિદાયપામ્યો તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી જે અંગ્રેજના ઉપર પોતાએ પહેલો હુમલો કરવો નહિ. તે પ્રતિજ્ઞા તેણે આજપાળી, તેનો રણસ્થલથીવિદાયગીરીનો ઉદ્યોગજોઇ હતોદ્યમ શત્રુ દળનુ સાહસ વધ્યું તેઓએ ફરીથી કિશોરસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો કિશોરસિંહ તે સમયે એક મકાઇના ક્ષેત્રમા પેશી ગયો, કિશોરસિંહનો સંહાર કરવા ત્રણ બ્રીટીશ સ્વારો તે મકાઇના ક્ષેત્રમા પેઠા તેઓએ ગોળીનો વરસાદ વરસાવ્યો. જેમાંથી એક પણ ગોળી મહારાજ કિશોરસિંહ કે તેના માણસોને વાગી નહિ,

મહારાવ કિશોરસિંહના નાના ભાઇ વીર પૃથ્વીસિંહે તે યુદ્ધમાં મોટાભાઇ કિશોરસિંહને મારી મદદ આપી, પૃથ્વીસિંહનું હૃદય, રજપુતના પ્રકૃત ગુણગ્રામથી વિભૂષિત હતુ, વીરકુલ હારકુળમા જન્મી તેણે પૂર્વ પુરૂષનુ ગૌરવ ઉદ્ધાર કરવા પ્રતિજ્ઞા લીધી તે પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે પચીશ સ્વારો લઇ તે મોટાભાઇ કિશોરસિંહ સાથે મળ્યો, શત્રુની સાથેના યુદ્ધમા તેના ઘણા સહચર નાશ પામ્યા. તે પણ વિષમ રીતે ઘાયલ થયો, ઘાયલ થઇ તે એક ખેતરમા પડયો બ્રીટીશ સેનાના સૈનિકોએ તેને તે ખેતરમા દેખ્યો તેઓ તેને એક ડોળીમા નાખી તેઓની છાવણીમા લઇ ગયા તેની ઉપયુક્ત ચિકિત્સા થવા લાગી પણ ભાગ્યહીન પૃથ્વીસિંહ યુદ્ધના બીજાજ દિવસે મરી ગયો તેની ચિકિત્સા કરવામા ખામી નહોતી. પણ મૃત્યુકાળ પાસે આવવાથી હારબાજ ચિકિત્સા નિષ્ફળ થઇ. પૃથ્વીસિંહનું હૃદય ઉંચુ અને સાહસે પૂર્ણ હતું મૃત્યુના પ્રાક્કાળે તે એક ઘડી પણ ભય પામ્યો નહિ. જે કાળેમૃત્યુ કાળની કમળછાયા તેના સઘળા અંગ ઉપર પડી, ત્યારે

ત્યાર પૃથ્વીસિંહે આહટને ધિક્કાર આપી. પાસે રહેલા એજંટ સાહેબને કહ્યું, ' સાહેબ ' હું મૃત્યુથી ભય પામતો નથી. હું મારી પ્રતિજ્ઞા આપવા રણસ્થલે પડયો. હવે મારે બચવાનો ઉપાય નથી, સ્વાધીન જીવન કહાડવું, રજપુતોના પક્ષમાં વિડંબના લરેલું છે ત્યાર પછી તેણે છાવણીની પાસેના એક આડતરફ આંગળી કરી કહ્યું " સાહેબ મારૂં પાંચ ભૌતિક શરીર નાશ પામશે પણ મારો અનશ્વર પ્રેતાત્મા એ વૃક્ષ ઉપર રહી અમારા પિતૃ પુરૂષનું લીલાસ્થળ જોતો રહેશે " ત્યાર પછી પૃથ્વીસિંહે પોતાની તલવાર મુક્તા માળા અને બીજા અલંકારો, એજંટના હાથમાં આપ્યા, અને ધીરે ધીરે બોલ્યો " આ સ્થળે આપજ મારા પરમ બંધુ છો. આજથી આપ આ અલંકારોના અને મારા પુત્રના રક્ષક છો, આ ક્ષણે આપના તરફથી આશ્વાસ મેળવી હું સુખથી મરીશ, " સહાય એજંટે મુમુર્ષુ રાજપુત્રને સારો આશ્વાસ આપ્યો.

તેજસ્વી પૃથ્વીસિંહ, ધર્મયુદ્ધમાં મુઓ નહિ, એક વિશ્વાસઘાતક મનુષ્યે તેને છાનાછાની તેની પીઠમાં શુલ માર્યું. પીઠથી વેધ કરી, તેશુલ તેના હૃદયમાં નીકળ્યું આઘાત પામી તેણે બાણ વિદ્ધ કેશરીની જેમ પછવાડે જોયું. પણ તેણે તે પાપાત્મા નરાધમને જોયો નહિ, તે આઘાતે હારવીર પૃથ્વીસિંહ ઘોડા ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડયો. તેના મૃત્યુથી જાલિમસિંહ અને તેના ઉત્તરાધિકારીઓ નિષ્કંટક થયા

મહારાવ કિશોરસિંહ, મહારાના હેત્રમાં પેઠી થોડા સમયમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયો મહારાં એટલી ઉંચાઈવાળી હતી જે મહારાવ કિશોરસિંહનો હાથી તેમાં ચાલતો દેખાતો નહિ જે પદાતિક સૈનાએ તેને મદદ આપી હતી. તે પલાયન કરતા ક્ષીરીશ મધાદોની સન્મુખે આવી. નિષ્ઠુર શત્રુઓએ તેઓના કટકેકટકા કર્યા.

તે ભયાનક યુદ્ધમાં મહારાવ કિશોરસિંહ અને તેના નોકરોએ જે આત્મત્યાગ બતાવ્યો તે જોઈ શત્રુપક્ષના વીર પુરૂષો ચમત્કૃત થયા. તે યુદ્ધમાં બે હાર વીરોએ જે પરાક્રમ બતાવ્યું તે પરાક્રમને જોઈ ખુદ મહાત્મા ટૉડ પણ વિસ્મિત થયો તેણે કહ્યુ જે " ગ્રીસ અને રોમના પૌરાણિક ગ્રંથોમાં તે તે દેશના વીર પુરૂષોની જે વીરગાથા છે, તે વીરગાથા મેં વાંચી છે, તે બે હાર વીરો તે વીર ગાથાના વીરોના સમકક્ષ છે જે સ્થળે એ યુદ્ધ થયું તે સ્થળ અસમ અને પ્રવણ હતું. તેના મધ્યમાં થઈ એક નાની નદી પ્રવાહિત, તે નદીની એક દિશાએ તેની તટભૂમિ પ્રવણ, બીજી દિશાએ તટ ભૂમિ એક મોટા કોટ જેવી ઉંચી. જાલિમસિંહની પદાતિ સેના દશશ્રેણીમાં વિભાગ પામી, તે ઉંચી તટભૂમિમાંથી નીકળી એટલામાં એક પાસેની ઝાળીમાંથી તેના ઉપર ગોળીનો વરસાદ થયો.

સઘળાઓ વિસ્મિત અને ચમકિત થયા, તેઓએ તે પરાળની ગાળી તરફ નજર કરી. તેમ કરવાથી તેણે જોયું તેથી તેઓનો વિસ્મય બમણો વધ્યો, જાલિમસિંહના સૈનિકોએ જોયું જે બે યોદ્ધા ગાળીના માથા ઉપર ઉભા રહી ગોળીબહાર કરે છે. જાલિમસિંહના સેનાદળે બે મીનીટ નિસ્પંદ ભાવે તેના તરફ જોયું. યુદ્ધ માટે અનુમતિ મેળવી તેણે તે બન્ને યોદ્ધા ઉપર ગોળીઓ ફેંકી. વીશ પચીશ ગોળીઓ તેઓના ઉપર ગઇ તોપણ તેઓ એક ડગલું પણ ખસ્યા નહિ, શત્રુ સેનાની અસંખ્ય ગોળીથી તેઓને કાંઈ થયું નહિ, પણ તેઓના અવ્યર્થ સંધાને શત્રુઓના ઘણાં માણસો ભૂમિશાયી થયાં, ત્યારે જાલિમસિંહની સેનામાંથી બે આશામીએ તોપ તૈયાર કરી. તોપના ગોળા ફેંકતા તે બન્ને વીર પુરૂષ ઉપર ચાલ્યા. પણ તેથી તેઓનું કાંઈ થયું નહિ, પણ સત્રુ સેના કમજોર થાતી ગઈ. છેવટે શત્રુ સેનાપતિએ તેઓના ઉપર અસ્ર ફેંકવા પ્રતિષેધ કર્યો, તેણે પોતાના સૈનિકોને કહ્યું એવા માણસના પ્રાણ હરવા યુક્ત નહિ, ચાલો ? આપણે તેને પકડી લઇએ, વળી તેમાંથી કોઇની હીમ્મત હોય તો તેની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરીએ શત્રુસેના માંહેથી બેરોહીલા સૈનિકો હાથમાં ખડક લઇ પર્વતની ગાળી ઉપર ચઢયા. બાકીના સઘળા મુંગા રહી ઉભા રહ્યા તે બન્ને વીરો, ગાળી ઉપર ચડેલા રોહીલા સૈનિકો સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ગુંથાયા; છેવટે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં તે વીરો પડયા.

રજપુતો રાજભક્ત રાજાને તેઓ દેવની જેમ ગણે છે. રાજાના માટે તેઓ સર્વસ્વ ત્યાગ કરે છે. રાજભક્તિ તેઓની અસ્થિમજ્જામાં વિરાજે છે. મહારાજ કિશોરસિંહના સ્વાર્થ રક્ષણકાળે સઘળી હાર સમિતિમાં તે સ્વામિધર્મનું સંપૂર્ણ ચિન્હ જોવામાં આવ્યું. રાજક્ષમતાપહારી જાલિમસિંહના તાબામાં રહી કામ કરવાનું સઘળા રજપુતોના પક્ષમાં દુઃસહ હતું. નીતિજ્ઞ જાલિમસિંહે સઘળા ને સંતુષ્ટ કર્યા પણ તે રાજભક્ત સરદારોને સંતુષ્ટ કરી શકયો નહિ. તેઓએ જાલિમસિંહનો ત્યાગ કરી, પોતાના રજપુત રાજાનેપકડયો.

તે ભયાવહ યુદ્ધ પછી તેઓએ કિશોરસિંહનું અનુગમન કર્યું. તેઓ પાર્વતી નદીના તીરે જઈ તેની સાથે રહ્યા નદીમાં તે સમયે નૌકા વિગેરે કાંઇ નહોતું. નદી તરી પારે જવાની સહુને ફરજ પડી. નદી તરીને તીરે આવ્યો. એટલામાં તેનો ઘોડો પૃથ્વી ઉપર પડી મરણ પામ્યો. ત્યારપછી મહારાજ કિશોરશિંહ પોતાના એક અનુચરના વાહન ઉપર બેઠો. અને ત્રણસો સવારો સાથે તે વઢોદરા નગરમાં પહોંચ્યો. બ્રીટીશ સૈનિકો તેની પાસે ગયા નહિ, એટલે કિશોરસિંહને થોડી ઘણી શાંતિ મળી.

વરદા નગરમાં થોડા રોજ રહી મહારાજ કિસોરસિંહ મેવાડ તરફ ચાલ્યો. તેના સઘળા ઉદ્યમ નિષ્ફળ ગયા. તેની સઘળી ચેષ્ટા વ્યર્થ ગઇ. તેની આશાઓ

ગળુ કાપી નાખ્યુ ત્યારપછી સઘળાએ જાણ્યુ જે તે પ્રતારક જયપુરની પ્રજા માહેલો આશામી

એ શોચનીય દશ્યનો અભિનય થઈ ગયા પછી મહારાવ કિશોરસિંહ પુણ્યમય નાથદ્વાર ક્ષેત્ર છોડી પોતાના રાજ્ય તરફ ચાલ્યો, વર્ષના શેષ દિવસે, રાજપ્રતિનિધિ બ્રીટીશ એજંટની સાથે કોટારાજ કિશોરસિંહના પ્રત્યુદ્ગમનના માટે બહાર નીસર્યો આજ રાજાને પોતાના રાજ્યમા આવતો જોઈ કોટાની પ્રજા પરમાનંદે પુલકિત થઇ સઘળાએ મોટા હર્ષે તેની અભ્યર્થના કરી, તે શુભદીને શુભ ક્ષણે કોટાનો અધિપતિ મહારાવ કીશોરસિંહ પિતૃ પુરૂષના સિંહાસને ફરી બેઠો ભ્રાતૃદ્રોહી વિષ્ણુસિંહ કોટાથી દશ કોશ દૂરે આતા નામના નગરમા જઈ રહ્યો મહારાવ કિશોરસિંહે તેની જાગીરમા વધારો કર્યો

એ રીતે કોટાનુ પ્રચંડ તોફાન પ્રશમિત થયુ કોટાના દગ્ધ હૃદયમા શાંતિજળ રેડાયુ પ્રતિદ્વંદ્વીઓમા ફરીથી સુહૃદભાવ સ્થપાયો, સઘળાઓ અતીત ઘટના ઉપર જલાંજલી લઇ તે ભુલી જઈ સુખથી સમય કહાડવા લાગ્યા એ નવી મિત્રતા વધારે દૃઢ કરવા એજંટ સાહેબ કોટામા એક માસ વધારે રહ્યો તેના વિશેષ અનુરોધથી અને ઉદ્યોગથી અનેકનો બદ્ધમૂળ વિદ્વેષભાવ ઉન્મૂલિત થયો તેણે મહારાવ કિશોરસિંહ અને મધુસિંહની વચ્ચે મનુભાવ મટાડી દીધો મહારાવ કિશોરસિંહે સુહૃદભાવે મધુસિંહના ગળામા હાથ નાખ્યા મધુસિંહે કિશોરસિંહ પાસે ક્ષમા માગી, તેની સાથે શિષ્ટાચારથી વર્તવા લાગ્યો જે મધુસિંહ કિશોરસિંહનો શત્રુરૂપ હતો જે મધુસિંહ, કિશોરસિંહનો સર્વનાશ કરવા ચારે તરફથી ચેષ્ટા કરતો હતો, આજ તે મધુસિંહ અને કિશોરસિંહ બંધુભાવે ભેટયા કપટહૃદય જાલિમસિંહ પણ બહારથી આનંદ દેખાડવા લાગ્યો

વિષાદમય અતીત ઘટનાઓનુ એવી રીતનુ આનંદમય પરિણામ જોઈ, જાલિમસિંહ રાજધાની છોડી પોતાની છાવણીમા આવ્યો, અને સઘળા કોટા રાજ્યમા ફરી સઘળી પ્રજાને ખુશ કરવા તેણે મુકરર કર્યું, કેટલાક દિવસથી રાજ્યમા ફરવાની સઘળી ગોઠવણ થઇ, ત્યારપછી આંધળો એશી વર્ષનો રાજપ્રતિનિધિ જાલિમસિંહ કોટાના નગરે નગરે ફરવા લાગ્યો તેનો ઉદ્દેશ સપૂર્ણ રીતે સફળ થયો રાજ્યમા તેણે સઘળે શાંતિ કરી, વળી આબાદી કરવામા તેણે કસર રાખી નહિ, ભયંકર તોફાન અને બળવાથી કોટા રાજ્ય રસાતળે જવાની તયારીમા હતુ તે કોટા રાજ્ય હવે સારી સ્થિતિમા ઉદ્ધાર પામ્યુ રાવ કિશોરસિંહ રાજકાર્યની સુખથી પર્યાલોચના કરવા લાગ્યા, સરદાર અને સામંતો પોત પોતાની જાગીર ઉપદ્રવ વિના ભોગવવા લાગ્યા, પ્રજા નિશ્ચિંતચિત્તે પોત પોતાની વૃત્તિ પકડી પોત પોતાનો આનંદથી નિર્વાહ કરવા લાગી, રાજ્યનુ મંગળચારી સઘળા બ્રીટીશ

ગવરમેંટને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા, તે ઘટના પછી જાલિમસિંહ પાંચ વર્ષ જીવ્યો. જે હૃદયે ઉંચી દુરાકાંક્ષાનીતૃપ્તિ માટે કોટા રાજ્યને મથી નાંખ્યું, તે હૃદય શાંતિભાવ પામી આલોકથી વિદાય પામ્યુ.

જાલિમસિંહ પોતાના સંકલ્પને અસંપન્ન રાખતો નહિ. પંચાસી વર્ષો તેના માથા ઉપરથી ચાલ્યા ગયા પણ તેણે એક મિનિટ પણ તેના કર્તવ્યની અવહેલા કરી નથી તેના અસાધારણ વિવેક જ્ઞાનમાં જે એકવાર કરવા લાયક જણાઇ આવે તે તે સારી રીતે કરી દેખાડતો તે સારી રીતે જાણતો હતો, જે રજપુતોનું રાજસ્થાનના તરંગની પીઠ ઉપર સ્થાપિત છે. જાલિમસિંહ કાર્યમાંથી ફારક થઈ સરદારો સાથે મૃગયાવ્યાપારમાં ગુંથાતો હતો, છેવટે જે દિવસે તેની દૃષ્ટિ શક્તિ નાશ પામી તે દિવસથી તે ઘોડા ઉપર નહિ ચડી જતા પાલખીમાં ચડી જાતો હતો.

જાલિમસિંહ સર્વ શાસ્ત્રમાં પારદર્શી હતો. રાજનીતિ, સમાજ નીતિ, ધર્મનીતિ, પુરાતત્વ, શિલ્પ વાણિજ્ય અને કૃષિકાર્ય વીગેરેની વિદ્યામાં તેની અગાધ શક્તિ હતી જે સ્થળે એકવાર એક ઘાસનું તરખલું ઉગતું નહિ તે સ્થળે જાલિમસિંહની દૃષ્ટિ વિદ્યાથી જમીન રસાળ થઈ સારી પેદાશ આપવા લાગી. રાજધાનીના પડખાના પર્વતની ટોચ ઉપર ખાડા ગાળી માટી પુરાવી તેમાં અરગસ્તાન સિંહલ અને મલાક્કાના ફળદ્રુપ ઝાડો મંગાવી રોપ્યાં, મલબારથી નાળીયેરના ઝાડ, કાબુલથી અનારના ઝાડ, આગ્રાથી નારંગીના ઝાડ વીગેરે મંગાવી કોટામાં તેના બાગોમાં રોપાવ્યા. એ સઘળા ફળાઉ ઝાડને પાણી પાવા ત્રીશહજાર રૂપીયા ખર્ચી તેણે કુવા ખોદાવ્યા જાલિમસિંહ ઉત્કૃષ્ટ અતર, ગુલાબજળ અને કેવડાનું જળ ખેંચી શકતો હતો, તેના શાસનકાળમાં કોટામાં બનેલી બંદુક બુંદીના શસ્ત્રાસ્ત્રને ધિક્કારતી હતી.

યૌવનાવસ્થામાં જાલિમસિંહનો એક નિષ્ઠુર વિષયમાં મોટો આમોદ હતો. તેને મલ્લ યુદ્ધ જોવાનો બહુ શોખ હતો, તે સઘળા મલ્લના હાથમાં વાઘનખ નામનું એક અસ્ત્ર આપતો, તે મલ્લો તે અસ્ત્ર વડે ઘણી પીડા પામી છેવટે પ્રાણ ગુમાવતા એવું લોમહર્ષણ પાશવ યુદ્ધ જોઈ જાલિમસિંહ આહ્લાદિત થતો! બુંદીના રાજયોગી ઉમેદસિંહના વિશેષ ઉદ્યોગથી એ અધમ વ્યાપાર બંધ થયો.

અંબર.

પ્રથમ અધ્યાય.

અંબરનું પ્રાચીન નામ, કચ્છાવહની ઉત્પતીનું વિવરણ, રાજા નળે કરેલ નળાવળની પ્રતિષ્ઠા, ઢોલારાવે કરેલ ઘુંદરનુ સ્થાપન, તે સબધે એક વિચિત્ર ગપ્પ, ખોગંગના મીનરાજા ઉપર તેની વિશ્વાસઘાતકતા, નીર ગુર્જર સરદારની દુહિતાના સાથે વિવાહ, ઢોલારાયે રહેલ અંબરનું સીમવર્ણન, ઢોલારાએ દોસાગઢમા ફેરવેલી રાજધાની અને તેનુ વિવરણ, અજમેર રાજની દુહિતા સાથે તેનો વિવાહ, ઢોલારાયનુ ચરિત, મીનચેકો સાથે તેનુ યુદ્ધ અને મરણ, તેના પુત્રકુળે કરેલ ઘુંદરનો જય, મૈકુલરાય તેણે કરેલ અંબરનો અને બીજા નગરનો જય, હુણુદેવનો જય લાભ, કંકુલ પુજનનુ સિંહાસનારોહણ. મીનજાતિ. દિલ્લીશ્વર પૃથ્વીરાજની બેન સાથે પુજનનો વિવાહ, તેનુ યુદ્ધવીર્ય કનોજની રાજકુમારીના હરણમાં તેનો પ્રાણ વિયોગ, મેલીસિંહનો અભિષેક, ઉત્તરાધિકારીઓ, પૃથ્વીરાજે કરેલા અંબરના બાર ભાગ, તેનો શુભ વધ, વાહાર ભવ, ભગવાનદાસ, જાહાંગીર સાથે ભગવાનદાસની પુત્રીનો વિવાહ, માનસિંહ તેનું પરાક્રમ, ચંક્રાંત અને મૃત્યુ. રાવભાઉ, મીરજા રાજા જયસિંહ, પુત્રના હાથે તેનું મરણ. રામસિંહ, વિષ્ણુસિંહ

અંબરનું પ્રાચીન નામ ધુંદર, હાલના યુરોપીયન વીગેરે સુધરેલા લોકો તેને જયપુર કહે છે. જયપુર અંબરની રાજધાની. બીજા રજપુત રાજ્યની માફક જયપુર પણ નાના નાના જનપદની માત્ર સમષ્ટિ, તે સઘળા જનપદોમાંથી ઘણા ખરા જનપદો પુરાકાળમીન લોકોના કબજામાં હતા. પરાક્રમ કરીને અથવા વિશ્વાસઘાતક કરીને કુશાવહ રજપુતોએ તે સઘળા હસ્તગત કર્યાં. એમ કહેવાય છે જે કુશાવહ વંશીય પ્રતાપશાળી એક રાજાએ, અગાઉના સમયમાં હાલના કાળિક જેવા નીર શૈલ પ્રદેશની પાસેના સ્થળે મહાયજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કર્યું. તે યજ્ઞગિરિનું, નામ ધુંદર હતું. ઉપરથી તે ધુંદર નામ પડ્યું.

ધુંધર પ્રદેશ પ્રાચીન કુશાવહ કુળનું લીલા સ્થળ. કુશાવહ રજપુતો, ભગવાન રામચંદ્રના પહેલા પુત્ર કુશથી પોતાની ઉત્પતિ ગણે છે, તેઓ કહે છે જે મહારાજ કુશે અથવા તેના કોઇ સંતાને પિતૃ પુરૂષની નિવાસ ભુમિ છોડી સોમનદના તીરે

પ્ર િ ધ ોર ર (સ્થાપ્યુ ત્યારપછી કેટલા પુરૂષો થયાપછી તેના વંશમા નળ * નામના રા પુ ર ાર થયો તે પોતાનો પ્રદેશ ત્યા ા ગી પશ્ચિમ તરફ ગયો તેણે સવત ૩૫૧ (ઈ સ ૨૯૫) ના નરવાર અને પોતાપ્રિય નૈષધ રાજ્ય સ્થાપ્યુ કેટલાક ભાટ ગ્રથોમા વર્ણવેલ છે, જે નૈષધ રાજ્ય સ્થાપ્યા પૂર્વે તેઓ લાહોર અને ગ્વાલીયર નગરમા થોડા દિવસ રહ્યા, વાહાર હાલ કચ્છવાગાર નામે પ્રસિદ્ધછે, મહારાજનલના વશધરો પાગનામના ઉપાધિવાળા છે તે ઉપનામ તેનાથી ત્રીજેના તેત્રીસ પુરૂષે આવેલા સોરસિંહ સુધી ભો ાાયુ છે સોરસિંહના પુ ા ઢોલાયે પિતૃરાજ્યમાથી દુરી ભૂત થઇ સવત ૧૦૨૩ (ઇ સ, ૯૬૭) ધુદર રાજ્ય સ્થાપ્યુ, નગવારના પ્રસિદ્ધ રાજા સૌરસિંહના પરલોકવાસ ઉપર તેના ભાઈએ તેનુ રાજ્ય બલ પૂર્વક છીનવી લીધુ મહારાજ સોરસિંહનો ઢોલરાય નામનો એક પુત્ર હતો જે તેનાપિતાના પરલોકવાસ ઉપર બાળક ઉમરનો હતો કેહનુ દુરાચરણ જોઇ, ઢોલારાયની માએ પોતાના કુમારને એક કડીયામા સુવી, દીનવેશ ધારણ કરી કડીઓ લઈ પોતાની રાજધાની છોડી કડીઓ માથે લઇ તે રાજ્યની પશ્ચિમ દિશાએ ગઈ થોડા સમયપછી તે ખોગ ણ નામના નગરમા પહોચી, પો ા ા જયપુરથી પાચ માઇલ દુર આવ્યુ તે સમયે તેમા મીન લોક વસતા હતા ોર ના ર્ િ ચમવી અને ભુકપિપાસાથી કાતર થઇ રાજ મહિષી પોતાના કુમારને કડીયા સાથે જમીન ઉપર સુવી પાસેના વ ત્ય વૃક્ષથકી ફળ ચુટવા લાગી વન્ય ફળ ચુટતા ચુટતા તેણે પાછુ ફરી રાજકુમાર તરફ જોયુ તો જોયુ જે એક મોટો અજગર પાતાની વિશાળ ફણ તે કડીયા ઉપર ફેરવે છે પુત્રના પ્રાણ નાશે ભય ધામે રીરાજમહિષિ િ ા ર ા ના લાગી, તત્કાળ દનાભણી એક પરિ

---

* પુરાણમા ત્રણ નળનુ વિવરણ જોવામા આવે છે તેમા બે નળ સૂર્યવશી અને એક નળ ચંદ્રવશી સૂર્યવશી નળમા એક નળ વીરસેનનો પુત્ર, અને બીજો નળ કુશનો પૌત્ર નિષધનો પુત્ર

नरेंद्रावेर तिर्यातावना कस्यपसंभवे ।
वीरसेनसुत स्वन्नेणयसत्तनराशिव. ॥ मत्स्य पुराण

ત્રીજો નળ ચંદ્રવશી તેજ નિષધનો પુત્ર નળ પ્રધાન દમયતી તેની પત્ની પણ આ ગ્રથો ઉપર કહેલા નળોમાથી તેના પોતે જાણ્યુ ન હણુ ઉ જ્યારે ટૉડ સાહેબના મતના અનુસારે તેને દમયતીનો પતિ નળ કહીએ તો નળ ચન્દ્રવંશ અને કુશાવર કુળ ચન્દ્ર વશીય પહ પર સવત ૩૫૧ [ઇ સ ૨૯૫]ના વર્ષ અગાઉ પૂર્વે નળ થયો એમ કહેવાય, કારણ કે મહાભારતમા તે આખ્યાન છે મહાભારત ઘણુ જુનુ છે, જે મહાભારતમા નળ દમયતીનુ આખ્યાન સમાવિષ્ટ છે તેમ થવાથી શી રીતે ના પૂર્વવર્તી આ પુરૂષો આવેલા અનુપમ સાથે નળનુ સમ સામયિક પણ સંભવે ? તે પણ પ્રક્ષેપ કલ્પિત કલ્પના ! જ્યારે કુશાવર રાજ્યનો સૂર્યવંશીય કે ચંદ્રવંશીય એ બાબતની ખરી મિમાંસા થઈ શકતી નથી

યાજક બ્રાહ્મણ તે સ્થળે આવી પહોચ્યો અને તે વિચિત્ર વ્યાપાર જોઈ સ્નેહ સાથે તે બોલ્યો "દીકરી ? ભય નથી ભય નથી તારો પુત્ર રાજ્યકર્તા થાશે, ભિક્ષુક વિપ્રનુ એ આશ્વાસ વચન સાભળી ઢોલારાયની માએ કહ્યુ "દ્વિજવર ! દારૂણ ક્ષુત્પિપાસામાથી જ્યારે મારી રક્ષા થાશે ત્યારે હુ તો પુત્રના ચક્રવર્તીપણાના સુખ જોઉ ના ! ભિક્ષુકે તેને ખોગગ નગરનો રસ્તો બતાવ્યો

ત્યાર પછી રાજ મહિષી, તે કડીયો સાથે સુકી પર્વત વેષ્ટિત ખોગગ નગરમા આવી નગરના એક રસ્તામા મીનરાજની દાસી સાથે તેની મુલાકાત થઈ, તે તેની પાસે તેના કઠોર ક્લેશની બીના વર્ણવી બોલી, 'જો કોઈનુ દાસીપણુ કરી મારા બાળકની પ્રાણ રક્ષાહુ કરી શકુ તો હુ તેનુ દાસીપણુ કરવા સમ્મતછુ બેન ! તુ મને એવુ એક કામ ચીંધ ? એવી દયાજનક પ્રાર્થના મીનરાજની રાણીને કાને પહોચી તેણે તેને પોતાના આશ્રય તળે રહ્યા આપી, એકવાર ઢોલારાયની માને રાજાનુ ભોજન તયાર કરવા હુકમ મળ્યો તેણે ભોજન તયાર કરી સારૂ સ્વાદિષ્ટ કર્યું મીનરાજ ગલુનસિહ તે ખાઈ અત્યત તૃપ્ત થયો, આવુ સ્વાદિષ્ટ ભોજન જેણે કર્યુ, તેને તેની પાસે લાવવા તેણે આજ્ઞા આપી, હુકમ મળ્યોકે તરત ઢોલારાયની મા મીનરાજ પાસે હાજર થઈ, ત્યા તેણે તેની અનુમતિના અનુસારે પોતાનો સઘળો વૃત્તાત કહ્યો, સભ્રાત રજપુત નારીનો પ્રકૃત પરિચય મેળવી રાલુનસિહે તેને પોતાની ધર્મ ભગિની અને ઢોલારાયને ભાણેજ કરી સ્થાપ્યો

મીનરાજની આશ્રય છાયામા ઢોલારાય પ્રતિદિન વધતો ગયો પછીપોતાની ચૌદમા વર્ષની ઉમ્મરે ધર્મતુલના હુકમથી ભારતવર્ષના તે સમયના સાર્વભોમ અધીશ્વર, દીલ્લીશ્વર ને વાર્ષિક કર આપવા રાજવાની દીલ્હીમા ઢોલારાય આવ્યો. ખોગગ દીલ્હીનુ, તાબાના રાજ્ય ખોગગ રાજગલુનસિહે, ઢોલારાયની બુદ્ધિમત્તા જોઇ, તે કર આપવા તેણે તેને દીલ્હીમા મોકલ્યો ઢોલારાય ભારતવર્ષની રાજ-ધાની દીલ્હીમા આવ્યો, ત્યા તે પાચ વર્ષ રહયો દીલ્હી નગરમા અને રજપુતો સાથે તેની મિત્રતા થઇ, અનેક રજપુતો તેના ઉપકારમા તત્પર થયા તે સઘળા રજપુત મિત્રો પાસેથી આશ્વાસ પામી ઢોલારાયે પોતાના મૌભાગ્યનો રસ્તો નિષ્કટક કર્યો તે ખોગગ નગરમા પોતાની ગૌરવ પતાકા પોતે ઉભી કરી ખોગગ રાજા ગલુનસિહે તેનો બેહદ ઉપકાર કર્યો ઢોલારાય શુ તેહે ભૂલ્યો ઉપકાર ભુલી ગયો ? ઉપકાર ભુલી તેણે શુ તેના શોણીતમા હાથ ધોયા ! તેણે રજપુત કુળમા જન્મ લીધો, રજપુતોનો મૂલમત્ર ભૂમિલાભ એ મૂળમત્ર સાધવા રજપુતો ઘણાજ હલકા કામ કરે છે ઢોલારાયે આજ તે પ્રમાણે પોતાના મત્રનુ સાધન કર્યું તેમ કરવામા વિશ્વાસઘાતકતા થઈ તેણે ઉપકારી ગલુનસિ હનો સહાર કરી ખોગગ રાજ્યનો કબજો કરવા સકલ્પ કર્યો મીનરાજ દીવા

બીના દીવસે દશ સાથે એક પુષ્કરીણીમા નહાતો હતો ઢોલારાય ત્યા પોતાના સૈનીકો સાથે શકુનસિંહ ઉપર પડયો પુષ્કર સાગુનના લોહીથી સરોવરનું પાણી લાલ થયુ

વિશ્વાસઘાતકતા, કૃતઘ્નતા, અને કાપુરૂષતાની મદદે પોતાનો હલકો ઉદ્દેશ સાધી તેણે પોતાના પગમર્શદાતા મીનકવિનો પણ સંહાર કર્યો. તેના મનમા વિશ્વાસ આવ્યો જે જાણે પોતાના પ્રભુ મીનરાજનુ અનિષ્ટ કર્યું તે તેનું અનિષ્ટ કેમ નહિ કરે ! ત્યારપછી તે ઢોલારાય દેવશા જનપદમા ગયો તે જનપદ તે સમયે વીર ગુર્જર ગોત્રના રજપુતના તાબામા હતો ઢોલારાયે તેની પુત્રીનુ પાણીગ્રહણ કરવા ચાહ્યુ તેમા તે રજપુતે ઉત્તર આપ્યો, “તે શુ તે શી રીતે થઇ શકે ! આપણે બન્ને સૂર્યવંશીય જુઓને હજી આપણી વચ્ચે સો પેઢી પણ ગુજરી ગઇ નથી તે રજપુતની ગણનામા ભુલ થઈ હતી તેણે વીચારી જોયુ તો માલુમ પડયુ જે ઢોલારાય સાથે તેની પુત્રી પરણી શકે ખરી ત્યારે વીર ગુર્જરે પોતાની દીકરી ઢોલારાયના હસ્તમા આપી વીર ગુર્જરને એક પણ પુત્ર પેદા થયો નહોતો જામાતાના ગુણે સંતુષ્ટ થઈ તેણે પોતાનુ રાજ્ય પણ જામાતાને આપી દીધુ ઢોલારાયની રાજ્યશ્રીમા વધી તો પણ તેની તૃપ્તિ થઈ નહિ

ત્યાર પછી તેણે ગીરો નામના મીનલોકને હરાવ્યા તે મીન લોકના રાજાનુ નામ રાવનાતો હતુ રાવનાતો માચા નામના નગરમા રાજ્ય કરતો હતો, રાવનાતાનો પરાજય કરી તેણે માચનગર કબજે કર્યું તે નગરમા તેણે પોતાનુ રાજપાટ ફેરવ્યુ, ત્યાર પછી માચનગર રામગઢન નામે પ્રસિદ્ધ થયુ,

એ સઘળી ઘટના પછી થોડા દિવસે ઢોલારાયે અજમેર રાજની દુહિતા મારૂણીનુ પાણિ ગ્રહણ કર્યું એકવાર તે નવોઢા પત્ની સાથે જેબાઈ માતાને પૂએપહાર દઈ પોતાના શહેરમા આવતો હતો એટલામા તે પ્રદેશના નપરા મીન લોકોએ એકત્ર થઇ તેનો માર્ગ રોક્યો મીનલોકો અગીયાર હજાર હતા તે વિશાળ પાર્વતીય સેના સાથે ઢોલારાય યુદ્ધમા ઉતર્યો, અનેક મીનવીરો તેના હાથથી રણ સ્થળે પડયા પણ તે પોતાના પ્રાણની રક્ષા ન કરી શકવાથી તે યુદ્ધસ્થળે તેણે પ્રાણ છોડયા મીન લોકોથી ડર્યા ઢોલારાયની બઠીની તેના પ્રાણભયે પલાયન કરી ગઈ મારૂણી પણ પલાયન કરી પ્રાણ રક્ષા કરી શકી તે કાળે તે ગર્ભવતી હતી, થોડા દિવસ પછી પુત્ર સંતાનને પ્રસવ થયો તેનુ નામ કકુરામ્યુ કકુલે, ઢુંઢર પ્રદેશ જીત્યો તેના પુત્ર મૈકુળદેવે સુશાવત મીન લોક પાસેથી અંબર પ્રદેશ છીનવી લીધો તે અંબરમા મીનનો અધિપતિ રાવ લાખો વસતો હતો તે શીવાય નદરા મીનને હરાવી મૈકુલરાયે ઘણા પ્રદેશો અંબરના ભેળવી દીધા

મેકુલરાવ પછી હુણદેવ અંબરના સિંહાસને બેઠો પોતાના પૂર્વજોની જેમ હુણદેવે પણ મીન લોક સાથે સમરાનલ સળગાવ્યો, તેનો ઉત્તરાધિકારી કુંતુલ હતો કુંતલ પોતાની રાજધાનીના પડખેના પાર્વત્ય પ્રદેશના મીન અધિવાસીઓ ઉપર પોતાનું અધિપત્ય ફેલાવવા મત્તાવાળો થયો, તે સમયે ભૂટવાર જન પદમાં એક ચોહાણ રાજા રાજ કરતો હતો. તેની પુત્રી સાથે કુંતલનો વિવાહ સંબંધ સ્થિર થયો. ત્યાર પછી કુશાવહ રાજ કુમારે ચોહાણ રાજકુમારીને પરણવા તૈયારી અને ગોઠવણ કરી તેની વિવાહ યાત્રાના દિવસે તેની મીન પ્રજાએ ચારે તરફથી આવી તેને કહ્યું રાજન અમે અગાઉનો વૃત્તાંત ભુલ્યા નથી, તમારા પિતૃ પુરૂષની વિશ્વાસ ઘાતકતા શોણિતા અક્ષરે અમારા હૃદયપટ અંકિત થયેલ છે, આપ જ્યારે નગર છોડી દૂર જાઓ છો ત્યારે નીશાન નગારૂં અમને સોંપી જાઓ" તેજસ્વી કુંતલ તેમ કરવા સંમત થયો નહિ મીકોન લોએ પણ લીધેલીજીદ છોડી નહિ તેથી બંને દળ વચ્ચે એક ઘોર યુદ્ધ થયુ તે યુધ્ધમા મીન લોકો હારી ગયા. તેના અનેક સૈનિકો રણ સ્થળે પડયા. એ ઘટના પછી કુંતલદેવ પોતાનું અધિપત્ય વિસ્તૃત પ્રદેશમાં વિસ્તારવા સત્તાવાળો થયો

કુંતલ પછી સુમસિધ્ધ રાવ પૃજન અંબરના સિંહાસને બેઠો, રાવપૂજનનું પવિત્ર નામ આજ પણ રજપુતોના હૃદયમા વિરાજે છે મહા કવિ ચંદ બારોટની અમૃતમયી વર્ણતાના પ્રસ્તાવમા રાવપૂજન હજી પણ અમર થઇ બેઠોછે. કુશાવહ પૂજનનું મહનીય ચરિત અનુશીલન કર્યાના પહેલા આપણે પ્રયોજન વશે અંબરના તે સમયેના ભૌમિક અધિવાસીઓના વિષયની એક આલોચના કરવી ઉચિત છે.

ધુંદરના પ્રાચીન અને વિશુધ્ધ મીન લોકો તે કાળે પાચવડા નામે પ્રસિધ્ધ હતા, એ પાંચવડા કુળ પાંચ શાખામા વિભક્ત હતુ અજમેરથી તે યુમનાના પાસેના પ્રદેશ સુધી કાલી ખો નામે જે શૈલમાળા ચાલી જાય છે, તે શૈલમાળા પ્રાચીન પાચ વડાની આવાસ ભૂમિ,

તે વિશાળગિરિરાજના એક સ્થાને તેઓએ પોતાના કુળદેવી અંબાના સ્મરણ માટે અંબર નગર સ્થાપ્યુ. અંબાદેવીને મીનલોકો ઘાટ્રાગણી કહેતા હતા, તે વિસ્તૃત પર્વત માળામા મીનના ખોગંગ, માચ વીગેરેમોટા નગરો પ્રતિષ્ઠિત હતા. તે ગિરિમાળામાં મીન લોકો સુખથી સ્વતંત્રતા ભોગવતા હતા, ચારે તરફના રજપુતોના પ્રભાવની સ્પર્ધા કરતા તેઓ, પોતાનું રાજ સુખથી ભોગવતા હતા, તે સઘળા મીન લોકો માહેલો એક પ્રાચીન નાઈન નગરમા રહેતો હતો બાબર અને હુમાયુન સમ સામાયિક કુશાવહ રાજ વાહારમલે તેનાઇન વાસી મીનની સ્વાધીનતા છીનવી લીધી

એ પાર્વત્ય અધિવાસીઓના ઉપ નામના ઉચ્ચારણ સંબંધે પાર્થક્ય માલુમ પડે છે, કેટલાક તેઓને નન કહે છે, અને કેટલાક તેઓને મીન કહે છે, એ બને ઉપ-

નામ બે જુદા જુદા સમ્પ્રદાયના છે, જેઓ જૈન નામે પ્રસિદ્ધ છે તેઓ અસલ મૌલિક અને વિશુદ્ધ અને જેઓ મીન છે તેઓ મિશ્ર ગોત્રીય છે, મૌલિક જૈનના હાલ એકજ સમ્પ્રદાયનું વિવરણ જોવામાં આવે છે તેઓ ઉપા ' નામે પ્રસિદ્ધ મીન ગોત્ર" બાર-પાલ ' અર્થાત્ ' બાર ગોત્રમાં વિભક્ત તેઓ નિ હોર, ચોહાણ, તુઆર યદુ પુરીહર. રોહાની પરહર વીગેરે જુદા જુદા રજપુતો થી પેદા થયેલ છે ત બાર ગોત્રી ઓઢાના રોઢા મ વતનો ગો ના ભિન્ન મીન લોકોના કુલાખ્યાત રો તેમણી શાખા પ્રશાખ નું વિવરણ રાખે છે વિશુદ્ધ ઉપાન સમ્પ્રદાય અ ત અનેભાગે હીન થ પડયો છે પણ મિશ્ર મીન લોક નદ્ય અને પશ્ચિમ ભારતવર્ષના તિવિડ વનના વસે છે, તેઓ પોતાને રજપુતવંશીય કરી ગર્વ પામે છે એ નઘર વિષયનું આલોચન કરવાથી માલુમ પડે છે કે ભી, ભીલ જૈન,નાડ વીગેરે અનાર્ય પર્વતવાસીઓ ભારતવર્ષના આદિમ નિવાસી એક કાળે તેઓના ભય કર પ્રતાપે આર્ય વીગેરે પરાભવ પામ્યા વેદના તેઓ દસ્યુ ન મે કહેવાયા પુરાણ માત્ય વીગેરેમા દાનવ રાક્ષસ નામે કહેવાયા

આ સ્થળે હવે અજમેરરાજ પુજનની જીવની માટે ફરીથી પ્રવૃત્ત થઈએ રાવ પૂજન એવો પ્રતિષ્ઠાવાન્ થઈ ઉઠયો હતો, જે, દીલ્હીશ્વર વીરવર ચોહાણ પૃથ્વીરાજે પોતની બેનને તેને પરણાવી હતી. વીર કેસરી પૃથ્વીરાજ, કુશાવહ રાજપુજનને વિશેષ સન્માન આપતો હતો દીલ્હીશ્વ ના નીચે એકનો આઠ મહાવીર સામન્તો હતા તેના રાવપુજનનું ઉચ્ચ આસન હતું પૂજનના પ્રચંડ વીરત્વની પાસે અનેક યવન વીર યુધ્ધ પરાજય પાવ્યા વળી વીરવર અલાઉદ્દીન પણ તેનાથી પરાજય પામી અપમાનીત થઈ પ્રાણ લઈ ગીજનીમા પલાયન કરી ગયો પૂજનપ્રસિદ્ધ ખાઈબર ગિરીમા તેના યવનોને હરાવી તેઓની વાંસે ગીજની સુધી ગયો હતો એ કુશાવહની મદદથી વીરવર પૃથ્વીરાજ ન દેશ લોકનું તે મોહોબા રાજ્ય જય કરી શક્યો હતો તેના વીરત્વથી મોહિત પૃથ્વીરાજે ઉપરોક્ત મોહોબા રાજ્ય તેનેજ સોંપ્યુ, જે સોમંડ રજપુત વીરોએ કનોજની રાજકુમારીનું હરણ કરવાના પૃથ્વીરાજને મદદ આપી હતી તેમાં પૂજન તે માંહેલો એક હતો સબજેન યવનોના અને રાઠોડોના પ્રચંડ આક્રમણ માંથી પોતના અધિપતિની રક્ષા કરવા માટે વીર પુરૂષ રાવનેજ જે વીરત્વ દેખાડયુ તેનુ વિવરણ મહાકવિ ચંદભારોટે તેના મહાકાવ્યમા જવલંત અક્ષરે આપ્યુ છે

કનોજરાજ જયચાંદ સાથે પૃથ્વીરાજનુ પાંચ દિવસ સુધી ભયાવહ યુધ્ધ ચાલ્યુ તે ભીષણ યુધ્ધના પહેલા દિવસે ભયાવહ વીર પૂજન ભિરોટ વંશીય ગોવીંદસિંહ સાથે યુધ્ધ કરવે પ્રાણ છોડયા તે બન્ને એક દિવસે એકઠા એક યુધ્ધના એકજ સ્થળે પડયા મહાકવિ ચંદ ભારોટે તેના મહાકાવ્યના કવિતા

વહ વીર પૂજનના વિરત્વનુ નીચે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે 'ગોવીદસિંહ રણમા પડયો થી શત્રુકુળ આનંદથી નૃત્ય કરવા લાગ્યુ ત્યારપછી પૂજન શ્રવણ ભાઉ વજનાદે રણસ્થળ કંપીત કરી યુદ્ધમા ઉતર્યો બન્ને હાથના ખડગ ધારણ કરી મ્લેચ્છોના મુડા કાપવા લાગ્યો ચારસો યોદ્ધા એકદમ તેની ઉપર પડયા કેહડી, પીપાવહો નરસિંહ અને કચુ નામના પાચ ભાઈઓ તેની પાસે હોવાથી તે શત્રુ કુળના પ્રચડ આક્રમણમાથી બચવા તઇયાર થયો ખડગ અને ભાલા અવીરત ગતિથી ચાલવા લાગ્યા નરમુડે રણસ્થળ આવૃત થઇ ગયુ નરશોણિતતર ગાકાર રણસ્થળે વહેવા લાગ્યુ પૂજને ઈતિમાદના માથા ઉપર લક્ષ્ય કરી ખડગ ચલાવ્યું', એટલામા તે એનશીબનુ મુડછિન્ન થઈ પૂજનના ચરણમા પડયુ તે સમયે દુર્ધર્ષ ખાએ તેની છાતીમા ભાલો માર્યો કુર્મવીર તે અ ઘાતે મરણ પામ્યો તેને લઈ અપ્સરામા વિવાદ થયો યવન સેનાનો એક એક ભાગ રણ ગો પડવા લાગ્યો કપાલમાલી મહાકાળે અનેક મુડ લઈ પોતાની ભયકર મા ળામા નાખ્યા જ્યારે પૂજન અને ગોવીંદસિંહ પડયા તે સમયે દીવસનો એક પહોર માત્ર બાકી હતો સગોત્રીય વીરનો ઉધ્ધાર કરવા માટે પરહણ સુખવાયુક્ત સિંહની જેમ રણસ્થળે આવ્યો કનોજની સેનાએ પાછા પગલા ભર્યા જયચદની મહામેઘસ્વરૂપ વિશાળ સેના મોઢુ ફેરવી પલાયન કરવા લાગી, પૂજનનો ભાઇ પોતાના પુત્રની સાથે કર્ણની જેમ ભયકર વીરત્વ દેખાડવા લાગ્યો પણ પિતા પુત્ર, તે ભયકર રણસ્થળમા પડી સૂર્યલોકમા ગયા

પિતા પૂજનના પરલોકવાસ ઉપર મેલીસિંહ અબરના સિંહાસને બેઠો મેલીસિંહની બાબતમા થોડુ વિવરણ માલુમ પડે છે મેલીસિંહ પૂજનનો ઉપ-યુક્ત પુત્ર હતો રાજનિતિમા અને યુધ્ધનીતિમા તેની વિલક્ષણ પારદર્શીતા હતી મેલીસિંહે અનેક યુધ્ધમા જય મેળવ્યો હતો તેણે રૂઆહી નગરમા માંડુ-ઉપર જે જય મેળવ્યો તે વિશેષ પ્રસિધ્ધ

મેલીસિંહ પછીના અગીયાર રાજાઓના નામ ભાટ ગ્રથમા જોવામા આવેછે અગીયાર રાજાઓમા છેલ્લો પૃથ્વીરાજ હતો તના સતર પુત્ર હતા પૃથ્વીરાજે તેમાથી બાર પુત્રોને ભૂમિસપત્તિ આપી તેમાથી કેટલાક અબર રાજ્યની બહાર જઈ મોટી શાખ રાખવા સત્તાવાળા થય પૃથ્વીરાજની સતતીમાથી એક સતતિએ વિશાળ રાજ્ય સ્થાપ્યુ તે રાજપુરૂષનુ નામ બનોજી ત મેલીસિંહની નીચેની છઠ્ઠી પેઢીએ આવેલા ઉદયસિંહનો ત્રીજો પુત્ર હતો પિતાના રાજ્યરત કાળે બલોજી અબરને છેડી સ્વાપાર્જીત અમતસર નામના નગરમ ગયો તે અમૃતસરના સકીર્ણ ક્ષેત્રમા પ્રસિધ્ધ શેખાવતી રાજ્યનુ બીજ વવાયુ શેખા વતીનુ વૃતાન્ત યોગ્ય સ્થળે વર્ણિત થાશે એમ કહેવાય છેજે અબરપતિ પૃથ્વી

રાજ દેઉલ નામના પવિત્ર સ્થળે ગયો તે પુણ્યસ્થળ સિંધુનદના સાગર સંગમના પ્રદેશ પાસે આવેલું તે પોતાના પુત્ર ભીમ પછી ગુમભાવે નીહત હતો બાદ ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે પિતૃઘાતી ભીમનું મુખ રાક્ષસના જેવું અતિ ભયાનક હતું પિતૃઘાતક ભીમ પોતના પુત્ર ઐશકર્ણના હાથે મરણ પામ્યો ઐશકર્ણના ભાઇઓએ એ તે નિષ્ઠુર કર્મ કરવા તેને ઉત્સાહિત કર્યો હતો

પૃથ્વીરાજના એકંદર સત્તર પુત્રો હતા તેમાથી તેણે બાર પુત્રોને જાગીર સંપતિ આપી, તેની સંતતિ પૈકી બલોજી નામનો એક રજપુત હતો, તે મેવીલી હતી નીચેની છઠ્ઠી પેઢીના ઉદયકર્ણનો ત્રીજો પુત્ર પિતાના રાજ્યદેશમાં બ લોજી મર્યા પાછીત અમૃતસરમા ગયો તે અમૃતસરના સંકીર્ણ ક્ષેત્રમા પ્રસિદ્ધ શેખાવતી રાજ્યનુ બીજ રોપાયુ શેખાવતીનો વૃત્તાંત બીજા સ્થળે વર્ણિત થાશે, આ વિધિ આપણે પૃથ્વીરાજના સંતાન સંતતિઓના વૃત્તાંતનુ અનુશીલન કરવાનુ છે એમ કહેવાય છે જે અજમેરપતિ પૃથ્વીરાજ દેવલ નામના પ્રસિદ્ધ તીર્થયાત્રાએ ગયો તે પુણ્યસ્થળ સિંધુ નદના સાગર સંગમના તટ ઉપર આવેલુ, તેનો તેના પુત્ર ભીમે ગુમભાવે વધ કર્યો, બાદ ગ્રંથમા વર્ણવેલ છે કે, પિતૃઘાતી પાખંડ ભીમનુ વદનમંડળ રાક્ષસના જેવુ ભયાનક હતું, ભીમ પણ તેના પુત્રથી હણાયો ઐશકર્ણે તેનો ગુપ્ત વધ કર્યો, ભીમે પિતૃવધથી પેદા થયેલ ઘોર પાપનું પ્રાયશ્ચિત કર્યું, ઐશકર્ણના ભાઇઓએ તેને તે નિષ્ઠુર કામ કરવા ઉત્સાહિત કર્યો, તીર્થ દર્શન કરી પિતૃ હત્યાનુ પાપ ધોવાને ઐશકર્ણે સંકલ્પ કર્યો.

ઐશકર્ણ પછી બાહારમલ નામનો રાજા અંબરના સીંહાસને અભિષિક્ત થયો કુશાવહ રાજાઓમા એ રાજાએ સહુથી પહેલા મુસલમાનની વશ્યતા સ્વી કારી બાબરની પૌત્રપૌત્રાદિ પૂજા કરી બાહારમલે હુમાયુનના રાજ્યમા પંચ હજાર સેનાના અધિપતિની પદવી મેળવી

બાહારમલ પછી તેનો પુત્ર ભગવાનદાસ અંબર સીંહાસને બેઠો પિતાકરતાં પુત્ર મોગલ સમ્રાટનો વિશેષ અનુગત થઇ પડ્યો ભગવાનદાસ મોગલ કુળકેસરી અકબરનો બંધુ હતો, કેવા મોહની શક્તિથી અકબરે ભગવાનદાસને વશ કર્યો. તેનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી અકબરમા એવા અનુપમ ગુણ હતા કે જેથી તે તપસ્વી તે સમયની રજપુત જાતને કરાયત્ત કરવા શક્તિવાળો થયો હતો માન અને વીર ઐશ પ્રતાપસિંહ સિવાય તમામ રજપુત રાજ્યોએ અકબરની વશ્યતા સ્વીકારી રાજા ભગવાનદાસેજ, સહુથી પહેલા મોગલરાજ સાથે વૈવાહિક સૂત્રે બંધાઈ રજપુત કુળને કલંકિત કર્યું. ઇ સ ૧૫૮૬. તેણે પોતાની પુત્રીને રાજકુમાર સલીમને પરણાવી .તેનાથીજ ખુશરૂ એ અયોગ્ય અપવિત્ર વિવાહ બંધનનુ ફળ

ભગવાનદાસ પછી તેનો ભત્રીજો માનસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. માનસિંહ અકબરની સભામાંમાં એક રત્ન, અકબરના સૌભાગ્યમાં અને ઉન્નતિમાં માનસિંહ મદદગાર, માનસિંહ અકબરના મૃત્યુનું પ્રધાન કારણ, તે પ્રચંડ કુશાવહ વીરના બાહુબળે મોગલ સમ્રાટ અકબરે ભારતવર્ષનો અડધો ભાગ લીધો. અકબરે પોતાના પ્રતિનિધિના પદે તેને નીમી ઘણા કઠોર અને મુશ્કેલ કાર્ય સાધ્યાં, અકબરનો જેવો માનસિંહ ઉપર વિશ્વાસ હતો તેવોજ માનસિંહે તેને બદલો આપ્યો. તેણે પોતાના દેશનુ અકલ્યાણ કરી અકબરના વિશ્વાસનો ઉપયુક્ત બદલો માનસિંહે આપ્યો. ખોતનથી તે સાગર ઉપકુલ સુધીનો પ્રસિધ્ધ ભૂભાગ માનસિંહના બાહુ બળે જીતાયો. તેણે ઓરીસા પ્રદેશ ઉપર જય મેળવ્યો બંગાળા વિહાર દાક્ષિણાત્ય કાબુલ વીગેરે પ્રદેશો તેના શાસનમાં સોપાયા, રજપુતો સાથે વૈવાહિક સૂત્રે બંધાઇ અકબરે વિચાર્યું જે પોતાનુ સામ્રાજ્ય હવે આફત વિના રહેશે. પણ તેમ વિચારવાથી અકબર મોટા ભ્રમમાં પડયો. રાજા માનસિંહે તેની આંખમાં આંગળી નાંખી તે ભ્રમ દેખાડી આપ્યો. એવીરીતનો વૈજાત્યવિવાહ ગૃહવિપ્લવનુ પ્રધાન કારણ યવનોથી પેદા થયેલા રાજકુમારો સાથે રજપુતાણીથી પેદા થયેલ રાજકુમારો વિદ્વેષભાવાપન્ન થયા જેઓ રજપુત શોણિતમાં પેદા થયા તેઓ માતૃકુળ તરફ વિશેષ અનુરાગ દેખાડવા લાગ્યા· આવી રીતની ગડબડાટમાં મોગલ સમ્રાજ્ય મોટા આફત સમુદ્રમાં ડુબી. માનસિંહના કાકાની દીકરી સાથે સલીમનો વિવાહ થયો હતો એ સંબંધના કારણથી અને તેના બાહુબળના કારણથી અંબરરાજ માનસિંહ વિશેષ ક્ષમતશાલી થયો અંબરરાજની એક ક્ષમતાશાલિતાનો નાશ કરવા જતાં ખુદ અકબરે પોતાનો નાશ કર્યો.

એક સમયે અકબરે એક પ્રકારનું માજમ તૈયાર કર્યું. તેમાંના અર્દ્ધ ભાગમાં વિષ મિશ્રિત કરી માનસિંહને તે આપવા તૈયાર રાખ્યું. બીજો અર્દ્ધ ભાગ જેમાં વિષ મિશ્રિત નહોતું તે પોતા માટે તૈયાર રાખ્યો. ધર્મનો કેવો અપ્રતિહત પ્રભાવ છે! મોગલ સમ્રાટે, જાણ્યા બુઝ્યા વિના વિષમિશ્રિત માજમ ખાધું. પાપનું પ્રાયશ્ચિત થોડા સમયમાં થયું. નિરાપરાધી વિશુદ્ધ આશામીનું અનિષ્ઠ કરવા જતાં, પોતાનીજ ઈર્ષાવન્હિમાં પોતેજ બળી મુઓ.

અકબરનો મુમુર્ષુકાળ પાસે આવેલો હોવાથી માનસિંહે દિલ્લીના પ્રકૃત ઉત્તરાધિકારીની વિરૂદ્ધે પોતાના ભાણેજ રાજકુમાર ખુશરૂને દિલ્લીના સિંહાસને બેસારવા પ્રપંચ કર્યા. પણ મોગલ સમ્રાટ અકબરે જીવતાં જીવતાં સેલિમના માથા ઉપર રાજ મુગટ મુકી દીધો. ત્યારપછી સેલીમ જહાંગીર નામ ધારણ કરી ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો. માનસિંહનો પ્રપંચ થોડા સમય માટે શાંત થયો. તેને બંગાળામાં સમ્રાટે મોકલ્યો. બંગાળામાં માનસિંહે પાછો પ્રપંચ ઉઠાવ્યો.

ઉદ્ધત થઇ ગયો. તેના તાબામાં બાવીશ હઝાર રજપુત સ્વારો અને બાવીશ સામંત રાજાઓ હતા. તે સઘળા જયસિંહની આજ્ઞા માથે લઇ, યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરતા હતા.

એશકર્ણ પછી વાહારમલ નામનો રાજા અંબરની ગાદીએ બેઠો. કુશાવહ રાજાઓમાં સહુથી પહેલાં તેણે મુસલમાનની વશ્યતા સ્વીકારી. બાબરની પોડપોપ ચારે પૂજા કરી વાહારમલે તેના પુત્ર હુમાયુનના તાબામાં પાંચ હઝાર સૈનિકના આધિપત્યનો હુદ્દો મેળવ્યો.

વાહારમલ પછી તેનો પુત્ર ભગવાનદાસ અંબરના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો. પિતા કરતાં પુત્ર મોગલનો વિશેષ અનુગત નીવડયો. ભગવાનદાસ મોગલ કુળ કેસરી અકબરનો પરમબંધુ હતો. અમ્બરનો એવો અલૌકિક ગુણ હતો, કે જેથી તે સઘળી રજપુત સમિતિને કટાયત કરી દેવા સમર્થ થયો. વીરશ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહ વિના સઘળા રજપુતો એકવાર અકબરના અધીન હતા. રાજા ભગવાનદાસેજ સહુથી પહેલાં યવનને પુત્રી આપી, રજપુત કુલને કલંકિત કર્યું. ઇ. સ. ૧૫૮૬ માં તેણે પોતાની પુત્રીને રાજકુમાર સલીમને પરણાવી એ અયોગ્ય અને અપવિત્ર પરિણય સંબંધનું ફળ બેનસીબ ખશરૂ પેદા થયો.

ભગવાનદાસ પછી તેનો ભત્રીજો માનસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. માનસિંહ અકબરની સભાનું ઉજ્જ્વળ રત્ન. માનસિંહ અકબરના સૌભાગ્ય અને ઉન્નતિનું પ્રધાન કારણ. માનસિંહના પ્રચંડ બાહુબળે અકબર ભારતવર્ષનો અર્દ્ધભાગ જીતી શકયો હતો. માનસિંહ, અકબરના મૃત્યુનું મુખ્ય કારણ. અકબરે, તેને પોતાના પ્રતિનિધિના પદે નીમીસારા કામ સાધ્યાં. માનસિંહે સ્વદેશનું અને સ્વજાતિનું અનિષ્ટ કર્યું. ખોતનથી તે સાગર સુધીનો ભૂભાગ માનસિંહના બાહુબળથી જીતાયો. તેણે ઉડીષ્યાનો જય કર્યો. બંગાળા, વિહાર, દાક્ષિણાત્ય અને કાબુલ તેના કબજામાં સોંપાણો. રજપુતોની સાથે વૈવાહિક સૂત્રે બંધાઇ અકબરે વિચાર્યું. હવે ભારતવર્ષનું સામ્રાજ્ય નિરાપદ રહેશે તે વાત તેની સાચી નીવડી. નહિ. રાજા માનસિંહે તેની આંખમાં આગળી ઘાલી, તેનો ભ્રમ દેખાડયો. એવું વૈજાત્ય પરિણય બંધન ગૃહ વિપ્લવનુંકનું મુખ્ય કારણ, યવનીતાના ગર્ભે પેદા થએલ રાજકુમાર સાથે રજપુતાણીના પેટે પેદા થયેલ રાજકુમારનો મનોમેળ રહેતો નહિ ટુંકામાં તે પરસ્પરના શત્રુ હતા. ઘણું કરી જેઓ રજપુત શોણિતથી પેદા થયેલા હતા તેઓ માતૃકુળ ઉપર વિશેષ અનુરાગ દેખાડી મામાની અને માના બાપની પ્રભુતા વધારતા હતા. એવી રીતની અવસ્થામાં રજપુતોએ ભારતવર્ષને આફતમાં પાડયું અને રાજ્યના વિરૂદ્ધે ખટપટ કરવા લાગ્યા. માનસિંહના કાકાની પુત્રી સાથે સેલીમનો વિવાહ થયો. એ સંબંધથી

અંબર રાજને મોટી સત્તા મળી. વળી તેના ગુણો પણ પુષ્કળ સત્તા મેળવવામાં પ્રધાન કારણ હતા અંબરરાજનો એ પૂર્ણ પ્રતાપ નાશ કરવા જતાં અકબર ખુદ નાશ પામ્યો. માનસિંહનો પ્રતાપ પ્રતિદિન વધતો જોઇ દિલ્હીશ્વર અકબરના હૃદયમાં વિષમ ઈર્ષાનળ સળગી ઉઠ્યો. માનસિંહને તેણે પ્રચંડ આશાવાળો અને પ્રતિદ્વંદ્વી માન્યો તે મનમાં વિચારતો હતો જે માનસિંહ તેને સિંહાસન ભ્રષ્ટ કરવા ચેષ્ટા કરેછે. તેણે માનસિંહની છુપામામા ચિત્ત નાખ્યું. મોગલ સમ્રાટ માનસિંહની ગુપ્ત હત્યા કરાવવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. દુરાચારીની દુરાકાંક્ષા સાધવામાં આ જગતમાં ઉપાયનો અભાવ નથી. અકબર વિપુલબળશાળી. માનસિંહ તેની પાસે તૃણથકી પણ તુચ્છ હતો. પણ મોગલ સમ્રાટે બીજેઓની જેમ માનસિંહની હત્યા કરવા ચેષ્ટા કરી.

રામસિંહ મહારાજ જયસિંહનો જેષ્ઠ પુત્ર હતો, પિતાના પરલોકવાસ ઉપર તેજ અંબરના સિંહાસને બેઠો. સમ્રાટે તેને ચાર હજાર સૈનિકનો સેનાપતિ બનાવ્યો. રામસિંહના ચરિતનું વિવરણ જોવામાં આવતું નથી. તેના મૃત્યુ પછી વિષ્ણુસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો વિષ્ણુસિંહે માત્ર થોડા દિવસ રાજ્ય કર્યું.

દ્વિતીય અધ્યાય.

શોવે જયસિંહનો અભિષેક, તેનું આજમશાહના પક્ષનુ અવલબન, સમ્રાટે કરેલ અ બરનુ અપહરણ, જયસિંહે કરેલ મુસલમાનનુ દુરીકરણ, તેનુ ચરિત, જ્યોતિશ શાસ્ત્રમા તેની દક્ષતા, મોગલ બાદશાહીના વિપ્લવ કાળમા તેનુ આચરણ, બહુ વિવાહથી પેદા થયેલ અનિષ્ટનુ વિવરણ, જયસિંહના અભિષેક કાલે અબરની સીમા, જયપુર, પ્રતિષ્ઠા, રાજાનો અને દેવડીનો જય, રજપુત ચરિત જયસિંહની મદ્યપાનાસક્તિ, તેના ગુણાગુણ, અશ્વ-મેધ યજ્ઞના અનુષ્ઠાનમા તેની વાસના, તેની મ કલિત ગ્રથાવળી, તેનુ મૃત્યુ, તેની પત્નીઓનુ સહમરણ

વિષ્ણુસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી સવત્ ૧૭૫૫ (ઈ સ ૧૬૯૯)મા જય-સિંહ અ બરના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો ઇતિહાસમા તે શોવે જયસિંહ નામથી પ્રસિધ્ધ છે તેના અભિષેક પછી સમ્રાટ ઔરગઝેબ માત્ર [illegible] માસ જીવ્યો ઔરંગઝેબના મરણ પછી ભારતવર્ષના સિંહાસન માટે તેના પુત્રોમા ભયકર કલહ ઉત્પન્ન થયો શોવેસિંહે આજમશાહનો પક્ષ પકડયો. તે આજમશાહસાથે શાહઆલમની વિરૂધ્ધે યુધ્ધક્ષેત્રમા ઉતર્યો ઢોલપુરમા તે ભયકર યુધ્ધ થયુ તે યુધ્ધમા આજમનો અને તેના પુત્ર બીદારબખ્તનો બીલકુલ પરાજય થયો શાહઆલમ બહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો રાજસિંહા-સન મેળવી બહાદુરશાહે અંબર ઉપર પોતાની તીવ્રદૃષ્ટિ નાખી અ બર રાજ શોવેસિંહે તેના વિરૂધ્ધે આજમનો પક્ષ પકડયો હતો આ ક્ષણે તેના વિરૂધ્ધા ચરણની ઠીક શાસ્તિ આપવા બહાદુરશાહ તત્પર થયો તેણે અ બર રાજ્ય ખેચી લઈ તેની ગાદી ઉપર એક મુસલમાનને અભિષિક્ત કર્યો નવાભિષિક્ત રાજા એક નવુ દળ લઇ અ બરમા રહેવા આવ્યો પણ શોવે જયસિંહે અ-બરમા પેસી મોગલ દળને હાકી કહાડયુ ત્યારપછી તેણે પોતાના રક્ષણમાટે મારવાડના અધીશ્વર અજીતસિંહની દોસ્તી બાંધી

મહારાજ જયસિંહે એકંદર ચુમાળી વર્ષ રાજ્ય કર્યું એ લાંબા કાળમાં તે અનેકવાર અનેક યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયો હતો તે બુંદીરાજ્યનો ભયંકર શત્રુ હતો બુંદીરાજ બુધસિંહ અને તેનો પુત્ર ઉમેદસિંહ જયસિંહના કુચક્ર અત્યાચારથી પીડાયા હતા

મહારાજ સવાઈ જયસિંહ એક સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ નૃપતિ હતો રાજનીતિ, યુદ્ધનીતિ, ધર્મનીતિ, ઇતિહાસ, સાહિત્ય વીગેરેમાં તેની સારી કુશળતા હતી બહુદર્શી, સમાજ તત્વજ્ઞાનીની જેમ પ્રજાવર્ગના માટે તેણે જુદી જુદી જાતના કાયદા બાંધ્યા ગર્વાંધ પાશ્ચાત્ય લોકો રજપુતોને ધર્મ કર્મ શાસ્ત્ર જ્ઞાનહીન કહે છે પણ તેઓની એવી ધારણા ભ્રાંત છે તે માત્ર સવાઈ જયસિંહના ચરિતથી માલુમ પડે છે આજ પાશ્ચાત્ય સભ્યતા અને જ્ઞાનના વિમળ આલોકથી રજપુત રાજાઓની બીલીયર્ડ, લોનટેનીસ વીગેરે ક્રીડામાં અભિજ્ઞતા મેળવી પિતૃપુરુષોને અમર્થ મારી ગમતોને ત્યાગ કરી પોતાના શિક્ષક તથા પૃષ્ઠપોષકોના સંમાનિત થયા છે ખરા પણ તેઓની અભિજ્ઞતા આકાશ પુષ્પની જેવી વ્યર્થ છે એમ સમજી શકાય છે જયસિંહની જેમ કેટના પાશ્ચાત્ય ગ્રન્થમાંથી શાસ્ત્રમાં અભિજ્ઞતા મેળવી છે જયસિંહની શાસ્ત્રજ્ઞતાની આલોચનામાં હવે આપણે પ્રવૃત્ત થઈએ

મહારાજ સવાઈસિંહે પ્રસિદ્ધ જયપુરની પ્રતિષ્ઠા કરી મહાત્મા ટૉડ સાહેબે તે જયપુરની પ્રશંસા કરી કહેલ છે કે 'ભારતવર્ષમાં એક માત્ર જયપુર જ સુંદર રીતે ગઠિત છે તે રસ્તાઓ એવા સીધા અને મોકળા છે કે એવા ભારતવર્ષના કોઈ પુરમાં નથી બંગાળાના એક મહા પુરુષના ઉપદેશના અનુસારે સવાઈસિંહે જયપુર બાંધ્યું તે બંગાળાના મહા પુરુષનું નામ વિદ્યાધર મહાત્મા વિદ્યાધર બંગાળાના કયા ગામમાં, કયા કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તેનું વિવરણ હાથ આવતું નથી તે પરમ પંડિત હતો આર્યજાતિના સઘળા શાસ્ત્રમાં તેની સારી પારદર્શિતા હતી ઘણું કરીને તે જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં વિશેષ નિપૂણ હતો વિદ્યાધરની જ મદદથી સવાઈસિંહ પોતાની અદ્ભુત જ્યોતિષ ગણનામાં સફળતા મેળવી દિલ્લીના સમ્રાટ મહમદશાહે તેની જ્યોતિષશાસ્ત્રની પારદર્શિતા જોઈ અને તેથી સંતુષ્ટ થઈ તે સમયની પંજી । શોધવાનો ભાર મહારાજ સવાઈજય સિંહને સોંપ્યો ગ્રહ નક્ષત્ર વીગેરેની ગતિ અને આકાર જોવા માટે મહારાજ સવાઈજયસિંહે દિલ્લીમાં, જયપુરમાં, કાશીમાં અને મથુરામાં એક એક ગ્રહદર્શન મંદિરની સ્થાપના કરી, જેમ ઉપયોગના જુદા જુદા યંત્રો આણ્યા, ગ્રહદર્શનથી અને યંત્રની સહાયથી તે ગ્રહ વીગેરેની જે ગણના કરતો હતો. તે સંપૂર્ણ અભ્રાંત હતી અનેક જ્યોતિર્વિદ મહામહોપાધ્યાય લોકો જયસિંહનું એ બાબતનું

કર્યું જોઈ વિસ્મિત થાતા આજ ભારતવર્ષના અધ:પાત સાથે આર્ય જ્યોતિષ શાસ્ત્રનુ અધ:પતન થવાનો પ્રારંભ થયો છે તેની સાથે પંડિતવર જયસિંહના જ્યોતિષશાસ્ત્ર સબંધી કાર્યનો અધ:પાત થયો થાતા કાળગર્ભે વિલીન થઈ ગયેલ છે

જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા શોવેજયસિંહનો એવો પ્રગાઢ અનુરાગ હતો જે તેણે તે વિષયના જ્ઞાનના લાભ માટે દેશદેશાંતરે લોક મોકલ્યા તેના શાસન કાળમા મેનુએલ નામનો એક પોર્ચુગીઝ પાદરી ભારતવર્ષમા આવ્યો શોવેજયસિંહે તેની પાસેથી એક સમયે સાભળ્યુ જે પોર્ચુગીઝમા જ્યોતિષ શાસ્ત્રની પુષ્કળ ઉન્નતિ છે એ હર્ષજનક સમાચાર સાભળી અબરરાજ શોવેજયસિંહે તે પાદરી સાથે કેટલાક પંડિતોને પોર્ચુગાલમા રાજા ઇમાન્યુઅલની સભામા મોકલ્યા એ ઘટના પછી રાજા ઇમાન્યુએ પોતાના એક પંડિતને ભારતવર્ષમા મોકલ્યો, તેનુ નામ ઝેવીયાટાડીમીલવા હતુ, ભારતવર્ષના તે પંડિતે આવી અબરરાજ જયસિંહને પ્રસિદ્ધ જ્યોતિર્વિદ ડીલાહાવરનુ જ્યોતિષ્ક આપ્યુ તે નવી તાલિકા લઈ જયસિંહે જ્યોતિશ્ચક જોઈ કહ્યુ "જે પ્રકૃત પરિદર્શન સાથે આ તાલિકા મેળવી જોવાથી તેમા ચંદ્રના સ્થિતી નિર્દેશ સબધે અર્દ્ધ અક્ષાશનો પ્રભેદ આવી જાય છે તેણે તુર્કી જ્યોતિર્વિદ ઉલુકબેગનીનો પંચાંગ નવડીમા ભાવ દેખાડી વળી ડીલાહાવરના યંત્રોની મોટી ઉપેક્ષા કરી અબરરાજને એવી રીતનો ગર્વ કરવાની સંપૂર્ણ ક્ષમતા હતી, શાથી કે તેણે બનાવેલા યંત્રો સાચા હોઈ ગુરુદર્શન અભ્રાત કરી દેતા હતા આ ઉપરથી કહેલુ સિદ્ધ થાય છે, જે અબરરાજ શોવેજયસિંહ સામાન્ય જ્યોતિશશાસ્ત્રવેત્તા નહોતો પોતાની અભિમતાની સહાયે તેણે જ્યોતિષશાસ્ત્રનુ એક એક પુસ્તક સંકલન કર્યું, તેનુ નામ જીયાજે મહામદશાહી છે, તેણે એ પુસ્તક સમ્રાટ મહમદશાહને અર્પણ કર્યું એક ગ્રંથમા તેણે જે સંકેતો નાખ્યા છે તે સંકેતની મદદથી રાજસ્થાનમા પંચાંગ વીગેરે તૈયાર થાય છે જીયાજે મહમદશાહીની પ્રસ્તાવનામા શોવેજયસિંહે વિશ્વસ્રષ્ટા જગદિશ્વરનુ અદભૂત કાશન વર્ણવેલ છે

શાંતિનુ સુખાસ્વાદન કરવાના સામાલોચન વિશેષ મદદગાર છે મહારાજ જયસિંહના ભાગ્યમા તેવી શાંતિ ઘટી નહિ, અસંખ્ય તોફાનો અને પ્રપંચમા પડી તેણે સુદર શાસ્ત્રાલોચના વિશેષ ધ્યાનથી કરી નહિ

શોવેજયસિંહની કારકીર્દીમા મોગલ સામ્રાજ્યનો અધ:પાત અને મહારાષ્ટ્રીય બળનો સારો પ્રાદુર્ભાવ થયો આ ભયાનક સંઘર્ષમા પડી ઘણા હિંદુ રાજ્યો ચુર્ણ વિચુર્ણિત થયા અબરરાજ શોવેજયસિંહે એ તોફાનમા પોતાનુ રાજ્ય દૃઢ રીતે અને સુદર રીતે જાળવ્યુ તેના અદભૂત ગુણગ્રામ જોઈ તેના

નાઝીરે પત્ર વાંચી કહ્યું " તે કાંઈ સહેલો વેપાર નથી, તેમાં બળવિક્રમ ધન રત્નનું પ્રયોજન નથી, માત્ર કોશલનું પ્રયોજન છે. કૌશલની મદદથી પ્રધાન ચક્રીને હાથ કર્યાથી પ્રપંચનો ધ્વંસ થાય " તેને જયસિંહે નઘટીત દિલાસો આપ્યો ત્યારપછી તેના ઉપદેશના અનુસારે શોવેજયસિંહે, પોતાના પ્રધાન પ્રધાન સામંતોને બોલાવ્યા.

તેણે તેઓની પાસે સઘળું વિવરણ કહી દીધું અને છેવટે કહ્યું " તમોએ મને અંબરના સિંહાસને બેસાર્યો આ સંકટમાં મારે તમારોજ આધાર છે, વિજયસિંહને બુસા મળવાથી સંતોષ થયો પણ કમરૂદીન જોરથી તેને અંબરના સિંહાસને બેસારવા ચાહેછે."

કુશાવહ સરદારોએ જયસિંહને દિલાસો આપી કહ્યું " આપ નિશ્ચિંત રહો અમે તેનો ઉપાય કરીએ છીએ તમારે તે કુમાર વિજયસિંહને બુસા આપવું," સરદારોએ પોતંખતાના મંત્રીઓને મોકલી બુસામાં વિજયસિંહનો અભિષેક કરવા વિજયસિંહને કહેવરાવ્યું, પણ વિજયસિંહે સરદારોનું કહેણ અગ્રાહ્ય અને અમાન્ય કરી કહ્યું " ભાઇની પ્રતિજ્ઞામાં તેને વિશ્વાસ નથી ત્યારે સરદારોએ જવાબ આપ્યો " તે બાબતમાં અમે જવાબદાર, જો જયસિંહ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન ન કરે તો અમારે તે પાલન કરાવવી " વિજયસિંહે તેમ થવાથી સ્વીકાર કર્યો અને સઘળી વાત કમરૂદીનને જાહેર કરી. કમરૂદીન તેમાં સંતુષ્ટ થયો નહિ વિજયસિંહે કૃપારામને કહ્યું " ચાલો! અમારી નવી જાગીર બુસામાં જઇએ; ચાલો," તે સમયે અંબરના સઘળા સરદારોએ બન્ને ભાઈ વચ્ચે સૌહાર્દ સ્થાપવા ઇચ્છા જણાવી. રાજકુમારે અંબરમાં જવાનો અસ્વીકાર કર્યો, માત્ર સૌહાર્દ સ્થાપવાની તેણે મરજી બતાવી વિજયસિંહે મંગલોરમાં મળવા ઇચ્છા બતાવી મંગલોર જયપુરથી છકોશ દૂર. ત્યારપછી વિજયસિંહે માંગલોરમાં છાવણી રાખી. શોવેજયસિંહ પણ ભાઇને મળવા માંગલુર તરફ જાતો હતો એટલામાં નાજરે તેના સમુખે આવી કહ્યું " રાજન્! રાજમાતા દુઃખથી જાહેર કરે છે જે તે શું બન્ને રાજકુમારના મેળાપના દર્શન કરી શકશે નહિ!"

જયસિંહ માંગલોરની રાજછાવણીમાંઆવી પહોંચ્યો. તેણે રાજા વિજયસિંહની મુલાકાત લીધી બન્ને ભાઇઓ ઘણા દીવસે મળ્યા. ત્યારપછી જયસિંહે, ભાઈનાહાથમાં દાનપત્ર આપ્યું જેમાં બુસા જનપદ આપવાનો વિષય હતો. તેણે વિજયસિંહને કહ્યું, ભાઈ! તારામાં અને મારામાં કાંઇ પ્રભેદ નથી. તું જો અંબરનું રાજ્ય કરવાની ઇચ્છા રાખતો હો તો હું અગ્રજત્વ છોડી દઇ બુસામાં જઈ રહું એ આપાત મનોહર મીઠાં વાકય સાંભળી વિજયસિંહે મુગ્ધ થઈ ઉત્તર આપ્યો.

" બસ થયું, બસ થયું, મારી બધી ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ " એ પ્રમાણે વાતચિત કરી બન્ને જણા વિદાય થયા એ સમયે નાજીરે આવી કહ્યું " રાજમાતા કહેછે જે સરદારો અહીંથી થોડી વાર ખસી જાય તો તે ત્યાં આવી બન્ને ભાઈઓની મુલાકાત લે નહિ તો તેઓ મારા ઘરે આવે " જયસિંહે જનની અભિલાષ જાણી કહ્યું " માને જે ઠીક લાગે તે કરવા અમે તઇયાર છીએ " બન્ને ભાઈઓ હાથ પકડી જનાનખાનામાં ગયા ત્યારપછી જયસિંહે પોતાની તરવાર મીયાનમાંથી કહાડી એક નાજીરના હાથમાં આપી કહ્યું " તરવારનો આસ્થળે શુભ છે " વિજયસિંહે પણ પોતાની તરવાર એક નાજીરના હાથમાં આપી તે બન્ને જનાનખાનામાં પેસી ગયા નાજીરે બારણું બંધ કરી દીધાં ' ક્યાં રાજમાતા' ક્યાં તેની દાસીઓ! વિજયસિંહે વિસ્મય સાથે જોયું જે દુર્દાંત ભટ્ટીવીરે આવી કઠોર હસ્તે પકડયો ઉપરાંત વિજયસિંહના હાથ પગ બાંધી તેને ડોળામાં નાખ્યો અને જુદી જુદી જાતના આમોદ પ્રમોદ કરતો તે અંબરમાં આવ્યો.

એક કલાકના અંદર જયસિંહે ચાણક્ય જે કેદી ડોળામાં નિર્વિવાદે બંધાઈ ચુક્યો ત્યારે તે પોતાના સરદારો સાથે મળી ગયો સરદારોએ તેની સાથે વિજયસિંહને દીઠ્યો નહિ જેથી તેઓ વિસ્મિત થયા ત્યાર તેઓએ અંબરરાજને પુછ્યું ' રાજન્ વિજયસિંહ ક્યાં ગયો " જયસિંહે ઉત્તર આપ્યો ' માન પેટમાં, માન ઉદરમાં, સરદારો ! અમે બન્ને વિષ્ણુસિંહના પુત્ર, હું મોટો વિજયસિંહ કનિષ્ઠ, આપની એવી ઇચ્છા હોય કે વિજયસિંહ અંબરની ગાદીએ બેસે તો પહેલાથી મારો સહાર કરો મે વિશ્વાસઘાતકતા કરીછે, મને પુરી ખાત્રી છે જે વિજયસિંહ રાજા થાય તો આપણા શત્રુઓને બોલાવી લાવી આપણો સંહાર કરશે," એ વાત સાંભળી સરદારો વિસ્મિત અને આશ્ચર્યાન્વિત થયા પણ તેઓ શું કરે ! તેઓ કાંઈ પણ બોલ્યા વિના મંડળ છોડી પોત પોતાના ભુવનમાં ગયા નગરની બહાર છ હજાર રાજપુત સવારો વિજયસિંહની રાહ જોઇ ઉભા હતા વજીર કમરૂદ્દીને તેને મોકલ્યા હતા રાજકુમાર વિજયસિંહને આવવામાં વિલંબ થયેલી જોઇ સ્વારોએ જયસિંહને પુછ્યું " વિજયસિંહનું શું થયું." તેથી રાજા જયસિંહે ઉત્તર આપ્યો 'તમારે તે જાણવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી, તમે અહિંથી ચાલ્યા જાઓ, " તેઓ તે સ્થાનથી ચાલ્યા ગયા એ રીતે રાજકુમાર વિજયસિંહ કેદમાં નંખાયો તે દિવસથી તેનું કોઇ જીવનનું વિવરણ માલુમ પડયું નહિ

મહારાજ સવાઈ જયસિંહે પોતાની નિપુણતાથી કુશાવહ રાજ્ય ના આબાદી કરી દેવટી અને તાબેના પ્રદેશો મેળવી તેણે અંબરની સીમા વધ

જયસિંહની પાના શકિતએ તેના સારા ચરિતને કનકિત કર્યું તે મરડાનો અને ચોખાના લોટનો મરા પીતો રાજા જયસિંહની પાના શક્તિથી અબમા ભારી અનર્થ થયો, તેનુ મહત્વ શાસ્ત્રજ્ઞ, વિચાર વિમત્વ વીગેરે સારા ગુણો તેના ઘણા દોષોને ઢાકી તેને પ્રસિદ્ધ રજપુત રાજાઓમા ઉચા આસને બેસાડી દેછે

શોવેજયસિંહની પહેલા કુશાવહ રાજાઓ રાજા માનસિંહે બનાવેલ મહેલમા વસતા હતા મીરઝા રાજાએ તે મહેલને સારી રીતે સુધાર્યો મહારાજ શોવેજયસિંહે જે મહેલ બનવાવ્યો તે મહેલ પાસે પૂર્વ નૃપોએ બનાવેલ મહેલો તુચ્છ હતા સવત્ ૧૭૮૪ (ઇસ ૧૭૨૮)મા શોવેજયસિંહે પ્રસિદ્ધ જયપુરની પ્રતિષ્ઠા કરી અબરરાજ જયસિંહે અશ્વમેઘ કરવાની ચેષ્ટા કરી પણ તેની તે ચેષ્ટા સફળ થઇ નહિ તેના સાભાગ્યથીજ તેનુ આરંભ થયુ નહિ શાથીકે તે સફળ થઇ હોત તો તેને મોટી વિપદમા પડવુ પડત તેણે એક પરમ સુદર યજ્ઞ વાટી તેયાર કરી યજ્ઞવાટીની યજ્ઞશાળાના સ્તભો અને ભીતો રૂપાથી મઢેલ હતી જયસિંહના અયોગ્ય વશાવરોએ તે યજ્ઞશાળા વીગેરેના જેટલા રૂપાના પત્ર કહાડી લઈ યજ્ઞશાળાનુ સૌંદર્ય નાશ કર્યું રાજા જગતસિંહથી જયપુરનુ ઘણુ અકલ્યાણ થયુ મહારાજ જયસિંહે અને તેના પૂર્વ પુરૂષોએ દેશ દેશાતરમા મેળવી જે શાસ્ત્ર ગ્રથો એકઠા કર્યા હતા, તમાથી અડધા ભાગના ગ્રથો જયસિંહના અયોગ્ય વશધર જગતસિંહે એક વેશ્યાને આપી દીધા એકવાર નહા મુલ્ય હસ્તાક્ષરની પોથીઓ જયપુરના ઘેર ઘેર વેચાણી

મહારાજ શોવેજયસિંહ સવત્ ૧૭૯૯ (ઈસ ૧૭૪૩)મા સ્વર્ગવાસી થયો તેણે એકદર ચુમાલીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેની ત્રણ પત્નીઓએ અને અનેક ઉપપત્નીએ તેનુ સહગમન કર્યું એમ કહેવાયછે જે તેની સાથે ચિતામા તેના બનાવેલ જ્યોતિશાસ્ત્રના ગ્રથો પણ બાળ્યા હતા

તૃતીય અધ્યાય.

રજપુતના ત્રણ પ્રધાન રાજ્યની એકતા, અંબરનું દ્રઢીકરણ, ઇશ્વરસિંહનો અભિષેક બહુ વિવાહથી પેદા થએલ અનર્થોત્પત્ત, માધુસિંહ, જાગનો રાજ્ય, જાટ સાથે યુદ્ધ. મરાઠીનું અભ્યુત્થાન, માધુસિંહના મરણ પછી કુશાવહ રજપુતની સમતાનો અધઃપાત, પૃથ્વીસિંહ. પ્રતાપસિંહ. તેની સભામાં ... ફીરાજનું મૃત્યુ. મરાઠાઓ સાથે વિવાદ, ટંગામાં પ્રતાપનો જય પ્રતાપનું ... જગતસિંહ રમકપુર જગતસિંહને ... કરવાનો ઉદ્યમ. ઉદ્યમની વિફળતા, મોહનસિંહ.

મેવાડના ઇતિહાસમાં વર્ણવેલ છે કે રાજસ્થાનના ત્રણ પ્રધાન રાજ્ય. મેવાડ મારવાડ અને અંબર તે ત્રણે રાજ્યો પોતપોતાના સ્વાર્થ દેવના પ્રસંગ લઈ એકતા સુત્રે બંધાયા એ સંધિ બંધનના પ્રધાન ઉદ્દેશ આત્મ સમર્થન. તે ઉદ્દેશ સારી રીતે નાશિત થયો તે સમયે નહોડ રાજાએ; અને કુશાવહ રાજાએ પોતાના રાજ્યની સીમા વધારી શેખાવતી રાજ અંબરના તાબામાં કર આપનારૂં રાજ્ય બન્યું. એ સમયે જાટ લોકો, જે અવ્યવસ્થિત થઇ અંબરની આબાદીમાં બાધા આપતા તો કચ્છાવહનું ગણ્ય શંબર હદથી તે યમુનાની સેકત ભુમિ સુધી ફેલાઇ જાત

મહારાજ સવાઇજયસિંહના પરલોકવાસ ઉપર તેનો જેષ્ઠ પુત્ર ઇશ્વરસિંહ અંબરની રાજગાદીએ બેઠો, ગજોચિત અને રાજપુત્ર યોગ્ય કોઇ પણ ગુણથી ઇશ્વરસિંહ વિભુષિત નહોતો, ઇશ્વરસિંહનો ઓરમાન ભાઇ માધુસિંહ હતો. માધુસિંહ અગરજે કે વયમાં ઇશ્વરસિંહથી નાનો હતો પણ ગુણોથી શ્રેષ્ટ હતો. તેથી કરી માધુસિંહ ઉપર પ્રજાની સારી ભક્તિ હતી. તે શિશોદીયરાણા બીજા જગતસિંહનો ભાણેજ થાય. રાણાએ તેને મેવાડના અંદરનો રામપુર ભાણપુર નામનો જનપદ આપ્યો. એ સિવાય માધુસિંહે પિતા પાસેથી ટોંક રામપુર ફાગી અને માલપુર નામના પરગણાં મેળવ્યા. તે ચાર જાગીરની પેદાશ પુષ્કળ હતી.

જે મધુસિંહ ઘણા વર્ષ ભોગવી શકયો નહિ. અંબર સિંહાસને પોતાનું પદ દ્રઢ કરવા તેણે મહારાષ્ટ્રીય વીર હોલકરને આઠલાખ રૂપીઆ આપ્યા, પણ મામાની મદદ ન મળત તો તેનો ઉદ્દેશ સફળ થાત નહિ. ઇશ્વરસિંહને પદચ્યુત કરી અંબર સિંહાસને પોતાના ભાણેજ મધુસિંહને બેસારવા રાણા જગતસિંહે સેના લઇ અંબર ઉપર કુચ કરી. એ સમાચાર સાંભળી બેનશીબ ઇશ્વરસિંહ વિષપાન કરી મરણ પામ્યો. ત્યારપછી મધુસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. તે ઉદ્યોગી અને સાહસિક હતો. તેણે મોટી દક્ષતાથી રાજ્ય કાર્યની સમાલોચના કરવાનું શરૂ કર્યું, મધુસિંહ સારો રાજા નિવડશે એમ પ્રજાવર્ગની આશા બંધાઈ પણ તે આશાનું સાફલ્ય થવામાં બેમોટાં વિઘ્ન નડયાં, પહેલું જાટપતિ જવહરસિંહ સાથે શત્રુત્વ બીજું મધુસિંહનું અકાળ મરણ.

જાટરાજ જવહરસિંહ અંબરરાજ મધુસિંહનો ભયંકર શત્રુ. તેણે મધુસિંહ પાસે કાસુના નામનું પરગણું માગ્યું. અંબરરાજે તેની માગણી અગ્રાહ્ય કર્યાથી જાટરાજ વિષમ કુપ થયો. મધુસિંહની અનુમતિ ન લીધા વિના દર્પથી મોટા દળ સાથે મધુસિંહના રાજ્યના અંદર થઈ, પુષ્કરતીર્થ તરફ ગયો. અંબરરાજ તે સમયે એક ઉત્તર રોગથી પીડા પામી બીલકુલ કૃશ થઇ શય્યાશાયી હતો, હરશાઇ અને ગુરૂશાઈ નામના બે ભાઇઓ તે સમયે તેનું રાજ્યકાર્ય ચલાવતા હતા જાટપતિ જવહરસિંહનું સ્પર્દ્ધિત્ત આચરણ જોઇ તેઓએ તે હકીકત મધુસિંહને જાહેરકરી. મધુસિંહે કહ્યું જે "તમે જવહીરને એક પત્ર લખો તે ગર્વિત ભાવે આપણા રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરે, એક બાજુએ સામંતો અને સેનાદળ તૈયાર રહે"

જો એ ગર્વસ્ફીત જાટરાજ અંબરની ત્રીસીમામાં પગલું મુકે તો તેથી તેની પ્રગલભતાની શાસ્તિ અપાય, તે હુકમ થોડા સમયમાં અમલમાં આવ્યો. પણ ગર્વિત જવહરસિંહે, મધુસિંહનો પત્ર ગ્રાહ્ય ન કરી, અંબરની સીમાની અંદર થઈ ચાલ્યો. અંબરના કોકરીવિંદ સરદાર તેની ગતિ રોકી ઉભા રહ્યા. બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. જાટપતિ તે યુદ્ધમાં પરાસ્ત થઇ પલાયન કરી ગયો મધુસિંહ જયી થયો. જે જય અંબરના પ્રધાન પ્રધાન સરદારોના શોણિત પાતથી મેળવાઇ.

એ યુદ્ધ પછી મહારાજ મધુસિંહ માત્ર ચાર દિવસ જીવ્યો. કઠોર આમાશય રોગે આક્રાંત થઇ તેનું શરીર પુષ્કળ કૃશ થઇ ગયું, તેણે એકંદર સતર વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે જો વધારે વર્ષ જીવિત રહી રાજ્ય કરત તો તે અંબરની દુરવસ્થા દૂર કરી અંબરને વિશેષ આબાદ કરત. તેણે અનેક નગરની પ્રતિષ્ઠા

કરી જેમાં મધુપુર પ્રધાન મધુપુર પ્રસિદ્ધ ગિલધરગની પાસે આવ્યું તે ગજ સ્થાન એક વણિજ્યનું પ્રધાન નગર પિતાની (૮) દૃષ્ટ પદની અનુનરી મધુસિંહે અબર રાજ્યમાં શાસન વીગેરેની આલોચનામાં પુષ્કળ મદદ આપી

બે પુત્રને મુકી મધુસિંહ પરલોકગામી થયો તે પુત્રોમાં પૃથ્વીસિંહ બાલ્યા વસ્થામાં પિતૃમાતૃહીન હોવાથી સંરક્ષણમાં પોતાની ઓરમાન માતા બાવડી કબજામાં હતો તેની ઓરમાન મા ચદાવત કુળમાં પેદા થઈ હતી તે સ્વ દુરપૂરકારાગી અને દઢ પ્રતિજ્ઞાવાળી હતી તેના ચરિત્ર હલકા અને નિંદનીય હતા, પોતાના કુલમાનમાં જવાજવિહર તે રાજ્યની ફીરોજ નામના એક માવત ઉપર આશક્ત થઇ તેથી અબરના સરદારો બહુ નાખુશ થયા રાજમાતાનો આશક્ત પુરુષ, માવતની હલકી પાયરી ઉપરથી કુશાનહ કુળના મનાગારમાં ઉચ્ચા આસને આવ્યો તેથી અબરના જુદા જુદા સરદારો રાજસભા ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા પિતાના પરલોક વાસ ઉપર પૃથ્વીસિંહ બાળક હોવાથી રાજ્ય કાર્યભાર દુષ્ટચારિણી રાજમાતા અને તેના ઉપપતિ માવતના હાથમાં હતો ખરાબ સ્વભાવ વાળી રાજમાતાએ કેટલાક ચેતન ભોની નિકાને નીની પ્રસિદ્ધ અબજીને તેનો નાયક નીમ્યો તે સમયે ચારદવનામ મરાનમની અને ખોમવા લીરામ મની હતા તે બન્ને વિમત અને રાજનીતિજ્ઞ હતા તેઓ માવતશીરા જના પ્રચડ પ્રભાવથી મત્રીપદથી રૂદ્ધ થઇ ગયેલ આપની જેમ રાજ્યમાં વર્તતા હતા તે માવતની અને તેઓની મેળવવાની પણ ક્ષમતા નહોતી એ રીને નવ વર્ષ નીકળી ગયા પૃથ્વીસિંહ પુખ્ત ઉમ્મરનો થયો પણ દુષ્ટ ઓરમાન માવી તે સ્વાધીન અને સ્વતત્ર થયો નહિ છેવટે ઘોડા ઉપરથી પડી તે મરી ગયો

કુમાર પૃથ્વીસિંહ બીકાનેર અને કિસનગઢમાં પરણ્યો હતો કિસનગઢની રાજકુમારીના પટે તેના થકી એક પુત્ર પેદા થયો, જેનું નામ માનસિંહ, તે અનેક દિન અબરની દાસીએ . ડક રૂપે રહ્યો હતો પિતાના મૃત્યુ પછી માનસિંહ દાનાઝથી મામાના ઘેર મેખિત થયો ત્યાંથી તે સિંધિયાની દાસ ગીમા ગયો, તે દિવસથી માનસિંહ મરાઠા રાજાના બનુ હુંથી ગ્વાલીયરના ભિમા રહેવા લાગ્યો.

પૃથ્વીસિંહના મરણ પછી તેનો ઓરમાન ભાઇ પ્રતાપસિંહ અબરની ગાદીએ બેઠો ખોનવાડીના પાવ નામાન્ય મત્રી નહોતો તે રાજ ઉપાધિ ભેગી પ્રધાન મત્રીના પદે આવ્યો તે તેના હાથના પુષ્કળ મના હતી

અબર બાહેરો બાછેરી નરનો જનપદ તે દાગે પ્રતાપસિંહ નામના નારૂખ રજપુતના કબજાના હતો તેણે કરી લાઇ અપનાધમાં શાન્તિ આપવા

માટે મહારાજે મધુસિંહે તેને દેશ બહાર કર્યો હતો જ્યારે જાટપતિ જવહરસિંહ સાથે રાજા મધુસિંહનું યુદ્ધ થયું તે દિવસે પ્રતાપસિંહે પોતાના દળ સાથે આવી પોતાના પૂર્વ સ્વામીને મદદ આપી. મધુસિંહ તેથી તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયો તેને માછેરી જનપદ પાછો આપ્યો. એ પ્રતાપસિંહ ખોસવાળીરામને પૂર્વ પ્રભુ હતો. ખોસવાળીરામ પ્રધાન દિવાન પદે આવી પોતાના પૂર્વ પ્રભુને ભુલ્યો નહિ. માછેરી સરદારને અગાઉની જાયગીર સોંપી. ખોસવાળીરામે પ્રતાપસિંહને ઉંચી પદવીએ મુકવા યત્ન કર્યો. એ સમયે આગ્રામાં જાટનો બળવો હોવાથી સમ્રાટે પ્રધાન સેનાપતિ નાસીફખાંને, મહારાષ્ટ્રીય લોકની સહાય મેળવી. બળવાખારોને આગ્રામાંથી કહાડી મુકવા મોકલ્યો.

તે સમયે તિબુલસિંહ નામનો જાટનો એક અધિપતિ હતો. તે ભરતપુરમાં વસતો હતો. મોગલ સેનાપતિએ પ્રથમ ઉદ્યમે સફળ થઇ ભરતપુર ઉપર હુમલો કર્યો. રાજા ખોસવાળીરામે તે સમયે માછેરી સરદારને કહ્યું: "તમે જો નાસિફખાંને હાલ મદદ કરો તો તમારૂં અધિક મંગલ થાય". બુદ્ધિમાન અને રાજનીતિજ્ઞ બંધુની સલાહ માની પ્રતાપસિંહ મોગલ સેનાપતિને મદદ કરવા ઉપડયો. તેણે તેને મદદ આપી. તેથી નાસિફખાં તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયો માછેરીને તેણે અંબરથી અલગ કરી આપવી, ખોસવાળીરામે જોયું જે હવે પ્રતાપસિંહના સેનાદળની મદદથી ફીરોજ પરાસ્ત થાશે. તેમ કરવામાં તેનો ઉદદેશ સિદ્ધ થયો નહિ, છેવટે વિષ પ્રયોગે તેનો સંહાર કરાવ્યો. એ નશીબ રાજમાતા પોતાના આશક ફીરોજની વાંસે થોડા દિવસમાં ગઇ રાજા પ્રતાપસિંહનો તે સમયે વયઃક્રમ અલ્પ હતો તે સમયે તેનામાં એવી સત્તા નહોતી જે બીજાની મદદ સિવાય તે રાજકાર્યની પર્યાલોચના કરે. રાજા પ્રતાપસિંહ અને ખુશવાળીરામ એકઠા મળી અંબરનું રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા. બન્ને ઉત્કટ દુરાકાંક્ષા વાળા હતા. થોડા સમયમાં બન્ને વચ્ચે વિવાદ પડયો ખોસવાળીરામે પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીને પરાસ્ત કરવા મોગલ સેનાપતિ હામદાનખાંની મદદ માગી. તે સમયે અંબર રાજ્યમાં જે ઘોર અશાંતિ હતી તે થોડા સમયમાં ઉપશમ પામી નહિ આખા અંબર રાજ્યમાં અરાજકતા થઇ ગઇ. પ્રતાપસિંહ બાળક. તે સઘળા સંઘર્ષને મટાડી દે તેવો નહોતો. તે સમયે મોગલ અને મરાઠા અનુકુળતા પામી અંબર રાજ્ય લુંટવા લાગ્યા.

એવી રીતની શોચનીય અવસ્થામાં અનેક દિન ચાલ્યા ગયા. છેવટ પુખ્ત ઉમ્મરને પામી પ્રતાપસિંહે તે સઘળી અરાજકતા દૂર કરવા સંકલ્પ કર્યો. તેણે જોયું જે એક માત્ર મહારાષ્ટ્રીય લોકોજ અંબરના પ્રધાન શત્રુ. દુ-

ધંધે માધાજી સિંધિયો મરાઠાનો અધિનાયક હતો. એના પ્રચંડ શત્રુનું દમન કરવામાં અંબરની સત્તામાં નહોતું. તેનું દમન કરવામાં સઘળી રજપુત સમિતિની મદદની જરૂર હતી અત્યાચારી મોગલ બાદશાહોનું ઉત્પીડન બંધ કરી રાજસ્થાનના ત્રણ પ્રધાન રાજાઓ સંધિસૂત્રે બંધાયા. તે રજપુતનું ત્રિત્વ. કુશાવહ રાજ પ્રતાપસિંહે હાલ તે ત્રિત્વ એકઠું કરવા મારવાડના અધિપતિ વિજયસિંહ તરફ દૂત મોકલ્યા.

રાઠોડ રાજા તેમાં સમ્મત થયો. અંબરરાજ ઈશ્વરસિંહે તેની સાથે દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો આજ તે મહાશય વિજયસિંહ ભૂલી ગયો અને અંબરને આફતમાંથી કહાડવા તે દૃઢ સંકલ્પવાળો થયો. તે સેના લઈ પ્રતાપસિંહ સાથે મળી ગયો. વળી રાઠોડ રજપુતો અને કુશાવહ રજપુતો એકતાના અને સૌહાર્દના સૂત્રે બંધાયા. ટંગા નામના સ્થાને એકઠું થયેલ રજપુત લશ્કર મહારાષ્ટ્રીયના સામું થયું. પ્રસિદ્ધ સેનાની વીર દીવાઈનના હાથમાં સિંધિયાનું સેનાદળ હતું ઈસ્માઈલ બેગ અને હામદાની નામના બે મોગલ સેનાપતિએ રજપુતનો પક્ષ પકડ્યો. મહારાજ વિજયસિંહે પોતાની સેનાનો ભાર રીયાપતિના હાથમાં સોંપ્યો તે ટંગા ક્ષેત્રે રજપુત અને મરાઠાનું ઘોર યુદ્ધ થયું રજપુતના રણ કૌશલ પાસે સુશિક્ષિત ફરાસીસીનું યુદ્ધ નૈપુણ્ય પરાસ્ત થયું સિંધિયો પરાજીત થઈ મથુરામાં પલાયન કરી ગયો. જયી થઈ મહારાજ પ્રતાપસિંહે અંબરમાંથી મરાઠાને કહાડી મુક્યા પ્રતાપસિંહ તે જય ગૌરવ અધિક દિવસ ભોગવી શક્યો નહિ. પત્તન યુદ્ધે તેના અમિત્ર ચિત્તવ્યવહારે રાઠોડ લોકો મરાઠાથી પરાસ્ત થયા. ઈ. સ. ૧૭૯૧ માં તુકાજી હોલકરે જયપુર ઉપર હલ્લો કર્યો પ્રતાપસિંહ તેના હલ્લાની સામે થઈ શક્યો નહિ. છેવટે વાર્ષિક ખાણુંની કેટલીક રકમ આપવી ઠરાવી તેણે તુકાજી સાથે સંધિ કર્યો.

ઈ. સ. ૧૮૦૩ માં રાજ પ્રતાપસિંહ પરલોકવાસી થયો. તેણે એકંદર પચીશ વર્ષ રાજ કર્યું. શૂર, હિંમતવાળો અને વિજ્ઞ હતો પણ પઠાણ અને મરાઠા વગેરે દુર્ધર્ષ દુશ્મનો સાથે તેની વીરતા, સાહસિકતા, અને વિજ્ઞતા કાંઈ કામમાં આવી નહિ.

પ્રતાપસિંહના પરલોકવાસ ઉપર જગતસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. કાપુરૂષ અને મૂર્ખની જેમ વર્તી તેણે કુશાવહ રજપુતના સિંહાસનને કલંકિત કર્યું. તેણે સત્તર વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેનું એક પણ કાર્ય ઉલ્લેખ યોગ્ય નથી. જગતસિંહના શાસન કાળમાં અંબરરાજ્યના અધઃપાતની પૂર્ણતા થઈ. પવિત્ર કુશાવહ રજપુતોનું ગૌરવ અસ્તમિત થયું ને ચોટલો બધો વિલાસપ્રિય થઈ ગયો

હતો જે રાજ્ય કાર્યની પર્યાલોચના છોડી હલકી ગણિકાઓ સાથે વિલાસમાં પોતાનો સમય કહાડતો હતો. રાસકર્પૂર નામની એક ગણિકા તેની મોટી પ્રીતિ પાત્ર હતી, રાજા જગત્સિંહ તેનાં રૂપમાં એવો મુગ્ધ થઇ ગયો હતો. રાઠોડ અને ભટ્ટી રાણીઓને છોડી તે રાસકર્પૂરની પાસેજ કાયમ પડી રહેતો હતો. તેણે તે યવનીને રાજ્યની અર્દ્ધભાગિની ગણી તેના નામે મુદ્રા ચલાવી, કુળમાન અને મર્યાદામાં જલાંજલિ આપી તે રાસકર્પૂર સાથે હાથી ઉપર બેસી ભ્રમણ કરતો હતો, પોતાની ખરી રાણીઓને છોડી રાસકર્પૂરને યોગ્ય રાણીનું માન આપવા તે પોતાના સરદારોને કહેતો હતો. તેથી અંબર રાજ્યના સરદારો બહુજ નાખુશ થયા. તેઓએ જગત્સિંહને રાજ્ય ભ્રષ્ટ કરવા સંકલ્પ કર્યો. તેઓના સંકલ્પના સમાચાર જગત્સિંહના કાને પડયા. રાજાના એક પરમબંધુએ આવી તેને કહ્યું જે " રાસકર્પૂર એક વિશ્વાસઘાતિની છે અને બીજા પુરૂષની આસક્ત છે. એ મિથ્યા વાકય ઉપર રાજાને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો. તેણે તે દુશ્ચારિણી વાર વિલાસીનીને નાહુર ગઢના કીલ્લામાં કેદ કરી તેની ઇસ્કામતને તેણે છીનવી લીધી. સરદારો ઘણા દરજ્જે તેના ઉપર સંતુષ્ટ થયા.

જગત્સિંહ અપુત્રક અવસ્થામાં પરલોકગામી થયો. તેના મરણ પછી અંબરની ગાદીએ કોને બેસારવો તેના માટે મોટી ગડબડ ઉઠી. તેના મરણની પૂર્વે અને પછી એક નાજીરના હાથમાં રાજ્ય ભાર હતો. તે નાજીરનું નામ મોહન, મોહન નપુંસક હતો. જગત્સિંહે જનાનખાનાનો તેને રક્ષક બનાવ્યો હતો જગત્સિંહના મરણ ઉપર તરતજ તે નાજીર મોહનલાલ નરાવાર રાજકુળના એક બાળક રાજકુમારને સૂર્યરથમાં બેસાડી અંબરમાં લાવ્યો. એ કામમાં તેણે અંબરના સરદારોની સંમતિ લીધી નહોતી, માત્ર રાજપુરોહિત ધાઇ ભાઇ અને એક સરદાર મેઘજીની સંમતિ લીધી તેઓજ મોહન નાજીરના પ્રધાન મદદગાર–મોહન નાજીરે તથા કેટલાક સરદારોએ એ બાળકને અંબરરાજ કહી અભિવાદન કર્યું. તેનું નામ માનસિંહ રાખ્યું. પણ જગત્સિંહની વિધવાએ તેની અભિષ્ટસિદ્ધિના માર્ગ બાધ આપી માનસિંહને જગત્સિંહનો ખરો ઉત્તરાધિકારી ગણ્યો નહિ. એસમય રાજધાનીમાં સર્વત્ર જાહેર થયું જે જગત્સિંહની ભટ્ટણી રાણી સગર્ભી છે એવા ખબરથી નાજીર અત્યંત શોકાતુર થયો.

ભટ્ટિણી રાણીનો ગર્ભ વૃત્તાંત સાંભળી પુરવાસીઓ ખુશી થયા. કેટલાક પુરવાસીઓએ તે વાત જુઠી માની કેટલાકે તે રાણીના ચરિત ઉપર દોષારોપ કર્યો. પણ થોડા સમયમાં સઘળાનો સંદેહ અને પ્રતિવાદ ભાંગ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ના ડીસેંબર માસની ૨૧ મી તારીખે પરલોકગામી થયો ત્યાર પછી ૧૮૧૯ના માર્ચ માસની ૨૪ મી તારીખે અંબર રાજ્યમાં જાહેર થયું જે ભટ્ટિણીરાણીનો ગર્ભનો

આઠમો માસ ચાલે છે, એ વિષયમાં પુષ્કળ વાદાનુવાદ ચાલ્યો. છેવટે તેજ વર્ષના એપ્રીલની પહેલી તારીખે રાજ મહેલના જનાનખાનામાં જગતસિંહની મોળ વિધવા પત્ની અને પ્રધાન પ્રધાન સરદારોની પત્નીઓનુ એક સભાનું અધિવેશન થયું તેઓએ રાણીના ગર્ભની પરિક્ષા કરી. તે દિવસે સભાનુ કાર્ય ઘણા કલાક ચાલ્યું છેવટે સઘળાએ નમ્ર સ્વરે કહ્યું "ભટ્ટિણી રાણી યથાર્થ ગર્ભવતી છે" સર દારોએ તે પરીક્ષણની હકીકત સાંભળી તેઓ સમ સ્વરે બોલ્યા ' જો રાણીના પેટે પુત્રનો પ્રસવ થાય તો તેને અંબરની રાજ ગાદીએ અભિષિક્ત કરવો અમે બીજા કોઇને રાજા કહેવા સંમત નથી"

એપ્રીલ માસની પચીશમી તારીખે સવારમા ભટ્ટિણી રાણીએ એક બાળ કુમારને પ્રસવ આપ્યો. તે સમયે માનસિંહના સૌભાગ્યનો માર્ગ બંધ થયો. તે, નરવારના રાજ્યમા ગયો.

યશલમીર.

પ્રથમ અધ્યાય.

યશલમીર નામની વ્યુત્પત્તિ, યાદવ ભટ્ટિ ચોકો પ્રયાગ, દ્વારકા અને મથુરામા યાદવોનો પ્રથમ નિવાસ, તેઓની અંદરનો કજીયો, યદુપતિ શ્રી કૃષ્ણ તેના સંતાનનો વિસ્તાર, તેના પુત્ર પ્રપૌત્ર, નાભ અને ક્ષીર, દ્વારકામાથી નગનું પલાયન, તેનો મરુસ્થળમા નિવાસ, ક્ષીરના સંતાન જાડેજા અને યાદ ભાણ જાડેજાએ સ્થાપેલો સિંધુ સ્યામવંશ, પંજાબના પેટામા વિહારમા યાદભાણનુ રાજ્ય, પૃથ્વીબાહુ, તેનો સુભગ, તેની સંતતિ, રાજા ગજે કરેલ ગજની નગરની પ્રતિષ્ઠા, ખીરોયા અને ખોરાસાનના રાજાઓનો ગજની ઉપર હલ્લો તેઓનો પરાજય, રાજા ગજે કરેલ કાસ્મીર ઉપર હુમલો, તેનો વિવાહ ખોરાસાનપતી રાજાની ઉપર બીજો હુમલો, તેઓનો પરાભવ, મીરીન રાજા સાથે આરીઓકસનું દસ્ય સમાલોચન ગીજનીનીપાત ગજરાજનુ મરણ રાજકુમાર શાલીવાહનનુ પંજાબમા પધારવુ ત્યા તેણે કરેલી શાલીવાહન પુરની પ્રતિષ્ઠા, પંજાબ જય, દિલ્લીના તુયાર રાજા જયપાળની દુહિતા સાથે શાલીવાહનનો વિવાહ, ગજનીનો પુનરૂદ્ધાર. બુલંદ, શાલીવાહ નગરમા તેની અવસ્થિતિ, તેનો પૌત્ર ચાકિતો, ચોકિતોની યવન ધર્મ દીક્ષા ચાકિતો મોગલ, બુલંદનુ પરલોક ગમન, તેના પુત્ર ભટ્ટિ, ભટ્ટિ કુળ, મંગળરાવ, મનસુરરાવ, મંગળરાવના પુત્રોની દુરવસ્થા, રજપુતોથી તેઓનો ઘાત, આભોરી અને જાટ, તક્ષક જાતિ, તક્ષશીલની રાજધાની, ભારતીય મરૂ ભૂમિમા મંગળરાવનુ આવવુ તેનો પુત્ર મજુનરાવ, અમરકોટની રાજદુહિતા સાથે તેનો વિવાહ, તેનો પુત્ર કેહુર, ઝાલોરની દેવરા જાતિ સાથે નિસ્બત, થાનોટ નગરની પ્રતિષ્ઠા, કેહુરનો અભિષેક વારાહા જાતિએ કરેલો થાનોટનો હુમલો, વારાહા સાથે સંધિ બંધન,

---

પ્રાચીન ભૂગોળવેત્તાના અભિપ્રાયમા ભારતવર્ષનો જે ભાગ મરૂસ્થલી નામે ગણાય છે તે મરૂસ્થલીના અંદરનો ભાગ યશલમીર છે તેનુ સર્વાંગ પર્વત

મહિત હોઇ તેને મરૂ (મેરૂ) નામે કહે છે જે રજપુત વંશ લાંબા સમયથી યશલમીરમા શાસન ચલાવતો આવે છે તે ભટ્ટિ નામે પ્રસિદ્ધ છે ભટ્ટિ શાખા પ્રાચીન યદુકુળથી પેદા થયેલ છે જે યદુકુળનુ પ્રચંડ બળ ત્રણ હજાર વર્ષ ઉપર ભારતવર્ષમા નર્તન ચાલી રહ્યુ હતુ જેના પચાસ સતાન વડે સઘળુ ભારતવર્ષ એકવાર સમાચ્છન્ન હતુ, તે વંશની એક શાખા યશલમીરની રાજકુળની છે

યશલમીરના ભ૦ પ્રથમ વર્ણવેલ છે જે પ્રયાગપુરી, સોમવંશીય યાદવ લોકની આદિત નિવાસ સ્થની છે, પુરૂવા નામના રાજાએ મથુરા નગરી સ્થાપી ત્યારે તે યદવ વંશના રજપુતો તે નગરમા વસવા ગયા અને ત્યા રાજ્ય કરવા લાગ્યા એ યદુકુળમા દ્વારકાના સ્થાપન કર્તા ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ પેદા થયા ”

જે ભયકર અંતર્વિવાદે વિશાળ યદુકુળ પ્રધ્વંશ પામ્યુ તે ભયકર અંતર્વિવાદને દરેક હીંદુ સતાન જાણતુ હશેજ, કુરૂક્ષેત્રના અને દ્વારકાના ભયકર સ્મશાન ક્ષેત્રમા આર્ય ગૌરવનો સમાધિ થયો તે સર્વ નાશકર અંતર્વિવાદ પછી શ્રીકૃષ્ણના બે પુત્રો અને તેના બીજા કેટલાક વંશજો ભારત ભૂમિનો ત્યાગ કરી સિંધુનદના પરપારે ગયા શ્રીકૃષ્ણની આઠ પત્ની રૂકમણી * જેનો પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન તે વિદર્ભરાજ દુહિતાને પરણ્યો તે રાજકુમારીના ગર્ભે અનિરૂદ્ધ અને વજ્ર નામના બે પુત્ર થયા યશલમીરના ભટ્ટી રજપુતો પ્રદ્યુમ્નના કનિષ્ઠ પુત્ર વજ્રના વંશધર વજ્રના બે પુત્રો નળ અને ક્ષીર

દ્વારકાના ભયકર ગૃહ વિવાદમા યદુ કુળનો ઉત્સાદ થયો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નિજધામે પધાર્યા, વજ્ર પોતાના પિતાના શ્રીચરણના દર્શન કરવા મથુરા થકી દ્વારકા તરફ ચાલ્યો રાજધાની છોડીને વીશ કોશ દૂર ગયો, એટલામા તેણે આત્મીય કુટુંબનો ધ્વંશ વૃત્તાત સાંભળ્યો એ શોકાતુર સમાચાર સાભળી તેણે તે સ્થળે પ્રાણ તજ્યા ત્યાર પછી તેનો મોટો પુત્ર નળ રાજપદે અભિષિક્ત થયો તે મથુરા નગરમા આવ્યો ક્ષીર દ્વારકા તરફ ચાલ્યો

યાદવોએ લાંબો સમય સાર્વભૌમ આધિપત્ય ભોગવ્યુ, તેઓના ભયકર પ્રતાપે છત્રીશ રજપુત કુળ ભય પામતુ હતુ આ કારણે તે ભય પામતા રજપુત કુળે સારો યોગ ભાળી યાદવો ઉપર વેરનો બદલો લેવા વિચાર કર્યો તેઓએ ગજની નગર ઉપર હુમલો કર્યો સગીપતિ નગર પરાસ્ત થયો તે પવિત્ર મથુરા

* કૃષ્ણની એક પત્ની જાંબુવતીનો મોટો પુત્ર સાબ સિંધુ નદના બને તીરનો ભૂમિભાગ પામ્યો ત્યા તેણે સિંધુ સ્વામ વંશની પ્રતિષ્ઠા કરી

પુરી છોડી પલાયન કરી ગયો તે પશ્ચિમ દેશની મરુસ્થલીમાં જઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો નગનો પૃથ્વીબાહુ નામનો એક પુત્ર જન્મ્યો, શ્રીરાજના બે પુત્ર લડેજ અને યાદભાણુ નામના થયા યાદભાણુ તીર્થ યાત્રા પ્રસંગે દૂર દેશ ગયો એક વાર તે ભરપુર નિદ્રામાં સુતો હતો, એટલામાં તેના કુળની અધિષ્ઠાદેવીએ આવી તેને ઉઠાડયો અને કહ્યું ! ' યાદભાણુ ! તું વરદાન માગ ! યાદભાણે કહ્યું મને વાનોપયોગી પૃથ્વી આપ ! આ પર્વત પ્રદેશ રાજ્ય કરતો રહે ' એમ કહી દેવી અન્તરિત થઇ યાદભાણુ ઉઠયો એટલામાં તેણે અસ્પષ્ટ કોલાહલ સાંભળ્યો તેણે જ્યાંથી કોલાહલ આવતો હતો તે દિશાના નજર નાખી અને જોયું તો તે પ્રદેશ નો રાજા તે સમયે મરણ પામ્યો જેને એક પણ સંતાન નહોતું તેના ઉત્તરાધિ કારીના માટે તે પ્રદેશમાં મોટો ઝગડો ઉઠયો, રાજ્યના પ્રધાન મંત્રીએ કહ્યું " મે સ્વપ્ન જોયું જે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો એક વંશધર આવી વિહારમાં વર્ત્યોછે એમ કહી મંત્રીએ તેને બોલાવી તેને ગાદી ઉપર બેસાડવા દરખ્વાસ્ત કહી તેની દરખાસ્ત ઉપર સઘળા સંમત થયા ત્યાર પછી યાદભાણુ રાજગાદીએ અભિષિક્ત થયો તે એક મોટો પ્રતાપશાળી રાજા થઇ પડયો તેની અનેક સંતતિઓ થઈ, ત્યાર પછી તે પ્રદેશ ' યદુડાંગા " નામે પ્રસિદ્ધ થયો

રાજા નગનો પુત્ર પૃથ્વીબાહુ મરુસ્થલીમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો તે શ્રી કૃષ્ણનું રાજછત્ર અને સઘળા રાજ્ય ચિન્હ પામ્યો તે છત્ર વિશ્વકર્મા નિર્મિત પૃથ્વીબાહુના પુત્રનું નામ બાહુબળ બાહુબળ માલવરાજ વિજયસિંહની દુહિતા કમળાવતીને પરણ્યો કન્યાદાનમાં સમગ્ર પામેથી એક હજાર ખોરાસાની ઘોડા, એકસો હાથી, પુષ્કળ સોનું, અધિક જવાહીર અને રથ વીગેરે મેળવ્યા પ્રમાર કુળમાં પેદા થયેલ કમળાવતી તેની પ્રધાન રાણી હતી તેના પેટે બાહુ નામનો એક પુત્ર થયો બાહુ અશ્વપૃષ્ટ ઉપરથી પડી મરણ પામ્યો તેના પુત્રનું નામ સુબાહુ સુબાહુ અજમેરના ચોહાણ રાજા સુડની પુત્રીને પરણ્યો તેની તે પત્નીએ તેને વિષ આપી મારી નાખ્યો સુબાહુના પુત્રનું નામ રિઝ તેણે બાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું, માલવરાજ વિરસિંહની પુત્રી સુભગા સાથે તેનો વિવાહ થયો સુભગા ગર્ભવતી થઇ તેણે એકવાર સ્વપ્ન જોયું જે તેણે એક ધોળો હાથી જણ્યો જોશીઓએ એ વિષય સાંભળી કહ્યું તે મહત્વનું નિદર્શન છે યોગ્ય સમયે રાણીએ એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો કુલાચાર્ય લોકોએ તેનું નામ ગજ રાખ્યું

ગજ પુખ્ત ઉમરનો થયો પૂર્વ દેશના અધિપતિ યાદભાણે સબંધ સૂચક એક નાળીયેર તેના તરફ મોકલ્યું એ સમયે ખબર આવ્યા જે અગાઉ જે મ્લેચ્છોએ સુબાહુ ઉપર હલ્લો કર્યો હતો તે મ્લેચ્છો હવે ફરીવાર સમુદ્રતીરથી

મરૂસ્થળી તરફ આવે છે તેઓ સંખ્યામાં ચાર લાખ હતા ખોરાસાનનો દરી દખા તેને અધિનાથ શત્રુઓની ખરી અવસ્થા જાણવા રાજા રીઝે પહેલા ખાનગી આતમીદાર મોકલ્યા તરફથી તેની સામે ઘણા તે સેના સાથે હારીપુ નામના સ્થળ તરફ ચાલ્યો શત્રુની સેનાએ કુંજ ચટેની બે જોશ ઉપર છાવણી નાખી હતી બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ થયું જેમાં વીશ હજાર મ્લેચ્છો અને ચાલીશ હીંદુ સૈનિકો મરાણા, મ્લેચ્છ લોકો પરાજય થયા તોપણ ફરીથી તેઓએ હુમલો કર્યો રાજા રીઝ પોતાના દળ સાથે તેની સામે થયો પણ યુદ્ધમાં તે જખમી થઈ મરી ગયો તે સમયે રાજકુમાર રાજ પૂર્વ દેશીય ચાહબાણની દુહિતા હંસવતીને લઈ તે રાજ્યમાં આવ્યો ઉપરાઉપરી ખોરાસાનપતિ બે યુદ્ધમાં પરાજિત થયો છેવટે કારુના રાજ્યમાં ગ્રાનનો ધર્મ ચલાવી દેવા રૂમપતિએ તેને મદદ આપી તે સમયે રાજે, પોતાના સહચરોને બોલાવી આત્મરક્ષાનો ઉપાય વિચાર્યો તે સમયે તેના રાજ્યમાં એક પણ ઉપયુક્ત કીલ્લો નહોતો તેણે ઉત્તરની પર્વતમાળામાં એક કીલ્લો બનાવવાનો વિચાર કર્યો તે, તે સમયે દેવીની પ્રાર્થના માટે મંદિરમાં ગયો દેવીએ કહ્યું " તેના પરાક્રમનો હ્રાસ થાશે પણ તેથી તું નિરાશ ન થઈશ ' આ સ્થાને એક કીલ્લો બનાવી તેનું નામ રાજની રાખ કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવીની આજ્ઞાથી રાજા રાજે પોતાના નામથી રાજનીનો કીલ્લો સ્થાપ્યો તે સમયે દૂતે આવી કહ્યું "મહારાજ ! ખોરાસાનના પતિ અને રૂમપતિ સેના સાથે નિકટ આવી ગયા "

એટલામાં યાદવરાજનું નગારૂં વાગી ઉઠયું સેના તૈયાર થઈ ગઈ ધન રત્નના દાન અપાવ્યા રાજાએ જ્યોતિષીઓને આજ્ઞા આપી 'તમે જ્યોતિષનું શુભ લગ્ન શોધી આપો જે લગ્નમાં હું કરાવી જય મળે "

માઘ માસમાં શુક્ર ત્રયોદશીએ વિદાયસૂચક નગારૂં વાગી ઉઠ્યું તે દિવસે રાજાએ આઠ હોંપ યુદ્ધ યાત્રા કરી અને તનાપુરમાં છાવણીનું મુકામ કર્યું મ્લેચ્છ સેના પણ તેની પાસે આવી પહોંચી તેજ નદીએ ખોરાસાનનો શાહ ઉદ્દેમય રોગથી મરણ પામ્યા રૂમ રાજ્યના અધિપતિ શાક સીકંદરને તેની ખબર મળી ખબર સાંભળી તે ભય પામ્યો તેણે કહ્યું કે આપણું સૈન્ય મર્ય નગર આપણા વનમાં ચોગ ચોગ કરૂપ પણ કર્યું આપણા માટે આપણા નમા ઉપર બીજા ઉપાયો નિર્ધારિત રાખ્યા છે ' સીકંદર નિરાશ થયો નહિ ચોગ નગર જેવા તેની સેના સાથે વધી બન્ને પક્ષ વચ્ચે ચાર દાયકાનું 'ચ વધન ન્યું રાજા રાજ અને તેના સામંતો નરહિતકર્મના પ્રવૃત્ત થય તેઓએ તે કર્મ સમાપ્ત કર્યું રાજા ગર્જ ભીમ વેગે શત્રુ ઉપર સામંતો સહિત ચાલ્યો

પૃથ્વી કંપિત થઈ, આકાશ સમાચ્છન્ન થયું. રણઘંટા બાજવા લાગ્યા, ઘોડાઓ ખોંખારવા લાગ્યા. યોદ્ધાઓ એક બીજા ઉપર લડવા દોડયા. શાહની સેના રણાંગણુ છોડી પલાયન કરી ગઇ, તેના પક્ષના વીશ હઝાર સૈનિકો હણાયા, શાહ, ઘોડા. હાથી સિંહાસન વીગેરે સોંપી પલાયન કરી ગયો, તે ભયાવહ યુદ્ધમાં સાત હઝાર હીંદુઓએ સ્વદેશ રક્ષણાર્થે યુદ્ધ સ્થળે પ્રાણુ તજ્યાં જયગૌરવે ઉત્ફુલ્લ થઇ મોટા અહંકાર સાથે યદુપતિ ગજ પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો, શત્રુઓની ક્ષતિમાં કાંઇપણુ કસર રહી નહિ.

યુધિષ્ઠિરના ૩૦૦૦ ના વર્ષના વૈશાખ માસની ત્રીજના રવિવાર રોહિણી નક્ષત્રના શુભ લગ્નમાં યદુરાયગજ ગજનીના સિંહાસને બેઠો. એ મોટા જય લાભથી તેની કીર્તિ દૃઢ થઈ, તેણે પશ્ચિમ ભાગના અનેક દેશ જીતી લીધા. અને કાશ્મીરરાજ, કંદર્પદેવને પોતાની પાસે હાજર રહેવા દૂત સાથે કહેવરાવ્યું. પણુ તે રાજાએ તેનું કહેણુ અગ્રાહ્ય કરી કહેવરાવ્યું, " યુદ્ધમાં જ્યાંસુધી તેમને પરાસ્ત કરી શકતો નથી. ત્યાંસુધી તેનું કહેણુ બીલકુલ અગ્રાહ્ય છે. તેનું કહેણુ માનવાથી હું જગતમાં કાપુરૂષ ગણાઇ ઘૃણિત થાઉં. " રાજગજે કાશ્મીર ઉપર હલ્લો કર્યો, અને ત્યાંની રાજકુમારીનું પાણિગ્રહણુ કર્યું. તે રાજપુત્રીના પેટે શાલિવાહન નામનો એક પુત્ર પેદા થયો.

" શાલિવાહનની ઉમ્મર બારવર્ષની થઇ તે સમયે ખબર આવ્યા જે ખોરાસાનથી વળી એક શત્રુ સેના આવે છે. રાજા ગજે ત્રણુ દિવસસુધી ભગવતીના મંદિરમાં ભગવતીની પૂજા કરી. ચોથે દિવસે દેવી તેની સમક્ષ દેખાઇ, અને બોલી. " દીકરા ! હવે ગજની દુશ્મનના હાથમાં પડશે, પણુ તારા ભવિષ્ય વંશજો મુસલમાન ધર્મમાં દીક્ષિત થઇ ફરીથી ગજની હસ્તગત કરશે, " એટલે શાલિવાહનને પૂર્વદેશના રજપુત રાજા પાસે મોકલી દે. ત્યાં તે પોતાના નામથી એક શહેર સ્થાપશે. રાજા ! તું નિરાશ થઇશ નહિ, નિરાશ થવાનો સમય નથી. જા સ્વદેશ રક્ષાર્થે જીવનનો ઉત્સર્ગ કરી પરલોકમાં સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવ. "

ભગવતી કુળદેવીની પાસેથી પોતાનું ભવિષ્ય ભાગ્ય વૃત્તાંત જાણીલઇ યદુપતિ ગજે પોતાના પરિવારવર્ગને બોલાવ્યો. અને કુમાર શાલિવાહનને તેના હાથમાં સોંપ્યો.

થોડાં દિવસમાં શત્રુની સેના ગજનીથી દૂરે પાંચ કોષ ઉપર આવી પહોંચી. નગરના રક્ષણુ માટે યદુપતિ ગજે, પોતાના કાકા સહદેવને રાખ્યો. રાજગજ શત્રુના સામો ચાલ્યો, ખોરાસાનના અધિપતિએ પોતાની વિશાળ વાહિનીના પાંચ ભાગ કર્યા. બન્ને પક્ષમાં ઘોર યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધમાં રાજાગજ અને યવનરાજ મરાણા. પાંચ પહોર સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું. એકલાખ મીર અને ત્રીશ હઝાર રજપુતો

રણ સ્થળે પડ્યા, યવનરાજના પુત્રે દશ સાથે આવી ગજનીને ઘેરી લીધી. સહદેવે ત્રીશ દિવસ તેની રક્ષા કરી છેવટે ભયંકર "જહર વ્રતનો" વિધિ કરી નવ હજાર વીરો સાથે સહદેવ મરણ પામ્યો.

રાજકુમાર શાલિવાહનને તો ગજે પ્રથમથી પૂર્વ દેશમાં કેટલાક પરિવાર લોક સાથે મોકલી દીધો હતો. તેણે એ હૃદયવિદારક સમાચાર સાંભળ્યા. તે શોકાતુર થઈ બાર દિવસ ભૂમિ શય્યા કરી સુતો. ત્યારપછી તે સ્થળ ત્યાગ કરી તે પંચનદ પ્રદેશમાં આવ્યો, ત્યાં આવી તેણે ભવિષ્ય વાસ સ્થળ મુકરર કર્યું, ત્યારપછી તેણે પોતાના સરદાર સામંતોને એકઠા કરી એક નગરની સ્થાપના કરી. જેનું નામ શાલિવાહનપુર રાખ્યું. તે સ્થળના ચારે તરફના ભોમીયા લોકોએ શાલિવાહનની વશ્યતા સ્વીકારી. વિક્રમ સંવત્‌ના બોતેર વર્ષ ગયા પછી તે વર્ષના ભાદ્રપદ માસની આઠમના રવિવારે શાલિવાહનપુરની પ્રતિષ્ઠા થઈ.

રાજા શાલિવાહને સઘળો પંજાબ જીતી લીધો. તેના પંદર પુત્ર થયા, જેઓમાંથી દરેક યોગ્ય વયસ્ક નીવડ્યા. તેઓ સઘળા રાજા થયા. વળી પોતપોતાના ભુજબળે તેઓ સ્વાધીન રાજા થઈ પડ્યા, જેઓના નામ—બુલંદ, રસાલુ, ધર્માંગદ, વાચા, રૂપ, સુંદર, લેખ, યશકર્ણ, નેમ, માત્રુન, નિપક, ગાખુ અને પનુ.

દિલ્હીના તુવાર વંશના જયપાળ પાસેથી સંબંધ સૂચક નાળીએર આવ્યું. જે બુલંદે આદરથી ગ્રહણ કર્યું. વળી વિવાહની ગોઠવણ કરી, તે દીલ્હી તરફ ચાલ્યો. રાજા જયપાળે પણ તેનું સન્માન કર્યું. વિવાહ વ્યાપાર સંપન્ન થયો. ત્યાર પછી નવોઢા સ્ત્રીને લઈ બુલંદ રાજધાનીમાં આવ્યો. શાલિવાહને શત્રુઓના હાથમાંથી ગજની લેવાનો અને પીતાની હત્યાનો બદલો લેવાનો વિચાર કર્યો. અટકને પાર જઈ તેણે શત્રુ ઉપર હુમલો કર્યો. યવન રાજા પણ તેનો હુમલો અટકાવવા તૈયાર થયો. છેવટે તે પરાસ્ત થયો. શાલિવાહને વિજયી મુગટ માથે મુક્યો. ફરી તે ગજનીને પામ્યો. ત્યાં તેણે પોતાના મોટા પુત્ર બુલંદને અભિષિક્ત કર્યો. તે છેવટે પંજાબમાં પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો. તે ત્રીશ વર્ષ અને નવ માસ રાજ્યભોગ કરી રાજા શાલિવાહન પરલોકગામી થયો.

બુલંદ, પિતાનો ઉત્તરાધિકારી હતો તેજ અભિષિક્ત થયો. તેના ભાઈઓએ પંજાબના પાર્વત્ય પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યા પણ ક્રમે તુર્કી લોકો પરાક્રમ શાળી થઈ ઉઠ્યા. ગજનીની ચારે તરફનો ભૂમિભાગ તેઓના હાથમાં આવ્યો. બુલંદનો કોઈ મત નહોતો. તે જાતે સઘળા કાર્યની સમાલોચના કરતો હતો. તેના સાત પુત્રો: ભટ્ટિ, ભૂપતિ, કલ્લર, જીંજ, સરમોર, ભિંસરેચ, અને માંગ્રીઓ.

બુલંદના જેષ્ટ પુત્રનો ચાકિતો નામનો એક પુત્ર હતો તે ચાકિતાથી ચાકિતા કુળ ઉત્પન્ન થયું. દેવસી, ભારૂ, ક્ષેમકણુ, નાહુર, જયપાળ, વિજયીક્ષણુ અને શાસમદ નામના આઠ પુત્ર તેના હતા.

બુલંદ શાલિવાહનપુરમાં રહેતો હતો. તે માટે તેણે પોતાના પૌત્ર ચાકિતોને ગજનીમાં અભિષિક્ત કર્યો. મ્લેચ્છોનું પરાક્રમ પ્રતિદિન વધતું ગયું. ચાકિતોના સરદાર સામંતો સઘળા મ્લેચ્છોમાં તેઓએ તેને કહ્યું જે " જો તે પિતૃ પુરૂષનો ધર્મ છાંડી મ્લેચ્છના ધર્મમાં દીક્ષિત થાય તો તેઓ તેને બુખારાનો રાજા કરી દે " તે દેશમાં ઉજવેગ લોકો રહેતા હતા. અને તેઓના અધિપતિની માત્ર એકજ પુત્રી હતી, ચાકિતો યવનરાજની પુત્રીને પરણ્યો અને બાલીચ બુખારાનો રાજા થયો. તેના હાથમાં અઠાવીશ હજાર અશ્વ સેના સોંપાણી. બાલીચ અને બુખારા વચ્ચે એક નદ છે. ચાકિતો થકી ચાકિતો મોગલ કૂળ પેદા થયું.

બુલંદનો જેષ્ટ પુત્ર ભટ્ટિ તેના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો, રાજા ભટ્ટિએ ચૌદ રાજકુમારને જીતી તેનું ઐશ્વર્ય ગળી ગયો. મંગળરાવ અને મસુરરાવ નામના ભટ્ટિના બે પુત્ર હતા. ભટ્ટિના સમયથી યદુકુળ ભટ્ટિ કુળ કહેવાયું.

મંગળરાવ, પિતૃસિંહાસને અભિષિક્ત થયો. તે પોતાના પૂર્વજના જેવો સૌભાગ્યશાળી નીવડયો નહિ. ગજનીના અધિપતિ હુંડીએ એક મોટી સેના સાથે લાહોર ઉપર હુમલો કર્યો. મંગળરાવ તેનો હુમલો અટકાવી ન શકતાં પોતાના પુત્ર સાથે અરણ્યમાં જઇ સંતાયો. શત્રુઓએ ત્યાર પછી શાલિવાહન પુર ઉપર હુમલો કર્યો. તે નગરમાં રાજાનો પરિવાર વર્ગ વસતો હતો. મસુરરાવ પલાયન કરી લક્ષ્મીજંગલ નામના વનમાં આવ્યો. તે અરણ્ય પ્રદેશમાં કેટલાક ખેડુતો રહેતા હતા. મસુરરાવ તેઓને પરાસ્ત કરી તે પ્રદેશનો અધિપતિ થયો. અભયરાવ અને સારણરાવ નામના તેના બે પુત્ર હતા. તેના અનેક સંતાન થયા. તે સઘળાનું નામ અભેરીયા ભટ્ટિ કહેવાયું.

મંગળરાવ, ગજનીરાજ હુંડીના ભયે રાજ્ય છોડી પલાયન કરી ગયો. માજમરાવ, કલ્હરસિંહ, શિવરાજ, મૂલરાજ કુલ અને કેલલ નામના તેના પુત્રો હતા તેઓ સઘળાએ તેઓની પ્રજાના ઘરમાં આશ્રય લીધો. પણ સતીદાસ નામના તક્ષક ભૂમ્યાધિકારીએ વિજેતાને કહી સંભળાવ્યું જે મંગલરાવના કેટલાક પુત્રો શ્રીધર નામના સોનીના ઘરમાં સંતાઇ રહેલ છે. રાજાએ, તે સોનીનું ઘર ઘેરી લેવા કેટલાક સૈનીકોને મોકલ્યા. તેઓના ઘેરા ઉપરથી શ્રીધર, રાજા પાસે આવ્યો. રાજાએ તેને કહ્યું, "તું જો શાલીવાહનના

પુત્રોને નહિ સોંપી દે તો હું તારા સઘળા પરિવારનો સંહાર કરીશ" ભયાર્ત શ્રીધરે કહ્યું "રાજન્! રાજાનો એક પુત્ર પણ મારા ઘરમા નથી, પણ જે મારા આશ્રયમા છે તે તો એક ભોમીયાનો પુત્ર છે તે ભોમીયો આપના હુમલાથી પલાયન કરી ગયો છે તે મારો ઋણી હતો" પણ વિજેતાએ તેની વાત ઉપર વિશ્વાસ ન કર્યો. તેણે તેના ઘરમા આશ્રય લેનાર આશામીને લઈ આવવા કહ્યું, વિજેતાએ તે ભોમીયાના વાસસ્થાનનું નામ પૂછી ત્યાંથી કેટલાક ભોમીયા તેડાવ્યા. શ્રીધર વિષમ સંકટમા પડયો. તેણે જોયું જે રાજપુત્રોના જીવન માટે હવે કોઈ ઉપાય નથી ત્યારે તેણે તેને ખેડુતના વેશમા સજી વિજેતા પાસે લઈ ગયો. વિજેતાએ તેને જાટ ભોમીઆ સાથે ભોજન કરવાની આજ્ઞા આપી અને જાટ દુહિતા સાથે તેઓના વિવાહ કર્યા એ રીતે કહેસાયના સંતાન કહેરીયા જાટ કહેવાણા

મંગલરાવે, નગરમાથી પલાયન કરી ગારા નદીને ઉતરી એક નવું રાજ્ય સ્થાપ્યું. તે સમયે લારાહા નામની એક જાતિ ગારા નદીના તીરે વસતી હતી તેનાથી દૂરે બુટા રજપુતો, પુગળમા પ્રમાર રજપુતો, ધાતગજ્યના સોઢા વંશીય રજપુતો અને લોદ્રુવાના લોડ રજપુતો વસતા હતા. વારાહા અને સોઢાના વચ્ચમા મંગલરાવે પોતાની નિવાસભૂમિ મુકરર કરી તેના પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર માજમરાય નવસ્થાપિત રાજ્ય ઉપર બેઠો પાસેના રાજાઓ તેના અભિષેક સમયે સીરપાવના બહુ દ્રવ્ય લાવ્યા અમરકોટના સોઢારાજે, પોતાની દુહિતાને માજમરાયના હાથમા આપી અમરકોટના વિવાહ વ્યાપાર થયો. કેહુડ, મલશવ અને ગોગલી નામના ત્રણ પુત્ર માજમનપથી પેદા થયા

કેહુડ વીર થઈ નીવડયો. એકવાર તેણે સાંભળ્યું જે આઠેર થઈ પાંચસો ઘોડા લઈ એક સોદાગર મુલતાન તરફ આવે છે. કેહુડે કેટલાક મિત્રોને સાથે રાખી ઉંટ ચેચનારના વેશમા પંજાબમા તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્યાં ફતેહ મેળવીને તે પોતાના પ્રદેશમા આવ્યો એવી રીતના કાર્યથી કેહુડ પ્રસિદ્ધ થયો.

કેહુડને પૈતૃક ધનસંપત્તિ મળી તનોટ કીલ્લો વારાહા દળના રાજ્યની સીમા ઉપર નિર્માણ થયો તેના ઉપર યથોચિત હુમલો કર્યો. કેહુડના ભાઈ *મુલરાવે તેનો હુમલો વ્યર્થ કરી દીધો વારાહા લોકો વિફળ મનોરથ થઈ પાછા ફર્યા.

સંવત્ ૭૮૭ (ઈ સ ૭૩૧)મા તનોટ કીલ્લો તૈયાર થયો. કેહુડે ત્યાં તનુ માતાનું એક મંદીર સ્થાપ્યું ત્યારપછી થોડા સમય ઉપર વારાહા લોકો સાથે સંધિ થયો. વળી વારાહાપતિ સાથે મંગલરાવની પુત્રીનો વિવાહ થયો. જેથી ફરી સંમિલન દૃઢ થયું.

* મુલરાજના ત્રણ પુત્ર નરપાળ-જોહાન અને સુરાજ રાજપાળના બે પુત્ર ગાજી અને ગીનો રાણાના પાસ પુત્ર પુહુર પોઢન ભુવનકુમાર અને રત્નપાળ ગીગાના સવાનો ચેનગર સાથે પ્રસિદ્ધ થયા તેઓએ રાજા જુમન ગુથી ગારેસ્થાન વશ કર્યો. તેઓમાથી નવ આસામીઓએ જુનાગઢ ગીરનારમા મંદીર કર્યું.

દ્વિતીય અધ્યાય

રાવ કેહુરના વંશકર પુત્રોનું વિવરણ, પ્રાગ્મરુભૂમી ઉપર કેહુરના આધિપત્યનો ફેલાવ, તેનું મરણ, તનુનો અભિષેક, વારાહા અને લંઘાહાનું આક્રમણ, મુલતાનના રાજાએ કરેલ તનોટનું આક્રમણ, બુટા રાજ્યના અધિપતિની દુહિતા સાથે તનુનો વિવાહ, તેની સંતતિ, ગુપ્તધનની પ્રાપ્તિ, બીજનોટ કીલ્લાનું નિર્માણ, તનુનું મરણ, વિજયરાય, વારાહા સાથે તેનો વિવાદ, તેની વિશ્વાસઘાતકતા, એક બ્રાહ્મણે કરેલ દેવરાજની પ્રાણ રક્ષા, તનોટ કીલ્લાનો પાત, પુરવાસીઓની હત્યા, દેવરાજનું મુગવાનમાં પોતાની મા પાસે જવું, દેવરાજના નગરની પ્રતિષ્ઠા, બુટારાજ સાથે દેવરાજનો વિવાદ, એક યોગી સાથે બુટા રાજકુમારની મુલાકાત, કુલોપાધિનું પરિવર્તન, દેવરાજે કરેલ લંઘાહની હત્યા, લંગહ જાતિનું વિવરણ, દેવરાજનો લાદુવનો જય, ધૂંગપતિના અપમાનનો પ્રતિશોધ, વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગનું આશ્ચર્યકારક દૃષ્ટાંત, ધારાનગરીનો અવરોધ, લોદ્રવામાં પ્રવેશ, ખગનમાં સરોવરની પ્રતિષ્ઠા, તેની હત્યા, ગવલ મુંડનું પિતૃસિંહાસનારોહણ, તેનું પિતૃહત્યાનું પ્રતિશોધ લેવું, અણહીલવાડપાટણના અધિપતિ વલ્લભસેનની દુહિતા સાથે મુંડના પુત્રનો વિવાહ, ગજનીના સુલતાનનું સમસામયિકત્વ, રાજ્યનું વિવરણ, બાચેરાના પુત્ર દુસાજનું ખીચી રજપુતો ઉપર આક્રમણ, ચાર ભાઈઓ સાથે તેનું વીર વાજરના જવું અને ત્યાંના ગિલ્હોટ રાજાની દુહિતાઓનું પાણિગ્રહણ, બાચેરાનું મૃત્યુ, દુસાજનો અભિષેક, તેના ઉપર સોલંકીપતિ હામીરનું આક્રમણ, દુસાજના પુત્રો, અણહીલવાડના રાજા સિદ્ધરાય સિંહની દુહિતા સાથે દુસાજના નાના પુત્ર વિજયરાયનો વિવાહ, યશ અને વિજયરાય, ભોજદેવ ભોજદેવના વિરુદ્ધ યશનો પ્રપંચ, ઘોરી સુલતાન પાસે મદદની પ્રાર્થના, લોદ્રવાનું આક્રમણ, ભોજદેવનું મરણ, યશનું આધિપત્ય, લોદ્રવાથી થોડી બીજી જગ્યાએ તેની પુરપ્રતિષ્ઠા, યશલમીરનું સ્થાપન, યશનું મૃત્યુ, દ્વિતીય શાલિવાહન

તનુ, ઉટીરાવ, ચુંજર, કાફીયો અને દાયમ નામના કેહુરના પાંચ પુત્રો હતા તેઓ સઘળાના વંશકર પુત્રો પેદા થયા. સઘળાએ પુષ્કળ બાહુબળ અને સૌભાગ્ય મેળવ્યું, ચુંજના રજપુતનો ભુમિભાગ તેઓના હાથમાં પડ્યો, રાજભ્રષ્ટ થયેલા રજપુતો પ્રતિશોધ પિપાસા પ્રશમિત કરવા ઉપયુક્ત અવસર જોવા લાગ્યા, તે સમયે કેહુર મૃગયા કરવા વનમાં ગયો ત્યાં તેઓએ તેનો વધ કર્યો

તનુ પિતૃરાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત થયો, તેણે બારાહા અને મુલતાનના લંગહા લોકોનો ભૂમિભાગ જપ્ત કરી લીધો તેના અત્યાચારનો પ્રતિશોધ લેવા માટે હુસેનશાહે બખ્તરવાળા અને ઘોડાની પાખરવાળા લંગહ પઠાણોને લઈ ચંદુરાય ઉપર આવ્યો તેણે ચંદુરાય ઉપર હુમલો કર્યો, તેઓ બધા ઘોડેસ્વારો હતા જેઓની સંખ્યા દશહજારની હતી, બારાહા લોકો પણ તેઓને મળી ગયા હતા, હુસેનખાએ બારાહા પ્રદેશમા છાવણી નાખી હતી તનુરાય પોતાના ભાઈઓને એકઠા કરી શત્રુની સામે થવા તૈયાર થયા, ચાર દિવસ સુધી તેઓએ શત્રુના હુમલા થકી કિલ્લાનુ રક્ષણ કર્યું, પાચમા દિવસે કિલ્લાના બારણા ઉઘાડી દેવા ચંદુરાજે આજ્ઞા આપી હાથમા તલવાર લઈ પોતાના પુત્ર વિજયરાજને સાથે રાખી તે શત્રુસેના ઉપર પડ્યો બારાહા લોકો મહા કષ્ટે પલાયન કરી ગયા, યાદવ રજપુતો વિજયી થયા

તનુના પાચ પુત્ર-વિજયરાય, મકુર, જયતુંગ, અલ્લન અને શકીલ્લો બીજા પુત્ર મકુરનો પુત્ર મેપો મેપાના બે પુત્ર-મહોવા અને શિકા શિકાએ પોતાના નામે એક મહાદેવની પ્રતિમા કરી તેના વંશજો સૂત્રધાર કહેવાયા હાલ સુધી તે મકુર સુતાર નામે પ્રસિદ્ધ છે

જયતુંગના રતનસિ અને ચોહીર નામના બે પુત્ર થયા રતનસિએ વિધ્વસ્ત વિક્રમપુરને દુરસ્ત કર્યું ચોહીરના કોકો અને ગિરરાજ નામના બે પુત્ર થયા તે બન્નેએ કોગમર અને ગિરરાજસર બાધ્યા

ચોથા પુત્ર અલ્લનના ચાર પુત્ર-દેવસી, તિરપાલ, બાટની અને શકિયો દેવસીના સંતાન ઉટપાલક થયા વળી ગહીલોના વંશજોએ વણિક્વૃત્તિ પકડી ઓશવાલ * જાતિમા ગણાયા

ભગવતી વિજયસેનીના અનુગ્રહે તનુરાયને એક સ્થળથી પુષ્કળ ગુપ્ત ધન મળ્યું તેણે તે ધનની મદદથી બીજનોટ નામનો કિલ્લો બાધ્યો જેમા ભગવતીની + મૂર્તિ બેસાડી એસી વર્ષ રાજ્ય કરી તનુ પરલોકવાસી થયો

વિજયરાય સવત્ ૮૭૦ (ઇસ ૮૧૪)મા પિતૃસિહાસને બેઠો પિતૃપુરુષના લાગા કાળના શત્રુ વરાહા લોકને તેણે હરાવ્યા સવત્ ૮૯૨ મા બુટા

* ઓશવાલના ચોરાશી વંશમા સેઠીઆ ઓસવાલ મહાજન, વિશેષ પ્રસિદ્ધ અને ગણ્ય છે. તેઓ જૈનના અર્હત નામના તીર્થકરના પંથના જેથી તેઓનું ભગીરાથ (ઓસવાલ) પણ તે પૂર્વે વિશુદ્ધ રજપુત કુળમા પેદા થયા તે સઘળા જૈન ધર્મસ્વરૂપી છે મારવાડના નગરમા ઘણે ઓસવાલ વણિકોનો વાસ છે

+ સવત્ ૮૧૩ (ઇસ ૭૫૭)મા ચાર્મ ચારમાસનીતેરસે રોહિણી નક્ષત્રમા ભગવતીની મૂર્તિની સ્થાપના થઈ

રાણીના પેટે તેનો એક પુત્ર પેદા થયો. તે રાજકુમારનું નામ દેવરાજ રાખ્યું. વારાહા લોકોએ અને લંગાહા લોકોએ એકઠા થઇ ફરીથી ભટ્ટિરાજ ઉપર હુમલો કર્યો. પણ તનુના ભુજબળે પરાસ્ત થઇ તેઓ પલાયન કરી ગયા. આવી રીતના યુદ્ધમાં ફતેહ ન મેળવવાથી તે લોકોએ વિશ્વાસઘાતકતાની મદદ લઇ ફતેહ મેળવવાનું ધાર્યું. દીર્ઘકાળ વ્યાપી વેર વન્હિના નિર્વાણના મિસે તેઓએ વારાહા પતિની પુત્રી સાથે કુમાર દેવરાજનો વિવાહ સંબંધ ઠરાવ્યો. ભટ્ટિરજપુતો પરરાજ સાથે વારાહા રાજના ઘેર આવ્યા. વિશ્વાસઘાતક વારાહા લોકોએ વિજયરાયની અને તેના આઠસો જ્ઞાતિ કુટુંબની હત્યા કરી. દેવરાજે પુરોહિતના ઘરમાં આશ્રય લીધો. શત્રુઓ તેના શોધમાં દોડયા.

દેવરાજના પ્રાણ રક્ષણ માટે કોઇ રીતનો ઉપાય ન જોતાં બ્રાહ્મણે તેના કંઠમાં યજ્ઞોપવીત નાંખ્યું અને વારાહા લોકને છેતરવા સારૂ તેઓની સાથે તે દેવરાજ સાથે એક પાત્રે ભોજન કરવા બેઠો. તેઓએ તનોટ ઉપર હુમલો કરી હસ્તગત કર્યું. કીલ્લામાં જે કોઇ હતું તે શત્રુની તીક્ષ્ણ તલવારથી કપાઇ ગયું. ભટ્ટિકુળ ઘણુંખરૂં નિર્મૂળ થયું. ભટ્ટિનુ નામ થોડા સમયના માટે લોપ પામ્યું.

લાંબા સમય સુધી દેવરાજ વારાહાના રાજ્યમાં મંતાઇ રહ્યો. છેવટે તેણે પોતાના મામાના નિવાસ બુટાનગરમા જવાનો વિચાર કર્યો. ત્યાં તે ગયો અને પોતાની માનાં દર્શન કરી તે સારૂં સુખ ભોગવવા લાગ્યો. તેની મા, તનોટના ધ્વંશ ઉપર તેના મામાને ત્યાં આવી. પુત્રનું સુખ મંડળ જોઈ તે અત્યંત આનંદિત થઈ દેવરાજે તેના મામા પાસે એક ગામડું માંગ્યું. બુટ્ટાપતિ તે આપવા સંમત થયો. પણ તેના પરિવાર વર્ગે તેને બીવરાવ્યો જેથી તેણે પૂર્વે કરેલી પ્રતિજ્ઞા નહિ પાલી કહ્યું. "એક પાડાની ચર્મ રજ્જુમાં મરૂ ભુમિનો જેટલો ભાગ આચ્છાદન થાય તેટલો હું આપું" તેમ કરવામાં પણ દેવરાજ સંમત થયો. તે જમીન ઉપર દેવરાજે કીલ્લો ઉભો કર્યો.

બુટ્ટાપતિએ જાણ્યું જે આપેલી જમીન ઉપર ઘર ન કરતાં દેવરાજે કીલ્લો કરી દીધો ત્યારે તે કરવાનું બંધ કરવા તેણે એક દળ મોકલ્યું; તેણે કીલ્લામાં સેનાદળને શાન્તિથી બોલાવ્યું. મંત્રણા કરવાના મિષે તેણે તેઓમાંથી દશજણને એકાંતમાં બોલાવ્યા. જ્યા તેણે તેઓનો વધ કર્યો. તેના મડદાં તેણે કીલ્લાની બહાર ફેંકી દીધા. એ રીતે દશ સરદારો મરી જવાથી બાકીનું દળ પલાયન કરી ગયું.

વારાહા લોકોના આક્રમણથી જે યોગીએ રાજકુમારનું રક્ષણ કર્યું. તે યોગી થોડા દિવસમાં દેવગઢમાં આવી રાજકુમારને મલ્યો. દેવરાજે તેને સિદ્ધ

કરી માન્યો દેવરાજે જે બ્રાહ્મણના ઘરમાં આશ્રય લીધો હતો તે યોગી તે બ્રાહ્મણના ઘરમાં રહેતો હતો તે ધાતુ રૂપાંતર કરવાનું જાણતો હતો. એકવાર તે સન્યાસી પોતાની જીર્ણ કંથા રાખી બીજા સ્થળે ચાલ્યો ગયો. દેવરાજે તે કંથા ઉપાડી અને તેની જોળીમાં તેમાં રહેલ એક પાત્રમાંથી રસનું બિંદુ તેની તલવાર ઉપર પડ્યું. તલવાર થોડા સમયમાં સોનાની થઈ ગઈ. તે જોઈ દેવરાજ આશ્ચર્યાન્વિત થયો. તેણે જોયું તો કંથાની અંદર રસ કુપી છે. દેવરાજ તે લઈ વારાહા પુરોહિતના ઘર વગી પલાયન કરી ગયો. તે અમુલ્ય વસ્તુની મદદથી તે દેવરાવલ બનાવવા શક્તિવાન થયો. યોગીએ બ્રાહ્મણના ઘેર આવી જોયું તો કંથા અને રસ કુપી માલમ પડ્યા નહિ. તેણે જાણ્યું જે દેવરાજ બન્ને વસ્તુ લઈ ગયો. તે રાજકુમાર દેવરાજને જોવા આવ્યો. તેણે તેને અભયવરદાન આપ્યું અને કહ્યું "રાજા' તું મારી શિષ્યતા સ્વીકારી ગુરૂ અગ્નિની એક શિક્ષા દેખાડી યોગીનો વેષ ધારણ કર તો હું તારો અપરાધ ક્ષમા કરૂં." દેવરાજ તેમ કરવામાં સંમત થયો. સન્યાસીએ તેને મંત્ર આપી દીક્ષિત કર્યો. તેણે તેને ગેરૂવા વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં તેના કાનમાં મુદ્રા નાખી કંઠમાં શૃંગ નાખતા તેને કૌપિન પહેરાવ્યું. રાજ યોગી ભિક્ષા પાત્ર હાથમાં લઈ 'અલેક અલેક" કરી પરીવારમાં માગવા ચાલ્યો. તેનું ભિક્ષા પાત્ર સુવર્ણ અને રત્નોથી પૂર્ણ થયું. યોગીએ તેનો રાવ ઉપાધિ ફેરવી રાવલ ઉપાધિ રાખ્યો. યોગી તેને તેની ગાદીએ બેસાડી અંતર્હિત થયો.

પિતૃ હત્યાનો પ્રતિશોધ લેવા દેવરાજે વારાહાનો સંહાર કરી દેવા ઠરાવ કર્યો. તેણે કરેલો ઠરાવ સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થયો. દેવરાવલમાં પાછો આવી તેણે લંગાહા ઉપર હુમલો કરવા ઉદ્યોગ કર્યો. તે સમયે લંગાહા કુળનો યુવરાજ આલીપુરમાં વિવાહ માટે ગયો. દેવરાજે દગા સાથે તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્યાં તેણે હજારો આશામીઓનો સંહાર કર્યો. બાકીના મધગાઓએ તેની વશ્યતા સ્વીકારી, લંગાહા લોકો વિક્રમગાળી રજપુતો.

ફેરીશ્તાના મતમાં લંગા લોકો અફગાન છે. ભટ્ટિગ્રંથમાં એક સ્થળે લખેલ છે જે લંગા લોકો રજપુત અને એક સ્થળે પઠાણ કહેલ છે. તેમ કહેવાથી કાંઈ હાની નથી. શાથી કે પ્રાચીન અફગાન (અપધન) અને પઠાણ મુસલમાન નથી. તેઓ મૂળમાં રજપુત છે.

દેવરાવલના દક્ષિણ ભાગે લોડ રજપુતો વસતા હતા. તેઓની રાજધાની મોટી હતી જેનું નામ લોદુર્વા હતું, લોદુર્વાના બાર દરવાજા, લોડુ રજપુતનો કુળ પુરોહિત કોઈક કારણથી પોતાના યજમાનોથી રીસાઈ દેવરાજ પાસે આશ્રય લઈ

રહયો હતો તેણે લોહુવંશને ઉત્સાહીત કરી દેવા દેવરાજને ઉશ્કેર્યો, દેવરાજે તેમ કરવા સ્વીકૃત કર્યું લોહુકુળના અધિપતિ નૃપ ભાણુ પાસે વિવાહનો પ્રસ્તાવ કરી તેણે મોકલ્યો. તે પ્રસ્તાવ નૃપભાણે સ્વીકાર્યો, દેવરાજ બાર હજાર સવારો લઈ લોહુ તરફ ચાલ્યો, વરના આગમને નગરના દરવાજા ખુલ્લા રાખ્યા, નગરમાં દેવરાજ દળ સાથે પેઠો, તેણે લોહુવાસી ઉપર હુમલો કર્યો, અને થોડા સમયમાં લોહુદ્ર્વાનો અધીશ્વર થયો. નૃપભાણની પુત્રીનો વિવાહ કર્યો અને નવજીત નગરમાં એક સેના રાખી તે મોટા ગર્વે રાજધાનીમાં આવ્યો, એ નવી ફતેહ મેળવી દેવરાજ છપન હજાર ઘોડાનો અને લાખ ઉંટનો અધિપતિ થયો.

એ સમયે યશકર્ણ નામનો દેવરાવળવાસી વણિક ધારાનગરીમાં ગયો તે સ્થાના અધિપતિ પ્રમાર વજ્રભાપની અનુમતિથી કારાગૃહ થયો, યશકર્ણે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી કેદમાંથી છુટકારો મેળવ્યો, તે દેવરાજની પાસે આવ્યો તેણે દેવરાજને પોતાના અંગના બેડી દાગ દેખાડયા, પોતાની પ્રજાના માણસની એવી અપમાનના અને શાસ્તિ જોઈ દેવરાજ દારૂણ શોક અને જીઘાંસામાં ઉન્મત્ત થઇ ગયો તેણે સઘળાના રૂબરૂ કસમ લીધા "જ્યાં સુધી આ અત્યાચારનો પ્રતિશોધ ન લેવાય ત્યાંસુધી મારે જળ લેવું નહિ," ક્રોધોન્મત્ત યદુવીરે ધારાનગરી કેટલી દૂર છે, એમ જોયુ નહિ છેવટે એક મહમય ધારાનગરી રચાઇ, સત્ય પ્રિય દેવરાજ એ કલ્પિત નગરીનો ધ્વંસ કરવા તૈયાર થયો પણ તે સહેલાઇથી કરી શક્યો નહિ તે સમયે અનેક પરમાર રજપુતો તેની સેનામાં નોકરી કરતા હતા તેઓએ પોતાના કુળની સન્માનના અર્થે તે કલ્પિત ધારાનગરીનું રક્ષણ કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી રાજા જ્યારે તેનો ધ્વંસ કરવા આગળ વધ્યો ત્યારે પરમાર રજપુતો સમ સ્વરે બોલ્યા, 'જે ઠેકાણે પ્રમાર તે ઠેકાણે ધારા અને જે ઠેકાણે ધારા તે ઠેકાણે પ્રમાર" એમ કહી સઘળા પરમારો કલ્પિત ધારાનગરીના રક્ષણે દોડયા, તેઓએ દેવરાજના હાથે પ્રાણનો ત્યાગ કરી દેશાભિમાનનો સારો દાખલો નાખ્યો, ત્યારપછી તે ખરી ધારાનગરીનો ધ્વંસ કરવા આગળ ચાલ્યો રસ્તામાં કોઇએ તેની ગતિનો રોધ કર્યો નહિ, માત્ર ધારાનગરીનો રાજા તેની સામો થયો તેણે પરાસ્ત થઇ દેવરાજની વશ્યતા સ્વીકારી, ધારાનગરાધિપ રાજભાપે પાંચ દિવસસુધી પોતાની નગરીની રક્ષા કરી છેવટે રણસ્થળે પડયો, ત્યારપછી દેવરાજ લોહુદ્ર્વા નગરમાં આવ્યો.

રાજા દેવરાજના મુંડ અને યદુ નામના બે પુત્ર હતા તેઓએ અનેક સરોવરની પ્રતિષ્ઠા કરી તેમાં તનુસર અને દેવસર વિશેષ પ્રસિદ્ધ એક સમયે યદુ રાજ થોડાક સૈનિકો સાથે મૃગયા માટે વનમાં ગયો ત્યાં તેણે કેટલાક સુજનારજ પુતના હાથે પ્રાણ ખોયા તેની સાથે છવીશ વીર અનિદ્રા પડયા દેવરાજે છપન વર્ષ રાજ્ય કર્યું

રાજકુમાર મુંડ વેદવિહિત તમામ કર્મ સંપાદન કરી પિતૃ સિંહાસને બેઠો અને પિતૃહંતા રજપુતોનો સંહાર કરવા તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી તે પિતૃહંતા રજપુતો સામે યુદ્ધ કરવા આગળ વધ્યો તેનો હુમલો વ્યર્થ કરી દેવા શત્રુઓ તત્પર ઉભા હતા પરંતુ તેઓમાંથી આઠ હજાર વીરને મારી નાખ્યા તે પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો, તેનો આહેર નામનો એક પુત્ર પેદા થયો આહેર સોળ વર્ષનો થયો ત્યારે પાટણના અધિપતિ સોલંકી વલ્લભસેન તરફથી વિવાહસૂચક નાળીએર આવ્યું

આહેરે પાટણમાં જઇ સોલંકીરાજ વલ્લભસેનની પુત્રીનું પાણીગ્રહણ કર્યું લગ્નના પરલોકવાસ પછી તરત જ આહેર પંચત્વ પામી ગયો

સંવત્ ૧૦૨૫માં આહેર પિતૃસિંહાસને બેઠો તેના દુર્જન-સિંહ-આરિપનાથ-ઉદો અને સમરપુરાવ નામના પાંચ પુત્ર હતા

એક સમયે એક વેપારી કીમતી ઘોડા લઇ લોહુકોટ નગરમાં આવ્યો તે સઘળા ઘોડામાં એક લાખ રૂપીઆની કીમતનો એક ઘોડો હતો તે મૂલ્યવાન ઘોડો એક પાહાડા સરદારનો હતો જે ઘોડો દુર્જને લઇ લીધો

સિંહનો પુત્ર શાખારાય તેનો પુત્ર વચ્ચ વચ્ચના રાજ અને રતન નામના બે પુત્ર તેઓએ સુંદરના પૃથ્વીરાજ ઉપર હુમલો કરી પાંચસો ઉંટ હરી લીધા

આરિપનાથના પાડુ અને મદન નામના બે પુત્ર હતા પાડુના સિરામ અને દુર્ગ નામના બે પુત્ર હતા તેના પુત્રના સંતાન પેદા થયા તે સઘળા પાડુ રજપુત નામે કહેવાયા

મારવાડના નાગોર નામના જનપદમાં આગે નગરની પાસે ટોડ સ્થળે છુડા નામનો એક ખીચી વીર વસતો હતો તેણે અનેક ભટિ રજપુતોનો નાશ કર્યો હતો તેનો સંહાર કરવા દુર્જને એક કાફલો તૈયાર કર્યો તેણે સંહારના તનુ બહાનું કહાડી તે કાફલા સાથે ખીચી વીર ઉપર હુમલો કર્યો તેનો પ્રચંડ હુમલો સહન ન કરતા ખીચી વીર રણસ્થળે પડ્યો

મહાત્મા ટોડ [illegible] ૮ જે ૮ ન ૧૦૧૧ (સંવત ૧૦ [illegible])મા [illegible] નામ [illegible] પાંચ [illegible] કર્યો અને તેના [illegible] તેના પુત્ર [illegible] નીરાજની [illegible] પણ પ્રસિદ્ધ [illegible] ગ્રંથમાંથી [illegible] પડે છે કે [illegible] પોતાની [illegible] ધર્મ [illegible] ને પોતાના [illegible] પ્રાયશ્ચિત [illegible] ન [illegible] [illegible]

દુશજ, પોતાના ભાઈઓ સાથે ક્ષીર રાજ્યમાં ગયો. ત્યાં તે ત્રણ ભાઈઓ ક્ષીરરાજની ત્રણ પુત્રીને પરણ્યા. એ ઘટના પછી થોડા સમય ઉપર બલુચી લોકો ખાડાલ રાજ્યમાં આવ્યા. જેમાં જે યુદ્ધ થયું તેમાં બલુચી હાર્યા.

બાછેરાના પરલોકવાસ ઉપર તેનો પુત્ર દુશજ સંવત્ ૧૧૦૦માં પિતૃ સિંહાસને બેઠો. તેના રાજ્યમાં સોઢા રાજકુમાર હામીરે આવી પુષ્કળ ધનરત્ન લુંટયા. દુશજે તેના બદલામાં ધાન નગર ઉપર હુમલો કર્યો. વિજયલક્ષ્મિ તેની અંકશાયિની થઈ. દુશજના યશલ અને વિજયપાળ નામના બે પુત્રો હતા. તે શીવાય ઘરડપણામાં વળી એક પુત્રનો તેને લાભ થયો હતો. તેનું લંછવિજય નામ હતું. સઘળાઓ તેના ઉપર બહુ પ્રિતિ રાખતા હતા. દુશજના મૃત્યુ પછી સામંત સરદારોએ તેને રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડયો. વિજયરાજ, શોલંકી સિદ્ધરાજ જયસિંહની રાણીને પરણ્યો હતો.

પાટણ રાજકુમારીના પેટે વિજયરાજનો ભોજદેવ પુત્ર પેદા થયો. ભોજદેવ પિતાના મૃત્યુપછી લોદુર્વાના સિંહાસને બેઠો. તે સમયે યશલની પાંત્રીશ વર્ષની અને વિજયરાજની બત્રીશ વર્ષની ઉમ્મર હતી.

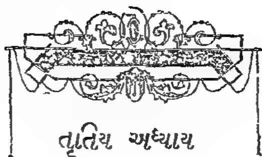
દુશજના મૃત્યુ પહેલાં કેટલાક વર્ષ ઉપર ધારાનગરીના અધિપતિ ઉદયાદિત્ય પ્રમારના વંશધર રાયધવળે ભટ્ટિરાજકુમાર વિજયાદિત્યને પોતાની પુત્રી પરણાવી. વિવાહ કરીને આવ્યા પછી વિજયરાજે ભગવાન શેષલિંગ દેવના ઉદ્દેશે એક મંદિર સ્થાપ્યું અને તેના પડખામાં એક સરોવરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે પ્રમાર રાજકુમારીના પેટે રાહીર નામનો તેનો એક પુત્ર પેદા થયો. રાહીરના બે પુત્ર. નેતસી અને કેકસી.

ભોજદેવ પિતૃસિંહાસને અભિષિક્ત થયો, પણ તેના કાકાએ તેને પદભ્રષ્ટ કરવા ષડયંત્ર કર્યો. પાંચસો સોલંકી રજપુતો ભોજદેવના શરીર રક્ષક હતા, તેથી યશલ સહેલાઈથી તેના ઉપર ફાવી શકયો નહિ. યશલે સોલંકી સૈનિકોને લોદુર્વામાંથી અંતરિત કરી દીધા. તે સમયે સોલંકી રાજા ઘોરી સુલતાનની સાથે યુદ્ધમાં ગુંથાયો હતો. યશલ બસો સવારો લઈ પંજાબ પ્રદેશમાં ગયો. ત્યાં વિજયીઘોરીની મુલાકાત થઈ. ત્યારપછી યશલ યવનરાજ સાથે સિંધુ પ્રદેશની પ્રાચીન રાજધાની આરોહ નગરમાં ગયો. તેની પાસે તેણે પોતાનો ગૂઢ અભિપ્રાય ખુલ્લો કર્યો. તેણે તેની અધીનતા સ્વીકાર કરવાથી એક સેનાદળ મેળવ્યું. તે સેનાદળ લઈ યશલે લોદુર્વાનો ઘેરો ઘાલ્યો કાકાના હુમલાની સામે થતાં ભોજદેવ રણસ્થળે પડયો. પુરવાસીઓને બે દિવસનો અવસર મળ્યો, તે બે દિવસમાં તેઓ પોતાનો સામાન લઈ નગર છોડી ચાલ્યા. ત્રીજા

દિવસે યવન સેનાએ નગરમાં પેસી લુટ કરી લોદુર્વાનો ધ્વંસ થયો યવન સે-નાપતિ કરીમખાં લુટનો માલ લઈ પોતાના પ્રદેશમાં ગયો

એવી રીતનો પ્રપંચ કરી જસલે લોદુર્વા હસ્તગત કર્યું તે સ્થળમાં ર-હેવાથી તેને વિશેષ આફતો માલુમ પડી જેથી આફત વિના રહી શકાય એવું દૃઢ સ્થળ તે શોધવા લાગ્યો લોદુર્વાથી પાંચ કોશ દૂર થોડી ઉંચી ગીરમાળા હતી જસલે તેના ઉપર કીલ્લો સ્થાપવા વિચાર કર્યો તે પર્વતમાળાના શિખરે તેણે એક યોગીને જોયો એ યોગીનું તપોવન બ્રહ્મસર નામના કુંડ પાસે આવેલું હતું જસલે તે મુનિના ચરણે પડી પોતાનો વિચાર જાહેર કર્યો. તેનો અભિપ્રાય જાણી મુનિ ઈસાલે કહ્યું "બચ્ચા! તુંએ આ પર્વતની ત્રણ ટોચ દેખાય છે તેનું નામ ત્રિકુટગિરિ છે પાંડવવીર અર્જુન પોતાના મિત્ર કૃષ્ણ સાથે એ સ્થાને આવ્યો હતો ત્યાં આવી કૃષ્ણે કહ્યું "ભવિષ્ય કાળમાં મારો એક વંશધર આ નદી તટે એક નગર અને ત્રિકુટગિરિના ગિર એક કીલ્લો સ્થાપશે" કૃષ્ણની એ વાત સાંભળી અર્જુને કહ્યું "ભાઈ! આ નદીનું પાણી બીલકુલ અપરિષ્કૃત છે" ત્યારે હરીએ હાથમાં રહેલા ચક્રથી ત્રિકુટગિરિના સ્થળે પ્રહાર કર્યો એટલામાં તે સ્થળથી નિર્મળ જળ વાળી નદી નિકળી" ત્યારપછી તપોધન ઈસાલે કહ્યું 'બચ્ચા! એ સ્થળે કીલ્લો અને શહેર બનાવ"

સંવત્ ૧૨૧૨ (ઈસ ૧૧૫૬)માં શ્રાવણ માસની શુદ્ધ સાતમના રવિવારે જસલે સુપ્રસિદ્ધ જસલમીરના કીલ્લાની ભીંતની સ્થાપના કરી, થોડા સમયે એ દુર્ગવાસીઓ સામાન લઈ જસલમીરમાં આવી વસ્યા, થોડા વખતમાં જસલમીરમાં મોટી હવેલીઓ બની ગઈ, જસલના કૈલન અને શાલિવાહન નામના બે પુત્ર હતા એ ઘટના પછી જસલ પાંચ વર્ષ જીવ્યો, તેના મૃત્યુ પછી તેનો કનિષ્ઠ પુત્ર શાલિવાહન જસલમીરની ગાદીએ બેઠો

મોટા રાજકુમાર કેહુનુ નિર્વાસન શાલિવાહનનો અભિષેક, કાઠિ લોકોના વિરૂધ્ધે યુદ્ધ યાત્રા, તેઓની ઉત્પત્તિ બાબતનુ આનુમાનિક વિવરણ યદુવંશના અધિનાયક યદુરાજ શાલિવાહનના અતુપ સ્થિતિકાળે તેના પુત્ર બીજીનુ સિંહાસનારોપણ. ખાડાલમા શાલિવાહનનુ આવવુ, અનુચરો સાથે યુદ્ધમા પડવુ, બીજીની આત્મ હત્યા, કેહુનુ આવવુ અને રાજ સિંહાસને બેસવુ, બીલોચખાએ કરેલો ખાડાલને હુમલો તેને હરાવી કેહુએ કરેલો પિતૃ હત્યાનો પ્રતિશોધ, કેહુનુ મરણ ચાચિક દેવનો અભિષેક, તેણે કરેલ યુદ્ધના રજપુતોનુ દમન કરવુ, તેના હાથથી અમરકોટના સોઢાનો પરાજય, રાઠોડોનો ઉપદ્રવ, ચાચિકનુ મરણ જયતસિંહના બદલે ચાચિકના પાત્ર કરણનો અભિષેક, કરેલ વારાહ રજપુતોનુ દમન કર્ણનુ મૃત્યુ, લખણસેન, તેનો અધમ વ્યવહાર પૂનપાળ, રણમદેવ, પૂનપાલની સિંહાસન ચ્યુતિ ઉપર જયતસિંહનો અભિષેક અલાઉદ્દીનને કરેલ સુલ્તાનો હુમલો સુલ્તાનને જયસિંહનુ આહ્વાન, જયસિંહના પુત્રોનુ વીરાચરણ યશલમીર ઉપર હુમલો કરવાનો રત્નસિંહનો સંકલ્પ, જયસિંહ અને તેના પુત્રોનુ આક્રમણ માટે આયોજન યશલમીર ઉપર હુમલાનો પ્રથમ હુમલાનુ વ્યર્થીકરણ રાવલ જયતસિંહનુ મૃત્યુ તેના પુત્ર રત્નસિંહ સાથે એક સેનાપતિનુ મિત્રત્વ, મુળરાજનો અભિષેક, બીજો હુમલો ૪ થા હુમલાનુ વ્યર્થીકરણ અને રુદ્ધ સેનાની દુરવસ્થા, યુદ્ધ સભા, જોહરવ્રતના અનુષ્ઠાનનો સંકલ્પ રત્નના મુસલમાન બન્ધુનો સદ્વ્યવહાર, છેલ્લો હુમલો, રાવળ મુળરાજ અને તેના આત્મીય વર્ગનુ યુદ્ધમા પડવુ યશલમીરનો પ્રધ્વંસ

યૂશલમીર સ્થાપન કરી યશલ માત્ર બાર વર્ષ જીવ્યો, તેના જ્યેષ્ઠપુત્ર કેહુને તેના પ્રિય મંત્રી પ્રાહુનો અસંતોષ પેદા કર્યો તથી તે રાજ્યમાથી દૂરકૃત થયો તેથી યશલનો કનિષ્ટ પુત્ર શાલિવાહન યશલમીરના સિંહાસને બેઠો

પ્રસિદ્ધ નામવાળો શાલિવાહન સંવત ૧૨૨૪ (ઇ સ ૧૧૬૮)મા યશલમીરના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો રાજ ગાદી ઉપર બેઠો કે તરત તે કાઠીજાતિના વિરૂધ્ધે યુદ્ધમા ઉતર્યો તે કાઠી લોકો પોતાના અધિપતિ જગભાણ સાથે આલોર અને આરાવલીના મધ્ય ભાગમા વસતા હતા ચર્મે કાઠી ગણસ્થળે પ્રાણ

ખોયા. તેના બધાં ઘોડા અને ઉંટો વીજયી શાલિવાહનના હાથમાં આવ્યા' એ પરાક્રમથી શાલિવાહનની કીર્તિ ચારે તરફ પ્રસરી ગઈ. વિજર, વાનાર અને હાસો નામના શાલિવાહનના ત્રણ પુત્ર હતા.

બદ્રિનાથની પર્વત માળા ઉપર એક રાજ્ય હતુ તે પ્રદેશમાં યદુવંશીય નૃપતિઓ રાજ્ય કરતા હતા ગજનીમાંથી યદુકુળ વિતાડિત હોવાથી પ્રથમ શાલિવાહનની સંતતિ તે સ્થળે વસતી હતી, તે પ્રદેશનો રાજા આ સમયે અપુત્રક હતો. જે પરલોકવાસી હોવાથી રાજ્યાસન રાજરહિત હતું. તેનું શુન્યસિંહાસન પૂરણ કરવા માટે કેટલાક દૂતોએ આવી શાલિવાહન પાસે એક રાજકુમાર માંગ્યો. તેઓને માગણી પ્રમાણે શાલિવાહને પોતાના નાના પુત્ર હાસો (હંસ) ને મોકલ્યો. પણ દુઃખના વિષય એટલો કે હંસ બદ્રીનાથના પહોંચ્યો કે તરત મરણ પામ્યો હંસની પત્ની તે સમયે ગર્ભવતી હતી રસ્તામાં તેની પ્રસવવેદના વધી; તેણે એક પાખરના ઝાડ નીચે આશ્રય લીધો ત્યા એક પુત્રને પ્રસવ આપ્યો. પહાથ વૃક્ષ નીચે પ્રસવ થવાથી તેનુ નામ પાલશીય પડ્યું. પાલશીય તે પ્રદેશનો અધિપતિ થયો.

શીરોહી અધિપતિ દેવરાજ માનસિંહ પાસેથી વિવાહ પ્રસ્તાવ આવવાથી ભટીરાજ વિવાહ માટે શીરોહી તરફ ચાલ્યો. જવાના સમયે તેણે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર વીજલના હાથમા રાજ્ય શાસનભાર સોંપ્યો, તેના પ્રસ્થાન પછી થોડા સમયે રાજકુમારના પાઈભાઈએ રાજ્યમા ઘોષણા ચલાવી જે " રાવળ એક વાઘની સાથે યુદ્ધ કરતા મરણ પામ્યો જેથી વિજલનો રાજ્યાભિષેક થવો જોઈએ," વીજીર રાજ્યગાદીએ અભિષિક્ત થયો. શાલિવાહન પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો. પુત્રના એવા કાર્યથી તેની સાથે તેનો વાદાનુવાદ થયો. પણ સઘળું વ્યર્થ ગયું, પિતૃદ્રોહી પુત્રના દુરાચરણથી શાલિવાહન બીલકુલ શોકાતુર થયો. તે ખાડાળ રાજ્યમાં ગયો, ત્યાની રાજધાની દેવરાવળે બલુચી સાથે યુદ્ધમાં તે મરાણો. દુર્વૃત્તવિજીર રાજ સુખ ઘણો કાળ ભોગવી શક્યો નહિ, એકવાર તેણે ક્રોધાવેશમાં પાઈભાઈ ઉપર પ્રહાર કર્યા, જેમા પાઈભાઈએ પણ સામા પ્રહાર કર્યા. જેથી લજ્જીત થઈ વિનય છરી ખાઈ મરણ પામ્યો

યશલમીરનું રાજ્યાસન રાજ શુન્ય થઈ પડ્યું, વિજીરનો એક પણ પુત્ર નહોતો, દ્વિતીય શાલિવાહનનો જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા કેલુન ઈ. સ. ૧૨૦૦ માં યશલમીરની ગાદીએ અભિષિક્ત થયો. તેના ચાચીકદેવ, પદ્મન, જયચાંદ, પિતમસિંહ, પેનમચાદ અને ઉધરાવ નામના છો પુત્રો હતા. કેલુનના બીજા અને ત્રીજા પુત્રના અનેક સંતાન થયાં. તેઓ અથવા જયશીર અને સોહામ રજપુતના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

એ સમયે બલોચ ખીજરખાંએ પાંચ હજાર સૈનિકો સાથે સિંધુનદ ઉતરી ખાડાળ રાજ્ય ઉપર ફરી હુમલો કર્યો, આ તેનું બીજુ અભિયાન હતું. તેની આગમન વાર્તા સાંભળી કેલુન સાત હજાર રજપુતો સાથે તેની સામે થયો. યવન વીર ખીજરખાં પંદરસો યવનો સાથે યુદ્ધ સ્થળે મરાયો. બાકીનું તેનું સૈન્ય પલાયન કરી ગયું, કેલુનરાય જયી થયો. તેણે એકંદર ઓગણીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

કેલૂનના પરલોક વાસ ઉપર તેનો જ્યેષ્ટ પુત્ર ચાચિકદેવ, સંવત ૧૨૭૫ (ઈ. સ. ૧૨૧૯) માં યશલમીરના સિંહાસને બેઠો. રાજ્યાસને બેસી તે ચુજના રજપુતોની સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો. તે તેઓ ઉપર વિજય મેળવી, મોટા અહંકારથી યશલમીરમાં આવ્યો. તે જય મેળવ્યા પછી તરત રાવલ ચાચિકદેવ, સોઢારાજ રાણા આરમસિંહના રાજ્ય ઉપર અકસ્માત્ પડયો, સોઢાધિપતિ ચાર હજાર સૈનિક સાથે તેની સામે થયો. પણ તે ભટીવીરનું આક્રમણ વ્યર્થ કરી શકયો નહિ. તે રણસ્થળ છોડી પોતાની રાજધાની અમરકોટમાં ગયો. ત્યાર પછી તેણે પોતાની પુત્રી વિજયી ચાચિકદેવને પરણાવી વિવાદ ભાગી દીધો.

તે સમયે રાઠોડ રજપુતો ક્ષીર રાજ્યમા ઉપત્તિવિધ થઇ ચારે તરફના લોકોને બહુ હેરાન કરતા હતા. તેઓનું દમન કરવાનો રાવળ ચાચિકદેવે સંકલ્પ કર્યો. સોઢા સૈનિયોની સાથે તે ચેરોાળ અને ભાલોત્ર સ્થળે આવી પહોંચ્યો, તે સ્થળે ચાહુ અને ખીરહુ નામના બે અધિપતિઓ હતા. તેઓએ પોતાની એક કન્યાને ચાચિકદેવને આપી, ચાચિકદેવનો ક્રોધ શમન કર્યો.

રાવળ ચાચિકદેવે એકંદર બત્રીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેનો માત્ર એક પુત્ર હતો. જેનું નામ તેજરાવ હતું. તેજરાવ, વસત રોગથી આક્રાંત થઇ પોતાની ઉમ્મરના ચાલીશમા વર્ષે મરણ પામ્યો. જયસિંહ અને કાર્ણ નામના તેના બે પુત્ર હતા. નાના કર્ણ ઉપર રાવલની પુષ્કળ પ્રિતિ હતી. તે માટે મુમુર્ષુ સમયે તેણે પોતાના સરદારોને બોલાવી કહ્યું જે " તેના મરણ પછી કર્ણને રાજ્યાસને અભિષિક્ત કરવો "

રાવળ ચાચિકદેવના સરદારોએ કર્ણને રાજ્યસિંહાસને બેસાર્યો, જ્યેષ્ટ રાજકુમાર જયસિંહ અગ્રજસ્વત્વથી વંચિત થઇ માતૃ ભૂમિ છોડી ગુર્જર પ્રદેશમાં જઈ મુસલમાન રાજ્યમા નોકરી કરવા લાગ્યો, તે સમયે મુજફ્ફર નામનો એક મુસલમાન નાગોર જનપદે શાસન કર્તૃત્વે નિયુક્ત હતો. તેના તાબામાં પાંચ હજાર ઘોડા સવારો હતા, તે સવળા સવારોને લઇ મુજફ્ફર ચારે તરફના રહેવાશીઓને અધિક પીડા આપતો હતો. તેના અત્યાચારથી સઘળા હેરાન હતા. નાગોરથી પંદર કોશ ઉપર ભગવતદાસ નામનો ભોમીઓ

રજપુત વસતો હતો તેના બાપના મતાગ્રો ન્યાર હતા, ભગવતીદાસની માત્ર એક પુત્રી હતી, મુજફરે તેને પરણવાનુ ચાહ્યુ, પણ સોલંકીયા રજપુતે તેની અન્યાય પ્રાર્થના અગ્રાહ્ય કરી, તેણે પોતાના પરિવાર સાથે માતૃ ભૂમિ છોડી, ને આશ્રય મેળવવા યશલમીરમા જવા અંતર વગે, યવનરાજે તેનો ઈરાદો જાણી દગાથી તેનો માર્ગ રોક્યો, બન્ને પક્ષમા ઘોર યુદ્ધ થયુ તે યુદ્ધમા આગળ વાગડા રજપુતો માર્યા ગયા, અને ભગવતીદાસની પુત્રી અને કીમતી સામગ્રી વિજેતા યવનના હાથમા આવી દુ ખ અને શોકે ઉત્પન્ન થઈ સોલંકીયા ભગવતીદાસને રાવળ કર્ણનુ શરણ લીધુ ત્યારે તેણે તેના દુ ખની વાત કહી દીધી રાવળ કર્ણના હૃદયમા દારુણ ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલીત થયો, તેણે કેટલુક સૈન્ય લઈ દુર્વૃત્ત યવન ઉપર હુમલો કર્યો તેણે યવન રાજની સેનાનો સંહાર કર્યો અને ભગવતીદાસની રક્ષા કરી રાવળ કર્ણે અઠાવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું સંવત ૧૩૨૭ (ઇ સ.૧૨૭૧) મા તે પરલોકમાં ગયો તેના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર લક્ષ્મણસેન અભિષિક્ત થયો

ભટ્ટિરાજ લક્ષ્મણસેન હીન બુદ્ધિ હતો તે સોઢા રજપુત વંશીયની કન્યાને પરણ્યો તે સોઢા કુમારીદારે તેનો સઘળો વ્યાપાર ચલાવ્યો, તે રાજપુત્રીએ પોતાના ભાઈઓને અમરકોટથી યશલમીરમા તેડાવ્યા લક્ષ્મણસેને ચાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું ત્યાર પછી તેના સરદારોએ તેને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે તેના પુત્ર પુનપાળને અભિષિક્ત કર્યો

રાવળ પુનપાળ અત્યંત ક્રોધિત સ્વભાવનો હતો તેની પ્રકૃતિથી દિલગીર થઈ રાજ સરદારોએ તેને પદચ્યુત કર્યો ત્યાર પછી નિર્વાસિત જયસિંહ યશલમીરમા આવ્યો સરદારોએ તેને યશલમીરની ગાદીએ અભિષિક્ત કર્યો સંવત ૧૩૩૨ (ઇ સ ૧૨૭૬) મા જયસિંહનો રાજ્યાભિષેક થયો, મૂળરાજ અને રતનસિંહ નામના જયસિંહના બે પુત્ર હતા, મૂળરાજનો પુત્ર દેવરાજ સોઢાના થનિગુરુ સરદારની દુહિતાને પરણ્યો હતો. તે સમયે મહમદ (ખુની) બાદશાહે સુલતાન પુનીહર રાજ નામના જયસિંહના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો રાજા યવનો સાથે અસમાન ભાગે લડ્યો પણ યુદ્ધમા પરાજય થઈ પલાયન કરી ગયો તેણે પોતાની બાર પુત્રીઓ સાથે યશલમીરના રાવળનો આશ્રય લીધો રજપુતના નિવાસ માટે વાડ નામ નગર જાગીરે આદરથી આપી દીધુ

જયન શિવરાજ અને હામીર નામના બે પુત્રો, દેવરાજથી થનિગુરુ રાજકુમારીના પેટે પેદા થયા, નાનો રાજકુમાર હામીર એક વીર પુરુષ થઈ

નીવડયો, તેણે સીહલોના કુંપરસેન ઉપર હુમલો કર્યો તેનું રાજ્ય તેણે લુંટી લીધું, જેતો હુનકર્ણ અને મેરૂ નામના હામીરના બણ પુત્રો, એ સમયે ઘોરી અલ્લાઉદ્દીને ભારતવર્ષ ઉપર પોતાની પ્રચંડ તલવાર ઉંચી કરી, ઠઠ્ઠા અને મુલતાનના રાજાઓ તેના પરાક્રમે પરાસ્ત થઇ ગયા. તેઓએ દાસ થઇ અલ્લાઉદ્દીનને પુષ્કળ ધનરત્ન આપ્યાં. તે સામગ્રી લઇ અલ્લાઉદ્દીને દિલ્હી તરફ આવવાનો વિચાર કર્યો. રાવલ જયતસિંહના પુત્રોએ તે ધનરત્ન હસ્તંગત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, શસ્ત્રવિક્રેતાના વેષમાં તેઓ સાત હજાર ઘોડા અને બારસો ઉંટ લઇ બહાર નીકળ્યા. તે સમયે યવન સેના પંચનદ તીરે વિશ્રામ કરી રહી હતી ભટ્ટિ રાજલોકોએ તેઓની પાસે આવી જોયું, આઠસો મોગલ તથા પઠાણો તે લુંટેલાં દ્રવ્યનું રક્ષણ કરેછે રાત્રીના સમયે તેઓ તેના ઉપર પડયા. અનેક મોગલ અને પઠાણનો તેણે સંહાર કર્યો. તેઓ તે સઘળો કીમતી માલ લઈ યશલમીરમાં આવ્યા. તેઓના હાથથી બચી જેઓ પલાયન કરી ગયા હતા તેણે રાજા પાસે સઘળી બીના જાહેર કરી. તે સાંભળી અલ્લાઉદ્દીનનો ક્રોધાનળ સળગી ઉઠયો. તેણે થયેલા અવમાનનો પ્રતિશોધ લેવા ભટ્ટિ ઉપર હુમલો કરવાનો વિચાર કર્યો અને યુદ્ધ કરવાની સઘળી ગોઠવણ કરી.

થોડા દિવસમાં રાવલ જગતસિંહને ખબર મળ્યા જે યવનરાજ અલ્લાઉદ્દીને લશ્કર સાથે અજમેરમાં આવી અનસાગર નામના સરોવર ઉપર છાવણી કરી. તે થોડા સમયમા યશલમીર ઉપર હુમલો કરશે ત્યારે ભટ્ટિરાજ સ્વદેશ રક્ષણ માટે તૈયારી કરવા લાગ્યો, નગરના સઘળા વૃદ્ધો અને અશકત માણસો તેના કહેવાથી મરૂભુમિના મધ્ય ભાગમાં ગયા, રાજધાનીની ચારે તરફના ગામડાં ધ્વંસ કરીને લશ્કર સાથે સાવધ થઇ કીલ્લામાં રહ્યો, તેના બે પુત્રો પાંચ હજાર યોધા સાથે કીલ્લામાં રહ્યા. દેવરાજ અને હામીર દળ લઈ નગરની બહાર નીકળ્યા, સુલતાન ખુદ યુદ્ધ સ્થળે અગ્રસર થયો નહોતો. લોઢાના બખતર વાળી ખોરાશાતી અંતકારીથી સેનાને યશલમીર તરફ મોકલી તે અજમેરમાં વિરામ કરતો હતો.

યવનસેના યશલમીર તરફ અગ્રસર થઇ, ભટ્ટિ કીલ્લાના માથા ઉપર છપ્પન કોટ ભટ્ટિવીર સજ્જીત હતા બણ હજાર સાતસો યોદ્ધા ભિન્નભિન્ન દળે વિભકત થઇ કોટમાં વિરાજવા લાગ્યા વળી આક્રાંત પ્રદેશના રક્ષણ માટે સહાયતા કરવામાં બે હજાર યોદ્ધા કીલ્લામાં કાયમ સાવધ રહેતા હતા. યવનો આવી પહોંચ્યા. ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું. પહેલા અઠવાડીયામાં યવનોના સાત હજાર યોદ્ધા રજપુતના હાથથી રણસ્થળે પડયા. મીરમહોબતખાં અને આલીખાં યુદ્ધક્ષેત્રમાં

હાજર હતા. યશલમીર ઉપર હુમલો કરતા આવતાં મુસલમાનો ઉલટા ઘેરાયા. ભટ્ટિવીર હામીર અને દેવરાજે તેઓના ઉપર બે વર્ષ ઘેરો રાખ્યો અને તેના ઉદ્ધાર માટે મુંદરથી જે સેના આવતી હતી, તેનો પણ માર્ગ રજપુતોએ રોકયો. એમ કરતાં આઠ વર્ષ વીતી ગયાં, તોપણ મુસલમાનોથી કાંઈ બની શકયું નહિ. તે સમયે રાવલ જયસિંહે માનવલીલા બંધ કરી કીલ્લાની અંદર તેનો અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર થયો તેણે અઢાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

એ ઘોર કાળના ઘેરામાં યશલમીરમાં એક અદ્ભુત વ્યાપાર સાધિત થયો. રતનસિંહ અને યવન સેનાપતિ નવાબ મામુબખાં વચ્ચે મિત્ર ભાવનો સમાલાપ ચાલ્યો. બન્ને એક કઠણ બંધુત્વ સૂત્રે બંધાયા, તેઓ બન્ને કેટલાક રક્ષકોને સાથે રાખી બન્ને પક્ષની સેના સ્થળ વચ્ચેના ખજુરીના ઝાડ નીચે બેસી મિત્ર ભાવની વાર્તા કરવા લાગ્યા. બન્ને ઘણા પ્રકારનો આમોદ પ્રમોદ કરવા લાગ્યા, બન્ને એકઠા બેસી ચૂત ક્રીડા કરતા હતા, ત્યારે કર્તવ્યના અનુરોધે તેઓ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતરતા હતા ત્યારે ખરા પ્રતિદ્વંદ્વીની જેમ પરસ્પર વિરોધે યુદ્ધ કરતા હતા. તેઓના એવા આચરણથી બન્ને પક્ષવાળા મુગ્ધ થયા.

જયસિંહના પરલોકગમન ઉપર તેનો પુત્ર મૂળરાજ સંવત ૧૨૫૦ (ઇ. સ ૧૧૯૪) માં યશલમીરની ગાદીએ બેઠો. અભિષેચનિક ઉત્સવ વ્યાપાર સાથે કીલ્લામાં ગીત વાદ્ય થવા લાગ્યા, બરોબર તે સમયે રતનસિંહ અને મામુબખાં ખજુરીના ઝાડ નીચે બંધુભાવની વાર્તા કરતા હતા, ભટ્ટીરાજકુમારે સેનાપતિ પાસે એ આનંદ ઉત્સવનું કારણ કહી દીધું, ત્યારપછી મામુબખાંએ કહ્યું ભાઈ ! સુલતાન આપણા બન્ને બંધુત્વ વ્યાપાર સાંભળી અત્યંત ક્રુદ્ધ થયો છે, તેની ધારણા છે જે આપણી મિત્રતાથી અવરોધમાં વિલંબ થયો. આ કલંક શા માટે હું કલંકનો ભાગી થાઉં, સુલતાનના હુકમથી આવતી કાલે ભારે યુદ્ધ થશે, હું યુદ્ધ સેનાદલ ચલાવીશ, રતનસિંહ યુદ્ધ માટે તૈયાર થયો, નિર્દિષ્ટ સમયે યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધ ભયાનક નીવડ્યું, રજપુતોએ પ્રચંડ વીર્યતાથી યવનોનો હલ્લો વ્યર્થ કર્યો પણ તેથી શત્રુઓ નિરુત્સાહ થયા નહિ તેઓને નવું સેનાબળ મળવાથી તેઓ નવા ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થયા. તે વર્ષના આખર ભાગમાં યશલમીર ભયંકર અકાલ થયું અનાહારે અનેક સૈનિકો મરણ પામ્યા. ત્યારે મૂળરાજે, પોતાના સરદારોને એકઠા કરી કહ્યું. "વીર પુરૂષો ! આટલા વર્ષ સુધી આપણે માત્ર ભૂમિની રક્ષા કરી પણ હવે રક્ષણ કરવાનો ઉપાય નથી. આપણી ખાદ્ય સામગ્રી નિઃશેષિત થઈ હવે શું કરવું. પ્રધાન સરદાર શેરીર અને વિક્રમસિંહે કહ્યું "હવે જહરવ્રતનું અનુષ્ઠાન કરવું યોગ્ય છે."

નવાબ મામૂબખાનો એક નાનો ભાઈ હતો રતનસિંહે તેને યશલમીરમા આણ્યો. તે યવને ભટ્ટીકુળની ખરી અવસ્થા જાણી લઈ કીલ્લાનો ત્યાગ કર્યો અને યવન સેનાપતિને યશલમીરની હાલતનો વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યો, ત્યારે યવનોએ ફરીથી કીલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો, મૂળરાજે પોતાના ભાઈ રતનસિંહને પુષ્કળ ધિક્કારી કહ્યુ "તુજ આ અનર્થનુ મૂળ છે, હવે શુ કરવુ હવે માત્ર એકજ ઉપાય છે, હવે મહિલાનો સહાર કરવો, ત્યારપછી જે સામગ્રી હોય તેને અગ્નિમા કે જળમા નાખી નષ્ટ કરી દેવી, એ સઘળુ કર્યા પછી માતૃભૂમિના માટે આપણે પ્રાણ આપવા."

રણનુ નગારૂ વાગ્યુ, સરદારો ચારે તરફથી આવી એકઠા થયા સઘળાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા સાથે યશલમીરનો યશોરાશિ ઉજ્જવલિત કર્યો, ભટ્ટકુળનુ ગૌરવ વધારી દેવુ, મૂળરાજે સઘળાને બોલાવી કહ્યુ બધુઓ! આપણે વીરકુળમા પેદા થયા છીએ, માતૃભૂમિના રક્ષણ માટે પ્રાણ આપવા તમારામાથી કોઈ પરાગ મુખ નથી કે ક્ષત્રિયકુળમા તમારા જેવા કોણ વીરલા છે!

એ રીતના વીરરસ પૂર્ણ વચનો સાભળી સૈન્ય અને સામતના હૃદય ઉશ્કેરાયા મૂળરાજ પોતાના ભાઈ રતનસિંહ સાથે જનાનખાનામા ગયો, તે રાણીઓને મળ્યો અને તેણે તેઓને ગભીર સ્વરે કહ્યુ 'પ્રિયાઓ! પ્રિય સભાષણ કરવાનો સમય વીતી ગયો હવે તમારે એક કઠોર કર્તવ્ય કરવાનો સમય આવ્યો, યશલમીરની રક્ષા થઈ શકે તેમ નથી, હવે રક્ષણ કરવાનો ઉપાય રહ્યો નથી, જલદી સ્વર્ગપુરે મળવા હવે સૌભાગ્યવતી રહેવા તજવીજ કરો," એ વાત સાભળી મોટા મહિષી હસીને બોલી "આજ રાત્રીએ અમો તૈયાર થાશુ પરોઢીયુ થાશે નહિ, તેટલામા સ્વર્ગધામે જાશુ યશલમીરના સઘળા સરદારોની સ્ત્રીઓ પણ એવી રીતનુ જહરવ્રત ઉદ્યાપન કરવા તૈયાર થઈ, પરોઢીયુ થયુ તરૂણ અરૂણના કિરણની છટા ચારે તરફ પ્રસરી રાણીએ સ્નાનાદિક નિત્ય કર્મ વિગેરે કર્યું, બાલિકા વૃદ્ધા પ્રૌઢા તરૂણી સ્ત્રીઓ જનાનખાનામા એકઠી થઈ, તેઓએ સ્વજન પાસેથી કાયમના માટે વિદાયગીરી લીધી પછી ભયાનક જહરવ્રતનુ અનુષ્ઠાન થયુ. ચોવીશ હજાર રજપુત રમણીએ પ્રાણના ઉત્સર્ગ કર્યા, તે યશલમીરના કીલ્લામા જે કોઈ મૂલ્યવાન હતુ, તેનો જળના અને અગ્નિમા પ્રક્ષેપ કર્યો, શત્રુના માટે તૃણ માત્ર પણ રાખ્યુ નહિ, યશલની પ્રિયતમ રાજધાની આજ મસાણ જેવી થઈ, ભટ્ટી વીરોએ પૂજા અર્ચના કરી, પોતાના શરીરના ધન રત્ન દરિદ્રોને આપ્યા, કાનમા તુળસી કઠમા શાલગ્રામ અને માથે મુગટ ધારણ કર્યો, અને કેસરીયા વસ્ત્ર પહેરી અસ્ત્રશસ્ત્રથી સજ્જીત થઇ રણ સ્થળમા ઉતરવા તેઓ તૈયાર થયા એવી રીતે આઠ ત્રીશસો યોદ્ધા પોતાના વીરસરદારો સાથે યુધ્ધક્ષેત્રમા જીવ આપવા તૈયારથયા

ચતુર્થ અધ્યાય.

યશલમીરના ખંડેરમાં મેહરોર રાઠોડ રજપુતને વાસ. ભટીગ દુદુએ કરેલો તેનો પરાજય, ફીરોજશાહ સાથે તેનું રણાંગણ યશલમીરનો બીજીવારનો ધ્વંસ દુદુનું મરણ ભારતવર્ષનું મોગલનું અભિયાન ભટ્ટિરાજકુમારની સ્વાધીનતા પ્રાપ્તિ રાવળ ગરસિંહે કરેલી યશલમીરની પુનઃપ્રતિષ્ઠા દેવરાજનો પુત્ર કેહુડ તેનો ભાગ્યોદય તેનુ ર વધ ગરસિંહની વિધવા પત્નીએ કરેલ દત્તક ગ્રહણ ગરસિંહની શુભ દશા. કેહુડનો રાજ્યાભિષેક. વિમળા દેવીનો ચિતાગ્નિમાં પ્રાણત્યાગ. હામીરના પુત્રોનો કેહુડના ઉત્તરાધિકારી રાણાએ આદેશ મેવાડ થકી જૈત પાસે વિવાહ પ્રસ્તાવ સંબંધ ભંગ. ભાઈઓનું મરણ. રાવ રણિંગદેવની અનુશોચના કેહુડના તેના જ્યેષ્ઠ પુત્ર સોમનું ગિરગમાં જવું પિતૃહત્યાનો બદલો લેવા રાવ રણિંગદેવના પુત્રોની મુસલમાન ધર્મદીક્ષા. આગોરીયા ભટ્ટિરજપુતો સાથે તેઓનું સંમિશ્રણ. કેલુન. ખાડાલમાંથી પથનું દૂરીકરણ. ગારા નદી ઉપર કેલુને કરેલ કીરો નામનો કિલ્લો તેના ઉપર લોગાહાનું આક્રમણ તેના હાથે મોહીલ અને વાહીલનો પરાભવ. પંચનદ પ્રદેશમાં આધિપત્યનો વિસ્તાર. સોમવંશમાં કેલુનનો વિવાહ. સોમવંશનું વિવરણ. સોમલોકો ઉપર તેનું આક્રમણ. પોતાના રાજ્યનો સીમાનિર્દેશ. કેલુનનું મૃત્યુ. ચાચિકનો અભિષેક. મારોટમાં તેનું રાજ્યસ્થાપન મહીપાળનો પરાજય. અસ્નિની કોટ. તેની આનુમાનિક સ્થિતિ ભૂમિ, શાહુસમીર સાથે વિવાદ. તેનું બળ, દેલતખાં સાથે સંધિ બંધન. રાવ ચાચિકનું પીલીબાગ આક્રમણ ખાટરનું વિવરણ. લાંગાનું પરાક્રમ. રાવ ચાચિકનું દુઃખ. સુલતાન રાજાનું યુદ્ધમાં આહ્વાન. ધુનીયાપુરમાં જવું પોતે પોતાના યુદ્ધનું મંગળાચરણ. ખડગ પુજા, ચાચિકને યુદ્ધ પ્રાણત્યાગ, તેના પુત્ર કુંભનું પ્રતિશોધ ગ્રહણ વીરસીંહે કરેલ ધુનીયાપુરની પુનઃપ્રતિષ્ઠા ફિરિટ તેનું જવું લાંગા અને એલુચનું આક્રમણ. તેઓનો પરાજય. રાવ સીરસીંહ સાથે રાવલ વીરસિંહની મુલાકાત, બાબરે કરેલ મુલતાન જય. પંજાબના ભટ્ટિરજપુતોની મુસલમાન ધર્મની દીક્ષા. રાવલ વીરસિંહ, જૈત, લુનકર્ણ., ભીમ, મનોહરદાસ અને સુબલસિંહ.

યશલમીરના તે શોચનીય અધઃપાત પછી મેહરોર અધિપતિ પરાક્રમ શાળી થઇ પડયો જેનું નામ મલોજી હતું, મલોજીનો પુત્ર

જગમલ યશવમીરના મહેલમા વનવા દિવસ કરવા લાગ્યો, નાતનો આડાના સા
માન નાખી તે વિશાળ સેનાની સાથે યશવનીરના પેરો તે નમાચાર સા-
ભળી અમ્મીર હદુ અને નિયમસિંહે પોતના નાનતોને સાથે લઇ રાગેરો ઉ-
પર હુમલો કર્યો, તેણે તેઓને ત્યાથી મ્હાડી મુકી તેઓનો નામાન લુટી લીધો
એવા પ્રકનશાળી કર્મથી અમ્મીર હદુનો યશ ચારે તરફ પ્રસરી ગયો, ય-
શવમીરના નરદારોએ તેને રાજ્ય પદે અભિષિક્ત કર્યો તે વિધ્વસ્ત યશવ-
પુરીનો ફરી નરમાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો, હદુના પાચ પુત્રો થયા, તેનો ભાઇ
તિલકસિંહ પેતાના વીરત્વથી પ્રસિધ્ધ થયો, હુશાલ બેજુપ નાડીયા નેહવો
વીગેરે લોકો હદુના અનુગ્ર પ્રકૃમ પાસે વિનીન થયા હદુએ ફિરોજશાહના
કેટલાક ઘોડા બળ પૂર્વક ખેચી આણ્યા, તે દરૂણ અપમાનથી રોષાન્વિત
ફીરોજશાહે યશવનીર ઉપર હુમલો કર્યો અમ્મીરો તેનો હુમલો વ્યર્થ કરી
શક્યા નહિ યશવનીરનો વિધ્વસ થયો ફરી જહરવ્રતનુ અનુષ્ઠાન થયુ, સોળ
હજાર રજપુત સ્ત્રીઓ અગ્નિકુડમા બળી મુઇ, તિલકસિંહ અને તાતસો રજ
પુતો યુધ્ધ સ્થળે પડ્યા

નાગર હદુએ દશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, તેના મૃત્યુ પછી નાખુબ પરલોકવાસી
થયો ઇસ ૧૩૦૬મા રતનસિંહને બે પુત્ર જયસિ અને કાનર બુકીરખા અને
ગાજીખાન હાથના નોપાયા, મગર ઝાળાયેથી યશવનીરમા ગયો જયસિ
મેહવો રાજ્યમા જવાની અનુમતિ મેળવી પશ્ચિમ તરફ ગયો, થોડા દિવસના
નેહવો રાજ્યમા આવી તેણે રાઠોડ રાજદુહિતા વિમલાદેવીનુ પાણિ ગ્રહણ કર્યું,
એક દેવડા રજપુત સાથે પહેલાથી વિમલાદેવીનો સબધ થયો હતો એ વાર ન-
રસિંહને ઘોતિ ગદેવ ન મળો એ તેનો નાશ ત્યા તેને નજ્યો ઘોતિ દેવનુ
અદ્ભુત મુજબળ જાણુ ા નિહ જ્યારે દિ લી ગયો હતો તે સમયે તે તેની સાથે
ગયો ઘોતિ ના અતુલ વિક્રમની વાત સાભળી દિલ્હીના સમ્રાટે તેની પરિક્ષા
કરવાને વધુ તાકે ખ રાનાલના રાજ્યે ને કહેવ એ મોટા લોઢાના ધનુષ ઉ
પર બાણ ચઢાવવાનુ તે ને તને મુ પરાક્રમશાળી અમ્મીરે રમત માત્રમા તે
લોઢાના ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવ્યુ વળી રાજાના હુકમ તે દિખ લિન કરી દીધુ,
તે સમયે તૈમુરશાહે ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કર્યો, દિલ્હીશ્વર નો હડીરનુ તે
આક્રમણ વ્યર્થ કરવા નરસિંહને નવુ ન્યુગે નેમ્ય ો દિલ્હીશ્વર તેના વીરત્વે
સતુષ્ટ થઇ યશવનીરનો રાજ્ય માગ્યા તેણે તેને અનુમતિ આપી અને તે પ્ર
દેશના તેને રહેવાના પગ લખી આપ્યો તે યશવનીરમા ગયો નરસિંહની
યશોવિસ્તાર ચારે તરફ પ્રસરી ગયો, થોડા દિવસમા તે વિશાળ સેનાદળનો
અધીશ્વર થયો

મૂળરાજનો (તૃતીય) દેવરાજ નામનો જે પુત્ર પેદા થયો હતો તે દેવરાજ મુદ્દરાધિપ રાણા રૂપરાયની પુત્રીને પરણ્યો તે રાજકુમારીના પેટે દેવરાજથી કેહુડ નામનો પુત્ર પેદા થયો સુલતાને જે સમયે યશલમીર ઉપર હુમલો કર્યો તે સમય પહેલા કેહુડ તેની મા સાથે મામાના રાજ્યમા ગયો હતો બાર વર્ષની ઉમરે કેહુડ પોતાના માના મહના ગોવાળીયાઓ સાથે જંગલમા ઢોરો ચારવા ગયો તે સમયે તે કામથી થાકી એક રાફડા ઉપર માથુ મુકી કેહુડ સુઇ ગયો, રાફડામાથી મોટા ભુજંગે નીકળી તેના માથા ઉપર ઉચા થઇ મોટી ફેણુ ફેલાવી તે સમયે એક ચારણુ તે રસ્તા ઉપર થઈ જાતો હતો સર્પને એવી અવસ્થામા જોઇ ચારણે રાણા પાસે જઇ તે વૃત્તાન્ત કહ્યો રાણો સત્વર તેસ્થાને આવ્યો પોતાના દૈહિત્રનુ પરમ સૌભાગ્ય કળી તે પુષ્કળ આનંદ ભોગવવા લાગ્યો વિમળાદેવીના પેટે ગર્ભસિંહનુ સવાન હોવાથી તે દત્તક પુત્ર લેવાને ઉત્સુક થયો, ભટી કુળના સઘળા રાજકુમારો તેના રૂબરૂ એકઠા થયા પણુ કોઇ રાજકુમાર કેહુડના તુલ્ય થયો નહિ તેણે દત્તક પુત્ર લેવામા કેહુડને પસંદ કર્યો, તેથી બીજા રાજકુમારો દ્વેષવાળા થઇ ષડયંત્ર કરવા લાગ્યા, તે સમયે કેહુડ દરરોજ એક સરોવર જોવા જાતો હતો, રજપુત કુમારોએ, તે સરોવર ઉપર જઇ તેના ઉપર હુમલો કર્યો, અને કેહુડને માર્યો, વિમળાદેવીએ કેહુડને રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત કર્યો, વિમળાદેવીએ હામીરના બે પુત્રને પોતાના પુત્રરૂપે ઠરાવવા જેના નામ જત અને પૂનકર્યું

ચિતોડેશ્વર રાણુા કુંભ તરફથી રાજકુમાર જેત પાસે વિવાહનુ નાળિયેર આવ્યુ ત્યાર પછી ભટ્ટિ રાજકુમાર મેવાડ તરફ ગયો તે આરાવની પર્વતના બાર કોશ દૂર ગયો શાવવાનીનો પ્રસિદ્ધ શકલાનીર મીરાજ તેને ત્યા મળી ગયો તે બધુ સમાગમના પછી તરતજ જેત વિવાહ યાત્રામા નીકળના ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યો એટલામા જમણી બાજુએ એક વન્ય કપોત વારવાર ચિત્કાર કરવા લાગ્યો શકલાવીરનો સાળો તેઓની સાથે હતો તે શાકુન વિદ્યામાવિશેષ પારદર્શી હતો તે વન્યકપોતનો અવાજ સાંભળી બોલ્યો, ' આ એક ભયાનક ખરાબ ચિન્હ, આજ નિસરવુ સુગમ નથી " જેત તે દિવસે ત્યા રહ્યો બીજા દિવસે જવા માટે તે સઘળા પોતપોતાના ઘોડે ચડયા એટલામા એક વાઘણુ ચિત્કાર કરવા લાગી ત્યારે તે શકુન જાણનારે ગણના કરી કહ્યુ " મોટાઘરના અંદરની વાત બહાર પાડવા જેવી હોય નહિ તમારે મેવાડમા જવુ થશે નહિ આ ક્ષણે એક આશામીને કમલમીરમા જઇ તપાસ કરી આવવાનુ કહો તેથી ગુઢ વૃત્તાત માલુમ પડી આવશે " તેના કહેના પ્રમાણે એક બળિષ્ટ રજપુતને મેવાડમા મોકલ્યો તેણે ત્યાથી પાછા આવી કહ્યુ ' મે ઘણુ સારૂ જોયુ નહિ રાણાના મનમા એક ભયાનક દુરભિ સંધિ છે ' જેત ત્યાર પછી મેવાડ તરફ

જવા અગ્રેસર થયો નહિ તેથી ત્યાં શકુંત મંડળની ટુકડીના માણસોનો વિનાશ કર્યો. તેના એની નીતના અવલંબનથી ક્રોધ ક્રુદ્ધ થયો છેવટે જીતે રાવ રણગદેવના હસ્તે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. જેતની હત્યાથી રાવ રણગદેવના મનમાં બહુ પશ્ચાતાપ થયો તે, ધોળા વસ્ત્ર પહેરી ભાગવતનો દંડ લીધો ભમવા લાગ્યો. પોતાના દેશમાં આવી તેણે પોતાના કામના માટે કેહુડ પાસે માફી માગી

સોમજી, લક્ષ્મણ કેલૂન, ચીઠકર્ણ, ઘનુઓ વિજય, તનુ અને તેજસી નામના આઠ પુત્રો કેહુડના હતા, પરાક્રમી કેલૂન પછી ચાચિક દેવ રાજા થયો.

મુલતાનરાજ્યથી પોતાના રાજ્ય નિરાપદ રાખવા ચાચિકદેવે મારોઠ નામના નગરમાં પોતાનું રાજ્યપાટ ફેરવ્યું પણ તેથી કરીને મુલતાન રાજ્યના વિગ્રહવહ્નિથી બચ્યો નહિ. મુલતાનરાજ ભટ્ટિકુળના પ્રાચીન શત્રુ. ... ખીચી વગેરેને એકઠા કર્યા તેણે ચાચિકદેવ ઉપર હુમલો કરવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. એ સમાચાર જાણી, ભટ્ટિવીર ચાચિકદેવ ... હજાર ... અને ... હજાર પદાતિ સેના લઈ મુલતાનરાજ્યની ... નદી ... બન્ને પક્ષમાં ઘોર યુદ્ધ થયું જેમાં ભટ્ટિરાજ જયી થયો. તે જયમાં મેળવેલ ... લઈ જયોત્ફુલ્લ મનથી મારોઠ નગરમાં આવ્યો ત્યાર પછી બીજા વર્ષે એક યુદ્ધ થયું. તેમાં ... ભટ્ટિ વીરો અને ... મુલતાનીઓ, રણસ્થળે માર્યા ગયા જેમ ચાચિકદેવનો જય થયો ... જયના લાભે ચાચિકદેવની યશોભાતિ ચારે તરફ પ્રસરી તેનું રાજ્ય વિસ્તારના પરિણામે ... કોટ સુધી ફેલાયું તે નગરમાં એક સેનાદળ મૂકી ચાચિકદેવ પુગલમાં આવ્યો. ત્યાર પછી તેણે દલીના અધિપતિ મહીપાલનો પરાભવ કરી તેની પાસેથી કર લીધો, એવી ... ફતેહ મેળવી તે ... આવ્યો

ધારૂ નામના નગરમાં થઈ તે પોતાના રાજ્યમાં આવતો હતો એટલામાં ... નામમાં એક ... રજપુત ... તેની મુલાકાત થઈ તે આગામીએ તેને ... ભેટમાં આપી કહ્યું ' રાજન્! વીર ... નામનો એક ... ઉપર ... કરે છે ... આપ રક્ષણ નહિ કરો તો અમારે આત્મ રક્ષણનો ઉપાય નથી

ચાચિકદેવે પોતાના સૈન્ય સામંતને એકઠા કર્યા અને ... જાતિના અધિપતિ ... સાથે મળી જઈ તેણે વીર ... ઉપર હુમલો કર્યો. ... તેનાથી પરાજય થયા ... તેની સ્વાધીનતા સ્વીકારી ચાચિકદેવે તે નગરના અધિવાસીઓને કહ્યું 'તમે ... પોતાની ...'

લઇ યશલમીરમાં જઈ વસો. તેજ તમારૂં રક્ષણ થાશે' જીવન રક્ષાનો બીજો ઉપાય નદેખતાં તેઓએ ચાચિકદેવના પ્રસ્તાવ ઉપર સંમતિ આપી. તેઓ પોતાના નગરને છોડી પોતપોતાની સામગ્રી લઇ યશલમીરમાં જઈ વસ્યા. તેજ દિવસથી યશલમીર નગર સમૃદ્ધ થઈ ગયું. વિજીત રાઠોડના ત્રણ પુત્રો ચાચિકદેવના હાથમાં બંદી થઇ ગયા. તેમાંથી બે નાના રાઠોડ રાજકુમાર છુટયા. ચાચિકદેવે પોતાના મિત્ર સેટા સરદારને રજા આપી. અને તેની પુત્રી મોનાલદેવીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. વિવાહમાં સસરા હેબતખાં પાસેથી પચાસ ઘોડા, પાંત્રીસ ગુલામ, ચાર પાલખી અને બે હજાર ઉંટ તેણે મેળવ્યાં, તે મેરોટમાં આવ્યો.

એ ઘટના પછી બે વર્ષે ચાચિકદેવ પીલીવાંગના અધિશ્વર ઓકુર ખીર રાજ સાથે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયો. તેના હુમલાથી દુશ્મનો પરાસ્ત થયા. તેણે તેના રાજ્યનું સર્વસ્વ હરી લીધું, તે સુ યોગમાં ભટ્ટિ કુળના પરમ શત્રુ લાંગાહ લોકોએ ધુનીયારપુર ઉપર હુમલો કર્યો, અને ત્યાંનાં ભટ્ટિઓને પરાજીત અને વિતાડિત કર્યા. રાવલ ચાચિકદેવ રોગાક્રંત થયો. વ્યાધિમાં પડી મરવા કરતાં યુધ્ધમાં પડી મરવાનું ચાચિકદેવે દુરસ્ત ધાર્યું. તેણે મૂલતાનના લાંગાહ રાજને દૂત મોકલી કહી સંભળાવ્યું "હું તમારી પાસે યુધ્ધ પ્રાર્થના કરૂં છું." રોગ ગ્રાસે જીવન છોડવું તેના કરતાં શત્રુના હાથે યુધ્ધમાં પરાસ્ત થઇ જીવન છોડવું હું યુક્ત ધારૂં છું. ભટ્ટિ દૂતે લાંગાહ રાજને કહ્યું જે ચાચિકદેવ વીર યોગ્ય મૃત્યુ માંગેછે, અને તેની સાથે માત્ર પાંચશો સૈનિકો છે" ત્યારે મૂલતાનરાજે લડવાની સંમતી આપી, બન્ને પક્ષમાં યુધ્ધની તૈયારી થઇ. રાવલ ચાચિકદેવે પોતાના જેષ્ટ પુત્ર ગજસિંહનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, તે સાતસો સૈનિકો સાથે ધુનીયારપુર તરફ ચાલ્યો, ત્યાં આવી તેણે જાણ્યું જે મુલતાનરાજ બે કોશ ઉપર આવી તૈયાર છે. તેના આનંદની હદ રહી નહિ, તેણે સ્નાનાન્હિક પુરૂં કરી પોતાના ખડગની પૂજા કરી.

ત્યાર પછી યુધ્ધમાં તે ઉતર્યો, યુધ્ધ ચાલ્યું, બન્ને વીરનું ઘોર દ્વંદ્વયુધ ચાલ્યું. બન્ને પક્ષની સેના લડવા લાગી યદુરાય પુષ્કળ વીરત્વ બતાવી યુધ્ધમાં કાયમના માટે શયન કરી ગયો.

પંચમ અધ્યાય

યશલમીરની સ્વાધીનતાની ચ્યુતી, ઉત્તરાધિકારીપણાનું પરીવર્તન, સુબલસિંહ, અમરસિંહ, પુગલના રજપુતોનો બળવો, બીકાનેરના રાઠોડો ઉપર પ્રતિશોધ ગ્રહણ, હદના વિવાદનો સુત્રપાત, ભટીઓનો જયનાશ, રાજા અનુપસિંહ, યશલમીરમાં આક્રમણ, મહમદનો પરાભવ, રાવલે કરેલો પુનર્લાભ, અમરસિંહનું મરણ, યશોવંતસિંહ યશલમીરનો અધઃપાત, મુગલ બાદશાહ ફીરોઝી દાઉદના પુત્રોએ કરેલ ખાડલનું આક્રમણ, અખેસિંહ, તેના કાકા તેજસિંહે કરેલ સિંહાસનાપહરણ, રાજ્યદ્વારકની હત્યા, બાહવલખાનું ખાડાલ આક્રમણ, રાવલ મુળરાજ, સ્વરૂપસિંહ મેહતા તેના વિરૂદ્ધે ષડયંત્ર, રાજાની પદચ્યુતી અને તેનો કારારોધ, રાયસિંહના રાજ્યાભિષેકની ઘોષણા, રાજ્યગ્રહણમાં તેનો અસ્વીકાર, એક રજપુતાણીએ કરેલ મુળરાજની મુક્તી, રાજસિંહાસનનું પુનર્ગ્રહણ, રાજકુમાર રાયસિંહનું નિર્વાસન, ભટ્ટિ સરદારોનો બળવો, તેઓનો દંડ, બાર વર્ષ પછી તેને મારી રાયસિંહે કરેલ એક વણિકનું મસ્તક છેદન, યશલમીરમાં આવવું, દિવા નામના કીલ્લામાં તેનું પ્રેરણ, અભયસિંહ, જોરાવરસિંહ, નિ પ્રોગ્રામ, જોરાવરસિંહનો પ્રાણસંહાર, રાયસિંહનો અનલમાં પ્રાણનાશ, તેના પુત્રોનો પ્રાણનાશ, ગજસિંહ, બ્રીટીશ ગવરમેંટ સાથે મુળરાજનું સંધિબંધન, તેનું મરણ, ગજસિંહનો અભિષેક.

યશલમીરના ભાગ્યગગનમાં પ્રચંડ ધૂમકેતુ ઉદય પામ્યો. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણના વંશધરો હજારો આફતમાં અને અસંખ્ય સંકટમાં પડયા. જે સ્વાધિનતા તેઓએ આજદીન સુધી અક્ષુણ્ણભાવે રાખી હતી, તે સ્વાધિનતા આજ મોગલોએ છીનવી લીધી. મોગલ કુળતિલક અકબરે, સઘળા ભારતવર્ષને દાસત્વ શૃંખલાએ બાંધી દીધું. આ સમયે ધાર્મિકવર શાહજહાન ભારતવર્ષના સિંહાસને હતો. તે સમયે સુબલસિંહ યશલમીરના સિંહાસને બેઠો હતો. તેણેજ સહુની પહેલાં મોગલની પાસે દાસત્વ સ્વીકાર્યું. તેના રાજ્યકાળમાં યશલમીર મોગલ સામ્રાજ્યનું સામંત રાજ્ય ગણાયુ. સુબલસિંહ યશલમીરનું રાજ્ય ચલાવતો હતો પણ તે રાવલ તુનકર્ણના સિંહાસનનો ઉપયુક્ત અધિકારી નહોતો. તેના પૂર્વવર્તી રાજા મનોહરદાસે, બલીઆ રાવલ નથુને વિષપ્રયોગથી મારી નાંખી સિંહાસન હસ્તગત

કર્યું પણ વિધાતાએ તે હત્યાકારીને એક પણ સન્તાન આપ્યુ નહિ રાજધાની મનોહરદાસના મૃત્યુ પછી રાવલ નૂનકર્ણના બીજા પુત્ર માલદેવનો પ્રપૌત્ર સુબલસિહના હાથમા રાજ્યભાર સોપાણો

મનોહરદાસનો રામચાદ નામનો એક પુત્ર હતો રામચાદમા રાજ્યોપયોગી એકે ગુણ ન હોવાથી ભટ્ટિસરદારોએ સુબલસિહને સિહાસને બેસાર્યો સુબલસિહ અનેક સદ્ગુણથી વિભૂષિત હતો તે અકબરરાજનો ભાણેજ હતો તે પોતાના મામાના તાબામા પેશોર નગરમા એક ઉચી પદવીએ નીમાયેલ હતો, તેના ઉપર સમ્રાટ અતિશય સન્તુષ્ટ હતો તેણે યોધપુરના યશોવન્તસિહને એવુ કહેવરાવ્યુ જે ' સુબલસિહને યશલમીરની ગાદીએ બેસાડો " કુપાવત સરદાર નાહુરખાએ એ માગલિક વ્યાપાર અમલમા આણ્યો, નાહુરખાએ યથાકાળે આવી યશલમીરમા સુબલસિહને સમ્રાટની સનદ આપી

સુબળસિહના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર અમરસિહ યશલમીરની ગાદીએ બેઠો તેણે ટીકાડોગના ઓચ્છવમા બલુચી ઉપર હુમલો કર્યો તેના ઉપર જય મેળવી રાજ્ય ઉપર તે રણસ્થળે તે અભિષિક્ત થયો એ સમયે સુજના રજપુતો ઈશાન કોણમાથી આવી ભટ્ટિરાજ્યમા પડી ગામડા લુટવા લાગ્યા ગવળ અમરસિહે લશ્કર સાથે તેઓના ઉપર હુમલો કર્યો. દુરાચાર લુટારાઓ તેનાથી પરાસ્ત થયા

એ સમયે કડુલોટ રહોડો કાયમ વિક્રમપુરમા આવી ખરાબ માણસની જેમ અત્યાચાર કરવા લાગ્યા તેઓના અત્યાચારથી અસખ્ય નર નારીઓ પીડિત થઇ, ક્રમે તેઓનો અત્યાચાર અસહ્ય થઇ પડયો ત્યારે સુદરદાસ અને દલપતદાસે તેઓનો બદલો લેવા સકલ્પ કર્યો " દલપતદાસે કહ્યુ " આવો દુરાચાર રાઠોડોના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરી પ્રતિશોધ પિપાસા પ્રશમિત કરીએ " તેઓએ બીકાનેરના સીમાડે આવેલ ભુજુ નગર ઉપર હુમલો કર્યો તેમાથી સઘળી ચીજો લુટી શહેરને બાળી તેઓ વિક્રમપુરમા આવ્યા તેથી રાઠોડ અને ભટ્ટિ વચ્ચે યુદ્ધ થયુ ભટ્ટિ રજપુતો જયી થયા તેઓના હાથે બન્નો રાઠોડ વીર હણાયા રાવલ અમરસિહે તેઓને મદદ આપી હતી.

બીકાનેરનો રાજા અનુપસિહ, પોતાની સેના સાથે તે સમયે દાક્ષિણાત્ય પ્રદેશમા સમ્રાટના તાબામા કામ કરતો હતો ભટ્ટિ રજપુતોના જયનો અને રાઠોડોના પરાજયનો વૃત્તાત સાભળી તેણે એકદમ પોતાના મત્રીને હુકમ આપ્યો જે " મત્રિન આ મર્મની એક ઘોષણા, પત્રમા લખી પ્રચાર કરો જે જે કોઇ

૮ કુલોન અત્ર ધારણ કરી શકે એવો હશે તેને યશલમીરના ગન્ન સામે રણા ગણમા ઉતરવુ પડશે, વળી વીકમપુર હસ્તગત અને વિધ્વસ્ત કરી, વૈરનો પ્રતિ શોધ લેવો પડશે જે કોઈ રાઠોડ આ ઘોષણાના હુકમની વિરુધ્ધે ચાલશે તેને રાજદ્રોહી ગણી દડને પાત્ર કરવો પડશે ” થોડા સમયમા નૃપાજ્ઞા પાલિત થઈ પ્રત્યેક રાઠોડે તેનો આદેશ માથે ચડાવ્યો રાવળ અમરસિહ પણ પોતાના સૈન્ય સામતને એકઠા કરી, શત્રુની સામે થવા જોડવણ કરતો રહ્યો તે શત્રુની સામે અગ્રેસર થયો અનેક રાઠોડ સરદારો તેના હાથથી મરાઈ ગયા સીમાડાના અનેક ગામો તેણે બાળી દીધા પુષ્કળ દ્રવ્ય તેના હાથમા આવ્યુ, તેણે પુગલને ફરી હસ્તગત કર્યુ

રાવળ અમરસિહના આઠ પુત્ર હતા તેના પછી તેનો મોટો પુત્ર યશો વતસિહ સવત્ ૧૭૫૮ (ઇ સ ૧૭૦૨) મા યશલમીરની ગાદીએ બેઠો, દાઉ ખા નામના એક અફગાન સરદારે સાન નદીના તીરનો કેટલોક પ્રદેશ લઇ લીધો

યશોવતસિહના પાચ પુત્રો જગતસિહ ઇશ્વરસિહ, તેજસિહ, સરદાર સિહ અને સુલતાનસિહ જગતસિહે આત્મહત્યા કરી તેના ત્રણ પુત્રો અખિ સિહ, બુધસિહ અને ત્રેશવરસિહ

અખિસિહ, રાજ્ય ઉપર અભિષિક્ત થયો બુધસિહ શીળીના રોગેમરણ પામ્યો અખિસિહના કાકા તેજસિહે ભત્રીજાનુ રાજ્ય છીનવી લીધુ તેથી બે રાજકુમારો દીલીમા પલાયન કરી ગયા તે સમયે તેઓના દાદા રાવળ યશો વતસિહનો ભાઇ હરિસિહ દીલીમા સમ્રાટ નીચે નોકરીમા હતો ભાઇના પુત્રોની દુરવસ્થા જોઈ તે રાજ્ય પરાક્રમ તેજસિહને રાજ્ય ભ્રષ્ટ કરવા, તે યશલમીરમા આવ્યો

યશલમીરમા “ લાસ નામનો એક પ્રાચીન ઉત્સવ ચાલતો હતો તે ઉત્સવમા ભટ્ટીરાજ, પ્રતિવર્ષ ગ સિહ ઉપર જઇ તેમા પછી એક મુઠી કાદવ સહુની અગાઉ લાવતો હતો ત્યારપછી રાજ્યના બીજા સરદારો ધનવાનો વીગેરે સ ાવરમા પડી એક મુઠી કાદવ લાવતા હતા તેજસિહ તે ઉત્સવમા મોટી ધુમ ધ મધી એ સરોવર તરફ ચાલ્યો એટલામા હરિસિહ એક દળ સાથે આવી તેના ઉપર હુમલો કર્યો તેજસિહ જખમી થઈ મરણ પામ્યો, પણ હરિસિહનો ઉદ્દેશ સપૂર્ણ સફળ થયો નહિ, કારણ કે તેજસિહનો પુત્ર સોવેસિહ ગાદીએ સ્થાપિત થયો અખિસિહ નિરુત્સાહ થયો નહિ યશલમીરમાથી સૈન્ય એકઠુ કરી તેણે દીલ્હી ઉપર હુમલો કર્યો તેણે સોવેસિહના પ્રાણનો નાશ કરી યશલ મીરના રાજ્યાસનનો ઉદ્ધાર કર્યો

અખિસિંહે એકંદર ચુમાળીશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, તેના શાસનકાળમાં દાઉદખાંના પુત્ર ખાકુબળખાં, દેવરાવલ અને ખાડાળનો પ્રદેશ હસ્તગત કર્યો.

રાવળ અખિસિંહ પછી મૂળરાજ સંવત ૧૮૧૮ (ઈ. સ. ૧૭૬૫) માં યશલમીરની ગાદીએ બેઠો. તેના ત્રણ પુત્ર રાયસિંહ, જયસિંહ અને માનસિંહ, મુળરાજના પસંદ કરેલા એક મંત્રીથી યશલમીરનું ભારી અનિષ્ટ થયું. એકદમ ઉન્નત યશલમીર, અવનતિમાં આવી ગયું, તે દુર્વૃત્ત મંત્રીનું નામ સ્વરૂપસિંહ, તે જાતે વણિક હતો. સ્વરૂપસિંહ મેતા ગોત્રમાં પેદા થયો હતો. તે આશામી જૈન હતો, તે વણિક મંત્રી સાથે સરદારસિંહ નામના રજપુતનો વિવાદ થયો, સરદારસિંહે યુવરાજ પાસે રાયસિંહ પોતાની મનોવેદના જાહેર કરી. રાયસિંહ સ્વરૂપસિંહ ઉપર અધિક વિરક્ત હતો, આ ક્ષણે ભટી સરદારની પ્રરોચનાએ ઉન્માદિત થઈ તે પિતાના સંમુખે તે દુર્વૃત્તનો સંહાર કરવા તૈયાર થયો, તેના માત્ર એકજ આઘાતથી ભંયકર રીતે જખમી થયેલ સ્વરૂપસિંહ મુળરાજ પાસે આવ્યો, રાવળ મુળરાજ કારાગારમાં પડયો, પ્રધાન ભટી સરદાર અનુપસિંહની પત્ની તેનો ઉદ્ધાર કરવા પોતાના પુત્ર જોરાવરસિંહને બોલી "દિકરા રાજાની યંત્રણા હવે સહ્ય થાતી નથી. એક વાર તે રાજાને પદચ્યૂત કરવા મેં તારા પિતાને કહ્યું હતું, પણ હવે મને પરિતાપ થાય છે, હવે તું સુજે તે રીતે રાજાનો ઉદ્ધાર કર, અને પ્રકૃત રાજભકતનો દાખલો બતાવી યશસ્વી થા, તેથી તારો પિતા વિરોધી થાય તો તું કર્તવ્યના અનુરોધે તેનો સંહાર કરવાનું ભૂલીશ નહિ; હું તેનો શબદેહ ખોળામાં લઇ ચિતામાં બળી મરીશ."

જોરાવરસિંહ માતાનો હુકમ અગ્રાહ્ય કરી શકયો નહિ, પોતાના કાકા અર્જુનસિંહ અને મેઘસિંહની મદદથી તે રાજાનો ઉદ્ધાર કરવા અગ્રેસર થયો, થોડા સમયમાં કેદખાનાનાં દ્વાર તેઓએ ભાંગ્યાં, સદાશય ત્રણે સરદાર રાજાની પાસે આવી ઉભા રહ્યા. અને બોલ્યા, "રાજન! ઉઠો! અમે પુનરભિષેક ઘોષણા કરી દીધો, અમે તમારા ઉદ્ધાર માટે આવ્યા છીએ, નગારાં બજાવી રાજાનો અભિષેક તેઓએ કર્યો, સઘળા આનંદિત થયાં.

સિંહાસન ઉપર અભિષિક્ત થઈ મૂળરાજે પોતાના પુત્ર રાયસિંહને, નિર્વાસન દંડે દંડિત કર્યો. તે પિતૃરાજ્યનો ત્યાગ કરી કોટાવો નગર તરફ ચાલ્યો. તે નગરમાં ત્યાંના સરદારે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. સરદારે કહ્યું, "આવો! યશલમીરનું રાજ્ય રસાતળે જાઓ" રાયસિંહ ગાજીને બોલ્યો. ના! રસાતળે શામાટે જાય? તે ત્યાંથી મારવાડ તરફ ચાલ્યો.

નિર્વાસિત રાયસિંહ અઢીવર્ષ મારવાડરાજ વિજયસિંહના આશ્રયમાં ત્યાં તેની ઉદ્ધત પ્રકૃતિ ઉચ્છૃંખલ થઇ ઉઠી. યોધપુરનો કોઈ વાણીઓ તેની પા નાણું માગતો હતો, તેણે ક્રોધથી તેનુ માથું કાપી નાંખ્યું; તે મારવાડ છે પિતૃરાજ્યમા પલાયન કરી ગયો મૂળરાજે તેને દિવો નામના કિલ્લામાં ગખ્યો ત્યા રાયસિંહ પોતાના દીકરા અભયસિંહ વીગેરે સાથે રહ્યો.

કુક્ષણમા રાયસિંહે મેતા મત્રી સ્વરૂપસિંહનો સંહાર કર્યો, સ્વરૂપસિંહ પુત્ર સેલીમસિંહ હતો જે કપટાચારી અને નૃશંસ હતો. ઝેર, છરી, અગની વી રેની મદદથી તેણે ઘણા લોકોને મારી નાખ્યા, તેના પ્રપચ જાળમાં રાયસિંહ પોતાની સ્ત્રી સાથે દિવો કિલ્લામા બળી મુઓ. રાયસિંહના બે પુ અભયસિંહ અને ધનકુળ પલાયન કરી ગયા પણ તેઓ તે નર પિશા હાથથી છુટયા નહિ રાવલ મૂળરાજે તે બાબત ઉપર કર્ણપાત કર્યો જ નાં રાવલ મૂળરાજ ઇ.સ. ૧૮૨૦મા પરલોકવાસી થયો. તેણે પહેલાં ઇ.સ. ૧૮૧૮ ડીસેંબર માસમા બ્રીટીશ ગવર્મેંટ સાથે સંધિબંધન કર્યું તેના તેનો પુત્ર ગજસિંહ યશલમીરની ગાદીએ બેઠો બેનશીબ ગજસિંહ સેલિમસિં પાસે પુતળા જેવો હતો

મરૂભૂમિ.

મરૂભૂમિનું સીમાવર્ણન, ઝાલોર, ઇયેંદોવતી, ગોગાદેવનું થલ. ક્ષીરધર, ચોહા રાજ્ય, ધાત અને અમરસુમરા, આહોર, અમરકોટ.

ભારતવર્ષની મરૂભુમિ કેટલાક નાનાં નાનાં રાજ્ય અને નગરોની સમષ્ટિ છે તેની ઉત્તરે ગારા નદીની અનંત વાલુકામયી સૈકત ભૂમિ છે. પૂર્વે આરાવલીનો અભેદ્ય પાષાણનો આહાર (ગઢ) છે. દક્ષિણે રીણુ નામનું ખારી ભૂમિ છે અને પશ્ચિમે સીંધુ નદનો તીરવર્તી ગુવિશાળ પ્રદેશ છે.

એ વિસ્તૃત મારત ક્ષેત્ર પૂર્વ કાળે પરમાર રાજાઓના અધિકારમાં હતુ પણ દુઃખનો વિષય એટલો છે કે ભટ્ટ લોકો તેઓનું કાંઇ પણ ધારાવાહિક વિવરણ આપતા નથી; અત્યંત પૂર્વકાળે એ મરૂભુમિ ક્યા સુધી વિસ્તૃત હતી તેનુ સંપૂર્ણ વિવરણ કોઇ સ્થળેથી નીકળતું નથી મહાત્મા ટોડ સાહેબે તેના સંબંધે સંક્ષિપ્ત વિવરણ આપ્યુ છે; આ સ્થળે આપણે તેની પદ્દવીનું અનુંસરણ કરી મરૂભૂમીનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આપવા પ્રવૃત્ત થયા છીએ .

પ્રાચીન ભૂગોળવેત્તાઓએ મુદર નગરને મરૂભુમિની રાજધાની ગણી છે. જે અનુક્રમણીમાં પ્રાચીન મરૂ રાજ્યના " નવકોટ " અર્થાત પ્રધાન નવકોટનું વર્ણન તેમા યશલમીર વગેરે હાલના રાજ્ય સમુહનું કાંઇ પણ વર્ણન નથી.

હવે આપણે મરૂભુમિના અંદરના ભિન્ન ભિન્ન રાજ્યના વિવરણ કરવા પ્રવૃત્ત થઇએ.

ઝાલોર-મારવાડ રાજ્ય જે કેટલાક પ્રધાન પ્રદેશમાં વિભક્ત છે તે પ્રધાન ઉદ્દેશ પૈકી ઝાલોર પ્રદેશ એક છે. જે સમયે પરમાર કુળ મરૂ સ્થલીના સાર્વભોમ આધિપત્ય ઉપર હતું તે સમયે ઝાલોરનું ગૌરવ, ભારતવર્ષમાં ચારે તરફ વિસ્તૃત હતું. તે મરૂભુમિના નવકોટ માહેલુ છે. ફેરીસ્તામાં વર્ણન છે જે ઇ. સ. ૧૩૦૧ માં યવન વીર અલ્લાઉદ્દીને ઝાલોર ઉપર હુમલો કર્યો. તે સમયે ત્યાંનાં ચોહાણુ રજપુતોએ ઝાલોરનો મોટા પરાક્રમથી બચાવ કર્યો. ક્યા સમયે ઝાલોર પરમારના કબજામાંથી ચોહાણના કબજામાં આવ્યું તે જાણવાનું કાંઇ પણ સાધન મળતું નથી. ચોહાણકુળની જે શાખા ઝાલોરમાં ને સમયે હતી તેનું નામ માલ્હાની.

ચોહાણ લોકોએ ઝાલોરનો કબજો કરી તેનું નામ સોનાગીર અર્થાત્ સુવર્ણ ગિરિ રાખ્યું, એ સોનાગીર નામથી ચોહાણની એક શાખાનું નામ સોનાગીરી પડી.

રં કાતા આવ્યા છે એ વિસ્તૃત અગ્નિ કુળ પાંત્રીશ શાખ માં વિભક્ત છે; તેમાં સોઢ, ઉમર અને સુમરા એવી ત્રણ શાખા પ્રસિદ્ધ છે એ છેવટની શાખાના છત્રીશ રાજાઓએ ૧ સો વર્ષ આહોર રાજ્યમાં શાસન ચલાવ્યું. એ આહોરનગર જે રાજ્યનું અંતરગત હતિ રાજ્યનું નામ અમર સુમરા; તે રાજ્ય ભુટિયા નામે પણ કહેવાય છે.

૧૯ પંડિતવર અબુલફજલે આહોરને આલોર કરી વર્ણવેલ છે તે એક કાળે અતિ સમૃદ્ધ અને જનગ્રાન્વિત હતું. સુપ્રસિદ્ધ ભુગોળવેત્તા ઇવન હોકલ કહે છે કે, આલોર એક સમયે નગરમાં મુલતાનનું સમકક્ષ થઇ પડ્યું હતું. તે પ્રાચીન સગદી વા સોઢા રાજ્યનું અંતર્ગત. જ્યારે દિગ્વિજયી અલેકઝાંડર ધી ગ્રેટ સિંધુનદની વક્ષ ઉપર હોડીમાં ચડી દક્ષિણ તરફ ચાલ્યો. વેખેર નામનું એક નગર તે સમયે સગદી રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર હતું. વેખેરનું બીજું નામ માનપુરા.

૨. પંડીતવર અબુલફજલે કહેલ છે કે 'પ્રાચીન આલોર નગરમાં પુર્વકાળમાં સહીરીશ નામનો એક રાજા હતો. તેના રાજ્યની ઉતરે કાશમીર, પશ્ચિમે મહેરામણ, સીંધુ અને દક્ષિણે સમુદ્ર ઉપકુલે પારસિક લોકોએ તે રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો હતો. સહીરીશ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો હતો. વીજયી પારસી લોકો તેનું રાજ્ય લુટી સારીસારી ચીજો પોતાના ધરમાં લઇ ગયા. સહરીસના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર રયસહાય આહોરના સિંહાસને બેઠો. તેના સંતાનોએ ઘણા વર્ષ ત્યાં રાજ્ય કર્યું. છેવટે ખલીફા વાલીદના શાસન કાળમાં ૪ સ ૭૧૭ માં ઈરાકના શાસનકર્તાએ મહંમદ કાશીમને ભારતવર્ષ ઉપર ચડાઇ કરવા મોકલ્યો. કાશીમના હાથે હીંદુરાજ દાહીર માર્યો ગયો, ત્યારપછી તે રાજ્ય આનસારી, સુમરા. શરિમે વંશીય રાજાઓએ ક્રમે ક્રમે ભોગવ્યું, છેવટના ભુપાલો પોતને જામશેદના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા કહે છે. તે આ પ્રત્યેક 'જામ' એવી ઉપાધિથી ભૂષિત થવા,

ફેરીસ્તા એવી રીતે કહે છે જે મહંમદ કાશીમના મૃત્યુ પછી એક જાતિએ આવી સિંધુ પ્રદેશનું રાજ્ય ચલાવ્યું તે નવીન રાજકુળ આનસારીથી ઉત્પન્ન થયું છે. ત્યાર પછી સંના સમયના ભૌમિક અધિપતિઓએ તે છીનવી લઇ ત્યાં પાંચસો વર્ષ રાજ્ય કર્યું; તેઓનું નામ સુમરા સુમરાના અધિપતિએ જામ એવો ઉપાધિ ધારણ કર્યો હતો.

મહાત્મા ટોડ સાહેબ કહે છે જે, શીમે સમના અથવા શેરનાં એક માત્ર યાદવ શ્યામ કુળનું નામ છે. શ્યામસકોટ અથવા શ્યામનગરી તેઓની રાજધાની; ઓકલે કોઇ તેને સીનગર કહે છે. અને તેના રાજકુળને સામ કહે છે. એ સઘળા વિવરણનું સમન્વય સાધન કરવાથી માલુમ પડે છે કે અલેકઝાંડરના અભિયાનકાળે અગ્નિ સોઢાલોકો આહોર નગરમાં અને ઉતર સિંધુ રાજ્યમાં તથા યાદવ સામ લોકો શ્યામનગરમાં અર્થાત દક્ષિણ સિંધુ રાજ્યમાં રાજ્ય કરતા હતાં, સોરઠ પ્રદેશના નવાનગરના જામ અને જાડેજા લોકો સામ્યથી પોતાની વંશોત્પત્તિ ગણે છે.

સમાપ્ત.